

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KRAKOWIE

Krakowski Rocznik Archiwalny

XVI

ISSN 1233-2135
KRAKÓW 2010

Krakowski Rocznik

Archiwalny

XVI

THE STATE ARCHIVES IN KRAKOW

**Krakow Archives
Annual**

XVI

KRAKÓW 2010

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KRAKOWIE

**Krakowski Rocznik
Archiwalny**

XVI

KRAKÓW 2010

Komitet Redakcyjny

Alicja Falniowska-Gradowska, Kamila Follprecht, Maria Kocójowa,
Krystyna Jelonek-Litewka, Bożena Lesiak-Przybył, Rita Majkowska,
Janina Stoksik, Bożena Wyrozumka, Teresa Zielińska

Redaktor Naczelny

Sławomir Radoń

Sekretarz Naukowy

Kamila Follprecht

Recenzenci

Janina Stoksik

Zdzisław Noga

Projekt zrealizowano przy udziale finansowym
Gminy Miejskiej Kraków

Copyright by Archiwum Państwowe w Krakowie

Wydanie I, Kraków 2010
(druk w 2011 r.)

Adres redakcji

Archiwum Państwowe w Krakowie
30-960 Kraków, ul. Sienna 16
tel. +48 (12) 422-40-94 wewn. 13
e-mail: sekretariat@archiwum.krakow.pl

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY HISTORYCZNE

Waldemar Komorowski, Kamila Follprecht – Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej), (część 15)	11
Teofil Wojciechowski – Reformacja w Bochni (część 2)	21
Przemysław Zarubin – Kariera Michała Wołowskiego, żydowskiego konwertyty, jako przykład udanej integracji ze środowiskiem mieszczańskim Krakowa II połowy XVIII w. (studium na tle porównawczym)	57
Jerzy Gaul – Polonika w Archiwum Parlamentu w Wiedniu (podsumowanie badań z lat 2002–2007)	75
Adam Korczyński – Ślady ekspedycji archeologicznych do Azji Mniejszej w świetle Fototeki Lanckorońskich PAU	99

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

Kapitana Jana Lasoty listy ze Starobielska, oprac. Monika Andrasz-Mrozek	115
--	-----

Z ZAGADNIEŃ ARCHIWISTYKI

Teresa Filipczak – Archiwa w strukturach organizacyjnych placówek muzealnych Krakowa	129
---	-----

MISCELLANEA

Marek Mariusz Tytko – O historycznych zespołach Oddziału Akt Collegium Medicum w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego	151
---	-----

RECENZJE

- Alicja Falniowska-Gradowska, Franciszek Leśniak, *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)*
(oprac. Janina Stoksik) 165

KRONIKA

- Sprawozdanie Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie
za 2009 rok (Magdalena Marosz) 171
- Sprawozdanie Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie
za 2010 rok (Magdalena Marosz)..... 173
- Projekt i wdrożenie Systemu Zarządzania Kopiami Cyfrowymi (SZKiC)
w Archiwum Państwowym w Krakowie (Jacek. M. Seweryn) 176
- Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Krakowie z realizacji projektu „Polscy emigranci w Norwegii w XIX–XXI w. Materiały źródłowe do badań”
(Aldona Warzecha) 186
- „Między Krakowem a Pragą. Tadeusz Kowalski (1889–1948) – Jan Rypka
(1886–1968) – Bedřich Hrozný (1879–1952). Z dziejów współpracy
polskich i czeskich orientalistów” – wystawa w Archiwum Nauki PAN i PAU
w Krakowie, 22 czerwca–16 października 2007 r. (Ewa Dziurzyńska)..... 188
- „W służbie nauki...*Primum vivere-deinde philosophari*. Wincenty Lutosławski
1863–1954” – wystawa w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie,
19 listopada 2004 r.–31 stycznia 2005 r. (Małgorzata Mrówka) 193
- Wystawy Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie prezentowane w Pałacu
Kultury i Nauki w Warszawie w latach 2008-2010 (Bernadeta Wilk)..... 197
- WYKAZ SKRÓTÓW 203
- SPIS ILUSTRACJI 207
- INDEKS NAZWISK 209
- INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH 223

CONTENTS

HISTORICAL PAPERS

- Waldemar Komorowski, Kamila Follprecht – Owners of Tenement Houses
in Krakow Main Market Square during the Modern Period (until the
commencement of the First Swedish Deluge), (part 15)..... 11
- Teofil Wojciechowski – Reformation in Bochnia (part 2) 21
- Przemysław Zarubin – The Career of Michał Wołowski – a Jewish Convert.
Example of Successful Integration into the Milieu of Krakow Life and
Society in the Second Half of the 18th Century (a comparative study) 57
- Jerzy Gaul – Polonica in the Archive of the Parliament in Vienna (summary
of research done in the years 2002–2007)..... 75
- Adam Korczyński – Traces of Archaeological Expeditions to Asia Minor
in the Light of the Lanckoroński Photographic Library of the Polish
Academy of Arts and Sciences 99

SOURCE MATERIALS

- Captain Jan Lasota's Letters from Captivity in Starobielsk,
ed. Monika Andrasz-Mrozek 115

ARCHIVAL SCIENCE

- Teresa Filipczak – Archives within the Organisational Structures of Museums in
Krakow 129

MISCELLANEA

- Marek Mariusz Tytko – On the Collections in the Department of Files of the Collegium
Medicum – at the Archives of the Jagiellonian University 151

REVIEWS

- Alicja Falniowska-Gradowska, Franciszek Leśniak, *The Structure of Land Ownership and Land Use in Galicia in the Cirkuls of Rzeszow, Sanok and Tarnów in the Light of the Josephinian Cadastre (1785–1787)* (ed. Janina Stoksik)..... 165

CHRONICLE

- The 2009 Annual Report by the Director of the State Archive in Krakow (Magdalena Marosz)..... 171
- The 2010 Annual Report by the Director of the State Archive in Krakow (Magdalena Marosz)..... 173
- Project and Implementation of Digital Copies Management System (SZKiC) in the State Archive in Krakow (Jacek. M. Seweryn) 176
- Report from the State Archive in Krakow on the Project ‘Polish Immigrants in Norway in the 19th – 21st Centuries. Source Materials for Research’ (Aldona Warzecha) 186
- ‘Between Krakow and Prague. Tadeusz Kowalski (1889–1948) – Jan Rypka (1886–1968) – Bedřich Hrozný (1879–1952). The history of Cooperation between Polish and Czech Orientalists’ – exhibition at the Archive of Science of the Polish Academy of Sciences and Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow, 22nd June–16th October 2007 (Ewa Dziurzyńska) 188
- ‘In the service of science ... *Primum vivere-deinde philosophari*. Wincenty Lutoslawski 1863–1954’ – exhibition at the Archive of Science of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow, 19th November 2004 to 31st January 2005 (Małgorzata Mrówka)..... 193
- Exhibitions of the Archive Science, Polish Academy of Sciences and Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow presented at the Palace of Culture and Science in Warsaw in the years 2008–2010 (Bernadeta Wilk) 197

ABBREVIATIONS USED 203

ILLUSTRATIONS 207

INDEX OF NAMES 209

INDEX OF PLACE NAMES 223

Artykuły historyczne

WALDEMAR KOMOROWSKI

Muzeum Narodowe w Krakowie

KAMILA FOLLPRECHT

Archiwum Państwowe w Krakowie

**Właściciele kamienic Rynku krakowskiego
w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej),
(część 15)****KATALOG, KONTYNUACJA**

Budynek w narożniku ulic Wiślniej i św. Anny, położony u wylotu tych ulic na Rynek Główny, nie jest wprawdzie z Rynkiem związany administracyjnie, jednakże łączy go z nim odległa tradycja, a przez mieszkańców Krakowa niemal zawsze był postrzegany jako dom rynkowy¹.

Pierwotnie w miejscu obecnej zabudowy znajdowały się dwa domy, zwrócone ku ulicy Wiślniej². Dom narożny oznaczamy jako A, dom sąsiedni, przyłączony w pierwszej połowie XVIII w., jako B. Całość po scaleniu

¹ W rewizji wiertelniczej z 1608 r. napisano „... leży w Rynku krakowskim między ulicą Wiślną i ulicą S. Anny...” (APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1378 (Quart.), s. 45). Jako dom rynkowy został uwzględniony m.in. na planie Dominika Pucka z 1787 r. (Stanisław Tomkowicz, *Plan Rynku krakowskiego z roku 1787*, „Rocznik Krakowski” 1907, t. 9, s. 185). Por. Waldemar Komorowski, Kamila Follprecht, *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej), (część 1)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1996, t. 2, s. 20.

² Podobnie sądził Wincenty Juliusz Wdowiszewski, z tym że umiejscawiał drugi z budynków (kamienicę Jostgłaczowską) przy ulicy św. Anny – przypuszczenie to jest błędne, kamienica Jostgłaczowska była położona na rogu (W. J. Wdowiszewski, *Gabryjel Słoński architekt krakowski XVI wieku*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1896, t. 5, s. 3).

wielokrotnie przebudowywano, dzisiaj niezależne niegdyś domy są praktycznie nie do wyróżnienia³.

28. Ulica Wiślna 1A. Kamienica „Czczotkowska” („Czczotczyńska”)

PRZEGLĄD PODSTAWOWYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY

- Biedrzycki**⁴, s. 14v: *kamienica Czczotkowska księżny JM Tarnowskiej*
Richter⁵, s. 40: *R. 1567 – kamienica Rozmusa Czczotki burmistrza krakowskiego * R. 1620 Stanisław z Ruszczy Branicki posiada kamienicę Czczotczyńską zwaną * 1655, Koryciński.*
- Gąsiorowski**⁶, s. 110: *W r. 1620 Stanisław z Ruszczy Branicki.*
Pauli⁷, s. 66v, 67r: *Kamienica narożna Czczotkowska * 1560 kupuje Erazm Czczotka RK od sukcesorów Josta Glacz * Stanisława z Ruszczy Branickiego 1620 * Xsieżny Ostrogskiej 1634.*
- Louis**⁸: –

W pierwszej połowie XVI w. kamienica była własnością bawarskiego kupca Jodoka Glacza, który prawo miejskie krakowskie przyjął w 1500 r., w latach 1504–1515 był ławnikiem, a od 1516 r. rajcą⁹. Po jego śmierci

³ Waldemar Komorowski, Aldona Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008, s. 349–351.

⁴ *Regestr gospód wszystkich w mieście króla Jego Mci Krakowie... przez Jakoba Alexandra Biedrzyckiego stanowniczego... Roku Pańskiego 1632*, [w:] *Rejestry gospód w Krakowie z lat 1632 i 1649*, wyd. Kamila Follprecht, „Fontes Cracovienses” 11, Kraków 2005, s. 48.

⁵ *Kadaster miasta Krakowa z wieku XIX, XVIII, XVII zebrał i napisał Karol Richter*, 1862, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, rkps 413.

⁶ *Wykaz ulic, placów, kościołów i domów miasta Krakowa, jego przedmieść i miasta Podgórze wraz z nazwiskami właścicieli na podstawie ksiąg hipotecznych i urzędowych do dnia 10 maja 1878 r. doprowadzony i historycznymi objaśnieniami uzupełniony przez Aleksandra Nowoleckiego* [z notatami Wilhelma Gąsiorowskiego], Kraków 1878.

⁷ *Żegota Pauli, Spis domów miasta Krakowa z oznaczeniem ich właścicieli w różnych czasach*, BJ, rkps 5354.

⁸ Józef Wawel Louis, *Przechadzka kronikarza po Rynku krakowskim*, Kraków 1890.

⁹ Krystyna Pieradzka, *Glacz Jost młodszy*, [w:] PSB, t. 8, Kraków 1959–1960, s. 31; Dżyzław Noga, *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*,

w 1542 r. majątek został podzielony między spadkobierców¹⁰, w kamienicy zamieszkał syn Jodoka, także Jodok (Jost) – wymieniany odtąd w rejestrze szosu jako jej właściciel – wraz ze szwagrem, kupcem Ulrykiem Fogellem¹¹. Przed rokiem 1551¹², prawdopodobnie w wyniku układów rodzinnych, właścicielem kamienicy (lub przedstawicielem właścicieli) został Jan Kirstein zwany Cerasinus, wójt sądu wyższego prawa na zamku wawelskim, mąż wnuczki Jodoka Głacza starszego¹³. Jost junior i Ulryk Fogell byli lokatorami. W 1552 r.¹⁴ po śmierci jednego z członków rodziny Głaczów, rajcy lwowskiego Jerzego, dokonano podziału należącej doń części kamienicy – udziały otrzymali Jost Głacz junior, Agnieszka Fogell, Barbara Rimar, Brygida Głaywicz oraz dzieci Anny Fogelweder. W 1553 r. właścicielem domu był ponownie Jost Głacz junior, a mieszkańcem Ulryk Fogell (przynajmniej tak wzmiankują ówczesne księgi podatkowe)¹⁵.

W 1561 r. rozpoczął się epizod w dziejach kamienicy związany z Erazmem Czeczotką. W styczniu tego roku Czeczotka kupił nieruchomość od licznych spadkobierców (dzieci i wnuków) Jodoka Głacza seniora¹⁶. Monografista Czeczotki, Józef Muczkowski¹⁷, zapewne opierając się na ustaleniach W. J. Wdowiszewskiego¹⁸, uznał iż Czeczotka otrzymał dom w spadku po ojcu Mikołaju. Ale w przeprowadzonym w 1549 r. szczegółowym podziale majątku po zmarłym kupcu Mikołaju Czeczotce i jego żonie Jadwidze kamienica na Wiślnej nie została wymieniona¹⁹.

Kraków 2003, s. 308; Zdzisław Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa, część 2: 1500–1794*, Kraków 2008, s. 287.

¹⁰ Synowie: Jost junior, Jerzy (rajca lwowski) i Krzysztof (kanonik sandomierski) oraz córki: Agnieszka (żona Ulryka Fogella), Anna (żona Andrzeja Fogelwедера, Ambrożego Szulca, Mateusza Siebenbergera), Barbara (żona Stanisława Łowicza, Bartłomieja Remera), Katarzyna (żona Jana Głaywicza) (K. Pieradzka, *Głacz Jost młodszy...*, s. 31; Z. Noga, *Krakowska rada miejska...*, s. 308).

¹¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2503 (Reg. exact.), s. 9.

¹² APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2507 (Reg. exact.), s. 9.

¹³ Mąż Anny Fogelwederówny, córki Andrzeja i Anny Głaczówny (Z. Noga, *Krakowska rada miejska...*, s. 305; Z. Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa...*, s. 289).

¹⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 443 (Cons.), s. 138–140.

¹⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2510 (Reg. exact.), s. 13.

¹⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 17 (Scab.), s. 136–139, 150–154.

¹⁷ Józef Muczkowski, *Krwawy burmistrz. Kartka z dziejów mieszczaństwa krakowskiego w XVI wieku*, BK nr 86, Kraków 1935, s. 12.

¹⁸ W. J. Wdowiszewski, *Gabryjel Słoński...*, s. 3.

¹⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 442 (Cons.), s. 53–57.

W historii Krakowa rajca Erazm (Rozmus) Czeczotka zapisał się szczególnie – Józef Muczkowski nazwał go „krwawym burmistrzem”, pisząc:

... jest to osobistość na ratuszu krakowskim bardzo wybitna, mąż piastujący najwyższe godności miejskie, człowiek bardzo bogaty, a przy tym niezmiernie chciwy, zaciekły peniacz, uprawiający lichwę, a przede wszystkim oddany niepohamowanej żądzy użycia, gorący wielbiciel Wenery, tak, że można by go prawie nazwać małym Cezarem Borgią Krakowa...²⁰.

Czeczotka już w 1561 r. zlecił wykonanie urzędowych opisów kamienicy miejskim urzędnikom i zaplanował generalną przebudowę, którą powierzył muratorowi Gabrielowi Słońskiemu (Słonince). Roboty prowadził w latach 1564–1567 współpracujący ze Słońskim Antoni Morosi²¹. Kształt nowego domu znany jest z opisu z 1608 r.²², zaś o jego ozdobności świadczą nieliczne zachowane szczegóły architektoniczne pochodzące z dawnej oficyny²³, związanej z prywatną łaźnią Czeczotki²⁴.

Czeczotka jako właściciel kamienicy był wymieniany w rejestrach szosu z lat 1564–1582 (zachowanych niekompletnie)²⁵. Po nagłej śmierci w kwietniu 1587 r. rozpoczął się długi proces podziału pozostałego po Erazmie majątku. Początkowo za legalnych spadkobierców uznano jego brata Macieja oraz synów zmarłego ok. 1569 r. brata Stanisława – Mikołaja

²⁰ J. Muczkowski, *Krwawy burmistrz...*, s. 8.

²¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 445 (Cons.), s. 32, 59, 310–311, 402–404; W. J. Wdowiszewski, *Gabryjel Słoński...*, s. 3–5.

²² Stanisław Tomkowicz, *Domy i mieszkania w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*, Lwów 1922, s. 52–53.

²³ J. Muczkowski, *Krwawy burmistrz...*, ilustracje na wkładkach po s. 10, 12 i 16.

²⁴ Według Stanisława Tomkowicza (*Domy i mieszkania...*, s. 52) „... Czeczotka, jawny heretyk, utrzymywał w niej kobiety wolnych obyczajów...”. O sposobie wykorzystania łaźni ma świadczyć zapis w wizytacji parafii św. Anny, przeprowadzonej na polecenie biskupa Filipa Padniewskiego w 1568 r. (Stanisław Tomkowicz, *Pogrzeb zamożnego mieszczanina krakowskiego w XVII wieku*, „Rocznik Krakowski” 1898, t. 1, s. 79; J. Muczkowski, *Krwawy burmistrz...*, s. 24).

²⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2515, s. 20 (Reg. exact. z 1564 r.); rkps 2519, s. 15 (Reg. exact. z 1565 r.); rkps 2522, s. 21 (Reg. exact. z 1569 r.); rkps 2523, s. 16 (Reg. exact. z 1571 r.); rkps 2526, s. 51 (Reg. exact. z 1577 r.), s. 142 (Reg. exact. z 1579 r.); rkps 2527, s. 17 (Reg. exact. z 1573 r.), s. 118 (Reg. exact. z 1576 r.), s. 236 (Reg. exact. z 1578 r.); rkps 2529, s. 23 (Reg. exact. z 1576 r.), s. 158 (Reg. exact. z 1581 r.); rkps 2531, s. 35 (Reg. exact. z 1577 r.); rkps 2536, s. 25 (Reg. exact. z 1578 r.); rkps 2543, s. 21 (Reg. exact. z 1580 r.); rkps 2550, s. 14 (Reg. exact. z 1582 r.).

i Stanisława. O ostatnich napisano, iż są to „potomkowie własni i dóbr wszystkich ruchomych i nieruchomych po śmierci nieboszczyka Pana Erasmusa Tłokińskiego Czeczotki rajcze krakowskiego bracie i stryju ich rodzonego pozostałych legitimi succesores”²⁶. W 1588 r. król uznał za prawowitych spadkobierców także nieślubne dzieci rajcy Erazma – syna, również Erazma Tłokińskiego Czeczotkę, i córkę Jadwigę, żonę Marcina Radoty²⁷. Rezultatem były dalsze spory o oszacowanie i podział masy spadkowej²⁸. W sierpniu 1591 r.²⁹ doszło do ugody między spadkobiercami, sankcjonującej stan faktyczny – kamienica na ulicy Wiślniej pozostała przy spadkobiercach braci Erazma Czeczotki (Maciej już nie żył)³⁰. Ostatecznie dzieci Erazma Czeczotki zrzekły się w sierpniu 1602 r.³¹ praw do niej na rzecz Mikołaja Tłokińskiego Czeczotki³² i spadkobierców Macieja³³.

Uregulowanie statusu prawnego pozwoliło na przejęcie (zakup) kamienicy przez nowych, szlacheckich posiadaczy. Już w 1602 r.³⁴ rejestr

²⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 450 (Cons.), s. 545. Udział w spadku miała także siostra Anna Zyth Naramowska, o czym wspomniała w testamencie (APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 24 (Scab.), s. 8), prawdopodobnie więc w podziale uczestniczyli także spadkobiercy nieżyjącej już siostry Urszuli, żony lekarza Wojciecha Bazy. O rodzinie Czeczotków, zob. Kamila Follprecht, *Zanim szpital bonifratrów w Krakowie zbudowano*, [w:] *Bracia, czyńcie dobro. 400 lat Zakonu Bonifratrów w Polsce 1609–2009*, pod red. Mariana Surdackiego, Kraków 2009, s. 86–87.

²⁷ APKr, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. IT 3, nr 2; Akta miasta Krakowa, rkps 450 (Cons.), s. 542–547, 777–778, 787–788.

²⁸ J. Muczowski, *Krwawy burmistrz...*, s. 45–48.

²⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 24 (Scab.), s. 932–935.

³⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 454 (Cons.), s. 229, 231; *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku. Cz. II. Komentarz, indeksy*, pod red. Henryka Rutkowskiego, Warszawa 2008, s. 201.

³¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 28 (Scab.), s. 672–673.

³² Mikołaj i Stanisław Czeczotkowie (synowie Stanisława, bratankowie Erazma) zostali w 1589 r. nobilitowani, Stanisław zmarł ok. 1595 r. (W. Komorowski, K. Follprecht, *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego...*, (część 12), „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2007, t. 13, s. 62–63).

³³ Por. K. Follprecht, *Zanim szpital bonifratrów...*, s. 86, 89.

³⁴ Nie odnaleziono w archiwaliach krakowskich aktu przejęcia kamienicy. APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2568 (Reg. exact.), s. 63; rkps 2569 (Reg. exact.), s. 61. Podobny zapis znajduje się w rękopisie nr 2556 (Reg. exact., s. 13), datowanym jednak błędnie na ok. 1590 r., bowiem w rewizji wiertelniczej odnoszącej się do sąsiadującej kamienicy, z lipca 1593 r., dom określono jako własność nieżyjącego Erazma Czeczotki (*Księga wiertelnicza krakowska, część III (1592–1597)*, wyd. Krystyna Jelonek-Litewka, Aleksander

podatkowy jako właściciela wymienia wojewodę łęczyckiego Stanisława Mińskiego, późniejszego podkanclerzego³⁵. Dom pozostawał w jego posiadaniu do 1607 r.³⁶ W styczniu roku następnego³⁷ Ambroży Rusiański przekazał Stanisławowi z Ruszczy Branickiemu³⁸, miecznikowi koronnemu, staroście chocimskiemu i administratorowi cel koronnych, sumę zapisaną na hipotecę kamienicy przez Mińskiego w 1607 r. Branicki przejął kamienicę i zlecił wykonanie urzędowych opisów, które wykazały, że zabudowa była w nie najlepszym stanie³⁹. Wkrótce została ona odnowiona i nabrała cech magnackiej rezydencji. Do Stanisława Branickiego należała do 1620 r.⁴⁰ Po śmierci Stanisława dom przypadł synowi Janowi Klemensowi, podkomorzemu krakowskiemu⁴¹, który tu zamieszkiwał podczas pobytu w Krakowie⁴².

W lipcu 1630 r.⁴³ Jan Klemens Branicki sprzedał rezydencję przedstawicielce innego rodu magnackiego, księżnej Teofili z Tarłów Ostrogskiej, wdowie po Januszu⁴⁴. Właścicielką była do 1635 r.⁴⁵ W kwietniu roku następnego⁴⁶ Andrzej Tarło, prepozyt tarnowski i kanonik krakowski, brat zmarłej już księżnej, sprzedał odziedziczoną po siostrze kamienicę kasztelanowi wojnickiemu Piotrowi Szyszowskiemu⁴⁷. W aktach miejskich

Litewka, Łukasz Walczy, „Fontes Cracovienses” 7, Kraków 1999, nr 500, 502).

³⁵ Stanisław Tomkowicz, *Kronika konserwatorska*, [w:] *Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1898*, s. 125; Stefan Gruszecki, *Miński Stanisław h. Prus III*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 320–322.

³⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2571 (Reg. exact.), s. 27.

³⁷ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 30 (Scab.), s. 321–325.

³⁸ *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Krzysztof Chłapowski, Stefan Ciara, Łukasz Kądziela, Tomasz Nowakowski, Edward Opaliński, Grażyna Rutkowska, Teresa Zielińska, Kórnik 1992, s. 159.

³⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1378 (Quart.), s. 45–47.

⁴⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 33 (Scab.), s. 60; rkps 2575, s. 65 (Reg. exact. z 1609 r.); rkps 2581, s. 21 (Reg. exact. z 1613 r.); rkps 2588, s. 78 (Reg. exact. z 1614 r.); S. Tomkowicz, *Domy i mieszkania...*, s. 52.

⁴¹ S. Tomkowicz, *Kronika konserwatorska...*, s. 125; Zygmunt Lasocki, *Branicki Jan Klemens*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 402–403.

⁴² APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2597, s. 68 (Reg. exact. z 1621 r.).

⁴³ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 34 (Scab.), s. 1424–1426, 1497–1499.

⁴⁴ *Rejestry gospód...*, s. 48.

⁴⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 35 (Scab.), s. 620; rkps 460 (Cons.), s. 920; rkps 2607, s. 123 (Reg. exact. z 1635 r.).

⁴⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 35 (Scab.), s. 1120–1121, 1160–1162; rkps 460 (Cons.), s. 1436–1437.

⁴⁷ *Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Stanisław

Szyszkowski występuje jako właściciel do 1648 r.⁴⁸, chociaż zmarł trzy lata wcześniej. Kamienica stała się własnością spadkobierców⁴⁹, a od 1653 r. należała do zięcia Szyszkowskiego⁵⁰, wojewody kijowskiego Michała Stanisławskiego⁵¹.

29. Ulica Wiślna 1B. Kamienica „Szefflerowska”, „Hechlerowska”

PRZEGLĄD PODSTAWOWYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY

Biedrzycki, s. 14v: *kamienica Szefflarowska*.

Richter, s. 42: –

Gąsiorowski: –

Pauli, s. 66v: *kamienica Szefflerowska*.

Louis: –

Pierwszym znanym właścicielem był Jan Minczarz. Wdowa po Janie, Katarzyna sprzedała w 1554 r. dom Jakubowi Gastgiebowi (Gastgeb)⁵². Kupiec Jakub Gastgieb prawo miejskie krakowskie przyjął w 1557 r.⁵³, jako właściciel posesji jest wymieniany do 1579 r.⁵⁴ Potem (do 1581 r.)

Cynarski, Alicja Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990, s. 263.

⁴⁸ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1379, s. 277 (Quart. z 1648 r.); rkps 2608, s. 17 (Reg. exact. z 1637 r.); rkps 2614, s. 6 (Reg. exact. z 1642 r.); rkps 2615, s. 9 (Reg. exact. z 1642 r.); rkps 2619, s. 5 (Reg. exact. z 1647 r.); rkps 2622, s. 8 (Reg. exact. z 1647 r.).

⁴⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2623, s. 49 (Reg. exact. z 1653 r.).

⁵⁰ Mirosław Nazielski, *Stanisławski Michał h. Pilawa*, [w:] PSB, t. 42, Warszawa–Kraków 2003, s. 120–123.

⁵¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 256 (Advoc.), s. 176; rkps 2624, s. 14 (Reg. exact. z 1654 r.); rkps 2625, s. 48 (Reg. exact. z ok. 1654 r.); rkps 2626, s. 78 (Reg. exact. z 1655 r.); rkps 2627, s. 64 (Reg. exact. z 1656 r.); rkps 2628, s. 78 (Reg. exact. z 1656 r.); Kamila Follprecht, *Właściciele nieruchomości w Krakowie w 1655 roku*, BK nr 142, Kraków 2001, s. 123.

⁵² APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 444 (Cons.), s. 250, 482; rkps 1088 (Cons.), s. 459.

⁵³ *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572*, wyd. Aniela Kiełbicka i Zbigniew Wojaś, „Fontes Cracovienses” 1, Kraków 1993, nr 2885.

⁵⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 445 (Cons.), s. 32, 172; rkps 2515, s. 20 (Reg. exact. z 1564 r.); rkps 2519, s. 15 (Reg. exact. z 1565 r.); rkps 2522, s. 21 (Reg. exact. z 1569 r.); rkps 2523, s. 16 (Reg. exact. z 1571 r.); rkps 2526, s. 51 (Reg. exact. z 1577 r.), s. 142 (Reg. exact. z 1579 r.); rkps 2527, s. 17 (Reg. exact. z 1573 r.), s. 118 (Reg. exact. z 1576 r.), s. 236 (Reg. exact. z 1578 r.); rkps 2529, s. 23 (Reg. exact. z 1576 r.); rkps 2531, s. 35 (Reg. exact. z 1577 r.); rkps 2535, s. 9 (Reg. exact. z 1578 r.); rkps 2536, s. 25

kamienica należała do spadkobierców Gastgieba⁵⁵; w latach 1582–1609 była własnością wdowy Anny Szefflar⁵⁶ (zmarła przed 1612 r.), później należała do jej z kolei spadkobierców⁵⁷. W latach 1607–1609 w domu mieszkała córka Anny, Barbara Nonart, wdowa po Janie⁵⁸. Do jej drugiego męża, Jana Pernusa należały części kamienicy zapisane w 1623 r.⁵⁹ przez pasierbicę Barbarę Nonartównę, żonę lekarza Jana Innocentego Petrycego⁶⁰. Pernus jest wzmiankowany jako właściciel kamienicy od 1630 r.⁶¹ Od nazwiska poprzednich właścicieli zwano ją wówczas „Szefflarowską”⁶².

Od 1621 r. w kamienicy mieszkał kupiec Jan Achler (Aichler), który w marcu 1634 r. kupił od Pernusów połowę domu, będąc już wówczas właścicielem pozostałej części⁶³. Jako właściciel jest wymieniany do 1647 r.⁶⁴,

(Reg. exact. z 1578 r.); rkps 2540, s. 11 (Reg. exact. z 1579 r.).

⁵⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2529, s. 158 (Reg. exact. z 1581 r.); rkps 2543, s. 21 (Reg. exact. z 1580 r.); rkps 2546, s. 11 (Reg. exact. z 1581 r.).

⁵⁶ Nie odnaleziono w archiwaliach krakowskich aktu przejęcia kamienicy. APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2550, s. 14 (Reg. exact. z 1582 r.); rkps 2556, s. 13 (Reg. exact. z ok. 1590 r.); rkps 2557, s. 11 (Reg. exact. z 1591 r.); rkps 2562, s. 34 (Reg. exact. z 1598 r.); rkps 2568, s. 64 (Reg. exact. z 1602 r.); rkps 2569, s. 64 (Reg. exact. z 1602 r.); rkps 2571, s. 28 (Reg. exact. z 1607 r.); rkps 2575, s. 65 (Reg. exact. z 1609 r.); *Atlas historyczny Polski...*, s. 201.

⁵⁷ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2578, s. 19 (Reg. exact. z 1612 r.); rkps 2581, s. 55 (Reg. exact. z 1613 r.); rkps 2588, s. 78 (Reg. exact. z 1614 r.); rkps 2597, s. 68 (Reg. exact. z 1621 r.).

⁵⁸ Prawdopodobnie Barbara była drugą żoną Jana Nonarta, pierwszą była Anna Biertułtowska (W. Komorowski, K. Follprecht, *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego...*, (część 13), „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2008, t. 14, s. 24.

⁵⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 33 (Scab.), s. 873–877.

⁶⁰ Jan Lachs, *Kronika lekarzy krakowskich XVII wieku*, Poznań 1929, s. 26; Anna Stabrawa, *Apteka w kamienicy „pod Jaszczurką” w Krakowie przy Rynku Głównym 8*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1998, t. 4, s. 69.

⁶¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 34 (Scab.), s. 1424–1426; rkps 2602, s. 30 (Reg. exact. z 1632 r.).

⁶² *Rejestry gospód...*, s. 48.

⁶³ Nie odnaleziono w archiwaliach krakowskich aktu przejęcia kamienicy. APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 35 (Scab.), s. 620–622; rkps 460 (Cons.), s. 920–921.

⁶⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 35 (Scab.), s. 1120–1121; rkps 460 (Cons.), s. 920–921; rkps 2607, s. 123 (Reg. exact. z 1635 r.); rkps 2608, s. 17 (Reg. exact. z 1637 r.); rkps 2615, s. 9 (Reg. exact. z 1642 r.); rkps 2622, s. 8 (Reg. exact. z 1647 r.).

później dom należał do wdowy⁶⁵, a od 1656 r. do spadkobierców⁶⁶. Dawna kamienica Szefflarowska zwała się teraz Achlerowską (Hachlarowską)⁶⁷.

SUMMARY

Owners of Tenement Houses in Krakow Main Market Square during the Modern Period (until the commencement of the First Swedish Deluge), (part 15)

The building at the corner of St. Anna and Wiślna Streets, located at the confluence of these streets into the Main Market Square, though not administratively linked to the Market, has been connected with it by long tradition. Originally there were two houses on the site of the present building, facing into Wiślna Street. The corner house will be referred to as house A. The adjacent one, attached to it in the first half of the 18th century – house B. House A. In the first half of the 16th century, the house was owned by a Bavarian merchant, Jodok Glacz, and from 1542 it belonged to his heirs – his children (Jodok junior and Jerzy Glacz) as well as the children's spouses (Ulryk Fogell and Jan Kirstein, called Cerasinus). In the years 1561–1587 it was the property of one Erazm Czczotka, a wealthy city councilor, notorious for his involvement in scandal and of a bad reputation. After his death there was a protracted court case over inheritance among his descendants from various relationships, being eventually concluded in a court settlement in 1591. In 1601 the house became the property of senatorial families: firstly the Governor of Łęczycza, Stanisław Miński, from 1608 the Crown Sword-bearer Stanisław Branicki, and from 1620 his son, Jan Klemens. In 1630, Branicki sold the residence to Princess Teofila Ostrogska, nee Tarło, and after her death it became the property of Piotr Szyszkowski, the Castellan of Wojnicz in 1636. From 1653, it belonged to the governor of Kiev, Michał Stanisławski.

House B was the property of various bourgeois families throughout the whole discussed period. In the first half of the 16th century it belonged to Jan Minczarz, from 1554 to the merchant Jakub Gastgieb and from 1582 to 1609 it was the property of Anna Szefflar, the widow. Through the daughter, Barbara, it passed into the hands of Jan Pernus in 1630. From 1647 it was owned by the Achler family, first Jan, from 1647 by his widow, and from 1656 by other heirs.

⁶⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2623, s. 49 (Reg. exact. z 1653 r.); rkps 2624, s. 14 (Reg. exact. z 1654 r.); rkps 2625, s. 48 (Reg. exact. z ok. 1654 r.); rkps 2626, s. 78 (Reg. exact. z 1655 r.); rkps 2627, s. 62 (Reg. exact. z 1656 r.); rkps 2628, s. 78 (Reg. exact. z 1656 r.); rkps 2629, s. 78 (Reg. exact. z 1656 r.); K. Follprecht, *Właściciele nieruchomości...*, s. 123.

⁶⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2630, s. 74 (Reg. exact. z 1657 r.); rkps 2631, s. 70 (Reg. exact. z 1658 r.); rkps 2636, s. 88 (Reg. exact. z 1659 r.).

⁶⁷ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 37 (Scab.), s. 618–619; rkps 2619 (Reg. exact.), s. 5; rkps 2623 (Reg. exact.), s. 49.

1. Kamienica ul. Wiślna 1/ul. św. Anny 2 (fot. Monika Andrasz-Mrożek)

TEOFIL WOJCIECHOWSKI

Bochnia

Reformacja w Bochni (część 2)

3. Udział mieszkańców miasta w reformacji

a) Wójtowie i rada miasta

Rola Cikowskich (Mikołaja, Jana i Stanisława), dziedzicznych wójtów i dzierżawców wójtostwa bocheńskiego, w szerzeniu reformacji w mieście została już częściowo przedstawiona. Największy wpływ wywierali jednak nie tyle przez bezpośrednią agitację, ile przez odpowiednie dobieranie członków rady miejskiej, podówczas organu wykonawczego, ławy przysięgłych – sądu miejskiego i pospółstwa – organu uchwałodawczego, tworzono go przez starszych cechów (bez cechu kopaczy soli podległych podkomorzemu krakowskiemu) i bractwa Najświętszej Maryi Panny. W 1585 r. opozycja antyreformacyjna złożona z pospółstwa wniosła protest do grodu krakowskiego, że niezmieniani od sześciu lat burmistrz i rada nie pozwolili im odbyć posiedzenia. Organ ten z własnej inicjatywy miał zebrać się na posiedzenie, żeby zaradzić złym finansom miasta, a szczególnie katastrofalnemu zadłużeniu, lecz jego członkowie nie zostali wpuszczeni do ratusza. Z tej przyczyny doszło do rozruchów w mieście. Innym razem pospółstwo złożyło protest w grodzie krakowskim o to, że dożywotnia dzierżawczyni wójtostwa Katarzyna Cikowska obsadzała urzędy miejskie „swoimi” ludźmi z wielką szkodą dla Bochni¹.

Wzorcowe przykłady faworyzowania ludzi reformacji lub jej sympatyków dawał Mikołaj Cikowski, wójt bocheński. Był zdolnym i ruchliwym magnatem, utalentowanym politykiem i dyplomata, dlatego w hierarchii państwowej piął się systematycznie w górę, osiągając znaczące godności

¹ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 11, s. 1087–1090, 1170–1171; Castr. Crac. Rel. 12, s. 896–902; Adam Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 3, cz. 1, Warszawa 1900, s. 213–214.

i stanowiska. Był dworzaninem (od 1537), a następnie sekretarzem królewskim (1545–1554). Oba te urzędy łączył z godnością podstolego i stolnika Ziemi Krakowskiej (1546–1554). W latach 1553–1556 został ochmistrem na dworze Izabeli, królowej węgierskiej i burgrabią zamku wawelskiego. W 1555 r. awansował na kasztelanię żarnowską, a w 1558 r. na starostwo grodzkie w Sanoku. Z kolei uzyskał liczące się w Małopolsce kasztelanie, biecką (1567) i sanocką (przed 1574), dające możliwość zabierania głosu w obradach senatu. Dał się też poznać jako ceniony dyplomata, który odbył m.in. dwa ważne poselstwa. Będąc jeszcze sekretarzem królewskim w 1545 r. posłował z ramienia króla do Konstantynopola w sprawach królowej węgierskiej Izabeli, a w 1554 r. jako jej poseł udał się z misją dyplomatyczną do Wiednia. Wejście do senatu było zapewne nagrodą za zakończone sukcesem oba poselstwa². Wolny od zajęć państwowych czas poświęcał miastu. O protegowaniu przez niego innowierców w początkowych latach reformacji nadmieniono już kilka razy. Warto te fakty zebrać, gdyż charakteryzują jego bocheńską działalność religijną. Przede wszystkim pomagał duchownym, którzy weszli w konflikt z prawem kościelnym. Otaczał opieką i protegował Zaczusza, Jana Liatkę, Jana Szulca i Jakuba Krużka. Śledztwo w sprawie pobicia ks. Liatki nadzorował, zapewne na jego życzenie, Stanisław Wojewódka z Chodenic, woźny sądu grodzkiego krakowskiego³. Wójt początkowo w sprawach reformacyjnych współdziałał z Krzysztofem Czethwiczem, a wdowie po nim pomógł zlikwidować interesy w mieście. Natomiast cechowi piekarzy w sporze z proboszczem Janem Gruszczyńskim przyrzekł wnikliwe rozpatrzenie sprawy⁴.

Jan Cikowski, syn i następca Mikołaja na wójtostwie, żył krótko, gdyż już w latach 1583–1596 administrowała wójtostwem wspomniana Katarzyna z Wolskich z Podhajec Cikowska, wdowa po Janie. Po działalności religijnej Jana nie pozostał żaden ślad. Natomiast Katarzyna była gorliwą i wojowniczą arianką. Prowadziła z proboszczem bocheńskim Stanisławem ze Skierniewic długotrwały spór o płacenie dziesięciny z gruntów wójtowskich. Jednak nie przeszkadzało jej to w zastawieniu u ks. Zbigniewa

² A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 3, s. 214; Feliks Kiryk, *Bochnia do połowy XVII w.*, [w:] *Bochnia, dzieje miasta i regionu*, pod red. Feliksa Kiryka, Zygmunta Rutę, Kraków 1980, s. 88.

³ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps A Off., nr 83, s. 780; APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 41, s. 17–18.

⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 45, s. 735–736; ASB 47, s. 44–45.

Labetniczki, altarzysty bocheńskiego i plebana w Brzeźnicy, bogatego łańcucha⁵. Wiadomo, że to ona przez długi czas nie zmieniała składu rady miejskiej, a urzędy obsadzała ludźmi reformacji. Członkowie rady miasta w czasie jej dożywotniego dzierżawienia wójtostwa wywodzili się z jednego zboru reformowanego, ewentualnie sympatyzowali z nimi. Zdaje się, że jedynie Wawrzyniec Gagatek, były rektor szkoły miejskiej, oddalał się w tym czasie od innowierstwa. Członkami rady, oprócz Gagatka, byli: Stanisław Borek (senior), Maciej Brzeziński, Łukasz Czarnowojski, sztygar, Adam Muszka, Feliks Nigrosilvanus, były rektor szkoły miejskiej, zwany Koralem i Walenty Suchorowski, warcabny⁶.

Stanisław Cikowski, brat Mikołaja, dziedzic Wojślawic w powiecie proszowickim, był żołnierzem i dosłużył się wysokiego, cenionego przez szlachtę, urzędu podkomorzego krakowskiego i godności kasztelana bieckiego. Po przejściu z kalwinizmu na arianizm stał się jednym z przywódców tego ruchu w Małopolsce. Wiadomo, że dwukrotnie (1558, 1560) zgodził się na pełnienie opieki nad Katarzyną Przekłotową. Jego syn Stanisław przejął po nim urząd i wyznanie antytrynitarskie. Jako dzierżawca dóbr chodenickich, należących do wójtostwa, bywał częściej w Bochni niż ojciec. Legalizm, którym się odznaczał w pracy zawodowej sędziego granicznego, przeniósł na dziedzinę religijną. W przeciwieństwie do Katarzyny płacił regularnie dziesięciny i meszne. Zaś zaległe opłaty mesznego dla proboszcza Stanisława ze Skierniewic, niezbrane z powodu jego śmierci, przekazał witykom kościoła parafialnego. Musiał też łagodzić spór wszczęty z warzycami przez swego nazbyt krewkiego komornika, który z kolegami napadł na warzelnię⁷.

Konieczność bardziej zróżnicowanej reprezentacji religijnej w radzie miejskiej widzieli poddzierżawcy wójtostwa, brat Katarzyny Mikołaj Wolski z Podhajec, miecznik koronny i Wawrzyniec Justimonti. Jednak stanowcza postawa Katarzyny przeszkodziła im zrealizować przedsięwzięcie. Do oponentów wybranej (mianowanej) przez nią rady należeli przede wszystkim magister artium Tomasz Piróg, który był mózgiem opozycji, a dalej

⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 219; APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 11, s. 80.

⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 267; ASB 49, s. 339, 409, 483–484; APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 11, s. 1458–1459.

⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 48, s. 204, 267, 321–322. Jedynym wytłumaczeniem religijnym powyższego sporu mogłaby być przynależność sług podkomorzego do arianizmu, którzy poszukiwali warzycy Stanisława Plutkę, katolika.

Walenty Goldek, Feliks Kint, Stanisław Kołodziej, wityryk kościoła parafialnego, Andrzej Kranczy, kuśnierz i ojciec księdza oraz Stanisław Przeginia. Należy wszak zaznaczyć, że nie wszyscy byli katolikami. Dopiero w 1585 r. doszło do wyboru nowej rady. Urzeczywistniono go dzięki Justimontiemu, żupnikowi i następcy na dzierzawie wójtostwa po Katarzynie Cikowskiej, przez co zostały uśmierzone bunty i wielkie niezadowolenie w mieście, spowodowane beztroskim zadłużaniem kasy municypalnej na 270 grzywien, roztrwonieniem i rozkradzeniem majątku szpitala św. Krzyża i innych dochodów miejskich, upadkiem instytucji straży miejskiej (policji) oraz brakiem jakiegokolwiek ochrony miasta ze strony wójta⁸. Jeszcze w tym samym roku „stara” (była) rada postawiła nowej zarzuty, wśród których znajdowało się oskarżenie o bezprawne zamieszkiwanie proboszcza Krzyżanowic na gruncie miejskim⁹.

Niewątpliwie rada miasta już w latach sześćdziesiątych XVI w. składała się w większości z członków należących do nowych wyznań. Rzeczą znamieną był brak zainteresowania się rady sprawą odbudowy kościoła parafialnego po pożarze w 1561 r., chociaż odbudowa należała do jej obowiązków. Sprawą restauracji świątyni zajęła się dopiero po dziewięciu latach od pożogi. Z kasy miejskiej na ten cel nie wyasygnowała nawet przysłowiowego grosza. Skorzystała jedynie z formalnej zależności od rady korporacji cechowych i powołanych przez cechy bractw religijnych, które pod jej presją przekazały na odbudowę świątyni kwotę uzyskaną ze sprzedaży kościelnego złomu srebrnego, powstałego ze sprzętu liturgicznego w czasie pożaru. Jej wysokość oszacowano na około 10 grzywien¹⁰. Była to przysłowiowa kropla w morzu potrzeb. O religijnym obliczu rady świadczy, znana już, nominacja na altarię św. Krzyża w kościele farnym młodocianego Walentego Suchorowskiego, który w tym czasie, podobnie jak ojciec, był bliski innowierstwu. W latach siedemdziesiątych już cała rada utożsamiała się z reformacją. Mówią o tym dwa fakty. Pierwszy z 1574 r., kiedy wszyscy radni wraz z żupnikiem Bużeńskim zostali wykonawcami ostatniej woli Feliksa Damiana, i drugi z 1580 r., gdy rada nominowała na prepozyta

⁸ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 11, s. 1087, nn; Castr. Crac. Rel. 12, s. 896, n.

⁹ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 11, s. 1087–1090, 1264–1266; Castr. Crac. Rel. 12, s. 896–902, 902–911; APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 49, s. 106, 123, 277.

¹⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 47, s. 119.

szpitala świętokrzyskiego Stanisława Borka (juniora), innowiercę, wsławionego napadem na sługę dostojnika Kościoła katolickiego¹¹.

b) Mieszczanie

Jednym z pierwszych mieszczan bocheńskich zainteresowanych „nowinkarstwem religijnym” był szlachetny i sławny Feliks Dąbrowski. Mimo że przez pewien czas pracował w kopalni na stanowisku warcabnego, to nie był z nią bliżej związany, gdyż etat górniczy traktował jako pomocnicze źródło zarobkowania. Główny dochód czerpał z handlu. Zdaje się, że handlował z Inflantami tzw. „towarem leśnym”, przede wszystkim smołą potrzebną bocheńskim powroźnikom do produkcji górniczych „lin wodnych”. Zajęciem tym zajmował się także jeden z jego synów, który korzystał zapewne z rozległych znajomości kupieckich poczynionych przez ojca¹². Feliks jeżdżąc do Rygi przez Prusy mógł zetknąć się na ich terenie z nauką Lutra. Jeszcze w 1548 r. identyfikował się z katolicyzmem, bowiem utrzymywał bliższe kontakty z wityrkami kościoła parafialnego, a w 1538 r. pożyczył od dominikanów krakowskich dużą kwotę 80 florenów węgierskich na potrzeby handlowe. Był spowinowacony z Janem Szulcem, ich żony były siostrami. Z tej przyczyny Zofia Szulcowa po śmierci męża poprosiła Feliksa (szwagra) o opiekę nad małoletnimi dziećmi¹³.

W 1570 r. Feliks Dąbrowski na egzekutorów swojej ostatniej woli i na opiekunów dzieci: Józefa, Kaspra i Katarzyny zaprosił Bużeńskiego, Jana Chodakowskiego i Andrzeja Wojnickiego, wybitnych przedstawicieli lokalnej reformacji. Opiekę w zasadzie wypełniali Chodakowski i Wojnicki, którzy czynsz z dzierżawienia majątności należących do sierot nie obracali na bieżące ich utrzymanie, co było zgodne z prawem miejskim, ale kapitalizowali go do czasu ich pełnoletności. Mimo że obaj opiekunowie byli moralnymi autorytetami dla innowierców bocheńskich, to nie umieli zapobiec długoletniemu sporowi o podział majątku między podopiecznymi. Szczególne trudności czyniła Katarzyna po wyjściu za mąż za sławnego Macieja Sumaradzkiego, zwanego Śledziem, piekarza, należącego do reformacji. Dzięki uzyskanemu spadkowi i zastawieniu swoich klejnotów u Jana

¹¹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 113–114; ASB 20, s. 179; ASB 49, s. 89.

¹² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 30, s. 206–207; ASB 42, s. 443.

¹³ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps A Ep. Crac., nr 11, k. 125–125v; APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 44, s. 421–422; ASB 46, s. 387.

Chodakowskiego na sumę 50 talarów, walnie pomogła postawić nowy dom z piekarnią. Natomiast najstarszy syn Dąbrowskiego – Józef, żołnierz, „towarzysz” w chorągwi husarskiej w czasach króla Stefana Batorego, w 1593 r. wszczął przed radą miasta proces o dom po ojcu ze szlachetnym Ramultem z Borku (w województwie Sandomierskim), który go nabył jako współwłasność od Kaspra, brata Józefa¹⁴. Józef prawdopodobnie zmarł jako katolik.

Wielokrotnie już wspomniany Stanisław Jabłoński, nazywany częściej w aktach miejskich Pigułą, ożenił się z Zofią Zaczusówną, córką Szymona, przed 1564 r. Małżeństwo zawarli prawdopodobnie w Kościele katolickim, o czym świadczyłyoby postępowanie sądowe w konflikcie między nimi zarówno na forum cywilnym, jak kościelnym. Należy zaznaczyć, że pierwsza wiadomość o zawarciu małżeństwa w „rycie akatolickim” przez Jakuba Ciągnikrówkę, mieszkańca Bochni, pochodzi dopiero z 1569 r. Aktu tego dokonano nie w Bochni, lecz w prężnym ośrodku kalwińskim, w Słomnikach, przy czym nowożeńcy nie wyprawili „wesela rzymskiego”. Jabłońskim urodziło się czworo dzieci: Tymoteusz, Szymon, Katarzyna i Anna. Obie dziewczynki w chwili śmierci matki w 1576 r. były małoletnie¹⁵. Ojciec ich w roku następnym ożenił się z przyrodnią siostrą szlachetnego Mikołaja Wrzębskiego, dziedzica Wrzępi (obecnie powiat Brzesko) – Barbarą Jaworówną, która w 1578 r. występowała już jako wdowa¹⁶. Do grona przyjaciół Stanisława w latach sześćdziesiątych XVI w. trzeba zaliczyć: Macieja Goldkowicza Dąmbrowskiego, Macieja Kiełbika, Feliksa Kinta, Jana Krakowczyka, wielokrotnego członka rady miasta, Stanisława Przewłockiego, a później Szymona Pichowskiego i samego podzupka Tomasza Wolskiego¹⁷. Większość tych osób została już przedstawiona, natomiast należałoby przybliżyć postaci Kiełbika, Krakowczyka i Pichowskiego.

¹⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 16, s. 245; ASB 18, s. 30; ASB 47, s. 132–136; ASB 49, s. 705–706; ASB 50, s. 531, 537. Józef Dąbrowski w latach siedemdziesiątych zaciągnął się do wojska najpierw u Jana Zamoyskiego, a następnie u rotmistrza Marcina Kazanowskiego, starosty felińskiego. Jako „towarzysz” brał udział w wyprawach Stefana Batorego na Połock, Wielkie Łuki i Psków, gdzie „poczynał sobie jako człowiek rycerski we wszystkich potrzebach służąc [...] Koronie i W. K. Litewskiemu [...]” (APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 50, s. 207).

¹⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 193; ASB 46, s. 276, 901; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps A Off., nr 106, s. 206, 211.

¹⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 19, s. 46, 186.

¹⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 19, s. 43; ASB 46, s. 857–858.

Maciej Kiełbik zajmował się handlem, a jego żona Dorota była zaprzyjaźniona z Reginą Wojnicką. Jednak w testamencie sporządzonym w 1577 r. Dorota zapisała kościołowi parafialnemu swój plac przy rynku głównym, co mogłoby świadczyć o jej przejściu na katolicyzm. Natomiast jej siostra Katarzyna tkwiła nadal w innowierstwie¹⁸. To wyraźnie mówi o bardzo indywidualnym podchodzeniu do spraw wyznaniowych w tej rodzinie. Jan Krakowczyk, wieloletni członek rady miasta z nadania Mikołaja Cikowskiego, był przede wszystkim poważanym w Bochni prawnikiem pośredniczącym głównie w transakcjach finansowych. Z akt wynika, iż zaufanie do niego miały obie strony ówczesnego konfliktu religijnego. Dzięki jego pośrednictwu wikary bocheński ks. Paweł Knotek, były kapelan króla Zygmunta I, odzyskał pożyczone pieniądze, a Łucja Kaczkowska, wdowa po Feliksie Damianie, uzyskała wysoki kredyt 200 zł na pokrycie wydatków związanych z chorobą i pogrzebem męża. Pożyczkodawcą był, wspomniany już, Wawrzyniec Gagatek, były rektor szkoły miejskiej oraz przyszy jej mąż¹⁹. Natomiast Stanisław Pichowski, aptekarz, który w 1578 r. sporządził testament Jabłońskiego, znany jest jako komornik żupny, przedstawiciel podkomorzego krakowskiego Stanisława Cikowskiego w kopalni, dbający o przestrzeganie zgodnego z prawem handlu solą na odcinku kopalnia – składy solne. Z obowiązków swoich wywiązywał się bardzo rzetelnie. Bywał też zapraszany przez bractwo warzyców na uczty cechowe. Jego działalność w Bochni przypada na lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XVI w.²⁰

Opiekę nad dziećmi Jabłońskich (urodzonymi po 1564), po zgonach matki w 1576 r. i dwa lata później ojca, przejęła babka Katarzyna Przekłotowa, która jeszcze w 1576 r. (po śmierci męża Zacjusza) zapisała im niemal cały swój majątek. Obie wnuczki Anna i Katarzyna w 1592 r. były już mężatkami²¹. Natomiast Szymon Jabłoński terminował w zawodzie krawieckim, być może u krewnego Benedykta Przekłotka albo u Szymona Santiki, który, jak sam zeznał, uczestniczył w nabożeństwach Zacjusza organizowanych w domu bachmistrza Wojnickiego. Szymon w 1594 r. został czeladnikiem

¹⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 19, s. 49; ASB 46, s. 647.

¹⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 48, s. 211, 348.

²⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 19, s. 43; ASB 48, s. 321–322; APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 6, s. 1297–1298; *Opis żup krakowskich z 1518 roku*, wyd. Antonina Keckowa, Adam Wolff, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 1961, z. 3 (dodatkowy), s. 613–614.

²¹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 156, 193–194; ASB 50, s. 490–492.

krawieckim, a w 1597 r. występował już jako wyzwolony krawiec ożeniony z Emerencjaną Kloskówną. Pomimo nadania mu w Bochni pejoratywnego przezwiska „Popek”, musiał być szanowanym obywatelem miasta, skoro piastował urząd ławnika²². Relacje o Tymoteuszu, bracie Szymona, są bardzo szczupłe. Wiadomo, że wyzbył się wszystkich nieruchomości zapisanych mu przez babkę (za około 320 zł). Ziemię sprzedał, jak wiadomo, Jakubowi Grebińskiemu, duży dom stanowiący współwłasność z Szymonem został zbyty Stanisławowi Przyłęckiemu, przy czym Tymoteusz otrzymał jednocześnie całą zapłatę (200 zł), a Szymon wziął ją w dwóch ratach. Pieniądze te nie wystarczały Tymoteuszowi, dlatego zapożyczył się u swojego szwagra Stanisława Liska. Nie mogąc oddać długu, przekazał mu na własność w 1595 r. jatkę solną. Jest to ostatnia wiadomość o nim z terenu Bochni²³. To pozwala przypuszczać, że zmienił miejsce zamieszkania.

Anna Jabłońska wyszła za mąż za, wymienionego powyżej, Stanisława Liska, którego ojciec Jan był związany z kopalnią jako dziedziczny kopacz i wielokrotny starszy tego cechu. Stanisław odziedziczył po nim tzw. stanie kopackie, czyli działkę górniczą, i jak ojciec cieszył się dużym autorytetem u braci cechowych, o czym świadczy wieloletnia funkcja starszego. Później zajął się głównie rolnictwem, bowiem po spłaceniu Katarzyny Deliowej gospodarował na folwarku Przekłotowej. W cechu rolników, analogicznie do cechu kopackiego, piastował wielokrotnie urząd starszego. Córka ich Agnieszka była żoną Jana Prawdy, ławnika bocheńskiego, który nieco później przybrał nazwisko Prawdziński i zapoczątkował zasłużony dla miasta ród mieszczański²⁴. Katarzyna, druga córka Jabłońskich, wyszła za Wojciecha Delię, nazywanego dla odróżnienia od swojego ojca Jana – Delijką, utrzymującego przed 1589 r. kontakty gospodarcze z żoną Jana Piotrowskiego, poznanego już wyznawcy kalwinizmu. Data ta przesuwają termin zawarcia małżeństwa Delijki z Katarzyną na początek lat osiemdziesiątych XVI w. Wojciech prowadził też w tym czasie sprawę gospodarcze Katarzyny Przekłotowej, a jego żona Katarzyna przejawiała większą samodzielność i inicjatywę gospodarczą niż Anna, m.in.

²² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 50, s. 273, 788; ASB 51, s. 609; ASB 52, s. 428.

²³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 50, s. 505, 522, 819; ASB 51, s. 18–19.

²⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 26, s. 96–97, 127; ASB 49, s. 30, 69; ASB 50, s. 490–492; ASB 51, s. 631; ASB 55, s. 320.

pożyczyła na własny rachunek 100 zł od Joachima Koczmary, znanego już, słuchacza kazań jej dziadka w żupie²⁵.

Obaj zięciowie Jabłońskiego wystąpili solidarnie przeciw Stefanowi Herantowi, fletniście królewskiemu, który otrzymał od króla Zygmunta III prawo kaduka na dobra po Zaczuszu. Muzyk zwrócił się w 1602 r. do rady miasta o zgodne z prawem wykonanie spadku po Przekłotowej. Podstawowym argumentem broniących się była teza, że dobra ich żon nie stanowiły własności prawnej Zaczusza, lecz Katarzyny Przekłotowej, która była mieszczańką bocheńską²⁶. Krótko przed śmiercią w 1592 r. Przekłotowa uczyniła znaczny zapis kościołowi parafialnemu, legując mu domek z małą zagrodą w murach miasta. Dokonała tego w obecności wszystkich wnuków i mężów wnuczek – Wojciecha Delii i Stanisława Liska. Trudno dociec przyczyn tego kroku, czy na podstawie zaistniałych już faktów przewidywała możliwość prawnego przejęcia jej dóbr przez króla i dążyła do zjednania lokalnego Kościoła, a raczej katolickiej większości mieszkańców miasta, czy z przekonania powróciła do katolicyzmu? Za drugim stwierdzeniem przemawia adnotacja przy akcie darowizny, że uczyniła to z pobudek eschatologicznych, zbawienia własnej duszy. Z drugiej strony, biorąc pod uwagę możliwość odebrania zgromadzonych nieruchomości przez króla oraz życzenie, żeby pogrzebano ją zwyczajem innowierczym w ogrodzie pod orzechem, należy się skłaniać do tezy, iż było to pociągnięcie taktyczne. I rzeczywiście, zapisem tym przekonała bocheńskich katolików o swoim nawróceniu na katolicyzm i zjednała ich życzliwość. Dzięki temu w procesie o przejęcie dóbr Zaczusza przez króla mieszkańcy miasta świadczyli, że były one nabyte przez Przekłotową i są jej własnością, a nie Zaczusza²⁷. Prawniki Zaczusza urodzone przez Annę i Katarzynę przeszły formalnie na katolicyzm, na co może wskazywać wyjście za mąż Agnieszki Liskówny za Jana Prawdę, katolika, natomiast Stanisław Liskowicz był pierwszym syndykiem konwentu bernardynów bocheńskich (1626)²⁸.

²⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 23, s. 11; ASB 30, s. 12–13; ASB 50, s. 52–53; ASB 52, s. 242.

²⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 24, s. 128.

²⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 44; ASB 50, s. 490–492; ASB 52, s. 428.

²⁸ Teofil Wojciechowski, *Kościelne dzieje Bochni w okresie staropolskim*, Tuchów 2003, s. 102.

Do wybitniejszych postaci reformacji bocheńskiej należał Marcin Marcinkowski. Pochodził ze Zręczyc koło Gdowa (obecnie pow. Wieliczka). Był przez dłuższy czas związany z dworem wójta Mikołaja Cikowskiego, który pomógł mu osiągnąć nobilitację. Od zwykłego sługi w 1554 r. doszedł do stanowiska „mistrza domu”, ochmistrza dworu (1571). Funkcję tę trzymał do 1574 r., czyli do czasu przekazania wójtostwa przez Mikołaja swojemu synowi Janowi. Odtąd zajmował się sprawami miejskimi i wielokrotnie był wybierany do organu wykonawczego miasta (rady) przez wójtów lub przez dzierżawców wójtostwa²⁹. Długa służba u wójta Mikołaja jest wskazówką co do jego przekonań religijnych. Był prawdopodobnie kalwinistą jak jego pryncypał. Jadwiga, pasierbica Marcina wyszła za mąż za, wspomnianego już, Tomasza Cieszkowskiego. Po jego nagłej śmierci poprosiła ojczyma i Stanisława Borka na opiekunów swoich małoletnich dzieci. Należy przypomnieć, że Borek był również związany z dworem wójtowskim, ale Jana Cikowskiego, a później Stanisława, arianina. Jedna z córek Jadwigi – Dorota została żoną Jakuba Grebińskiego. Zatem wychowana została w duchu reformacyjnym.

Natomiast córka Marcinkowskiego Małgorzata, około 1588 r. wyszła za Jana Achacego Kmitę, znanego bocheńskiego poetę, katolika³⁰. Marcinkowski pośredniczył w zaciągnięciu wysokiej, jak na warunki bocheńskie, pożyczki, bo 1000 zł, u Grzegorza Branickiego, starosty niepołomickiego, kalwina, przez Zofię Zawacką, której mąż Wojciech znany był z próby przywłaszczenia części działki budowlanej należącej do plebanii (w czasach proboszcza Stanisława ze Skierniewic)³¹. Marcinkowski u schyłku życia Przekłotowej był jej pełnomocnikiem sądowym w sprawach o odzyskanie pożyczonych pieniędzy. Podjął się zadania, gdyż kilka lat wcześniej sam korzystał z zaciągniętego u niej kredytu³². Wojciech Zawacki w 1590 r. już nie żył, a jego żona Zofia z Waclawów wybrała na opiekunów ich dzieci, jak wiadomo, Stanisława Cieszkowskiego, byłego podżupka,

²⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 12, a. 139; ASB 17, s. 73–74; ASB 47, s. 258; AB 50, s. 249; Teofil Wojciechowski, *Szkolnictwo bocheńskie do 1772 r.*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” 2003, t. 22, s. 235.

³⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB nr 47, s. 130, 1114; T. Wojciechowski, *Szkolnictwo bocheńskie...*, s. 234.

³¹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 405; ASB 49, s. 717.

³² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 102; ASB 50, s. 249.

Piotra Zygmuntowicza i Benedykta Przeklotka, swojego krewnego³³. Zatem Wacławowie byli spokrewnieni z Przeklotami, stąd Zawackich należałoby uznać za zwolenników ruchu reformacyjnego.

Wspomniany już Tomasz Piróg ze Lwowa zeznał przed radą miasta, że w 1559 r. Franciszek Zyska pomagał Przeklotowej budować dom przy rynku. Franciszek pochodził z Bochni, gdzie mieszkał jego brat Marcin Wilk, wybierany w latach 1560–1580 wielokrotnie starszym cechu warzyców. Franciszek po ojcu nazywał się Wilkowicz, lecz skorzystał z prawa przemianka i używał nazwiska Zyska³⁴. Z zawodu był piekarzem, długoletnim starszym cechu, cieszącym się dużym autorytetem, choćby dzięki sądowym zabiegom w imieniu cechu o zaprzestanie płacenia czynszu nadanego proboszczom w 1253 r. przez księcia Bolesława Wstydliwego. Być może robił to za sugestią wójta Mikołaja Cikowskiego, do którego wniósł apelację od postanowienia sądu miejskiego. Znajomość prawa stała u podstaw powołania go przez powyższego wójta najpierw (około 1552) na członka ławy przysiężnej, a następnie przez wójta Jana (około 1578) na rajcę miejskiego. Urząd ten pełnił przez kilka kadencji³⁵.

Nie bez wpływu na te nominacje była aktywna działalność Franciszka w ruchu reformacyjnym. Wspomniany Piróg stwierdził, że Franciszek „natenczas” był ewangelikiem, tj. kiedy mistrz Tomasz przybył do Bochni, czyli przed 1559 r. Prawdopodobnie pod wpływem przyjaciela Marcina Reszki, ministra w Sobolowie, przeszedł najpierw na kalwinizm, a następnie na arianizm³⁶. Franciszek dla współwyznawców był niezwykle czynnym i sprawnym jurystą, stąd chętnie powierzano mu pełnomocnictwa sądowe. Z tych usług korzystała kilka razy Przeklotowa. Należy przypomnieć, że poręczył za Jana Chodakowskiego, sztygara i był jego przedstawicielem w polubownie rozstrzygniętym arbitrażowym sporze granicznym³⁷. W jesieni swojego życia, będąc radnym, zadłużał się u współwyznawców. Nie mając jednak odpowiednio wysokich dochodów, nie spłacał ani odsetek, ani kapitału, stąd sąd pozwalał wierzycielom na czasowe wejścia w jego nie-

³³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 404.

³⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 44, s. 239; ASB 46, s. 285, 478; ASB 47, s. 85, 303, 483; ASB 48, s. 744; ASB 49, s. 671; ASB 52, s. 420.

³⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 15, s. 303; ASB 17, s. 146; ASB 19, s. 43; ASB 42, s. 314; ASB 43, s. 111; ASB 47, s. 44; ASB 49, s. 754.

³⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 47, s. 247.

³⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 17, s. 145, 146; ASB 47, s. 536.

ruchomość, czyli do czasu odzyskania pełnej należności³⁸. Zwolennikiem ruchu reformacyjnego był także jego zięć Bartłomiej Cieślicz, szewc, który przed śmiercią w 1587 r. poprosił teścia na opiekuna swojej żony Elżbiety³⁹. Natomiast druga córka Franciszka – Anna, a także jej syn Melchior Wilkocki i wnuk zawierali małżeństwa w Kościele katolickim⁴⁰.

Równocześnie z Marcinem Marcinkowskim i Franciszkiem Zyską działał Baltazar Latoszek. Należał do przyjaciół Feliksa Damiana, który w 1572 r. poprosił go na wykonawcę testamentu, jak również na opiekuna i obrońcę swojej żony oraz „chłopców”. Funkcję tę wypełniał, jak wiadomo, z Bużeńskim, szlachetnym Janem Kaczkowskim, sługą Bużeńskiego i bratem żony, oraz Łukaszem Szewcem i Stanisławem Przezwockim, warzycem soli. Baltazar w dokumencie tym występował jako członek bocheńskiej ławy przysiężnej⁴¹. Współpraca z Bużeńskim wydaje się nieco dziwna, bowiem w tym samym roku sąd bocheński (viceadvocatus et scabini) rozpatrywał sprawę przeciw Szymonowi Łochockiemu, warcabnemu i Bużeńskiemu, jako jego przełożonemu, wniesioną przez Baltazara o złamanie przez Łochockiego intercyzy ślubnej z Emerencjaną Koczotówną. Nadmienić należy, że Łochocki był związany z plebanią bocheńską za czasów proboszcza ks. Jerzego Fabiusa (1571–1581), kapelana króla Stefana Batorego, późniejszego opata sulejowskich cystersów⁴².

Latoszek cieszył się dużym zaufaniem konfraterni warzyców, z licznymi jej członkami był zaprzyjaźniony, stąd bractwo najmowało go do prowadzenia egzekucji swoich należności od nierzetelnych pożyczkobiorców. Do jego najbliższych przyjaciół należy zaliczyć Stanisława Przezwockiego, długoletniego starszego powyższej konfraterni⁴³. W 1576 r. Przekłotowa uczyniła najbardziej drobiazgowy testament sporządzony pod wpływem śmierci męża i córki Zofii Jabłońskiej. Na wykonawców swej ostatniej woli poprosiła właśnie Latoszka, wtedy już członka rady miasta, Przezwockiego, ławnika i Macieja z Brzeziny, notariusza miejskiego⁴⁴. To świadczy o bliskich

³⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 42, 314, 470.

³⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 329; ASB 47, s. 73.

⁴⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 49, s. 916.

⁴¹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 45–46.

⁴² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 47, s. 256–259, 328.

⁴³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 45, s. 579; ASB 46, s. 928; ASB 47, s. 208; ASB 48, s. 251.

⁴⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 156, 193–194.

stosunkach Baltazara z rodziną Zacjusza. Relacje źródłowe nie wspominają o rodzinie Latoszka. Zdaje się, że jego bratanek Szymon z Wiśniewierzy, gorliwy kapłan katolicki, pracował w Bochni jako wikary. W sporządzonym w 1614 r. testamencie ufundował anniwersarz, którym corocznymi subwencjami wspomagał nie tylko wikarych, ale szkołę i bractwo św. Anny powołane, jak już powiedziano, do zwalczania reformacji⁴⁵.

Stanisław Przezwocki z woli Jana Chodakowskiego wraz z Hieronimem Bużeńskim i innymi został opiekunem jego małoletniego syna. Przezwocki w 1568 r. na skutek, poznanej już, kłótni w rodzinie Zacjusza, wywołanej wydziedziczeniem Stanisława Piguły Jabłońskiego z majątku żony Zofii, opowiedział się za Jabłońskim i był jednym z ręcących za niego⁴⁶. Trzeci wykonawca testamentu Przekłotowej z 1576 r. Maciej z Brzezin, nazywany Chwilką, przez długie lata służył u wójtów, najpierw u Mikołaja, a później u jego syna Jana, pełniąc równocześnie funkcję zastępcy pisarza, a następnie pisarza sądu bocheńskiego. W sporze Zacjuszów ze Stanisławem Jabłońskim reprezentował Katarzynę, która go do tej sprawy „specjalnie najęła”⁴⁷. Zresztą był dla niej godny zaufania już w 1558 r., kiedy sporządził jej pierwszy testament, przy czym obdarzyła go wtedy funkcją pełnomocnika sądowego. Cieszył się zatem jej dużym uznaniem i zaufaniem. Nie miał też trudności z zaciągnięciem u niej niedużej pożyczki (11 grzywien).

Katarzyna Przekłotowa sporządziła w 1580 r. kolejny testament, w którym cały swój majątek zapisała wnukom, a jego formę prawną zrehabilitował również Maciej⁴⁸. Był synem Macieja Brzezińczyka z Brzezin, szewca bocheńskiego. Dzięki wiernej służbie wójtom osiągnął godności sędziego miejskiego (*viceadvocatus*) i członka rady (1584), to by wskazywało, że do urzędu miejskiego wprowadziła go Katarzyna Cikowska, jako „swojego człowieka”. Za żonę wziął Jadwigę, wdowę po Macieju Bartisie, starszym cechu kopaczy soli, który obok cechu warzyców popierał, jak wiadomo, reformację⁴⁹. W testamencie z 1584 r. nakazał pochować się w „kościelce

⁴⁵ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps A Off., nr 118, s. 588–591; APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 56, s. 472.

⁴⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 46, s. 797, 798.

⁴⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 14, s. 379; ASB 17, s. 118; ASB 18, s. 7; ASB 20, s. 267.

⁴⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 19, s. 138–139; ASB 20, s. 44.

⁴⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 14, s. 348; ASB 19, s. 138–139; ASB 20, s. 44; ASB 45, s. 229; ASB 50, s. 425.

krześcijańskim”. Jest to jednoznaczna formuła informująca, że wyznał jedną z konfesji reformowanych, prawdopodobnie arianizm, bowiem „krześcijanką” nazwała siebie Regina Wojnicka i Stanisław Budziński⁵⁰. Syn Macieja – Jan, występujący z tytułem wielbny (*venerabilis*), bakałarz sztuk wyzwolonych i rektor szkoły miejskiej, uwolnił się w 1592 r. z kurateli opiekunów „szlachetnych i sławnych mężów” (niewymienionych z nazwiska) naznaczonych mu testamentem ojca. Jan jeszcze w tym samym roku, po śmierci Franciszka Zyski, został opiekunem jego małoletnich dzieci: Anny i Jakuba „Ziszczyc”⁵¹. To by przemawiało za tym, że należał do tego samego wyznania co ojciec i Franciszek Zyska.

Do znaczniejszych innowierców bocheńskich należy zakwalifikować jeszcze Leonarda Rychwalskiego, który ożenił się z Dorotą z Wachłów Chodakowską, wdową po Janie, sztygarze. Dorota do sporządzenia inwentarza majątku ruchomego pozostawionego przez męża wybrała Stanisława Pigułę Jabłońskiego. Z tego należy wnosić, że była przekonana do ruchu reformacyjnego. Natomiast jej matka Anna w testamencie z 1572 r. nakazała się pochować w kościele parafialnym i na ten cel wyasygnowała 5 zł, obowiązującą wtedy opłatę za pochówek. Rychwalski w 1591 r. był pełnomocnikiem Przekłotowej w sprawie odzyskania pożyczki wraz z odsetkami od Szymona Wojcieszko, chociaż sam należał do jej dłużników. Świadczy to z drugiej strony o regularnym spłacaniu zaciągniętego kredytu. Dwa lata późniejsze relacje źródłowe mówią o Rychwalskim jako o już nieżyjącym⁵². Zatem główna jego działalność religijna przypada na lata siedemdziesiąte XVI w.

Po śmierci Feliksa Damiana faktycznym opiekunem jego trzech córek został Jan Ćwikła, ich szwagier (*affinis*). Opieka ta musiała być kosztowna, skoro zachowały się dwie informacje o dwóch wysokich pożyczkach (po 100 zł) zaciągniętych w 1577 r. u Reginy Wojnickiej i w 1581 r. u Doroty Kintowej⁵³. Dorota, pierwsza żona Kinta, mimo przyjaźni z Reginą Wojnicką,

⁵⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 267; ASB 22, s. 485, 487 „[...] gdy [Bóg] będzie raczył posłać z niebios Jezusa Pana naszego a Chrystusa jego na rewisję nauk wiar i spraw ludzkich, aby ojcowską miłością [...]”. W zdaniu tym Budziński zaprzecza bóstwu Jezusa Chrystusa.

⁵¹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 50, s. 425, 426.

⁵² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 19, 173; ASB 20, s. 329; ASB 30, s. 13; ASB 50, s. 507.

⁵³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 17, s. 223; ASB 18, s. 207; ASB 20, s. 31.

pozostawała katoliczką. Pożyczenie od niej pieniędzy przez Jana Ćwikłę wskazywałoby na zbliżenie się opiekuna córek i ich matki Łucji Damian do katolicyzmu. Zresztą Łucja dopiero po śmierci zięcia Ćwikły w 1584 r. wyszła po raz drugi za mąż za Wawrzyńca Gagatka, który wcześniej jako rektor bocheńskiej szkoły miejskiej (1576) musiał przynajmniej sympatyzować z reformacją. Później, jak już powiedziano, opowiadał się zdecydowanie za katolicyzmem. Poglądy jego podzielała żona Łucja. Wiadomo, że w 1591 r. zamężna Regina Kolasa, średnia córka Damiana, utrzymywała kontakty handlowe z bractwem kapłańskim, co zdaje się potwierdzać jej powrót do katolicyzmu⁵⁴. Zaś Jadwiga, córka Łukasza Czarnowojskiego, sztygara, bardziej przyjaciela reformacji niż innowiercy, w latach dziewięćdziesiątych XVI w. wyszła za mąż za Marcina Bystrzyckiego z Pińczowa, organistę kościoła parafialnego⁵⁵.

Grzegorz Zabłocki, mieszczanin i jego żona w 1589 r. na rynku w czasie jarmarku jesiennego (na św. Jadwigę) w obecności licznych ludzi („gdzie ludzi frekwencja z rozmaitych krajów bywa i była niemała”) groził ks. Janowi Bętkowiusowi, komendarzowi bocheńskiemu, „[...] zły, nie cnotliwy popie nie masz o czym na kazaniu szczekać jeno o mnie z żoną moją . Szczekasz boć nie dostaje [ci] Ewangeliei [...] ja znajdę na ciebie prawo [...] każę cię wyszermować i plesz [tonsurę] ci każę ogolić kijem [...]”. Niestety, akta nie podają przyczyny tak wielkiego wzburzenia Zabłockich⁵⁶. Nieznajomość *Pisma św.* była podstawowym zarzutem stawianym przez innowierców duchowieństwu katolickiemu i w ogóle Kościołowi rzymskiemu, a w latach sześćdziesiątych do osiemdziesiątych XVI w. pogląd ten nagłaśniali szczególnie arianie⁵⁷. Również i pogróżki zwolenników reformacji, jak wiadomo, nie były rzucane na wiatr. Oprócz strzelania do sługi biskupa kamienieckiego należy jeszcze przypomnieć pobicie Jana Głowinki, starszego bractwa warzyców, przez Krzysztofa Czethwicza, a Marcin Józef, sługa Stanisława Cikowskiego, napadł na warzelnię, gdzie schronił się Stanisław Plutka, katolik. To pozwala przypuszczać, że Zabłoccy byli członkami zboru innowierczego, prawdopodobnie mniejszego ariańskiego.

⁵⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 48, s. 148, 211; ASB 50, s. 267.

⁵⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 22, s. 234.

⁵⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 299–301.

⁵⁷ Piotr Wilczek, *Dyskurs, przekład, interpretacja. Literatura staropolska i jej trwa-
nie we współczesnej kulturze*, Katowice 2001, s. 94, nn.

W konfesję reformacyjną był zaangażowany Stanisław Cząstkowicz, zwany Trześnią. W latach sześćdziesiątych został wysłany do Krakowa na naukę zawodu lekarskiego do doktora medycyny Stanisława Różanki, wyznającego konfesję kalwińską. W czasie nauki uczęszczał do Brogu na kazania Szymona Zacjusza⁵⁸. Z niewiadomych przyczyn lekarzem nie został, natomiast w 1583 r. występował w aktach miejskich z tytułem starszego cechu tragarzkiego, broniąc swoją korporację zawodową przed płaceniem kościołowi parafialnemu tzw. „grzywny za piwo”, bowiem ani cech, ani jego religijne bractwo nie były związane z farą⁵⁹. Musiał być niezłym prawnikiem, skoro ks. Bętkowius obdarzył go pełnomocnictwem sądowym do prowadzenia sprawy z Zabłockimi⁶⁰. Trześnia, jak widać, w młodości należał do wyznawców kalwinizmu, by najpóźniej w latach osiemdziesiątych powrócić do Kościoła katolickiego.

Jednym z ostatnich wyznawców arianizmu, który osiedlił się w Bochni, był Stanisław Budziński. Pochodził z Czchowa, skąd udał się na studia do Akademii krakowskiej. Odtąd niemal całe swoje życie związał z Krakowem, a religię ze zborem mniejszym ariańskim. Był historykiem tego wyznania. W swoich pismach i na synodalnych wystąpieniach sprzeciwiał się grupie radykałów społecznych z Janem Niemojewskim na czele⁶¹. Żeby utrzymać rodzinę, zajmował się kupiectwem. Najpierw był dostawcą drewna, łoju i owsa do kopalni wielickiej. Król Stefan Batory ze względu na brak gotówki w kasie żupnej pozwolił na wypłacanie Budzińskiemu należności solą i na swobodny nią handel, co przyniosło mu wymierne korzyści. Dzięki temu w latach osiemdziesiątych mógł otworzyć w Krakowie skład kupiecki, który w 1591 r. został spalony w tumulcie antyreformacyjnym. Rozgoryczony

⁵⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 52, s. 265a, 421.

⁵⁹ Cech tragarzy ufundował swoim członkom kwartalnie po dwie beczki piwa na święta: Wielkanocy, Zesłania Ducha Św., św. Michała i Bożego Narodzenia. Świadczenia te następnie przejęła kopalnia, płacąc je z tzw. miarek bachusowych, czyli soli wynoszonej na powierzchnię przez tragarzy. Bractwo ze względu na zupełne ustanie głównego źródła uposażenia kościoła cechowego p.w. św. Krzyża, przeznaczyło powyższe miarki na utrzymanie tej świątyni. Właśnie o te pieniądze upominali się wityrcy fary (APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. AS 46, s. 940; ASB 47, s. 449; ASB 49, s. 123–124).

⁶⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 299; ASB 49, s. 123–124; ASB 52, s. 421; Jan Lachs, *Ephorinus i Różanka. Z dziejów uczestnictwa lekarzy w ruchu reformacyjnym*, „Reformacja w Polsce” 1922, R. 2, s. 196–197.

⁶¹ Józef Płokarz, *Jan Niemojewski. Studium z dziejów arian polskich*, „Reformacja w Polsce” 1922, R. 2, s. 87.

tym, a był już w podeszłym wieku, wyprowadził się z Krakowa i został administratorem dóbr w Grodkowicach pod Bochnią⁶².

Budziński, legitymujący się szlachectwem bardzo świeżej daty, w 1594 r. jako administrator Grodkowic ulokował swój kapitał w folwarku bocheńskim nabytym od Mikołaja Stadnickiego i w dokupionej przylegającej do niego zagrodzie. Dwa lata później, po zakupieniu jeszcze jednej zagrody, zamieszkał w Bochni. W 1597 r. sporządził testament, który w roku następnym w aktach miejskich ingrosowali: Mikołaj Koryciński, Stanisław Wyżycki z Wyżyc pod Bochnią, Jan Ceki, właściciel Igołomii (pow. Proszowice), szlachcic z Florencji, zagorzały antytrynitarysta i Jan Naborowski, brat żony Budzińskiego. Oni też byli wykonawcami jego ostatniej woli i proszonymi opiekunami żony i ich siedmiorga dzieci. Nie dziwi więc fakt wykonywania testamentu Budzińskiego, jednej z prominentnych osobistości wyznania ariańskiego, przez Mikołaja Korycińskiego, byłego żupnika i Jana Ceki, przyszłego żupnika. Ponadto Korycińskiego łączyła z Budzińskim przyjaźń, pieczętowana częstymi pożyczkami pieniężnymi udzielanymi mu, a szczególnie jego siostrzeńcowi Wojciechowi Giebułowskiemu przez zapobiegliwego Stanisława⁶³. Pomimo że Stanisław był jednym z przywódców arianizmu i zadbał w testamencie o „bogobojne” wychowanie swoich dwóch córek w antytrynitaryzmie, to młodsza Elżbieta wyszła za mąż za przedsiębiorczego obywatela Bochni i rzetelnego katolika szlacheckiego Macieja Irasowskiego, fundatora instytucji katolickiej, jaką był szpital miejski pod wezwaniem św. Macieja. Natomiast wdowa poślubiła syna Stanisława Kąckiego – Krzysztofa, arianina, prokuratora żupy, późniejszego podsędka górniczego⁶⁴.

⁶² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 22, s. 490.

⁶³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 22, s. 491; ASB 23, s. 84–85, 86; APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 6, s. 885–886.

⁶⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 22, s. 485, 489, 491; ASB 54, s. 140; ASB 57, s. 679; APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 44, s. 1243–1245; Hieronim Łabęcki, *Spisy chronologiczne dawnych żupników w Polsce*, „Biblioteka Warszawska” 1859, z. 27, s. 819; Roman Żelewski, *Krakowska młodzież akademicka wobec zaburzeń wyznaniowych drugiej połowy XVI wieku*, [w:] *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego w dobie renesansu*, pod red. Kazimierza Lepszego, Kraków 1964, s. 113.

4. Przynależność wyznaniowa mieszkańców miasta

Z przedstawionego materiału wynika, że w Bochni w dobie reformacji miejskiej było z nią związanych ponad 60 rodzin. Przyjmując, że ówczesna rodzina liczyła przeciętnie około 5 osób, to w ruchu reformacyjnym uczestniczyło około 300 osób. Bochnia w tym czasie miała ponad 5 tysięcy mieszkańców⁶⁵, stąd w innowierstwo było zaangażowanych około 10% populacji miasta. Jak na warunki miasta małopolskiego stanowiło to duży odsetek, zważywszy, że do reformacji przystępowały rodziny bogatsze, bardziej oświecone i stojące na wyższym poziomie kulturalnym. Niepomniernie trudniej jest zakwalifikować innowierców do ówczesnych trzech głównych wyznań: luterńskiego, kalwińskiego i arianskiego, bowiem przekazy źródłowe zaledwie kilka razy bezpośrednio informują o konfesjach mieszkańców.

Szymon Zacjusz rozpoczął swoją działalność innowierczą od protestantyzmu, zresztą jak większość pierwszych polskich reformatorów. Na Litwie pod wpływem swojego protektora Mikołaja Radziwiłła w 1553 r. przeszedł na kalwinizm. Jednak Radziwiłł już około 1559 r. począł się skłaniać do arianizmu, który dzięki niemu począł się szerzyć na Litwie i Podlasiu. W 1563 r. w Mordach na Podlasiu zebrał się pierwszy synod arianizujących ministrów, który niewątpliwie pod presją Radziwiłła zatwierdził Zacjusz. Jednak wyznania tego nie przyjął, dlatego porzucił Podlasie i powrócił do Krakowa, gdzie po 1562 r., podobnie jak na Litwie i Podlasiu, zaczął się rozwijać arianizm. Zacjusz jednak pozostał wierny kalwinizmowi i w 1563 r.,

⁶⁵ W 1518 r. kopalnia i warzelnia soli w Bochni zatrudniały 418 etatowych pracowników, w tym 13 urzędników, 53 członków tzw. rodziny żupnej, pracowników obsługi kopalni, 70 stolników, właścicieli działek górniczych, 230 tragarzy pracujących w transporcie urobku wewnątrz kopalni i 52 robotników warzelni soli (*Opis żup krakowskich z 1518 r.*, s. 609–637; Antonina Keckowa, *Żupy krakowskie w XVI–XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 51, 170–172). Zatem kopalnia i warzelnia dawały utrzymanie ponad 2000 osób, przy czym społeczność ta stanowiła mniejszą część mieszkańców miasta. Blisko 100 lat później (1600) Tomasz Piróg, wzięty obrońca sądowy, bronił m.in. demokracji miejskiej przeciw centralistycznym zakusom Katarzyny Cikowskiej, co argumentował następująco: „Elektor [wybrany burmistrz] w każdym mieście Króla Jego Mości, nawet szlachcic w najmniejszym miasteczku [prywatnym] nie powierza samemu burmistrzowi urzędu ale kilku osobom [...]. Tak jest w mieście JKM Bochnie, [gdzie burmistrz ma] rządy i regiment niepotężny [niemały] w mieście bądź do obrony bądź do rządu, gdzieby solus unus burmistrz osobą swą rządzić miał, kilku tysiącom ludziom [podkreślenie W.T.] rozkazować [...]” (APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 52, s. 17).

po cesji uczynionej na jego osobę przez Wawrzyńca Niezgodę, objął stanowisko ministra zboru krakowskiego⁶⁶. Po osiedleniu się w Krakowie odżyło jego oddziaływanie w duchu kalwińskim na mieszkańców Bochni, gdzie posiadał liczne nieruchomości i mieszkała rodzina jego żony.

Wyznanie protestanckie w Bochni upowszechniło się, jak wiadomo, wśród członków bractwa warzyckiego. Krzewieniem jego zajął się Krzysztof Czethwicz, Brandemburczyk, od 1548 r. karbarz bocheńskiej warzelni. Przystąpił do niego jego zastępca Jakub Krużek, a dalej Tomasz Cieszkowski, Feliks Damian i inni. Niezależnie od warzelni soli nowinki religijne do Bochni przywozili kupcy pomorscy, m.in. gdańscy, którzy tu pojawiali się jeszcze w 1589 r.⁶⁷ Konfesję protestancką przyjęli Feliks Dąbrowski i jego szwagrowie Jan Ostrowski i Hanus Szulc. W 1559 r. do tego wyznania zaliczano Franciszka Zyskę, a jednym z ostatnich jej członków w latach dziewięćdziesiątych tego stulecia był Jan Gekiericz, urzędnik salinarny pochodzący z Saksonii.

Wyznawcy kalwinizmu w Małopolsce, którzy wywodzili się przede wszystkim ze szlachty, byli już na tyle liczni, że w 1554 r. odbyli pierwszy synod w Słomnikach. Do konfesji tej, zwanej też helwecką, przystąpiło wielu proboszczów zazwyczaj pochodzenia mieszczańsko-chłopskiego. Zawierali najpierw związki małżeńskie, następnie zrywali z Kościołem i gorliwie angażowali się w nowe wyznanie⁶⁸. Na terenie parafii Sobolów tak właśnie postąpił ks. Marcin Reszka. Natomiast Jan Piotrowski, zakonnik konwentu duchaków w Krakowie, znalazł u członków wyznania kalwińskiego obronę przed grożącym mu więzieniem klasztornym za popełnione nadużycia, zdaje się, finansowe. Bochnia dzięki zamieszkiwaniu w niej dużej liczby szlachty, znajdującej zatrudnienie w żupie, stała się aktywnym polem agitacji kalwińskiej. Na terenie żupy w tym duchu działał przede wszystkim żupnik Hieronim Bużeński i mianowany przez niego wyższy dozór kopalniany, a w mieście wójt Mikołaj Cikowski i powoływani przez niego członkowie rady miasta.

Do bardziej prominentnych przedstawicieli tego wyznania należeli Tomasz Wolski i Stanisław Cieszkowski, podżupkowie oraz Piotr z Bużenina Łabęcki, notariusz żupy, a później zastępca karbarza, a dalej Maciej Post

⁶⁶ Włodzimierz Budka, *Szymon Zacius pierwszy superintendent zborów litewskich*, „Reformacja w Polsce” 1922, R. 2, s. 291–292.

⁶⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 235.

⁶⁸ Bolesław Kumor, *Protestancka reformacja na ziemiach polskich*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, pod red. Bolesława Kumora, t. 2, Poznań–Warszawa 1974, s. 57–58.

i Sebastian Zabierz, wicestarosta krzeczowski. W tym czasie z Marcinem Reszką, ministrem zboru w Sobolowie i warcabnym kopalni, byli zaprzyjaźnieni m.in. Jan z Łaska Chodakowski, sztygar-humanista, Feliks Damian i Franciszek Zyska. Z pozostałych wyznawców kalwinizmu należałoby jeszcze wymienić Stanisława Pigułę Jabłońskiego, zięcia Zacjusza wraz z synami Szymonem i Tymoteuszem, Macieja Brzezińskiego, sędziego bocheńskiego, Leonarda Rychwalskiego, Mikołaja Sypniowskiego, Stefana Niestojkowicza Przyłęckiego i Jakuba Grebińskiego.

Ojcami arianizmu polskiego byli pochodzący z Italii Jerzy Blandrata i Franciszek Stancaro, którzy przez długi czas działali w ramach kalwinizmu. Jednak niekończące się wewnętrzne dyskusje teologiczne dotyczące szczególnie pojęcia Trójcy Św., miały wypracować kompromisowe stanowisko, wiodły do konfliktów i do coraz to liczniejszych rozłamów, by w końcu przekształcić się we wrogię doktryny teologiczne. To doprowadziło do podzielenia wyznania kalwińskiego i wyłonienia w 1562 r. nowego zboru, tzw. mniejszego, czyli ariańskiego lub antytrynitarского, nieuznającego bóstwa Jezusa Chrystusa, a tym samym Trójcy Św.⁶⁹ Do wyznania tego przeszedł m.in. minister zboru sobolowskiego Marcin Reszka, który pociągnął za sobą swoich bocheńskich przyjaciół: Jana Chodakowskiego, Feliksa Damiana, Franciszka Zyskę, Andrzeja Wojnickiego, natenczas notariusza żupy, późniejszego bachmistrza⁷⁰. W Łapczycy zaś czynnymi członkami tej konfesji byli pochodzący z Bochni ks. Jan Tobiasz, wikary tamtejszej parafii, a przede wszystkim sołtys Jan Maciejowski, obywatel Bochni.

W mieście jednym z pierwszych znaczniejszych członków zboru mniejszego ariańskiego był Jan Gutowski, podzupek (1557–1567), który w 1560 r. jako delegat Bużeńskiego, skłaniającego się w tym czasie do arianizmu, wspólnie z podkomorzym łeczyckim Stanisławem Lasockim i podkomorzym krakowskim Stanisławem Cikowskim, opiekunami arian małopolskich, był wykonawcą testamentu Przekłotowej. Należy pamiętać, że Zacjusz w sprawie nowego wyznania zachowywał się wówczas dwuznacznie, bowiem będąc intendentem zborów kalwińskich na Podlasiu, podpisał uchwały pierwszego synodu arian podlaskich. Gutowski, zapewne za wiedzą żupnika Bużeńskiego,

⁶⁹ B. Kumor, *Protestancka reformacja...*, s. 58–59; Janusz Tazbir, *Arianie i katolicy*, Warszawa 1971, s. 114; Józef Umiński, *Historia Kościoła*, t. 2, Opole 1960, s. 84–85.

⁷⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 45, s. 629; Teofil Wojciechowski, *Bachmistrzostwo w Bochni*, „Studia i Materiały do dziejów Żup Solnych w Polsce” 1985, t. 14, s. 96.

zatrudnił w kopalni bocheńskiej ministra sobolowskiego Marcina Reszkę. Jednak w Bochni do rozpowszechnienia arianizmu przyczynili się najwięcej Stanisławowie, ojciec i syn Cikowscy. Obaj magnaci piastując wysoką godność ziemską podkomorzego krakowskiego, mieli uprawnienia do obsadzania trzech urzędów żupnych – sędziego, podsędka i komornika oraz do mianowania starszych cechu kopaczy. Awanse te w ich ręku stały się instrumentem oddziaływania religijnego w duchu ariańskim na kopalnię. W ten sposób zostali antytyrytaryzami: Stanisław Borek, ojciec i jego syn Stanisław, Stanisław i Krzysztof Kąccy, Stanisław Pichowski, aptekarz i komornik żupny, Joachim Koczmera, Jan Machel, Bartłomiej Cieślicz, starsi cechu kopackiego i inni górnicy-kopacze. Członkiem mniejszego zboru była również Katarzyna Cikowska, której córka Anna wyszła za mąż za Stanisława Morskiego, arianina⁷¹. Należy przyjąć zatem, że nieomal wszyscy mianowani przez nią członkowie rady wyznawali tę samą konfesję co ona.

Wiele światła na identyfikację członków tego wyznania rzuca postać Stanisława Budzińskiego. Dzięki niemu wiadomo z pewnością, że współwyznawcami antytyrytaryzmu byli przedstawiciele bogatej szlachty związanej z Bochnią, jak Mikołaj Koryciński, podzupek oraz Stanisław Wyżycki z żoną Katarzyną, czynnie uczestniczący w życiu religijnym miasta⁷². Konfesję tę wyznawał również Mikołaj Stadnicki, podzupek, który zanim sprzedał folwark Budzińskiemu, był wraz ze Stanisławem Cikowskim (juniozem), Stanisławem Kąckim i Piotrem Łabęckim wykonawcą testamentu Reginy Wojnickiej. Wspólnie z Piotrem Morskim, Adamem Gierałem i Sebastianem Laskowskim reprezentował Eustachego Wojnickiego, syna Andrzeja i Reginy, w jego wystąpieniu sądowym przeciw nazbyt krewkiemu Wawrzyńcowi Suchorowskiemu, katolikowi, starszemu bractwa tragarskiego⁷³. Niewątpliwie wszystkie wyżej wymienione osoby należy zaliczyć do antytyrytaryzy. Prawdopodobnie arianizm wyznawał też Piotr Konopnicki, poprzednik Stadnickiego na stanowisku podzupka, gdyż Stanisław Cikowski, podkomorzy krakowski i dzierżawca wójtostwa, zarówno jego jak i Jana Polanowskiego, sędziego górniczego w Wieliczce,

⁷¹ A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 3, cz. 1, s. 214.

⁷² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 22, s. 485, nn.; ASB 23, s. 84; J. Płokarz, *Jan Niemojewski...*, s. 87, 289.

⁷³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 49, s. 584.

wyzaczył na reprezentantów Jadwigi, wdowy po Tomaszu Cieszkowskim, w jej polubownym sporze z Zofią Włodarkówną⁷⁴.

Z wybitniejszych obywateli miasta do zboru mniejszego należeli: Feliks Dąbrowski, który w 1567 r. na egzekutorów testamentu i na opiekunów swoich dzieci wybrał Andrzeja Wojnickiego i Jana Chodakowskiego, liderów bocheńskich arian. Szlachetny Stanisław Przezwocki był powszechnie szanowany przez arian, m.in. przez Feliksa Damiana i Jana Chodakowskiego, którzy prosili go na wykonawcę swoich testamentów i opiekunów małoletniego potomstwa. Utrzymywał też zażyłe stosunki ze Stanisławem Borkiem, Stanisławem Pigułą Jabłońskim i Marcinem Wilkiem, bratem Franciszka Zyski⁷⁵. Maciej z Brzezina, sędzia bocheński i jego syn Jan Brzeziński, do niedawna kalwiński, przeszli do zboru mniejszego, bowiem wykonawcami testamentu Macieja byli Katarzyna Cikowska i Stanisław Borek. Maciej Post przyjaźnił się z Janem Chodakowskim, Janem Maciejowskim, sołtysiem Łapczycy i Andrzejem Wojnickim; Baltazar Latoszek był jednym z wykonawców testamentu Feliksa Damiana, a Adam Muszka był współegzekutorem testamentu Brzezińskiego i wieloletnim rajcą miejskim z ramienia Katarzyny Cikowskiej. Arianizm wyznawali zapewne inni członkowie rady miasta z nadania Katarzyny.

Znany już spór Szymona Zacjusza ze Stanisławem Pigułą Jabłońskim wraz z oskarżaniem tego drugiego o hulaszczy tryb życia i utracjuszostwo wydają się być nieadekwatnymi przyczynami tak gwałtownego ataku. Przeczą temu przyjaźń Piguły z Tomaszem Wolskim, podzupkiem, który go dopuszczał do liczenia pieniędzy żupnych, a dalej poręczenie dane za niego przez pięciu poważnych mieszkańców miasta i założenie przez nich apelacji do wójta dziedzicznego. Z Pigułą utrzymywało dobre stosunki powszechnie szanowane w mieście małżeństwo Jana i Doroty Chodakowskich. Dorota po śmierci męża zwróciła się właśnie do Jabłońskiego o sporządzenie inwentarza rzeczy ruchomych pozostawionych przez zmarłego⁷⁶. Do tej zaś funkcji proszono przeważnie zaufanych przyjaciół, dobrze znających zmarłego. Te fakty zdają się sugerować, że u podstaw sporu leżała inna, bardziej pryncypialna przyczyna, której publicznie nie artykułowano, mianowicie przejście Stanisława wraz z synami na arianizm. Przypuszczalnie apostazja zięcia tak

⁷⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 157.

⁷⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 46, s. 797; ASB 47, s. 536; ASB 48, s. 283.

⁷⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 173; ASB 46, s. 797, 857–858.

wzburzyła teścia, że postanowił go wydziedziczyć, nie bacząc na przyszłe skutki prawne tego kroku – ułatwienie przejęcia jego dóbr przez króla.

Członkowie wyznań reformacyjnych często przechodzili z jednej konfesji do drugiej. Początkowo powszechnie przyjmowano luteranizm, lecz z upływem czasu tracił on członków na rzecz kalwinizmu. Jeszcze w 1559 r. przyznawał się do niego Franciszek Zyska, a Jan Gekiericz, który urodził się w rodzinie protestanckiej w Saksonii, pozostał mu wierny do końca życia. Jednak większość członków tego wyznania porzuciła je dla kalwinizmu. Tak uczynił, jak się wydaje, Andrzej Wojnicki jeszcze przed osiedleniem się w Bochni (1559), żeby następnie pod wpływem Marcina Reszki przejść na arianizm i przewodniczyć temu wyznaniu w mieście. Zatem aż trzykrotnie zmieniał swoją konfesję. W tym postępowaniu nie był odosobniony, gdyż podobnie z pewnością uczynili Franciszek Zyska i Feliks Damian. Można przypuszczać, że takich wędrówek wyznaniowych było znacznie więcej. Liczniejsze jednak były przejścia z kalwinizmu na arianizm (z dużego do małego zboru). Oprócz powyższych uczynili tak: Maciej Brzezinski, Borkowie – Stanisław, ojciec i Stanisław, syn, Stanisław Budziński, Jan Chodakowski, Jan Ćwikła, Stanisław i Krzysztof Kąccy, Mikołaj Koryciński, Piotr Łabęcki, Jan Maciejowski, Maciej Post, Leonard Rychwalski, Mikołaj Stadnicki i inni.

W latach siedemdziesiątych XVI w. wyznawcy religii reformowanych w Bochni dzielili się w zasadzie na dwa zbory. Pierwszy, tzw. zbor większy, stanowili kalwińscy, którzy zbierali się na nabożeństwach w kaplicy św. Stanisława na zamku żupnym, bowiem rekrutowali się przeważnie z urzędników kopalni. Szymon Zacjusz po powrocie do Bochni miewał u nich gościnne kazania, przywożony kolosą Tomasza Wolskiego, podżupka. Członkowie zboru mniejszego, czyli arianie, swoją liturgię niedzielą odprawiali w tym czasie w kamienicy Andrzeja Wojnickiego, wysokiego rangą urzędnika kopalni. Zacjusz również i ich zaszczycał swoją obecnością i kazaniem. Były to wystąpienia proszone, gdyż sędziwy wtedy Zacjusz, według relacji źródłowej, unikał kontaktów z mieszkańcami miasta. Jednak miewał też dla nich niedzielne nabożeństwa w własnej zagrodzie⁷⁷. Ich uczestnikami byli zapewne zapraszani kalwińscy i arianie. Zdaje się, że była to inicjatywa Jana Chodakowskiego, który skłaniając się do idei Kościoła narodowego dążył do unifikacji reformacji polskiej. Wyznawcy kalwinizmu bocheńskiego, broniąc się przed apostazją członków do arianizmu, napadali

⁷⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 52, s. 422, 427, 428.

na do niedawna współwyznawców. Były to co prawda przypadki rzadkie, ale nieodosobnione⁷⁸. Jak widać, najliczniejszym wyznaniem innowierczym w mieście był antytrynitaryzm.

Spora grupa osób już od lat osiemdziesiątych XVI w. powracała do Kościoła katolickiego. Z bardziej znanych postaci to: Maciej Post i jego żona Dorota, Piotr Łabęcki, Joachim Koczmera, Wawrzyniec Gagatek i jego żona Łucja Kaczkowska, była żona Feliksa Damiana, Regina Kolasa, córka Damiana i Łucji, Mikołaj Sypniowski, syn Mikołaja, Jadwiga, córka Łukasza Czarnowojskiego, Elżbieta Irasowska, córka Stanisława Budzińskiego i Eustachy Wojnicki. Ten ostatni przeszedł dużą ewolucję poglądów religijnych, od wojującego kalwinisty, napadającego zbrojnie na katolików, do poszukującego rozwiązania problemów przynależności wyznaniowej na drodze pogłębiania wiedzy religijnej. Stąd po śmierci w 1604 r. w jego bibliotece, której zasadniczy zrąb tworzyły pozycje odziedziczone po ojcu, znajdowały się egzemplarze później nabyte przez niego m.in. o spowiedzi – *Directorium ad confesarii ad confitendum munus* i o różańcu – *Rosarium* (Kwiat rajski albo różanka – Jana Januszowskiego)⁷⁹.

5. Próby opanowania przez innowierców instytucji katolickich i budowli sakralnych

Bractwa religijne ufundowane przez cechy żupne warzyców i kopaczów jako jedne z pierwszych przystąpiły, jak już powiedziano, do reformacji. Odbyło się to pod wpływem urzędników żupnych sprzyjających już od połowy XVI w. nowinkarstwu religijnemu w wydaniu ewangelickim. Z bractw żupnych jedynie uboższa, ale o dużej liczbie członków, konfraternia tragarzy pozostała wierna wyznaniu katolickiemu. Natomiast cechy miejskie i religijne ich bractwa zostały spenetrowane przez nowowierców znacznie później. Najwcześniej na nowe prądy religijne otworzył się cech rolników. Uczynił to pod wpływem swoich członków będących jednocześnie kopaczami soli, którzy w terminach nasilonych prac rolniczych nie pracowali w kopalni⁸⁰. Kopacze, właściciele dziedzicznych działek górn-

⁷⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 296, 405–406.

⁷⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 24, s. 215; *Nowy Korbut*, t. 2. *Piśmiennictwo staropolskie*, pod red. Romana Pollaka, Warszawa 1964, s. 286.

⁸⁰ Ordynacja górnicza króla Kazimierza Wielkiego z 1368 r., której zasadnicze normy prawne obowiązywały w kopalnię do 1743 r., wyznaczyła sezon prac eksploatacyjnych

czych, obowiązkowo musieli należeć do korporacji cechowej i jej religijnego bractwa. Jednak większość kopaczy nie pracowała osobiście w kopalni, naj-
mując wykwalifikowanych górników, sami zaś trudnili się handlem bądź
rolnictwem. Cech rolników spenetrowany przez innowierców, po spaleniu
kościółka farnego w 1561 r., nie postawił w nim ołtarza, uczynił to dopiero
w XVII w. w kościele dominikanów, gdyż w tym czasie w kościele farnym
nie było już miejsca na nowy ołtarz⁸¹.

Najstarsza czysto religijna, dewocyjna konfraternia bocheńska pod
imieniem *Najświętszej Maryi Panny* (erygowana w 1349) uległa również
w znacznej mierze wpływom nowych prądów religijnych. Została ufundo-
wana dla kupców i patrycjatu miejskiego, elity ekonomicznej i intelektualnej
miasta, niezrzeszonej dotąd w formalnej organizacji. Jej starszymi byli
przeważnie członkowie rady, rzadziej ławy sądowej⁸², stąd w czasach refor-
macji zarządzili nią faktycznie innowiercy. Kryzys religii katolickiej nastąpił
w bractwie już w latach pięćdziesiątych XVI w. Mnożyły się wówczas pro-
cesy o niepłacenie czynszów od udzielanych pożyczek i dzierżawionych
nieruchomości, co świadczy o załamaniu się możliwości religijnego oddzia-
ływania nawet na członków i o wystudzeniu kultu maryjnego pod wpływem
nowinek religijnych, nieuznających w Najświętszej Maryi Pannie Matki
Boga. Ten stan dobrze ilustruje fakt, że po pożarze 1561 r. bractwo przez
długi czas nie otrzymało żadnego legatu na odbudowę ołtarza. Natomiast
z nagromadzonego uprzednio kapitału udzielało w dalszym ciągu pożyczek,
m.in. – poznanym już innowiercom – Janowi Piotrowskiemu, zwanemu
Bakalarczykiem, czy szlachetnemu Stanisławowi Maciejowskiemu, obywa-
telowi Bochni, bliskiemu krewnemu Jana, sołtysa łapczyckiego⁸³.

Konfraternia nie umiała długo podnieść się z zapaści. Jeszcze u schyłku
XVI w. diecezjalny wizytator parafii „pierwszym z ołtarzy bocheńskich”
nazwał ołtarz konfraterni kowalskiej, a nie Matki Boskiej, chociaż był star-
szy, bardziej uhonorowany odpustami papieskimi i biskupimi oraz hojniej
uposażony. Chcąc reaktywować działalność bractwa w duchu katolickim,

w kopalni od św. Marcina (11 listopada) do Zielonych Świąt (przypadających – jako święto
ruchome – w czasie od 10 maja do 13 czerwca). W razie konieczności prace można było
rozpocząć w dniu św. Michała (29 września) (Henryk Łabęcki, *Górnictwo w Polsce. Opisy kopalnictwa i hutnictwa polskiego*, t. 2, Warszawa 1843, s. 120, art. 56).

⁸¹ T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 186.

⁸² *Ibidem*, s. 100, 330.

⁸³ *Ibidem*, s. 38.

u schyłku XVI w. przekształcono je w konfraternię Literacką Najświętszej Maryi Panny. Aktem tym zerwano z dotychczasowymi jej władzami, które zastąpiono nowymi ludźmi i zmodyfikowano statut zgodnie z wymogami soboru trydenckiego o stowarzyszeniach religijnych. Jednak matkobożanie już nie odzyskali pierwotnej świetności i wpływów⁸⁴. Wtedy właśnie kult maryjny ze wzmoczoną siłą zaczęli krzewić dominikanie głównie poprzez bractwo różańcowe, które obok bractwa św. Anny przejęło na siebie ciężar walki o rekatoliczację Bochni.

Cech krawiecki i ufundowana przezeń konfraternia religijna pod nazwą *ubogich* również zbliżyły się do nowych wyznań religijnych. Ubodzy w średniowieczu mieli swoje poczesne miejsce w społeczeństwie, a Kościół budował dla nich szpitale ewentualnie inspirował ich wznoszenie. Opieka nad ubogimi była wprost pożądana przez władze cywilne, szczególnie muncypalne i kościelne. Nauka Lutra zmieniła w ogóle nastawienie do ubogich. Pod jej wpływem w drugiej połowie XVI w. w Bochni biednych zaczęto uważać za ciężar dla miasta, a uposażenie szpitala św. Krzyża zostało w tym właśnie czasie poważnie nadwątlone przez prepozytów ks. Jana Liatko i Stanisława Borka oraz przez dzierżawców majątku szpitalnego. W cechu krawieckim religie reformowane wyznawali Szymon Jabłoński, wnuk Zacjusza, który terminował, jak już powiedziano, w zawodzie krawieckim u mistrzów: Benedykta Przeklotka, bliskiego krewnego Katarzyny Przeklotowej bądź u Szymona Santiki, arianina uczestniczącego w nabożeństwach innowierczych Zacjusza, organizowanych po jego powrocie do Bochni w domu Andrzeja Wojnickiego. Bractwo ponadto sprzedawało część swoich nieruchomości właśnie Przeklotowej, co jej pomogło scalić majątek. W dobie reformacyjnej konfraternia ubogich nie otrzymała również żadnego zapisu⁸⁵. Życie religijne w bractwie ostygło do tego stopnia, że nowo powstała konfraternia św. Anny bez trudu przejęła nabożeństwo do świętej patronki krawców (św. Anny) i opiekę nad ubogimi. Kardynał Jerzy Radziwiłł, biskup krakowski, u schyłku XVI w. chcąc reaktywować działalność bractwa, ponownie je erygował, dostosowując jego statut do wymogów soboru trydenckiego. Zabieg ten okazał się jednak nieskuteczny⁸⁶.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 100–101.

⁸⁵ Muzeum w Bochni, rkps H/1734 – Teka Andrzeja Fischera, s. 7.

⁸⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 50, s. 273, 788; ASB 51, s. 609; ASB 52, s. 488; T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 102.

Innym cechem spenetrowanym przez różnowierców byli piekarze, którzy dzięki oddziaływaniu inteligentnego i obrotnego Franciszka Zyski w znacznej części przystąpili do reformacji. Kult religijny w cechu całkowicie ustał. Po spaleniu kościoła parafialnego w 1561 r., czyli w dobie reformacji, piekarze, podobnie do rolników, nie postawili ołtarza cechowego ani w kościele farnym, ani u dominikanów. Pierwsza poreformacyjna relacja źródłowa o działalności religijnej tego cechu jest bardzo późna, bo pochodzi dopiero z 1658 r. i informuje o rozpoczęciu działalności religijnej przy tym ołtarzu. Był to zapis 15 zł Anny Grodzkiej dla Pasmonika, malarza, na obraz do Ogrójca, żeby można było przy nim odprawiać msze co poniedziałek⁸⁷. Zatem ołtarz postawiono dopiero po pożarze kościoła w 1650 r. Pozostałe branże cechowe i ich konfraternie religijne pozostały wierne Kościołowi katolickiemu. Nie znaczy to jednak, że nie istniały w nich napięcia religijne. Znany jest fakt zmuszania członka cechu tkackiego przez starszych do rozwiedzenia się z prawowitą żoną, katoliczką i zawarcia małżeństwa w rycie akatolickim w zborze słomnickim⁸⁸. W cechu zaś szewskim Bartłomiejowi Szewcowi nadano pejoratywne raczej przezwisko „Luter”, które mówi o trwaniu bractwa w Kościele katolickim. Bartłomiej już u schyłku lat osiemdziesiątych XVI w. zbliżył się do Kościoła rzymskiego⁸⁹.

Wyznawcy reformacji w Bochni dążyli do sformalizowanego oddziaływania na społeczność lokalną, ujętą w strukturę prawno-liturgiczną, a do tego potrzebna była własna świątynia, zbór. W dobie największej ofensywy reformacyjnej w Polsce, przypadającej na lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XVI w., najczęściej realizowano to przez zajęcie kościołów klasztornych. Z tej przyczyny synod prowincjonalny w Piotrkowie w 1577 r. zobowiązał prymasa i biskupów do wszczęcia działań zmierzających do rewindykacji zagrabionych świątyń, przeważnie konwentualnych⁹⁰. Wyznawcy konfesji reformowanych w Bochni dążyli również do przejęcia kościoła. Do tego celu wykorzystali pożar miasta w 1561 r., w którym spłonęły kościoły farny i dominikański z klasztorem wraz z archiwami. Brak dokumentów fundacyjnych i własnościowych stały się pretekstem dla rady do pełnienia

⁸⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 32, s. 357; T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 47, 106.

⁸⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 46, s. 901.

⁸⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 47, s. 73; ASB 50, s. 537.

⁹⁰ Ignacy Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1971, s. 139, art. 18.

uciażliwej kurateli nad klasztorem i niedopuszczenia do odbudowy ruin celem wyrzucia dominikanów z własności. Następnie, po opuszczeniu przez dominikanów zniszczonych zabudowań, rada zamierzała opanować je i przekształcić w zbór reformacyjny. Dopiero król Zygmunt August na skutek zdecydowanej i połączonej interwencji wpływowego kanonika krakowskiego Mikołaja Ocieskiego, proboszcza bocheńskiego i prowincjała dominikanów o. Melchiora z Mościsk przerwał te manipulacje przez wystawienie w 1563 r. nowego przywileju potwierdzającego prawo własności dla parafii i konwentu⁹¹. Zatem próba nie powiodła się. Należy zauważyć, że nabożeństwa kalwińskie w kaplicy św. Stanisława na zamku żupnym miały charakter okazjonalny. Nie mogło być mowy o zamienieniu kaplicy na zbór bez zgody królewskiej, bowiem stanowiła własność monarszą. Zatem problem posiadania własnej świątyni był nadal otwarty.

Proceder przejmowania mienia katolickiego jednak nie ustawał, jeszcze synod prowincjonalny piotrkowski w 1607 r. wzywał kolejny raz biskupów do użycia wszelkich środków dla odzyskania zagrabionych świątyń (art. 7)⁹². W 1589 r. komendarz bocheńskiej parafii ks. Jan Bętkowiusz zawiadomił oficjała generalny w Krakowie, że w kościele szpitalnym św. Leonarda w Bochni pochowano heretyka. Sprawą zainteresował się sam oficjał, który zobowiązał Szymona, prepozyta tej świątyni, pod karą 30 grzywien do usunięcia ciała zmarłego i zadośćuczynienia profanacji miejsca sakralnego przez rekuncyiację ołtarza kościelnego, której miał dokonać biskup krakowski bądź jego sufragan. Oficjał generalny po bliższym przyjrzeniu się sprawie znalazł jeszcze inne niedopatrzenie prepozyta, mianowicie nieprzyjęcie przez niego święceń kapłańskich w wyznaczonym terminie, co miał uczynić w ciągu roku od zainstalowania się na beneficjum prepozyturalnym. Szymon wykonał polecenia, co świadczy o wytrwaniu w jedności z Kościołem. Co prawda nie grzeszył nadmiarem religijności, zresztą jak większa część jego kolegów w tym czasie, jednak umierając w 1619 r. należał do powszechnie szanowanych duchownych w mieście. Pogrzebanym był prawdopodobnie emerytowany bachmistrz Andrzej Wojnicki, na co wskazywałaby data sporządzenia przez niego testamentu, rok 1587⁹³. Tym razem świątynię chcieli przejąć arianie. Do tego celu wykorzystali wysoką pozycję w kopalni swoich

⁹¹ T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 122, przyp. 248.

⁹² I. Subera, *Synody prowincjonalne...*, s. 150.

⁹³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 16.

współwyznawców, m.in. Mikołaja Stadnickiego, podzupka (1583–1586). Dzięki jego poparciu u współzupnika Hiacynta Młodziejowskiego, młody i niedoświadczony Szymon Bietka zdobył zapewne nominację (prezentowanie) na prepozyta w zamian za pozwolenie na pochówek⁹⁴. To byłoby równoznaczne z przejęciem kościoła. Czujność ks. Bętkowiusa i zdecydowana postawa oficjalatu generalnego w Krakowie pokrzyżowały te zamiary.

Kościół w dobie reformacji kierował bacznią uwagę na nauczanie i wychowanie w szkołach. Wzywał do roztoczenia nadzoru, szczególnie nad prywatnymi nauczycielami w domach szlacheckich. Mimo tej prewencji już od połowy XVI w. zaczęły się mnożyć szkoły reformacyjne, dlatego w 1557 r. synod prowincjonalny podjął uchwałę o zniesieniu szkół reformacyjnych i wizytowaniu szkół parafialnych⁹⁵. Jednak uchwały te podjęte zbyt późno pozostały tylko martwą literą. W Bochni szkołę innowierczą, kształcącą na poziomie średnim, gimnazjalnym, w latach siedemdziesiątych XVI w. ufundowali niezawodnie mieszczanie z inspiracji Hieronima Bużeńskiego i Mikołaja Cikowskiego pod nazwą szkoły miejskiej. Znalazła ona pomieszczenie w dotychczasowym budynku szkoły parafialnej, należącym do miasta. Natomiast funkcjonująca nadal szkoła parafialna musiała poprzestać na lokalu zastępczym w domu bractwa kapłańskiego pod nazwą *viceschola*. Program nauczania w gimnazjum był zapewne analogiczny do innych szkół innowierczych. Całość nauczania podporządkowano zdobywaniu mądrości, pobożności i wymowy potrzebnej w życiu publicznym. W szkołach tych kładziono znacznie większy nacisk na nauczanie religii i na życie według jej norm niż w placówkach katolickich⁹⁶.

Kierowników szkoły bocheńskiej mianowała wyłącznie rada z uwzględnieniem stanowiska żupy, spośród co najmniej sympatyków nowych prądów religijnych. Z tej przyczyny ks. Jan Bętkowius, komendarz bocheński, wzbraniał się przed udzieleniem katolickiego ślubu Stanisławowi z Pyzdr, rektorowi tej szkoły, na co nalegali, jak już powiedziano, urzędnicy salinarni. Wpływ żupy na wybór kierowników i, jak się wydaje, na program nauczania szczególnie pod kątem buchalterii, potrzebnej do prowadzenia

⁹⁴ Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, rkps LB XII, k. 51; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps A Off., nr 110, s. 114; nr 113, s. 284–285; nr 116, s. 16–17, 19–20; nr 118, s. 715–716; nr 119, s. 1377; APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 195; ASB 49, s. 395; ASB 49, s. 1025; T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 102.

⁹⁵ I. Subera, *Synody prowincjonalne...*, s. 110, 115, 134, 136.

⁹⁶ T. Wojciechowski, *Szkolnictwo bocheńskie...*, s. 220–224.

przedsiębiorstwa królewskiego, brał się z dostatniego uposażenia placówki przez salinę. Do innych znaczniejszych rektorów tej szkoły należy zaliczyć Wawrzyńca Gagatka z Uszwi, który w krótkim czasie po skończonej kadencji rektorskiej przeszedł zupełnie na pozycje katolickie i Szczęsnego Nigrosilvana, zwanego Koralem, awansowanego następnie kolejno na członka ławy przysiężnej i członka rady⁹⁷.

Podsumowanie

Apogeum reformacji bocheńskiej przypadało na trzydziestolecie 1560–1590. Przyczyn rozwoju innowierstwa bocheńskiego było kilka. Zapoczątkował je Szymon Zacjusz publicznymi atakami na Kościół w kaplicy zamku żupnego. Duży wpływ wywierali gorliwi wyznawcy kalwinizmu – Bużeński w kopalni i Mikołaj Cikowski w mieście. Jednak, co należy podkreślić, cechowała ich roztropność, umieli łączyć oddziaływanie religijne z rzetelną zapobiegliwością pierwszego o interesy kopalni, a drugiego – o dobro miasta. Wójt Mikołaj np. podczas swej nieobecności mianował zastępców do prowadzenia spraw apelacyjnych, m.in. gorliwego katolika szlachetnego Piotra Kowalskiego, bachmistrza i szlachetnego Jana Maciejowskiego, dziedzicznego sołtysa pobliskiej Łapczycy, wtedy protestanta⁹⁸. Cikowski po 1550 r. systematycznie powiększał udział innowierców w radzie i ławie przysiężnej. Innowiercy w pełni opanowali te urzędy dopiero za jego następców – Jana Cikowskiego, syna, a szczególnie za Katarzyny, wdowy po Janie. Mikołaj nie dopuszczał do sytuacji, jaka zaistniała za Katarzyny, która przez forowanie członków swojego wyznania, arian, doprowadziła do wybuchu niezadowolenia w mieście. Bużeński już w większym stopniu niż Mikołaj Cikowski preferował członków nowych wyznań na stanowiska urzędnicze w żupie. Natomiast podkomorzowie krakowscy Stanisławowie Cikowscy, ojciec i syn, w podległym im oddziale kopalni postępowali identycznie jak Katarzyna w mieście⁹⁹.

Nie można też pominąć wpływu na społeczność miejską innowierczego dworu wójtów Cikowskich oraz bogatej okolicznej szlachty (Wyżycki,

⁹⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 17, s. 93, 95; ASB 18, s. 31–32; ASB 48, s. 214; ASB 49, s. 529; T. Wojciechowski, *Szkolnictwo bocheńskie...*, s. 204, 221, nn.

⁹⁸ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 42, s. 452, 468–469; Castr. Crac. Rel. 43, s. 55.

⁹⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 44, s. 17, 308–309;

Gierałt, Wrzębski) i urzędników salinarnych, wywodzących się z wpływowej szlachty (Koryciński, Stadnicki). Dotyczyło to przede wszystkim patrycjatu miejskiego i zawsze tożsamej z nim rady miasta, wybieranej przez wójtów. Należy wszakże zauważyć, że wielu rajców do nowych konfesji było nastawionych ideowo, jak Franciszek Zyska, Jan z Szadka Chodakowski czy Maciej Brzeziński. Na mieszkańców miasta oddziaływało też środowisko otaczające Bochnię. W dekanacie Lipnica Murowana, do którego należała parafia bocheńska, dwa kościoły katolickie zostały przekształcone na zbory innowiercze, mianowicie w Sobolowie, gdzie Jakub Słonkowski, kolator, oddał świątynię kalwinom, a w nieodległej Tarnawie Joachim Lubomirski osadził jako ministra kalwińskiego znanego szeroko Stanisława Farnowskiego, który w 1563 r. przyjął z kolei konfesję ariańską. Natomiast w kościołach Chronowa i Królówki rządzili nominowani tylko przez kolatorów proboszczowie świeccy bez potwierdzenia biskupa i nieposiadający żadnych święceń, nawet niższych. Formalnie nie zrywali z Kościołem katolickim, faktycznie byli otwarci na nowości religijne, a katolicy kolatorzy parafii w Tymowej – Wielogłowscy sami najmowali wikarego, żeby nie płacić proboszczowi dziesięcin¹⁰⁰.

W czasach żupnictwa Hieronima Bużeńskiego większość innowierczej szlachty pracującej w żupach wyznawała kalwinizm. Proporcje te odwróciły się dopiero od rządów żupnika Prospera Prowanny, arianina, kiedy urząd kierownika żupy bocheńskiej objęli arianie, m.in. Piotr Konopnicki, Mikołaj Koryciński i Mikołaj Stadnicki. Należy zaznaczyć, że szlachta początkowo dosyć licznie wstępowała do małego zboru, ale skrajne nurty radykalizmu społecznego, które wzięły w nim górę, odepchnęły ją od niego. Natomiast innowiercy bocheńscy wywodzący się z mieszczaństwa przyjmowali przede wszystkim arianizm, którego inspiratorem był niewątpliwie Marcin Reszka, minister zboru w Sobolowie i urzędnik kopalni. Miał duży wpływ na ideowych dotąd członków kalwinizmu bocheńskiego: Andrzeja Wojnickiego, Feliksa Damiana i Jana Chodakowskiego, oddziałujących z kolei na mieszczan. Innowierstwo bocheńskie przeżywało typowe dla reformacji polskiej przechodzenie od konfesji protestanckiej poprzez kalwińską do ariańskiej

¹⁰⁰ Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie, rkps I-26 Liber retaxationum 1577, k. 32, 33v, 34, 35v; Sławomir Radoń, *Z dziejów polemiki antyariańskiej w Polsce XVI-XVIII wieku*, Kraków 1993, s. 33, 93; *Nowy Korbut...*, t. 2, s. 157.

(unitaryzmu), w którym, być może, dopatrywało się możliwości zniwelowania przewagi stanu szlacheckiego.

Natomiast pierwszym sygnałem rozpoczęcia ofensywy katolickiej na terenie żupy była likwidacja konfraterni warzyców opanowanej w pełni przez akatolików. Również w bractwie kopaczy większość stanowili różnowiercy. Z trzech religijnych konfraterni górniczych tylko bractwo tragarzy pozostało wierne Kościołowi. W mieście natomiast ofensywę rekatolizacyjną rozpoczęli dominikanie przez fundację w latach osiemdziesiątych XVI stulecia bractwa różańcowego¹⁰¹. Wskazówkę stanowi informacja o zapisie klasztorowi kramu spożywczego przez Dorotę Postową, wyznającą wcześniej wraz z mężem najpierw kalwinizm, a potem arianizm. Zainteresowany tym bractwem był również Eustachy Wojnicki. Nabył on nawet książkę traktującą o różańcu. Natomiast ks. Stanisław z Gostynina, proboszcz, rozpoczął w parafii działania kontrreformacyjne na dużą skalę przez przejęcie etatu kaznodziei parafialnego i ufundowanie w 1601 r. bractwa św. Anny¹⁰². Z pomocą materialną katolikom przyszedł, jak powiedziano we wstępie, sam król Zygmunt III. Ofensywa katolicka, jak widać, szła dwutorowo poprzez działalność duchowieństwa dominikańskiego i parafialnego oraz przez świeckich członków bractw religijnych.

Na tle walki religijnej dochodziło w mieście do ekscesów pomiędzy innowiercami i katolikami oraz członkami większego i mniejszego zboru. Reformatorzy bocheńscy nie gardzili inwektywą. Źródłowo znany jest tylko jeden taki przypadek, który był adresowany do miejscowych dominikanów, od początku czynnie zwalczających reformację¹⁰³. Bronią tą posługiwano się powszechnie w ówczesnej polemice religijnej. Jednak ze względu na to, że reformacja bocheńska lata świetności miała już za sobą, autor pozostał anonimowy. Ulotka ukazała się w 1602 r. na kilka dni przed procesem o przejęcie dóbr Szymona Zacjusza przez Stefana Heranta. „Karteluszy” znaleziono koło zamku żupnego przed zjazdem górników do kopalni. Zatytułowany był „Contra monachos qui solent visitare margaretas” i też „bis due Penelope”. Wiadomo jest, iż dominikanie należeli do zakonów, które w ogóle oparły się pokusie reformacji, a ówczesnym przeorem klasztoru był Mikołaj z Mościsk (1600–1605), zakonnik wykształcony (doktorat z teologii), o wysokiej

¹⁰¹ T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 125, 351.

¹⁰² Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps AVCap., nr 61, s. 760.

¹⁰³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 52, s. 407–410.

religijności i kulturze osobistej¹⁰⁴. Autorowi chodziło zapewne o odwrócenie uwagi mieszkańców od problemów związanych z procesem i o zajęcie się rzuconymi potwarzami na zakonników miejscowego konwentu, co mając posmak skandalu, było frapujące dla lokalnej społeczności. Fakt ten oddaje atmosferę napięć religijnych w mieście wywoływanych celowo dla osiągnięcia zamierzonych efektów.

Katolicka większość społeczeństwa bocheńskiego była nastawiona do innowierców tolerancyjnie. Można to zauważyć w czasie, kiedy reformacja była w odwrocie. Zdeklarowany katolik Bartłomiej Janikowski, pisarz miejski, bliski współpracownik ks. Jana Bętkowiusa, bronił w sądzie praw dzieci Jana Piotrowskiego do dziedziczenia po nim majątku. Niemal wszyscy świadkowie w procesie o przejęcie dóbr Zaczusza przez Heranta na podstawie prawa kaduka twierdzili, że były one zakupione przez Przekłotową, a nie Zaczusza. Z drugiej strony Bochnianie piętnowali łupienie kościołów przez Zaczusza, a raczej przez bardziej wyrachowaną jego żonę Katarzynę¹⁰⁵. Tolerancję można dostrzec też w podziale religijnym przebiegającym w rodzinach. Po śmierci Piotra Kowalskiego, bachmistrza, jego syn Piotr i córka Anna Leszczyńska, żona ważnika kopalni, pozostali katolikami, a Piotr otrzymał parafię w pobliskim Chełmie. Natomiast najmłodsza z rodzeństwa Zofia wyszła za Marcina Kaliszana, ministra zboru w Seceminie¹⁰⁶. Również w rodzinach czysto mieszczańskich koegzystowali przedstawiciele różnych wyznań religijnych.

Duszpasterze Kościoła bocheńskiego w wyszczególnionym trzydziestoleciu nie przywiązywali należytej wagi do problemu reformacji, podobnie zresztą jak w całej diecezji. Proboszczowie albo sympatyzowali z niektórymi innowiercami, jak Jan Solfa, albo nie interesowali się sprawami religijnymi, jak Jan Gruszczyński (1565–1571), którego w końcu pozbawiono parafii, albo pełnili inne funkcje, lub byli zbyt krótko duszpasterzami. I tak Jan Solfa (1524–1561) był lekarzem króla Zygmunta I i kanonikiem kilku kapituł, Mikołaj Ocieski (1561–1565) – kanonikiem kilku kapituł, ks. Jerzy Fabius (1571–1581) – Węgier, był szefem kapelanów królewskich Stefana Batorego, a następnie opatem sulejowskim, zaś Stanisław ze Skierniewic

¹⁰⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 23, s. 353–354; ASB 52, s. 407–410; ASB 54, s. 342–343; S. Radoń, *Z dziejów polemiki...*, s. 91, nn.

¹⁰⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 52, s. 427–428.

¹⁰⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 45, s. 196–197, 213–214; ASB 46, s. 693.

(1582–1597) – chirurgiem armii królewskiej i wykładowcą na uniwersytecie krakowskim. Natomiast Jakub Niemiec na plebanii zasiadał niecały rok (1581–1582), a Jan Wielogórski tylko 3 miesiące (1582)¹⁰⁷. Z nich jedynie Skierniewita ustanowił komendantem rzetelnego i ofiarnego kapłana ks. Jana Bętkowiusa.

Jak wynika z przedstawionego materiału, innowiercy odznaczyli się aktywnością gospodarczą oraz solidarnym wzajemnym popieraniem się i protegowaniem. Bogatsi, jak Stanisław Kącki, Regina Wojnicka, czy Przekłotowa, pożyczali pieniądze potrzebującym, oczywiście z zyskiem. Transakcje finansowe i ruch nieruchomościami przeprowadzano przeważnie między członkami tego samego wyznania. Ilustrację takich interesów stanowi zakupienie dużego szmatu ziemi od wdowy po Feliksie Damianie, przez szlchetnego Adama Przetockiego, wicestarostę krzeczowskiego. Po pewnym czasie odsprzedał go szlchetnemu Stanisławowi Osieckiemu, właścicielowi folwarku Ryczywół pod Bochnią, który następnie odstąpił kupione nieruchomości po przystępnej cenie nowo osiadłemu w mieście Stanisławowi Budzińskiemu. Wszyscy kontrahenci byli arianami¹⁰⁸. W przedstawionym trzydziestoleciu katolicy stanowili biedniejszą część ludności miasta. Właśnie elitarność gospodarcza członków reformacji stała u podstaw samoograniczenia się nowych prądów religijnych i braku szerszego rezonansu wśród biedniejszej części mieszkańców miasta, szczególnie wśród tragarzy, najmniej zarabiających górników, zatrudnionych w transporcie wewnątrz-kopalnianym.

¹⁰⁷ T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 219–221, 240.

¹⁰⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 51, s. 298.

SUMMARY
Reformation in Bochnia (part 2)

This article aims to examine the Reformation in Bochnia through the prism of participant individuals, following the chronological order of their access to it, which also had implications as to the intensity of the Reformation. The following areas of study have been selected: participation in the reformation of the clergy, employees of the Bochnia salt mine, inhabitants of the town, affiliation towards particular religious denominations and also attempts made by dissenters to take over religious institutions and sacred buildings. Each of these issues is discussed chronologically and the paper has been divided into two parts. The first part, presented in volume 15 of the *Krakow Archival Annual* (2009), concentrates on the clergy and on the management and employees of the salt mine. The second part of the paper, published in the current *Annual*, discusses issues regarding the participation of residents in the Reformation (mayors, city council members as well as the townspeople) and analyses religious affiliation of the inhabitants of the city as well as the attempts by the reformed denominations to take over Catholic religious institutions and religious facilities.

The author has recapitulated on research undertaken in the field so far. There were various reasons for the appearance of Reformation in Bochnia, however what has come to the fore as being central, is the existence of the salt mine, where numerous members of the nobility had positions of employment. At this time, officials of noble origin were converting to reformed denominations, as were the majority of this social group in other parts of Małopolska, followed by the members of the town's patriciate, who converted for various reasons.

The height of the Reformation in Bochnia occurred in the years 1560–1590 and, as can be seen from the presented research material, the dissenters were characterized by economic activeness, mutual solidarity and promotion. In this thirty year period, Catholics made up the poorer part of the town population. It was this economic elitism of the members of the Reformation which became the basis for the self-limitation of the new religious currents and led to the lack of greater resonance among the poorer inhabitants of the town, especially among porters, the lowest income miners employed in within-the-mine.

The basic source of material used in this analysis were the records of the town of Bochnia while files from the diocese of Krakow were used as auxiliary material.

PRZEMYSŁAW ZARUBIN

Kraków

**Kariera Michała Wołowskiego, żydowskiego konwertyty,
jako przykład udanej integracji ze środowiskiem
mieszczańskim Krakowa II połowy XVIII w.
(studium na tle porównawczym)**

O istotnym udziale w życiu publicznym Krakowa konwertytów z judaizmu, czy też mieszczan innych wyznań, ale przyznających się do swoich żydowskich korzeni, można dopiero mówić w kontekście badań nad XIX w.¹ Dla okresu staropolskiego dotychczas w zasadzie nie prowadzono pod tym kątem żadnych badań. Dla Majera Bałabana, zasłużonego badacza dziejów gminy żydowskiej w Krakowie konwersje żydowskie były zjawiskiem na tyle nieistotnym, że nie poświęcił im w swojej monumentalnej pracy osobnego rozdziału². Co więcej dwustronicowy akapit o wychrztach żydowskich wydrukowany został mniejszym drukiem, a nieliczne przykłady odnosiły się głównie do I poł. XVIII w. (w tym m.in. poruszona została kwestia konwersji rabina Jana Jakuba Szydłowskiego)³. Dopiero ustalenia Adama Kaźmierczyka pozwoliły zweryfikować ten utarty pogląd. W kilku artykułach historyk ten bezsprzecznie udowodnił, iż żydowscy konwertyci stanowili grupę dość liczną⁴. W latach 1700–1763 w krakowskich parafiach (Krakowa,

¹ Zob. Łukasz Tomasz Sroka, *Żydzi w Krakowie. Studium o elicie miasta 1850–1918*, Kraków 2008; Anna Jakimyszyn, *Żydzi krakowscy w dobie Rzeczypospolitej krakowskiej*, Kraków–Budapeszt 2008.

² Majer Bałaban, *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1968*, t. 2, Kraków 1931, s. 516–518.

³ Zob. szerzej: Adam Kaźmierczyk, *Konwersja, jehus i walka o władzę w ziemstwie krakowsko-sandomierskim w latach czterdziestych XVIII wieku*, [w:] *W poszukiwaniu religii doskonałej? Konwersja a Żydzi*, red. Agnieszka Jagodzińska, Wrocław 2011 [w druku].

⁴ Idem, *Converted Jews in Krakow, 1650–1763*, Offprint from “Gal–Ed”. On the History and Culture of Polish Jewry, vol. 21, ed. David Engel, David Assaf, Elchanan Reiner, Tel Aviv University 2009, s. 17–52; Idem, *Kazimierz Woliński and his Assistance*

Kleparza i Kazimierza) ochrzczono aż 381 Żydów. Zapewne jednak było ich więcej, gdyż nie wszystkie chrzty przeprowadzane w domach zakonnych, zwłaszcza jezuickich, ujmowane były w statystykach parafialnych. W czasach stanisławowskich konwersje były nadal częstym zjawiskiem, choć ich natężenie było mniejsze niż w szczytowym okresie przypadającym na lata dwudzieste do czterdziestych XVIII w. W latach 1764–1793 na wyznanie rzymsko-katolickie przeszło w Krakowie ok. 160 Żydów. Głównym ośrodkiem misyjnym stał się kościół pw. św. Kazimierza Królewicza wraz z klasztorem oo. Reformatów, mieszczący się obecnie przy ul. Reformackiej 4. W latach 1774–1795 ochrzczono w nim 34 Żydów. Większość z nich wpisana została do metryki parafialnej bazyliki NMP (zazwyczaj ceremonie chrztu celebrował tamtejszy wikary Tomasz Smoleński)⁵. Jak pokazują akta inkarceratów i księgi metrykalne, konwertyci żydowscy w Krakowie poważnie wywodzili się z nizin społecznych. Były to zazwyczaj osoby bez stałego zatrudnienia, pozbawione środków utrzymania, często zmieniające miejsce zamieszkania (rodziny wielodzietne, spauperyzowani arendarze i ich służba, samotne matki z dziećmi, zubożali rzemieślnicy). Wielu z nich przybywało ułożyć sobie życie w mieście z bardzo odległych stron, nie tylko z całego województwa krakowskiego, ale nawet z terenów należących do Prus i Austrii. Jednostki, które nie potrafiły przystosować się do nowych warunków życia, nierzadko wchodziły w konflikt z prawem, urozmaicając krajobraz krakowskiego półświatka⁶. Znane są przykłady żydowskich przestępców, którzy decydowali się na chrzest z nadzieją złagodzenia surowego wyroku sądu miejskiego. W 1775 r. liczna grupa Żydów została

Foundation for Converts at St. Mary's Church in Krakow, „Kwartalnik Historii Żydów” 2006, t. 220, z. 4, s. 576–577. Problem asymilacji i karier neofitów, jakkolwiek niełączący się z Krakowem, poruszany był także na łamach niniejszego periodyku, zob. Teresa Zielińska, *Nobilitowany neofita zdemaskowany jako chrześcijański plebejusz*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2004, t. 10, s. 125–135.

⁵ Archiwum Prowincji Reformatów w Krakowie, *Kronika konwentu oo. Reformatów w Krakowie przy kościele św. Kazimierza*, t. II, bp; APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–179, 5–180, 5–181.

⁶ Zob. Przemysław Zarubin, *Żydowski margines społeczny w Krakowie w latach 1764–1793*, [w:] *Spółeczeństwo a przestępczość. Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 2, red. Andrzej Karpiński, Warszawa 2009, s. 259–283; Jan Kracik, Michał Rożek, *Hultaje, złoczyńcy, wszetecznicze w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym XVI–XVIII w.*, Kraków 1986.

oskarżona o kradzieże w kościołach, a następnie osądzona przez sąd miejski⁷. Zaakceptowali katolicyzm dzięki pośrednictwu znanego kaznodziei o. Józefa Drohojowskiego⁸. Ochrzczeni zostali w różnych parafiach⁹, w tym dwóch w kościele św. Kazimierza¹⁰.

Byli też jednak neofici, dla których los okazał się łaskawy i potrafili w pełni zintegrować się ze środowiskiem chrześcijańskim, a nawet odnieść sukces osobisty i zawodowy. W II poł. XVII w. przykładem takiej udanej integracji była rodzina Rubinkowskich. Hieronim Rubinkowski uwieńczył powodzeniem swoje starania o wejście w skład rady miasta Kazimierza (w 1671 r. wybrany kolejno ławnikiem, a następnie rajcą). Tym większe było jego osiągnięcie wobec sytuacji, iż miasto posiadało przywilej Zygmunta Augusta z 14 marca 1567 r. zabraniający heretykom i neofitom dostępu do urzędów miejskich. Jego synowie również zrobili karierę: Jan

⁷ Zob. Marian Mikołajczyk, *O ściganiu zлочynców w osiemnastowiecznej Polsce na przykładzie krakowskiego procesu świętokradców z 1775 roku*, „Z Dziejów Prawa”, t. 1 (9), red. Adam Lityński, Marian Mikołajczyk, Wojciech Organiściak, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 2571, Katowice 2008, s. 35–67.

⁸ Archiwum Prowincji Reformatów w Krakowie, *Kronika konwentu...*, Józef Jozefowicz jako Józef Kościelski, Izaak Abramowicz – Józef Kościelnicki, Jakob – Kościółkowski, Anna Jakubowa – Bronisława Wiesiołowska, Anna Ibrowa – Tekla, Major [Meir] Jakubowicz – Norbert Wiesiołowski, Sara Jakobowiczowna – Marianna Wesiołowska, Estera (cathehumena), Bella (cathehumena).

⁹ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–180. 14 maja 1775 r. Tomasz Waryński zakrystianin i penitencjarz NMP ochrzcił: 1) Józefa Jana Nepomucena Abramowicza z miasta Nakło i 2) Antoniego Wojciecha Aronowicza z wioski Ręczyce, PP. (rodzicami chrzestnymi, *Patrini*) byli Wojciech Mączyński, adwokat sądu najwyższego prawa magdeburgskiego i Agnieszka Wytyszkiewiczowa, Ass. (asystentami, *Assistentes*) byli Walenty Zieliński, prokurator (zastępca procesowy) miasta Krakowa i NN. Tuxówna. 15 maja 1775 r. J. Paciorkowski, wikary kościoła NMP ochrzcił 3) Józefa Wincentego Józefowicza z gruntu Wygoda, PP. byli Franciszek Dzianotty wraz z małżonką. Na skazańcach wykonany został wyrok śmierci poprzez ścięcie mieczem w miejscu za murami miejskimi nieopodal kościoła św. Sebastiana. 27 maja 1775 r. w kościele św. Urszuli ochrzczeni zostali 1) Józef Józefowicz jako Franciszek Smoliński przez J. Paciorkowskiego, 2) Moszek, jako Antoni Sierosławski. PP. byli rajca krakowski Franciszek Eichberger, Maciej Bajer ławnik oraz Magdalena Florkowska.

¹⁰ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–180. 6 czerwca 1775 r. J. Paciorkowski ochrzcił: 1) Abrama Berkowicza jako Józefa Franciszka Wiśniowskiego. PP. byli Franciszek Traykler i Zofia Imbrykowa. Ass. byli Michał Wołowski i Zuzanna Kuczerowiczowa, 2) Jakoba Abramowicza jako Antoniego Onufrego Józefowskiego, PP. byli: Wojciech Wielkodworski i Kunegunda Chanczykowska, Ass. Walenty Długorski i Dorota Wołowska.

został ławnikiem kazimierskim¹¹, a Kazimierz Mikołaj przeorem benedyktynów z Tyńca¹².

Kilku neofitów krakowskich pochodzenia żydowskiego doby XVIII w. znalazło swoje miejsce na kartach historii. Jan Onufry Rafałowicz, o którym pisał Waclaw Kolak, był pisarzem jurydyki Retoryka¹³. Jego zadaniem było ogłaszanie zarządzeń właściciela gruntu. Był bardzo skuteczny i dokładny w działaniach. Dlatego też chętnie go zatrudniano. Podobną funkcję pełnił także w jurydykach: Smoleńsk Duchowny probostwa kościoła Bożego Miłosierdzia, Wygoda i Grobla oraz w Krowodrzy¹⁴. Posiadał także uprawnienia notariusza publicznego („apostolicus notarius”). Majer Bałaban wspominał zaś innego neofitę Józefa Dobrowolskiego, który w okresie okupacji Kazimierza przez Austriaków pełnił w latach 1774–1775 obowiązki sędziego żydowskiego¹⁵.

Najbardziej znanym w historiografii konwertytą z judaizmu w Krakowie doby stanisławowskiej był ksiądz Józef Bogucicki, profesor Szkoły Głównej Koronnej (właściwie: Izrael Berkowicz, syn karczmarza Berka Lewkowicza). Był on Żydem z okolic Buska. Jak zanotował ówczesny pamiętnikarz, opisujący tamtejszą gminę żydowską: „Żydzi ledwie w czwartej części przy

¹¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1425 (Libri Iuris Civ. Crac.). 20 czerwca 1689 r. przyjęty został do prawa miejskiego krakowskiego, w zamian za bardzo wysoką sumę: 150 florenów. *Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. VIII: Województwo krakowskie, red. Zbigniew Perzanowski, z. 6: Kazimierz i Stradom, wyd. Zbigniew Wohlfeld, „Nasza Przeszłość” 1989, t. 72, s. 88. Jan Rubinkowski był zamożnym człowiekiem. Świadczy o tym także znajdujący się w zbiorach kanoników regularnych kielich mszalny ze srebra złożonego podarowany przez niego klasztorowi w 1680 r.

¹² A. Kaźmierczyk, *The Rubinkowski Family, Converts in Kazimierz*, „Polin”, vol. 22, ed. Adam Teller, Magda Teter, Antony Polonsky, Oxford 2009.

¹³ APKr, Akta miasta Kazimierza, sygn. K503 (Akta luźne wójtowsko-ławnicze), s. 165; Mikrofilmy akt metrykalnych parafii św. Michała Archanioła na Skałce, mf. 5–108, s. 145 (296). Innym konwertytą żydowskim zatrudnionym w administracji (w urzędzie cyrkulu kazimierskiego 1792) w charakterze tłumacza języka hebrajskiego był Augustyn Naborowski, ochrzczony na Skałce w wieku lat 38 przez augustianina Kajetana Starzeńskiego 12 lipca 1791 r. w Zielone Świątki.

¹⁴ Waclaw Kolak, *Inwentarz akt jurydyk krakowskich 1412–1809*, Warszawa 1968, s. 34; Idem, *Jurydyki krakowskie*, „Archeion” 1962, t. 38, s. 228; APKr, Gmina Krowodrza, sygn. GMP VI–6, s. 3. Na wybór pisarza urzędu wójtowsko-ławniczego krowoderskiego (1758) zgodnie z obowiązującą procedurą wyraził zgodę Stanisław Wolski, generał zakonu kanoników regularnych św. Ducha, proboszcz św. Krzyża oraz św. Ducha, ówczesny właściciel Krowodrzy.

¹⁵ M. Bałaban, *Historia Żydów...*, s. 294.

swej wierze hebrajskiej pozostali”¹⁶. Ochrzczony został w wieku 10 lat, 27 stycznia 1758 r. w kościele Mariackim. Swoje nazwisko otrzymał od miejsca urodzenia¹⁷.

Rozgłos profesorowi przyniósł śmiały wykład¹⁸ wygłoszony w obecności króla 19 czerwca 1787 r. Jego przemowa była ostrą krytyką piętnastowiecznego Kościoła. Profesor zażarcie bronił średniowiecznej myśli odnowy Kościoła, którą ten później uznał za herezję. W tekście wykładu pojawiło się wiele śmiałych aluzji do sytuacji Kościoła w XVIII w. Duchowieństwo krakowskie taką dysertacją było szczerze oburzone. Zostali pouczeni przez neofitę, niegdyś ubogiego Żyda, którego co najwyżej tolerowali, ale nigdy nie darzyli sympatią. W memoriale wystosowanym do prymasa Michała Poniatowskiego wypomnieli mu jego pochodzenie, zarzucając mu nawet bluźnierstwo. Przewidywali bardzo negatywne skutki dla Akademii Krakowskiej, jakie mogłyby powstać w wyniku dopuszczenia neofitów do stanu duchownego, do zawodu nauczyciela, a w szczególności do teologii¹⁹. Tym niemniej należy się zgodzić ze stwierdzeniem A. Kaźmierczyka, który twierdził, iż neofici generalnie nie byli dyskryminowani w dostępie do wykonywania zawodu księdza²⁰.

¹⁶ Mateusz Mieses, *Z rodu żydowskiego. Zasłużone rodziny polskie krwi niegdyś żydowskiej*, Warszawa 1991, s. 14.

¹⁷ Henryk Barycz, *Bogucicki Józef Jan Kanty (1747–1798)*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 195–196; *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1, red. Hieronim Eugeniusz Wyczawski, Warszawa 1981, s. 178–180; Mirosława Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kollątaja 1777–1786*, Wrocław–Warszawa 1957, s. 228–230; Krzysztof Rafał Prokop, *Odwiedziny króla Stanisława Augusta*, cz. 1–2, „Alma Mater”, Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 68–69, 2005; BJ, rkps 5359 II, t. 1, Słownik biograficzno-bibliograficzny bakałarzy, magistrów, doktorów i profesorów Uniwersytetu Krakowskiego (Autografy Żegoty Paulego), hasło: Bogucicki.

¹⁸ BJ, rkps 1102. *Dysertacja. Uwagi nad niektórymi znakomitszymi dziełami trzeciej epoki religii chrześcijańskiej w wieku piętnastym przypadłymi przez ks. Józefa Bogucickiego na posiedzeniu publicznym czytane.*

¹⁹ K. R. Prokop, *Odwiedziny króla...*; M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie...*, s. 232–233. Duchowni pisali m.in., iż: „Zabraniają prawa neofitów do duchowieństwa i katedr profesorskich teologicznych przyjmować, wszelako w duchowieństwie i Akademii mieści się J. X. Bogucicki, który mając ze krwi przodków swoich niewierność ducha, skutkiem okazuje, jak srogim, a w przyszłości smutnym i okropnym grozi niebezpieczeństwem wzywać neofitów do stanu duchownego i nauczycielskiego teologicznego.”

²⁰ Odmienny pogląd wyraziła Magda Teter, *Jewish conversion to Catholicism in*

Aby przybliżyć osobę Michała Wołowskiego (często też pisany jako Wotowski)²¹, bohatera naszego artykułu, należy cofnąć się do lat 1757–1760, mających kluczowe znaczenie dla historii ruchu frankistowskiego w dawnej Rzeczypospolitej. Po śmierci opiekuna frankistów, biskupa kamienieckiego Mikołaja Dembowskiego, wzniecone zostały tumulty antyfrankistowskie. W wyniku m.in. tzw. dysputy lwowskiej w 1759 r. z rabinami, którzy zwalczali żydowskich heretyków, według różnych szacunków, 1–2 tys. z nich przyjęło chrzest (1759–1760). Do tego momentu jednym z najprężniej działających ośrodków frankizmu był Rohatyn²².

Stamtąd też wywodziła się rodzina Szorów z Rohatynia (późniejszych Wołowskich). Na jej czele stał Elisza Szor, przywódca sabatajczyków podolskich. Jego synowie byli najbliższymi współpracownikami Jakuba Franka. Jehuda, Natan i Salomon na chrzcie przyjęli odpowiednio imiona: Jan Wołowski, Michał Józef Wołowski i Franciszek Łukasz Wołowski. Aby wyjaśnić etymologię tego nazwiska należy się odwołać do kabalistycznej tradycji. Słowo *Szor-ha-bor* (jid. *Szorabor*) oznacza Dzikiego Woła, zwierzę, które pasło się na rajskich łąkach, a po nadejściu Mesjasza miało zostać zabite. Z jego mięsa miały zostać przyrządzone potrawy dla jedynych sprawiedliwych, czyli wyznawców Mesjasza²³, tych, którzy uwierzyli. W tradycji midraszowej jego wcześniejszym odpowiednikiem jest Behemot²⁴.

Michał Wołowski był Żydem pochodzącym z Ukrainy. Nie wiemy, gdzie został ochrzczony. Do prawa miejskiego krakowskiego przyjęto go za wstawiennictwem archiprezbitra kościoła Mariackiego Jacka Łopackiego,

Polish-Lithuanian Commonwealth of the seventeenth and eighteenth centuries, „Jewish History” 2003, t. 17, s. 264.

²¹ Akta parafialne NMP notują także Dorotę Wołowską, przypuszczalnie siostrę Michała Wołowskiego (APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–179). Obecna m.in. przy chrzcinach żydowskich konwertytów: Józefa Nowomiejskiego (17 listopada 1771 r.), Walentego Kazimierza Gultbergiera (14 lutego 1779 r.), Teresy Anny Franeckiej i jej córki Kunegundy Salomei (4 sierpnia 1775 r.), Jana Kantego Październickiego (27 października 1776 r.).

²² Zob. Jan Doktor, *Śladami mesjasza-apostaty. Żydowskie ruchy mesjańskie w XVII i XVIII wieku a problem konwersji*, Wrocław 1998; Idem, *Początki chasydyzmu polskiego*, Wrocław 2004.

²³ Jakub Frank był uważany za tzw. trzeciego Mesjasza, po Sabataju Cwi i Baruchi Russo, por. J. Doktor, *Początki...*, s. 35, 41.

²⁴ *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 1, oprac. Zofia Borzymińska, Rafał Żebrowski, Warszawa 2003, s. 650–651.

10 stycznia 1761 r.²⁵ Do cechu krawieckiego krakowskiego należał już w 1766 r.²⁶ W okresie konfederacji barskiej w 1770 r., zajmował się szyciem i dostarczaniem mundurów oraz innego asortymentu wojskowego dla oddziału huzarów konfederatów barskich²⁷.

W 1770 r. miał sprawę w sądzie wójtowsko-ławniczym krakowskim ze Szmulem, Żydem kazimierskim o sumę 145 zł. Wołowski uważał, że jest mu dłużny mniej, tylko 54 zł i że dług powstał w okresie, kiedy mieszkał u kupca i ławnika krakowskiego Franciszka Dziańnottego²⁸. Być może ten pomagał mu podczas pierwszych lat pobytu w mieście.

Będąc krawcem, Wołowski handlował także woskiem²⁹. W latach 1772–1773 wybierany był starszym przysięgłym swojego cechu³⁰. W latach 1775–1776³¹ był wymieniany w składzie co najmniej dwóch deputacji miejskich, które lobbowały u kanclerza Młodziejowskiego i innych prominentnych magnatów w sporze miasta z gminą żydowską na Kazimierzu celem uzyskania korzystnego wyroku sądu asesorskiego. Deputacje prowadziły także stałe negocjacje z gminami żydowskimi i reprezentującymi ich adwokatami³². W 1777 r. prowadził interesy z Konstantym Moszczyńskim. Wziął od niego pożyczkę w wysokości 600 zł na weksel na 4 lata³³. Około 1778 r. wybrany został rothmagistrem miejskim (rotmistrzem kwartału miejskiego)³⁴.

W 1780 r. dalej piastował funkcję starszego cechu krawców³⁵. W 1781 r. popadł w konflikt z kupcem Maciejem Bartschem. Sprawa znalazła się w sądzie wójtowsko-ławniczym krakowskim. Wołowski twierdził, iż został

²⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1430 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 31.

²⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 3048 (Acta Contub. Crac.), s. 185.

²⁷ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Cast. Crac. Rel. 212, s. 504–506. Skrypty z lat 1770 i 1773.

²⁸ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 47 (Scab.), s. 172, 175.

²⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2313 (Regestra Pensae Minoris Civ. Crac.), s. 6, 15, 23, 38, 42, 49, 56, 66.

³⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 3048 (Acta Contub. Crac.), s. 213, 221.

³¹ BPAU/PAN, rkps 418, k. 183.

³² Por. M. Bałaban, *Historia Żydów...*, s. 383–388, 392.

³³ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 208, s. 681.

³⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 487 (Cons.), s. 180; Zdzisław Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa, cz. 2: 1500–1794*, Kraków 2008, s. XXXIX. Rotmistrze należeli do służb komunalnych podległych hutmanowi. Odpowiedzialni byli za przestrzeganie przepisów handlowych oraz dbali o bezpieczeństwo w wyznaczonym kwartale miejskim.

³⁵ BPAU/PAN, rkps 1229, k. 96.

przez niego zniesławiony. Bartsch miał mu wypominać, iż jest przedstawicielem stanu rzemieślniczego, gorszego, a nie kupieckiego, więc nie są sobie równi. Krawiec zeznawał „iż u mnie nie wstydzą się różne dystyngowane zagraniczne osoby i inne przybywać”. Świadczy to o pewnym szacunku, jakim już w tym okresie cieszył się Wołowski³⁶.

W latach osiemdziesiątych widzimy go jako reprezentanta stanu trzeciego, delegowanego przez cech krawców³⁷. W 1782 r. był jednym z autorów instrukcji udzielonej deputatom miejskim na sejm, rajcy Janowi Laskiewiczowi i Filipowi Lichockiemu, syndykowi miasta³⁸. Jako starszy gminny działał w komisjach miejskich rozstrzygających spory między kupiectwem a cechami.

Wołowski nadal utrzymywał kontakty z Żydami. W 1783 r. na stacji w jego kamienicy mieszkał ksiądz Jan Kanty Morawicki, nauczyciel domowy rodziny Bystrzanowskich. Często odwiedzał ich wierzyciel księdza, Samuel Rafałowicz, kupiec z Kazimierza, syn Mojżesza Jekieleśa, który pożyczal nauczycielowi pieniądze na skrypty dłużne³⁹. Wołowski dość długo się ociągał ze spłaceniem pożyczki zaciągniętej u Szai Jachymowicza w wysokości 196 zł i 3 gr, o co był przez niego pozywany⁴⁰. W końcu, bo w 1789 r.

³⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 3048 (Acta Contub. Crac.), s. 291–293; Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Ins. 1100 (Prothocollon decretorum executionum 1785–1792), s. 110–111; sygn. Castr. Crac. Ins. 1624 (Regestrum Poenaliu 1780–1791), s. 17. W latach 1780–1790 procesował się także z innymi osobami. Spierał się w bliżej nieznannej sprawie z wojewodziec wołyńskim Piotrem Potockim. Natomiast w latach 1784–1785 domagał się od Wojciecha Lindtkie, dzierżawcy wsi Tempoczów zwrotu sumy 2494 zł pożyczonej na skrypt dłużny.

³⁷ Janina Bieniarzówna, Jan Małecki, *Dzieje Krakowa, t. 2: Kraków w wiekach XVI–XVIII*, Kraków 1984, s. 569; *Ordynacja dla miasta Krakowa z 1778 roku*, wyd. Grzegorz M. Kowalski, Kraków 2008, s. 10, 15, 18, 30–31. Według ordynacji miasta Krakowa z 1778 r. (zatwierdzona przez króla w 1780 r.) pospólstwo reprezentowane było przez „40 mężów”, tj. 6 ławników, 14 kupców i 20 rzemieślników cechowych. Za wyjątkiem departamentu sądowego, przedstawiciele pospólstwa obok rajców mogli zasiadać w departamencie ekonomii, opieki i policji. Obowiązywał schemat 3+2, czyli na każdych trzech rajców przypadał 1 kupiec i 1 rzemieślnik.

³⁸ BJ, rkps 5469, t. 6, k. 198.

³⁹ Archiwum UJ, rkps 24, s. 1–3; rkps 25, s. 18. Pozew Samuela Rafałowicza przeciw Janowi Kantemu Morawickiemu 5 czerwca 1783 r.; zażalenie Mojżesza Jekieleśa 19 czerwca 1783 r.; zażalenie Rafałowicza 22 czerwca 1783 r.; dekret sądu rektorskiego 19 czerwca 1783 r.

⁴⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 496 (Cons.), s. 143–144, 373; rkps 929 (Libri Oblat. Off. Cons. et Mag. Crac.), s. 569. 5 sierpnia 1786 r. – pozew Szai Jachymowicza przeciwko rothmagistrowi Michałowi Wołowskiemu.

należność uregulował. Jak wykazują akta parafialne NMP wielokrotnie był ojcem chrzestnym lub asystował przy chrztach neofitów żydowskich⁴¹. Aktywnie działał na rzecz miasta pośrednicząc w podpisywaniu umów na dzierżawę dóbr miejskich⁴². Zawarł również umowę na arendę dwóch sklepów pod Wielką Wagą na okres 3 lat z nadwornym liwerantem i mincerzem królewskim Abrahamem Salomonowiczem⁴³. W 1792 r. w okresie wzmożonego sprzedawania oraz wydzierżawiania placów, ogrodów, gruntów miejskich oraz intratnych sklepów, Wołowski licytował⁴⁴ na rzecz Salomonowicza i wygrał dla niego przetarg na najlepsze sklepy pod Wielką Wagą, dzięki czemu rada miejska przedłużyła z Żydem umowę dzierżawy. W latach 1784, 1787 i 1791 Wołowski z ramienia miasta był poborcą podatku podymnego⁴⁵.

W życiu osobistym różnie mu się układało. 3 listopada 1779 r. w kościele oo. Kapucynów wziął ślub z wdową Wiktoria Szeferową⁴⁶. Po śmierci żony postanowił się ożenić ponownie. W 1786 r. kuria biskupia wydała owdowi Wołowskiemu zgodę na wzięcie ślubu z Teklą Kromerową⁴⁷. Ceremonię ślubną przeprowadził w kościele oo. Kapucynów jezuita Józef Putanowicz⁴⁸. Wołowski był człowiekiem zamożnym, o czym świadczą

⁴¹ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–179. Obecny m.in. przy chrzcinach Józefa Nowomiejskiego (17 listopada 1771 r.), Józefa Franciszka Wirhowskiego (6 czerwca 1775 r.), Walentego Kazimierza Gultbergier (14 lutego 1779 r.), Józefa Dancygiera (22 października 1779 r.); mf. 5–180: Pawła Staszowskiego (16 stycznia 1781 r.).

⁴² APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1287 (Akta Dep. Ekonom. i Ekonomii Miejskiej Krak.), s. 38. Kontrakt tenuty gruntu Grzymałów-Montelupiewskie na lat 14 zawarty 7 kwietnia 1787 r., między Departamentem Ekonomicznym magistratu miasta Krakowa a piwowarem Antonim Kamińskim i Zofią z Zarembów małżonką. Wołowski z ramienia stanu trzeciego, jako członek Departamentu Ekonomicznego.

⁴³ Ibidem, s. 128–129. Kontrakt na arendę sklepów w Rynku krakowskim, koło Ratusza między Departamentem Ekonomicznym magistratu Krakowa a Abrahamem Salomonowiczem, zawarty 14 sierpnia 1787 r.

⁴⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1289 (Akta Dep. Ekonom. i Ekonomii Miejskiej Krak.), s. 32, 34–35. Licytacja kramików 10 sierpnia 1792 r., „trzymał *infidelis* Spytkowski 288”, „Imć pan Wołowski na Spytkowskiego ofiarował 290”, 6 września 1792 r. zawarcie trzyletniego kontraktu dzierżawy między Marcinem Bednarskim, kasjerem Generalnym Miasta Stołecznego Wydziałowego Krakowa a Abrahamem Salomonowiczem, oraz informacja, że 10 sierpnia wygrał licytację.

⁴⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2837 (Reg. exact.), s. 573, 591, 689.

⁴⁶ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–218, s. 134.

⁴⁷ AKMKr, AEP 112, s. 193.

⁴⁸ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf–5–218, s. 237. Świadcami na

wzmianki o posiadaniu przez niego kamienic przy ul. Siennej i Mikołajskiej⁴⁹. Podczas jedynej wizyty w Krakowie 19 czerwca 1787 r., Stanisław August Poniatowski przyjął na audiencji na Wawelu magistrat krakowski. W swoim dzienniku syndyk miejski Filip Lichocki zanotował nazwiska 21 osób, które dostąpiły zaszczytu ucałowania ręki królewskiej. Był wśród nich Michał Wołowski, rotmistrz⁵⁰. Wskazuje to, iż musiał cieszyć się wielkim zaufaniem i poparciem w radzie miejskiej.

W sierpniu 1791 r. odbyły się wybory sędziów miejskich apelacyjnych oraz plenipotentów na sejm⁵¹. W Krakowie na zebranie wydziałowe (gdyż wybory odbywały się w trybie dwustopniowym) spośród 13 kandydatów wybrano pięciu deputatów. Najwięcej głosów, bo aż 229, przy 21 sprzeciwiających się otrzymał właśnie Wołowski⁵². Jako dyrektor wydziałowego miasta Krakowa przewodniczył zebraniom elekcyjnym miast wydziału krakowskiego. 13 marca 1792 r. udzielono mu specjalnej instrukcji⁵³. Wraz z projektem miasta⁵⁴ opracowanym na zlecenie Komisji Policji „Urządzenie wewnętrzne miasta”, został wysłany jako nowy plenipotent do Warszawy. Między innymi dzięki jego staraniom upadł projekt delegacji kazimierskiej, która obstawała przy zachowaniu niezależności Kazimierza względem Krakowa.

W listach przesyłanych do miasta ze stolicy relacjonował, do kogo udało mu się dotrzeć zabiegając o protekcję. Po kilka razy bywał u posła krakowskiego Stanisława Sołtyka oraz podkanclerzego koronnego Hugona Kołłątaja⁵⁵. Wielokrotnie odwiedzał marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego Ignacego Potockiego oraz posła poznańskiego Stanisława Wyszogotę

ślubie byli rajcy krakowscy: Jan Laskiewicz, Karol Like, Maciej Bednarski oraz obywatel krakowski Jan Lekszycki.

⁴⁹ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Cast. Crac. Rel. 207, s. 1505; sygn. Castr. Crac. Ins. 505, s. 1460.

⁵⁰ *Kraków za Stanisława Augusta w relacjach F. Lichockiego, A. Naruszewicza, J. F. Zollnera*, oprac. Izabela Kleszczowa, Kraków 1979, s. 172.

⁵¹ *Ibidem*, s. 597.

⁵² *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 5, red. Artur Eisenbach, Jerzy Michalski, Emanuel Rostworowski, Janusz Woliński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 17.

⁵³ Bałaban uważał, że miasto reprezentował już od lutego; M. Bałaban, *Historia Żydów...*, s. 553; por. *Materiały do dziejów...*, t. 5, s. 334.

⁵⁴ Przewidywał podział miasta na cyrkuły. Kazimierz i Miasto Żydowskie miały stanowić II cyrkuł [przyp. aut.].

⁵⁵ List Wołowskiego do magistratu z 17 marca 1792 r., *Materiały do dziejów...*, t. 5, s. 336.

Zakrzewskiego⁵⁶. W ostatnim liście przed wyjazdem do Krakowa donosił, że gdyby się miało coś wydarzyć nieoczekiwanego w czasie jego podróży powrotnej, to sprawy Krakowa będą pilnować warszawscy adwokaci Franciszek Barss i Adam Mędrzecki⁵⁷. Zgodnie z udzielonymi pełnomocnictwami zakulisowo przeciwdziałał delegacji żydowskiej, która starała się, aby Żydzi nie byli pozywani w pierwszej instancji do sądu miejskiego kazimierskiego. Domagał się, aby byli pozywani przed sąd cyrkularny zjednoczonego Krakowa⁵⁸.

Spróbujmy odtworzyć dalsze dzieje Wołowskiego, po zakończeniu Sejmu Czteroletniego. Podobnie jak inni zamożni mieszczanie chętnie skupował grunty⁵⁹. Mógł sobie na to pozwolić, gdyż przez pewien czas sprawował funkcję wójta krakowskiego. W okresie rządów trzeciomajowych (1792) pobierał z kasy miejskiej 250 zł pensji kwartalnej⁶⁰. Długo nim nie mógł być, gdyż jeszcze w tym samym roku ponownie wymieniono go w spisie jako rotmistrza⁶¹. W Krakowie przebywał krótko, gdyż musiał ponownie udać się w delegację. Wraz z Janem Kasparym, jako przedstawiciel miasta, jeździł na żądanie konfederacji targowickiej do Warszawy, a następnie na obradujący sejm w Grodnie⁶².

Nie uczestniczył w całości obrad, gdyż w międzyczasie w Krakowie złożył rezygnację z zajmowanych stanowisk. Dnia 12 lipca 1793 r. Michał Wołowski zrezygnował z funkcji rothmagistra (rotmistrza) oraz wystąpił z cechu krawieckiego⁶³. Być może uczynił to na znak protestu, gdyż nie chciał już dłużej swoim nazwiskiem firmować magistratu, który przystąpił

⁵⁶ List Wołowskiego do magistratu z 21 marca 1792 r., *Materiały do dziejów...*, t. 5, s. 338. W kwietniu 1792 r. Zakrzewski został wybrany prezydentem Warszawy.

⁵⁷ List Wołowskiego do magistratu z 28 marca 1792 r., *Materiały do dziejów...*, t. 5, s. 380.

⁵⁸ List Wołowskiego do magistratu z 24 marca 1792 r., *Materiały do dziejów...*, t. 5, s. 371. Bałaban błędnie go datuje na 4 marca 1792 r., por. M. Bałaban, *Historia Żydów...*, s. 553.

⁵⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1301 (Protokoły Memoriałów do Mag. M. Krakowa podawane), s. 77. W 1792 r. podczas publicznej licytacji wydał 61 zł na zakup ogrodów za Nową Bramą (aktualnie wylot ul. Siennej).

⁶⁰ Ibidem, s. 151.

⁶¹ APKr, Akta Konfederacji Targowickiej Województwa Krakowskiego, sygn. IT 205, s. 29. Specyfikacja osób na urzędach 11 września 1792 r. (zapewne z okazji ostatniego zebrania magistratu przed uznaniem władzy konfederacji targowickiej); Michał Wołowski (Wotowski), gminny i rotmistrz.

⁶² Mirosław Frančić, *Oświeceniowy Kraków lat 1764–1795*, [w:] *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, red. Jan Dąbrowski, Kraków 1957, s. 257.

⁶³ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 556 (Cons.), s. 215.

rok wcześniej do konfederacji. Możliwe także, iż zdobył zbyt mocną pozycję i został zmuszony do rezygnacji z zajmowanych stanowisk.

Warto wspomnieć, iż w 1793 r. odbierał kwity z Komisji Kwaterniczej za raty wpłacane przez gminę żydowską⁶⁴. W tym samym roku kupił kolejne grunty. Wołowski wraz z małżonką nabyli od Wincentego Miłoszowskiego dobra Zawada wraz z przyległościami⁶⁵. Kariera polityczna trwała jednak dalej, gdyż w styczniu 1794 r. ponownie został wybrany ławnikiem i reprezentantem pospólstwa krakowskiego⁶⁶. Wychodząc już poza omawiany okres, można dodać, iż Michał Wołowski wydzierżawił w 1796 r. piwnicę w swojej kamienicy na skład wódek dla bogatego Żyda Pinkasa Herszłowicza Zielenieckiego⁶⁷. Ustalenie kolejnych etapów życia Wołowskiego wymaga dalszej kwerendy źródłowej i nie jest już przedmiotem niniejszego artykułu.

Przykłady Wołowskiego, Bogucickiego, Rafałowicza, Dobrowolskiego pokazują, że możliwa była integracja z mieszczaństwem krakowskim. W odróżnieniu od XVII w., w XVIII w. podobne przypadki występowały częściej, choć nadal dotyczyły bardzo nielicznej grupy neofitów żydowskich.

Za pewien wskaźnik obrazujący stopień zamożności konwertytów, możliwości asymilacji, wskazujący na wykonywane przez nich zawody, można uznać wpisy do ksiąg prawa miejskiego. Już od lat trzydziestych i czterdziestych XVIII w. zwiększała się w Krakowie stopniowo liczba przyjmowanych do prawa miejskiego neofitów. W latach pięćdziesiątych przyjęto ośmiu (trzech w 1751 r.), a w okresie 1760–1764 sześciu⁶⁸. W okresie stanisła-

⁶⁴ APKr, Księgi ziemskie krakowskie, sygn. Terr. Crac. Nov. 66, s. 1051–1053.

⁶⁵ APKr, Księgi ziemskie krakowskie, sygn. Terr. Crac. Nov. 66, s. 675; Akta miasta Krakowa, rkps 1322 (Libri Epistol. Urbis Crac.), s. 28. W 1787 r. przez pół roku dzierżawił zakordonową wieś Gaj. W sprawie niepłacenia przez tą wieś podatku dubeltowego magistrat krakowski pisał petycję do cesarza Józefa II Habsburga.

⁶⁶ APKr, Księgi ziemskie krakowskie, sygn. Terr. Crac. Nov. 66, s. 1274; Z. Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa...*, s. 264.

⁶⁷ APKr, Akta cyrkularne, sygn. III/178/6b, s. 1299–1300.

⁶⁸ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1429 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 158, 160, 162–163, 168–169, 173; rkps 1430, s. 11, 21, 25, 30–31, 42, 46; A. Kaźmierczyk, *Converted Jews...*, s. 43. Józef Krestomski (23 września 1750 r.), Antoni Skotnicki (1 marca 1751 r. krawiec), Józef Krzyżanowski (3 czerwca 1751 r.), Józef Nowicki (13 grudnia 1751 r. szewc), Józef Wołski (21 czerwca 1752 r.), Wojciech Wielkodworski (28 lutego 1753 r. krawiec), Antoni Błoński (27 kwietnia 1757 r. krawiec), Stanisław Krupiński (19 października 1759 r. szewc), Wojciech Trzciański (27 lutego 1760 r. kramarz), Józef Krzyżanowski (9 września 1761 r. krawiec), Franciszek Zakluczeński (12 sierpnia 1763 r. krawiec), Bartłomiej Kulczycki (18 sierpnia 1764 r.).

wowskim, tj. w latach 1764–1794 do księgi przyjęć prawa miejskiego krakowskiego wpisano w sumie dziesięciu konwertytów⁶⁹. Co do ośmiu z nich mamy pewność, iż byli oni konwertytami z judaizmu. Najwięcej, bo aż trzech wpisano do katalogu obywateli krakowskich w 1764 r., dwóch zaś w 1789 r.⁷⁰ Wielokrotnie przyjęcie do prawa miejskiego możliwe było dzięki udzielonemu poparciu przez archiprezbitera bazyliki NMP. Dzięki odpowiedniej rekomendacji chrzcącego lub starszego cechu (mając na uwadze ubogi stan katechumena) rada miejska zwalniała konwertytów z uiszczania miastu zwyczajowych opłat⁷¹. Na ogół zresztą pozytywna opinia wystawiona neoficie przez mistrza cechowego wiązała się z planowanym przyjęciem go w poczet braci cechowych⁷². Bywały jednakże sytuacje, gdy wpływowymi protektorami okazywała się bogata szlachta lub mieszczenie⁷³. Tak było w przypadku Michała Lipnickiego, który w 1764 r. dzięki wstawiennictwu Karola Wielopolskiego, margrabiego myszkowskiego, chorążego wielkiego koronnego i starosty krakowskiego⁷⁴ przyjęty został do prawa miejskiego

⁶⁹ APKr, Akta miasta Kazimierza, sygn. K359 (Prothocollon susceptionis iuris civilis), s. 59–60, 62, 72. Protokół przyjęć do prawa miejskiego kazimierskiego, lata 1772–1793: Józef Grudziński (25 czerwca 1783 r.) – nie wiadomo, czy konwertyta z judaizmu, Franciszek Marczewski (25 sierpnia 1783 r. szewc), Stanisław Majowski (20 października 1788 r.), Karol Marian Majowski (3 czerwca 1786 r.) – nie wiadomo, czy konwertyta z judaizmu. Brak analogicznych danych z protokołu przyjęć do prawa miejskiego kleparskiego.

⁷⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1430 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 53–54, 90–91, 97, 109, 168, 171. Michał Lipnicki (21 lipca 1764 r. chirurg), Józef Kwieciński (16 września 1764 r. szewc), Jakub Dobrowolski (7 listopada 1764 r. krawiec z Kazimierza), Stanisław Majowski (17 stycznia 1789 r. krawiec), Józef Szymański (1 marca 1777 r. kramarz), Kazimierz Wtorkowski (5 października 1774 r.), konwertyta, ale nie wiadomo, z jakiego wyznania, Józef Grudziński (6 czerwca 1789 r.), Michał Józef Chęciński (13 kwietnia 1776 r.).

⁷¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1430 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 91. Józef Nowakowski (17 grudnia 1774 r. szewc), który „ex quo ad fidem conversus nihil dedit”.

⁷² Rekomendacje starszych cechowych otrzymali Józef Kwieciński i Stanisław Majowski.

⁷³ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1430 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 96. Antoni Kozubowski (12 marca 1776 r.) za rekomendacją Franciszka Kozubowskiego chirurga i rothmagistra miejskiego.

⁷⁴ APKr, Cechy chirurgów i cyrulików w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. AD 6, s. 119. Wstępując do cechu przedstawił świadectwo chrztu podpisane przez Karola Wielopolskiego, a potwierdzone przez notariusza Jakuba Tobolskiego: „Ponieważ metryki nie masz u Panny Maryi, ani u Wszystkich Świętych neofity Michała z dłożeniem przezwiska, który teraz potrzebuje; daję mu testimonium, jako od świętej pamięci żony mojej [Elżbiety Mniszchówny] był oddany malinkim na wychowanie do Pani Kozicki[ej] administratorowej Hroberski[ej], i że był ochrzczony. Datum w Krakowie 20 lipca 1764.”

krakowskiego, a następnie wstąpił do cechu chirurgów. W 1789 r. został starszym tego cechu⁷⁵. Wielokrotnie wykonywał on obdukcje na zlecenie sądu grodzkiego⁷⁶.

Niewykluczone, że oprócz cechów krawieckiego, szewskiego, kramarskiego (typowe zajęcia żydowskie) konwertyci żydowscy wstępowali także do innych zgromadzeń rzemieślniczych. Domniemywać można, iż Marcin Krzyżanowski⁷⁷, starszy cechu mieczników, szpadników i szlifierzy krakowskich był również pochodzenia żydowskiego⁷⁸. Świadczy o tym jego spór w sądzie cechowym z nieposłusznym czeladnikiem Dominikiem Sawickim (1757), który wypominał mu jego korzenie⁷⁹.

Drugim niezwykle istotnym wskaźnikiem pokazującym stopień integracji neofitów ze społecznością katolików była liczba zawieranych związków małżeńskich z urodzonymi katolikami. Księgi metrykalne krakowskie nie są miarodajnym źródłem, gdyż bardzo często nie zaznaczano, że związek małżeński zawierał konwertyta (np. oba małżeństwa Michała Wołowskiego). Działo się tak zwłaszcza wtedy, gdy chodziło o osobę chrzczoneą w innej parafii lub przybyłą do miasta. Wydaje się jednak, że małżeństwa konwertytów z katolikami należały do rzadkości⁸⁰.

⁷⁵ APKr, Cechy chirurgów i cyrulików w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. AD 16, s. 17, 23; Akta miasta Krakowa, rkps 1430 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 46. 21 lipca 1764 r. przyjęty do prawa miejskiego krakowskiego na instancję chorążego, 15 *marcas dedit [pro] pulvere et bombardis*.

⁷⁶ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Cast. Crac. Ins. 505, s. 948, 1460, 1484. Jako mistrz miał prawo do swoich czeladników: Antoniego Biernackiego i Walentego Jachymskiego.

⁷⁷ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1429 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 166. 17 lutego 1752 r. w księdze przyjęć, jako Marcin Krzyżański, obywatel krakowski, pochodzący z Lwowa, *ensifer* (miecznik), dał 12 marek, 20 florenów.

⁷⁸ Zbigniew Bocheński, *Krakowski cech mieczników*, BK nr 92, Kraków 1957, s. 89. Był także Królem Kurkowym, rotmistrzem miejskim 1781, starszym szkoły rycerskiej, prowizorem kościoła św. Macieja, sędzią cyrkułu pierwszego krakowskiego i sądu kryminalnego w 1794 r.

⁷⁹ APKr, Cechy rusznikarzy, mieczników, szpadników [i szlifierzy] w Krakowie, sygn. AD 209, s. 51–54. Czelnik zarzucał swojemu mistrzowi: „Coś Ty jest, czyli Ormianin, czy Rusin, Grek, a podobno Żyd. Ja jestem miejski synek lepszy od Ciebie, potwierdź miejskie prawo.” Podczas wymierzania mu kary chłosty zniesławiał Krzyżanowskiego krzycząc do niego: „*o malitia Judaeorum*.”

⁸⁰ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf 5–218, s. 52; mf 5–217, s. 12. 21 I 1776 – J. Paciorkowski w bazylice NMP pobłogosławił małżeństwo pomiędzy Michałem Niedzielskim, konwertytą z judaizmu i Ewą Nowakowską. 31 stycznia 1758 r. – Archiprezbiter Jacek Łopacki potwierdził w bazylice NMP małżeństwo Gabriela Nowo-

Długie poszukiwanie partnera życiowego nie sprzyjało integracji z katolickim społeczeństwem. Przeszkodę również stanowił status majątkowy konwertyty, gdyż na ogół były to osoby niezamożne, żyjące z pracy dorywczej, często zmieniające miejsce zamieszkania. To również nie pomagało w nawiązywaniu kontaktów towarzyskich.

Niektóre sytuacje sprzyjały zawieraniu związków małżeńskich między neofitami a katolikami, zwłaszcza gdy nie było między nimi znaczącej różnicy w statusie materialnym. Znamienny jest przypadek ubogiego mieszczanina kazimierskiego Jana Gębalskiego, który wraz z żoną – neofitką suplikował w 1780 r. do sędziego wielkorządowego Józefa Wielogłowskiego. Żona prosiła sędziego o protekcję: „abyś WP Dobrodziej raczył w to wejrzeć a mnie krzywdy nie dopuszczał czynić abym na ostatnie pośmiewisko i upadek osobliwiej nieprzyjaciół wiary świętej nie przyszła”⁸¹. Na zawarcie związku z neofitą decydowały się także chętnie osoby owdowiałe (por. I małżeństwo Michała Wołowskiego)⁸².

Zdaniem Emanuela Ringelbluma, decyzja neofity o zawarciu związku małżeńskiego z partnerem, wychowanym w wielopokoleniowej rodzinie o tradycyjnym katolickim światopoglądzie, mogła być źródłem konfliktów rodzinnych. Nie brak informacji, że dochodziło do sytuacji, w których, w mieszanych małżeństwach, jedna strona opuszczała drugą. Neofici byli raczej skłonni zawierać małżeństwa z innymi neofitami. Sądziło się, iż małżeństwa z katolikami będą nieudane, niedobrane, z powodu głęboko zakorzenionych przesądów, które wobec nich mieli katolicy⁸³. Zgody

miejskiego, konwertyty z judaizmu z jego małżonką Marianną.

⁸¹ APKr, Księgi wielkorządów krakowskich, sygn. IT 91, bp. Gębalski skarżył się, że na mocy decyzji magistratu miejskiego musiał pozbyć się Żydów. Stracił dochody z czynszów, popadł w długi. Urząd miejski przeprowadzał egzekucję do jego majątku. Groziła mu utrata domu, który stanowił zabezpieczenie wierzytelności. Wspominał również, iż ma małżonkę „nawróconą z żydowskiej wiary”. Martwił się o losy swojego małżeństwa. Obawiał się także reakcji ludzi.

⁸² APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii Wszystkich Świętych, mf–359, s. 66; parafii św. Szczepana, mf–5–296. W kolegiacie Wszystkich Świętych 20 listopada 1773 r. za zgodą sufragana Franciszka Potkańskiego i kurii ślub wziął Jakub Janicki młodzieniec (konwertyta, przybyły do Krakowa z Warszawy) z wdową Katarzyną Kielcową. 3 czerwca 1776 r. za zgodą urzędu konsystorskiego Maciej Gębczyński, wikary kościoła św. Szczepana ratyfikował małżeństwo pomiędzy Wincentym Lewandowskim, lat ok. 40, konwertytą z judaizmu a Marianną Klockową wdową.

⁸³ Emanuel Ringelblum, *Żydzi w świetle prasy warszawskiej w. XVIII-go*, „Miesięcznik Żydowski” 1932, R. 2, t. 1, z. 1–6, s. 80.

biskupa dla proboszcza wymagano właśnie dla przeprowadzenia ceremonii małżeństwa między konwertytami z różnych wyznań. Na mocy specjalnego instrumentu udzielonego mu przez kurie, prepozyt kolegiaty św. Floriana, proboszcz św. Szczepana, Stanisław Patelski 29 marca 1776 r. połączył związkiem małżeńskim niedawnego luteranina Henryka Timella z Saksonii (ochrzczony w kościele oo. Kapucynów) z Anną Czechowską, konwertytką z judaizmu. Ich macierzystą parafią stał się kościół św. Szczepana⁸⁴. Analogiczny przypadek miał miejsce w Dukli w 1766 r.⁸⁵ Należy przypuszczać, że podobne przypadki notowano także w innych miastach.

Kościół obawiał się, że małżeństwa neofitów między sobą nie będą sprzyjały integracji ze społeczeństwem chrześcijańskim. Zachodziło poważne podejrzenie, że neofici (gdy oboje wyznawali wcześniej judaizm) będą potajemnie obchodzić święta żydowskie i nie pozbędą się obyczajów wyniesionych z domu. Takiego rodzaju związki jednak też się zdarzały. 6 października 1782 r. Piotr Rydułski, prepozyt św. Szczepana i prefekt Seminarium Akademickiego Archidiecezjalnego ratyfikował małżeństwo pomiędzy żydowskimi konwertytami Piotrem (lat 36) i Anną (lat 25) Świętkowskimi⁸⁶.

W określonych wypadkach kuria biskupia zajmowała stanowisko w stosunku do kwestii zawierania nowego małżeństwa przez neofitów, których małżonkowie pozostawali w judaizmie. Sprawdzano, czy nie ma jakichś przeszkód prawnych do ogłoszenia zapowiedzi przedślubnych i ślubu. Kościół musiał rozwiązać problem, gdy neofita nie przeprowadził rozwodu ze swoim małżonkiem żydowskim przed zawarciem drugiego małżeństwa z katolikiem. Niekiedy kobieta (współmałżonka) wyznająca judaizm była pozywana przez neofitę do sądu biskupiego. W wypadku mężczyzny sprawa była prosta, gdyż mógł się rozwieść zgodnie z prawem żydowskim. W takich sytuacjach powoływana była specjalna komisja kościelna,

⁸⁴ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii św. Szczepana, mf 5–296.

⁸⁵ AKMKr, AEP. 98, s. 206–207.

⁸⁶ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii św. Szczepana, mf–296, s. 333. Ochrzczeni zostali przez Rydułskiego 19 maja 1782 r. w niedzielę w Zielone Świątki w kościele św. Szczepana. Anna pochodziła z Leska w województwie sandomierskim, a Piotr z Końskowoli w województwie lubelskim. Prawdopodobnie przy zatwierdzeniu małżeństwa uwzględniono fakt, że wraz z nimi ochrzczony został ich kilkumiesięczny synek Jan. PP i Ass. podczas chrztu byli przedstawiciele znanych rodów mieszczańskich: Lucja Czałczyńska, Anna Wolfowa, Zofia Kochowa, Gotfryd Opler i Marianna Kromerowa.

która przepytywała zainteresowane osoby. Przypadki te miały jednak miejsce w dobrach siewierskich biskupa krakowskiego, a nie w aglomeracji krakowskiej⁸⁷.

Zaprezentowane koleje losu Michała Wołowskiego pokazują, iż nie tylko była możliwa pełna integracja żydowskich konwertytów z chrześcijańską większością (rzymsko-katolicką oraz protestancką), ale mogli oni nawet uzyskać wysokie stanowiska urzędnicze w administracji miejskiej. Jednak większość żydowskich konwertytów w Krakowie w II poł. XVIII w. z reguły nie osiągała sukcesów ani zawodowych, ani osobistych, a o pozycji Wołowskiego mogła jedynie pomarzyć. Przeważnie mieli oni poważne problemy, aby ułożyć sobie życie w obcym dla nich środowisku. Rzadko wstępowali w związki małżeńskie z katolikami. Ci którym udało się odnaleźć w nowej rzeczywistości, kontynuowali wykonywane wcześniej zajęcia. Trudnili się krawiectwem, szewstwem, kramarstwem. Inni zaś wykonywali tzw. wolne zawody, zostając np. chirurgami. Ze względu na szczególne umiejętności językowe (znajomość j. hebrajskiego) zostawali tłumaczami lub też gdy opanowali kancelaryjną łacinę, mogli pracować jako pisarze, czy też sędziowie. Niektórzy, jak Wołowski, robili karierę w cechach rzemieślniczych zostając magistrami cechowymi⁸⁸. Przykład Bogucickiego ujawnia, iż możliwe było także dla neofity zostać księdzem i profesorem Szkoły Głównej Koronnej.

Trudno odpowiedzieć na pytanie, dlaczego nieliczni konwertyci z powodzeniem integrowali się ze społeczeństwem mieszczańskim, a większości z nich to się nie udawało. Z reguły decydowało szczęście, znalezienie przez Kościół odpowiednio zamożnych i troskliwych rodziców chrzestnych⁸⁹, czy też nabyte uprzednio przez neofitę kwalifikacje zawodowe. Zestawiając ze sobą życiorysy Michała Wołowskiego i Hieronima Rubinkowskiego można uznać, iż w XVIII w. proces wchodzenia konwertytów żydowskich w struktury mieszczańskie był dużo łatwiejszy niż w XVII w. Jednakże

⁸⁷ AKMKr, AEP. 101, s. 609, 614, 624.

⁸⁸ APKr, Cechy szewców w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. AD 1201, s. 247–248. Mniej jest informacji w aktach cechów kazimierskich i kleparskich, ale w tych korporacjach żydowscy konwertyci także mogli zrobić karierę, np. Franciszek Marcowski, konwertyta z judaizmu został starszym cechu szewców kazimierskich. W 1787 r. miał sprawę w sądzie cechowym o przyjmowanie czeladników z zagranicy bez wiedzy cechu.

⁸⁹ Np. APKr, Akta miasta Chrzanowa, sygn. Dep. 53, s. 88–90. Antoni Krzoska, mieszczanin chrzanowski w swoim testamencie z 1778 r. zapisał przechrzczanie z Krakowa 3 zł.

masowe wchodzenie osób pochodzenia żydowskiego do elit miejskich było zjawiskiem charakterystycznym dopiero dla XIX w. Wtedy zaczęło się tworzyć społeczeństwo homogeniczne, gdy zaborca austriacki zniósł bariery administracyjne.

SUMMARY

The Career of Michał Wołowski – a Jewish Convert. Example of Successful Integration into the Milieu of Krakow Life and Society in the Second Half of the 18th Century (a comparative study)

In the 18th century, more and more Jews took the sacrament of baptism in converting to Roman Catholicism. In the first and second half of the century, conversion was sought by more than 540 Jews in Krakow parishes and religious convents. The ceremony of baptism was usually conducted by a local priest, and during the time of King Stanisław August Poniatowski, the church and convent of the Reformed Franciscans was the most important missionary centre, where Jews were often baptized. Most of the neophytes came from the lower classes, the main reason of change being the desire to improve one's own material status.

The Church, fearing apostasy, willingly supported these new Christians financially and logistically, finding them wealthy godparents (usually wealthy inhabitant of Krakow or Kazimierz), backing them financially by donations from various ecclesiastical foundations and by finding them employment. Unfortunately, few of them managed to make a real career or reach any significant professional position. In the academic writing regarding conversion, so far, only the names of two persons of Jewish origin to reach any position have appeared, namely Józef Bogucicki (Professor of The Main School of the Crown, today the Jagiellonian University) and Jan Onufry Rafałowicz (a scribe of the *jurydyka Retoryka* district). This paper presents the life of Michał Wołowski, a Jewish neophyte, who came to Krakow from the Ukraine and was accepted into municipal law in 1761, owing to the protection of Jacek Łopacki, the Archpriest of Mariacki (St. Mary's) Church. He then entered the tailors' guild in Krakow where, relatively quickly, he became a master. He accumulated wealth to some extent, reflected by the fact that he possessed two townhouses in the city. He was also chosen as a tax collector of the *podymne* (a tax on houses) and a city service officer responsible for one urban quarter. His status rose during the Great *Sejm*, when he was sent on a mission to Warsaw as the city plenipotentiary.

The paper presented here is a continuation of the studies on the occupational structure and social backgrounds of the enlightened middle classes of Krakow. The author has used registry books as well as books of baptism and marriage more extensively than has been previously carried out.

JERZY GAUL

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

**Polonika w Archiwum Parlamentu w Wiedniu
(podsumowanie badań z lat 2002–2007)****Wstęp**

Badanie poloników w Austrii prowadzone w latach 1998–2002 w ramach porozumienia między Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych w Warszawie i Generalną Dyрекcją Archiwum Państwowego w Wiedniu koncentrowało się głównie na zasobie Archiwum Państwowego¹. Pełny obraz poloników w archiwach Austrii wymaga uwzględnienia także archiwów niepaństwowych, takich jak archiwa krajów związkowych (Landesarchive) i archiwa miejskie (Stadtarchive), podległych poszczególnym rządóm krajowym, oraz archiwa kościelne (Kirchliche Archive)².

Interesujące polonika występują w Archiwum Parlamentu w Wiedniu. Początki parlamentaryzmu austriackiego sięgają Wiosny Ludów, gdy w 1848 r. zwołano w Wiedniu pierwszy sejm konstytucyjny, przeniesiony później do Kromieryża na Morawach, gdzie wkrótce zakończył swoje obrady w związku z rozpoczęciem przez cesarza Franciszka Józefa I rządów neoabsolutystycznych. Działalność parlamentarną wznowiono w 1861 r. w Wiedniu po rozpoczęciu rządów konstytucyjnych, a zakończono wraz z upadkiem monarchii austro-węgierskiej w 1918 r. (obrady zawieszono po wybuchu wojny w 1914 r., a po przejęciu władzy przez cesarza Karola I wznowiono 30 maja 1917 r.). Rada Państwa (Reichsrat) składała się z dwóch izb: Izby Posłów (Abgeordnetenhaus) i Izby Panów Rady Państwa (Herrenhaus)³.

¹ *Polonika w Austriackim Archiwum Państwowym (Polonica im Österreichischen Staatsarchiv) 1772–1918*, oprac. Jerzy Gaul, Warszawa 2003.

² Przegląd badań zob. Jerzy Gaul, *Polonika w archiwach austriackich*, „Archeion” 2010, t. CX, Warszawa 2010, s. 118–144.

³ Oswald Knauer, *Das Österreichische Parlament von 1848–1918*, Wien 1969; Józef Buszko, *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*, Warszawa 1996; *Das*

Archiwum Parlamentu (Parlamentsarchiv) w Wiedniu podlega Dyrekcji Parlamentu i jest częścią służby parlamentarno-naukowej, wchodząc w skład Oddziału Parlamentarnej Dokumentacji, Archiwum i Statystyki (Parlamentarische Dokumentation, Archiv und Statistik), na czele którego stoi dr Günther Schefbeck. Archiwum Parlamentu przechowuje m.in. akta polityczne oraz administracyjne Izby Posłów i Izby Panów z lat 1848–1918. Akta parlamentarne monarchii habsburskiej są uporządkowane według zasad registratury rzeczowej w fascykulach, których zakres został określony w instrukcji z 1888 r., a w ich obrębie chronologicznie, osobno dla Izby Posłów (34 fascykuly) i osobno dla Izby Panów (34 fascykuly)⁴.

Dla historii Polski archiwalia te mają duże znaczenie, po pierwsze, w związku z udziałem polskich posłów w pracach ustawodawczych parlamentu wiedeńskiego, co zostało dokumentowane w protokołach posiedzeń wydziałów i komisji oraz posiedzeń plenarnych, oraz w kwestionariuszach biograficznych, a po drugie, w związku z podejmowaniem na forum parlamentu zagadnień dotyczących spraw królestwa Galicji i Lodomerii oraz Śląska austriackiego.

Badania prowadzone przez autora w Archiwum Parlamentu w Wiedniu w latach 2002–2007 były skoncentrowane na Izbie Posłów. Materiały te zawierają liczne interpelacje posłów polskich oraz wnioski posłów innych

Österreichische Parlament, herausgegeben von der Parlamentsdirektion, Wien 1997, s. 67.

⁴ Einordnungs-Schema Archiv-Abgeordnetenhaus und Herrenhaus. Einordnungs-Schema der Archivalien des Abgeordnetenhauses des Reichsrats, Wien 1888: 1. Reichsrat; 2. Staats- und Verfassungsrecht; 3. Staatshalt (Budget); 4. Öffentliches Kreditwesen; 5. Staatskontrols- und Rechnungswesen; 6. Allgemeine Finanzdarstellungen und Finanzprojekte (Steuerreformprojekte); 7. Direkte Steuer; 8. Indirekte Steuer und Abgaben; 9. Zollwesen; 10. Geld- und Münzwesen, Maß und Gewicht, Punnzirung, Eichwesen; 11. Bank- und Kreditwesen; 12. Nationalbank, österreichisch-ungarische Bank (Eilung der Bankschuld); 13. Versicherungswesen, Sparkassen; 14. Gewehr, Industrie und Handel, Konsularwesen; 15. Transport- und Kommunikationswesen; 16. Post und Telegraphie, Portofreiheit; 17. Landes- und Bodenkultur; 18. Fideikomisse; 19. Lehen, Grundentlastung, Grundlasten, Propinationswesen, Contadinen und Colonenwesen; 20. Sozial-politische Gesetzgebung, Agrargesetzgebung (Agrarreform); 21. Politische Verwaltung; 22. Pressrecht, Vereins- und Versammlungsrecht; 23. Studien- und Unterrichtswesen; 24. Staatsdienst, Organisation und Behörden; 25. Kirchen- und Kultusangelegenheiten; 26. Heerwesen (Marine); 27. Zivilrecht (materielles); 28. Zivilrecht (formelles); 29. Strafrecht (materielles); 30. Strafrecht (formelles); 31. Bevölkerungswesen (Volkszählung, Matrikenwesen und Statistik); 32. Internationale Angelegenheiten; 33. Bosnien und Herzegowina; 34. Protokolle allgemeiner Ausschüsse.

narodowości (w tym ukraińskich) popierane przez posłów polskich lub dotyczące Galicji i Śląska austriackiego. Jak dotąd przejrzano następujące grupy rzeczowe: 1a. Dom cesarski, ministerstwa i urzędy centralne (Kaiserliches Haus, Ministerien und Zentralstellen) 1868–1918, w tym nominacje, odwołania i przypadki śmierci (Ernennungen, Enthebungen und Todesfälle); 1b/1. prezydium i registratura prezydialna (Präsidium Präsidialregistratur) 1861–1909; 20. polityka społeczna (Sozialpolitik); 21. zarząd polityczny, gmina i sprawa przynależności (Politische Verwaltung, Gemeinde, Heimatswesen); 22. prawo prasowe, stowarzyszeń i zgromadzeń (Pressrecht, Vereins- und Versammlungsrecht); 23a. szkoły wyższe (Hochschulen) 23b. szkoły średnie, zawodowe i przemysłowe (Mittelschulen, Fach- Gewerbeschulen); 23b. szkoły ludowe i nauczanie religii (Volksschulen, Religionsunterricht); 24. służba państwowa, organizacja i władze (Staatsdienst, Organisation und Behörden); 25. sprawy Kościoła i wyznań (Kirchen- und Kultusangelegenheiten); 26. wojskowość i marynarka (Heereswesen, Marine); 27a. kodeks cywilny, sprawy małżeńskie, rozwody (Bürgerliches Gesetzbuch, Ehesachen, Enteignung); 27b. prawo autorskie, handlowe i wekslowe (Urheber-Recht, Handels- und Wechselrecht); 28a. postępowanie procesowe i pozaprocessowe, urząd sądownictwa (Verfahren in und ausser Streitssachen, Gerichtsverfassung etc.); 28b. Ustawa o upadłościach (Konkursordnung); 28c. adwokaci, notariusze (Advokaten, Notare); 29. prawo karne (Strafrecht); 30. proces karny (Strafprozess); 31. sprawy ludności, spisy ludności, statystyka i emigracja (Bevölkerungswesen, Volkszählung, Statistik, Auswanderung); 32a. układy handlowe, celne i żeglugi (Handels-, Zoll- und Schifffahrtsverträge); 32b. układy różne (Verschiedene Verträge)⁵.

Prezydium (1a, 1b/1)

W badanych archiwaliach prezydialnych występuje m.in. korespondencja prezydenta Izby Posłów Franciszka Smolki⁶ w sprawach dworu cesarskiego, np. udział w mszy koronacyjnej w Peszcie w czerwcu 1867 r. polskich posłów:

⁵ Jerzy Gaul, *Polonika z lat 1861–1918 w Archiwum Parlamentu w Wiedniu*, „Archeion” 2005, t. CVIII, s. 353–371.

⁶ Smolka Franciszek, Galicja, poseł 1848–1849, 1861–1885, członek Izby Panów 1885–1899.

Florian Ziemiałkowskiego⁷, Mikołaja Zyplikiewicza⁸, Jana Czajkowskiego⁹ (nr 83); podniesienie ministra finansów Juliana Dunajewskiego¹⁰ do stanu rycerskiego 12 stycznia 1881 r. (nr 993); zwolnienie z urzędu ministra spraw zagranicznych hrabiego Agenora Gołuchowskiego¹¹ i nominacja Aloisa Aehrenthala¹² 25 października 1906 r. (nr 18471); przekazanie Wiktorowi Mataji¹³ kierownictwa ministerstwa handlu 17 listopada 1908 r. (nr 2725); mianowanie Stanisława Głębińskiego¹⁴ ministrem kolejnictwa 13 stycznia 1911 r. (nr 1825); powołanie Leona Bilińskiego¹⁵ na ministra finansów 21 lutego 1912 (nr 1468) i jego zwolnienie 9 lutego 1915 r. (4357); mianowanie ministrem szefa sekcji Zdzisława Morawskiego Dzierżykraj¹⁶ 1 lutego 1915 r. (nr 4352).

Zarząd polityczny, gmina i sprawa przynależności (21)

Wprowadzenie wyborów powszechnych, równych, bezpośrednich i tajnych w 1907 r. uważane było za ogromny sukces¹⁷. Posłowie z Galicji występowali zatem zdecydowanie przeciw nadużyciom popełnionym przez władze podczas wyborów. Interpelacje odzwierciedlały także napięcia występujące m.in. pomiędzy ludnością ukraińską i polską w Galicji. W trakcie XVIII sesji w 1908 r. pilne wnioski złożyli, m.in. Eugeniusz

⁷ Ziemiałkowski Florian dr, minister, Galicja, poseł 1848–1849, 1867–1869, 1873–1888, członek Izby Panów 1888–1900.

⁸ Zyplikiewicz Mikołaj, adwokat, Galicja, poseł 1861–1874, członek Izby Panów 1879–1887.

⁹ Czajkowski Jan dr, adwokat, Galicja, poseł 1867–1871, 1873–1879, członek Izby Panów 1895–1897.

¹⁰ Dunajewski Julian dr, profesor Uniwersytetu w Krakowie, Galicja, poseł 1873–1891, członek Izby Panów 1892–1907.

¹¹ Gołuchowski Agenor jr, hr., członek Izby Panów 1871–1918.

¹² Aehrenthal Alois, dyplomata austriacki, minister spraw zagranicznych Austro-Węgier 1906–1912.

¹³ Mataja Wiktor, minister handlu 1908–1911, minister opieki społecznej 1917–1918.

¹⁴ Głębiński Stanisław, Galicja, poseł 1901–1918.

¹⁵ Biliński Leon, profesor Uniwersytetu we Lwowie, Galicja, poseł 1879–1918.

¹⁶ Dzierżykraj Morawski Zdzisław, prawnik, od 1906 r. radca ministerialny w ministerstwie dla Galicji, 1915–1916 minister dla Galicji.

¹⁷ W. Wadl, *100 Jahre allgemeines Wahlrecht in Österreich*, „Carinthia I” 2007, t. 197, s. 459–471.

Petruszewicz¹⁸ (nr 946), oskarżający c. i k. władze o oszustwa wyborcze, i Semen Wityk¹⁹ oraz Jacko Ostapczuk²⁰ (nr 947), obciążający za to winą namiestnika Andrzeja Potockiego²¹.

Posłowie polscy zareagowali bardzo żywo na tragiczne zajścia podczas wyborów 19 czerwca 1911 r. do Rady Państwa w Drohobyczu. Doszło wtedy do interwencji wojska oraz do zabójstw i zranień licznych osób (28 zabitych i 10 rannych)²². W trakcie trwania XXI sesji parlamentarnej pilny wniosek (nr 515) złożyli 21 czerwca 1911 r. posłowie Herman Diamand²³, Ignacy Daszyński²⁴, Jędrzej Moraczewski²⁵ i Herman Liebermann²⁶. Dnia 27 czerwca (nr 516) interweniował Ernst Breiter²⁷. Natomiast 10 października 1911 r. poseł Zygmunt Klemensiewicz²⁸ złożył wniosek (nr 640) w sprawie odszkodowań dla rannych, jak również dla rodzin zabitych przez wojsko i żandarmerię.

Po wznowieniu obrad Rady Państwa w maju 1917 r. wiele uwagi poświęcono sprawom ludności cywilnej uciekającej przed wojskami rosyjskimi. Posłowie ukraińscy Lew Lewicki²⁹, Aleksander Kolessa³⁰, Eugen Petruszewicz i Wasyl Stepanyk³¹ złożyli 5 czerwca 1917 r. wniosek (nr 250), dotyczący położenia ewakuowanej ludności ukraińskiej z Galicji i Bukowiny. Dnia 26 czerwca 1917 r. posłowie Alfred Halban³², Rudolf Gall³³, Zygmunt

¹⁸ Petruszewicz Eugeniusz, Ukrainiec, Galicja, poseł 1891–1897, 1907–1918.

¹⁹ Wityk Semen, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

²⁰ Ostapczuk Jacko, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1911.

²¹ Potocki Andrzej, namiestnik, Galicja, zamordowany w 1908 r.

²² Andrzej Ajnenkiel, *Historia Sejmu Polskiego*, t. II, cz. 1. *W dobie zaborów*, Warszawa 1989, s. 143.

²³ Diamand Herman dr, poseł 1891–1897, 1907–1918.

²⁴ Daszyński Ignacy, Galicja, poseł 1897–1918.

²⁵ Moraczewski Jędrzej, Galicja, poseł 1891–1897, 1907–1918.

²⁶ Lieberman Herman dr, Galicja, poseł 1891–1897, 1907–1918.

²⁷ Breiter Ernst, Galicja, poseł 1885–1897, 1907–1918.

²⁸ Klemensiewicz Zygmunt, Galicja, poseł 1911–1918.

²⁹ Lewicki Lew, Ukrainiec, Galicja, poseł 1911–1918.

³⁰ Kolessa Aleksander, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

³¹ Stepanyk Wasyl, Ukrainiec, Galicja, poseł 1911–1918.

³² Halban Alfred dr, profesor Uniwersytetu we Lwowie, Galicja, poseł 1911–1918.

³³ Gall Rudolf, Galicja, poseł 1907–1918.

Lasocki³⁴, Zygmunt Marek³⁵ i Edmund Rauch³⁶ złożyli interpelację w sprawie uchodźców (nr 362), domagając się wydania przez rząd odpowiednich zarządzeń w celu ich ochrony³⁷.

Posłowie Kost Lewicki³⁸, Stefan Onyszkiewicz³⁹ i Lew Baczyński⁴⁰ złożyli 27 września 1917 r. wniosek (nr 621), dotyczący prowizorycznej odbudowy zdewastowanych obszarów Galicji Wschodniej, które zostały oswobodzone od inwazji rosyjskiej przez pomyślną letnią ofensywę w 1917 r. Dnia 2 października 1917 r. posłowie Cezary Haller⁴¹, Władysław Leopold Jaworski⁴², Hipolit Śliwiński⁴³, Głabiński i Andrzej Lubomirski⁴⁴ złożyli wniosek (nr 467), dotyczący uzupełnienia lub zmiany prawa o świadczeniach wojennych z 1912 r. (RGL. 1).

Sprawy prasowe i stowarzyszeń (22)

W trakcie kwerendy zarejestrowano liczne dokumenty związane z interpelacjami, dotyczącymi spraw prasowych⁴⁵. Dnia 20 października 1899 r. Jakub Bojko⁴⁶, Jan Stapiński⁴⁷ i Daszyński wsparli wniosek (nr 117) posłów Johanna Resela⁴⁸ i Josefa Steinera⁴⁹, dotyczący zniesienia zakazu kolportażu broszur. Gdy powrócono do tej sprawy kilka lat później, Daszyński i Michał

³⁴ Lasocki Zygmunt hr. dr, radca ministerialny, Galicja, poseł 1911–1918.

³⁵ Marek Zygmunt dr, Galicja, poseł 1911–1918.

³⁶ Rauch Edmund, Galicja, poseł 1911–1918.

³⁷ Zygmunt Lasocki, *Polacy w austriackich obozach barakowych dla uchodźców i internowanych (Wspomnienia z czasów wojny światowej byłego posła do parlamentu austriackiego)*, Kraków 1929, s. 59.

³⁸ Lewicki Kost, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

³⁹ Onyszkiewicz Stefan, ks. grekokatolicki, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

⁴⁰ Baczyński Lew, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

⁴¹ Haller von Hallenburg Cezary, Galicja, poseł 1911–1918.

⁴² Jaworski Władysław Leopold, profesor Uniwersytetu w Krakowie, Galicja, poseł 1911–1918.

⁴³ Śliwiński Hipolit, Galicja, poseł 1911–1918.

⁴⁴ Lubomirski Andrzej, Galicja, członek Izby Panów 1888–1918.

⁴⁵ Z. Lasocki, *Polacy...*, s. 135.

⁴⁶ Bojko Jakub, Galicja, poseł 1897–1918.

⁴⁷ Stapiński Jan, Galicja, poseł 1907–1918.

⁴⁸ Resel Johann, Styria, poseł 1897–1901, 1905–1918.

⁴⁹ Steiner Josef, glazurnik, Czechy, poseł 1897–1901.

Olszewski⁵⁰ na sesji XVII w 1902 r. poparł wniosek (nr 287) posłów Tadeusza Rege⁵¹ i Engelberta Pernerstorfera⁵². Dnia 25 czerwca 1908 r. Ernst Breiter złożył pilny wniosek (nr 1094), dotyczący prześladowania prasy opozycyjnej w Galicji. Klemensiewicz, Diamand i Liebermann poparli 10 lipca 1917 r. interpelację (nr 444) posła Ernsta Zenkera⁵³, dotyczącą reformy prawa prasowego. Odnotować trzeba również wniosek (nr 687) przedłożony 26 września 1917 r. przez posła Zygmunta Klemensiewicza, dotyczący zmiany § 30 prawa o stowarzyszeniach i dopuszczenia kobiet do udziału w stowarzyszeniach politycznych.

Szkolnictwo wyższe (23a)

W trakcie kwerend przebadano także fascykuł związany ze sprawami szkolnictwa wyższego. Wniosek posła Daszyńskiego z 21 lipca 1911 r. (nr 290) dotyczył ustanowienia prawa, pozwalającego na wydzielenie fakultetów teologicznych, skasowania seminariów teologicznych i przekształcenia zakładów teologicznych w prywatne zakłady naukowe.

Liczne wnioski posłów polskich i ukraińskich dotyczyły konkretnych przedsięwzięć w szkolnictwie wyższym na terenie Galicji Zachodniej i Wschodniej. Dnia 29 maja 1898 r. przedłożono sprawozdanie komisji budżetowej (nr 1535), dotyczące zdobycia środków pieniężnych w celu wzniesienia nowego budynku dla kliniki okulistycznej c. k. Uniwersytetu Krakowskiego. Ostatecznie 21 maja 1898 r. przyjęto ustawę (nr 1511) w sprawie finansowania nowego budynku dla kliniki okulistycznej w Krakowie. Dnia 10 czerwca 1901 r. złożono wniosek (nr 951) posła Adama Doboszyńskiego⁵⁴, dotyczący wzniesienia dwóch budynków w Krakowie dla uniwersyteckiego instytutu higieny i związanego z nim zakładu badawczego środków żywności.

Posłowie z Galicji mają swój wkład także w rozwój szkolnictwa wyższego we Lwowie. Ustawę dotyczącą zebrania środków na budowę budynku instytutu anatomiczno-fizjologicznego Uniwersytetu we Lwowie (nr 713) podjęto 24 marca 1893 r. Ponieważ w 1894 r. przybył Uniwersytetowi

⁵⁰ Olszewski Michał, Galicja, poseł 1901–1918.

⁵¹ Reger Tadeusz, dziennikarz, Galicja, poseł 1907, 1911–1918.

⁵² Pernerstorfer Engelbert, Dolna Austria, poseł 1885–1897, 1901–1918.

⁵³ Zenker Ernst, pisarz, Dolna Austria, poseł 1911–1918.

⁵⁴ Doboszyński Adam dr, adwokat w Krakowie, Galicja, poseł 1901–1907.

Lwowskiemu nowy wydział lekarski⁵⁵, trwały zabiegi posłów galicyjskich o rozbudowę jego bazy materialnej. Dnia 27 stycznia 1895 r. przyjęto ustawę (nr 1084) dotyczącą zebrania środków na budowę dwóch budynków dla instytutu medycyny i jednego dla instytutu fizyki Uniwersytetu we Lwowie, i w tej sprawie 26 czerwca 1895 r. komisja budżetowa Izby Panów (nr 482) przedłożyła swoje sprawozdanie. Towarzyszyły temu wnioski (z 13 grudnia 1899 r. nr 442 i z lutego 1901 r. nr 346) posła Ludwika Ćwiklińskiego⁵⁶, dotyczące ustanowienia drugiego państwowego zakładu badań żywności i niektórych artykułów codziennego użytku w Galicji w połączeniu z fakultetem medycznym Uniwersytetu we Lwowie.

We Lwowie, oprócz uniwersytetu, istniała od 1844 r. cesarsko-królewska Akademia Techniczna. Na jej bazie powstała w 1877 r. c. k. Szkoła Politechniczna, działająca do 1918 r.⁵⁷

Sejm Galicyjski podjął uchwałę 13 lutego 1894 r. wzywającą rząd do utworzenia wydziału górniczo-hutniczego. Do realizacji tej uchwały nie doszło⁵⁸. W związku z tym dnia 7 marca 1900 r. w parlamencie wiedeńskim złożono wniosek (nr 532) posłów Jana Gustawa Roszkowskiego⁵⁹ i Kazimierza Rojowskiego⁶⁰, dotyczący ustanowienia oddziału zawodowego (wyższego) dla spraw górnictwa i hutnictwa w technicznej szkole wyższej we Lwowie. Wniosek ponowiono 12 lutego 1901 r. (nr 77). Do sprawy ustanowienia wydziału górniczo-hutniczego na politechnicznej szkole wyższej we Lwowie powrócono 27 czerwca 1907 r. we wniosku (nr 96) zgłoszonym przez posłów Głębińskiego i Józefa Buzka⁶¹ do ministra wyznań i nauczania. W związku z brakiem reakcji posłowie Roszkowski i Rojowski składali swój wniosek jeszcze wielokrotnie (20 stycznia, 12 marca i 24 października 1909 r.). Do utworzenia tego wydziału jednak nie doszło (także w czasach II Rzeczypospolitej). Tuż przed wybuchem I wojny światowej w roku akademickim 1913/1914 istniały w technicznej szkole wyższej we Lwowie wydziały inżynierii lądowej i wodnej, budownictwa (architektury),

⁵⁵ Leszek Podhorodecki, *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993, s. 132.

⁵⁶ Ćwikliński Ludwik dr, profesor Uniwersytetu we Lwowie, Galicja, poseł 1897–1902.

⁵⁷ Zbysław Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 65 nn.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 114.

⁵⁹ Roszkowski Gustaw Jan dr, profesor Uniwersytetu we Lwowie, Galicja, poseł 1885–1911.

⁶⁰ Rojowski Kazimierz, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1897–1900.

⁶¹ Buzek Józef, Galicja, poseł 1907–1918.

budowy maszyn i chemii technicznej, a oprócz tego odbywały się kursy górnicze, hutnicze i elektrotechniczne⁶². Warto odnotować wniosek (nr 668) posła Głabińskiego złożony 18 października 1917 r., dotyczący dopuszczenia kobiet do studiów chemiczno-technicznych na politechnicznej szkole wyższej we Lwowie.

Wiele kontrowersji wywoływały postulaty Ukraińców w sprawie własnego szkolnictwa wyższego. W 1890 r. Ukraińcy uzyskali katedrę literatury na Uniwersytecie Lwowskim. Częściowym zadośćuczynieniem postulatów ukraińskich, do czego przyczynił się namiestnik Michał Bobrzyński⁶³, było utworzenie w 1908 r. dwu nowych katedr ukraińskich na Uniwersytecie Lwowskim – prawa cywilnego i geografii⁶⁴. Ponieważ dla Ukraińców było to za mało, pojawiła się idea utworzenia samodzielnego uniwersytetu ukraińskiego⁶⁵.

Pierwszy wniosek dotyczący jego ustanowienia postawiony został 19 listopada 1901 r. przez posła Romańczuka⁶⁶. Później wielokrotnie z takim postulatem występowali posłowie Stanisław Dnistriański⁶⁷, Kolessa i Semen Wityk: 27 czerwca 1907, 21 stycznia 1909, 12 marca 1909, 24 listopada 1909, 21 lipca 1911, 7 grudnia 1911 r. Do tego wniosku przyłączyli się także posłowie polscy. Wniosek (nr 62) posłów Dnistriańskiego i Kolessy poparli 27 czerwca 1907 r. Moraczewski i Liebermann. Wspólny wniosek (nr 219) Wityka, Ostapczuka, Moraczewskiego i Libermann postawiono 10 marca 1909 i ponowiono (nr 757) 24 lutego 1910 r. Posłowie Moraczewski i Liebermann wystąpili samodzielnie z wnioskiem (nr 488) 28 lipca 1911 r.

Po wznowieniu obrad Rady Państwa posłowie Kolessa i Dnistriański postulowali ponownie 15 czerwca 1917 r. (nr 299) ustanowienie samodzielnego uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie.

⁶² L. Podhorodecki, *Dzieje...*, s. 133.

⁶³ Bobrzyński Michał, Galicja poseł 1885–1890, 1903–1908, Izba Panów 1917–1918.

⁶⁴ J. Buszko, *Polacy...*, s. 299.

⁶⁵ Kazimiera Michalewska, *Sprawa uniwersytetu ukraińskiego w latach 1848–1914*, „*Studia Historyczne*” 1984, t. 27, z. 1, s. 35–59.

⁶⁶ A. Ajnenkiel (*Historia...*, s. 139) pisze o zdecydowanym sprzeciwie posłów polskich.

⁶⁷ Dnistriański Stanisław, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

Szkolnictwo średnie (23b)

W sprawach rozwoju szkolnictwa średniego w Galicji złożono wiele wniosków ogólnych, m.in. posła Alfreda Halbana z 10 listopada 1911 r. (nr 1147), dotyczący niewłaściwego ulokowania licznych galicyjskich szkół średnich, posła Teofila Okuniewskiego⁶⁸ z 12 marca 1900 r. (nr 557), dotyczący powołania ukraińskiego zakładu naukowego dla nauczycielek w Galicji Wschodniej, posła Ćwiklińskiego z 15 marca 1900 r. (nr 589), dotyczący regulacji czasu służbowego nauczycieli i nauczycielek gimnastyki w uczelniach pedagogicznych. Wniosek (nr 1147) posła Alfreda Halbana z 16 listopada 1911 r. dotyczył przydziału potrzebnych stanowisk nauczycielskich do c. k. szkół średnich w Galicji.

Posłowie złożyli wiele wniosków dotyczących szkół średnich w licznych miejscowościach Galicji i Śląska austriackiego. Dnia 3 lipca 1917 r. posłowie Tadeusz Reger i Daszyński przedstawili wniosek (nr 401), dotyczący upaństwowienia polskiego prywatnego gimnazjum realnego w Białej. Poseł Tomasz Szajer⁶⁹ postulował 9 marca 1906 r. (nr 2570) ustanowienie szkoły średniej w okręgu Kolbuszowa.

Dnia 3 marca 1896 r. parlament przyjął ustawę (nr 1398) dotyczącą zgromadzenia środków do wybudowania nowego budynku dla III Gimnazjum Państwowego w Krakowie założonego w 1883 r. W rezultacie III Gimnazjum od 1897 r. funkcjonowało w nowym budynku przy ul. Sobieskiego⁷⁰.

Liczne wnioski poselskie dotyczyły rozbudowy szkolnictwa średniego we Lwowie. Poseł Franciszek Tomaszewski⁷¹ postulował 17 marca (nr 367) i 26 października 1909 r. (nr 390) utworzenie w c. k. szkole państwowej we Lwowie oddziału ceramicznego i elektrotechnicznego oraz wnioskował 12 marca (nr 274) i 26 października 1909 r. (nr 395) o ustanowienie szkoły państwowej dla przemysłowego wychowania dziewcząt z polskim językiem wykładowym we Lwowie. We wniosku (nr 1212) posłów Głębińskiego i Zamorskiego⁷² apelowano 15 marca 1912 r. o ustanowienie c. k. akademii leśnictwa we Lwowie.

⁶⁸ Okuniewski Teofil, Ukraińiec, Galicja, poseł 1897–1900, 1907–1918.

⁶⁹ Szajer Tomasz, Galicja, poseł 1897–1918.

⁷⁰ Janina Bieniarzówna, Jan Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3, Kraków 1994, s. 295.

⁷¹ Tomaszewski Franciszek dr, Galicja, poseł 1907–1911.

⁷² Zamorski Jan, Galicja, poseł 1907–1918.

Wskutek zgłoszenia przez rząd projektu ustawy z 14 lutego (nr 1382) i 3 marca 1896 r. (nr 1397), dotyczącej zgromadzenia środków do zakupu budynku dla Wyższego Gimnazjum Państwowego w Nowym Sączu i jego adaptacji, dnia 23 lutego 1896 r. (nr 1397) i 21 marca 1896 r. (nr 549) przedstawiono sprawozdania Komisji Budżetowej Izby Panów.

Dnia 1 marca 1901 r. poseł Szajer złożył wniosek (nr 458), dotyczący ustanowienia Państwowej Szkoły Realnej w Rzeszowie. Natomiast 22 maja 1901 r. złożył wniosek (nr 879) w sprawie przydzielenia rocznej subwencji dla liceum żeńskiego w Rzeszowie.

Wniosek (nr 543) posła Włodzimierza Kuryłowicza⁷³ złożony 26 listopada 1909 r. dotyczył sprawy ustanowienia szkoły zawodowej dla mechaników i ślusarzy w Sanoku.

Ukraińcy postulowali założenie ukraińskiego gimnazjum w Stanisławowie, jednak Izba Posłów odrzuciła w październiku 1903 r. ten postulat⁷⁴. Natomiast poseł Paweł Stwiertnia⁷⁵ wnioskował wielokrotnie w 1909 r. (25 stycznia – nr 1332 oraz 16 marca – nr 296) o ustanowienie szkoły przemysłowej dla mechaników i rzemiosła kowalskiego w Stanisławowie. Poseł Franciszek Krempa⁷⁶ składał wnioski 29 września 1905 (nr 2432) i 22 listopada 1907 r., dotyczące założenia szkoły średniej (realnej) w Tarnobrzegu.

Wniosek posła Ćwiklińskiego, dotyczący powołania mechanicznej szkoły zawodowej z warsztatami w Tarnopolu złożono 17 marca 1900 (nr 345) i 20 lutego 1901 r. (nr 601). Dnia 12 marca 1901 r. przedłożono wniosek (nr 557) posła Emilian Gładyszowskiego⁷⁷ w sprawie jak najszybszego podjęcia budowy Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Tarnopolu. Natomiast 6 marca 1912 r. wniosek (nr 1147) posła Galla dotyczył ustanowienia Państwowej Szkoły Młynarskiej Galicji z siedzibą w Tarnopolu.

Poseł Bernard Stern⁷⁸ złożył 30 stycznia 1913 r. wniosek (nr 1836), dotyczący zapisania pierwszej raty budowlanej dla nowo wznoszonego budynku c. k. gimnazjum państwowego w Tłumaczu w budżecie c. k. ministerstwa szkolnictwa na rok 1913. Z kolei poseł Stwiertnia apelował 28

⁷³ Kuryłowicz Włodzimierz, Ukrainiec, Galicja, poseł 1911–1918.

⁷⁴ J. Buszko, *Polacy...*, s. 254.

⁷⁵ Stwiertnia Paweł, Galicja, poseł 1897–1911.

⁷⁶ Krempa Franciszek, Galicja, poseł 1897–1911.

⁷⁷ Gładyszowski Emilian, Ukrainiec, Galicja, poseł 1901–1907.

⁷⁸ Stern Bernard, przemysłowiec, burmistrz Buczacza, Galicja, poseł 1911–1918.

kwietnia 1903 r. (nr 1773) o ustanowienie ze środków państwowych szkoły przemysłowej w mieście Tyśmienica w Galicji, okręg Tłumacz.

Posłowie popierali rozbudowę seminarium nauczycielskiego w Zaleszczykach. Poseł Włodzimierz Ochrymowicz⁷⁹ złożył 9 grudnia 1907 r. wniosek (nr 611) w sprawie ustanowienia wzorcowej szkoły ćwiczeń przy c. k. seminarium nauczycielskim w Zaleszczykach. Natomiast poseł Bernard Stern postulował 28 marca 1912 r. (nr 1277) budowę budynku dla seminarium nauczycielskiego w Zaleszczykach.

Poseł Kubik⁸⁰ wnioskował (nr 1128) 10 grudnia 1901 r. o budowę i otwarcie szkoły realnej w powiecie Żywiec i przekazanie wniosku bez pierwszego czytania do komisji szkolnej.

Liczne grono posłów polskich przyczyniło się do rozszerzenia praw językowych ludności polskiej na Śląsku austriackim⁸¹. Podczas XIII sesji 5 października 1897 r. pojawił się wniosek (nr 148) posła Michała Danielaka⁸², dotyczący upaństwowienia polskiego gimnazjum prywatnego w Cieszynie⁸³. Wnioski o podobnej treści składali – 22 listopada 1899 r. (nr 425) posłowie Kubik, Szajer, Robert Cena⁸⁴, Stanisław Stojałowski⁸⁵ i Jan Zabuda⁸⁶, a 20 lutego 1901 r. (nr 344) posłowie Kubik, Antoni Bomba⁸⁷, Maciej Fijak⁸⁸, Szajer i Andrzej Wilk⁸⁹. Dnia 29 marca 1901 r. poseł Kubik złożył wniosek (nr 711), dotyczący upaństwowienia polskiego gimnazjum w Cieszynie, ewentualnie zwiększenia na niego dotacji o 16.000 koron i przedłożenia tego wniosku bez pierwszego czytania do komisji budżetowej.

Na sesji XVIII posłowie Reger i Ryszard Paweł Kunicki⁹⁰ złożyli 22 lipca 1907 r. wniosek (nr 368) w sprawie utworzenia c. k. męskiego seminarium nauczycielskiego z polskim językiem wykładowym w Cieszynie. Dnia

⁷⁹ Ochrymowicz Włodzimierz, Galicja, poseł 1907–1911.

⁸⁰ Kubik Jan, Galicja, poseł 1897–1907, 1911–1918.

⁸¹ A. Ajnenkiel, *Historia...*, s. 143–144.

⁸² Danielak Michał dr, Galicja, poseł 1897–1907.

⁸³ W sprawie tej interpelował też Jan Stapiński w 1898 r.; J. Buszko, *Polacy...*, s. 224.

⁸⁴ Cena Robert, Galicja, poseł 1897–1900.

⁸⁵ Stojałowski Stanisław, Galicja, poseł 1897–1900, 1907–1911.

⁸⁶ Zabuda Jan, rolnik, Galicja, poseł 1897–1900.

⁸⁷ Bomba Antoni, Galicja, poseł 1901–1918.

⁸⁸ Fijak Maciej, rolnik, Galicja, poseł 1901–1907, 1907–1911.

⁸⁹ Wilk Andrzej, Galicja, poseł 1901–1907.

⁹⁰ Kunicki Ryszard Paweł dr, lekarz, Galicja, poseł 1907–1911.

7 maja 1912 r. ksiądz Józef Londzin⁹¹ z terenu Śląska Cieszyńskiego zwrócił uwagę (nr 1369) na niewłaściwe ulokowanie c. k. gimnazjum państwowego z polskim językiem wykładowym w Cieszynie⁹². Wielokrotnie powracała idea ustanowienia państwowej szkoły realnej z polskim językiem wykładowym na Śląsku. Jej realizacji domagali się w latach 1908–1909 posłowie Daszyński i Kunicki (18 grudnia 1908, 10 marca 1909 r.). Dnia 25 stycznia 1909 r. przyłączył się ze swoją interpelacją (nr 1340) poseł Londzin.

Czyniono również liczne starania o upaństwowienie polskiego gimnazjum realnego w Orłowej (Orlau) na Śląsku. Dnia 17 marca 1910 r. zgłoszono wniosek (nr 805) posłów Kunickiego i Daszyńskiego, a 28 lipca 1911 r. wniosek (nr 485) posłów Regera i Daszyńskiego. Dwaj ostatni powrócili do tej sprawy po wznowieniu obrad Rady Państwa w latach I wojny światowej (3 lipca 1917 r. – nr 398).

Obecność licznych grup narodowościowych na Śląsku powodowała wystąpienia przedstawicieli reprezentujących różne interesy. Posłowie Peter Cingr⁹³ i Pospisil⁹⁴ domagali się w latach 1908–1909 (15 lipca 1908 – nr 1133 i 10 października 1909 r. – nr 629) ustanowienia państwowej szkoły przemysłowej z czeskim językiem wykładowym w Polskiej Ostrawie.

Wiele emocji wywołała sprawa tzw. uktrawizmu. Na mocy rozporządzenia śląskiej Krajowej Rady Szkolnej z 16 stycznia 1873 i 19 września 1875 r. wprowadzono w wyższych klasach polskich szkół ludowych (zazwyczaj od IV do VI klasy) wyłącznie niemiecki jako język wykładowy. Dnia 14 kwietnia 1910 r. posłowie Daszyński i Kunicki złożyli wniosek (nr 831), dotyczący zniesienia tzw. utrakwistycznego nauczania w szkołach polskich:

Rząd zostaje zobowiązany do uchylecia, rozporządzeń śląskiej Krajowej Rady Szkolnej z 16 stycznia 1873 i 19 września 1875, Z. 3229, skutkiem których zostało wprowadzone utrakwizowanie szkół polskich na Śląsku i wprowadzenia w nich polskiego języka wykładowego we wszystkich klasach.

⁹¹ Londzin Józef ks., katecheta gimnazjalny, Galicja, poseł 1907–1918.

⁹² A. Ajnenkiel, *Historia...*, s. 143–144.

⁹³ Cingr Peter, redaktor w Morawskiej Ostrawie, Czechy, poseł 1897–1918.

⁹⁴ Pospisil Cenek, sekretarz kasy chorych w Polskiej Ostrawie, Śląsk, poseł 1907–1911.

Szkoły ludowe (23b)

Posłowie byli bardzo zainteresowani zmianą ustaw o szkołach ludowych. Anton Schrammel⁹⁵ i Daszyński złożyli 8 października 1899 r. interpelację (nr 236), dotyczącą zmiany ustawy o szkołach ludowych z 14 maja 1869 r. Dnia 27 czerwca 1907 r. (nr 60) posłowie Viktor Adler⁹⁶, Seitz⁹⁷, Nemeč⁹⁸, Daszyński, Diamand, Pittoni⁹⁹ i Wityk postulowali zmianę § 55. ustawy o szkołach ludowych. Zmiany tego paragrafu domagali się wielokrotnie także w późniejszych interpelacjach (23 maja 1908, 10 III i 22 października 1909 r.).

Poseł August Sehnal¹⁰⁰ zgłosił 16 grudnia 1901 r. wniosek (nr 1158) w sprawie ustanowienia dwuklasowej szkoły z polskim językiem wykładowym dla analfabetów w Morawskiej Ostrawie.

Służba państwowa i władze (24)

Posłowie polscy wyrażali wielokrotnie swoje stanowisko w kwestii regulacji uposażenia różnych grup pracowników. Interesowano się podwyżkami wynagrodzeń dla urzędników Galicji, m.in. wniosek (nr 28) z 21 marca 1898 r. posła Leona Pinińskiego¹⁰¹, dotyczący wejścia w życie ustawy w sprawie podwyższenia uposażeń dla c. k. urzędników państwowych, profesorów, nauczycieli i sług państwowych, jak również kongrua¹⁰² dla kleru przy jednoczesnym zapewnieniu odpowiednich sum w budżecie.

Nie zapomniano też o innych grupach pracowników państwowych w Galicji. Wniosek (nr 1108) z 2 grudnia 1901 r. posła Opydo¹⁰³ dotyczył regulacji stosunków służbowych osób zatrudnionych w urzędach politycznych jako personel pomocniczy. Natomiast wniosek (nr 2394) z 28 czerwca 1905 r. posła Ernsta Breitera poruszał sprawę regulacji stanowiska i poborów

⁹⁵ Schrammel Anton, sekretarz związków zawodowych, Czechy, poseł 1897–1901, 1907–1917.

⁹⁶ Adler Viktor dr med., pisarz, Czechy, poseł 1907–1918.

⁹⁷ Seitz Karl, Dolna Austria, poseł 1901–1918.

⁹⁸ Nemeč Antonin, dziennikarz, Czechy, poseł 1907–1918.

⁹⁹ Pittoni-Tosoni Valentino, wydawca gazet, Triest, poseł 1907–1911.

¹⁰⁰ Sehnal August, odlewca żelaza, Morawy, poseł 1901–1907.

¹⁰¹ Piniński Leon hr., Galicja, poseł 1889–1898, Izba Panów 1903–1918.

¹⁰² Kongrua – ustawowo regulowane uposażenie duchowieństwa.

¹⁰³ Opydo Franciszek dr, Galicja, poseł 1901–1907.

kobiecego personelu pomocniczego zatrudnionego w służbie rachunkowej i kancelaryjnej.

Interesowano się też warunkami pracy. Dla przykładu dnia 19 grudnia 1907 r. poseł Jędrzej Moraczewski złożył wniosek (nr 690) w sprawie polepszenia stosunków pracy i płac państwowych pracowników salin w Kaluszu. Wniosek (nr 550) posłów Schrammela, Moraczewskiego, Simona Abrama¹⁰⁴ i Wityka z 27 kwietnia 1909 r. dotyczył poprawienia warunków pracy robotników salin w Galicji. Poseł Ernst Breiter interpelował (nr 909) 16 listopada 1911 r. w sprawie zatrudnienia drugiego lekarza w wytwórni wyrobów tytoniowych w Monasterzyskach.

Kościół (25)

Sprawy Kościoła katolickiego były wielokrotnie przedmiotem obrad parlamentu wiedeńskiego. W kwestii ustawy dotyczącej stosunków religijnych i kongregacji kościelnych oraz religijnych rozpatrywanej na I sesji, do parlamentu napływały petycje, m.in. petycja z 12 maja 1862 r. katolickiego stowarzyszenia we Lwowie skierowana przeciw ustawie (nr 1882). Wniosek (nr 209) posłów Michała Danielaka i Andrzeja Szpondera¹⁰⁵ z 20 października 1897 r. dotyczył wyłączenia Księstwa Cieszyńskiego z pruskiej diecezji Wrocław.

Posłowie z Galicji interweniowali w kwestii wyposażenia katolickiego duchowieństwa. Wniosek (nr 2568) posła Tomasza Szajera złożony 9 marca 1906 r. dotyczył zaopatrzenia organistów przy łańskich kościołach parafialnych w Galicji z funduszków religijnych. Do sprawy tej powrócono w latach I wojny światowej. Wniosek (nr 351) posła Antoniego Matakiewicza¹⁰⁶ z 26 czerwca 1917 r. dotyczył szybkiego i wydatnego okazania pomocy ze strony rządu dla organistów w Galicji.

Nie zapomniano też o interesach Kościoła grecko-katolickiego. Wnioski posła Szajera (nr 156 z 3 października 1898 i nr 111 z 20 października 1899 r.) dotyczyły nie tylko udzielenia odpowiedniej dotacji z funduszu religijnego w celu poprawienia położenia organistów przy łańskich

¹⁰⁴ Abram Simon, kupiec, Tyrol, poseł 1907–1918.

¹⁰⁵ Szponder Andrzej ks., Galicja, poseł 1897–1900, 1907–1911.

¹⁰⁶ Matakiewicz Antoni dr, Galicja, poseł 1911–1918.

kościółach, ale także diaków (chórzystów) przy grecko-katolickich kościołach parafialnych w Galicji.

Sprawy wojska (26)

Z zachowanych archiwaliów wynika, że wiele interwencji poselskich po wznowieniu prac parlamentu pod koniec Wielkiej Wojny dotyczyło spraw wojskowych. Wniosek (nr 777) posła Liebermanna zgłoszony na sesji XXII w 1917 r. dotyczył przyznania dodatku za obłężenie dla urzędników państwowych pozostających w służbowym charakterze podczas ataku wojsk rosyjskich na Przemyśl. Wniosek (nr 229) posłów Zygmunta Lasockiego, Władysława Dębskiego¹⁰⁷, Cezarego Hallera, Zygmunta Klemensiewicza i Władysława Stesłowicza¹⁰⁸ z 6 czerwca 1917 r. dotyczył podwyższenia zapomóg dla krewnych osób zmobilizowanych.

Pojawiły się wnioski w sprawie zwolnienia z wojska różnych grup ludności. Wincenty Witos¹⁰⁹ interweniował 13 czerwca 1917 r. (nr 290) w sprawie zwolnienia i urlopowania od służby wojskowej właścicieli gruntów, koniecznych dla prowadzenia gospodarstwa rolnego. Dnia 14 czerwca 1917 r. zgłoszono wniosek (nr 327) posłów Witos, Józefa Jachowicza¹¹⁰, Tomasza Dyło¹¹¹ i Józefa Rusina¹¹² w sprawie przeniesienia żołnierzy pospolitego ruszenia, pełniących służbę wojskową w głębi kraju i na etapach w innych krajach koronnych, a pochodzących z Galicji do swego rodzinnego kraju. Zygmunt Klemensiewicz interweniował 23 września 1917 r. (nr 602) na rzecz zwolnienia nieuleczalnie chorych i inwalidów z armii, a posłowie Witos i Dyło (nr 824) w sprawie zwolnienia kierowników i nauczycieli szkół ludowych od służby wojskowej. Dnia 4 grudnia 1917 r. Zygmunt Marek złożył wniosek (nr 864), dotyczący umożliwienia odbudowania Galicji poprzez zwolnienie ze służby wojskowej wszystkich pochodzących z Galicji żołnierzy pospolitego ruszenia, którzy przekroczyli 36 rok życia.

¹⁰⁷ Dębski Władysław, radca sądowy, Galicja, poseł 1907–1918.

¹⁰⁸ Stesłowicz Władysław, sekretarz Izby Przemysłowo-Handlowej, Galicja, poseł 1911–1918.

¹⁰⁹ Witos Wincenty, Galicja, poseł 1911–1918.

¹¹⁰ Jachowicz Józef, Galicja, poseł 1907–1918.

¹¹¹ Dyło Tomasz, Galicja, poseł 1914–1918.

¹¹² Rusin Józef, Galicja, poseł 1911–1918.

Interweniowano również w sprawach zaopatrzenia wojskowego, opieki nad inwalidami i zapomóg. Dnia 26 czerwca 1917 r. posłowie Matakiewicz, Tadeusz Tertil¹¹³ i Witos interweniowali (wniosek nr 349) w sprawie przyznania państwowych zapomóg dla osób cywilnych w Galicji, które wskutek operacji wojennych utraciły częściowo lub całkowicie zdolność do pracy, jak również dla członków rodzin utrzymywanych przez osoby cywilne, które wskutek operacji wojennych utraciły życie względnie zdolność do pracy. Wniosek (nr 640) posła Matakiewicza z 2 października 1917 r. dotyczył zaopatrzenia cywilnych inwalidów wojennych i ich krewnych. Wniosek (nr 867) z 5 grudnia 1917 r. posłów Zygmunta Lasockiego, Otto Glöckela¹¹⁴ i Aloisa Konecznego¹¹⁵ dotyczył prowizorycznego uregulowania zaopatrzenia dla inwalidów. Wniosek (nr 1088) z 26 czerwca 1918 r. posła Lasockiego odnosił się do zmiany paragrafu 3 ustawy z 27 lipca 1917, dotyczącej nowego uregulowania zapomóg na czas trwania wojny.

Na czołowe miejsce wysunęły się też sprawy uciążliwości wojny dla mieszkańców Austro-Węgier. Wniosek (nr 933) z 6 lutego 1918 r. posłów Włodzimierza Tetmajera¹¹⁶, Witos, Władysława Długosza¹¹⁷, Jakuba Bojko, Antoniego Banasia¹¹⁸ i Adama Ruebenbauera¹¹⁹ dotyczył zniesienia „obszaru wojennego” w Galicji. Natomiast poseł Banaś apelował (nr 346) 22 czerwca 1918 r. o sporządzenie i przedłożenie Izbie przez rząd statystyki, co do sytuacji ludności w toczącej się wojnie i udziału w dostawach wojennych poszczególnych krajów.

Wniosek (nr 1134) z 22 czerwca 1918 r. posłów Viktora Waldnera¹²⁰, Johanna Hausera¹²¹, Franciszka Stanka¹²², Tertila, Karla Seitza, Antona Korošeca¹²³, Petruszewicza, Wassilko, Konstantina Isopescula¹²⁴, Głębińskiego i Daszyńskiego dotyczył wydarzeń na froncie południowo-

¹¹³ Tertil Tadeusz, adwokat, Galicja, poseł 1911–1918.

¹¹⁴ Glöckel Otto, Czechy, poseł 1907–1918.

¹¹⁵ Konečný Alois, Morawy, poseł 1911–1918.

¹¹⁶ Tetmajer Włodzimierz, Galicja, poseł 1911–1918.

¹¹⁷ Długosz Władysław, przemysłowiec, Galicja, poseł 1911–1918.

¹¹⁸ Banaś Antoni dr, Galicja, poseł 1911–1918.

¹¹⁹ Ruebenbauer Adam, Galicja, poseł 1907–1918.

¹²⁰ Waldner Viktor, Karyntia, poseł 1907–1918.

¹²¹ Hauser Johann, Górna Austria, poseł 1908–1918.

¹²² Staněk Franciszek, Morawy, poseł 1904–1918.

¹²³ Korošec Anton dr, Styria, poseł 1906–1918.

¹²⁴ Isopescul-Grecul Konstantin dr, Bukowina, poseł 1907–1918.

-zachodnim. Wyjaśnienia ministra obrony krajowej o ostatnich operacjach wojskowych uznano za niewystarczające, czemu dano wyraz we wniosku posłów Stanka, Korošeca i Głębińskiego z 24 lipca 1918 r. (nr 1158), domagających się tego samego dnia (nr 1159) przedłożenia cesarzowi nieocenzurowanego stenograficznego protokołu o operacjach wojskowych.

Sądownictwo cywilne (27)

Posłowie z Galicji zajmowali się wielokrotnie sprawami sądownictwa cywilnego. Wniosek (nr 1789) z 5 maja 1903 r. posła Stwiertni dotyczył zmiany artykułu VII ustawy z 20 lipca 1894 r. (RGBl Nr 168) w sprawie równomiernego traktowania personelu kolei żelaznych w przypadku zranień przy pracy, jak również przyznania poszkodowanemu jednorazowego odszkodowania za każdą kończynę utraconą wskutek operacji lekarskich. Interpelacja posła Szajera (nr 273) z 12 marca 1909 r. poruszała sprawę zmiany ustawowych definicji używanych przy chorobach zwierząt w ogólnym kodeksie cywilnym.

Wniosek (nr 1000) posła Jana Bisa¹²⁵ złożony 1 grudnia 1911 r. dotyczył zmiany przepisów kodeksu cywilnego o zabezpieczeniu kupców w przypadku wad zakupionego bydła i koni. Dnia 5 czerwca 1917 r. prezes Stanisław Łazarski¹²⁶ w imieniu Koła Polskiego (nr 41) domagał się przywrócenia sądownictwa cywilnego dla ludności cywilnej i sądów przysięgłych¹²⁷.

Sądownictwo w sprawach karnych (28–30)

Posłowie polscy podejmowali także interpelacje w kwestiach sądownictwa karnego. Liczne wnioski poruszały sprawę utworzenia sądu bądź wzniesienia dla niego budynku w różnych miejscowościach galicyjskich. Wniosek (nr 606) posła Wojciecha Wiącka¹²⁸ postawiony 28 kwietnia 1909 r. dotyczył utworzenia sądu powiatowego w Radomyślu nad Sanem. Tomasz Ciągło¹²⁹ złożył interpelację (nr 743) 11 czerwca 1909 r. w sprawie budowy

¹²⁵ Bis Jan, rolnik, Galicja, poseł 1911–1915.

¹²⁶ Łazarski Stanisław dr, Galicja, poseł 1907–1918.

¹²⁷ Z. Lasocki, *Polacy...*, s. 140.

¹²⁸ Wiącek Wojciech, rolnik, Galicja, poseł 1907–1911.

¹²⁹ Ciągło Tomasz, rolnik, Galicja, poseł 1907–1911.

budynku dla sądu powiatowego w Starym Sączu. Stanisław Bieniowski¹³⁰ domagał się (nr 807) 12 marca 1910 r. utworzenia powiatowego sądu w Chrostkowie, powiat Husiatyn. Wnioski Stanisława Białego i Antoniego Bomby z 14 grudnia 1910 (nr 1085) i 16 czerwca 1911 r. (nr 363) do ministra sprawiedliwości poruszały sprawę ustanowienia c. k. sądu powiatowego w Błażowej, powiat Rzeszów. Natomiast wniosek (nr 429) złożony w lipcu 1908 r. przez posłów Lubomirskiego i Jachowicza dotyczył ustanowienia sądu powiatowego w Żołyńni i Kańczudze w Galicji. Wniosek (nr 323) posła Stwiertnii z 22 lipca 1907 r. poruszał sprawę budowy budynków mieszkalnych dla strażników c. k. zakładu karnego w Stanisławowie.

Poseł Krempa interweniował razem z innymi posłami, m.in. Stapińskim, Bojko, Daszyńskim, 28 października 1899 r. (nr 237) w sprawie amnestii dla osądzonych wskutek wydarzeń podczas wyborów w 1897 r. do Rady Państwa w Galicji Wschodniej. Do sprawy tej powrócił Okuniewski poparty przez posłów polskich, m.in. Szpondera, Stapińskiego, Bojko, Stojałowskiego, domagając się we wniosku (nr 463) z 16 grudnia 1899 r. ułaskawienia skazanych obywateli z powodu ekscesów podczas wyborów w Galicji Wschodniej. Poseł Breiter złożył pilny wniosek (1483) 16 października 1902 r., domagając się od rządu natychmiastowego przeprowadzenia rewizji wszystkich procesów prowadzonych przeciw strajkującym chłopom w Galicji¹³¹.

Ludność, statystyka (31)

Wniosek (nr 307) posła Daniła Taniaczkiewicza¹³² złożony na XVI sesji 16 listopada 1899 r., poparty przez m.in. Szajera, Cenę, Stojałowskiego, dotyczył określenia zasady przeprowadzenia w Galicji spisu ludności w 1900 r.

Wiele uwagi poświęcano sprawom emigracji. W listopadzie 1911 r. poseł Jerzy Baworowski¹³³ złożył wniosek (nr 966) poparty przez m.in.

¹³⁰ Bieniowski Stanisław, dyrektor szkoły ludowej, Galicja, poseł 1907–1911.

¹³¹ Z. Lasocki, *Polacy...*, s. 125, 145. Poseł Lasocki 3 października 1917 r. złożył w parlamencie interpelację, w której podsumował dzieje internowania mieszkańców Królestwa Polskiego w Austrii. Bezprawne internowania poza obszarem operacyjnym omówił poseł Lasocki na sesji XXII w 1917 r. we wniosku (nr 883), dotyczącym odszkodowania niewinnie zatrzymanych, aresztowanych i internowanych, względnie ich pozostałych krewnych, jak również członków rodzin niewinnie skazanych.

¹³² Taniaczkiewicz Danił, Ukrainiec, Galicja, poseł 1897–1900.

¹³³ Baworowski Jerzy hr., Galicja, poseł 1911–1918.

Halbana, Jaworskiego, Gołuchowskiego, Bojko i Matakiewicza, dotyczący ustanowienia sprawozdawców w sprawach emigracji. Dnia 13 marca 1912 r. poseł Banaś przedłożył wniosek (nr 1190), w którym domagał się od rządu ustanowienia na c. i k. akademii konsularnej stałego kolegium zajmującego się emigracją i polityką emigracyjną oraz zapewnienia mu odpowiednich specjalistów.

Umowy międzynarodowe (32)

W materiałach Izby Posłów występują też akta dotyczące działalności komisji parlamentarnych, których przewodniczącymi i sprawozdawcami byli m.in. posłowie z Galicji (Leon Chrzanowski¹³⁴, Konstanty Czartoryski¹³⁵, Julian Dunajewski, Włodzimierz Kozłowski¹³⁶, Stefan Onyszkiewicz, Leon Piniński, Seweryn Smarzewski¹³⁷, Stanisław Wysocki¹³⁸, Filip Zaleski¹³⁹), zajmujących się sprawami traktatów handlowych, celnych, komunikacji morskiej oraz innymi umowami międzynarodowymi podpisanymi ze strony austriackiej m.in. przez ministra spraw zagranicznych hrabiego Agenora Gołuchowskiego, a dotyczącymi m.in. ustawodawstwa Królestwa Galicji i Lodomerii z Księstwami Oświęcimskim i Zatorskim i Wielkim Księstwem Krakowskim.

Posłowie zajmowali się 14 marca 1871 r. traktatem (nr 331) podpisanym w Krakowie 20 sierpnia 1864 r., dotyczącym regulacji biegu Wisły i Sanu na granicy między cesarstwem austriackim i Królestwem Polskim oraz raportami komisji finansów, której sprawozdawcą był Zyblikiewicz, w sprawie wspomnianego traktatu (nr 14 z 4 marca 1871 r.) i raportem komisji do spraw traktatów państwowych (nr 331 z 24 marca 1871 r.).

Na XVI sesji parlamentu w 1901 r. dyskutowano projekt traktatu państwowego z 19 stycznia 1898 r. przedłożonego przez Gołuchowskiego, dotyczący regulacji granicy austriacko-pruskiej wzdłuż rzeki Przemszy na

¹³⁴ Chrzanowski Leon, literat i właściciel dóbr, Galicja, poseł, 1867–1870, 1873–1879, 1891–1899.

¹³⁵ Czartoryski Konstanty ks., Galicja, członek Izby Panów 1867–1891.

¹³⁶ Kozłowski Włodzimierz dr, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1885–1917.

¹³⁷ Smarzewski Seweryn, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1848–1849, 1871–1888.

¹³⁸ Wysocki Stanisław, właściciel dóbr i konsul, Galicja, poseł 1885–1891, 1897–1898.

¹³⁹ Zaleski Filip hr., minister i właściciel dóbr, Galicja, poseł 1885–1897, członek Izby Panów 1897–1911.

odcinku od Słupni do jej ujścia do Wisły (nr 271, 423 i 97 z 1901 r.). Do sprawy tej powrócono 1 grudnia 1901 r. w postaci raportu komisji gospodarki narodowej (nr 1135).

Po tragicznym epizodzie powstania styczniowego do Izby Poselskiej Rady Państwa na ręce posła Zyblikiewicza wpłynęła 11 stycznia 1864 r. petycja (nr 917) rodzin więźniów politycznych w Galicji, napisana we Lwowie 3 stycznia 1864 r. w imieniu ofiar

rozporządzenia ministerialnego z dnia 19 października 1860 r., uwięzione z powodu podejrzenia o udział w powstaniu polskim przeciw Moskwie wymierzonym, lub wspieranie tegoż powstania; po większej części uwięzieni tymczasowo, niektórzy bez żadnych nawet prawnych poszlak.

Petycję podpisało kilkadziesiąt osób, m.in. Jadwiga Sapieżyna¹⁴⁰, Oktawia Lewakowska i Maria Lewakowska¹⁴¹. W sprawie tej Zyblikiewicz, którego poparli m.in. Nikodem Będkowski¹⁴², Alojzy Bocheński¹⁴³, Aleksander Dobrzański¹⁴⁴, Tomasz Horodyski¹⁴⁵, Kazimierz Grocholski¹⁴⁶, Julian Gutowski¹⁴⁷ i Karol Rogawski¹⁴⁸, złożył wniosek (nr 751) 11 stycznia 1864 r. Dnia 7 lutego 1864 r. przedłożono Izbie Posłów raport komisji (1025), której przekazano 12 stycznia petycję z Galicji, z narady nad przygotowaniem wniosku Zyblikiewicza w sprawie sprawdzenia mocy obowiązującej ustawy i ewentualnie wyjaśnienia rozporządzenia c. k. ministerstwa sprawiedliwości z 19 października 1860 r., dotyczącego karania działań przeciwko bezpieczeństwu państwa rosyjskiego.

Spraw galicyjskich dotyczyło m.in. sprawozdanie komisji podatków (nr 2435) z 29 września 1905 r. o przedłożeniu rządowym dotyczącym prawa krajowego dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim z 17 lutego 1905 r. (L.D und V. Bl. Nr. 40), w sprawie udzielenia

¹⁴⁰ Jadwiga Sapieżyna była matką Adama Sapiehy (1828–1903), przetrzymywanego przez 6 miesięcy w więzieniu austriackim bez śledztwa, syna Leona Sapiehy (1803–1878).

¹⁴¹ Oktawia Lewakowska była matką, a Maria Lewakowska siostrą więźnia Karola Lewakowskiego (1836–1912), późniejszego posła do Rady Państwa w latach 1882–1897.

¹⁴² Będkowski Nikodem dr, lekarz, Galicja, poseł 1848–1849, 1861–1865.

¹⁴³ Bocheński Alojzy, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1861–1865, 1873–1879.

¹⁴⁴ Dobrzański Aleksander, grecko-katolicki proboszcz, Galicja, poseł 1861–1865.

¹⁴⁵ Horodyski Tomasz, właściciel dóbr, poseł 1861–1865, 1867–1885.

¹⁴⁶ Grocholski Kazimierz, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1861–1888.

¹⁴⁷ Gutowski Julian, notariusz, Galicja, poseł 1861–1865.

¹⁴⁸ Rogawski Karol, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1861–1865, 1867–1870.

dobrom rentowym (Rentengüter) ulg zagwarantowanych przez państwo oraz komisji finansów z 28 lutego 1906 r. (nr 344) w sprawie projektu ustawy.

Podsumowując przeprowadzone kwerendy w parlamencie w Wiedniu stwierdzić można, że zarejestrowane polonika z lat 1861–1918 dokumentują różnorodną działalność posłów z Galicji i Śląska w sferze polityki, wyznań, nauczania, służby państwowej, administracji czy sprawiedliwości.

Składanie licznych wniosków zwykłych i nadzwyczajnych pozwalało reagować na bieżące wydarzenia. Podkreślić trzeba, że oprócz zajmowania się sprawami wielkiej polityki, której dawano wyraz w przemówieniach podczas posiedzeń parlamentu, posłowie polscy żywo interesowali się życiem codziennym i najpilniejszymi sprawami swojego regionu. W czasach pokoju troszczyli się m.in. o nowe szkoły – ludowe i przemysłowe, średnie i wyższe, o budowę sądów itd. W latach 1917–1918 walczyli o poprawę losu dotkniętej wydarzeniami wojennymi ludności cywilnej. Byli nieustępliwi, o czym świadczą powtarzane wielokrotnie wnioski w tej samej sprawie.

Zakończenie kwerendy wymaga przebadania pozostałych grup rzeczowych w archiwum Izby Posłów oraz całego zasobu Izby Panów. Pozwoli to na uzyskanie pełnego obrazu działalności parlamentarnej posłów galicyjskich i śląskich.

SUMMARY**Polonica in the Archive of the Parliament in Vienna
(summary of research done in the years 2002–2007)**

The Archives of Viennese Parliament possess interesting Polonica (documentation pertaining to Polish matters). The Parliamentary Archive keeps, among other documents, political and administrative records from the House of Members (Lower Parliamentary House) and The House of the Lords of the Councillors of the Habsburg monarchy, from the years 1848–1918. The parliamentary files are ordered according to the rules of registration by subject in groups known as *Fascicles*, separately for the House of Members (34 *fascicles*) and for the House of Lords (34 *fascicles*). The research conducted by the author in the Archive of the Parliament in Vienna between 2002 and 2007 focused on the House of Members (ref. No 1 b / 1, 20-32). These materials contain numerous interpellations by Polish MPs as well as proposals submitted by members of other nationalities (including Ukrainian) and supported by Polish MPs or also concerning Galicia and Austrian Silesia.

The registered Polonica from the years 1861–1918 record diverse activities of MPs from Galicia and Silesia in the political, religious and educational spheres, as well as those concerning the civil service, administration and justice. The submission of many, ordinary and extraordinary, proposals allowed them to react to current events. Apart from dealing with matters of high politics, which was given expression in the speeches delivered at parliamentary meetings, Polish MPs were also keenly interested in everyday life and the most urgent issues of their region. In times of peace they cared for, among other issues, new schools – conventional and also technical, secondary and higher education and the construction of court buildings, etc. In the years 1917–1918 they fought to improve the fortune of the civilian population affected by the war. They were dogged, as is evidenced by the repeated proposals made over one and the same case.

ADAM KORCZYŃSKI
Polska Akademia Umiejętności

Ślady ekspedycji archeologicznych do Azji Mniejszej w świetle Fototeki Lanckorońskich PAU*

„Bezcenny materiał ikonograficzny ilustrujący stan zabytków w Azji Mniejszej pod koniec XIX wieku”¹ – trudno o bardziej celną wypowiedź dotyczącą oryginalnej dokumentacji fotograficznej z ekspedycji naukowych Ottona Benndorfa i Karola Lanckorońskiego. I o ile sam fakt przekazania przez Karola Lanckorońskiego Katedrze Archeologii Klasycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego fotografii z małoazjatyckich wypraw archeologicznych, nie jest zbyt powszechnie znany, to już informacja, że fotografie z poszczególnych ekspedycji znajdują się także w Polskiej Akademii Umiejętności, była do niedawna dostępną nielicznym²...

Fotografie z małoazjatyckich ekspedycji archeologicznych, znajdujące się w zasobie Fototeki Lanckorońskich PAU i liczące już prawie 130 lat,

* Artykuł ma charakter informacyjny i powstał w trakcie trwających prac inwentaryzacyjnych w kolekcji i przedstawia rzeczywisty stan badań z dnia 30 czerwca 2010 r.

¹ Janusz A. Ostrowski, *Karol Lanckoroński i jego archeologiczna wyprawa do Pamfilii i Pizydii*, „Filomata” 1984, nr 362, s. 267.

² Kolekcja fotografii Karola Lanckorońskiego została przekazana Polskiej Akademii Umiejętności w 1929 r. Jej miejscem docelowym, zgodnie z wolą darczyńcy, była Stacja Naukowa PAU w Rzymie, gdzie pod opieką Karoliny Lanckorońskiej fotografie miały służyć badaniom porównawczym prowadzonym przez polskich historyków sztuki. Lata wojny zniweczyły szlachetne przedsięwzięcie, a niefortunne decyzje przeprowadzone po 1957 r. przez Polską Akademię Nauk, nowego właściciela Stacji Naukowej, bardzo skutecznie i trwale podzieliły fototekę. Stan taki, wbrew woli hrabiego, usunął na długie lata jego fototekę ze świadomości ludzi nauki i kultury. Dopiero po dziesięciu latach od reaktywacji Polskiej Akademii Umiejętności udało się w części odzyskać darowaną jej niegdyś przez Karola Lanckorońskiego kolekcję fotografii, a pierwsza wystawa dotycząca tych zdjęć miała miejsce dopiero w 2009 r. (O wystawie tej zob.: Adam Korczyński, „Z Fototeki Lanckorońskich” – wystawa w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie

są dzisiaj bezcennym źródłem historycznym, dokumentem czasów, kiedy archeologia i fotografia stawiały pierwsze kroki. Na tle całej kolekcji, fotografię te pozostawały zawsze w cieniu zdjęć mających niekwestionowaną wartość porównawczą dla historyków sztuki. Dopiero wraz z nieuchronnym upływem czasu, staje się oczywiste, że wszystkie te fotografie, niezależnie od ich treści, posiadają coraz większą wartość poznawczą dla historyków i badaczy nauk humanistycznych w ogóle.

O samych wyprawach archeologicznych do Azji Mniejszej z udziałem Karola Lanckorońskiego napisano już chyba wszystko, ale nie sposób w niniejszym artykule nie przypomnieć po raz kolejny niektórych faktów oraz nie przybliżyć sylwetek głównych bohaterów wydarzeń³. Uczestnik ekspedycji archeologicznej Karola Lanckorońskiego w 1884 r., wybitny polski historyk sztuki – profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i członek Akademii Umiejętności – Marian Sokołowski⁴, jeszcze przed podjęciem badań archeologicznych na terenie Azji Mniejszej, pochwalał postawę Lanckorońskiego. Dumą napawał go fakt, że jednym z „najczynniejszych członków” zawiązanego w 1881 r. w Wiedniu towarzystwa noszącego nazwę Gesellschaft für archäologische Erforschung Kleinasiens, którego celem było „archeologiczne zbadanie Azji Mniejszej, został nasz świątły rodak Karol hr. Lanckoroński”⁵. Lanckoroński nie tylko był mecenasem, kolekcjonerem i nieprzeciętnym znawcą sztuki, mimo swojego prawniczego wykształcenia, z zamiłowaniem był archeologiem. W latach 1881–1882 współfinansował małoazjatyckie ekspedycje archeologiczne Ottona Benndorfa, a w 1884 i 1885 r. sam został organizatorem wypraw archeologicznych do Pamfilii i Pizydii. Z bogatej twórczości naukowej i literackiej Karola Lanckorońskiego, w kontekście niniejszego artykułu, warto przypomnieć takie tytuły, jak *Ein Ritt durch Kilikien. Aus dem winterlichen Afrika*

(marzec – kwiecień 2009), „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2009, t. 15, s. 232–233).

³ Nieocenionym źródłem informacji dotyczących austriackich wypraw archeologicznych do Azji Mniejszej w końcu XIX w. jest monografia Huberta D. Szemethy, *Die Erwerbungs geschichte des Heroons von Trysa. Ein Kapitel österreichisch-türkischer Kulturpolitik mit einem Beitrag von Sule Pfeiffer-Tas*, Wien 2005.

⁴ Lech Kalinowski, *Sokołowski Marian*, [w:] PSB, t. 40, Warszawa–Kraków 2000–2001, s. 161–165.

⁵ Marian Sokołowski, *Austriackie ekspedycje archeologiczne w Azji Mniejszej*, Kraków 1883, s. 5. W ostatnim czasie ukazała się bardzo istotna, dwutomowa monografia dotycząca Karola Lanckorońskiego: Joanna Winiewicz-Wolska, *Karol Lanckoroński i jego wiedeńskie zbiory*, Kraków 2010.

czy dwutomowe dzieło *Städte Pamphyliens und Pisidiens*, które ukazało się kolejno w trzech językach: niemieckim (Wien 1890–1892), francuskim (Paris 1890–1893) i polskim (Kraków 1890–1896). Na marginesie warto dodać, że polskim tłumaczeniem *Miast Pamfilii i Pizydii* kierował wspomniany już Marian Sokołowski. Podobnie zresztą jak ten ostatni, także i Karol Lanckoroński, został członkiem korespondentem Akademii Umiejętności w Krakowie (1891), której też w 1929 r. przekazał swój zbiór „fotografii naukowych”. Lanckoroński był również członkiem cesarskiej Akademii Nauk w Wiedniu oraz doktorem *honoris causa* uniwersytetów w Berlinie i w Krakowie⁶. Wróćmy jednak do Wiednia, rodzinnego miasta Karola Lanckorońskiego. Zgodnie z celem zawiązanego w 1881 r. towarzystwa, przystąpiło ono do sfinansowania austriackiej wyprawy archeologicznej do Licji na terenie Azji Mniejszej. Była to pierwsza taka wyprawa od czasów ekspedycji na Samotrakę (1873 i 1875) niemieckiego archeologa Alexandra Conzego – członka cesarskiej Akademii Nauk i założyciela katedry archeologicznej w uniwersytecie w Wiedniu (1869), gdzie do 1877 r. skutecznie rozwijał archeologię i współorganizował epigraficzne seminarium archeologiczne⁷.

Kierownictwo wyprawy w 1881 r. objął profesor archeologii klasycznej w Uniwersytecie Wiedeńskim, następca Alexandra Conzego, wielokrotnie już wspomniany w niniejszym artykule, Otto Benndorf. W czasie kiedy Conze organizował katedrę archeologii w uniwersytecie w Wiedniu, Benndorf kończył swoje długotrwałe podróże po terenach antycznej Grecji i Italii, aby jako docent prywatny zatrzymać się w uniwersytecie w Getyndze. Zanim w 1877 r. na trwałe związał się z uniwersytetem w Wiedniu, jego droga kariery naukowej prowadziła przez wyższe uczelnie Zurychu, Monachium i Pragi, gdzie od 1872 r. był już profesorem zwyczajnym. Otto Benndorf uchodzi za twórcę austriackiej szkoły archeologicznej i organizatora wielu badań archeologicznych, w tym wzmiankowanych w niniejszym artykule wykopalisk licyjskich. Znalazły one odzwierciedlenie także w jego twórczości: *Reisen in Lykien und Karien* (1884) oraz *Das Heroon von Gjölbaschi – Trysa* (1889). W 1898 r. Benndorf został dyrektorem i współzałożycielem Austriackiego Instytutu Archeologicznego. Był też członkiem cesarskiej

⁶ Roman Taborski, *Lanckoroński Karol*, [w:] PSB, t. 16, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 442–443; *Lanckoroński-Brzeznie Karl*, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon*, t. 4, 1969, s. 423.

⁷ *Conze Alexander*, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon*, t. 1, 1954, s. 153–154.

Akademii Nauk w Wiedniu⁸. Wyprawa licyjska Ottona Benndorfa (1881) mogła liczyć także na wsparcie rządowe c. k. Ministerium für Cultus und Unterricht, dzięki któremu ekspedycji przydzielono statek oraz ludzi mających pomagać w trakcie prowadzonych prac⁹. Na podstawie opisów zachowanych fotografii, dowiadujemy się, że statek nosił imię „Taurus”, a jego kapitanem był Carl Baritz von Ikafalva¹⁰.

Całość przedsięwzięcia składała się z dwóch etapów. W 1881 r. wyruszyła ekspedycja zbierająca informacje do ułożenia programu badawczego, ustalająca miejsca poszukiwań i oceniająca wstępnie możliwości osiągnięcia rezultatów¹¹. Drugi etap, to również współfinansowana przez Karola Lanckorońskiego i kierowana przez Ottona Benndorfa wyprawa z 1882 r.¹² Obie wyprawy Benndorfa zrealizowały założone zamierzenia, i jak pisze Marian Sokołowski, sprowadziły „w części zdobycze do Wiednia”¹³. Obie też pozostawiły po sobie ślady w Fototece Lanckorońskich PAU. Wszystkie znajdujące się aktualnie w kolekcji fotografie z wypraw Ottona Benndorfa, to dobrze i bardzo dobrze zachowane albuminy, naklejane na jednolitych, opisanych w języku niemieckim (awers) i polskim (rewers), tekturkach, o przybliżonych wymiarach 20,5 x 26,5 cm, noszące nieco mylące polskie tytuły *Ekspedycja Małozjatycka Lanckorońskiego – 1881* oraz *Ekspedycja Małozjatycka Lanckorońskiego – 1882*. Opisy w języku polskim są wprawdzie mniej dokładne, jednak ich autorką była najprawdopodobniej sama Karolina Lanckorońska, będąca już wówczas historykiem sztuki oraz kustoszem fototeki powierzonej w 1929 r. Stacji Naukowej PAU w Rzymie. W lewym górnym rogu, na odwrocie tekturek fotografii, tą samą ręką co opisy, nadano fotografiom sygnatury. Ta rosnąca numeracja zdjęć w zasadzie odpowiada przemieszczaniu się ekspedycji po terenach Karii, Licji oraz na niektórych wyspach na Morzu Egejskim (Chios, Kos).

Głównym fotografem pierwszej ekspedycji Benndorfa był Hofphotograph Wilhelm Burger, którego nazwisko widnieje na kartonikach 105 fotografii z 1881 r. Wybór fotografa nie wydaje się przypadkowy. Burger miał odpowiednie doświadczenie i był świetnie przygotowany do takiej misji. Jako

⁸ *Ibidem*, s. 70.

⁹ M. Sokołowski, *Austriackie ekspedycje...*, s. 5.

¹⁰ Fototeka Lanckorońskich PAU, fotografie numerowane w kolekcji jako 307 i 308.

¹¹ M. Sokołowski, *Austriackie ekspedycje...*, s. 5.

¹² Karol Lanckoroński, *Miasta Pamfilii i Pizydy*, Kraków 1890, t. I, s. I.

¹³ M. Sokołowski, *Austriackie ekspedycje...*, s. 5.

fotograf brał już wcześniej udział w ekspedycji handlowo-naukowej do Azji wschodniej w latach 1868–1870, a w dwa lata później był fotografem ekspedycji polarnej hrabiego Hansa Wilczka¹⁴. Podczas tej pierwszej wyprawy Benndorfa (1881), jako fotograf ekspedycyjny zadebiutował antropolog doktor Feliks von Luschan. Stąd, oprócz wzmiankowanych 105 fotografii Burgera, w kolekcji zachowało się także 27 zdjęć datowanych na 1881 r., ale podpisanych już nazwiskiem Luschana. Na fotografiach tego autora tematyka archeologiczna przeplata się z jego zainteresowaniami antropologicznymi.

Wilhelm Burger nie uczestniczył w drugiej ekspedycji małoazjatyckiej Benndorfa w 1882 r.¹⁵ Z wyprawy tej, w Fototece Lanckorońskich PAU, zachowało się jednak 88 zdjęć, z czego 62 albuminy są podpisane nazwiskiem Feliksa von Luschana. Rodzaj techniki fotograficznej, rozmiar kartoników, rodzaj ich opisu i wreszcie sama tematyka zdjęć, stanowią spójną całość z omówionymi fotografiami z poprzedniej wyprawy z 1881 r. Zarówno w działalności fotograficznej Wilhelma Burgera, jak i Feliksa von Luschana, podczas ekspedycji archeologicznych Ottona Benndorfa daje się wyróżnić kilka powtarzających się typów ujęć. Najczęściej są to trzy główne tematy – krajobrazy, obiekty archeologiczne oraz ludzie na tle zabytków. Z całą pewnością wykonywane fotografie musiały sprostać oczekiwaniom Benndorfa, niemniej jednak dominujące typy ujęć to także wpływ stylu fotografii Burgera. Trzeba również dodatkowo uwzględnić teren, w którym pracowali fotografujący oraz rodzaj sprzętu, którym się posługiwali. Dopiero wszystko razem warunkowało powtarzające się rodzaje ujęć. Warto w tym miejscu dostrzec także aktywność naukową Feliksa von Luschana, który nie tylko uczestniczył w tym czasie w dwóch wyprawach archeologicznych Benndorfa, ale ponadto w 1882 r. habilitował się na uniwersytecie w Wiedniu, a rok później prowadził już własne badania w Sendschirli, których wyniki opisał w pracy *Ausgrabungen in Sendschirli*¹⁶.

Z zachowanych w Fototece Lanckorońskich PAU fotografii wynika również, że Luschan był także uczestnikiem wyprawy małoazjatyckiej Karola Lanckorońskiego na przełomie 1882 i 1883 r., poprzedzającej słynne ekspedycje archeologiczne do Pamfilii i Pizydii. Na ogólną liczbę 205 albuminów dotyczących tej wyprawy jedynie 17 jest podpisanych

¹⁴ Bodo Kralik, *Lexikon der Wiener Photographen 1840–1900*, Wien 2004, s. 34–37.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Luschan Felix von*, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon*, t. 5, 1971, s. 372–373.

nazwiskiem Luschana. Jednak podobnie jak we wcześniejszych ekspedycjach, nie ma podstaw, aby przypuszczać, że autorem tych niepodpisanych był ktoś inny. Warto też zwrócić uwagę, że w tej liczbie zdjęć z *Ekspedycji Małozjatyckiej Lanckorońskiego – 1882/1883*, aż 69 fotografii ma charakter portretów antropologicznych, co nie pozostawia żadnych wątpliwości co do autorstwa Luschana. Utrwalona na fotografiach pierwsza podróż Karola Lanckorońskiego z końca 1882 r. do południowo-zachodnich zakątków Azji Mniejszej oraz na Rodos, gdzie zajmował się „naukowymi pracami mniejszej doniosłości”, sugeruje, że to wcześniejsza ekspedycja archeologiczna Benndorfa z tego samego roku stała się inspiracją dla późniejszych przedsięwzięć archeologicznych Lanckorońskiego. Towarzyszami tej podróży hrabiego było kilku uczonych i artystów, pośród których, jak już wiadomo, nie zabrakło doktora Feliksa von Luschana. Podczas owej podróży niezawodnie pełnił on rolę fotografa dokumentalisty.

W październiku 1882 r. Lanckoroński, wraz z towarzyszącą mu świtą, opuścił wyspę Rodos i „na jednym z angielskich parowców” dotarł do Adalii¹⁷, portowego miasta na wybrzeżu Pamfilii. To właśnie ta ekspedycja wydaje się mieć największe znaczenie dla późniejszych prac w Pamfilii i Pizydii. Rozproszone po równinie pamfilijskiej zabytki z czasów cesarstwa rzymskiego, skłoniły Lanckorońskiego do zorganizowania własnej ekspedycji archeologicznej¹⁸. To sukcesy poszukiwań archeologicznych w Karii i Licji, a także wizyta w Adalii stały się zachętą do przeprowadzenia podobnych badań w sąsiednich krainach – Pamfilii i Pizydii. W Adalii Lanckoroński uzyskał od tamtejszego gubernatora „tymczasowe pozwolenie do zdejmowania pomiarów i planów”, dzięki czemu podróżnicy mogli wykonać plan pobliskiego miasta Perge¹⁹. Przygotowania wstępne, związane z uzyskaniem zgody u władz w Konstantynopolu na przeprowadzenie planowanej ekspedycji archeologicznej pod swoim kierunkiem, a mającej na celu „zbadanie i opisanie klasycznych ruin pamfilijskich a w części i sąsiednich pizydyjskich”, Karol Lanckoroński rozpoczął już zimą 1882/1883²⁰. W 1883 r., wspólnie z Luschaniem, Lanckoroński przedsięwziął dodatkowo podróż do Cylicji i północnej Syrii, wzdłuż południowego wybrzeża Azji

¹⁷ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. I.

¹⁸ *Ibidem*, s. II.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

Mniejszej²¹. Niewykluczone, że przechowywane między innymi w kolekcji fotografie z tych terenów, pochodzą właśnie z tego okresu.

W latach 1884–1885 Lanckoroński zorganizował i sfinansował ekspedycje archeologiczne, których celem było zbadanie i opracowanie hellenistycznych i rzymskich zabytków południowej Anatolii²². We wrześniu 1884 r. rozpoczęła się ekspedycja pamfilijska Karola Lanckorońskiego. W przedsięwzięciu tym wzięli wówczas udział profesorowie Eugen Petersen i Georg Niemann. Ten ostatni był już wówczas nie tylko znanym archeologiem, ale także architektem, rysownikiem i rytownikiem. Swoje doświadczenie archeologiczne zdobywał między innymi podczas ekspedycji Conzega na Samotrakę (1873) oraz uczestnicząc w obydwóch ekspedycjach Benndorfa (1881 i 1882). Niemann był też współautorem wielu istotnych dzieł poświęconych tematyce archeologicznej, w tym: *Archäologische Untersuchungen auf Samothrake*, wspólnie z Conzem i Hauserem (1875); *Reisen in Lykien und Karien* (1884) oraz *Das Heroon von Gjölbashi – Trysa* (1889), obie pozycje opracowywał wspólnie z Benndorfem²³. Był wreszcie obok Lanckorońskiego i Eugena Petersena współautorem: *Städte Pamphyliens und Pisidiens* (1890–1892), które jak już wspomniano ukazały się drukiem niemal równocześnie w trzech językach. W ekspedycji Karola Lanckorońskiego w 1884 r. brał też udział, dobrze już znany weteran wypraw małoazjatyckich, doktor Feliks von Luschan – tym razem jednak w charakterze lekarza²⁴. Swoje doświadczenie lekarskie po studiach medycznych zdobywał jako lekarz wojskowy przydzielony do objętej właśnie przez Austro-Węgry, po kongresie berlińskim, Bośni (1878)²⁵. Pamfilijską ekspedycję archeologiczną Karola Lanckorońskiego, zaszczycił też swoją obecnością jego przyjaciel, radca dworu, Wilhelm Hartel – profesor uniwersytetu wiedeńskiego, minister wyznań i oświaty w Wiedniu, a także od 1900 r. doktor *honoris causa* Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie²⁶. Wśród bliskich przyjaciół Lanckorońskiego w wyprawie pamfilijskiej znalazł się także, wspominany już w niniejszym artykule, profesor Marian Sokołowski oraz

²¹ Joachim Śliwa, *Sztuka i archeologia starożytnego Wschodu*, Warszawa–Kraków 1997, s. 18; K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. II.

²² J. Śliwa, *Sztuka i archeologia...*, s. 18.

²³ Niemann Georg, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon*, t. 7, 1976, s. 121.

²⁴ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. II.

²⁵ *Luschan...*, s. 372–373.

²⁶ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. S II 970 i S II 949.

Jacek Malczewski²⁷, malarz którego Lanckoroński nie tylko darzył przyjaźnią, lecz także doceniał jego twórczość i był jego mecenasem. Rysownikiem map w ekspedycji Lanckorońskiego został nadporucznik korpusu inżynierii, architekt Maurycy Hartel, uczeń Akademii wiedeńskiej i zarazem fotograf²⁸.

Między październikiem a listopadem 1884 r. ekspedycji udało się przebadać Sillyon – jedną z ważniejszych ruin Pamfilii, główne budowle w Aspendos i Adalii oraz część ruin w Sagalassos w Pizydii. Ponadto uczestnicy ekspedycji organizowali pomniejsze wyprawy do Termessos, Side, Perge, Selge i Padnelissos²⁹. Ślady i owoce prowadzonych wówczas prac, w Fototece Lanckorońskich PAU, dokumentuje jedynie 14 fotografii albuminowych, zapewne autorstwa Maurycego Hartla, naklejonych i opisanych na tekturkach o wymiarze około 33 x 25 cm oraz 75 fotografii na tekturkach o wymiarach 28 x 36 cm³⁰. Lanckoroński, we wstępie do *Miast Pamfilii i Pizydyi* (tom I, s. III), wspomina natomiast o „1000 fotografii zdjętych” jako dokumentacja uzupełniająca przebieg wypraw archeologicznych do Azji Mniejszej i ewentualny środek pomocniczy przy pracach nad ilustrowaniem³¹ wspaniałej dwutomowej pracy naukowej. Wartość źródłową fotografii z Pamfilii i Pizydyi doceniał między innymi znany polski archeolog Piotr Bieńkowski³², od 1897 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i kierownik Katedry Archeologii Klasycznej na tymże uniwersytecie. Wiadomo też, że „sporo fotografii zrobionych przez Lanckorońskiego w Anatolii” zachowało się w zbiorach Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej UJ³³.

²⁷ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. II.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Stan kolekcji z lutego 2010 r., w trakcie trwających prac inwentaryzacyjnych.

³¹ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. III; por.: G. Hirschfeld, *Städte Pamphyliens und Phisiadiens unter Mitwirkung von G. Niemann und E. Petersen von Karl Grafen Lanckoroński*, Wien 1890, s. 11.

³² Piotr Bieńkowski, *Z dziejów cywilizacji starożytnej*. [Odb.], „Kwartalnik Historyczny” 1891, s. 225.

³³ Joachim Śliwa, *Podróż Karola Lanckorońskiego na Cejlon oraz do Indii w roku 1889*, „Folia Historiae Artium” Seria Nova, 4, 1998, s. 79, przyp. 32. Od 30 czerwca 2010 r. fotografie (276 sztuk) stanowią depozyt Instytutu Archeologii UJ i znajdują się w Fototece Lanckorońskich PAU.

Ponadto około 70 fotografii małoazjatyckich z dawnej fototeki rozdolskiej Lanckorońskich znajduje się także w Fototece Instytutu Historii Sztuki UJ.

W trakcie badań prowadzonych w Pamfilii i Pizydii, udało się zebrać obfity materiał ikonograficzny nie tylko w postaci fotografii, ale także słynnych rysunków i akwarel Jacka Malczewskiego. Sporządzona wówczas przez artystę graficzna dokumentacja wyprawy, decyzją Karoliny Lanckorońskiej została przekazana w 1994 r. Zamkowi Królewskiemu na Wawelu³⁴.

Druga i ostatnia, wyekwipowana przez Karola Lanckorońskiego, ekspedycja archeologiczna do Pamfilii i Pizydii rozpoczęła się z końcem lipca 1885 r. Sam Karol Lanckoroński nie brał w niej udziału, a według jego słów, na czele ekspedycji stanęli wspomniani profesorowie Eugen Petersen i Georg Niemann, którym pomagał Hartel i młodszy architekt z Krakowa – nazwiskiem Rausch. Rysownikiem kart i planów został Hausner, nadporučnik c. k. wojskowego instytutu geograficznego. Feliks von Luschan tym razem także nie wziął udziału w ekspedycji, na stanowisku lekarza zastąpił go doktor Heyder³⁵. W tym czasie Luschan przygotowywał się już bowiem do objęcia zaoferowanej mu posady asystenta dyrektora w królewskim Muzeum Etnologicznym w Berlinie³⁶.

Ekspedycja rozpoczęła swoje prace w ruinach Termessos, na pograniczu Pizydii, Pamfilii i Licji. Wiadomo też, że po zwiedzeniu Kretopolis i Kremne, archeolodzy kontynuowali rozpoczęte przed rokiem prace w Sagalassos, a także ukończyli kolejne etapy badań prowadzonych w Aspendos, Perge i Side³⁷. I mimo, że pośród fotografii z wypraw małoazjatyckich Lanckorońskiego znajdujących się w Fototece znajdziemy wspomniane powyżej nazwy badanych miejsc, to jednak trzeba mieć świadomość, że pochodzą one raczej sprzed 1885 r.

Na zakończenie warto dodać, że wszystkie wspomniane w niniejszym artykule ekspedycje archeologiczne do Azji Mniejszej miały charakter pionierski i stały się niekwestionowanym fundamentem dla późniejszych prac archeologicznych prowadzonych w tym rejonie świata. Zachowana zatem dokumentacja archeologiczna, utrwalona w formie fotografii, odślania przed

³⁴ Więcej informacji na temat rysunków i akwarel Jacka Malczewskiego powstałych w trakcie tej wyprawy, zob.: Joanna Winiewicz-Wolska, *Jacka Malczewskiego kronika podróży po Anatolii*, Kraków 2009.

³⁵ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. III.

³⁶ *Luschan...*, s. 372–373.

³⁷ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. III.

nami pierwsze znaleziska archeologiczne w Azji Mniejszej. Przechowywane w kolekcji fotografie z ekspedycji małoazjatyckich są też bez wątpienia jednymi z najwcześniejszych takich fotografii w ogóle. Uwzględniając ilość i czas powstania fotografii z wypraw archeologicznych do Azji Mniejszej, wydaje się wielce prawdopodobne, że to właśnie one stały się jednym z istotnych bodźców do powstania w Rozdole wspaniałej kolekcji fotografii. W jednym z listów Karol Lanckoroński pisał:

mój budżet artystyczny jest na dzień dzisiejszy bardzo obciążony i bardzo potrzebuję pieniędzy na Azję Mniejszą. Więc bardzo dziękuję, cieszę się z fotografii (...) w czerwcu jadę znów do Rozdołu, gdzie kolekcja fotografii w 14 pudłach zostanie rozmieszczona we własnym pokoju³⁸.

Z fragmentu listu z maja 1884 r. dowiadujemy się nie tylko o znaczeniu przygotowywanej wówczas ekspedycji archeologicznej, ale także o rozmiarze kolekcji fotografii dzieł sztuki. W 1929 r. pudeł z fotografiami było już kilkaset.

Można odnieść wrażenie, że mimo niewątpliwej wartości informacyjnej i estetycznej fotografii w kolekcji Polskiej Akademii Umiejętności, zdjęcia z wypraw małoazjatyckich są dość wybiórcze i przypadkowe. Zastanawia stosunkowo niewielka ilość fotografii z Pamfilii i Pizydii. Ujęcia samych obiektów archeologicznych sprawiają często wrażenie zdjęć wykonanych raczej na wycieczce, aniżeli fotografii dokumentujących obiekt. Zastanawiająca jest szczupłość dokumentacji fotograficznej z głównych prac archeologicznych Benndorfa, prowadzonych w Gjölbaschi. Wydaje się zatem, że tematyka małoazjatycka przekazana wraz z „około 60 000 fotografii naukowych” do rzymskiej Stacji Naukowej PAU, była już wówczas znacznie okrojona, a jej „część merytoryczna”, zapewne po uprzedniej konsultacji z Marianem Sokołowskim, została przekazana Uniwersytetowi Jagiellońskiemu jako rodzaj pomocy naukowych (podobnie jak gipsowe odlewy rzeźb), celem kształcenia przyszłych archeologów i historyków sztuki.

³⁸ Joanna Winiewicz-Wolska, *Karol Lanckoroński i jego marchand amateur*, „Studia Waweliana” 2009, t. XIV, s. 218.

SUMMARY

Traces of Archaeological Expeditions to Asia Minor in the Light of the Lanckoroński Photographic Library of the Polish Academy of Arts and Sciences

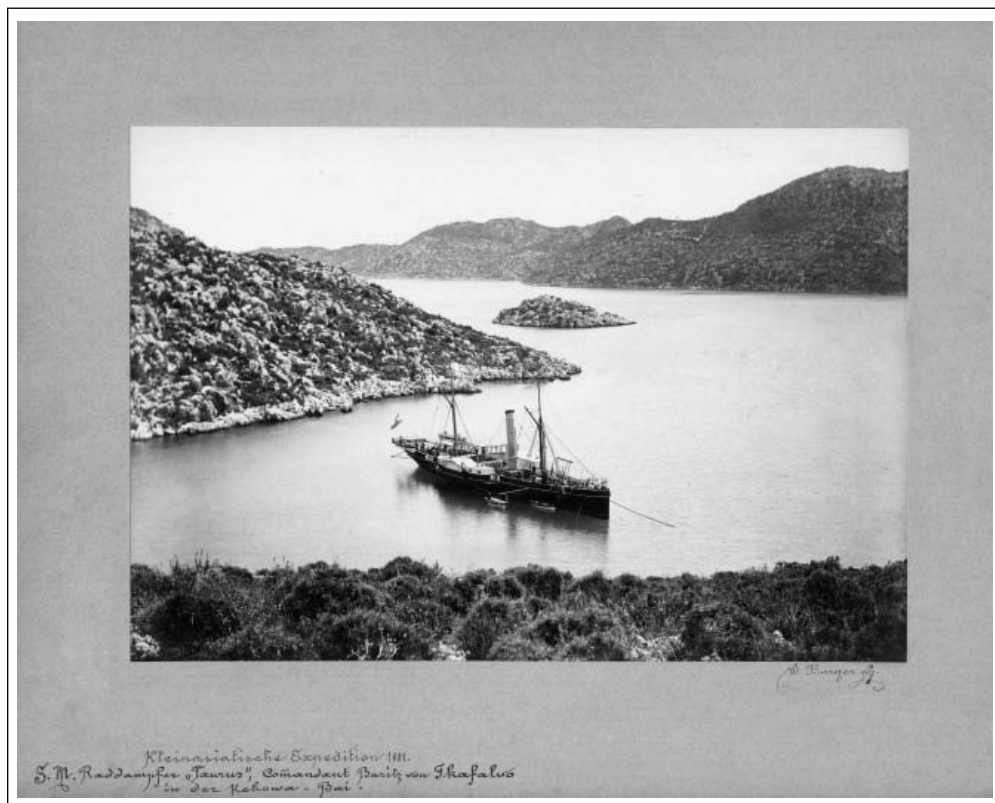
Photographs from the archaeological expeditions to Asia Minor, found in the collection of the Lanckoroński Photographic Library of the Polish Academy of Arts and Sciences (PAU) are an invaluable source, the documentation of a time when archaeology and photography were taking their first steps. The foundation in 1881 of the society *Gesellschaft für Archäologische Erforschung Kleinasiens* in Vienna was de facto the forerunner of intensive development of archaeological research in Asia Minor. The expedition of 1881, under the supervision of Otto Benndorf was the first Austrian expedition of its kind since the expedition to Samothrace (1873 and 1875) made by the German archaeologist Alexander Conze.

The main photographer of the first Benndorf expedition was the Hofphotographer, Wilhelm Burger. Another of Benndorf's expeditions took place a year later, however Burger did not take part in this expedition but the photographer Felix von Luschan, who had already debuted in the role in 1881. Both expeditions were partially funded by, among others, Karol Lanckoroński.

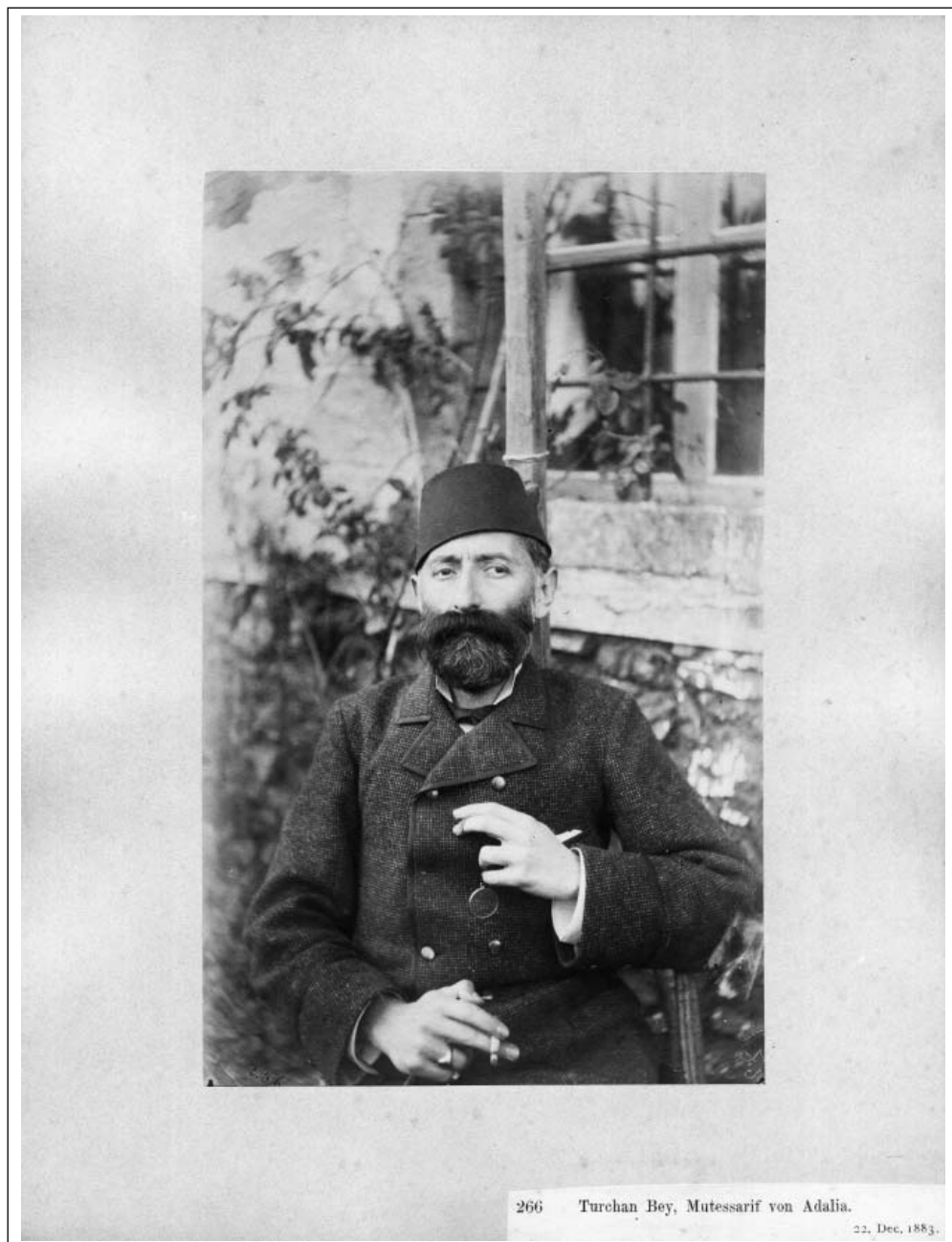
It can be seen from the photographs preserved in the PAU Lanckoroniskis Photographic Library that Luschan was also a participant, as photographer, in the Asia Minor expedition organised by Karol Lanckoroński at the turn of 1882 and 1883, which preceded the Count's famous archaeological expeditions to Pamphylia and Pisidia.

In the years 1884–1885 Lanckoroński organised and financed two archaeological expeditions, whose aim it was to explore and describe Hellenistic and Roman monuments of southern Anatolia. Maurice Hartel accompanied the expeditions as photographer. In the introduction to *Miasta Pamfilii i Pizydyi* (Cities of Pamphylia and Pisidia) (Vol. I, p. III), Lanckoroński mentions some one thousand photographs taken as supplementary documentation illustrating archaeological expeditions to Asia Minor, mentioning as well the potential for the photographs to operate as an auxiliary collection supporting the work of the illustrations to the two-volume scientific work. The preserved archaeological documentation, recorded in the form of photographs, reveals to us the first archaeological findings in Asia Minor. The photographs stored in the collection are undoubtedly one of the earliest images of this type. All these photographs are now of great cognitive value.

It is worth mentioning that about 70 photographs from the Asia Minor expeditions are also within the Photographic Library of the Institute of Art History at the Jagiellonian University.

2. Statek „Taurus” (fot. W. Burger), 1881, ze zbiorów Fototeki Lanckorońskich PAU
 „...ministerstwo dało statek i ludzi, i wyprawa (...) przyszła do skutku.”
 (M. Sokołowski, *Austryackie ekspedycje...*, s. 5.)

3. Turchan Bey, gubernator Adalii [fot. F.v. Luschan], 1883, ze zbiorów Fototeki Lanckorońskich PAU

Materiały źródłowe

Kapitana Jana Lasoty listy ze Starobielska oprac. Monika Andrasz-Mrozek, Archiwum Państwowe w Krakowie

... Piszę do Ciebie ten list. Czy go czytać
Będziesz? Nie wiem! Czy dojdzie? Nie wiem! Chciałbym się spytać
Kwiatka, jak się to u nas wróży listków rwaniem,
Ale kwiaty umarły pod śniegu postaniem
I o losie tej kartki żaden mi nie powie!
(...) Niech Boża opieka
Będzie nad wami. Pozdrów każdego człowieka,
Mów każdemu wszystkim, wszystko! Pozdrów jak od brata! (...)
Ja piszę do was jak z tamtego świata,
Bo ja stamtąd – nie wrócę!

Artur Oppman, List z Sybiru¹

Jan Lasota urodził się 14 lipca 1897 r. w Trzanowicach Dolnych na Śląsku Cieszyńskim w polskiej rodzinie ewangelickiej. Jego rodzicami byli Jan Lasota i Anna z domu Hodzicz².

Po ukończeniu cieszyńskiego gimnazjum rozpoczął 15 października 1915 r. służbę w wojsku austriackim i trudno dziś określić, czy uczynił to ze świadomego wyboru, czy splot okoliczności – jakim był wybuch I wojny światowej i pobór do wojska – zaważył na losach jego życia. Pierwsze miesiące w wojsku Lasota spędził na szkoleniach. Najpierw odbył trzymiesięczny kurs w szkole dla jednorocznych ochotników w 31. Pułku Obrony Kraju w Ostrawie, następnie uczył się do połowy kwietnia 1916 r. w Szkole

¹ Józef Czapski wspomina, że wiersz ten oddający niezwykle trafnie sytuację jeńców w obozie starobielskim żołnierze recytowali w dniu 11 listopada 1939 r. podczas zorganizowanych w ukryciu obchodów Święta Niepodległości. Józef Czapski, *Wspomnienia Starobielskie*, [w:] Józef Czapski, *Na nieludzkiej ziemi*, Paryż 1989, s. 28.

² APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 2, s. 3.

Oficerów Rezerwy w Opawie, po czym dostał skierowanie do 31 Pułku Obrony Kraju, gdzie służył i awansował od jednorocznego starszego szeregowego sekcyjnego przez kaprała sekcyjnego, plutonowego aż do stopnia oficerskiego kadeta aspiranta. Z pułkiem walczył na froncie wschodnim. Nie znamy okoliczności wzięcia Jana Lasoty do niewoli rosyjskiej, przebywał w niej od 12 czerwca 1916 r. do 30 września 1918 r. czyli ponad dwa lata. Został wywieziony na Syberię i tam po zwolnieniu 1 października 1918 r. zgłosił się jako ochotnik do formujących się oddziałów polskich V Dywizji Strzelców Syberyjskich³.

J. Lasota został skierowany do 3 Pułku Piechoty. W trakcie służby przeszedł przeszkolenie w szkole oficerskiej zorganizowanej w Nowonikołajewsku (dziś Nowosybirsk). Karierę w polskim wojsku rozpoczął znowu od stopnia szeregowca, niemniej szybko awansował na kaprała, a rok później we wrześniu 1919 r. na chorążego. 10 stycznia 1920 r. został wzięty z całą dywizją do niewoli na stacji Klukwiennaja w pobliżu Krasnojarska⁴. Do Polski wrócił w październiku 1921 r. po podpisaniu przez Polskę i Rosję Sowiecką traktatu pokojowego w Rydze.

W wolnej Polsce dostał skierowanie do 54 Pułku Piechoty Strzelców Kresowych w Tarnopolu w stopniu podporucznika. 3 maja 1922 r. został zatwierdzony jako porucznik – oficer zawodowy. Kształcił się dalej, w 1925 r. ukończył Kurs Doszkalający Młodszych Oficerów Piechoty w Chełmnie⁵. W tym czasie ułożył sobie życie prywatne, wziął ślub z Marią

³ V Dywizja Strzelców Syberyjskich zorganizowana latem 1918 r. wspomagała w walce z bolszewikami wojska Aleksandra Kołczaka i Korpus Czechosłowacki. Głównym zadaniem była ochrona kolei transsyberyjskiej. Jacek Woyno, *Materiały Archiwalne do dziejów polskich formacji wojskowych w Rosji (1914–1920)*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2002, nr 25; Stanisław Bohdanowicz, *Ochotnik*, Warszawa 2006.

⁴ V Dywizja Strzelców Syberyjskich zabezpieczała odwrót wojsk polskich i Korpusu Czechosłowackiego. Brak współpracy i dobrej woli ze strony Czechów i Słowaków, trudne zimowe syberyjskie warunki, wycieńczenie ludzi oraz silnie nacierające bolszewickie oddziały zmusiły dowództwo dywizji do poddania się bolszewikom. Miało to miejsce na stacji Klukwiennaja, 130 km od Krasnojarska 10 stycznia 1920 r. Do niewoli dostało się ponad 10 000 żołnierzy. Przetrzymani byli w straszliwych warunkach, z niewoli powróciło mniej niż połowa. *Jeńcy Polscy w niewoli sowieckiej 1919–1921*, oprac. Tadeusz Wawrzyński, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1995, nr 18; S. Bohdanowicz, *Ochotnik...*

⁵ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 6, s. 11–13.

Gilewicz w Stryju, 2 sierpnia 1926 r.⁶, rok później urodziła się pierwsza córka Danuta, w 1938 r. druga Hanna⁷. W 1927 r. został przeniesiony do 17 Baonu Korpusu Ochrony Pogranicza, następnie w latach 1931–1937 służył w 59 Pułku Piechoty w Inowrocławiu, a od 1937 aż do wojny w Korpusie Kadetów nr 1 im. Józefa Piłsudskiego we Lwowie⁸.

Za sumienną służbę J. Lasota otrzymał odznaczenia: w 1937 r. Srebrny Krzyż Zasługi⁹, a w 1938 r. Brązowy i Srebrny Medal za Długoletnią Służbę¹⁰. Z dniem 19 marca 1938 r. został mianowany kapitanem w korpusie oficerów administracji¹¹. We wrześniu 1939 r. wziął udział w obronie Lwowa i dostał się do niewoli sowieckiej¹². Córka Danuta wspomina, że „pierwsze wiadomości o losie Ojca przekazali nieznani kolejarze polscy z trasy przejazdu pociągu. W listopadzie do rodziny zgłosiła się pielęgniarka zwolniona z obozu w Starobielsku”¹³. Z niewoli do żony kapitanowi Lasocie udało się wysłać 3 listy i jeden telegram. Czas wojenny (w tym Powstanie Warszawskie) przetrwały tylko dwie kartki pocztowe z grudnia 1939 r.

Jeńcom w obozie starobielskim pozwolono od listopada 1939 r. pisać jeden list (kartkę) miesięcznie, mogli natomiast otrzymywać pocztę bez ograniczeń. Informacje zawarte w przychodzących przesyłkach były bowiem dla sowieckich władz skarbnicą wiedzy o rodzinach i znajomych jeńców starobielskich. W obozie, już po jego „rozładowaniu”, komisyjnie zniszczono 3080 listów, 300 telegramów skierowanych do jeńców oraz 3460 listów napisanych przez uwięzionych wojskowych, a które już nie zostały wysłane do adresatów. Listy żołnierzy – ostatnie ślady życia z obozu, które dotarły do rodzin i przyjaciół, stały się najważniejszą pamiątką, nie

⁶ Ibidem, plik 5, s. 9.

⁷ Danuta ur. 30 lipca 1927 r., Hanna ur. 11 maja 1938 r. Ibidem, plik 40, s. 195.

⁸ Ibidem, plik 24, s. 77

⁹ Ibidem, plik 16, s. 39.

¹⁰ Ibidem, plik 18, s. 43; plik 19, s. 45.

¹¹ Ibidem, plik 17, s. 41.

¹² Lwów został poddany Sowiетom przez gen. Władysława Langnera 22 września 1939 r. Zgodnie z zawartą z dowództwem sowieckim umową, oficerowie mieli swobodnie opuścić Lwów. Kiedy zebrali się, aby wyjść z miasta, zostali otoczeni przez oddziały sowieckie. Najpierw żołnierze na piechotę pod konwojem przeszli do Tarnopola, potem pociągami przewieziono ich do obozów jenieckich. Por. Stanisław Jaczyński, *Zagłada oficerów wojska polskiego. Wrzesień 1939–maj 1940*, Warszawa 2000, s. 41–42.

¹³ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 24, s. 77.

dziwi więc, że najbliżsi starali się je ochronić za wszelką cenę. Zawierucha wojenna oraz czasy stalinowskie nie sprzyjały jednak temu. Listy te ginęły podczas działań wojennych, były rekwirowane przy rewizjach, urzędowo odbierano je przy załatwianiu zapomóg dla rodziny lub włączano je do akt spraw o uznanie za zmarłego przeprowadzanych przed sądami po wojnie¹⁴.

W listach, gęstym i wyraźnym pismem, kapitan Lasota pisał krótkie lakoniczne zdania o codziennym życiu i niepokoju o najbliższych. Znajdujemy w tych listach atmosferę i szczegóły, które kilka lat później opisał w swoich *Wspomnieniach starobielskich* Józef Czapski, m.in. kreśląc słowa o świętach:

Bez przesady można twierdzić, że właśnie święta Bożego Narodzenia były początkiem nowego głębszego rozdziału w naszym życiu starobielskim. Miał na to wpływ również jeden fakt – pierwsze listy, któreśmy otrzymali od naszych bliskich, przysły zaraz po 20 grudnia i nawet dla tych, którzy nie otrzymali dały poczucie, jakby zwolniła się obręcz samotności. Jakbyśmy już nie byli żywcem i na zawsze zakopani w obcym i wrogim nam świecie¹⁵.

W ostatnim niezachowanym liście z marca 1940 r. kapitan napisał do żony „wkrótce zmienimy miejsce postoj”¹⁶. Czapski odnotował, że w lutym 1940 r. wśród jeńców pojawiły się wiadomości o likwidacji obozu i możliwym powrocie do kraju:

Stworzyło to wszystko taki nastrój nadziei, że kiedy w kwietniu zaczęto nas grupkami po kilkudziesięciu, czy kilkunastu wywozić, wielu z nas wierzyło święcie, że jedzie na wolność¹⁷.

W jednym z takich transportów został wywieziony kapitan Lasota. Na liście jeńców, którzy „ubyli” z obozu, sporządzonej przez komendanta, pod numerem 1920 figuruje Jan Lasota ur. 14 sierpnia 1897 r., s. Jana¹⁸.

¹⁴ *Słowa tęsknoty. Zachowane listy jeńców Kozielska, Ostaszkowa i Starobielska*, Szczecin 1996, s. 10; Joanna Drużyńska, Stanisław M. Jankowski, *Wyklęte życiorysy*, Poznań 2009, s. 130. Na szczęście od Marii Lasoty zażądano tylko okazania listów od męża i odnotowano to w protokole, por. APKr, Sąd Grodzki Krakowski, sygn. SGCKr 594.

¹⁵ J. Czapski, *Wspomnienia...*, s. 32.

¹⁶ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 24, s. 75; Sąd Grodzki Krakowski, sygn. SGCKr 594.

¹⁷ J. Czapski, *Wspomnienia...*, s. 35.

¹⁸ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 24, s. 83.

Żona Maria po wojnie bezskutecznie próbowała ustalić los męża. Pisała do Czerwonego Krzyża w Szwajcarii, Wielkiej Brytanii i Polsce. Wszędzie poszukiwania dały wynik negatywny¹⁹. Zmuszona uregulować swój stan prawny przeprowadziła w 1947 r. postępowanie przed Sądem Grodzkim w Krakowie²⁰, w wyniku którego Jan Lasota został uznany za zmarłego, a datę śmierci przyjęto na 31 grudnia 1941 r. Należy jednak z pewnością przyjąć, że rzeczywista data śmierci to marzec lub kwiecień 1940 r., a grobem kapitana Lasoty niewątpliwie jest wspólna charkowska mogiła.

11 listopada 1976 r. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie odznaczył zbiorowo Krzyżem *Virtuti Militari* żołnierzy polskich zgładzonych w Katyniu i innych nieznanym wówczas miejscach kaźni²¹.

W dniach 9 i 10 listopada 2007 r. w trakcie uroczystości „Katyń Pamiętamy – Uczcijmy Pamięć Bohaterów” żołnierzom Wojska Polskiego oraz funkcjonariuszom policji, straży granicznej i służby więziennej zamordowanym przez NKWD w Katyniu, Charkowie i Miednoje nadano pośmiertnie wyższe stopnie oficerskie i służbowe. Tym samym kapitan Jan Lasota został awansowany na majora²².

Rodzinnie kapitana udało się przeżyć działania wojenne i okupację. Z relacji ustnej Danuty Lasoty, opowiedzianej autorce, wynika, że w kwietniu 1940 r. po rodzinę zamieszkałą we Lwowie przyszło NKWD i tylko dzięki szczęśliwemu zbiegowi okoliczności, żonie kapitana, jej matce oraz córkom udało się uniknąć losu innych rodzin jeńców z sowieckich obozów – wywózki do Kazachstanu²³.

¹⁹ Ibidem, plik 24, s. 59–73.

²⁰ APKr, Sąd Grodzki Krakowski, sygn. SGCKr 594.

²¹ Janusz K. Zawodny, *Katyń*, Lublin–Paryż 1989, s. 303.

²² Decyzja Nr 439/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 5 października 2007 r. w sprawie mianowania oficerów Wojska Polskiego zamordowanych w Katyniu, Charkowie i Twerze na kolejne stopnie oficerskie. Decyzja nie została ogłoszona w Dzienniku Urzędowym MON. Listy awansowanych żołnierzy były odczytywane 9 i 10 listopada 2007 r. w 1. Programie Polskiego Radia, por. www.polskieradio.pl/jedynka/static/?id=11736 (link z 6 listopada 2009 r.).

²³ Akcję wywózki rodzin na rozkaz Ławrentija Berii przeprowadzono w jednym dniu, 13 kwietnia 1940 r. Deportowano do Kazachstanu 59 416 osób. Akcja ta poprzedzona została zbieraniem adresów rodzin, czyniono to na podstawie różnorodnych ankiet, w których m.in. zadawano pytania, gdzie jeńiec po uwolnieniu się uda, lub zbierano informacje z korespondencji prowadzonej przez żołnierzy. S. Jaczyński, *Zagłada oficerów...*, s. 247; *Słowa tęsknoty...*, s. 9.

Maria Lasota w maju 1944 r. przeniosła się ze Lwowa do Warszawy²⁴ do brata Waleriana Gilewicza, który w styczniu 1943 r.²⁵ wraz z żoną Jadwigą został przeniesiony do warszawskiej centrali firmy „Kompass” Treuhand- und Revisionsgesellschaft m.b. H. Wien²⁶. Po Powstaniu Warszawskim żona i córki kapitana Lasoty wyjechały do Krakowa, gdzie zamieszkały na stałe²⁷.

W 2002 r. Archiwum Państwowe w Krakowie przejęło od Danuty Lasoty plik dokumentacji związanej z historią jej rodziny²⁸. W przeważającej części są to materiały dotyczące życia i przebiegu służby wojskowej jej ojca kapitana Jana Lasoty oraz losów jego żony Marii z Gilewiczów. Materiały zostały opatrzone sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), a w obrębie jednostki podzielono je na pliki. Kartki kapitana J. Lasoty z obozu jenieckiego w Starobielsku znajdują się w plikach 20 i 21.

Publikowane poniżej listy z 20 i 29 grudnia 1939 r.²⁹ to standardowe kartki pocztowe o wymiarach 10,1 cm x 14,4 cm. Pisane są niebieskim ołówkiem chemicznym. Kartki noszą widoczne ślady zalania i zniszczenia, w niektórych miejscach pismo wyblakło tak, że nie jest się w stanie odczytać tekstu. Widać późniejsze ślady odtworzenia innym ołówkiem (zapewne przez żonę) pojedynczych nieczytelnych słów. Kartka z 29 grudnia 1939 r. przez długi czas była złożona i na zgięciu pismo uległo całkowitemu zatarciu. Stempel na pierwszej kartce jest nieczytelny, natomiast drugi list został wysłany dopiero trzy tygodnie po napisaniu, 20 stycznia 1940 r. Każdą kartkę opatrzone znaczkami na sumę 15 kopiejek. Informacje o osobach i miejscach wymienionych w listach ustalono na podstawie danych zawartych w przejętej dokumentacji i literatury przedmiotu. Przy publikacji tekstu zastosowano dzisiejszą pisownię i interpunkcję, a przy transliteracji cyrylicy posłużono się polską normą PN-ISO 9-2000³⁰.

²⁴ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 44, s. 203.

²⁵ Ibidem, plik 50, s. 233.

²⁶ Ibidem, plik 49, s. 229, 231.

²⁷ Ibidem, plik 41, s. 197, plik 44, s. 203.

²⁸ APKr, Księga nabytków nr 2355, wpis z dnia 15.11.2002.

²⁹ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 20, s. 47–48, plik 21, s. 49–50.

³⁰ *Polska norma: PN-ISO 9:2000 – Informacja i dokumentacja – Transliteracja znaków cyrylickich na znaki łacińskie – Języki słowiańskie i niesłowiańskie*, Polski Komitet Normalizacyjny, Warszawa 2000.

TEKST ŹRÓDŁOWY

[s. 47] [Adresat]
L'vov – Lwów
ul. Mikołaja Reja 5
Maria Lasotowa

[Nadawca]
CCCP g. Starobielsk, pochtovyj âšik No 15
Jan s. Jana Lasota (Ân c. Âna L'asota)

[s. 48] Najdroższa Liliś!

Za wiadomości serdecznie dziękuję. Aż do tej pory przeżyłem niejedną chwilę niepokoju o Was. Nie byłem pewny, czy jesteście we Lwowie, czy też gdzie indziej. Wreszcie myślałem, że nawiązałaś kontakt z Hegerami³¹. Najwięcej martwiłem się o mieszkanie i środki do życia dla Was. Złożyło się szczęśliwie, że Walerkowie³² są razem. Spadł mi ciężar z serca. Przypuszczam, że Danusia³³ chodzi do szkoły, że Haneczka³⁴ urosła.

Przesyłki nie przysyłajcie żadnej. Wprawdzie z butami kiepsko, bez rękawiczek też niedobrze, ale o ile mi wiadomo, poczta nie przyjmuje paczek. Pieniądzy na razie nie potrzebuję, mam parę rubli poży[czonych], część własnych pieniędzy (300 zł) zgubiłem³⁵.

Jak z Twoim zdrowiem Liliś? Mamcia jest razem? Dobrze, że wszyscy z rodziny znaleźli się. Czy radio uratowane i działa? [Pisać] do mnie możecie bez ograniczeń.

Zasylam wszystkim najserdeczniejsze życzenia świąteczne i noworoczne

Całuję wszystkich

Janek

20 XII 1939

³¹ Chodzi o rodzinę Heckerów. Franciszek Hecker był świadkiem na ślubie Jana Lasoty i Marii z Gilewiczów, APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. IT 2540, plik 5, s. 9.

³² Jadwiga i Walerian Gilewiczowie – brat Marii Lasoty i jego żona.

³³ Danuta Lasota (1927–2006), córka.

³⁴ Hanna Lasota (1938–1980), córka.

³⁵ J. Lasota pieniądze mógł stracić w trakcie wzięcia go do niewoli, jeńcy bowiem byli ograbiani przez sowieckich żołnierzy z cennych przedmiotów lub pieniędzy; por. S. Jaczyński, *Zagłada oficerów...*, s. 76–77.

[s. 49] [Adresat:]
L'vov – Lwów
Reja 5 m. 2
Lila Lasotowa

[Nadawca:]
CCCP g. Starobielsk, pochtovij âšik No 15
Jan s. Jana Lasota (Ân c. Âna L'asota)

[s. 50] 29 XII 1939

Najdroższa!

Odpisuję na kartki otrzymane od Walerka³⁶ (2), Adasia (1) i Twoją (1) i serdecznie Wam dziękuję za pamięć o mnie. Co w takim życiu znaczy wiadomość od najbliższych – trudno opisać. Toteż, jeżeli możecie, piszcie jak najczęściej. Ja niestety mogę wysłać miesięcznie jedną kartkę wzgl[ędnie] list. I to niestety muszę się liczyć z tym, że p. cenzor może to lub owo skreślić, lub w ogóle kartkę zatrzymać. Święta spędziłem w nastroju, o którym lepiej nie pisać. Gdyby nie wiadomość od Was, byłoby jeszcze gorzej. Zwłaszcza, że te wiadomości zbiegły się z innymi również pomyślnymi. Zima u nas dotąd była dość łagodna, od świąt czujemy [...]a mroziki niczego. Bywała i cięższa zima i znosiło się ją łatwiej, ale też i w innych warunkach. Najwięcej dokuczają mi brak zelówek, no i rękawiczek. Można było kupić kalosze, tylko że nie miałem tyle pieniędzy, a zresztą były za małe na moje buty. Gdybym wiedział, że kalosze można tam dostać, niedrogo i że [...]b to bym prosił o ich przesłanie. Z konieczności próbuję cerować, łątać, piorę. Wszystko jednak idzie nieudolnie, tak jak zelowanie butów kolegom amatorom, którzy bawią się w szewców. Pocieszam się tylko tym, że wkrótce nie będzie co prac i cerować. Wiem, że w gazetach lwowskich pisano o nas, że nam się tu dobrze powodzi. Przypuszczam, że alboście słyszeli, albo czytali o tym. Rzeczywiście, dobrze się czuję, gdy na chwilę przestanę myśleć o wszystkim. W przeddzień Wilii wspominaliśmy z Sordylem³⁷ święta w K[...]c Jakżeż to inaczej było. Jest tu i Buszydło³⁸ i szereg kolegów czy to z Tarnopola³⁹, czy Ino[wrocławia]⁴⁰, czy też ostatnio ze Lwowa⁴¹. Jest i Brzeziński⁴², o którego zapytywał Adaś. Myślami jestem stale z Wami. Mimo wiadomości stale obawiam się o Wasz los. Przeto ^dcieszę się, że^d Haneczka zdrowa, rośnie. Czy mię pozna? Mam ^dwrażenie, że i Ty mię^d nie bardzo poznasz. Posiawiałem do reszty i ^dzdziadziłem. Czytamy^d pilnie gazety i słuchamy radia, ale tylko ^dmiejscowych wiadomości^d. Całuję mocno Janek.

Ucałowania dla Danusi, Haneczki, Mamy i [...]c

^a nieczytelny wyraz.

^b w tym miejscu kartka została złożona i cała linijka tekstu uległa całkowitemu zatarciu.

^c nieczytelny wyraz.

^{dd} słowa poprawione innym ołówkiem.

^e nieczytelny wyraz.

³⁶ Walerian Gilewicz.

³⁷ Karol Sordyl (1898–1940), kapitan piechoty. *Katyń. Lista ofiar i zaginionych jeńców obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk*, Warszawa 1989, s. 347.

³⁸ Adam Buszydło (1898–1940), porucznik. *Ibidem*, s. 293.

³⁹ 54 Pułk Piechoty Strzelców Kresowych w Tarnopolu.

⁴⁰ 59 Pułk Piechoty w Inowrocławiu.

⁴¹ Korpus Kadetów nr 1 im. Józefa Piłsudskiego we Lwowie.

⁴² Stanisław Kazimierz Brzeziński (1914–1940), porucznik. *Katyń. Lista ofiar...*, s. 292.

SUMMARY

Captain Jan Lasota's Letters from Captivity in Starobielsk

This article presents the fate of one of the officers of the Second Republic (interwar Poland), captain Jan Lasota. Born on the 14th July, 1897, in Trzanowice Dolne, Silesian Cieszyn – after graduating from the high school in 1915, he began service in the Austrian army. During World War I he fought on the Eastern Front, where he was captured by Russians and became a POW for over two years. After his release in October 1918, he volunteered, to join the then forming Polish troop, the V Siberian Riflemen Division. On the 10th January, 1920, he was again taken into captivity, together with the whole division, by the Bolshevik army at the station of Klukwiennaja near Krasnoyarsk. He returned to Poland in October 1921, after the signing of the Peace Treaty by Poland and Soviet Russia in Riga. In free Poland he served in the 54 Infantry Regiment of Borderland Riflemen in Tarnopol. In 1922 he was promoted to the rank of lieutenant.

In 1927 he was transferred to the 17th Battalion of the Border Protection Corps, then in the years 1931–1937 served in the 59 Infantry Regiment in Inowrocław, and from 1937 until the outbreak of war – in the Józef Piłsudski Cadets' Corps No. 1 in L'vov.

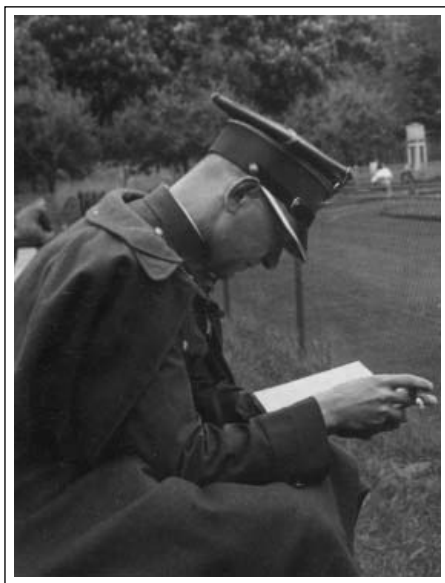
J. Lasota was honoured for his conscientious service several times: in 1937, with the Silver Cross of Merit, and in 1938 with the bronze and silver medal for long service. On the 19th March 1938, he was appointed captain in the corps of administration officers. In September 1939, he took part in the defence of L'vov and was captured by the Soviets. He was detained in a POW camp in Starobielsk, from where he sent three postcards to his wife, describing the living conditions in captivity, two of which have survived to our times and are published in the appendix to the text. He was taken from the camp in March or April 1940 and shot by the Soviets in Charków.

On the 11th November 1976, the President of the Polish Republic in Exile collectively honoured with the Virtuti Militari Cross all Polish soldiers slain in Katyń and other places of execution, then unknown. On the 9th and 10th November 2007, during the ceremony, 'We remember Katyń – Let us Honour the Memory of the Heroes', Polish Army soldiers, police officers, border guards and prison officers murdered by the NKVD in Katyń, Charków and Miednoje and were posthumously appointed to higher officers' ranks and grades. Thus, Captain John Lasota was promoted to the rank of major.

The history of Captain Jan Lasota illustrates the tragic fate of Polish officers who were in the captivity of Russian, Bolshevik and then Soviet forces.

4. Porucznik Jan Lasota wraz z żoną Marią z Gilewiczów
(APKr, sygn. 29/645/373, plik 60)

5. Kapitan Jan Lasota we Lwowie, 1938
(APKr, sygn. 29/645/373, plik 58)

7. List kapitana Jana Lasoty do rodziny z obozu w Starobielsku z 29 grudnia 1939 r.
(APKr, sygn. 29/645/373, plik 21)

Z zagadnień archiwistyki

TERESA FILIPCZAK

Archiwum Państwowe w Krakowie

**Archiwa w strukturach organizacyjnych
placówek muzealnych Krakowa***

Kraków to nie tylko miasto licznych zabytków, to również siedziba kilkunastu instytucji muzealnych, prowadzących szeroką działalność w zakresie gromadzenia zabytków muzealnych, trwałej ochrony dóbr naturalnych i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym. Placówki muzealne Krakowa przy wykorzystaniu nowoczesnych form i metod informują o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechniają podstawowe wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej. Uczestniczą w kształtowaniu wrażliwości poznawczej i estetycznej, zwłaszcza młodego pokolenia. Umożliwiają korzystanie ze zgromadzonych zbiorów.

Aktualnie na terenie Krakowa funkcjonuje 16 muzeów posiadających osobowość prawną, odrębnych ze względu na przedmiot i zakres zainteresowań. Są to:

- 1) Muzeum Archeologiczne w Krakowie ul. Senacka 3,
- 2) Muzeum Archidiecezji Krakowskiej ul. Kanonicza 19,
- 3) Muzeum Armii Krajowej w Krakowie ul. Bosacka 13,
- 4) Muzeum Czynu Niepodległościowego w Krakowie al. 3 Maja 7,
- 5) Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie pl. Wolnica 1,
- 6) Muzeum Historyczne Miasta Krakowa Rynek Główny 35 z 6 Oddziałami,
- 7) Muzeum Historii Fotografii w Krakowie ul. Józefitów 16,
- 8) Muzeum im. Władysława Bogackiego – Krakowskie Towarzystwo Fotograficzne w Krakowie ul. Lubicz 25,
- 9) Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie ul. św. Wawrzyńca 15,

* Referat przygotowany i wygłoszony 20 maja 2008 r. przez autorkę na II Symposium archiwalno-muzealnym zorganizowanym przez Zakład Naukowy Archiwistyki Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie.

- 10) Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie al. Jana Pawła II 39,
- 11) Muzeum Narodowe w Krakowie Al. 3 Maja 1 z 11 Oddziałami,
- 12) Muzeum Pamięci Narodowej Apteka „Pod Orłem” w Krakowie pl. Bohaterów Getta 18,
- 13) Muzeum Przyrodnicze Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie ul. św. Sebastiana 9,
- 14) Muzeum Regionalne Młodej Polski „Rydlówka” w Krakowie ul. Tetmajera 28,
- 15) Muzeum Stanisława Wyspiańskiego w Krakowie ul. Kanonicza 9,
- 16) Zamek Królewski na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie Wawel 3.

Spośród wyżej wymienionych instytucji dwie placówki posiadają status muzeów państwowych. Są to: Muzeum Narodowe w Krakowie i Zamek Królewski na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie. Organem założycielskim dla nich jest minister kultury. Pozostałe placówki muzealne mają status muzeów samorządowych. Organem założycielskim dla nich jest odpowiednio do przedmiotu i zakresu ich zainteresowań Prezydent Miasta Krakowa, Marszałek Województwa Małopolskiego.

Obok wyżej wymienionych instytucji muzealnych działalność o zbliżonym charakterze na terenie miasta prowadzą także muzea nieposiadające osobowości prawnej. Pozostają one w strukturach organizacyjnych jednostek, które je utworzyły. Działalność tych muzeów ukierunkowana jest na gromadzenie obiektów zabytkowych będących świadectwem dorobku kulturalnego, naukowego instytucji, w których funkcjonują. Wykazują też troskę o udokumentowanie bogatej historii instytucji, w których imieniu prowadzą działalność. Do tej grupy placówek muzealnych zaliczyć można, m.in. Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Muzeum Państwowego Starego Teatru im. Heleny Modrzejewskiej w Krakowie, Muzeum Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, a także muzea prywatne.

Nie wszystkie jednak wyżej wymienione muzea stały się jednostkami państwowej sieci archiwalnej ze względu na dokumentację powstającą lub gromadzoną w toku ich działalności. Decyzję Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie o powołaniu pod nadzór państwowej służby archiwalnej i zobowiązaniu do zorganizowania i prowadzenia archiwów zakładowych otrzymało 9 placówek muzealnych. Spośród wielu kryteriów branych pod uwagę przy wyborze jednostek organizacyjnych w przypadku

muzeów dwa kryteria były rozstrzygające, a mianowicie status prawny placówki oraz przedmiot i zakres jej zainteresowań.

Aktualnie Archiwum Państwowe w Krakowie sprawuje nadzór archiwalny nad następującymi muzeami: Muzeum Archeologicznym w Krakowie ul. Senacka 3, Muzeum Armii Krajowej w Krakowie ul. Bosacka 13, Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie pl. Wolnica 1, Muzeum Historycznym Miasta Krakowa w Krakowie Rynek Główny 35, Muzeum Historii Fotografii w Krakowie ul. Józefitów 16, Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie ul. św. Wawrzyńca 15, Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie al. Jana Pawła II 39, Muzeum Narodowym w Krakowie al. 3 Maja 1 i Zamkiem Królewskim na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki, Wawel 3.

Uprawnienia państwowej służby archiwalnej do sprawowania nadzoru nad narastającym zasobem wynikają z zapisów art. 28, a w szczególności pkt. 4 *Ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*¹ mówiącego, że kontrola postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego w archiwach zakładowych, składnicach akt oraz jednostkach organizacyjnych z powierzonym zasobem archiwalnym należy do zakresu działania archiwów państwowych. Nadzór nad narastającym zasobem archiwa państwowe realizują poprzez:

- 1) kontrole archiwów zakładowych,
- 2) lustracje archiwów zakładowych i składnic akt,
- 3) ekspertyzy wykonywane w jednostkach organizacyjnych,
- 4) codzienny instruktaż w zakresie aktualnie obowiązujących przepisów kancelaryjnych i archiwalnych udzielany pracownikom archiwów zakładowych i składnic akt, odwiedzających archiwa państwowe lub w kontaktach telefonicznych, a także przy wykorzystaniu poczty elektronicznej,
- 5) szkolenia pracowników jednostek organizacyjnych odpowiedzialnych za obieg, gromadzenie i przechowywanie dokumentacji w zakresie prowadzenia archiwów zakładowych i składnic akt, organizowane w ramach kursów archiwalnych.

Kontrole w archiwach zakładowych powinny odbywać się regularnie raz na 2–3 lata z zastosowaniem uregulowań zawartych w wytycznych Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych wprowadzonych *Zarządzeniem nr 8*

¹ Dz. U. z 2006 r., nr 97, poz. 673 z późn. zm.

NDAP z 15 czerwca 2000 r. w sprawie przeprowadzania przez archiwa państwowe kontroli postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego.

Podobną rolę jak kontrole spełniają przeprowadzane przez archiwa państwowe lustracje, chociaż mają węższy zasięg. Obejmują one np. kontrolę stopnia realizacji zaleceń pokontrolnych. Przeprowadzane są najczęściej w okresach między jedną a drugą kontrolą lub też wynikają z potrzeby posiadania szczegółowych danych o stanie fizycznym, wielkości zasobu, czy też warunkach jego przechowywania lub formie prowadzonej ewidencji.

Ekspertyzy archiwalne wykonywane są najczęściej w związku z przedkładanymi archiwum państwowemu wnioskami o wyrażenie zgody na zniszczenie dokumentacji niearchiwalnej, której okres przechowywania upłynął i mają na celu stwierdzenie, czy w wykonywanych czynnościach związanych z wydzielaniem akt na zniszczenie, zastosowano wszystkie procedury wynikające z obowiązujących przepisów, czy materiały archiwalne wytworzone przez jednostkę organizacyjną brakującą dokumentację zostały zachowane w komplecie i czy nie zachodzi potrzeba wyłączenia niektórych rodzajów akt dla celów reprezentatywnych lub jako materiałów zastępczych.

Pracownicy Archiwum Państwowego w Krakowie, korzystając z przyśługujących im uprawnień nadzorczych, na przestrzeni lat 1952–2005 przeprowadzili w archiwach muzeów 58 kontroli² i kilkanaście lustracji, przy czym częstotliwość ich wynikała ze stanu organizacyjnego archiwów, a także wyjątkowego charakteru tych placówek, np. w przypadku Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie kontrole były przeprowadzane rzadziej i miały kurtuazyjny charakter.

Pracownicy Archiwum Państwowego wykonujący czynności kontrolne w muzeach starali się zebrać w miarę możliwości wyczerpujące informacje na temat:

² APKr, Oddział VI, teczki nadzoru, bp. Dane dotyczące kontroli archiwów zakładowych w placówkach muzealnych Krakowa opracowano na podstawie protokołów kontroli przechowywanych w Oddziale VI nadzoru nad narastającym zasobem Archiwum Państwowego w Krakowie w teczках oznaczonych nr 182 (Zamek Królewski Na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie), nr 581 (Muzeum Narodowe w Krakowie), nr 609 (Muzeum Miasta Krakowa w Krakowie), nr 656 (Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie), nr 730 (Muzeum Armii Krajowej w Krakowie), nr 746 (Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie), nr 788 (Muzeum Archeologiczne w Krakowie), nr 913 (Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie), nr 914 (Muzeum Historii Fotografii w Krakowie).

- 1) przepisów kancelaryjnych i archiwalnych (posiadanych i stosowanych),
- 2) wielkości zasobu, jego rozmieszczenia i ewidencji,
- 3) stanu fizycznego dokumentacji i warunków jej przechowywania, a także warunków pracy pracowników zatrudnionych w archiwach zakładowych,
- 4) obsady personalnej w archiwach zakładowych lub powierzonej opieki nad dokumentacją.

Z podsumowań danych zawartych w protokołach, zwłaszcza z ostatnich kontroli, wynika:

Miejsce archiwów zakładowych w strukturach organizacyjnych muzeów

Kwestia usytuowania archiwów zakładowych w strukturach organizacyjnych muzeów, z równoczesnym zrównaniem ich w uprawnieniach z pozostałymi komórkami merytorycznymi, jest zadaniem trudnym do przeprowadzenia. Nawet gdy takiej formalności stanie się zadość i archiwum uzyska status samodzielnej komórki organizacyjnej, to wszelkie jego działania w kierunku wyegzekwowania przyznaných uprawnień są determinowane postawą pracowników przywiązanych do tradycji i nabytych przyzwyczajęń oraz wcześniejszego sposobu zarządzania dokumentacją. Przejawem negatywnych postaw pracowników jest przetrzymywanie w komórkach organizacyjnych akt spraw zakończonych oraz trudności z wyegzekwowaniem, w momencie rozliczania się pracowników z archiwum zakładowym z dokumentacji, spisów zdawczo-odbiorczych akt sporządzonych zgodnie z wymogami określonymi we własnych normatywach kancelaryjno-archiwalnych. Te ostatnie dokumenty, zgodnie z obowiązującymi procedurami archiwalnymi, stanowią podstawę do przekazania akt do archiwum zakładowego. Częstość zjawiskiem są powtarzające się w spisach zdawczo-odbiorczych akt błędy, popełniane przez pracowników komórek organizacyjnych je sporządzających, których eliminacja spoczywa najczęściej na pracownikach archiwów zakładowych. Skutkuje to często przedłużaniem się terminów zadań realizowanych przez archiwa zakładowe, co więcej ustalaniem kolejnych terminów realizacji zaleceń pokontrolnych wydanych przez państwową służbę archiwalną.

Do połowy lat dziewięćdziesiątych muzea krakowskie przestrzegały zasady odrębnego przechowywania dokumentacji powstałej w związku z administracyjną obsługą muzeum i dokumentacji naukowo-badawczej.

Dla zabezpieczenia tzw. akt administracyjnych powoływano początkowo składnice akt, następnie archiwa. Składnice akt, później archiwa, lokowano w strukturach działów (referatów) administracyjnych, ogólnych lub kancelarii ogólnej. Równocześnie obowiązki prowadzenia składnicy akt, potem archiwum, powierzano jednemu z pracowników działu (referatu), który nadzorował pracę tego ogniwa. Natomiast dokumentacja wytworzona w związku z merytoryczną działalnością placówek muzealnych traktowana była jako dokumentacja naukowo-badawcza. Opiekę nad tą dokumentacją pełniły komórki organizacyjne, których zadaniem było gromadzenie, przechowywanie, porządkowanie i jej udostępnianie. Komórki te w muzeach otrzymywały następujące nazwy: Dział Informacji Naukowej Muzeum Archeologicznego, Dział Dokumentacji i Kultury Ludowej Historii Muzeum Etnograficznego, Archiwum Historii Muzeum Narodowego, Dział Historyczno-Archiwalny Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowych Zbiorów Sztuki, Dział Biblioteka Naukowa i Archiwum Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Najczęściej pracą działów naukowych kierowali pracownicy naukowci, a wśród kadry były osoby prowadzące badania naukowe lub biorące w nich udział. Komórki te w zasadzie były podporządkowane dyrektorom lub ich zastępcom. System finansowania działalności muzeów przez państwo sprzyjał takim praktykom. Podział zasobu archiwalnego na dwie odrębne grupy, jak się wydaje, wynikał z faktu kwalifikowania dokumentacji naukowo-badawczej prawie w całości do materiałów archiwalnych (akt kat. A), a wśród pozostałej dokumentacji powstającej w związku z administracyjną obsługą instytucji tylko jej część zasługiwała na trwałe przechowywanie (akta kategorii A). Także obowiązek prowadzenia szczegółowej ewidencji dokumentacji naukowo-badawczej, jaki nakładała na muzea *Ustawa z 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach*³, był dodatkowym argumentem za utrzymaniem takiego podziału.

W przypadku tzw. akt administracyjnych obowiązywały przepisy archiwalne i tylko niewielka część spośród wytworzonej dokumentacji kwalifikowana była do materiałów archiwalnych. Pozostała dokumentacja po ustalonym okresie przechowywania mogła być niszczone. Istotne jest jeszcze i to, że zróżnicowane były też warunki przechowywania tych dwóch grup

³ Dz. U. z 1962 r., nr 10, poz. 48 z późn. zm., także *Ustawa z 21 XI 1996 r. o muzeach* (Dz. U. z 1997 r., nr 5, poz. 24), a w szczególności *Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z 26 VIII 1997 r. w sprawie zasad i sposobu ewidencjonowania dóbr kultury w muzeach* (Dz. U. z 1997 r., nr 103, poz. 656).

dokumentacji. Na lokale dla dokumentacji naukowo-badawczej przeznaczano w zasadzie pomieszczenia biurowe. Natomiast akta tzw. administracyjne przechowywano najczęściej w pomieszczeniach piwnicznych lub na strychach, choć wśród tej dokumentacji znajdowały się materiały archiwalne (preliminacje budżetowe, bilanse, sprawozdania, analizy, zarządzenia itp.).

Lata dziewięćdziesiąte przyniosły zmiany w statusie prawnym muzeów. Większość z nich podporządkowano samorządom. Trudności z uzyskiwaniem środków na działalność podstawową zmusiły muzea do poszukiwania oszczędności. Skutkowały one zmianami w systemie zarządzania i organizacji placówek. Niektóre muzea podjęły próby włączenia dawnych składnic akt do archiwów naukowych. Instytucją, która zapoczątkowała zmianę dotychczasowego sposobu zarządzania dokumentacją było Muzeum Narodowe w Krakowie. Dodatkowym argumentem do podjęcia takiej decyzji były zalecenia pokontrolne sformułowane przez Archiwum Państwowe po przeprowadzonej kontroli archiwum zakładowego w 1997 r., która ujawniła liczne nieprawidłowości, m.in. rozproszenie zasobu archiwalnego i brak jego ewidencji. W 1997 r. zorganizowane na nowo archiwum zakładowe połączyło istniejące wcześniej dwa odrębne działy (dawną składnicę akt z Archiwum Historii Muzeum) pod wspólnym kierownictwem. Na podobne rozwiązanie pokusiło się też Muzeum Archeologiczne w 1999 r., włączając do Działu Informacji Naukowej i Archiwum funkcjonujące dotychczas odrębnie archiwum zakładowe. Zbliżoną do poprzednich decyzję podjęła także dyrekcja Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie, likwidując składnicę akt funkcjonującą w ramach Kancelarii Ogólnej Zamku⁴. Zarządzanie zbiorami powierzyła powołanemu w 2005 r. Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu, podległemu wicedyrektorowi ds. muzealnych. W Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli archiwum zakładowe usytuowano w Dziale Dokumentacji Kultury Ludowej i Historii Muzeum. W Muzeum Historycznym Miasta Krakowa archiwum zakładowe nadal wchodzi w skład Biblioteki Naukowej i Archiwum, i bezpośrednio podlega jej kierownikowi. W podobny sposób rozwiązano kwestię miejsca archiwum zakładowego w obrębie struktury organizacyjnej Muzeum Historii Fotografii łącząc go z biblioteką jako Dział Biblioteki i Archiwum

⁴ APKr, teczka nr 182 (Zamek Królewski na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie), bp., Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu PZS zostało powołane Zarządzeniem wewnętrznym wicedyrektora z 16 marca 2005 r.

oraz podporządkowując kierownikowi Biblioteki. W Muzeum Inżynierii Miejskiej archiwum zakładowe funkcjonuje także w ramach Biblioteki Muzeum. Kierownik Biblioteki Muzeum został zobowiązany do prowadzenia archiwum zakładowego. Na podobnych zasadach jak w Muzeum Historii Fotografii rozwiązano kwestię usytuowania archiwum zakładowego w Muzeum Lotnictwa Polskiego. Kierownik Biblioteki i Archiwum w tej placówce pełni obowiązki archiwisty zakładowego. Wyjątek stanowi Muzeum Armii Krajowej, które nie ma jeszcze wyznaczonej osoby odpowiedzialnej za dokumentację. Ten obowiązek spoczywa na wszystkich pracownikach przechowujących akta w pokojach biurowych.

Powyższe rozwiązania są odstępstwem od wcześniej praktykowanej zasady podziału zasobu archiwalnego na tzw. archiwa akt administracyjnych oraz archiwa naukowe, częściowo usankcjonowanej przepisami art. 39 ust. 1 i 2 *Ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, stanowiącymi, że biblioteki i muzea wymienione w art. 22 pkt. 2 ust. 2, które gromadzą i przechowują materiały archiwalne wchodzące do państwowego zasobu archiwalnego, w zakresie tych materiałów pełnią funkcję jednostek państwowej sieci archiwalnej. Jednostki organizacyjne określone w ust. 1 w zakresie posiadanego zasobu archiwalnego podlegają przepisom ustawy. Taka praktyka prowadziła do tworzenia w jednej placówce muzealnej dwóch struktur organizacyjnych odpowiedzialnych za dokumentację muzeum.

System kancelaryjny

Wszystkie muzea objęte nadzorem państwowej służby archiwalnej posiadają własne przepisy kancelaryjne i archiwalne. Mimo to system kancelaryjny bezdziennikowy stosuje tylko 7 muzeów. W Muzeum Inżynierii Miejskiej, podobnie jak i w Muzeum Armii Krajowej obowiązuje nadal system kancelaryjny dziennikowy. Posiadane przez Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa w Krakowie i Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie przepisy kancelaryjne, pochodzące z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, wymagają nowelizacji.

Zasób archiwalny

Zgromadzony w archiwach muzeów Krakowa zasób aktowy zajmuje 737 mb długości póltek, w tym akta kat. A liczą 416 mb⁵. W większości placówek muzealnych zasób archiwalny przechowywany w archiwach muzeów jest uporządkowany. Jednak zastosowane wcześniej metody porządkowania materiałów archiwalnych (akt kat. A) w tych placówkach nie spełniają obecnie wymogów wynikających z zasad archiwalnych, a także z obowiązujących szczegółowych przepisów archiwalnych. W zasadzie uporządkowane materiały archiwalne są ułożone chronologicznie, z pominięciem podziału na zespoły aktowe, a w ramach zespołów na komórki organizacyjne. W niektórych muzeach zastosowano dodatkowo podział na grupy rzeczowe. Podobne uchybienia zawierają posiadane środki ewidencyjne materiałów archiwalnych, które sporządzano na obowiązujących w muzeach i bibliotekach formularzach. Ewidencję zasobu archiwalnego stanowią: księgi inwentarzowe, karty obiektów muzealnych, służące przede wszystkim do ewidencji obiektów muzealnych oraz karty katalogowe, służące do ewidencjonowania księgozbioru w bibliotece. Powyższe uchybienia odnoszą się zwłaszcza do tych placówek muzealnych, które posiadają zasób historyczny, m.in. Muzeum Archeologicznego w Krakowie, Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Muzeum Narodowego w Krakowie, Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie. W mniejszym stopniu problem ten dotyczy placówek muzealnych, które powstały w latach dziewięćdziesiątych XX w.

Typowym przykładem uporządkowania materiałów archiwalnych w sposób odmienny od metod porządkowania dokumentacji stosowanych w państwowej służbie archiwalnej jest zasób historyczny Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki. Przed przystąpieniem do omówienia tej kwestii konieczne jest przypomnienie kilku

⁵ Dane dotyczące wielkości zasobu archiwów zakładowych placówek muzealnych Krakowa są szacunkowe i obrazują stan zasobu archiwalnego w latach 2003–2005. Opracowano je na podstawie informacji zamieszczonych w protokołach kontroli przeprowadzonych przez przedstawicieli Archiwum Państwowego w Krakowie. Kontrole archiwów w Muzeum Narodowym w Krakowie i Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie przeprowadzone w 2009 r. wykazały, że odnotowana do 2005 r. szacunkowa wielkość zasobów akt kat. A przechowywanych w krakowskich muzeach powiększyła się o 7 mb.

faktów z dziejów Zamku Królewskiego na Wawelu, które pomogą zrozumieć przyczyny powstania wyżej wspomnianych różnic. W latach 1930–1939 Zamek Królewski na Wawelu podlegał Kancelarii Cywilnej Prezydenta, w związku z *Rozporządzeniem Rady Ministrów z 7 lutego 1930 r. o Dyrekcji Państwowych Zbiorów Sztuki*⁶. W czasie II wojny światowej był siedzibą Hansa Franka – generalnego gubernatora Generalnego Gubernatorstwa. W październiku 1945 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki bez zasięgnięcia opinii Krajowej Rady Narodowej utworzyło na Wawelu muzeum⁷. Dyrektorem Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu został Tadeusz Mańkowski. Powyższą decyzję zakwestionowało Prezydium Krajowej Rady Narodowej na posiedzeniu 3 października 1945 r. i postanowiło zobowiązać ministra kultury i sztuki do możliwie szybkiego sformułowania i przedstawienia wniosków Prezydium KRN. Minister kultury i sztuki był też zobowiązany do wysłuchania znawców w tej dziedzinie przed wyrażeniem propozycji. Równocześnie Prezydium KRN przygotowało projekt dekretu o zniesieniu rezydencji na Wawelu i oddaniu go narodowi⁸. W dniu 19 sierpnia 1946 r. Prezydium KRN podjęło uchwałę o przejęciu Zamku Królewskiego na Wawelu w administrację⁹. Za jej realizację odpowiadało Biuro Prezydzialne KRN, które na wniosek Wydziału Personalnego mianowało z dniem 1 grudnia 1946 r. dra Adama Mściwujewskiego administratorem Zamku Królewskiego¹⁰. Zamek Królewski na Wawelu stał się jedną z 7 rezydencji Prezydenta. Z wypowiedzi udzielonych na posiedzeniu Prezydium KRN i korespondencji A. Mściwujewskiego wynika, że stosunki pomiędzy administratorem a dyrekcją Zamku Królewskiego nie zawsze były poprawne. Dochodziło często do konfliktów lub różnic zdań, zwłaszcza w kwestiach organizacji prac związanych, m.in. z rekonstrukcją Zamku. Wydatki na

⁶ M.P. z 1930 r., nr 46, poz. 74.

⁷ AAN, Biuro Prezydzialne KRN, sygn. 579/87, s. 264, Protokół nr 37 z posiedzenia Prezydium Krajowej Rady Narodowej z 3 X 1945 r. Sprawa Wawelu była omawiana na posiedzeniu Prezydium KRN 3 X 1945 r., referentem był Prezydent KRN, który stwierdził, „że sprawa Wawelu została jednostronnie załatwiona przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, przy czym utworzono z Wawelu muzeum nie uwzględniając, że zawsze należał do Kancelarii Cywilnej Prezydenta i nie zapytując o opinię KRN”.

⁸ Ibidem. Jednak projekt tego dekretu nie został uchwalony przez Prezydium KRN.

⁹ AAN, Biuro Prezydzialne KRN, sygn. 579/92, s. 322, Protokół nr 46 z posiedzenia Prezydium KRN z 19 VIII 1946 r.

¹⁰ AAN, Biuro Prezydzialne KRN, sygn. 579/94, s. 203, 317, Protokół nr 64 z posiedzenia Prezydium KRN z 6 XII 1946 r.

utrzymanie i inwestycje w Zamku Królewskim na Wawelu, podobnie jak pozostałych rezydencji, były włączone do budżetu Kancelarii Cywilnej Prezydenta¹¹ uchwalanego corocznie przez Sejm.

W 1957 r. Rada Ministrów wyłączyła spod nadzoru Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych materiały archiwalne gromadzone i opracowywane, a także powstałe w wyniku działalności niektórych bibliotek¹². W grupie bibliotek niepodlegających nadzorowi Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych były dwie biblioteki z terenu Krakowa, a mianowicie Biblioteka Muzeum Narodowego w Krakowie oraz Biblioteka Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu. W świetle zapisu ust. 4 § 5 *Rozporządzenia Rady Ministrów z 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego* Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych była zobowiązana do prowadzenia ewidencji materiałów archiwalnych przechowywanych w wyłączonych spod nadzoru bibliotekach. Ten sam normatyw zapisami § 6 nadał Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych uprawnienia do powierzania innym urzędom, instytucjom i organizacjom, a w szczególności Polskiej Akademii Nauk, szkołom wyższym, muzeom i bibliotekom, na ich wniosek, przechowywania niektórych materiałów archiwalnych wchodzących do państwowego zasobu archiwalnego i pozostających pod nadzorem NDAP. Obydwie placówki korzystały z przyznanego im statusu archiwum z powierzonym zasobem do momentu wprowadzenia w życie *Ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, która cofnęła dotychczasowe uprawnienia. W 1986 r. obydwie placówki zostały powołane pod nadzór Archiwum Państwowego.

Do 1983 r. pracownicy Zamku Królewskiego na Wawelu, korzystając z przyznanego statusu, rozstrzygali samodzielnie kwestie związane z postępowaniem z dokumentacją. Dział Historyczno-Archiwalny Zamku Królewskiego odpowiedzialny za dokumentację naukowo-badawczą ustalał metody porządkowania materiałów archiwalnych i formę ich ewidencji. Pracownicy Działu Historyczno-Archiwalnego Zamku Królewskiego na Wawelu porządkujący zasób historyczny podzielili go na sześć działów. Przypuszczać należy, że zarówno zastosowany podział zasobu historycznego, jak i przyjęty sposób porządkowania akt, był wówczas akceptowany

¹¹ AAN, Kancelaria Sejmu w Warszawie, sygn. 737/285, s. 55a, Protokół z 6 posiedzenia Komisji Planu Gospodarczego i Budżetu w dniu 12 I 1950 r.

¹² § 5 ust. 3 *Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 II 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego*, Dz. U. z 1957 r., nr 12, poz. 66 i z 1959, nr 2, poz. 12.

przez pracowników Archiwum Państwowego w Krakowie, którzy odwiedzali archiwum Zamku, ponieważ w protokołach wizytacji brak jest jakichkolwiek zastrzeżeń odnośnie prowadzonych prac porządkowo-ewidencyjnych w jego zasobie. Istotą tego podziału są wyodrębnione tematyczne działy, a mianowicie:

- Dział I – „Archiwum Kierownictwa Odnowienia Wawelu” – obejmujący dokumenty Kierownictwa Odnowienia Wawelu i materiały powstałe w wyniku przedwojennej działalności Państwowych Zbiorów Sztuki,
- Dział II – „Działalność Muzeum” – akta Muzeum po 1945 r. – obejmuje sprawy restytucji (zwrotu) zabytków po wojnie, zakupów i darów muzealiów, wystaw, wydawnictw i plakatów,
- Dział III – „Varia” – obejmuje autografy królewskie i cesarskie, spuścizny po Lanckorońskich, karty pocztowe, znaczki,
- Dział IV – o nazwie „Mikrofilmy, kopie i fotografie akt zamawianych z innych instytucji na temat Wawelu”,
- Dział V – o nazwie „Dokumentacja konserwatorska ruchomych zabytków wawelskich i muzealiów oraz budynków wawelskich i Zamku w Pieskowej Skale”,
- Dział VI – o nazwie „Dokumentacja archeologiczna”.

Odrębnie bez numeracji pozostawiono:

- Depozyty,
- Rysunki i projekty techniczne dotyczące Wzgórza Wawelskiego i nieruchomości w zarządzie Zamku.

Wprowadzony podział rzeczowy dokumentacji spowodował naruszenie archiwalnej zasady o niepodzielności zespołu archiwalnego oraz pominął kwestię struktury organizacyjnej twórcy akt, która obowiązywała w momencie powstawania akt. Miał też wpływ na nadawane jednostkom archiwalnym sygnatury archiwalne, złożone z czterech elementów. Tworzą je: skrót literowy pochodzący od nazwy Zamku Państwowe Zbiory Sztuki (PZS), numer działu oznaczonego np. cyfrą rzymską II, cyfra 64 oznaczająca kolejny numer teczek (lub grupę rzeczową) łamana przez cyfrę 9 oznaczającą kolejny nr tomu w ramach tej grupy, tj. PZS-II-64/9. Dodatkową komplikacją jest fakt zastosowania innej zasady przy nadawaniu sygnatur archiwalnych dokumentacji przypisanej do Działu VI – „Dokumentacja archeologiczna” lub „Depozyty”.

Odstępstwo od obowiązujących zasad archiwalnych zarejestrowano także w Muzeum Etnograficznym, które za podstawę ewidencji przyjęło

księgi inwentarzowe i katalog kartkowy. Ewenementem było też zastąpienie sygnatur archiwalnych, umieszczanych na jednostkach archiwalnych (teczkach), sygnaturami miejsca, złożonymi z numerów klasyfikacyjnych z rzeczowego wykazu akt łamanych przez kolejne numery teczek w danej klasie rzeczowej, np. „050/1”. Nieprawidłowości odnotowano także w środkach ewidencyjnych prowadzonych w przeszłości w archiwum zakładowym Muzeum Archeologicznego. Polegały one na ewidencjonowaniu przejmowanych materiałów archiwalnych w zeszytach (np. plakatów, afiszy, map i planów miejscowości, spuścizn, ekslibrisów, a także planów pracy i sprawozdań z ich realizacji).

Zasadniczo w pozostałych muzeach problem odstępstw od przepisów archiwalnych w zakresie porządkowania materiałów archiwalnych nie pojawił się, a to dlatego że materiały te nie zostały jeszcze całościowo uporządkowane.

Większość archiwów zakładowych muzeów przyjęło za podstawę ewidencji: obowiązujące formularze spisów zdawczo-odbiorczych. Nie we wszystkich placówkach muzealnych ewidencja materiałów archiwalnych prowadzona jest zgodnie z obowiązującymi przepisami archiwalnymi.

Ewidencja

Ewidencja zabytków muzealnych prowadzona jest zgodnie z zapisami *Rozporządzenia Ministra Kultury z 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków muzealnych*¹³, a w przypadku dokumentacji sprzed 2004 r. zgodnie z obowiązującymi wówczas przepisami muzealnymi. Zabytki muzealne są ewidencjonowane w księgach inwentarzowych muzealiów, kartach ewidencyjnych, kartach katalogowych (np. w Muzeum Narodowym były prowadzone odrębne inwentarze dla: rękopisów, spuścizn, wydawnictw muzealnych, zaproszeń i druków ulotnych, ksiąg pamiątkowych z wystaw, fotografii, wycinków prasowych, także w odrębnym inwentarzu spisano akta Kancelarii dyrektora Kazimierza Banach), w księgach depozytów, w księgach wpływów oraz ubytków, katalogach stanowisk archeologicznych, w kartach informacyjnych, kartotekach zabytków wykopalisk archeologicznych i dokumentacji innych badań terenowych.

¹³ Dz. U. z 2004 r., nr 202, poz. 2073.

Brak środków ewidencyjnych odnotowano w dwóch archiwach zakładowych, a mianowicie w archiwum zakładowym Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie i w Muzeum Armii Krajowej w Krakowie.

Personel

Archiwa muzeów Krakowa łącznie zatrudniają 20 osób, w tym 16 pracowników z wyższym wykształceniem historycznym (3 osoby na ½ etatu). Jedna osoba ze stopniem naukowym, pozostali pracownicy na etatach: adiunkta ds. archiwum, archiwisty, asystenta muzealnego, st. asystenta muzealnego, kustosza, st. kustosza, dokumentalisty, referenta działalności podstawowej, specjalisty ds. archiwalnych, kierownika biblioteki i archiwum, kierownika działu dokumentacji kultury ludowej i historii muzeum. Spośród wyżej wymienionych pracowników 7 osób ukończyło kurs archiwalny I stopnia (2 osoby posiadają specjalizację archiwalną).

Lokal

Aktualnie wszystkie nadzorowane muzea bądź dysponują odpowiednimi lokalami dla archiwów zakładowych, bądź podjęły starania o ich zorganizowanie. Jednak nie wszystkie w tej kwestii zastosowane rozwiązania w pełni satysfakcjonują państwową służbę archiwalną. Najpóźniej kwestię lokalu archiwum rozwiązały muzea z najkrótszym stażem: Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie utworzone 1 października 1998 r.¹⁴ oraz Muzeum Armii Krajowej w Krakowie utworzone 1 kwietnia 2000 r.¹⁵ W tej ostatniej placówce lokal archiwum zakładowego jest nadal w fazie organizacji. Z zebranych informacji wynika też, że brak powierzchni magazynowej na przechowywanie zbiorów jest bolączką wszystkich archiwów, gdyż otrzymywane sukcesywnie pomieszczenia, zaspokajają najczęściej potrzeby bieżące i żadne z archiwów w muzeach nie dysponuje rezerwą wolnego miejsca na dopływy dokumentacji.

¹⁴ Podstawę prawną utworzenia Muzeum stanowiła *Uchwała Nr CXXII/1112/98 Rady Miasta Krakowa z 18 czerwca 1998 r. w sprawie utworzenia gminnej instytucji kultury o nazwie Muzeum Inżynierii Miejskiej*.

¹⁵ Podstawę prawną utworzenia Muzeum stanowiła *Uchwała Nr XLVI/348/00 Rady Miasta Krakowa z 8 marca 2000 r. w sprawie utworzenia wspólnie z Województwem instytucji kultury o nazwie Muzeum Armii Krajowej*.

Łącznie muzea Krakowa dysponują powierzchnią magazynową 639 m². Na pokoje pracy dla archiwistów i czytelnie muzea przeznaczają 85 m² powierzchni użytkowej. Oddzielne pomieszczenia do pracy mają pracownicy archiwów zakładowych w: Muzeum Etnograficznym, Muzeum Narodowym i Zamku Królewskim na Wawelu PZS.

Zabezpieczanie zbiorów

W zasadzie wszystkie muzea krakowskie zapewniają posiadany zasobom archiwalnym właściwe zabezpieczenie przeciwpożarowe i przeciwwłamaniowe (czujniki ppoż., alarmy sygnalizacyjne przeciwwłamaniowe).

Przekazywanie akt do Archiwum Państwowego

Muzea w świetle obowiązujących przepisów prawa archiwalnego są zobowiązane do przekazywania materiałów archiwalnych do właściwych archiwów państwowych po 25 latach. Ten obowiązek odnosi się również do Muzeum Narodowego w Krakowie i Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki. Obydwie instytucje ze względu na swój status prawny przed 1983 r. weszły w posiadanie zasobu historycznego, do którego przechowywania w świetle zapisów art. 5 pkt. 1 ust. 1 *Ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* oraz § 10 pkt. 1 *Rozporządzenia Ministra Kultury z 16 września 2002 r. w sprawie postępowania z dokumentacją, zasad jej klasyfikowania i kwalifikowania oraz zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych*¹⁶ nie są uprawnione. Zgodnie z wyżej powołanymi normatywami uprawnienia takie ma Archiwum Państwowe. Skierowane do muzeów przez Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie zalecenia pokontrolne dotyczące przekazania materiałów archiwalnych sprzed 25 lat poskutkowały wnioskami o powierzenie im na stałe lub na czas określony gromadzenia i przechowywania materiałów archiwalnych. Na przestrzeni lat 2005–2008 Dyrektor Archiwum Państwowego w Krakowie był adresatem korespondencji w sprawie powierzenia zasobu archiwalnego z następujących muzeów: Muzeum Archeologicznego, Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Muzeum Narodowego, a także niewymienionego wcześniej

¹⁶ Dz. U. z 2002 r., nr 167, poz. 1375.

Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce. Składane wnioski uzasadniano przydatnością dokumentacji w prowadzonej działalności muzealnej, a przede wszystkim w pracach konserwatorskich pozostałych zbiorów i obiektów muzealnych. Archiwum Państwowe przekazało je Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie do załatwienia zgodnie z właściwością. W korespondencji prowadzonej z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych zainteresowane strony, zostały zapoznane z wynikającymi z przepisów archiwalnych warunkami, jakie muszą być spełnione, aby placówka mogła uzyskać status jednostki, której powierzono zasób. NDAP oczekuje ze strony Archiwum Państwowego w Krakowie potwierdzenia, że starające się o powierzenie zasobu archiwalnego placówki muzealne spełniają wymogi w zakresie zarządzania dokumentacją i zabezpieczenia materiałów archiwalnych.

Podsumowanie

Z przytoczonych powyżej informacji wynika, że znaczny stopień ogólnikowości w obowiązujących w przeszłości przepisach archiwalnych sprzyjał dowolnej ich interpretacji. Świadczą o tym chociażby sprzeczne z obowiązującymi zasadami archiwalnymi zapisy w *Instrukcji z 24 września 1987 r. o organizacji Archiwum Muzeum Etnograficznego w Krakowie* wprowadzonej przez Dyrektora Muzeum¹⁷, na którą powołują się obecni pracownicy Muzeum. Potwierdzeniem tej tezy są także zapisy w *Instrukcji Muzeum Narodowego w Krakowie dot. gromadzenia zbiorów przez Archiwum Historii Muzeum Narodowego w Krakowie* zatwierdzonej 30 listopada 1973 r. przez Dyrektora Muzeum, z których wynika, że w Archiwum Historii Muzeum Narodowego powinny się znaleźć wszelkie akta kat. A, natomiast w lokalu określanym nazwą „składnica akt” powinny być gromadzone tylko akta kat. B. Unormowania zawarte w tym zarządzeniu dotyczące zabezpieczenia materiałów archiwalnych były jak najbardziej słuszne, jednak wprowadzone bez dalszych zmian w sposobie zarządzania całym zasobem archiwalnym Muzeum, stanowiły martwą literę prawa. W praktyce stosowano nadal zasadę odrębnego gromadzenia części zasobu wytworzonego przez administrację Muzeum, co więcej brak spójności pomiędzy obowiązującymi oficjalnie przepisami a stosowaną praktyką sprzyjały dalszemu rozproszeniu dokumentacji. Dodatkową

¹⁷ Funkcję Dyrektora Muzeum pełnił wówczas doc. dr hab. Edward Pietruszka.

uciążliwością był brak przez długie lata nowoczesnych przepisów kancelaryjnych i archiwalnych, które mogłyby zagwarantować prawidłowy obieg dokumentacji i zapobiec jej rozproszeniu. Brak fachowej opieki nad odrębnie funkcjonującymi składnicami akt (archiwami) spowodował, że w momencie ich likwidacji dokumentacja w nich przechowywana nie była uporządkowana i zewidencjonowana. A jeśli nawet ją uporządkowano, to przyjęty sposób porządkowania i ewidencjonowania akt był odmienny od tego, jaki stosowali pracownicy w archiwach naukowych. Tak właśnie się stało w Muzeum Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowych Zbiorach Sztuki.

W związku z powyższym ujednolicenia wymaga sposób porządkowania i ewidencjonowania zasobu archiwalnego przechowywanego w archiwach zakładowych muzeów. Jednak zasadniczy kierunek tych prac i poszczególne ich etapy powinny być konsultowane z pracownikami archiwów państwowych. Wydaje się, że byłoby zasadne powołanie przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych specjalnego zespołu do szczegółowego zbadania tych problemów. Zebrane dane mogłyby stanowić podstawę do ukierunkowania działań w tym zakresie i pomóc w rozwiązaniu skomplikowanych metodycznych problemów w zakresie porządkowania zasobów archiwalnych w archiwach muzeów.

Archiwa muzeów powinny być samodzielnymi komórkami międzywydziałowymi, a nie stanowić przybudówek do administracji czy też biblioteki. Jednocześnie powinny posiadać uprawnienia (i korzystać z nich) do nadzoru i kontroli postępowania z dokumentacją we wszystkich komórkach organizacyjnych muzeum. Oczywiście nie mogą też zawęzać swoich zainteresowań wyłącznie do kat. A, ale mieć uprawnienia do zapoznawania się z całością wytworzonej dokumentacji, bez jej znajomości nie będzie możliwa prawidłowa rozbudowa wykazów akt, co więcej ustalenie kategorii archiwalnej dla wszelkiej dokumentacji. W każdym archiwum powinna być wyznaczona osoba, której zadaniem byłyby bieżące kontakty, konsultacje i współdziałanie przy porządkowaniu i brakowaniu dokumentacji. Na pewno nie można się pogodzić z brakiem opiekuna akt, jak to ma miejsce w Muzeum Armii Krajowej w Krakowie. Budzi też niepokój kwestia pomieszczeń dla archiwów, w których znaczny procent stanowią przecież materiały archiwalne, którym należy zapewnić możliwie najlepsze warunki przechowywania, aby przetrwały wieki. Dlatego też nie można godzić się z sytuacją rozmieszczania dokumentacji w pomieszczeniach piwnicznych, korytarzach, magazynach zbędnego sprzętu.

W archiwach państwowych zabytki muzealne stanowią niewielki procent zasobu archiwalnego. W Oddziale III Archiwum Państwowego w Krakowie przy ul. Siennej 16 obiekty muzealne stanowią odrębny zbiór o nazwie *Miscellanea*, posiadający numer ewidencyjny 1604, zaliczony do „Zbiorów i kolekcji z lat 1595–2007” (podzielonych na grupy od „A” do „D”). Zbiór tworzy 61 obiektów muzealnych. Znajdują się w nim zarówno dokumenty, dyplomy, księgi, medale, portrety, elementy zdobnicze, jak i przedmioty użytkowe, np. pióro gęsie z 1592 r.¹⁸, karty do gry (4 kartony niepociętych kart) z 1595 r.¹⁹, iglice probiercze do sprawdzania próby złota lub srebra z XIX w.²⁰, Złota Księga Izby Przemysłowo-Handlowej z 6 grudnia 1850 r.²¹, dyplom członka honorowego Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa dla Klemensa Bąkowskiego z 8 kwietnia 1916 r.²², akt położenia kamienia węgielnego pod pomnik I Kadrowej z 1919 r.²³, akt umieszczenia ziemi w urnie przez mieszkańców powiatu bielskiego i złożenia jej na Sowińcu z 1935 r.²⁴ itp. Archiwum posiada inwentarz tego zespołu w postaci papierowej i elektronicznej, dostępny w bazie Inwentarzy Zespołów Archiwalnych „IZA”. Nadane tym obiektom sygnatury archiwalne składają się z litery D oznaczającej grupę w zbiorze i cyfr arabskich oznaczających kolejną pozycję w inwentarzu.

Zgromadzone w Archiwum Państwowym muzealia, zarówno przedmioty użytkowe, służące do wykonywania czynności urzędowych oraz obiekty muzealne, a także elementy zdobnicze, wykonane zostały na zlecenie instytucji, urzędów, organizacji społeczno-użytecznych z okazji organizowanych obchodów jubileuszowych lub rocznicowych. Służyły one wówczas do upamiętnienia wydarzeń lub uświetnienia organizowanych uroczystości. Niewielką część w tej kolekcji stanowią przedmioty własne Archiwum Państwowego. Pozostałe przejęte zostały razem z aktami instytucji, urzędów lub od osób prywatnych. Pracownicy porządkujący materiały archiwalne tych jednostek wydzielili je w odrębne zbiory. Zaprezentowany zbiór archiwaliów jest nieliczny. W zasadzie tematycznie jest powiązany

¹⁸ APKr, *Miscellanea*, sygn. D37.

¹⁹ *Ibidem*, sygn. D32.

²⁰ *Ibidem*, sygn. D52.

²¹ *Ibidem*, sygn. D3.

²² *Ibidem*, sygn. D20.

²³ *Ibidem*, sygn. D10.

²⁴ *Ibidem*, sygn. D11.

z dziejami ich wcześniejszych dysponentów. Poszczególne obiekty są świadectwem przywiązania ich mocodawców do tradycji. Stanowią też ważne uzupełnienie i ilustrację do informacji znajdujących się w posiadanych dokumentach.

SUMMARY

Archives within the Organisational Structures of Museums in Krakow

The article has been prepared based on a paper presented by the author on the 20th May 2008 at the II Archival and Museum Symposium organised by the Scientific Department of Record Keeping, at the Head Office of the State Archives in Warsaw.

The paper discusses the legal status and the proper handling of archival materials in the museums of Krakow. In the city there are 16 museums, some of which have traditions going back to the second half of the 19th century. These institutions not only collect objects, but also library and archival collections. All museums in Krakow are subject to supervision by the State Archive in Krakow. The supervision is exercised in a number of ways: inspections and surveys made of the archives of these institutions, compiling of expert archival reports on records, updates of clerical and archival legislation to the employees of museum archives and training (organised within the framework of archival courses) of museum staff responsible for the circulation of, collecting and storing of documentation in the field of keeping company archives.

The paper also presents an analysis of the conditions of collecting, preservation, record keeping and the making available of collections to those interested. The analysis is based on information gathered during the supervision of museums. The problems of working with museum objects at the State Archive in Krakow has also been raised.

Miscellanea

O historycznych zespołach Oddziału Akt Collegium Medicum w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Oddział Akt Collegium Medicum, będący częścią Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, ma stosunkowo krótką historię. W maju 1993 r. nastąpiło włączenie Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie do Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ustawą z dnia 16 kwietnia 1993 r.¹ włączono jedną uczelnię w drugą. Trzeba ten fakt podkreślić, bo w treści ustawy sprecyzowano, że nastąpiło „włączenie”² AM do UJ: „Włącza się Akademię Medyczną im. Mikołaja Kopernika w Krakowie, zwaną dalej »Akademią«, do Uniwersytetu Jagiellońskiego, zwanego dalej »Uniwersytetem«, z dniem 12 maja 1993 r.”³. Datą przełomową, istotną, najważniejszą dla wszystkich komórek organizacyjnych⁴ dawnej

¹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o włączeniu Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie do Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Dz.U. z dnia 31 maja 1993 r., nr 44, poz. 200.

² A nie: „połączenie”, „powrót”, „zjednoczenie” itp.

³ Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o włączeniu Akademii Medycznej..., art. 1, ust. 1.

⁴ Szerzej na temat ustroju poszczególnych jednostek organizacyjnych Collegium Medicum UJ napisano w innych miejscach (teksty złożone w Archiwum UJ). Por. Marek Mariusz Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Farmaceutycznego Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1993–)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Współpracy z Zagranicą Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1993–1996)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki i Współpracy z Zagranicą Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1996–1999)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1993–1996)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Integracji Europejskiej i Współpracy Międzynarodowej Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1999)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Socjalno-Bytowego Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1993–1996)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza pieczęci (pieczętek) Collegium Medicum (1993–)*, maszyn. Ponadto na temat ustroju jednostek istniejących już wcześniej, m.in. w momencie włączenia Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie do Uniwersytetu Jagiellońskiego napisano w innych jeszcze miejscach. Por. Marek Mariusz Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Farmaceutycznego Akademii Medycznej w Krakowie (1950–1993)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Współpracy z Zagranicą Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1982–1993)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Socjalno-Bytowego Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1982–1993)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Samodzielnej Sekcji do spraw Klinicznych i Kształcenia Podyplomowego Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1978–1991)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1977–1993)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Dydaktyczno-Naukowego Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1976–1977)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza pieczęci (pieczętek) Akademii Medycznej w Krakowie (1950–1993)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt własnych Archiwum Akademii Medycznej w Krakowie ([1950]–1993)*, maszyn. Ogólny zarys systemu kancelaryjnego obowiązującego w momencie włączania AM do UJ opisano w innym miejscu. Por. Marek Mariusz Tytko, *System kancelaryjny Akademii Medycznej w Krakowie (1950–*

struktury włączonej do *Almae Matris Cracoviensis* jest dzień 12 maja 1993 r. Z tym dniem nastąpiła likwidacja Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie⁵, ponieważ ustawodawca określił, że: „Z dniem włączenia znosi się Akademię”. Z kolei artykuł drugi ww. ustawy precyzował:

Uniwersytet z dniem włączenia Akademii, oprócz dotychczasowej działalności 1) prowadzi działalność dydaktyczną i badawczą w zakresie nauk medycznych, 2) prowadzi działalność leczniczą (...), 3) uczestniczy w sprawowaniu opieki zdrowotnej przez publiczne zakłady opieki zdrowotnej (...)⁶.

Powyższe artykuły ustawy z 1993 r. odnosiły się również do wszelkich struktur i kompetencji zniesionej krakowskiej Akademii Medycznej⁷, której to struktury i kompetencje przynależały odąd do Uniwersytetu Jagiellońskiego (także struktury Państwowego Szpitala Klinicznego)⁸.

Formalnie rzecz biorąc, z dniem 12 maja 1993 r. przestało zatem istnieć dotychczasowe Archiwum Akademii Medycznej im. M. Kopernika w Krakowie. Nie istnieje żaden inny dokument, który stanowiłby o likwidacji dotychczasowego Archiwum AM (dzieje tego Archiwum ukazano w innym miejscu⁹). Sukcesorem akt dawnej AM został Uniwersytet Jagielloński. Struktury dawnej AM utworzyły w ramach UJ ciało zwane statutowo „Collegium Medicum”, którego jednak nie wspominała ww. ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. Jednak w oficjalnie publikowanym *Składzie osobowym Collegium Medicum* z 1993 r. pojawił się zapis o istnieniu „Archiwum Collegium Medicum” w lokalu przy ul. św. Anny 3 w Krakowie. Po 1 października 1994 r., kiedy to nowym kierownikiem Archiwum UJ został dr hab. Jerzy Michalewicz, historyk¹⁰, ww. zastana, odrębna struktura archiwalna CM UJ, została faktycznie włączona w strukturę Archiwum Głównego Uniwersytetu Jagiellońskiego i zyskała nazwę „Oddział Akt Collegium Medicum” (później przemianowano ją na „Oddział Collegium Medicum”. Na przełomie XX i XXI w. zmodyfikowana pełna nazwa oficjalna brzmiała: „Uniwersytet Jagielloński. Archiwum. Oddział Collegium

1993), maszyn. Na temat wspólnych ujęć kilku zespołów akt AM i CM UJ por. Halina Zwolska, *Wydział Pielęgniarski*, maszyn.; Eadem, *Sekcja Administracji Nieruchomości AM 1973–1983. Dział Administracji AM i CM UJ 1984–1996*, rękopis; Eadem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauczania i Spraw Bytowych Studentów [1977–1996]*, rękopis; Eadem, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Krakowie*, rękopis; Eadem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Spraw Pracowniczych Akademii Medycznej w Krakowie 1950–1993*, rękopis; Eadem, *Wstęp do inwentarza Senackiej Komisji Dyscyplinarnej ds. Pracowników Akademii Medycznej*, rękopis.

⁵ Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 o włączeniu Akademii Medycznej..., art. 1, ust. 2.

⁶ *Ibidem*, art. 2, ust. 1.

⁷ W tym – wydziały, instytuty, katedry, zakłady, kliniki, pracownie, wszelkie działy centralne, sekcje administracji i kwestury itd.

⁸ Nazwę: „Państwowy Szpital Kliniczny” zmieniono w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. na: „Szpital Kliniczny”, a następnie od 1999 r. na: „Szpital Uniwersytecki” (ta ostatnia zmiana nazwy wiązała się z reformą systemu ubezpieczeń zdrowotnych, powstaniem Kas Chorych z dniem 1 stycznia 1999 r., co wymusiło na władzach UJ konieczność dostosowania się do nowej sytuacji finansowania szpitali, które w pewnym sensie mogły być dla siebie konkurencyjne, a określenie: „Szpital Uniwersytecki” w odniesieniu do szpitala klinicznego podnosiło jego rangę).

⁹ Na temat Archiwum AM i akt własnych Archiwum AM por.: Marek Mariusz Tytko, *Wstęp do inwentarza akt własnych Archiwum Akademii...* Por. także: Idem, *Archiwum Akademii Medycznej w Krakowie (1950–1993)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2008, R. 58 [wyd. 2009], s. 307–320.

¹⁰ Jerzy Michalewicz, historyk szkolnictwa i gospodarki oraz demografii, biografista.

Medicum”¹¹. Nazwa: „Archiwum Collegium Medicum” funkcjonowała i funkcjonuje nadal w świadomości potocznej, zwłaszcza wśród pracowników CM UJ, traktujących nadal ww. komórkę jako własne archiwum zakładowe.

Losy Oddziału Akt CM UJ są następujące. Do 30 października 1997 r. ww. Oddział Akt mieścił się w kamienicy prywatnej w Śródmieściu przy ul. św. Anny 3 w dwóch ostatnich pomieszczeniach na drugim piętrze od strony ulicy. Od 30 października 1997 r. do 27 lutego 2002 r. zajmował dwa oszklone pomieszczenia (nr 11 i nr 13) na parterze budynku Biblioteki Medycznej UJ przy ul. Medycznej 7 w Krakowie-Prokocimiu. Od 27 lutego 2002 r. po dzień dzisiejszy siedzibą ww. Oddziału jest część parterowego budynku przy ul. Śniadeckich 16 na Grzegórkach. Należy wspomnieć, że przejściowo w latach 1995–1996 jedna z pracowni (jeden z magazynów) Oddziału Akt CM UJ mieściła się w dwóch ostatnich pomieszczeniach na pierwszym piętrze w budynku przy ul. Kopernika 19/E w Krakowie, obecnie mieści się tam Dział Zaopatrzenia CM UJ. Dla porządku trzeba zaznaczyć, że część akt, np. katalogi studenckie, teczki studenckie AM i CM UJ, ze względów praktycznych (wydawanie zaświadczeń o studiach dla byłych studentów AM i CM UJ) znajdowała się od połowy lat dziewięćdziesiątych XX w. w magazynie głównym Archiwum UJ przy ul. św. Anny 6 na parterze przy sekretariacie w magazynie nr 1 od strony ul. Jagiellońskiej. Ta część akt studenckich AM i CM UJ, przechowywana przy ul. św. Anny 6, we wrześniu/październiku 2004 r. wraz z uniwersyteckim Archiwum głównym została przeniesiona do nowej siedziby Archiwum UJ przy al. Mickiewicza 22 w Krakowie do starej części gmachu Biblioteki Jagiellońskiej, gdzie do dziś znajduje się w ogólnym magazynie archiwalnym na szóstym piętrze w skrzydle budynku od strony ul. Ingardena.

Obsada personalna Oddziału Akt CM UJ zmieniała się z biegiem czasu. Pracowali w nim, faktycznie przy ul. św. Anny 3, początkowo: Elżbieta Mej (posiadająca jedynie średnie wykształcenie), na etacie CM UJ od 1993 r. do połowy 1995 r. (wcześniej zatrudniona także w Archiwum AM do 1993 r.), dr Krzysztofa Michalewska, historyk¹², pracująca tam na etacie UJ od 1993 r. do końca 1999 r., mgr Jacek Paruch, historyk, pracujący tam na etacie CM UJ od połowy 1995 r. do końca 1996 r., mgr Andrzej Musielak, persolog¹³ (znany krakowski iranista), pracujący w jednym z pomieszczeń Oddziału Akt CM UJ przy ul. Kopernika 19/E na etacie CM UJ w latach 1995–1996, następnie zaś w Archiwum głównym UJ. W Oddziale Akt Collegium Medicum UJ pracowali także dr Marek Mariusz Tytko, historyk sztuki, specjalista informacji naukowej, pedagog, pozostający na etacie UJ, oddelegowany do Oddziału Akt CM od 19 marca 1997 r. do 31 stycznia 2006 r. i mgr pedagogiki Halina Zwolska¹⁴, na etacie UJ, mianowany kierownik ww. Oddziału w okresie od 1 marca

¹¹ Tak napisano w 2002 r. na oficjalnej tablicy informacyjnej na zewnętrznej ścianie budynku przy ul. Śniadeckich 16 w Krakowie.

¹² Dr Krzysztofa Michalewska (ur. w 1933 r. w Krystynopolu, zm. w 2006 r. w Krakowie), historyk oświaty, szkolnictwa wyższego i kultury, w okresie PRL represjonowana z powodu przekonań politycznych, m.in. w latach 80. XX w. zwolniona z pracy w UJ. W okresie III RP przywrócona do pracy w UJ. Por. Krzysztof Stopka, *Z żałobnej karty – Krzysztofa Michalewska*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2007, t. 13, s. 211–212.

¹³ Andrzej Musielak, tłumacz perskiej literatury klasycznej, m.in. przetłumaczył z perskiego traktaty sufiego Azizoddin’a Nasafi’ego.

¹⁴ Halina Zwolska (Halina Zaleska), mgr pedagogiki ze specjalizacją w zakresie historii wychowania, uczennica prof. Jana Hulewicza, historyka oświaty, wychowania i kultury. Autorka prac m.in. na temat dziejów szkolnictwa wyższego, np. Szkoły Głównej Koronnej w XVIII w., dziejów poszczególnych jednostek UJ (głównie medycznych) w XIX i XX w. oraz dziejów Akademii Medycznej w Krakowie, autorka biogramów uczonych

2000 r. do 31 grudnia 2005 r. Od 1 stycznia 2006 r. Oddziałem Akt Collegium Medicum kierował pełnomocnik Dyrektora Archiwum UJ, wicedyrektor dr Mariusz Jakubek¹⁵, historyk, pracownik UJ. Obecnie osobą opiekującą się w sposób szczególny aktami Oddziału CM UJ jest mgr historii Edyta Paruch, pracownica UJ. Od 1 lutego 2006 r. do dnia dzisiejszego obsada personalna Oddziału Akt CM UJ przy ul. Śniadeckich 16 w Krakowie jest zmienna, a dyżury w siedzibie Oddziału pełnią kolejno różne osoby z grona pracowników etatowych Archiwum Uniwersyteckiego, będące zarówno na etacie Collegium Medicum¹⁶, jak i na etacie UJ¹⁷.

Zasób Oddziału Akt CM wynosi kilkaset metrów bieżących i waha się wraz z kolejnymi akcesjami dokumentów i wraz z brakowaniem dokumentacji niearchiwalnej, dochodząc maksymalnie do ok. 1000 mb (licząc razem akta AM i CM zgromadzone przy ul. Śniadeckich 16 i przy al. Mickiewicza 22). Pojemność magazynowa samego Oddziału przy ul. Śniadeckich 16 wynosi maksymalnie ok. 600–700 mb.

W skład historycznego zasobu aktowego Oddziału Akt CM UJ wchodzi dokumenty pozostałe po byłej Akademii Medycznej (1950–1993) i akta nowsze z okresu istnienia Collegium Medicum UJ, bo od 1993 r. prawie do dnia dzisiejszego akcesje napływają na bieżąco, w miarę wolnego miejsca. Razem jest to kilkadziesiąt zespołów aktowych, przy czym najważniejsze są akta kategorii „A”, mające znaczenie historyczne oraz akta kategorii „BE50” mogące mieć znaczenie historyczne w przyszłości (np. akta personalne pewnych kategorii pracowników AM i CM UJ). Prócz tego w Oddziale przechowuje się dokumentację kategorii „B”, o znaczeniu czasowym, bieżącym, głównie finansowym, która systematycznie jest brakowana i za zgodą Archiwum Państwowego przeznaczana na makulaturę.

Do najważniejszych zespołów akt historycznych krakowskiej Akademii Medycznej należą: 1) akta senackie, 2) akta rektorskie, 3) akta administracji centralnej, 4) akta wydziałowe, 5) akta instytutów, katedr, klinik, zakładów, pracowni etc. (chodzi o tzw. „akta zakładowe”, czyli o dokumentację poszczególnych „zakładów naukowych” w uczelni).

Z akt Senatu AM zachowały się głównie protokoły posiedzeń Senatu AM (w stanie niepełnym) oraz akta niektórych komisji senackich AM (np. dyscyplinarnej)¹⁸. Z akt rektorskich AM zachowały się szczerkowo głównie akta z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Protokoły Senatu AM, zwłaszcza księgi protokołów z lat 1950–1968, a także luźne, późniejsze, są nieocenionym źródłem informacji o życiu naukowym uczelni, głównie jeżeli chodzi o sprawy naukowe, zatwierdzanie stopni i tytułów, ważne decyzje strukturalne. Do komisji senackich lub rektorskich zaliczyć należy także np. komisje ds. klinicznych, ds. naukowych itd., lecz de facto działalność urzędową

krakowskich (głównie medyków), autorka artykułów nt. doktoratów *honoris causa* UJ w XVIII–XIX w.

¹⁵ Mariusz Jakubek opracował syntezę bibliograficzną czasopiśmiennictwa krakowskiego z okresu zaborów. Por. Mariusz Jakubek, *Prasa krakowska, 1795–1918. Bibliografia*, Kraków 2004, s. XIX, [1], 387, [1], seria: Z Prac Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Seria F, t. 4.

¹⁶ Etaty pracowników archiwalnych Collegium Medicum UJ są finansowane z budżetu Ministerstwa Zdrowia, ponieważ Collegium Medicum UJ zachowuje odrębność finansową w stosunku do reszty UJ.

¹⁷ Etaty pracowników archiwalnych Archiwum Głównego UJ są finansowane z budżetu ministerstwa właściwego dla spraw szkolnictwa wyższego i nauki, tak samo jak etaty uniwersyteckie niebędące w gestii finansów CM UJ.

¹⁸ Por. Marek Mariusz Tytko, *Wstęp do akt Senatu Akademii Medycznej w Krakowie (1950–1993)*, rękopis. Akta komisji dyscyplinarnej AM posiadają osobny inwentarz, por. Halina Zwolska, *Wstęp do inwentarza Senackiej Komisji Dyscyplinarnej ds. Pracowników Akademii Medycznej*, rękopis.

w tym zakresie prowadziły odpowiednie komórki administracji centralnej AM, powoływane stopniowo, w miarę potrzeb. Np. Dział Nauki AM związany był z odpowiednią komisją ds. nauki w AM, komórka ds. klinicznych – z odpowiednią komisją ds. klinicznych itd. Akta dot. tych spraw były jednak prowadzone przez urzędników z danej komórki, a nie przez członków komisji, akta posiadały znaki danej komórki, a nie – Komisji, stąd powstałe zespoły akt administracji centralnej odzwierciedlają działalność czy to Rektora (prorektorów) i komisji rektorskich im podległych, czy to Senatu AM i podległych mu komisji senackich.

Wśród zróżnicowanych akt administracji centralnej AM¹⁹ na uwagę zasługują szczególnie dokumenty zespołów, które pozwalają na historyczne odtworzenie życia naukowego uczelni. Przykładowo biorąc, chodzi o zespoły Działu Organizacji i Planowania (zwane pierwotnie Działem Organizacji), który od lat sześćdziesiątych XX w. aż do 1975 r. miał także w swoim zakresie np. sprawy przyjmowania gości zagranicznych przez AM i służbowych wyjazdów pracowników AM za granicę. Szczątkowo zachowane dokumenty tego działu nie pozwalają jednak na pełne odtworzenie spraw kontaktów z zagranicą z tego czasu. Podobnie nie sposób w pełni odtworzyć kwestii badań naukowych.

Na uwagę zasługuje mały zespół Działu Dydaktyczno-Naukowego AM (1976–1977)²⁰, który zajmował się m.in. zarówno sprawami dydaktyki, jak i kwestiami badań naukowych (wnioski, planowanie, rozliczanie – reprezentowane w aktach szcątkowo), w tym także sprawami kontaktów z zagranicą (naukowe wyjazdy za granicę pracowników AM oraz przyjmowanie naukowców – gości zagranicznych). Byłoby błędem włączanie tego zespołu aktowego (DDN) do innego zespołu, tj. do akt Działu Nauki AM (DN), który powstał później i miał inny zakres obowiązków.

Dział Nauki AM (1977–1993)²¹, przejściowo funkcjonujący jako Sekcja ds. Nauki (1991–1993), obejmuje m.in. sprawy wyjazdów zagranicznych i przyjazdów gości z zagranicy (w okresie 1977–1982), sprawy organizowania konferencji naukowych w AM, kwestie badań naukowych (wnioski, planowanie, sprawozdania z badań, rozliczanie projektów), sprawy doktoratów, habilitacji i profesur. Tenże dział pośredniczył w ww. sprawach między wydziałami AM a tzw. Centralną Komisją Kwalifikacyjną ds. Tytułu i Stopni Naukowych (nazwa CKK zmieniała się).

Dział Współpracy z Zagranicą AM (1992–1993)²², przejściowo funkcjonujący jako Samodzielna Sekcja ds. Współpracy z Zagranicą (1982–1984), powstał przez wydzielenie się ze struktur Działu Nauki AM. Obejmuje sprawy wyjazdów za granicę pracowników AM, przyjazdów naukowców zagranicznych do krakowskiej AM (gości zagranicznych), kwestie umów (porozumień) dwustronnych pomiędzy AM a zagranicznymi uczelniami i sprawy temu podobne. Jego akta są stosunkowo dobrze zachowane i uporządkowane, choć z racji ich „świeżości” (nie upłynęło jeszcze 30 lat od ich powstania) i faktu istnienia w dokumentach

¹⁹ Na temat akt *sensu stricto* administracyjnych, niemających jednak znaczenia dla odtworzenia dziejów nauk medycznych w krakowskiej AM por.: Halina Zwolska, *Sekcja Administracji Nieruchomości AM 1973–1983. Dział Administracji AM i CM UJ 1984–1996*, rękopis.

²⁰ Por. Marek Mariusz Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Działu Dydaktyczno-Naukowego Akademii Medycznej...*

²¹ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki Akademii Medycznej...*

²² Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Współpracy z Zagranicą Akademii Medycznej...*

informacji personalnych, dotyczących spraw osobowych pracowników AM, także tych nadal żyjących i czynnych, akta owe są jeszcze normalnie niedostępne dla badaczy.

Na uwagę zasługują także akta Samodzielnej Sekcji ds. Klinicznych i Szkolenia Podyplomowego AM (w skrócie: DSK, stąd komórka zwana była potocznie: „Działem Spraw Klinicznych”)²³. Ww. komórka (1978–1991), istniejąca w strukturach AM, miała za zadanie początkowo zajmowanie się sprawami kontraktu medycznego w Kuwejcie, zgodnie z umową polsko-kuwejską (1978), następnie sprawami kontraktu medycznego w Libii (1979–1983), w myśl porozumienia polsko-libijskiego (krakowska AM prowadziła nabór kandydatów na kontrakt w skali całego kraju, a następnie prowadziła część spraw merytorycznych związanych z kontraktem w Libii). Sekcja ta zajmowała się także kwestiami specjalizacji medyków (chodzi o specjalizację pierwszego i drugiego stopnia dla lekarzy), kursami doskonalącymi dla medyków itp. Ww. Sekcja została zlikwidowana u zarania III RP, a na jej miejsce powołano samodzielne stanowiska ds. klinicznych w AM (1991–1993). Akta sekcji zachowane dość reprezentatywnie, pozwalają na badanie zagadnień specjalizacyjnych i spraw kontraktowych.

Ważnym zespołem, potrzebnym dla odtworzenia historii nauki krakowskiej w zakresie nauk medycznych jest zespół Działu Spraw Pracowniczych AM (1950–1993)²⁴. Akta tego zespołu są szczególnie obfite, przydatne będą w przyszłości dla biografistyki. Dział ten funkcjonował pod zmiennymi nazwami (oficjalnymi i potocznymi) w okresie PRL (np. Oddział Personalny, Dział Kadr, Dział Osobowy, Dział Spraw Pracowniczych) i na początku istnienia III RP. Chodzi zwłaszcza o teczki osobowe pracowników nauki (nauczycieli akademickich) AM (1950–1993) w ilości kilkudziesięciu mb. W mniejszym stopniu o teczki pracowników niebędących nauczycielami akademickimi, choć także i te mogą być cennym źródłem dla biografistyki, do tej kategorii przynależą m.in. teczki bibliotekarzy, archiwistów, personelu pomocniczego, urzędniczego, także częściowo tylko zachowane teczki pracowników Zakładu Remontowo-Budowlanego AM (ZRB). Należy zaznaczyć, że nie wszystkie teczki pracowników AM zachowały się do dnia dzisiejszego, nawet spośród teczek naukowców (od momentu przejęcia zbiorów przez Archiwum UJ brakowało np. teczki prof. Jana Oszackiego czy prof. Krzysztofa Michejdy itd.). Brakowało także sporej części teczek osobowych pracowników Zakładu Remontowo-Budowlanego AM, które zostały zniszczone jeszcze w okresie przed przejściem ich przez Archiwum UJ.

Można wspomnieć w tym miejscu akta Działu Spraw Socjalno-Bytowych AM (1982–1993)²⁵, które mogą być przyczynkiem (ilustracją) do pokazania problemów socjalnych w trudnych latach osiemdziesiątych XX w. (jak pomagano pracownikom – praca socjalna na uczelni). Można wskazać także na osobne akta Działu Nauczania i Spraw Bytowych Studentów AM i CM UJ, które obrazują fragmentarycznie pomoc świadczoną studentom AM i CM UJ²⁶.

Inne zachowane zespoły administracji centralnej AM nie mają tak wielkiego znaczenia dla odtworzenia dziejów naukowych krakowskiej Akademii Medycznej (np. akta

²³ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Samodzielnej Sekcji do spraw Klinicznych i Kształcenia Podyplomowego Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1978–1991)*, maszyn.

²⁴ Por. H. Zwolska, *Wstęp do inwentarza Działu Spraw Pracowniczych Akademii Medycznej...*

²⁵ Por. M. M. Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Działu Socjalno-Bytowego Akademii Medycznej...*

²⁶ Por. H. Zwolska, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauczania i Spraw Bytowych Studentów...*

Inspektora Przeciwpożarowego, akta Inspektora BHP, dokumentacja Działu Kontroli czy Kwestury). Zachowane akta Kwestury dotyczą lat 1979–1990, lecz głównie są to listy płac.

Warto jednak zwrócić uwagę na osobne, specyficzne akta Zarządu Inwestycji AM, który od lat sześćdziesiątych XX w. do 1993 r. zajmował się w ww. uczelni sprawami budowy (rozbudowy) kolejnych gmachów AM (np. kampusu w Krakowie-Prokocimiu: akademiki studenckie, stołówka, budynek Wydziału Farmacji, budynek Biblioteki Medycznej). Dokumentacja budowlana jest niezbędna dla poznania historii rozbudowy lokali krakowskiej Akademii Medycznej. Poza dokumentacją techniczną wśród dokumentów zespołu Zarządu Inwestycji AM znajdują się m.in. teczki osobowe pracowników tej specyficznej jednostki uczelnianej, w okresie PRL-u podległej m.in. ministerstwu właściwemu dla spraw budownictwa. Akta te były gromadzone w budynku przy ul. Śniadeckich 16, gdzie od 1993 r. do 2001 r. funkcjonował Zarząd Inwestycji Collegium Medicum UJ (a wcześniej, do 1993 r. Zarząd Inwestycji AM). Akta te zostały przejęte przez Archiwum UJ – Oddział Collegium Medicum dopiero w 2002 r., kiedy to ww. Oddział wprowadził się do pomieszczeń po zlikwidowanym Zarządzie Inwestycji CM UJ. Z zasobu tego Archiwum warto wskazać na nieliczne fotografie obiektów (modeli) budowlanych gmachów AM i plany budynków mogące zainteresować historyków architektury. Akta Zarządu Inwestycji posiadają osobny, uporządkowany ciąg teczek pracowniczych tejże jednostki, niewchodzący w skład teczek osobowych pracowników AM.

Na osobną uwagę zasługują trzy ważne zespoły akt wydziałowych: Wydziału Lekarskiego AM (1950–1993)²⁷, Wydziału Farmaceutycznego AM (1950–1993)²⁸, Wydziału Pielęgniarskiego AM (1975–1993)²⁹. Należy zaznaczyć, że stan ich kompletności jest różnicowany. Najmniej zachowało się akt Wydziału Lekarskiego AM z tzw. „registratury”. Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Lekarskiego (WL AM zachowały się tylko z lat 1969–1993, akta registratury WL AM z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Najlepiej z tego zespołu zachowały się akta studenckie (teczki studenckie i katalogi studentów, tzw. ankiety wpisowe, dzienniki studiów) z lat 1950–1993. Wśród teczek studenckich z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych są liczne braki, wskutek zniszczenia w okresie istnienia AM – licznych teczek studentów WL „skreślonych ze studiów”. Stosunkowo dobrze zachowały się teczki przewodów doktorskich, kandydackich, habilitacyjnych, wnioski o tytuł profesorski, a także prace doktorskie i kandydackie Wydziału Lekarskiego AM. Prace habilitacyjne WL AM uległy zniszczeniu w Archiwum UJ, tj. zostały przekazane na makulaturę wskutek decyzji ówczesnego kierownictwa AUJ, czemu niżej podpisany nie mógł zapobiec, choć protestował w tej sprawie.

Osobno w ramach Wydziału Lekarskiego istniał Oddział Stomatologiczny, z którego m.in. zachowały się akta studenckie (teczki studenckie, katalogi studenckie), choć teczki nie są kompletne (brak szeregu teczek studentów tzw. „skreślonych”). Registratura aktowa Oddziału Stomatologicznego jest, podobnie jak registratura całego zespołu WL AM, w stanie wysoce szczątkowym, głównie z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w., zaś prace doktorskie, teczki przewodów doktorskich, habilitacyjnych i wnioski profesorskie stomatologów są połączone z odpowiednimi ciągami ww. dokumentów odnoszących

²⁷ Por. H. Zwolska, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej...*

²⁸ Por. M. M. Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Farmaceutycznego Akademii Medycznej...*

²⁹ Por. H. Zwolska, *Wydział Pielęgniarski...*

się do lekarzy, tu nie różnicowano spraw stomatologów-naukowców od spraw reszty naukowców-medyków (lekarzy) w ramach akt Wydziału Lekarskiego. Teczki doktorantów prowadzone w ramach Studium Doktoranckiego AM³⁰ zostały włączone do odpowiednich ciągów teczek doktorskich Wydziału Lekarskiego lub Wydziału Farmaceutycznego.

Dokumenty Wydziału Farmaceutycznego AM są stosunkowo najlepiej zachowanym zespołem akt wydziałowych AM z lat 1950–1993³¹, choć i tu w pewnych kategoriach akt (w tzw. registraturze) zdarzają się liczne luki w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w., lecz registratura Wydziału Farmacji na ogół zachowała się prawie w całości (akta historyczne) w przeciwieństwie do akt historycznych WL AM, gdzie do naszych czasów dotrwały tylko szczątki tej registratury. Z akt Wydziału Farmaceutycznego, poza dobrze zachowanymi protokołami posiedzeń Rady Wydziału (choć dokumentacja posiada niewielkie luki), warto zwrócić uwagę na przewody doktorskie, przewody kandydackie, przewody habilitacyjne i wnioski o tytuł profesora, nadto na prace doktorskie i habilitacyjne farmaceutów zachowane w oryginalnych maszynopisach. Akta studenckie farmaceutów zachowały się w zasadzie kompletniej, niż w przypadku akt studentów WL (teczki studenckie, katalogi, dzienniki studiów). Wśród akt studenckich Wydziału Farmaceutycznego zachowały się akta studentów Oddziału Analityki Medycznej od pierwszej połowy lat siedemdziesiątych XX w. do 1993 r., ponieważ obok kierunku „aptekarskiego” (aptecznego) Wydział Farmaceutyczny prowadził wtedy równoległe studia z zakresu „analityki medycznej” (osobny kierunek studiów), stąd istnieją osobne ciągi teczek „farmaceutów” i „analityków medycznych” oraz w zasadzie osobne katalogi studenckie (choć niektóre roczniki posiadają wspólne księgi dla studentów ‘farmacji’, tj. kierunku „aptekarskiego” i dla studentów „analityki medycznej”, np. na początku lat osiemdziesiątych XX w.). Trzeba zwrócić uwagę na fakt, że oryginalne maszynopisy prac magisterskich Wydziału Farmaceutycznego znajdują się obecnie wskutek zaszczości historycznych w zbiorach Biblioteki Medycznej CM UJ przy ul. Medycznej 7 w Krakowie-Prokocimiu.

Akta Wydziału Pielęgniarskiego AM z lat 1975–1993 zachowały się stosunkowo dobrze. Najbardziej kompletnie zachowały się protokoły Rady Wydziału Pielęgniarskiego AM (1975–1993), registratura w zasadzie dopiero od ok. 1980 r. do 1993 r. jest w miarę kompletna. Akta studenckie (teczki studentów) i prace magisterskie są także w miarę dobrze reprezentowane. Akta Wydziału Pielęgniarskiego nie kończą się na cezurze 1993 r., lecz tworzą jeden zespół z aktami Wydziału Pielęgniarskiego CM UJ do 1996/1997 r. Wydział Pielęgniarski CM UJ to jest personalnie, lokalowo – dawny Wydział Pielęgniarski AM, który wszedł w skład Collegium Medicum. Decyzja o połączeniu akt dwóch formalnie różnych struktur (AM i UJ) w jeden zespół Wydziału Pielęgniarskiego podjęta została z tego powodu, że Wydział Pielęgniarski CM został zlikwidowany w 1997 r. i na jego miejsce powstał nowy: Wydział Ochrony Zdrowia, zwany później Wydziałem Nauk o Zdrowiu.

Wśród akt jednostek pozawydziałowych warto wskazać na zespół akt Szkoły Zdrowia Publicznego Akademii Medycznej i Uniwersytetu Jagiellońskiego (jednostka międzyuczelniana, powstała jeszcze przed włączeniem AM do UJ). Szkoła Zdrowia Publicznego CM stała się zaczątkiem późniejszego Instytutu Zdrowia Publicznego CM UJ, który istniał na

³⁰ Por. Marek Mariusz Tytko, *Studium Doktoranckie Akademii Medycznej w Krakowie 1965–1993*, rękopis.

³¹ Por. Idem, *Inwentarz akt Wydziału Farmaceutycznego Akademii Medycznej w Krakowie 1950–1993*, maszyn.

Wydziale Ochrony Zdrowia. W tym zespole znajdują się także akta personalne pracowników ww. Szkoły.

Akta zakładowe AM (akta zakładów, katedr, instytutów, klinik, pracowni AM) są dość przypadkowe, szcztąkowe, z reguły są to dokumenty z końca lat osiemdziesiątych lub początku lat dziewięćdziesiątych XX w. Pozwalają one w pewnych przypadkach uzupełnić informacje o działalności danego wydziału lub dotyczą jednostek międzywydziałowych. Trzeba zaznaczyć, że Oddział Akt CM UJ nigdy nie gromadził i nie gromadzi dokumentacji chorobowych z klinik AM czy CM. Istnieje osobne Archiwum Szpitala Uniwersyteckiego przy ul. Kopernika 36 (dawne Archiwum Państwowego Szpitala Klinicznego), które to czyni. Niektóre jednostki AM (a obecnie CM UJ) miały i mają własne archiwa, np. Instytut Pediatrii w Krakowie-Prokocimiu, który posiada nie tylko dokumentację chorobową pacjentów, ale także inną dokumentację (np. pracowniczą, kliniczną, finansową, budowlaną, techniczną, naukową, dot. konferencji tam organizowanych itd.). Tu pominięto omawianie akt zakładowych AM, porzostając na ogólnej informacji, że takowe istnieją w zasobie i są w trakcie porządkowania.

Dla pełności obrazu akt zgromadzonych w Oddziale Akt Collegium Medicum należy dodać, że ww. Oddział gromadzi na bieżąco akta (także kategorii „A” o znaczeniu historycznym dla przyszłości) wytworzone przez kancelarie Collegium Medicum UJ. Do zespołów (otwartych lub zamkniętych) zaliczają się w tym zakresie m.in.: 1) akta „senackie” (tzw. Senatu CM UJ zwanego później Radą Collegium Medicum), 2) akta prorektorskie CM UJ (w tym – komisje prorektorskie), 3) akta administracji centralnej CM UJ, 4) akta wydziałowe CM UJ, akta zakładowe CM UJ. Głównie są to akta z końca XX w. i początku XXI w., kiedy to nastąpiła akcesja z jednostek Collegium Medicum do Oddziału Akt CM.

Wśród akt wydziałowych ww. Oddział posiada wspomniane już dokumenty Wydziału Pielęgniarskiego CM (zlikwidowanego w 1997 r.), szcztąkowo – akta Wydziału Farmaceutycznego wraz z Oddziałem Analityki Medycznej CM UJ³² i akta Wydziału Lekarskiego wraz z Oddziałem Stomatologicznym CM, przemianowanym później na Instytut Stomatologii. Stosunkowo najlepiej reprezentowane są akta studenckie (teczki studenckie), doktorskie (prace doktorskie, teczki przewodów doktorskich), habilitacyjne (teczki przewodów habilitacyjnych), wnioski profesorskie (wnioski o tytuł naukowy profesora) itd., a tzw. registraturę zgromadzono obecnie w stosunkowo niewielkim stopniu.

Akta administracji centralnej reprezentowane są dość dobrze. Warto wymienić istotne dla poznania dziejów Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego takie zespoły akt, jak: 1) Dział Nauki CM UJ (1993–1996)³³, 2) Dział Współpracy z Zagranicą CM UJ (1993–1996)³⁴, 3) Dział Nauki i Współpracy z Zagranicą CM (1996–1999)³⁵, 3) Dział Integracji

³² Por. M. M. Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Farmaceutycznego Collegium Medicum...*

³³ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki Collegium Medicum...*

³⁴ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Współpracy z Zagranicą Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1993–1996)...*

³⁵ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki i Współpracy z Zagranicą Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1996–1999)...*

Europejskiej CM (od 1999 r.)³⁶, 4) Biuro Badań Naukowych CM, 5) Dział Socjalno-Bytowy CM UJ (1993–1996, akta z lat 1993–1995)³⁷.

Pieczętki AM³⁸ i pieczętki CM UJ³⁹ są zachowane, opracowane i zinwentaryzowane przez niżej podpisanego łącznie w liczbie stu kilkudziesięciu (istnieje sfragistyczny indeks rzeczowy i osobowy do tych zbiorów, przygotowane przez autora artykułu).

Zachowały się nagrania audio z przełomu XX i XXI w. z posiedzeń Rady Wydziału Farmaceutycznego i z posiedzeń Rady Wydziału Lekarskiego. Nagrania na kasetach, pozyskane dzięki autorowi niniejszego artykułu, zostały obecnie przetransponowane na formę elektroniczną i po zdigitalizowaniu przechowywane są w Archiwum UJ w zbiorze dokumentacji pozaaktowej (elektronicznej).

Liczące kilkaset egzemplarzy zbiory biblioteczne Oddziału Akt CM UJ, zgromadzone i skatalogowane przez niżej podpisanego (istnieją katalogi: autorski i rzeczowy), zostały opisane w innym miejscu⁴⁰. Biblioteka Podręczna Oddziału Akt Collegium Medicum w Archiwum UJ jest specjalistycznym, pomocniczym zbiorem przydatnym dla historyków. Wśród posiadanych pozycji warto wskazać zwłaszcza na publikowane *Składy osobowe AM* oraz unikatowe, drukowane na powielaczach lub tp. *Dzienniki Zarządzeń*, *Biuletyny Informacyjne* oraz *Informatory*, zawierające źródłowe informacje do historii krakowskiej AM z lat 1960–1990.

Podsumowując, należy zwrócić uwagę badaczy na niewykorzystane dotąd w pełni materiały z historycznego zasobu aktowego krakowskiej Akademii Medycznej (1950–1993) i Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (od 1993 do współczesności), które są wartościowym, choć nie zawsze kompletnym źródłem do historii najnowszej krakowskiej medycyny w ww. zakresach. W niniejszym studium autor naszkicował wybrane kwestie przydatne dla podstawowej orientacji badaczy zajmujących się dziejami medycyny, dziejami nauki, dziejami kształcenia medycznego na poziomie szkolnictwa wyższego i historią Krakowa jako ośrodka naukowego. Nie było celem autora wyczerpanie tematu, lecz tylko wstępna jego prezentacja z racji ograniczonych ram artykułu.

Marek Mariusz Tytko
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

³⁶ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Integracji Europejskiej i Współpracy Międzynarodowej Collegium Medicum...*

³⁷ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Socjalno-Bytowego Collegium Medicum...*

³⁸ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza pieczęci (pieczętek) Akademii Medycznej...*

³⁹ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza pieczęci (pieczętek) Collegium Medicum...*

⁴⁰ Por. Idem, *Biblioteka Podręczna Oddziału Akt Collegium Medicum w Archiwum UJ. Wstęp do zbioru, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2006–2007, R. 56–57, s. 69–77.*

SUMMARY**On the Collections in the Department of Files of the Collegium Medicum
– at the Archives of the Jagiellonian University**

In the paper the author discusses the archival collection kept at the Department of Files of the Collegium Medicum in the Jagiellonian University Archive. He also describes the history of the Archive's collecting of medical records and presents the achievements of the employees involved in the elaboration of the documentation.

The author also draws attention of researchers to the yet unutilised sources from the historical archival collection of the Krakow Medical Academy (1950–1993) and also the Jagiellonian University Collegium Medicum (1993 to the present day). They are valuable, though not always complete, source materials to the recent history of Krakow medicine. In this study the author has outlined some issues relevant to the basic orientation of researchers working on the history of medicine, history of science, history of medical education at a higher education level and the history of Krakow as a scientific centre. Due to the limited framework of this article, the author's aim was not to exhaust the topic, but only to make its initial presentation.

Recenzje

**Alicja Falniowska-Gradowska, Franciszek Leśniak,
*Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji
w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim
w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)***

Nakładem Europejskiego Centrum Edukacyjnego w Toruniu ukazała się w 2009 r. publikacja pióra dwojga znanych krakowskich historyków: prof. dr hab. Alicji Falniowskiej-Gradowskiej i prof. dra hab. Franciszka Leśniaka pt. *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)*. Stanowi ona kontynuację, wydanych przez prof. A. Falniowską-Gradowską, *Studiów nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w świetle katastru józefińskiego* (Warszawa 1982), obejmujących sumariusze „metryki józefińskiej” dla zachodnich cyrkulów Galicji i Lodomerii: śląskiego (księstwa zatorskie i oświęcimskie), szczyrzyckiego, sądecko-czchowskiego i bieckiego.

Zarówno poprzednie, jak i obecnie prezentowane opracowanie, jest rezultatem żmudnej kwerendy przeprowadzonej w archiwach wiedeńskich, gdzie przechowywane są zespoły akt dotyczące reform podatkowych Marii Teresy i Józefa II. Zawarte w omawianej pracy dane uzyskane zostały na podstawie, sporządzonych niegdyś w Nadwornej Kancelarii, a znajdujących się obecnie w Finanz – und Hofkammerarchiv w Wiedniu, sumariuszy zbierających w całość wyniki reformy podatkowo-urbarialnej z lat 1785–1787 na terenie Galicji. Autorzy podkreślają techniczne trudności w korzystaniu z tego materiału, wynikające z konieczności ręcznego przepisywania poszczególnych informacji z drukowanych formularzy o wymiarach kart 110 x 55, dodatkowo zszytych po cztery w oprawne księgi, w rezultacie czego poszczególne rubryki odnoszące się do jednej gminy katastralnej ciągną się na długość 2,20 m.

Całość publikacji poprzedzona została krótkim wstępem uzasadniającym potrzebę wydania tego typu dokumentacji ze względu na stosunkowo niewielką dotychczas ilość prac na temat historii społeczno-gospodarczej Galicji okresu terezańsko-józefińskiego oraz trudności w dostępie do tych materiałów.

Rozdział I poświęcono omówieniu wartości źródłowej, metodzie opracowania sumariuszy „metryki józefińskiej” oraz zmian, opuszczeń, jak też dodatkowych pozycji w układzie rubryk wprowadzonych przez Autorów opracowania. Rozdział II obrazuje, m.in. przy pomocy 10 tabel: a) strukturę własności ziemskiej w trzech cyrkulach powstałych na ziemiach dawnego województwa ruskiego (a także częściowo południowych powiatów województwa sandomierskiego) w podziale na własność królewską (państwową), duchowną i szlachecką; b) podział leżących na tym terenie 1420 osad (miast i wsi) pomiędzy poszczególne typy własności w tychże trzech cyrkulach, jak też posiadany przez nie

areal; c) podział gruntów i kultur rolnych pomiędzy własność dominialną i rustykalną na tym obszarze w rozbiciu na poszczególne typy własności ziemskiej w drugiej połowie XVIII w. Słusznie bowiem uznano, że w sumariuszach znajduje odbicie sytuacja istniejąca w tej dziedzinie jeszcze na długo przed zaborem tych ziem przez Austrię w 1772 r.

Wreszcie III część wydawnictwa zawiera szczegółowe zestawienia tabelaryczne areалу i struktury użytków rolnych w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w latach 1785–1787, w podziale na własność dominialną i rustykalną w obrębie utworzonych na tym terytorium 1102 gmin katastralnych. Zachowano kolejność występowania miejscowości w sumariuszach z wpisaniem w pierwszej rubryce nazw dominiów wraz z ich numeracją, a w następnej – nazw wchodzących w skład poszczególnych dominiów gmin katastralnych (dóbr, miast, wsi), dla których także wprowadzono numerację ciągłą odrębnie w ramach każdego cyrkulu. Niejednokrotnie na dominium składało się kilka, kilkanaście czy nawet kilkadziesiąt miejscowości (por. np. dominium (latyfundium) Lesko, stanowiące w tym czasie własność Krasickich, wcześniej Mniszchów, s. 112–122), ale też terminem tym określano majątki jednowioskowe, mogące posiadać nawet po kilku właścicieli. Zestawienia tabelaryczne podzielone zostały na dwie części. Pierwsza część tabel podaje wielkość areалу (w morgach dolnoaustriackich i sążniach) oraz rodzaje struktur użytków rolnych (w kolejności: role, ogrody, łąki, stawy, odłogi i ugory, pastwiska i krzaki, lasy) dla każdej miejscowości (gminy katastralnej) w podziale na własność dominialną i rustykalną; w drugiej części tabel Autorzy zamieścili własne procentowe wyliczenia wielkości gruntów produktywnych przypadających na każde 100 morgów w podziale na poszczególne kultury rolne. Przy tej okazji, zapewne wyłącznie z winy redakcji, wkradł się do tych zestawień ewidentny błąd – mianowicie w nagłówku części pierwszej każdej tabeli umieszczony został identyczny napis jak w nagłówku części drugiej, odnoszący się do procentowego udziału gruntów produktywnych dla każdego 100 morgów.

Całość opracowania zamyka wykaz miejscowości występujących w zestawieniach tabelarycznych. Nazwy miejscowości podane zostały w brzmieniu współczesnym, z dodaniem w nawiasach tzw. oboczności (nazw błędnie zapisanych przez urzędników austriackich nieznających języka polskiego, nazw staropolskich czy ruskich), z oznaczeniem czy chodzi o miasto lub wieś, wreszcie z określeniem ich lokalizacji za pomocą położenia w wymienionych z nazwy parafiach, zarówno obrządku łacińskiego, jak i greckokatolickiego oraz przynależności do poszczególnych cyrkulów.

Omawiane wydawnictwo stanowi ważną naukową pozycję z kilku względów. Po pierwsze przynosi cenny materiał źródłowy dla historii społeczno-gospodarczej tej części ziem polskich (dzisiaj częściowo znajdujących się poza granicami naszego państwa) w XVIII w., a nawet w okresie wcześniejszym, gdyż, jak wiadomo, struktura użytków rolnych oraz podziału własności ziemskiej to elementy podlegające stosunkowo najmniejszym zmianom na przestrzeni lat. Potwierdzenie tego faktu znajdziemy porównując np. ustalenia „metryki józefińskiej” z końca XVIII w., „metryki franciszkańskiej” z lat 1819–1820 i stałego katastru gruntowego z połowy XIX w. Dlatego też zawarte tu dane mogą posiadać istotne znaczenie dla opracowań monografii poszczególnych miejscowości, kompleksów dóbr czy regionów na przestrzeni długiego okresu. Ukazują one też interesujący obraz osadnictwa na tych terenach (zwraca uwagę spora ilość miast) oraz utrzymującą się tu wyraźnie dominację

własności szlacheckiej. W związku z tym za pewien mankament sumariuszy można uznać brak w nich nazwisk właścicieli poszczególnych posiadłości.

Po wtóre opracowanie to udostępnia do badań naukowych materiał źródłowy, który dzisiaj przechowywany jest poza granicami Polski. Cały zespół archiwalny „metryki józefińskiej” z terenu Galicji, w postaci ok. 7000 oprawnych tomów operatów opisowych, znalazł się w 1907 r. (obok materiałów kolejnego, prowizorycznego katastru gruntowego – „metryki franciszkańskiej” z 1819–1820 r.) w Archiwum Aktów Ziemskich i Grodzkich we Lwowie, zwanym też, od swojej siedziby, Archiwum Bernardyńskim – obecnie jest to Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy. Korzystanie ze zgromadzonych tam materiałów nadal nie jest rzeczą łatwą. Dysponujemy jedynie, wydanym w Kijowie w 1965 r., alfabetycznym wykazem miejscowości do obydwu metryk: *Josyfińska (1785–1788) i francyskanska (1819–1820) metryky, perszi pozemleny kadastry Halyczyny. Pokażdyk naselonych punktiv*. Pojedyncze zaledwie kopie oryginalnych ksiąg operatów „metryki józefińskiej”, sporządzane dla urzędów lub prywatnych właścicieli dóbr, znajdują się w Archiwum Państwowym w Krakowie, w zespołach akt starostwa w Nowym Targu i Białej oraz kilku dominiów. Natomiast materiały ujmujące zbiorczo wyniki zaprowadzenia „metryki józefińskiej” przechowują, jak już wspomniano, archiwa wiedeńskie.

Dlatego tym większa zasługa obojga krakowskich historyków, że podjęli się niełatwej pracy przygotowania i przedstawienia informacji zawartych w sumariuszach „metryki józefińskiej” dla trzech galicyjskich cyrkulów. W publikacji znalazła odbicie wielka erudycja Autorów oraz ich świetna znajomość społeczno-gospodarczej historii Polski XVIII w. To ostatnie nie jest dzisiaj rzeczą często spotykaną, gdyż większość badaczy zazwyczaj omija tego typu „niewdzięczną” problematykę.

Na zakończenie warto także podkreślić, że książka została starannie wydana, na dobrym papierze, z interesująco zaprojektowaną, lakierowaną okładką.

Janina Stoksik
Kraków

Kronika

Sprawozdanie Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie za 2009 rok

W 2009 r. szczególnymi priorytetami w działalności Archiwum Państwowego w Krakowie były: zintensyfikowanie prac nad ewidencjonowaniem zasobu połączone z przygotowaniem egzemplarzy skarbowych inwentarzy, wszechstronna popularyzacja Archiwum i jego zasobu, dalsze utrzymywanie terminowości załatwiania spraw z zakresu nadzoru archiwalnego oraz ujednocianie działań w zakresie udostępniania, nadzoru i zabezpieczania stosowanych we wszystkich oddziałach Archiwum.

I tak w roku sprawozdawczym zinwentaryzowano 1382 mb dokumentacji (80 501 j. inw.) – czyli 600 mb więcej niż w roku poprzednim. Do bazy danych IZA wpisano ponad 100 000 rekordów. Od 2008 r. widać coroczny, stały, znaczący wzrost liczby zinwentaryzowanych materiałów archiwalnych oraz przygotowanych egzemplarzy skarbowych inwentarzy.

Do zasobu Archiwum w 2009 r. przejęto ponad 48 000 jednostek.

Udostępnianie utrzymuje się na podobnym poziomie co w latach poprzednich, należy jednak odnotować stały wzrost udostępniania materiałów archiwalnych na potrzeby urzędów. Aby ułatwić dostęp użytkownikom do baz danych i zdigitalizowanych dokumentów rozpoczęto instalowanie stanowisk komputerowych w pracowniach naukowych.

W 2009 r., podobnie jak w latach poprzednich, dużym zainteresowaniem cieszyły się pokazy i lekcje historii przygotowywane w oparciu o akta z naszego zasobu. Również część zajęć dla studentów odbywała się w oddziałach Archiwum, z wykorzystaniem materiałów archiwalnych. Pracownicy AP w Krakowie w dalszym ciągu prowadzą wykłady i ćwiczenia w Uniwersytecie Jagiellońskim, Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II, Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie.

W 2009 r. wiele podejmowanych przez Archiwum działań miało na celu przybliżenie zainteresowanym i spopularyzowanie naszego zasobu. Wymienić tu trzeba dwie duże wystawy plenerowe w Krakowie („Podgórze 225” i „Bez zaciemnienia. Codzienność okupowanego Krakowa w materiałach Archiwum Państwowego w Krakowie”), udział w wystawie „In vriendschap verzusterd” („Twined in friendship”) w Leuven (Belgia), organizowanej z okazji obchodów corocznego „Dnia Dziedzictwa”, obchody 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej (ze szczególnie znaczącym udziałem Oddziałów w Bochni i Nowym Sączu).

Archiwum kontynuowało działalność wydawniczą. Wydano kolejny tom „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”, oraz dwie znaczące pozycje popularyzujące zasób Archiwum:

- Bożena Lesiak-Przybył, Aldona Warzecha, *Materiały archiwalne związane z osobą Heleny Modrzejewskiej przechowywane w Archiwum Państwowym w Krakowie. Przewodnik*, Kraków 2009 (książka wraz z prezentacją multimedialną na CD);

– Mariusz Kluczewski, *Bez zaciemnienia. Codzienność okupowanego Krakowa w materiałach Archiwum Państwowego w Krakowie*, Kraków 2009 (wydawnictwo albumowe).

W 2009 r. zakończył się program Sokrates Commenius, w którym bardzo aktywny udział brał Oddział w Bochni. Z kolei Oddział w Nowym Sączu rozpoczął prace przy projekcie „70 lat później. Szacunek do historii – pomostem między pokoleniami”.

Archiwum rozpoczęło współpracę z Opplandsarkivet avd. Maihaugen (Norwegia) w ramach Funduszu Wymiany Kulturalnej (finansowanego z Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego) nad realizacją projektu „Polscy emigranci w Norwegii w XIX–XXI w. Materiały źródłowe do badań”.

W ramach współpracy z Ośrodkiem Dokumentacji i Studium Pontyfikatu Jana Pawła II w Rzymie, Biblioteką Polską w Paryżu, Instytutem Piłsudskiego w Londynie, Instytutem Polskim im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie oraz Studium Polski Podziemnej w Londynie pracownicy AP w Krakowie włączali się w działalność archiwalną tych instytucji.

W 2009 r., w porównaniu z 2008 r., zwiększyła się znacznie liczba wykonanych kontroli archiwalnych (ze 175 kontroli i lustracji w 2008 r., do 215 w 2009 r.). Nie wykonano jednakże planu kontroli, w którym wytypowano na 2009 r. 225 jednostek organizacyjnych.

W 2009 r., pomimo zmniejszenia się ilości napływających wniosków o uzgodnienie przepisów kancelaryjno-archiwalnych, liczba uzgodnionych przepisów wzrosła. Nadal na wysokim poziomie utrzymywała się ilość przedkładanych wniosków na brakowanie dokumentacji, a także liczba wydanych zgód i opinii. Zwiększyła się liczba przeprowadzonych ekspertyz archiwalnych (ze 114 do 154).

Pracownicy Archiwum w 2009 r. angażowani byli często w czynności wynikające z zadań zleczanych przez NDAP (przygotowywanie analiz, przeprowadzanie ekspertyz, opiniowanie przepisów kancelaryjno-archiwalnych itp.).

W 2009 r. pracownicy Archiwum uczestniczyli w pracach powołanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych komisji i zespołów: Centralnej Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji, Zespołu ds. rozmieszczenia zasobu archiwalnego archiwów państwowych, Zespołu do opracowania rozporządzeń do nowej ustawy archiwalnej, Zespołu „Informatyka i archiwa” oraz wspólnego zespołu MSWiA i NDAP ds. opracowania nowej instrukcji kancelaryjnej.

Podobnie jak w latach poprzednich Archiwum pozyskało znaczne fundusze pozabudżetowe, które stanowią istotne uzupełnienie środków budżetowych, dzięki nim kolejny rok możliwe było znaczące dofinansowanie wydatków rzeczowych instytucji.

Archiwum, jak co roku, korzystało z pomocy praktykantów, stażystów i wolontariuszy, niezwykle cennej szczególnie przy wykonywaniu prac pomocniczych, oraz przy wprowadzaniu danych do komputerowych baz danych.

Podsumowując działalność Archiwum Państwowego w Krakowie w 2009 r., należy zwrócić uwagę na rosnącą liczbę obowiązków i zadań wykonywanych przez pracowników, przy ograniczanych środkach finansowych przeznaczonych na realizację statutowych zadań Archiwum. Jak co roku podkreślić wypada duże zaangażowanie pracowników krakowskiego Archiwum nie tylko w rzetelne, poparte wiedzą i doświadczeniem, wykonywanie codziennych obowiązków, ale także w działania mające popularyzować instytucję oraz usprawniać jej funkcjonowanie.

Magdalena Marosz
Archiwum Państwowe w Krakowie

Sprawozdanie Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie za 2010 rok

Priorytetem w działalności Archiwum w 2010 r. było kontynuowanie ewidencjonowania zasobu. Zinventaryzowano 42 704 j.a., do bazy danych IZA wpisano blisko 60 000 rekordów. Niestety likwidacja Oddziału w Nowym Targu oraz zagrożenie powodziowe, które ograniczyło możliwości działalności niektórych oddziałów, miały wpływ na to, że ostatecznie w roku sprawozdawczym – w porównaniu z rokiem poprzednim – zmniejszyła się ilość zinventaryzowanych jednostek oraz rekordów wpisanych do bazy IZA.

Do zasobu Archiwum w 2010 r. przejęto ponad 45 500 jednostek.

Poziom udostępniania materiałów archiwalnych obniżył się, należy jednak odnotować stały wzrost udostępniania akt (w pracowniach i poprzez kwerendy) na potrzeby urzędów. Aby ułatwić dostęp użytkownikom do baz danych i zdigitalizowanych dokumentów, kontynuowano instalowanie stanowisk komputerowych w pracowniach naukowych.

W 2010 r., podobnie jak w latach poprzednich, Archiwum realizowało zadania edukacyjne: pokazy i lekcje historii przygotowywane w oparciu o akta z naszego zasobu. Również część zajęć dla studentów odbywała się w oddziałach Archiwum, z wykorzystaniem materiałów archiwalnych. Pracownicy AP w Krakowie prowadzą wykłady i ćwiczenia w Uniwersytecie Jagiellońskim, Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II, Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. Pracownicy Archiwum bardzo aktywnie uczestniczyli w licznych sesjach i konferencjach naukowych.

Archiwum w zaangażowaniem włączyło się także w obchody uroczystości 700-lecia urodzin Kazimierza Wielkiego (sesja naukowa, wystawa, wydawnictwo), oraz rocznicy powstania Wielkiego Krakowa (wystawa plenerowa, wydawnictwo). Oddział nowosądecki był współorganizatorem konferencji naukowej oraz wystawy pt. „Józef Piłsudski – mąż stanu, honorowy obywatel Nowego Sącza” oraz partnerem projektu „70 lat później. Szacunek do historii – pomostem między pokoleniami”. Współpracowaliśmy z Archiwum w Lillehammer przy realizacji projektu „Polscy emigranci w Norwegii w XIX–XXI w. Materiały źródłowe do badań” (wystawa, publikacja, opracowanie zebranych materiałów).

W ramach współpracy z Instytutem Literackim „Kultura” w Maisons-Laffitte, Biblioteką Polską w Paryżu, Fundacją Archiwum Helveto-Polonicum we Fryburgu, Instytutem Piłsudskiego w Londynie, Instytutem Polskim im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie, Studium Polski Podziemnej w Londynie oraz Biblioteką Polską Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w Londynie pracownicy AP w Krakowie włączali się w działalność archiwalną tych instytucji.

W 2010 r., w porównaniu z rokiem poprzednim, zwiększyła się liczba wykonanych kontroli archiwalnych, i była to najwyższa liczba kontroli w ciągu ostatnich kilku lat. W roku sprawozdawczym zmniejszyła się ilość napływających wniosków o uzgodnienie przepisów kancelaryjno-archiwalnych, w związku z tym zmalała liczba uzgodnionych przepisów kancelaryjno-archiwalnych. Natomiast zwiększyła się liczba przedkładanych wniosków o wydanie zgody na brakowanie dokumentacji niearchiwalnej. Zwiększyła się także liczba wydanych zgód na brakowanie.

W 2010 r. rozpoczęto także realizację priorytetów działalności nadzorczej Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych zarówno w zakresie weryfikacji tzw. nawisu archiwalnego, jak i gromadzenia informacji dotyczących stosowania w jednostkach organizacyjnych elektronicznego zarządzania dokumentacją oraz innych systemów informatycznych.

Pracownicy Archiwum często angażowani byli w czynności wynikające z zadań zleczanych przez NDAP (przygotowywanie analiz, przeprowadzanie ekspertyz, opiniowanie przepisów kancelaryjno-archiwalnych, przygotowanie nowych przepisów dla administracji rządowej i samorządowej itp.).

W 2010 r. Archiwum Państwowe w Krakowie zostało zakwalifikowane przez Departament Służby Cywilnej Kancelarii Prezesa Rady Ministrów do realizacji usprawnienia w ramach ogłoszonego projektu „Modernizacja systemów zarządzania i podnoszenie kompetencji kadr poprzez realizację wdrożeń usprawniających ukierunkowanych na poprawę procesów zarządzania w administracji rządowej”. Uzyskane środki (przyznano około 180 000 PLN, natomiast ostatecznie APKr będzie beneficjentem 1/3 wartości całego programu obejmującego ponad 900 000 PLN) pozwolą na zakup systemu zarządzania dokumentem elektronicznym wraz z pakietem szkoleń dla wszystkich pracowników Archiwum, budowę nowoczesnego internetowego serwisu informacyjnego oraz zakup niezbędnych urządzeń technicznych (serwery z oprogramowaniem).

W 2010 r. zostały rozpoczęte procedury przetargowe, właściwa realizacja projektu będzie przebiegać w 2011 r.

W 2010 r. Archiwum przystąpiło do realizacji projektu „Budowa Systemu Zarządzania Kopiami Cyfrowymi (SZKiC)”, dzięki dofinansowaniu ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury, w ramach programu „Zasoby cyfrowe. Priorytet 3. Digitalizacja materiałów archiwalnych”. Wysokość pozyskanego dofinansowania ze środków MKiDN wyniosła 85 082 PLN, zaś całkowity koszt projektu to 179 365 PLN. System SZKiC jest programem do zarządzania procesem tworzenia, przechowywania i udostępniania kopii cyfrowych materiałów archiwalnych. System będzie obsługiwał zarówno planową digitalizację zabezpieczającą, jak i digitalizację na zlecenie użytkowników. Archiwum Państwowe w Krakowie będzie właścicielem praw majątkowych do programu, kodów źródłowych i pełnej dokumentacji, dzięki czemu możliwe będzie nieodpłatne przekazanie licencji wszystkim zainteresowanym archiwom państwowym.

Realizując wyznaczone priorytety w działalności, wykonano znacznie więcej kopii cyfrowych zabezpieczających. Dzięki wdrażaniu systemu SZKiC Archiwum pozyskało dodatkowy sprzęt dający możliwość zarówno dodatkowego wykonywania kopii, jak i ich właściwego przechowywania. Równocześnie sposobimy się – poprzez przebudowę strony domowej Archiwum oraz przygotowywanie stanowisk komputerowych dla użytkowników – do stworzenia możliwości jak najszerzego ich udostępniania.

Archiwum kontynuowało działalność wydawniczą, wydano lub przygotowano do wydania następujące pozycje popularyzujące zasób Archiwum:

- Bożena Lesiak-Przybył, Anna Sokół, Małgorzata Klimas, *Wielki Kraków. Rozszerzenie granic miasta w latach 1910–1915. Wybrane materiały ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*;
- Praca zbiorowa, *Polacy w Norwegii (XIX–XXI w.). Wybór materiałów źródłowych*;

- Wacław Uruszczak, *Acta nigra maleficorum Wisniciae (1665–1785). Księga czarna zło-
czyńców sądu kryminalnego w Wiśniczu (1665–1785)*;
- Praca zbiorowa, *Kazimierz z czynów sławny i Wielki*.

Podobnie jak w latach poprzednich, Archiwum pozyskało znaczne fundusze pozabudżetowe, które stanowiły istotne uzupełnienie środków budżetowych.

Archiwum, jak co roku, korzystało z pracy stażystów, wolontariuszy i praktykantów, niezwykle pomocnych szczególnie przy wprowadzaniu danych do komputerowych baz danych.

*Magdalena Marosz
Archiwum Państwowe w Krakowie*

Projekt i wdrożenie Systemu Zarządzania Kopiami Cyfrowymi (SZKiC) w Archiwum Państwowym w Krakowie

Upowszechnienie komputerów osobistych i techniki cyfrowej zrewolucjonizowało spojrzenie na informację. Przed erą cyfrową, informacje (dane) zawsze były powiązane z materialnym nośnikiem. Dokumenty w przeszłości były ryte w kamieniu, glinianej lub woskowej tabliczce, pisane na pergaminie czy papierze. W erze cyfrowej informacja została oddzielona od fizycznego nośnika, obecnie powstają dokumenty, które są tylko strumieniem bitów w systemach komputerowych, często bez wskazania miejsca fizycznego ich przechowywania. Zaletą jest możliwość ich prostego kopiowania i udostępniania. Co więcej, po skopiowaniu nie jesteśmy w stanie stwierdzić, co jest kopią, a co oryginałem. Aby skorzystać z cyfrowego dokumentu, nie musimy więc mieć fizycznego dostępu do niego, a przesłanie go „na drugi koniec świata” trwa często tylko kilka sekund.

Zarządzanie tradycyjnym dokumentem archiwalnym nie jest sprawą łatwą. Dzielimy takie dokumenty na zespoły, później na jednostki archiwalne, często grupujemy w serie, tworzymy indeksy. Wszystko po to, aby łatwiej dotrzeć do interesujących nas stron, a co za tym idzie do właściwej informacji. Aby zapoznać się z ich treścią, musimy mieć do nich dostęp, co w przypadku analogowego dokumentu wiąże się z jego fizycznym posiadaniem. Dokument taki jest narażony na uszkodzenie, zagubienie, kradzież, czy inne zdarzenia, które mogłyby spowodować jego utratę. Osoba zainteresowana dokumentacją również napotyka inne trudności, musi dotrzeć do instytucji, która przechowuje dany dokument, odpowiednio wcześniej go zamówić, i może go przeglądać tylko w określonych warunkach.

Pojawił się więc pomysł digitalizacji¹ dokumentów tradycyjnych. W wyniku digitalizacji uzyskujemy odwzorowanie cyfrowe dokumentu analogowego, które może posiadać prawie wszystkie cechy naturalnego dokumentu cyfrowego². Dzięki temu będziemy mogli uzyskać dostęp do interesującego dokumentu, a więc również do informacji w sposób szybki i prosty, a jednocześnie niezależnym się od konieczności przeglądu oryginału.

Niestety tak samo jak w przypadku dokumentów analogowych – musimy mieć opracowane odpowiednie metody zarządzania i przechowywania wytworzonych kopii cyfrowych. Archiwum Państwowe w Krakowie digitalizuje materiały archiwalne od kilkunastu lat. Są to zarówno kopie wykonywane jako zabezpieczające zasób archiwalny, jak również na zamówienie osób korzystających z archiwaliów. W trakcie tych prac wielokrotnie spotykaliśmy się z problemem, czy to wielokrotnego skanowania tych samych materiałów, czy też czasochłonnego poszukiwania wytworzonych już cyfrowych kopii.

¹ Digitalizacja (cyfryzacja) – przekształcenie informacji zapisanej w formie analogowej na postać cyfrową. W kontekście archiwalnym oznacza to najczęściej skanowanie dokumentów papierowych i zapisywanie ich w formie obrazów cyfrowych. Obecnie digitalizacji poddawane są materiały w postaci nagrań dźwiękowych, filmowych, klisz i odbitek fotograficznych oraz wszelkich dokumentów, których nośnikiem jest np. papier, pergamin, płótno.

² Naturalny dokument cyfrowy (born-digital) – dokument powstały jako cyfrowy i istniejący wyłącznie w formie zapisu cyfrowego w pamięci komputera.

W 2007 r. dzięki uzyskanym środkom Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Archiwum zakupiło sprzęt do przechowywania dużych ilości danych cyfrowych. Niestety brak odpowiedniego oprogramowania dostosowanego do potrzeb Archiwum w zakresie zarządzania, nie pozwalał w pełni wykorzystać możliwości zakupionego sprzętu. Powstał więc pomysł, aby stworzyć takie oprogramowanie, które będzie pełniło rolę lokalnego cyfrowego repozytorium, wspomogło proces wykonywania kopii cyfrowych, będzie zarządzało ścieżką pracy oraz zapewni odpowiedni poziom bezpieczeństwa dla przechowywanych materiałów cyfrowych.

Odpowiedzią na te potrzeby jest SZKiC czyli System Zarządzania Kopiami Cyfrowymi, zaprojektowany przez pracowników Archiwum Państwowego w Krakowie – Grzegorza Dąbrowskiego i Jacka M. Seweryna. Duży udział w projektowaniu i opisie wymaganych funkcjonalności mieli również pracownicy Archiwum. Prace projektowe opierały się także na wcześniejszych opracowaniach oraz na pracach zespołu naukowego NDAP „Informatyka i Archiwa”. Zadania napisania oprogramowania podjęła się krakowska firma ARANEO.

Środki na realizację systemu uzyskano z Programu „Zasoby Cyfrowe” Priorytet 3 „Digitalizacja materiałów archiwalnych” finansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Całość wartości projektu obejmowała kwotę 178 876,80 zł, z czego 85 082 zł pozyskano z MKiDN, resztę stanowiły środki własne Archiwum. Realizacja projektu rozpoczęła się w maju 2010 r., a zakończyła się 15 grudnia 2010 r. Powyższa kwota obejmowała finansowanie następujących elementów:

- rozbudowę istniejącej infrastruktury do przechowywania kopii cyfrowych (półka do macierzy z dyskami twardymi, taśmy LTO do posiadanej biblioteki taśmowej),
- zakup skanera płaskiego formatu A3 wraz ze stacją graficzną i niezbędnym oprogramowaniem,
- budowę systemu SZKiC.

Głównym celem systemu jest zarządzanie tworzeniem, wprowadzaniem, przechowywaniem i udostępnianiem cyfrowych kopii materiałów archiwalnych (kopii zabezpieczających), jak również obsługa zleceń użytkowników zasobu.

Jednym z założeń projektowych było to, aby nie dublować informacji przechowywanych w różnych bazach danych. W związku z tym, projekt przewidywał wykorzystanie jako źródła danych ewidencyjnych systemu ZoSIA. System SZKiC będzie okresowo łączył się z systemem ZoSIA i synchronizował z nim odpowiednie informacje.

Kolejnym założeniem był wymóg, aby system oznaczał pliki w sposób jednoznacznie wskazujący, z jakiej jednostki archiwalnej pochodzi kopia cyfrowa, nawet w przypadku braku dostępu do bazy danych.

Projekt zakładał, iż docelowo będzie przechowywane około 1 PB danych.

Po analizie potrzeb zdefiniowano następujące funkcjonalności, jakie system powinien posiadać:

- obsługę procesu skanowania i skanera,
- import materiałów cyfrowych do systemu (zdigitalizowanych wcześniej),
- pracę wg wcześniej zdefiniowanej ścieżki (generowanie zamówień, zadań oraz weryfikacja),
- automatyczne nadawanie unikalnych i „bezpiecznych” nazw plikom,

- kontrolę poprawności przypisania odwzorowania cyfrowego do konkretnego dokumentu,
- masową obróbkę wprowadzanych danych (m.in. dodawanie do plików znaku wodnego, obróbka graficzna, tj. przycięcie, obrót, negatyw itp.),
- archiwizację zabezpieczających kopii cyfrowych na taśmach magnetycznych,
- tworzenie tzw. kopii użytkowych (kopia użytkowa to wysokiej jakości plik jpg udostępniany w pracowni naukowej AP i przechowywany na serwerach w danym Archiwum),
- tworzenie tzw. kopii wglądowych (kopia wglądowa to dobrej jakości plik jpg o małej ilości bajtów, zabezpieczony znakiem wodnym, udostępniany w sieci Internet poprzez portal www.szukajwarchiwach.pl i przechowywany na serwerach systemu ZoSIA w Narodowym Archiwum Cyfrowym),
- udostępnianie materiałów w sieci intranetowej dla pracowników AP poprzez przeglądarkę WWW,
- udostępnianie materiałów w wydzielonej sieci intranetowej dla osób korzystających w pracowniach naukowych poprzez przeglądarkę WWW,
- współpracę z systemem ZoSIA (eksport/import danych, eksport kopii cyfrowych do udostępniania poprzez portal www.szukajwarchiwach.pl),
- system raportów i sprawozdań,
- eksport informacji o skanach w formacie XML zgodnym z EAD/EAG,
- możliwość przechowywania kopii cyfrowych materiałów audiowizualnych.

W trakcie projektowania duży nacisk położono na wygodę pracy, intuicyjny interfejs, jak również łatwość administracji. Dlatego też jednym z założeń było wykorzystanie istniejącego środowiska autoryzacji (Active Directory) do procesu uwierzytelniania użytkowników. W dzisiejszych czasach pracownicy korzystają z wielu systemów informatycznych, do których aby uzyskać dostęp, muszą się w nich uwierzytelnić. Został więc zaimplementowany mechanizm, który wykorzystuje konta obecnie używane przez pracowników. Pozwoliło to oszczędzić pracy administratorowi, a użytkowników uwolniło od konieczności uczenia się kolejnego loginu i hasła.

Ważnym aspektem był wybór odpowiednich technologii, w jakim system powstanie. Jednym z założeń była jak największa otwartość i przejrzystość systemu. Wykorzystanie komponentów open-source zapewnia realizację tych założeń, a ponadto pozwala na duże oszczędności finansowe.

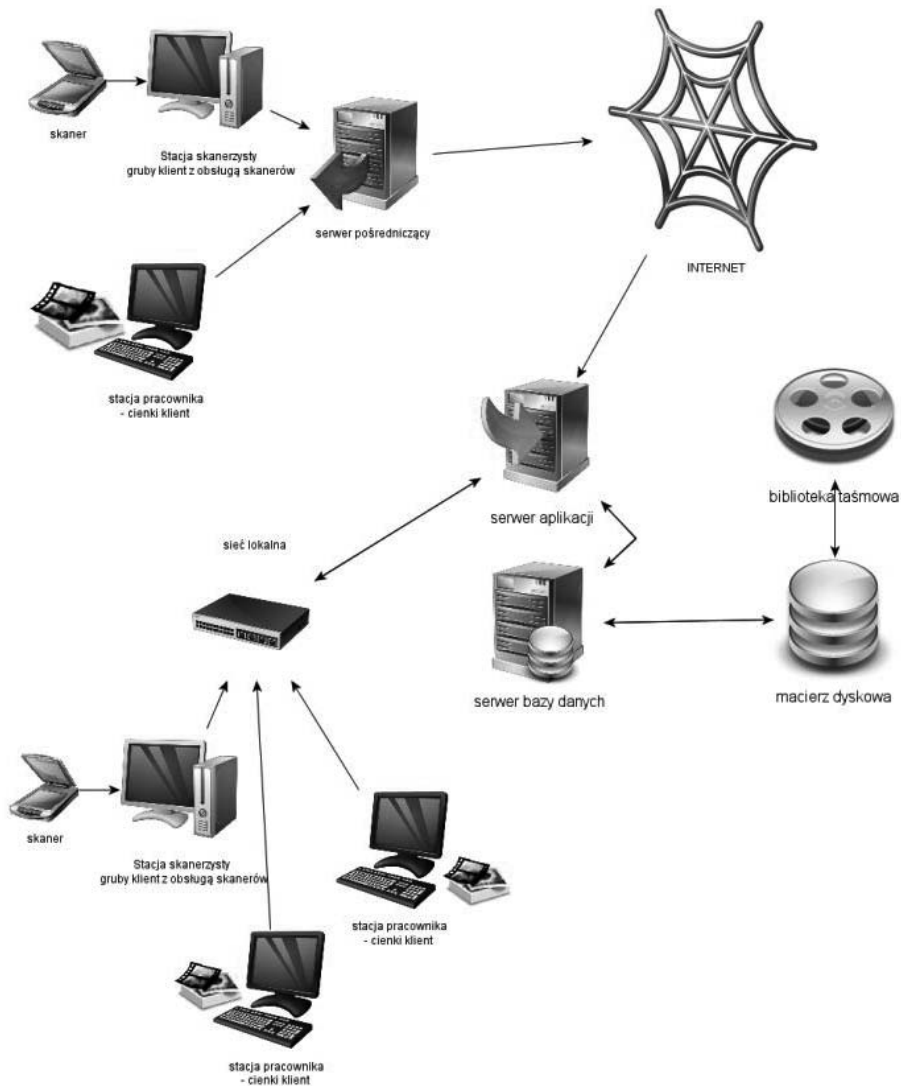
Wybrano następujące komponenty techniczne:

- silnik bazy danych – PostgreSQL lub MySQL,
- serwer aplikacji – glassfish (java),
- system operacyjny serwerów – Windows Server 200x lub Linux (openSuse, SLES, Debian),
- magazyn danych – Tivoli Storage Manager wraz z biblioteką taśmową i macierzą.

Przy projektowaniu systemu musiano również uwzględnić rozproszenie lokalowe krakowskiego Archiwum. Obecnie Archiwum ulokowane jest bowiem w pięciu budynkach w Krakowie, posiada trzy oddziały zamiejscowe i dwie ekspozytury. Wszystkie budynki połączone są siecią WAN o ograniczonej przepustowości. Powyższe fakty nałożyły na system wymagania co do sposobu przesyłania plików oraz zapewnienia integralności

przesyłanym danym. Realizowane jest to m.in. poprzez sprawdzanie sum kontrolnych na różnych etapach przesyłania plików i keshowanie danych.

Poniżej na diagramie przedstawiona została infrastruktura systemu.

Wyjaśnić należy również sposób przechowywania danych. Kopie cyfrowe tworzone są i zapisywane w formacie bezstratnym. Wybrany został format tiff. Format ten jest powszechnie stosowany do zapisu danych graficznych i jest obecny na rynku od 1986 r. Zapis bezstratny zapewnia nam, iż pliki bez zniekształceń lub przekłamań odwzorowują oryginalny obiekt, a długi czas stosowania tego formatu, gwarantuje wsparcie przez większość narzędzi graficznych i zapewnia przenaszalność na większość systemów operacyjnych. Niestety wielkość plików dyskwalifikuje je w momencie próby udostępnienia w sieci Internet. Również przeglądanie ich na zwykłym komputerze, szczególnie gdy oryginalny obiekt jest większy niż A3, może sprawiać kłopoty techniczne. Rozwiązaniem tego problemu jest konwersja plików do formatów „lżejszych” np. jpg. Obecnie w systemie SZKiC dla każdego odwzorowania dostępne są co najmniej trzy wersje pliku:

I. Kopie zabezpieczające:

- format tiff (bezstratny format zapisu),
- wysoka rozdzielczość,
- możliwie bez żadnej obróbki,
- pliki przechowywane na taśmach jako archiwum, czasowo również na macierzy,
- tylko na czas wprowadzania do systemu.

II. Kopie użytkowe:

- format jpg,
- wysoka rozdzielczość,
- pliki przechowywane na macierzy dla szybkiego dostępu.

III. Kopie wglądowe:

- format jpg,
- obróbka poprzez zmniejszenie wielkości plików, optymalizację wyglądu, dodanie znaku wodnego (ew. innego zabezpieczenia),
- przechowywane na serwerach ZoSIA (NAC) i udostępniane poprzez portal www.szukajwarchiwach.pl.

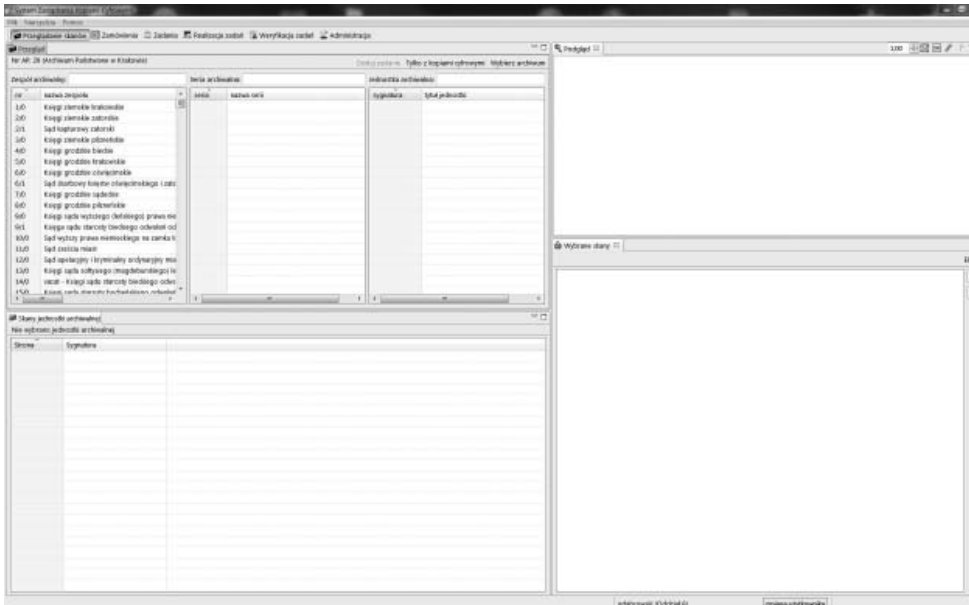
Kopia zabezpieczająca po wprowadzaniu do systemu jest poddawana niezbędnym obróbkom i zapisywana na dwóch taśmach. Do codziennej pracy jest używana kopia użytkowa przechowywana na macierzy.

W systemie wykorzystano taśmy standardu LTO w wersji 3, pozwalające na zapis 400 GB danych bez kompresji (do 800 GB z kompresją). Standard LTO wybrano, gdyż urządzenie i taśmki dostarcza wiele firm, jest on cały czas rozwijany i posiada stosunkowo niski koszt za 1 GB przechowywanych danych. Standard ten ma również tę zaletę, iż nowe urządzenia są częściowo kompatybilne wstecz. Dla urządzeń wersji 3 oznacza to możliwość odczytu z taśm LTO1 oraz odczytu i zapisu taśm LTO2. Zabezpiecza nas to przed sytuacją, gdy posiadamy nośnik, a nie posiadamy urządzenia, które ten nośnik odczyta. Przestrzeń, jaka jest obecnie dostępna dla danych, to:

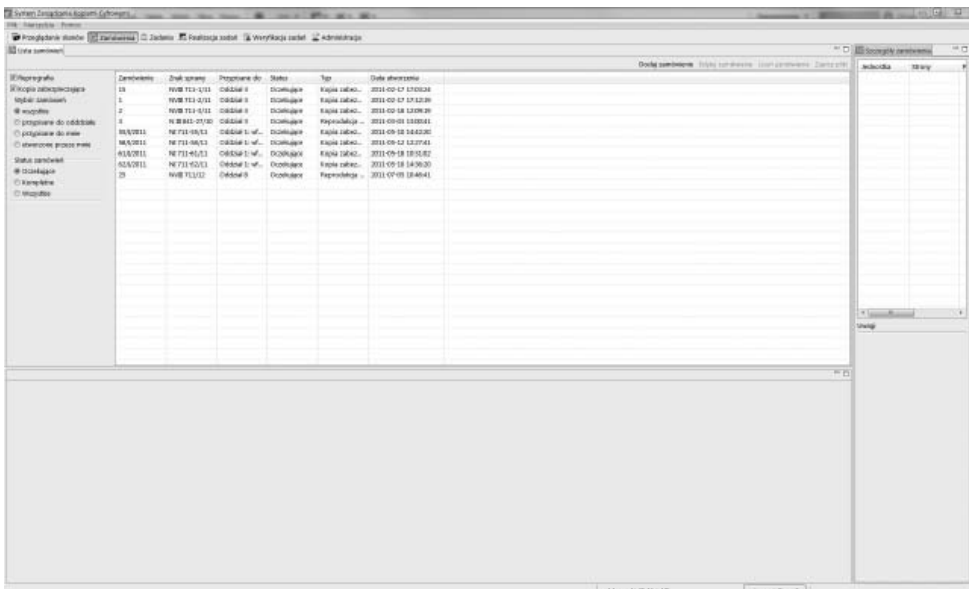
- dla kopii zabezpieczających – 16 TB,
- dla kopii użytkowych – około 8 TB.

Zbudowana aplikacja jest podzielona na pięć głównych okien odpowiadających pięciu głównym zadaniom realizowanym przez system, tj.:

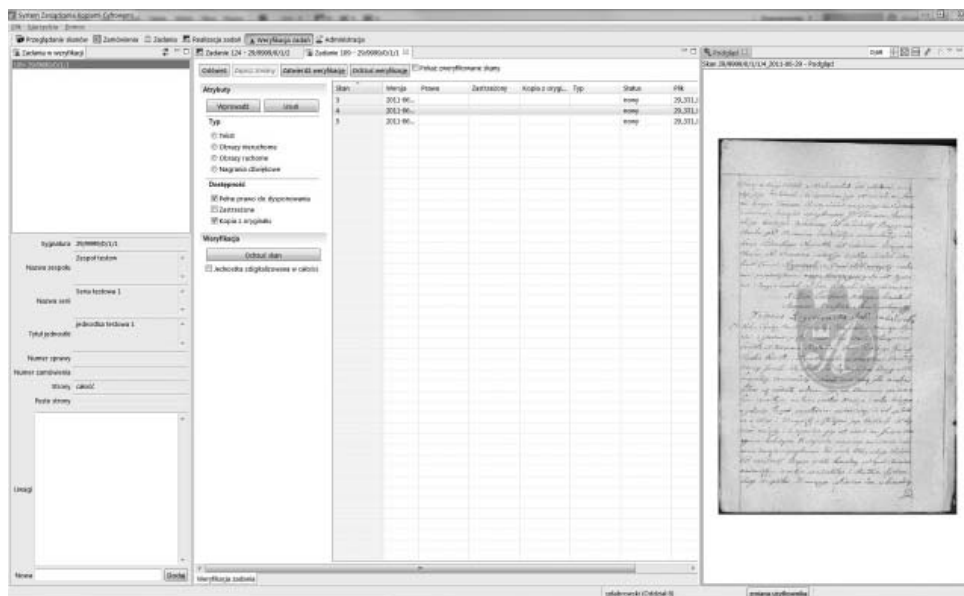
– przeglądanie danych

– tworzenie zamówień

– weryfikacja zadań

Taki podział jest intuicyjny i zapewnia szybkie opanowanie systemu przez osoby z niego korzystające. Podstawowa ścieżka pracy wygląda następująco i zgodnie z założeniami jest wspierana w istotnych punktach przez system.

Lp.	Etap	Osoba odpowiedzialna	Opis
1.	typowanie materiałów archiwalnych do digitalizacji	kierownik oddziału	kryterium, np. konieczność zabezpieczenia cennych materiałów oraz poprawa dostępności
2.	opis wymagań dla wytworzonej kopii cyfrowej	kierownik lub wyznaczony pracownik oddziału	cel digitalizacji, określenie dodatkowych parametrów dla konkretnej jednostki archiwalnej – jeśli potrzebne inne niż typowe parametry (!), np. konieczność wykonania fragmentów stron itp.
3.	opis materiału	pracownik oddziału	gdy jest to konieczne, należy uzupełnić informację w bazie ZoSIA
4.	przygotowanie j.a. do transportu do pracowni digitalizacyjnej	pracownik oddziału	

Lp.	Etap	Osoba odpowiedzialna	Opis
5.	transport	kierowca	
6.	ekspertyza konserwatorska	pracownik pracowni konserwacji	gdy taka ekspertyza jest konieczna, ze względu na stan fizyczny materiałów archiwalnych
7.	digitalizacja	pracownia reprograficzna, skanerzyści w oddziałach	zapoznanie się z wymaganiami przedstawionymi przez oddział zlecający i wykonanie odpowiedniej kopii cyfrowej – lista zamówień
8.	obróbka	pracownia reprograficzna	w razie konieczności plik zostaje poddany podstawowej obróbce, tj. obrót, usunięcie zbyt dużych marginesów itp. (dotyczy to np. dokumentów fotografowanych, przy skanowaniu należy tak wykonać skan, aby nie była potrzebna dalsza obróbka)
9.	zamknięcie zlecenia	pracownia reprograficzna, skanerzyści w oddziałach	wewnętrzna kontrola: <ul style="list-style-type: none"> – kompletności zlecenia, – jakości skanów, – i zatwierdzenie zlecenia jako wykonane
10.	zwrot materiałów archiwalnych	pracownia reprograficzna/ pracownik oddziału	materiały archiwalne zwracane są do właściwego oddziału
11.	weryfikacja i zatwierdzenie statusu zlecenia	pracownik oddziału	weryfikacja zwróconych materiałów archiwalnych oraz kompletności i poprawności digitalizacji
12.	zarządzanie kopią cyfrową	operator systemu SZKiC	przygotowanie kopii archiwalnej (na taśmy), wytworzenie kopii użytkowej, przygotowanie i wysłanie materiałów do ZoSIA (NAC)
13.	prezentacja w portalu www.szukajwarchiwach.pl		planowana w wersji 2.0 systemu

Powyższa ścieżka dotyczy tylko skanowania zabezpieczającego. W przypadku zamówień składanych przez użytkowników, ścieżka jest uproszczona, a wszystkie etapy mogą być realizowane przez jednego pracownika.

Długotrwałą operacją jest wprowadzanie skanów do systemu. Jest to również moment, kiedy często dochodzi do pomyłek. Zaimplementowane funkcje pozwalają na szybkie dodawanie skanów, ich automatyczne numerowanie oraz sprawdzają i wymuszają wpisanie odpowiednich danych do systemu. Pozwala to na ograniczenie w znacznym stopniu ilości błędów operatora. System umożliwia przechowywanie zarówno odwzorowań całych dokumentów, jak i ich fragmentów.

Wdrażanie systemu trwało ponad 6 miesięcy. W trakcie prac wdrożeniowych napotkano niestety na kilka poważnych problemów, z których najpoważniejszym był brak współpracy z systemem ZoSIA. Narodowe Archiwum Cyfrowe niestety nie było w stanie stworzyć odpowiedniego API umożliwiającego współpracę z systemem SZKiC. Na etapie wdrożenia rozwiązano ten problem poprzez import niezbędnych danych z prowadzonych w Archiwum baz danych, tj. SEZAM i IZA. Niemniej projekt dalej jest nastawiony na korzystanie z systemu ZoSIA jako źródła danych ewidencyjnych.

W trakcie szkoleń stwierdzono również, iż mniej więcej godzinne szkolenie pozwala na zaznajomienie się ze wszystkimi funkcjami systemu i efektywną z nim pracą. Należy również podkreślić, iż zgodnie z założeniami zarówno projektu, jak i umowy z wykonawcą, Archiwum jest właścicielem kodu i dokumentacji systemu. To powoduje, że korzystanie z systemu nie jest uzależnione od wykupywania i konieczności odnawiania jakichkolwiek licencji. Ponadto Archiwum zastrzegło sobie możliwość przekazania systemu nieodpłatnie pozostałym archiwom wchodzącym w skład państwowej sieci archiwalnej. Może również przekazywać nieodpłatnie licencje edu dla jednostek naukowo-badawczych zajmujących się kształceniem archiwistów. Spółka ARANEO zachowuje możliwość sprzedawania produktu pod własną marką.

Śmiało można stwierdzić, iż wdrożenie systemu wyznaczyło zupełnie nowy poziom dostępu do cyfrowego archiwum i będzie wyznaczać kierunek rozwoju tego typu usług na kilka następnych lat.

Jacek M. Seweryn
Archiwum Państwowe w Krakowie

Sprawozdanie Archiwum Państwowe w Krakowie z realizacji projektu „Polscy emigranci w Norwegii w XIX–XXI w. Materiały źródłowe do badań”

W grudniu 2009 r. Archiwum Państwowe w Krakowie we współpracy z Opplandsarkivet avd. Maihaugen w Lillehammer rozpoczęło realizację projektu „Polscy emigranci w Norwegii w XIX–XXI w. Materiały źródłowe do badań”. Projekt trwał 13 miesięcy, przeprowadzony został w ramach Funduszu Wymiany Kulturalnej (finansowanego z Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego).

Jednym z głównych celów przedsięwzięcia było zebranie materiałów na temat emigracji Polaków do Norwegii w okresie XIX–XXI w., zbadanie motywów wyjazdów i procesu asymilacji, jak też ukazanie wkładu Polaków w kulturę, naukę i gospodarkę Norwegii. Badania historyczne objęły głównie zagadnienie emigracji politycznej po powstaniach narodowościowych i zarobkowej w XIX w. oraz emigracji tymczasowej z okresu II wojny światowej i politycznej w l. 1981–1989. Natomiast część projektu poświęcona emigracji społecznej skupiła się głównie na kwestii emigracji zarobkowej od 1989 r. do czasów obecnych. Co istotne, w odniesieniu do emigracji współczesnej, dzięki zastosowanej metodzie aktywnej archiwizacji, tj. pozyskiwania materiałów jeszcze podczas trwania wybranego zdarzenia, zostały zgromadzone materiały dokumentujące współczesną emigrację zarobkową Polaków do Norwegii. Zebrano je w trakcie przeprowadzonych równolegle w Polsce i Norwegii wywiadów z emigrantami i reemigrantami, którzy po pobycie w Norwegii powrócili do Polski. Osoby udzielające wywiadu, obok doświadczeń i wspomnień, często dzieliły się swoimi pamiątkami, listami, zdjęciami, czy dokumentami osobistymi związanymi z ich życiem w Norwegii. Dokumentacja historyczna została natomiast pozyskana dzięki kwerendzie archiwalnej, która objęła zasób wybranych instytucji w Polsce i Norwegii.

Wyniki wywiadów przeprowadzonych ze współczesnymi emigrantami oraz poszukiwań archiwalnych zostały przedstawione w formie publikacji, wystaw stacjonarnych oraz witryny internetowej.

Publikacja *Polacy w Norwegii (XIX–XXI w.). Wybór materiałów źródłowych*, która ukazała się w ramach projektu w sierpniu 2010 r., podsumowuje rezultaty przeprowadzonych wywiadów i kwerend. Dzięki przygotowaniu jej również w angielskiej wersji językowej, jest dostępna dla badaczy nieznających języka polskiego. Publikacja dystrybuowana była nieodpłatnie wśród wszystkich zainteresowanych osób i instytucji (łącznie rozdano ok. 1000 egzemplarzy), dużym powodzeniem cieszyła się zwłaszcza wśród Norwegów.

Efektom końcowym projektu były również wystawy stacjonarne, zorganizowane przez Archiwum Państwowe w Krakowie, w budynku Archiwum przy ul. Siennej 16 oraz

przez Opplandsarkivet avd. Maihaugen w Lillehammer, w głównym budynku kompleksu Maihaugen.

Wystawa „Królewski fotograf i 900 mil do nieba. Z dziejów polskiej emigracji do Norwegii”, prezentowana w Krakowie w dniach 3–30 sierpnia 2010 r., składała się z dwóch części. Pierwsza poświęcona była Ludwikowi Szacińskiemu, polskiemu emigrantowi po powstaniu styczniowym, wędrownemu fotografowi, który na stałe osiadł w Christianii. Szaciński gościł w swoim atelier najwybitniejsze osobistości norweskiego życia polityczno-kulturalnego drugiej połowy XIX w., stał się „pierwszym fotografem” w Norwegii, zyskując sławę również poza jej granicami. Na wystawie zaprezentowane zostały fotografie autorstwa Ludwika Szacińskiego i powstałe w jego atelier. Ponadto w sali wystawowej odtworzono atelier fotograficzne z końca XIX w. Druga część ekspozycji opowiadała o losach Polaków, którzy wyjeżdżali do Norwegii na przestrzeni ostatnich lat. W kioskach multimedialnych i na planszach zaprezentowane zostały materiały zebrane w trakcie przeprowadzonych wywiadów – relacje dźwiękowe, fotografie i dokumenty osobiste udostępnione przez osoby biorące udział w projekcie. Wystawa opracowana została w języku polskim i angielskim.

Ekspozycja „Polsk innvandring til Norge de siste 200 år” („Polska emigracja do Norwegii w ciągu ostatnich 200 lat”), zorganizowana przez Opplandsarkivet avd. Maihaugen w Lillehammer, prezentowana była w dn. 4 września–31 grudnia 2010 r. Na wystawie przedstawiono materiały ilustrujące losy polskiej emigracji do Norwegii od czasów historycznych po współczesne, w tym archiwalia (fotografie, czasopisma, mapy, itp.) związane z życiem i działalnością wybitnych polskich emigrantów w Norwegii w XIX w. Na dwóch stanowiskach multimedialnych udostępniona została prezentacja i materiały pozyskane w wyniku przeprowadzonych wywiadów – dotyczące losów Polaków współcześnie emigrujących do Norwegii. Ponadto na wystawie zaprezentowano bogatą ekspozycję przedstawiającą przedmioty będące przykładem tradycyjnej polskiej sztuki ludowej (stroje, ceramika, przedmioty użytkowe, itp.), pochodzące z prywatnej kolekcji jednej z polskich emigrantek osiadłej w Norwegii. Wystawa opracowana została w języku polskim i norweskim. Na podkreślenie zasługuje fakt, że wśród odwiedzających wystawę w Lillehammer byli nie tylko Polacy zamieszkali w Norwegii, lecz również rdzenni mieszkańcy tego kraju, zainteresowani bliższym poznaniem jednej z bardziej znaczących grup narodowościowych zamieszkujących ich ojczyznę.

Dodatkowo w wyniku projektu powstała strona internetowa: <http://www.opam.no/index.php?id=615>, na której zamieszczone zostały wyniki opracowań oraz wybrane materiały zebrane w trakcie trwania projektu. Wszystkie zgromadzone fotografie, dokumenty, nagrania dźwiękowe, itd. trafiły do zbiorów obu instytucji biorących udział w projekcie.

Zebrane w trakcie projektu materiały dokumentują życie emigrantów, przynoszą informacje na temat powodów, które warunkowały ich wyjazd z kraju, wrażeń, jakie po przyjeździe do Norwegii wywarł na nich kontakt z obcą kulturą i mentalnością, sposobów, w jaki radzą sobie z codziennością w obcym kraju, problemów, z jakimi się spotykają. Materiały te są doskonałą podstawą do przeprowadzenia w przyszłości badań naukowych.

Aldona Warzecha
Archiwum Państwowe w Krakowie

„Między Krakowem a Pragą. Tadeusz Kowalski (1889–1948) – Jan Rypka (1886–1968) – Bedřich Hrozný (1879–1952). Z dziejów współpracy polskich i czeskich orientalistów” – wystawa w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie (22 czerwca–16 października 2007 r.)

Pomysł zorganizowania wystawy zrodził się w końcowym okresie prac redakcyjnych nad publikacją korespondencji polskiego arabisty, turkologa i iranisty Tadeusza Kowalskiego (1889–1948), profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego i sekretarza generalnego Polskiej Akademii Umiejętności z czeskimi orientalistami, profesorami Uniwersytetu Karola (Univerzity Karlovy) i członkami Czeskiej Akademii Nauk i Umiejętności (Česká akademie věd a umění): iranistą i turkologiem Janem Rypką (1886–1968), współpracownikiem Komisji Orientalistycznej PAU oraz z asyrologiem i hetytologiem Bedřichem Hroznym (1879–1952), członkiem zagranicznym PAU.

Wydawnictwo było przygotowywane we współpracy Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie z Archiwum Czeskiej Akademii Nauk (Archiv Akademie věd České Republiky), realizowanej od 2003 r. w ramach umowy pomiędzy Polską Akademią Umiejętności i Czeską Akademią Nauk (Akademie věd České Republiky).

Ostatecznie obszerna publikacja źródłowa pt. *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym* (red. E. Dziurzyńska, M. Ďurčanský), wydana przez Polską Akademię Umiejętności, ukazała się w czerwcu 2007 r. Zawiera 200 listów z lat 1914–1948. Listy Tadeusza Kowalskiego do obu czeskich uczonych opracowała Ewa Dziurzyńska¹, listy Jana Rypki do Kowalskiego opracował Pavel Kodera², a listy Bedřicha Hroznego do Kowalskiego Marek Ďurčanský³. Promocję tej książki postanowiono połączyć z otwarciem wystawy ilustrującej i poszerzającej niektóre wątki zawarte w publikowanej korespondencji.

Uroczystość otwarcia wystawy, której nadano tytuł „Między Krakowem a Pragą. Tadeusz Kowalski (1889–1948) – Jan Rypka (1886–1968) – Bedřich Hrozný (1879–1952). Z dziejów współpracy polskich i czeskich orientalistów”, odbyła się 22 czerwca 2007 r. w siedzibie Archiwum Nauki PAN i PAU. Wśród licznie zgromadzonych gości znalazła się najbliższa rodzina Tadeusza Kowalskiego: córka dr Anna Kowalska-Lewicka, synowa prof. Barbara Rzebiak-Kowalska oraz wnuki i prawnuki orientalisty. Archiwum Czeskiej Akademii Nauk reprezentowała dyrektor dr Alena Míšková oraz Hana Barvíková. Ze strony czeskiej uczestniczył w niej także dr Marek Ďurčanský – współautor publikacji, obecnie kierownik Archiwum Uniwersytetu Karola.

Otwarcia wystawy dokonał sekretarz generalny Polskiej Akademii Umiejętności prof. Jerzy Wyrozumski. Następnie o współpracy polskich i czeskich archiwistów mówili dr Alena Míšková i dr Marek Ďurčanský, a Ewa Dziurzyńska przedstawiła założenia

¹ Od 1992 r. pracownik Oddziału Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (od 2002 r. Archiwum Nauki PAN i PAU).

² W latach 1997–2005 pracownik Archiwum Czeskiej Akademii Nauk, a następnie Archiwum Architektury Narodowego Muzeum Techniki (Národní technické muzeum) w Pradze.

³ W latach 1996–2005 pracownik Archiwum Czeskiej Akademii Nauk, a następnie kierownik Archiwum Uniwersytetu Karola.

scenariusza ekspozycji. Podziękowała także wszystkim osobom i instytucjom oraz całemu zespołowi pracowników Archiwum Nauki PAN i PAU za ogromną pomoc w przygotowaniu wydawnictwa i wystawy⁴. Szczególnie ciepłe wyrazy wdzięczności za udostępnienie cennych zbiorów rodzinnych i za wszelką pomoc i przyjaźń skierowała do córki Tadeusza Kowalskiego dr Anny Kowalskiej-Lewickiej oraz synowej Tadeusza Kowalskiego prof. Barbary Rzebik-Kowalskiej.

Na zakończenie części oficjalnej uroczystości wystąpiła dr Anna Kowalska-Lewicka, która wspominała swego ojca, jego pobyty w Pradze oraz spotkania z Rypką i Hroznym. Następnie symbolicznie otwarła drzwi prowadzące do sali wystawowej.

Na wystawie pokazano nie tylko fragmenty korespondencji między Kowalskim a czeskimi orientalistami, ale także inne materiały archiwalne ilustrujące ich wzajemne kontakty – m.in. fotografie, wycinki z gazet, rodzinne pamiątki oraz publikacje, w których dziękowali sobie za pomoc w rozwiązywaniu naukowych problemów. Kowalski korespondował z ponad 450 osobami, a w jego spuściznie zachowało się ponad 4500 listów. Bardzo sobie jednak cenił osobiste spotkania z polskimi i zagranicznymi uczonymi, zwłaszcza z kolegami z Uniwersytetu Wiedeńskiego, gdzie w latach 1907–1911 studiował orientalistykę. Tam nawiązał bliską przyjaźń ze starszym o trzy lata Janem Rypką. Tam też prawdopodobnie poznał Bedřicha Hroznego, zatrudnionego wówczas w bibliotece uniwersyteckiej.

Ten okres w życiu trzech orientalistów, których portrety prezentowano w centralnym miejscu sali wystawowej⁵, przypominała pierwsza gablota ekspozycji, przedstawiająca budynek Uniwersytetu Wiedeńskiego przy Ringstrasse oraz indeksy studenckie Jana Rypki i Tadeusza Kowalskiego.

Najstarsze zachowane listy Jana Rypki do Tadeusza Kowalskiego pochodzą z okresu I wojny światowej. Potem korespondencja się urywa na kilka lat do grudnia 1925 r., kiedy to Kowalski w liście do przyjaciela zapowiada swój przyjazd do Pragi, pisząc: „nareszcie postanowiłem wypełnić swój dawny plan i odwiedzić Pragę, aby odświeżyć dawne stosunki koleżeńskie i nawiązać nowe”⁶. Te słowa stanowiły motto gabloty ilustrującej bliskie kontakty obu uczonych. Znajdowała się w niej m.in. pozytywna opinia Tadeusza Kowalskiego o działalności naukowej Jana Rypki, która miała duże znaczenie dla mianowania Rypki profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Karola.

⁴ Konsultantowi w zakresie języków osmańsko-tureckiego, perskiego i arabskiego prof. Janowi Ciopińskiemu oraz innym osobom, które na różnych etapach powstawania publikacji służyli radą i pomocą, w tym prof. Andrzejowi Zaborskiemu, prof. Markowi Stachowskiemu, prof. Zenonowi Piechowi, Mahmudowi Taha Żukowi, a także Marii Michalewiczowej, Elżbiecie Fiałek i Jarosławowi Brzoskowskiemu z działu Wydawnictw PAU. Za udostępnienie zbiorów dla celów publikacji i wystawy Muzeum Narodowemu w Pradze – Bibliotece Naprstkowego Muzeum Kultur Azjatyckich, Afrykańskich i Amerykańskich (Národní muzeum w Pradze – Knihovna Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur), Archiwum UJ i Bibliotece Naukowej PAU i PAN. Za pomoc w ostatniej fazie przygotowywania wydawnictwa i za pomoc w zorganizowaniu wystawy pracownikom Archiwum Nauki PAN i PAU: dr Ricie Majkowskiej (dyrektor), Małgorzacie Mrówce, Marcie Tylce, Marzenie Włodek, Annie Radoń, Bernadecie Wilk, Dorocie Wronarowicz, Antoniemu Poradziszowi, Tomaszowi Filipowi i Tomaszowi Skrzyńskiemu.

⁵ Bedřicha Hroznego – rektora Uniwersytetu Karola w roku akademickim 1939/1940 (skan obrazu olejnego na płótnie, mal. Václav Nedbal), Tadeusza Kowalskiego (skan pastelu, mal. Henryk Gotlib) i Jana Rypki – dziekana Uniwersytetu Karola, 1939 (skan fotografii).

⁶ List Tadeusza Kowalskiego (w następnych przypisach T. K.) do Jana Rypki (w następnych przypisach J. R.), Kraków, 21 XII 1925, *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym*, red. E. Dziurzyńska, M. Ďurčanský, Kraków 2007, list nr 6, s. 66.

Pragę odwiedził Kowalski kilkakrotnie – w 1926, 1930, 1937 i 1947 r. Zawsze gościł wtedy w domu Rypków na ul. Holečkovej 18. Długo nie mógł się doczekać rewizyty przyjaciela, który zawiązał do domu Kowalskich w Krakowie dopiero jesienią 1935 r., po rocznym pobycie w Iranie. Niestety nie doszło wówczas do spotkania uczonych, ponieważ Kowalski przebywał właśnie na kongresie orientalistów w Rzymie. Po powrocie z Włoch pisał do Rypki: „Serdecznie Panu dziękuję za odwiedzenie nas w Krakowie. Haneczka [córka T. K.] pisała mi do Rzymu obszerny raport o Pańskim pobycie i pamięta wszystko, co jej Pan opowiadał o Persji.”⁷ Obok tego listu w gablocie stała miła pamiątka po wizycie czeskiego orientalisty – szkatułka przywieziona przez niego z Iranu, którą ofiarował żonie Kowalskiego, Zofii.

Znacznie wcześniej niż Rypka gościł w Krakowie Bedřich Hrozný, zaproszony dzięki wnioskowi Kowalskiego do wygłoszenia wykładów w Uniwersytecie Jagiellońskim jesienią 1929 r. Wizyta była przygotowywana długo i starannie. Już wiosną 1928 r. Kowalski pisał do Rypki: „prosił mnie Dziekan Wydziału Filozoficznego, bym poufnie, przez któregoś z moich znajomych, zapytał, czyby pan prof. Hrozný przyjął zaproszenie”⁸. List z podziękowaniem za pośrednictwo Rypki w tej sprawie otwierał gablotę poświęconą Bedřichowi Hroznemu. Pokazano w niej m.in. fotografie z wykopalisk w Kültepe, w których hetytolog brał udział w 1925 r. oraz drukowane sprawozdanie z jego wykładów w Krakowie. Szczególnie interesujące były pamiątki związane ze spotkaniem Kowalskiego z Hroznym w Stambule jesienią 1934 r. – wspólne zdjęcie nad brzegiem morza oraz notatnik Kowalskiego z opisem fotografii. Po wyjeździe czeskiego uczonego z Krakowa Kowalski pisał do Rypki: „Przeżywalismy tu piękne dni – niestety tak krótkie – pobytu prof. Hroznego. Wykłady miały niezwykle powodzenie i publiczność krakowska przyjęła prof. Hroznego bardzo serdecznie. Pośród naszych profesorów zyskał sobie prawdziwych przyjaciół. Szkoda wielka, że prof. Hrozný spieszył się bardzo i został tylko dwa dni. Zwłaszcza dla mnie, który tu żyję osamotniony, była rozmowa z panem Hroznym prawdziwą biesiadą.”⁹

Tuż po powrocie z Krakowa Hrozný zaproponował kandydaturę Tadeusza Kowalskiego na członka Instytutu Orientalnego (Orientální Ústav) w Pradze. Zawiadomienie o wyborze było pierwszym eksponatem w gablocie obrazującej związki polskiego uczonego z tą instytucją oraz wydawanym przez nią czasopismem „Archiv Orientální”. Pokazano w niej fotografie, teksty artykułu i recenzji oraz dzienniki Kowalskiego z notatką o spotkaniu w Instytucie Orientalnym 21 maja 1947 r. Kowalski odwiedził wówczas Pragę w drodze powrotnej z uroczystości stulecia Austriackiej Akademii Nauk. Było to jego ostatnie spotkanie z Rypką.

Odrębną gablotę poświęcono na wystawie pobytowi Kowalskiego w Pradze w marcu 1937 r., związanemu z wygłoszeniem wykładów w Uniwersytecie Karola i w Instytucie Orientalnym. Znalazły się w niej m.in. rękopisy obu referatów oraz wycinek z „Prager Presse”¹⁰ z fotografią Tadeusza Kowalskiego i informacją o jego wykładach.

W krakowskiej Katedrze Filologii Orientalnej UJ, którą objął w 1919 r., Kowalski czuł się trochę osamotniony. Tęsknił za osobistymi kontaktami z uczonymi reprezentującymi

⁷ List T. K. do J. R., Kraków, 13 X 1935, *Korespondencja...*, list nr 100, s. 158.

⁸ List T. K. do J. R., Kraków, 24 IV 1928, *Korespondencja...*, list nr 21, s. 84.

⁹ List T. K. do J. R., Kraków, 10 XI 1929, *Korespondencja...*, list nr 41, s. 106.

¹⁰ „Prager Presse”, 9 III 1937.

dziedziny, którymi sam się zajmował, dlatego chętnie brał udział w kongresach międzynarodowych i nie opuścił ani jednego zjazdu polskich orientalistów. Na wystawie można było obejrzeć zbiorowe fotografie uczestników międzynarodowych kongresów orientalistów w Lejdzie (7–12 września 1931), Rzymie (23–29 września 1935) oraz w Brukseli (5–10 września 1938). Na dwóch ostatnich Kowalski spotkał się z Hroznym, a ostatniego dnia kongresu w Lejdzie pisał do Rypki: „Dziś kończy się już kongres, który był imponujący [...] Bardzo żałowałem, że nie było prof. Hroznego.”¹¹

W 1932 r. Tadeusz Kowalski zaproponował na członka zagranicznego PAU Bedřicha Hroznego, a z kolei jego kandydaturę na członka zagranicznego ČAVU zaproponował dwukrotnie Jan Rypka (1947, 1948). Ostatecznie Hrozný został wybrany na członka PAU w 1933 r. i zatwierdzony w 1948 r. Tadeusz Kowalski został wybrany na członka zagranicznego ČAVU w marcu 1948 r. i nie został zatwierdzony, gdyż wkrótce potem zmarł (5 maja 1948). Skomplikowane stosunki polsko-czeskie w latach trzydziestych XX w. spowodowały, że bardzo długo oczekiwano na zatwierdzenie przez prezydenta RP wyboru Bedřicha Hroznego na członka zagranicznego PAU. By takiej sytuacji uniknąć, Kowalski postanowił w inny sposób uhonorować Jana Rypkę. Został on wraz z czeskim indologiem Vincencem Lesnym wybrany 7 czerwca 1938 r. na członka Komisji Orientalistycznej PAU. W tym wypadku wybór zatwierdzał Wydział I Akademii, co też wkrótce po wyborze – 17 czerwca 1938 r. – uczynił. Dokumenty związane z tymi wydarzeniami znajdowały się w gablocie poprzedzonej fragmentem listu Kowalskiego do Hroznego, w którym można było przeczytać m.in. słowa: „Das Ergebnis der Wahlen, sowohl in der phil[osophischen] Klasse als auch in der Plenarversammlung bildete einen Beweis dafür, wie großer Hochachtung und Sympathie Sie sich in den gelehrten polnischen Kreisen erfreuen, wozu Ihr unvergesslicher Besuch in Krakau viel beigetragen hat.”¹² Prezentowano w niej również akta dotyczące wyboru Hroznego na członka Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego w 1935 r.

W 1946 r. Jan Rypka obchodził 60-lecie urodzin. Z tej okazji Kowalski życzył Jubilatowi: „żeby Pan jeszcze długo obdarzał nas pięknymi pracami o poezji tureckiej i perskiej, żyjąc w zdrowiu i spokoju.”¹³ Do jego listu na wystawie dołączono fotografię z uroczystości zorganizowanych na cześć Rypki w Pradze oraz podziękowanie za życzenia przesłane przez Kowalskiego, ozdobione portretem Jana Rypki (rys. Václav Fiala).

Zony trzech bohaterów wystawy przez długie lata nie tylko stwarzały bezpieczne zaplecze dla ich pracy naukowej, ale także żywo interesowały się ich dokonaniem, towarzyszyły w podróżach, podtrzymywały kontakty towarzyskie z przyjaciółmi i znajomymi z międzynarodowego środowiska orientalistycznego. W jednej z gablot pokazano fotografie tych szczęśliwych par: Zofię i Tadeusza Kowalskich podczas wspólnej pracy w ogrodzie w 1940 r., a Marię i Jana Rypków oraz Wlastę i Bedřicha Hrozných przy wspólnej lekturze książek w ich praskich mieszkaniach.

¹¹ List T. K. do J. R., Kraków, 12 IX 1931, *Korespondencja...*, list nr 83, s. 144.

¹² „Wynik wyborów, zarówno na Wydziale Filologicznym, jak i na Wałnym Zgromadzeniu stanowi dowód na to, jak ogromnym poważaniem i sympatią cieszy się Pan w polskim środowisku naukowym, do czego bardzo przyczyniła się Pańska niezapomniana wizyta w Krakowie.” List T. K. do J. R., Kraków, 20 VI 1933, *Korespondencja...*, list nr 164, s. 236.

¹³ List T. K. do J. R., Kraków, 21 VII 1946, *Korespondencja...*, list nr 122, s. 190.

Wystawę kończyły kopie karykatur: Jana Rypki (rys. Jiří Blažek) i Bedřicha Hroznego (rys. Adolf Hoffmeister).

Scenariusz i katalog wystawy przygotowała Ewa Dziurzyńska przy współpracy Marka Ďurčanského, a wśród organizatorów znalazły się następujące instytucje: Polska Akademia Umiejętności, Archiwum Nauki PAN i PAU, Archiwum Czeskiej Akademii Nauk oraz Instytut Historii i Archiwum Uniwersytetu Karola (Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy).

Oryginały i kopie eksponatów prezentowanych na wystawie pochodziły ze zbiorów Anny Kowalskiej-Lewickiej i Kazimierza Kowalskiego, Archiwum Czeskiej Akademii Nauk, Archiwum Nauki PAN i PAU, Czeskiej Agencji Prasowej (Česká tisková kancelář), Tadeusza Dziurzyńskiego, Instytutu Historii i Archiwum Uniwersytetu Karola oraz z kilku publikacji.

Wystawa była prezentowana w sali wystawowej Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie od 22 czerwca do 16 października 2007 r.

Nieco zmienioną wersję wystawy otwartej w czerwcu 2007 r. w Krakowie można było oglądać ponad rok później w siedzibie Czeskiej Akademii Nauk, mieszczącej się w reprezentacyjnym gmachu w samym centrum Pragi przy ul. Národní 3. Wśród organizatorów ekspozycji zatytułowanej „Mezi Krakovem a Prahou. Bedřich Hrozný – Tadeusz Kowalski – Jan Rypka. Spolupráce českých a polských orientalistů” znalazły się Instytut Masaryka i Archiwum Akademii Nauk Republiki Czeskiej w Pradze (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR v Praze), Instytut Historii i Archiwum Uniwersytetu Karola w Pradze oraz Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie.

Na uroczystości otwarcia praskiej wystawy 29 września 2008 r. Kraków reprezentowały: z Archiwum Nauki PAN i PAU dyrektor dr Rita Majkowska i Ewa Dziurzyńska oraz Maria Michalewicz z Działu Wydawnictw PAU. Zebranych przywitał współautor ekspozycji dr Marek Ďurčanský. Następnie głos zabierali: zastępca dyrektora Instytutu Masaryka i Archiwum Akademii Nauk Republiki Czeskiej dr Milena Josefovičová oraz dyrektor Instytutu Historii Nauki Uniwersytetu Karola doc. dr Petr Svobodný.

Po krótkim programie artystycznym, składającym się z kilku tańców orientalnych, wystąpiła dr Rita Majkowska, która m.in. odczytała okolicznościowy adres sekretarza generalnego PAU, prof. Jerzego Wyzumskiego, a Ewa Dziurzyńska odczytała list córki Tadeusza Kowalskiego dr Anny Kowalskiej-Lewickiej. W uroczystości wzięli udział przedstawiciele Uniwersytetu Karola, Czeskiej Akademii Nauk oraz liczne grono pracowników Archiwum Czeskiej Akademii Nauk. W Pradze wystawa była prezentowana do 10 października 2008 r.

Ewa Dziurzyńska
Archiwum Nauki PAN i PAU

„W służbie nauki... *Primum vivere-deinde philosophari*. Wincenty Lutosławski 1863–1954” – wystawa w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie
(19 listopada 2004 r. – 31 stycznia 2005 r.)

Przypadająca w 2004 r. pięćdziesiąta rocznica śmierci Wincentego Lutosławskiego (1863–1954) stała się okazją do przypomnienia postaci tego niezwykłego Uczzonego. Dnia 19 listopada 2004 r. w Auli Polskiej Akademii Umiejętności miało miejsce posiedzenie naukowe poświęcone Filozofowi, które otworzył prof. Lech Szczucki. Podkreślił on, że Wincenty Lutosławski, na przełomie XIX i XX w. chyba najbardziej znany polski filozof, jest dziś postacią niemal zupełnie zapomnianą. Wyraził nadzieję, że powstanie w przyszłości źródłowa biografia Wincentego Lutosławskiego, która ukaże pełne bogactwo jego niezwykle rozległej działalności. Następnie referaty wygłosili: prof. Władysław Stróżewski „O badaniach Wincentego Lutosławskiego nad Platonem”, prof. Witold Jaworski „W stronę filozoficznego maksymalizmu. O filozofii Wincentego Lutosławskiego”, dr Tomasz Mróz „Ostatnie lata Wincentego Lutosławskiego w Krakowie”, ks. dr Piotr Andryszczak „Pojęcie wiary w ujęciu Wincentego Lutosławskiego”, prof. Adam Pawłowski „Lingwistyczne aspekty naukowej spuścizny Wincentego Lutosławskiego”, prof. Henryka Kramarz „Idea wychowania narodowego w poglądach Wincentego Lutosławskiego” i dr Piotr Biliński „Między sympatią a antagonizmem – o współpracy Wincentego Lutosławskiego z Polską Akademią Umiejętności”. Teksty referatów i wspomnień ukazały się drukiem w tomie 16 serii „W służbie nauki...”, wydawanej przez Polską Akademię Umiejętności pt. *Wincenty Lutosławski 1863–1954. Materiały z posiedzenia naukowego PAU w dniu 19 XI 2004 r.*, Kraków 2010.

W przerwie posiedzenia naukowego w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie została otwarta wystawa pt. „*Primum vivere-deinde philosophari*. Wincenty Lutosławski 1863–1954”. Uroczystość zgromadziła liczne grono znakomitych gości, uczonych oraz rodzinę Profesora. Symbolicznego otwarcia wystawy przez otwarcie drzwi Sali Wystawowej przy ul. św. Jana 26 dokonała córka Profesora – Janina Lutosławska.

Zamierzeniem autora wystawy było ukazanie długiego, chyba jednak „niełatwego żywota” Wincentego Lutosławskiego i na tym tle wielonurtowej działalności platonisty, mesjanisty, „reformatora ludzkości”, krzewiciela idei wychowania narodowego. Materiału do wystawy dostarczyła niezmiernie bogata spuścizna uczonego (16,35 mb) przechowywana w Archiwum Nauki PAN i PAU oraz eksponaty wypożyczone ze zbiorów: Muzeum Przyrody w Drozdowie, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie.

Ekspozycję otwierała galeria współczesnych i dawnych fotografii siedziby Lutosławskich – dworu w Drozdowie koło Łomży (dziś siedziba Muzeum Przyrody w Drozdowie). Stanowiły one wprowadzenie do przedstawienia rodziny Lutosławskich poprzez wyeksponowanie fotografii rodziców Wincentego Lutosławskiego (Franciszka (1830–1891) i Marii ze Szczygielskich (ok. 1840–1869), Jego macochy (Pauliny ze Szczygielskich (1846–1922)) oraz sześciu braci Lutosławskich (Wincentego, Stanisława (1864–1937), Mariana (1871–1918), Jana (1875–1950), Kazimierza (1880–1924), Józefa (1881–1918)).

Lata młodości oraz kolejne etapy edukacji Lutosławskiego zilustrowały m.in. indeksy Wincentego Lutosławskiego, studenta Politechniki w Rydze w latach 1881–1883,

Uniwersytetu w Dorpacie w latach 1883–1885, dyplom kandydata chemii Cesarskiego Uniwersytetu w Dorpacie (3 maja 1885 r.), dyplom magistra filozofii tegoż Uniwersytetu (26 października 1887 r.) oraz dyplom doktora filozofii Uniwersytetu w Helsinkach (22 października 1898 r.). Pokazano tu również fotografię platonisty Gustawa Teichmüllera (1832–1888) – profesora Uniwersytetu w Dorpacie, którego wykładów słuchał Lutosławski i który wywarł silny wpływ na późniejszy rozwój Filozofa.

Wśród materiałów obrazujących liczne podróże, które dla Lutosławskiego były „nie tylko najwyższą przyjemnością dla rozwiniętego umysłu – ale też najważniejszym środkiem rozwoju”, znalazła się fotografia Gastona Paris (1839–1903), pod którego kierunkiem Lutosławski studiował języki romańskie w École Pratique des Hautes Études oraz wynik tych studiów – rozprawa *Les Folies de Tristan*. Miejsce szczególne zajęły notatki sporządzone przez Filozofa w bibliotece British Museum w czasie pracy nad ustaleniem chronologii dzieł Platona oraz list profesora filozofii w Marburgu Paula Natorpa (1854–1924) z uwagami, do będącego owocem 10-letniej pracy nad ustaleniem niemal pełnej chronologii dialogów Platona, dzieła Wincentego Lutosławskiego *Plato's Logic*. W dniu 19 marca 1887 r. Lutosławski poślubił hiszpańską poetkę – Sofię Casanova Pérez Eguia (1861–1958). Fotografię żony oraz córek Wincentego Lutosławskiego (Izabeli, Marii, Jadwigi i Zofii), wykonane w Madrycie w 1893 r. także ubogacały tę część wystawy. Dla przedstawienia zabiegów o uzyskanie katedry w uniwersytecie w Krakowie, zaprezentowano kolejno dwa listy profesora Maurycego Straszewskiego z 1890 i 1899 r. do Lutosławskiego, w sprawie objęcia katedry filozofii w Uniwersytecie Jagiellońskim oraz pismo Wincentego Lutosławskiego z prośbą o wykreślenie go z grona docentów prywatnych tegoż Uniwersytetu.

Spśród eksponatów prezentujących działalność Lutosławskiego jako nauczyciela i wychowawcę młodzieży dla sprawy narodowej, warto wymienić m.in.: rękopisy tekstów wykładów Lutosławskiego o filozofii narodowej, o *Królu Duchu* Juliusza Słowackiego wygłaszanych w Seminarium Filozofii Narodowej przy ul. Batorego w Krakowie oraz fotografię ze zjazdu Elsów w Kosowie w 1910 r., na której uwidoczniiono członków Towarzystwa Poczwońnej Dożywotniej Wstrzemięźliwości – Eleusis. Do wybitniejszych członków Eleusis ujętych na fotografii należeli: Stanisław Cywiński, Józef Kostrzewski, Stanisław Pigoń, Tadeusz Strumiłło, Adam Wodziczko. Ponadto zaprezentowane zostały *Listy okrężne do Elsów* z adnotacjami Lutosławskiego z lat późniejszych, a także wybrane z bardzo licznie zgromadzonych w spuściźnie – druki ulotne z zawiadomieniami o wykładach, programy i karty wstępu ze spotkań w Warszawie, Lwowie, Łowiczu, Londynie i Paryżu.

Pragnienie czynu, misja propagowania wiary w wielkie przeznaczenie narodu polskiego, jaką podjął Lutosławski, zostały na wystawie ukazane m.in. poprzez korespondencję w sprawie wykładów i odczytów na uniwersytetach w Genewie, Londynie i Bostonie oraz materiały dotyczące organizowania i pracy w „Kuźnicach” – szkołach-internatach wychowania narodowego, w Tlemcen w Algierii i Chateau Barby we Francji, gdzie przebywał Wincenty Lutosławski w latach 1912–1919 z nową towarzyszką życia Wandą Peszyńską (1882–1952). Tutaj znalazły się fotografie Wandy, ich syna Tadeusza (1913–1997) i córki Janiny (1922–2006).

Pracę Wincentego Lutosławskiego w Polskim Biurze Prac Kongresowych w Wersalu zaakcentowano m.in. pismem Franciszka Pułaskiego, kierownika Biura Prac Kongresowych,

poświadczającym, że Wincenty Lutosławski „był członkiem Biura Prac Kongresowych i jednym z najczynniejszych współpracowników Delegacji Paryskiej w czasie Kongresu” oraz pismem poświadczającym, że Wincenty Lutosławski był kurierem Ministerstwa Spraw Zagranicznych upoważnionym do przewozu pakietów urzędowych.

Pismo Generalnego Komisarza Ziem Wschodnich do Wincentego Lutosławskiego w sprawie powołania w charakterze profesora nadzwyczajnego do Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz list Wincentego Lutosławskiego do Michała Siedleckiego, rektora Uniwersytetu Wileńskiego ukazały kolejny etap życia Lutosławskiego – Profesora odrodzonego Uniwersytetu w Wilnie. Wśród prezentowanych w tej grupie eksponatów warto wymienić także list Juliusza Osterwy (1885–1947) do Wincentego Lutosławskiego z podziękowaniem w imieniu zespołu Reduty za recenzję inscenizacji *Wyzwolenia* Stanisława Wyspiańskiego, kartę honorową Wincentego Lutosławskiego uprawniającą do bezpłatnego wstępu na przedstawienia w Reducie.

Spędzone w Krakowie ostatnie lata życia Lutosławskiego zilustrowano wzruszającymi dowodami aktywności niestrudzonego Profesora, który w osiemdziesiątym roku życia wykładał w Uniwersytecie Jagiellońskim w roku akademickim 1946/7 metafizykę, a w roku 1947/8 filozofię Platona. Zaprezentowano tutaj: list Wincentego Lutosławskiego do dziekana Wydziału Humanistycznego Zenona Klemensiewicza, w sprawie wykładów w Uniwersytecie Jagiellońskim, zaproszenie na Konferencję w sprawie potrzeb organizacji nauki polskiej wraz z tekstem przemówienia Wincentego Lutosławskiego. Nie można nie wspomnieć o nawiązaniu przez Wincentego Lutosławskiego kontaktów z Polską Akademią Umiejętności. Warto wymienić tu wykłady wygłaszane na posiedzeniach Wydziału Historyczno-Filozoficznego w latach 1945–1946, m.in. „Nowe opracowanie Metafizyki”, „Testament Platona: ostatnia faza jego twórczości”, „Warunki stosowania stylometrii”, których rękopisy zaprezentowano na wystawie.

Lutosławski przez całe życie prowadził olbrzymią korespondencję. W spuściźnie uczonego zachowały się setki listów, kart pocztowych oraz skrupulatnie przechowywane koncepty odpowiedzi. Na wystawie zaprezentowano tylko niewielką część korespondencji. Jest to zarówno korespondencja w sprawach naukowych z luminarzami światowej nauki i kultury, m.in. Henri Bergsonem (1859–1941), Emilem Boutroux (1845–1921), Georgem Rapallem Noyes'em, Bertrandelem Russelem (1872–1970), Williamem Jamesem (1842–1910), Henrykiem Sienkiewiczem (1846–1916). Ponadto bardzo bogata korespondencja rodzinna oprawna w tomy i duża ilość listów będących świadectwem prowadzonej przez Lutosławskiego na szeroką skalę kampanii na rzecz narodowego odrodzenia. Zaprezentowano również wybór pięknych kart pocztowych z wielu miast europejskich.

Uwagę zwiedzających wystawę zwróciły: biurko podróżne Wincentego Lutosławskiego, czyli pomysłowo skonstruowana przez niego walizka wyposażona w wiele szufladek i schowków, która po rozłożeniu służyła Myślicielowi do prowadzenia korespondencji w czasie jego licznych podróży oraz komoda, w której Filozof przechowywał listy.

Niezwykła postać, jaką był Wincenty Lutosławski, stała się inspiracją dla ówczesnych twórców. Stanisław Wyspiański w *Wyzwoleniu* uczynił Lutosławskiego pierwowzorem literackim postaci Samotnika, a Vlastimil Hofman malując obraz „Sokrates na śmierć skazany” dał greckiemu filozofowi twarz Wincentego Lutosławskiego. Spośród wielu prezentowanych na wystawie cytatów Wincentego Lutosławskiego pochodzących m.in. z autobiografii

Jeden łatwy żywot, oraz *Dawnych listów z podróży*, które zostały wplecione w kompozycję wystawy, a także drukowanego katalogu i dawały komentarz do prezentowanych eksponatów, warto przytoczyć jeden, najlepiej charakteryzujący tę niezwykle złożoną osobistość: „Z pewnością było w nim dużo z wędrownego greckiego filozofa, który łatwo wprawiał w zdumienie, a u niektórych wywoływał zgorszenie” (Adam Żółtowski *Ś.P. Wincenty Lutosławski*, [w:] „Wiadomości” (Londyn) 15 V 1955 (476, s. 4). Sam zaś uczony powiedział o sobie: „żyłem natchnieniem, które ustawicznie łamało wszelkie przepisy i rozsiewałem ziarna, które indywidualnie się w duszach rozwijały” (Wincenty Lutosławski, *Jeden łatwy żywot*).

Oprawę plastyczną ekspozycji zaprojektowała i wykonała Dagmara Grabarz-Glanowska. Wystawa była otwarta od 19 listopada 2004 r. do 31 stycznia 2005 r. Wystawie towarzyszył katalog autorstwa Małgorzaty Mrówki.

Małgorzata Mrówka
Archiwum Nauki PAN i PAU

Wystawy Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie prezentowane w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie w latach 2008–2010

Dzięki inicjatywie Prezesa Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności kontynuuje od 2005 r. serię wystaw „Podróże uczonych”. Od 2010 r. rozpoczęto także realizowanie ekspozycji poświęconych naukom przyrodniczym w archiwaliach i zbiorach. Zaproszenie do organizowania wystaw i prezentowania ich w formie zeskanowanych materiałów archiwalnych w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie, pozwoliło dzielić się bogactwem archiwaliów z zasobu Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie. W latach 2005–2010 zorganizowano 8 takich wystaw¹. Inspirację ekspozycji stanowią zgromadzone w Archiwum Nauki PAN i PAU spuścizny uczonych polskich, zawierające zróżnicowane archiwalia, obrazujące nie tylko warsztat naukowy, ale także życie prywatne uczonych. Wśród materiałów znajdują się liczne fotografie, slajdy, widokówki oraz inne przedmioty będące pamiątkami życia uczonych, a zarazem dokumentacją odbytych przez nich wypraw.

Ekspozycja „Obszary chronione w Polsce” prezentowana w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie (6 października 2008–31 stycznia 2009) oraz w Oddziale PAN w Poznaniu (kwiecień 2010 – obecnie) – nawiązywała do wystawy „Parki Narodowe Stanów Zjednoczonych” (prezentowanej w 2007 r.), zarówno poprzez tematykę – ochrona przyrody – jak i za sprawą osoby Antoniny Leńkowej (1917–1995)². Wystawa, jako kontynuacja serii, ukazującej piękno odległych krain, tym razem, korzystając z ciekawych materiałów zgromadzonych w spuściznie Antoniny Leńkowej, prezentowała bliskie nam okolice. Ekspozowane archiwalia dokumentowały urok ojczystych stron, koncentrując się na obszarach chronionych. Na ekspozycji podkreślono piękno polskich krajobrazów, zachowanych w parkach narodowych i w rezerwach przyrody, utrwalone na fotografiach i slajdach, zebranych przez Antoninę Leńkową w trakcie jej pracy naukowej, której główna tematyka dotyczyła ochrony przyrody w Polsce i na świecie.

Antonina Leńkowa urodziła się we Lwowie, gdzie później studiowała fizykę. Po 1945 r. zamieszkała w Krakowie, podejmując studia biologiczne w Uniwersytecie Jagiellońskim, pod kierunkiem prof. Władysława Szafera (1886–1970). Ten wybitny botanik, zasłużony na polu ochrony przyrody, był inicjatorem powstania wielu polskich parków narodowych i rezerwatów. Pod wpływem swego Mistrza, Antonina Leńkowa poświęciła się zagadnieniom ochrony przyrody. W ciągu wielu lat pracy naukowej opublikowała ponad 250 prac drukowanych. Wiedzę z zakresu ochrony przyrody popularyzowała także poprzez liczne wykłady, odczyty i referaty, ubarwione zdjęciami i slajdami, z którymi jeździła po całej Polsce. Antonina Leńkowa całe swoje życie oddała idei ratowania środowiska naturalnego, walce o ochronę przyrody i zachowanie ginących gatunków zwierząt. Pozostawiła po sobie

¹ O wystawach organizowanych w latach 2005–2007 zob. Bernadeta Wilk, „Podróże uczonych...” – wystawy Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, prezentowane w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2008, t. 14, s. 293–294.

² Archiwum Nauki PAN i PAU, sygn. K III-129.

bogaty zbiór fotografii i slajdów, na których uwieczniła piękno polskiej ziemi, ocalone przed zniszczeniem na terenie obszarów chronionych.

Kolejna wystawa zatytułowana „Sport i turystyka. Z materiałów uczonych polskich”, prezentowana była w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie od kwietnia do listopada 2009 r. Wystawa pokazała tylko niewielki wycinek bogatych materiałów, dotyczących tej ważnej sfery życia społecznego, jaką jest sport. Na wystawie zaprezentowano nie tylko fotografie dokumentujące sport wyczynowy, ale także przejawy szeroko pojętej aktywności fizycznej, dostępnej dla każdego. Źródło cennych wrażeń stanowiły dla miłośników sportu fotografie przedstawiające sposób uprawiania popularnych dyscyplin sportowych na przełomie XIX i XX w., tak różniący się od dzisiejszej sportowej rywalizacji.

Materiały na wystawę wybrane zostały ze spuścizny Walerego Goetla (1889–1972)³ – geologa, podróżnika, profesora i wieloletniego rektora Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie oraz Zygmunta Grodzińskiego (1896–1982)⁴ – zoologa, profesora i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Walery Goetel – współtwórca Akademickiego Związku Sportowego w 1908 r., od wczesnej młodości uprawiał lekkoatletykę, taternictwo, narciarstwo, wioślarstwo i zapasy. W jego bogatym i wszechstronnym życiorysie wiele miejsca zajmował szeroko rozumiany sport. Wolne dni miesiący wiosennych i jesiennych spędzał przy wiosłach, w okresie letnim przebywał w Tatrach, łącząc przyjemność wspinaczki z pracą naukową. W Tatry wyjeżdżał też zimą, gdzie uprawiał narciarstwo, łącząc je często z zimową wspinaczką. Aktywność fizyczna towarzyszyła temu wybitnemu geologowi do końca życia, stając się nieodzowną jego częścią.

Zygmunt Grodziński interesował się wioślarstwem, był doskonałym pływakiem, grał w tenis, uprawiał turystykę pieszą i rowerową. Cały swój wolny czas spędzał niezwykle aktywnie – uprawiał wiele rodzajów sportu, jednak jego szczególne zainteresowanie budziło narciarstwo i kajakarstwo.

Ekspozycję wzbogaciły także archiwalia ze spuścizny Mariana Tokarskiego (1862–1942)⁵ – doktora medycyny, pedagoga, działacza społecznego, krzewiciela wychowania fizycznego na terenie Krakowa i Galicji. Od chwili powstania Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w 1885 r. Marian Tokarski był jego aktywnym członkiem. Czynnie uprawiał szermierkę, a w swej pracy zawodowej specjalizował się w zakresie higieny i ćwiczeń fizycznych. Był jednym z pierwszych inspektorów powołanych na ziemiach polskich w celu nadzoru wychowania fizycznego i higieny w szkołach oraz autorem cennych podręczników dotyczących szermierki i wychowania fizycznego, a także prac zestawiających i omawiających gry i zabawy ruchowe.

Uzupełnienie wystawy „Sport i turystyka” stanowiły fotografie pochodzące ze spuścizny Anny Kutrzeby-Pojnar (1913–1993)⁶ – etnologa i profesor Uniwersytetu Warszawskiego, pasjonującej się narciarstwem i turystyką górską oraz Karoliny Lanckorońskiej

³ Ibidem, sygn. K III-136.

⁴ Ibidem, sygn. K III-78.

⁵ Ibidem, sygn. K III-29.

⁶ Ibidem, sygn. K III-216.

(1898–2002)⁷ – historyka sztuki, mecenas nauki, sztuki i kultury znanej z działalności wspierającej kulturę i naukę polską.

W dniu 1 października 2009 r. minęła 140. rocznica wprowadzenia do obiegu karty pocztowej. Ta rocznica stworzyła okazję do zapoznania się z historią pocztówki, która dzięki znacznemu upowszechnieniu się na przełomie XIX i XX w. stała się osobliwym świadectwem kontaktów międzyludzkich, tym piękniejszym, że zanikającym w XXI stuleciu. Z tej okazji Archiwum Nauki PAN i PAU przygotowało wystawę zatytułowaną „Historia krótkiej formy korespondencji”, prezentowaną w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie (grudzień 2009 – marzec 2010), w Bibliotece Pedagogicznej w Radomiu – filia w Lipsku (październik 2010) oraz Bibliotece Pedagogicznej w Radomiu (listopad – grudzień 2010). Ekspozowane pocztówki, powstałe w okresie 1894–1939, zostały wybrane ze spuścizn: Zygmunta Czernego (1888–1975)⁸ – historyka literatury i języków romańskich, Tadeusza Dubieckiego (1885–1972)⁹ – historyka dziejów Polski XVIII i XIX w., Stanisława Kutrzeby (1876–1946)¹⁰ – historyka prawa, oraz Władysława Natansona (1864–1937)¹¹ – fizyka.

Idea korespondencji, którą można wysłać bez koperty, urzeczywistniła się w monarchii Austro-Węgierskiej za sprawą Emanuela Herrmanna – profesora Akademii Wojskowej i Uniwersytetu Wiedeńskiego, którego uważa się za „wynałazcę” karty pocztowej. To właśnie na terenie państwa Habsburgów w dniu 1 października 1869 r. wprowadzono do obiegu pierwsze karty pocztowe. Nowa forma korespondencji bardzo szybko zyskała popularność i przyjęła się w kolejnych krajach, a wysyłanie kart pocztowych stało się symbolem otwartości i nowoczesności.

Pierwsze karty korespondencyjne ozdobione ilustracjami pojawiły się w latach siedemdziesiątych XIX w. Tematyka pocztówek była różnorodna. Poza bardzo popularnymi kartkami okolicznościowymi, panoramami miast, scenami rodzajowymi, krajobrazami, reprodukcjami dzieł sztuki, jak również fotoreportażami z uroczystości religijnych i patriotycznych dużą popularność zyskały karty pocztowe, które na awersie prezentowały fotografię miejsca, z którego wysyłający pisał list.

Wygląd pocztówki uzależniony był od postępów technicznych w dziedzinie tworzenia ilustracji. Początkowo dominowały jednobarwne miedzioryty, staloryty i litografie, do których z czasem dodawano kolory. Przełomem w historii karty pocztowej było zastosowanie do jej produkcji fotografii. Złoty okres w dziejach karty pocztowej – obfitujący w wielość form i technik – przypadł na czas od lat osiemdziesiątych XIX w. do wybuchu I wojny światowej. Wówczas przy produkcji kart zastosowanie znalazły m.in. suszone kwiaty, kora drzew, fragmenty tkanin. Karty pocztowe złożono, inne fragmentami wytłaczano. Po wojnie nie udało się wydawcom kart pocztowych powrócić do ich artystycznego poziomu sprzed 1914 r.

Prezentowane na wystawie karty pocztowe, różnorodne pod względem techniki wykonania, zostały usystematyzowane w siedmiu grupach tematycznych. W pierwszej grupie przedstawiono karty pocztowe ukazując różnorodność ich formy graficznej oraz bogactwo tematów. W drugiej znalazły się pocztówki, których przedmiotem były polskie uzdrowiska

⁷ Ibidem, sygn. K III-150.

⁸ Ibidem, sygn. K III-43.

⁹ Ibidem, sygn. K III-32.

¹⁰ Ibidem, sygn. K III-11.

¹¹ Ibidem, sygn. K III-122.

popularne w II Rzeczypospolitej. Trzecia przedstawiała miasta europejskie XIX i XX w. Czwarta z kolei – miasta i miasteczka Galicji. Piąta prezentowała Paryż i zamorskie posiadłości Francji w Algierze. Szóstą grupę tworzyły widokówki ilustrujące krajobrazy, a na ostatnią – siódmą – złożyły się liczne w każdej korespondencji okolicznościowe karty pocztowe, których motywem były Święta Wielkanocne i Bożego Narodzenia.

Powszechność karty pocztowej, a także tematyczna różnorodność, spowodowały, iż pocztówki sprzed lat stanowią ważne i ciekawe źródło informacji o dawnej architekturze, obyczajach, strojach, wydarzeniach. Mające już blisko półtorawiekową historię karty pocztowe pozwalają zobaczyć utrwalaony na nich świat ludzi minionej epoki.

Celem ósmej z kolei wystawy „Tuż nad ziemią. Świat widziany oczami entomologa”, prezentowanej w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie (wrzesień 2010 – obecnie) było zainteresowanie ciekawym i barwnym światem owadów, otaczających nas wszędzie, a tak rzadko zauważanych oraz zachęcenie badaczy do korzystania ze spuścizn przyrodników, zgromadzonych w Archiwum Nauki PAN i PAU.

W zaprezentowanej ekspozycji przedstawiono zaledwie ułamek archiwaliów, dotyczących nauk przyrodniczych – entomologii, nauki zajmującej się badaniem owadów, a przechowywanych w Archiwum Nauki PAN i PAU oraz w Instytucie Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie. Geneza zbiorów obu tych instytucji sięga XIX w., łącząc się z dziejami Komisji Fizjograficznej¹².

Spośród twórców spuścizn z zasobu Archiwum Nauki, z których pochodzą prezentowane materiały, wymienić można m.in.: Antoniego Wagę (1799–1890)¹³ – przyrodnika, pisarza i pedagoga. Ciekawe materiały zgromadził Oktawiusz Radoszkowski (1820–1895) – entomolog, generał artylerii oraz Stanisław Klemensiewicz (1854–1920) – entomolog, pedagog i muzyk. Zbiory naukowe tych uczonych i badaczy wzbogaciły zasoby Komisji Fizjograficznej¹⁴.

Antoni Waga odbył liczne podróże naukowe, które umożliwiły mu rozwijanie pasji entomologa. W swoich innowacyjnych badaniach zajmował się – jako pierwszy z polskich uczonych – wijami. Przedmiotem jego zainteresowań były owady i pajęczaki. Autor wielu publikacji naukowych i popularyzatorskich.

Oktawiusz Radoszkowski zainteresował się entomologią pod wpływem Antoniego Wagi. W pracy badawczej zajmował się głównie pszczołowatymi. Autor ponad 100 publikacji, w których opisał ok. 700 nowych gatunków. Pozostawił po sobie duże zbiory z terenu całego imperium rosyjskiego, które po jego śmierci w znacznej części trafiły do Muzeum Fizjograficznego Akademii Umiejętności w Krakowie.

Przedmiotem badań Stanisława Klemensiewicza, prowadzonych na obszarze Galicji były motyle. Klemensiewicz pozostawił po sobie unikatowe zbiory, które preparował opracowaną przez siebie metodą.

W Polsce jednym z pierwszych entomologów był Karol Perthées (1739–1815) – kartograf w służbie Stanisława Augusta Poniatowskiego. W swojej kolekcji zgromadził on ok. 2700

¹² 140. rocznica utworzenia Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego oraz Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności. Referaty wygłoszone w czasie sesji naukowej w Krakowie w dniu 18 listopada 2005 r., pod. red. Jerzego Pawłowskiego, Kraków 2008, s. 226.

¹³ Archiwum Nauki PAN i PAU, sygn. K III-141.

¹⁴ Ibidem, sygn. K II-6.

gatunków z ważniejszych rzędów owadów, występujących w północnej części Europy środkowej. Pozostawił on rękopiśmienne opisy zebranych owadów wraz ze szkicami.

Jak wygląda świat widziany oczami entomologa? Na pewno zachwycą różnorodnością kształtów i bogactwem barw. Owady bowiem, to największa grupa w świecie zwierząt. Ilość znanych gatunków szacuje się na około 1 milion, z czego w Polsce żyje około 32 tys. Zdolności adaptacyjne spowodowały, że owady opanowały wszystkie środowiska lądowe, przystosowując się również wtórnie do środowiska wodnego. Podziwiać można ich wysoki stopień organizacji oraz wytworzone formy życia społecznego (np. termitów, mrówek, pszczół).

Na wystawie zaprezentowano m.in. rycinę z osiemnastowiecznego dzieła pt. *Elementa entomologia*, przedstawiającą podstawowe wyposażenie polowe entomologa, m.in. siatkę, czerpak, parasol entomologiczny, łopatki, lupy, fiolki z odczynnikami. Ponadto przedstawiono fotografie z albumu Zygmunta Grodzińskiego ukazujące poszukiwanie owadów, karty z albumów Stanisława Klemensiewicza z kolekcją motyli, preparowanych metodą opracowaną przez tego badacza oraz tablice z publikacji Oktawiusza Radszkowskiego pt. *D'Une Monographie des Mutilles de l'Ancien Continent* oraz *Enumération des Especies de Chrysidés de Russie*.

Obecnie Archiwum Nauki PAN i PAU przygotowuje kolejną wystawę poświęconą naukom przyrodniczym. Poprzez archiwalia będziemy starali się zaprezentować badanie różnych aspektów świata materialnego, ożywionego i nieożywionego.

Bernadeta Wilk
Archiwum Nauki PAN i PAU

WYKAZ SKRÓTÓW

AAN	Archiwum Akt Nowych
Acta Contub. Crac.	Acta Contuberniorum Cracoviensium
AKMKr	Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie
al.	aleja
AM	Akademia Medyczna
AP	Archiwum Państwowe
APKr	Archiwum Państwowe w Krakowie
APKr O/Bochnia	Archiwum Państwowe w Krakowie Oddział w Bochni
art.	artykuł
BHP	bezpieczeństwo i higiena pracy
BJ	Biblioteka Jagiellońska
BK	Biblioteka Krakowska
bp	brak paginacji
BPAU/PAN	Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk
ČAVU	Czeska Akademia Nauk i Umiejętności (Česká akademie věd a umění)
c.k.	cesarsko-królewski
CM	Collegium Medicum
Cons.	Consularia Cracoviensia
Dep.	Departament
doc.	docent
dr	doktor
Dz. U.	Dziennik Ustaw
EAD	Encoded Archival Description
EAG	Encoded Archival Guide
fot.	fotografował/a
GB	Gigabajt
gen.	generał
hab.	habilitowany
hr.	hrabia
IZA	baza danych Inwentarze Zespołów Archiwalnych
j.a.	jednostka archiwalna
jr	junior

k.	karta
kat.	kategoria archiwalna
krak.	krakowski
KRN	Krajowa Rada Narodowa
ks.	ksiądz
Libri Epistol. Urbis Crac.	Libri epistolarum urbis Cracoviae
Libri Iuris Civ. Crac.	Libri iuris civilis civitatis Cracoviae
Libri Oblat. Off. Cons. et Mag. Crac.	Libri oblatorum officii consularis et magistratus Cracoviensis
Mag.	Magistrat
mal.	malował
maszyn.	maszynopis
mb	metr bieżący
mf.	mikrofilm
MKiDN	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego
MON	Ministerstwo Obrony Narodowej
M.P.	Monitor Polski
MSWiA	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji
NAC	Narodowe Archiwum Cyfrowe
NDAP	Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie
NKWD	Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (Narodnyj Komissariat Wnutriennich Dieł SSSR)
NMP	Najświętsza Maria Panna
nr	numer
odb.	odbitka
oprac.	opracował/a
PAN	Polska Akademia Nauk
PAU	Polska Akademia Umiejętności
PB	Petabajt
pkt	punkt
pl.	plac
por.	porównaj
poz.	pozycja
PRL	Polska Rzeczpospolita Ludowa
prof.	profesor
przyp.	przypis
PSB	Polski Słownik Biograficzny
PZS	Państwowe Zbiory Sztuki
Quart.	Acta quartaliensium civitatis Crac.
r.	rok
R.	rocznik

red.	redakcja/redaktor
Reg. exact.	Regestra exactionis regiae seu civilis schoss dictae
RGBl.	Reichsgesetzblatt
rkps	rękopis
RP	Rzeczpospolita Polska
rys.	rysował
s.	strona
Scab.	Scabinalia Cracoviensia
SEZAM	System ewidencji zespołów archiwalnych (baza danych)
sygn.	sygnatura
SZKiC	System Zarządzania Kopiami Cyfrowymi
św.	święty/a
t.	tom
TB	Terabajt
UJ	Uniwersytet Jagielloński
ul.	ulica
ur.	urodzony/a
ust.	ustęp
v.	verso
w.	wiek
WL	Wydział Lekarski
z późn. zm.	z późniejszymi zmianami
zm.	zmarł
zob.	zobacz
ZoSIA	Zintegrowany System Informacji Archiwalnej

SPIS ILUSTRACJI

1.	Kamienica ul. Wiślna 1/ul. św. Anny 2 (fot. Monika Andrasz-Mrożek)	20
2.	Statek „Taurus” (fot. W. Burger), 1881	110
3.	Turchan Bey, gubernator Adalii [fot. F.v. Luschan], 1883	111
4.	Porucznik Jan Lasota wraz z żoną Marią z Gilewiczów	124
5.	Kapitan Jan Lasota we Lwowie, 1938.....	124
6. i 7.	List kapitana Jana Lasoty do rodziny z obozu w Starobielsku z 29 grudnia 1939 r.	125-126

INDEKS NAZWISK

Zastosowane skróty: v. – voto, z d. – z domu, zob. – zobacz

Hasła indeksowe wyróżnione kursywą dot. informacji bibliograficznych

- Abram Simon 89
Abramowicz Izaak 59
Abramowicz Jakob 59
Abramowicz Józef Jan Nepomucen 59
Achler (Aichler) Jan 18–19
Adler Viktor 88
Aehrenthal Alois 78
Aichler zob. Achler
Ajnenkiel Andrzej 79, 83, 86–87
Andrasz-Mrożek Monika 20
Andryszczak Piotr 193
Aronowicz Antoni Wojciech 59
Assaf David 57
- Baczyński Lew 80
Bajer Maciej 59
Bakalarczyk zob. Piotrowski Jan zwany
Bakalarczyk
Bałaban Majer 57, 60, 66–67
Balaban Majer 57, 60, 63, 66–67
Banach Kazimierz 141
Banaś Antoni 91, 94
Barss Franciszek 67
Bartis Jadwiga 33
Bartis Maciej 33
Bartsch Maciej 63, 64
Barvíková Hana 188
Barycz Henryk 61
Baworowski Jerzy 33
Baza Urszula z d. Czeczotka 15
- Baza Wojciech 15
Bąkowski Klemens 146
Bednarski Maciej 66
Bednarski Marcin 65
Behemot 62
Bella, katechumena 59
Benndorf Otto 99–105, 108–109
Bergson Henri 195
Beria Ławrentij 119
Berkowicz Abram 59
Berkowicz Izrael 60
Będkowski Nikodem 95
Bętkowius Jan 35, 36, 48–49, 53–54
Biały Stanisław 93
Biedrzycki Jakub Aleksander 12, 17
Bieniarzówna Janina 64, 84
Bieniowski Stanisław 93
Bieńkowski Piotr 106
Bieńkowski Piotr 106
Biernacki Antoni 70
Biertułtowska Anna zob. Nonart Anna
z d. Biertułtowska
Bietka Szymon 49
Biliński Leon 78
Biliński Piotr 193
Bis Jan 92
Blandrat Jerzy 40
Blažek Jiří 192
Błoński Antoni 68
Bobrzyński Michał 83

- Bocheński Alojzy 95
Bocheński Zbigniew 70
Bogucicki Józef Jan Kanty 60, 68, 73–74
Bogucicki Józef Jan Kanty 61
Bohdanowicz Stanisław 116
Bojko Jakub 80, 91, 93
Bolesław Wstydlivy, książę 31
Bomba Antoni 86, 93
Boniecki Adam 21–22, 41
Borek Stanisław 23, 30, 41–43, 46
Borek Stanisław, syn Stanisława 25, 41, 43
Borgia Cezar 14
Borzymińska Zofia 62
Boutroux Emil 195
Branicki Grzegorz 30
Branicki Jan Klemens 16, 19
Branicki Jan Klemens 16
Branicki Stanisław 12, 16, 19
Breiter Ernst 79, 81, 88–89, 93
Brzezińczyk Maciej 33
Brzeziński Jan 34, 42
Brzeziński Maciej 23, 40, 43, 51
Brzeziński Stanisław Kazimierz 122
Brzuskowski Jarosław 189
Budka Włodzimierz 39
Budzińska Elżbieta zob. Irasowska Elżbieta z d. Budzińska
Budzińska, wdowa zob. Kącka 1v.
Budzińska
Budziński Stanisław 34, 36–37, 41, 43–54
Burger Wilhelm 102–103, 109–110
Buszko Józef 74, 83, 85–86
Buszydło Adam 122
Buzek Józef 82
Bużeński Hieronim 24–25, 32–33, 39–40, 49, 50, 51
Bystrzanowcy, rodzina 64
Bystrzycka Jadwiga z d. Czarnowojska 35, 44
Bystrzycki Marcin 35
- Casanova Sofia Pérez Eguia 194
Ceki Jan 37
Cena Robert 86, 93
Cerasinus zob. Kirstein
- Chamcówna Mirosława* 61
Chanczykowska Kunegunda 59
Chęciński Michał Józef 69
Chłapowski Krzysztof 16
Chodakowska Dorota zob. Rychwalska
Dorota 1v. Chodakowska z d. Wachel
Chodakowski Jan 25–26, 31, 33–34, 40, 42–43, 51
Chrzanowski Leon 94
Chwilka zob. Maciej z Brzezin
Ciara Stefan 16
Ciągło Tomasz 92
Ciągnikrówka Jakub 26
Cieszkowska Dorota zob. Grebińska
Dorota z d. Cieszkowska
Cieszkowska Jadwiga 30, 42
Cieszkowski Stanisław 30, 39
Cieszkowski Tomasz 30, 39, 42
Cieślicz Bartłomiej 32, 41
Cieślicz Elżbieta z d. Zyska 32
Cikowscy, rodzina 50
Cikowska Anna zob. Morska Anna z d. Cikowska
Cikowska Katarzyna z d. Wolska 21–24, 33, 38, 41–42, 50
Cikowski Jan 21–22, 30–31, 33, 50
Cikowski Mikołaj 21–23, 27, 30–31, 33, 39, 49–50
Cikowski Stanisław 21, 23, 27, 30, 35, 40–41, 50
Cikowski Stanisław, syn Stanisława 23, 41, 50
Cingr Peter 87
Ciopiński Jan 189
Conze Alexander 101, 105, 109
Conze Alexander 101
Cwi Sabataj 62
Cynarski Stanisław 17
Cywiński Stanisław 194
Czajkowski Jan 78
Czałczyńska Lucja 72
Czapski Józef 115, 118
Czapski Józef 115, 118
Czarnowojska Jadwiga zob. Bystrzycka
Jadwiga z d. Czarnowojska

- Czarnowojski Łukasz 23, 35, 44
Czartoryski Konstanty 94
Cząstkowicz Stanisław zwany Trześnia 36
Czech Józef 16
Czechowska Anna 72
Czczotka Anna zob. Naramowska Zyth
Anna z d. Czczotka
Czczotka Jadwiga 13
Czczotka Jadwiga zob. Radota Jadwiga
z d. Czczotka
Czczotka Maciej 14–15
Czczotka Mikołaj 13
Czczotka Stanisław 14–15
Czczotka Tłokiński Erazm (Rozmus)
12–15, 19
Czczotka Tłokiński Erazm młodszy 15
Czczotka Tłokiński Mikołaj 14–15
Czczotka Tłokiński Stanisław 15
Czczotka Urszula zob. Baza Urszula
z d. Czczotka
Czczotkowie, rodzina 15
Czerny Zygmunt 199
Czethwicz Krzysztof 22, 35, 39
- Ćwikliński Ludwik 82, 85
Ćwikła Jan 34, 35, 43
- Damian Feliks 24, 27, 32, 34, 39, 40,
42–44, 51, 54
Damian Łucja zob. Gagatek Łucja 1v.
Damian z d. Kaczkowska
Damian Regina zob. Kolasa Regina
z d. Damian
Dancygier Józef 65
Danielak Michał 86, 89
Daszyński Ignacy 79–81, 84, 87–88, 91, 93
Dąbrowska Katarzyna zob. Sumaradzka
Katarzyna z d. Dąbrowska
Dąbrowski Feliks 25, 39, 42
Dąbrowski Grzegorz 177
Dąbrowski Jan 67
Dąbrowski Józef 25–26
Dąbrowski Kasper 25–26
Dąmbrowski Goldkowicz Maciej 26
- Delia Jan 28
Delia Katarzyna z d. Jabłońska 26–29
Delia Wojciech zwany Delijka 28–29
Dembowski Mikołaj 62
Diamand Herman 79, 81, 88
Długoroski Walenty 59
Długosz Władysław 91
Dnistriański Stanisław 83
Doboszyński Adam 81
Dobrowolski Jakub 69
Dobrowolski Józef 60, 68
Dobrzański Aleksander 95
Doktor Jan 62
Dorota Wronarowicz 189
Drohojowski Józef 59
Drużyńska Joanna 118
Dubiecki Tadeusz 199
Dunajewski Julian 78, 94
Đurčanský Marek 188, 192
Đurčanský Marek 188–189
Dyło Tomasz 90
Dzianotty Franciszek 59, 63
Dzierzykraj Morawski Zdzisław 78
Dziurzyńska Ewa 188, 192
Dziurzyńska Ewa 188–189
Dziurzyński Tadeusz 192
- Eichberger Franciszek 59
Eisenbach Artur 66
Engel David 57
Ephorinus Anzelm 36
Eстера, katechumena 59
- Fabius Jerzy 32, 53
Falniowska-Gradowska Alicja 17, 165
Farnowski Stanisław 51
Fiala Václav 191
Fiałek Elżbieta 189
Fijak Maciej 86
Filip Tomasz 189
Florkowska Magdalena 59
Fogell Agnieszka z d. Glacz 13
Fogell Ulryk 13, 19
Fogelweder Andrzej 13

- Fogelweder Anna 2v. Szulc 3v.
 Siebenberger z d. Glacz 13
 Fogelweder Anna zob. Kirstein Anna
 z d. Fogelweder
 Fogelweder Anna z d. Glacz 13
Follprecht Kamila 11–12, 15, 17–19
Frančić Miroslaw 67
 Franciszek Józef I, cesarz austriacki 74
 Franecka Kunegunda Salomea 62
 Franecka Teresa Anna 62
 Frank Hans 138
 Frank Jakub 62
- Gagatek Łucja 1v. Damian
 z d. Kaczkowska 27, 35, 44
 Gagatek Wawrzyniec 23, 27, 35, 44, 50
 Gall Rudolf 79, 85
 Gastgieb (Gastgeb) Jakub 17–19
Gaul Jerzy 74, 77
Gąsiorowski Wilhelm 12, 17
 Gekiericz Jan 39, 43
 Gębaski 71
 Gębczyński Maciej 71
 Giebułtowski Wojciech 37
 Gierałt Adam 41, 51
 Gilewicz Jadwiga 120, 121
 Gilewicz Maria zob. Lasota Maria
 z d. Gilewicz
 Gilewicz Walerian 120–122
 Glacz Anna zob. Fogelweder Anna 2v.
 Szulc 3v. Siebenberger z d. Glacz
 Glacz Anna zob. Fogelweder Anna
 z d. Glacz
 Glacz Barbara zob. Łowicz Barbara 2v.
 Remer z d. Glacz
 Glacz Jerzy 13, 19
 Glacz Jodok (Jost) młodszy 13, 19
 Glacz Jodok (Jost) starszy 12–13, 19
Glacz Jost 12–13
 Glacz Katarzyna zob. Głaywicz Katarzyna
 z d. Glacz
 Glacz Krzysztof 13
 Glaczowie, rodzina 13
 Głaywicz Brygida 13
- Głaywicz Katarzyna z d. Glacz 13
 Glöckel Otto 91
 Gładyszowski Emilian 85
 Głębiński Stanisław 78, 82–84, 91, 92
 Głowinka Jan 35
 Goetel Walery 198
 Goldek Walenty 24
 Goldkowicz zob. Dąmbrowski Goldkowicz
 Maciej
 Gołuchowski Agenor jr 78, 93–94
 Gotlib Henryk 189
*Gradowska Alicja zob. Falniowska-
 Gradowska Alicja*
 Grebińska Dorota z d. Cieszkowska 30
 Grebiński Jakub 28, 30, 40
 Grębalski Jan 71
 Grocholski Kazimierz 95
 Grodziński Zygmunt 198, 201
 Grodzka Anna 47
 Grudziński Józef 69
 Gruszczyński Jan 22, 53
Gruszecki Stefan 16
 Gultbergier Walenty Kazimierz 62, 65
 Gutowski Jan 40
 Gutowski Julian 95
- Habsburgowie, dynastia 199
 Halban Alfred 79, 84, 93
 Haller von Hallenburg Cezary 80, 90
 Hartel Maurycy 106–107
 Hartel Wilhelm 105
 Hauser Alois 105
 Hauser Johann 91
 Hecker (Heger) Franciszek 121
 Herant Stefan 29, 52–53
 Hermann Emanuel 199
 Heyder, lekarz 107
Hirschfeld G. 106
 Hodziec Anna zob. Lasota Anna
 z d. Hodziec
 Hoffmeister Adolf 192
 Hofman Vlastimil 195
 Horodyski Tomasz 95
 Hroberska, pani 69

- Hrozny Bedřich 188–192
Hrozny Bedřich 188–189
Hrozny Vlasta 191
- Ibrowa Anna (Tekla) 59
Ikafalva Carl Baritz von 102
Imbrykowa Zofia 59
Irasowska Elżbieta z d. Budzińska 37, 44
Irasowski Maciej 37
Isopescul-Grecul Konstantin 91
Izabela, królowa węgierska 22
- Jabłońscy, rodzina 27
Jabłońska Anna zob. Lisek Anna
z d. Jabłońska
Jabłońska Barbara z d. Jaworówna 26
Jabłońska Emerencjanna z d. Kloskówna
28
Jabłońska Katarzyna zob. Delia Katarzyna
z d. Jabłońska
Jabłońska Zofia z d. Zaczus 26, 32–33
Jabłoński Stanisław zwany Piguła 26–27,
29, 33–34, 40, 42
Jabłoński Szymon zwany Popek 26–28, 40, 46
Jabłoński Tymoteusz 26, 28, 40
Jachowicz Józef 90, 93
Jachymowicz Szaja 64
Jachymski Walenty 70
Jaczyński Stanisław 117, 119
Jagodzińska Agnieszka 57
Jakimiszyn Anna 57
Jakobowiczówna Sara 59
Jakubek Mariusz 154
Jakubek Mariusz 154
Jakubowa Anna 59
Jakubowicz Major (Meir) 59
James William 195
Janicki Jakub 71
Janikowski Bartłomiej 53
Jankowski Stanisław M. 118
Januszowski Jan 44
Jaworówna Barbara zob. Jabłońska Barbara
z d. Jaworówna
Jaworski Witold 193
- Jaworski Władysław Leopold 80, 93
Jekieles Mojżesz 64
Jelonek-Litewka Krystyna 15
Jezus Chrystus 34, 40
Josefovičová Milena 192
Jozefowicz Józef 59
Józef II, cesarz austriacki 68, 165
Józefowicz Józef Wincenty 59
Józefowski Antoni Onufry 59
Justimonti Wawrzyniec 23–24
- Kaczkowska Łucja zob. Gagatek Łucja 1v.
Damian z d. Kaczkowska
Kaczkowski Jan 32
Kalinowski Lech 100
Kaliszanin Marcin 53
Kaliszanin Zofia z d. Kowalska 53
Kamińska Zofia z d. Zaremba 65
Kamiński Antoni 65
Karol I, cesarz austriacki 74
Karpiński Andrzej 58
Kaspary Jan 67
Katarzyna, siostra Doroty Kielbik 27
Kazanowski Marcin 26
Kazimierz Wielki, król polski 44, 173
Kazimierz Wielki, król polski 175
Kaźmierczyk Adam 57, 61
Kaźmierczyk Adam 57, 60, 68
Kačka, 1v. Budzyńska 37
Kački Krzysztof 37, 41, 43
Kački Stanisław 37, 41, 43, 54
Kądziela Łukasz 16
Keckowa Antonina 27, 38
Kielcowa Katarzyna 71
Kielbicka Aniela 17
Kielbik Dorota 27
Kielbik Maciej 26, 27
Kint Dorota 34
Kint Feliks 24, 26, 34
Kirstein (Cerasinus) Jan 13, 19
Kirstein Anna z d. Fogelweder 13
Kiryk Feliks 22
Klemensiewicz Stanisław 200–201
Klemensiewicz Zenon 195

- Klemensiewicz Zygmunt 79, 81, 90
Kleszczowa Izabela 66
Klimas Małgorzata 174
 Klockowa Marianna 71
 Kłoskówna Emerencjanna zob. Jabłońska
 Emerencjanna z d. Kłoskówna
Kluczewski Mariusz 172
Knauer Oswald 74
 Knotek Paweł 27
 Kochowa Zofia 72
 Koczmera Joachim 29, 41, 44
 Koczołówna Emerencjanna 32
 Kodera Pavel 188
 Kolak Waclaw 60
Kolak Waclaw 60
 Kolasa Regina z d. Damian 35, 44
 Kolessa Aleksander 79, 83
 Kołczak Aleksander 116
 Kołłątaj Hugon 66
Kołłątaj Hugon 61
 Kołodziej Stanisław 24
Komorowski Waldemar 11–12, 15, 18
 Konecny Alois 91
 Konopnicki Piotr 41, 51
 Koral zob. Nigrosilvanus Feliks (Szczęsny)
 zwany Koral
Korczyński Adam 99
 Korošec Anton 91–92
 Koryciński Mikołaj 37, 41, 43, 51
 Koryciński, pan 12
 Kostrzewski Józef 194
 Kościelnicki Józef 59
 Kościelski Józef 59
 Kościółkowski (Jakob) 59
 Kowalscy, rodzina 190
 Kowalska Anna zob. Leszczyńska Anna
 z d. Kowalska
 Kowalska Barbara zob. Rzebik-Kowalska
 Barbara
 Kowalska Zofia 190–191
 Kowalska Zofia zob. Kaliszanin Zofia
 z d. Kowalska
 Kowalska-Lewicka Anna 188–190, 192
Kowalski Grzegorz M. 64
 Kowalski Kazimierz 192
 Kowalski Piotr 50, 53
 Kowalski Piotr, syn Piotra 53
 Kowalski Tadeusz 188–192
Kowalski Tadeusz 188–189
 Kozicka, pani 69
 Kozłowski Włodzimierz 94
 Kozubowski Antoni 69
 Kozubowski Franciszek 69
Kracik Jan 58
 Krakowczyk Jan 26–27
Kralik Bodo 103
 Kramarz Henryka 193
 Kranczy Andrzej 24
 Krasiccy, rodzina 166
 Krempa Franciszek 85, 93
 Krestomski Józef 68
 Kromerowa Marianna 72
 Kromerowa Tekla 65
 Krupiński Stanisław 68
 Krużek Jakub 22, 39
 Krzoska Antoni 73
 Krzyżanowski Józef 68
 Krzyżanowski Marcin 70
 Krzyżański Marcin 70
 Kubik Jan 86
 Kuczerowiczowa Zuzanna 59
 Kulczycki Bartłomiej 68
Kumor Bolesław 39, 40
 Kunicki Ryszard Paweł 86–87
 Kuryłowicz Włodzimierz 85
 Kutrzeba Stanisław 199
 Kutrzeba-Pojnar Anna 198
 Kwieciński Józef 69
 Labetniczka Zbigniew 23
Lachs Jan 18, 36
 Lanckorońscy, rodzina 99, 102–103,
 106–111
Lanckorońscy, rodzina 99
 Lanckorońska Karolina 99, 102, 107, 198
 Lanckoroński Karol 99–109
*Lanckoroński Karol (Lanckoroński-Brzezie
 Karl)* 99–102, 104–108

- Langner Władysław 117
Laskiewicz Jan 64, 66
Laskowski Sebastian 41
Lasocki Stanisław 40
Lasocki Zygmunt 80, 90–91, 93
Lasocki Zygmunt 16, 80, 92–93
Lasota (Lasotowa) Maria (Lila)
z d. Gilewicz 117–122, 124
Lasota Anna z d. Hodziec 115
Lasota Danuta 117, 119–122
Lasota Hanna 117, 121–122
Lasota Jan 115
Lasota Jan syn Jana 115–126
Latoszek Baltazar 32–33, 42
Lekszycki Jan 66
Leńkowa Antonina 197
Lepszy Kazimierz 37
Lesiak-Przybył Bożena 171, 174
Lesny Vincenc 191
Leszczyńska Anna z d. Kowalska 53
Leśniak Franciszek 165
Lewakowska Maria 95
Lewakowska Oktawia 95
Lewakowski Karol 95
Lewandowski Wincenty 71
Lewicka Anna zob. Kowalska-Lewicka
Anna
Lewicki Kost 80
Lewicki Lew 79
Lewkowicz Berek 60
Liatka Jan 22, 46
Lichocki Filip 64, 66
Lichocki Filip 66
Lieberman Herman 79, 81, 83, 90
Like Karol 66
Lindtkie Wojciech 64
Lipnicki Michał 69
Lisek Agnieszka zob. Prawda Agnieszka
z d. Lisek
Lisek Anna z d. Jabłońska 26–29
Lisek Jan 28
Lisek Stanisław 28–29
Liskowicz Stanisław 29
Litewka Aleksander 16
*Litewka Krystyna zob. Jelonek-Litewka
Krystyna*
Lityński Adam 59
Londzin Józef 87
Lubomirski Andrzej 80, 93
Lubomirski Joachim 51
Luschan Feliks von 103–105, 107, 109, 111
Luschan Felix von 103, 105, 107
Luter Marcin 25, 46
Luter zob. Szewc Bartłomiej
Lutosławscy, rodzina 193
Lutosławska Izabela 194
Lutosławska Jadwiga 194
Lutosławska Janina 193–194
Lutosławska Maria 194
Lutosławska Maria z d. Szczygielska 193
Lutosławska Paulina z d. Szczygielska 193
Lutosławska Zofia 194
Lutosławski Franciszek 193
Lutosławski Jan 193
Lutosławski Józef 193
Lutosławski Kazimierz 193
Lutosławski Marian 193
Lutosławski Stanisław 193
Lutosławski Tadeusz 194
Lutosławski Wincenty 193–196
Lutosławski Wincenty 193, 196
Łabęcki Henryk 45
Łabęcki Hieronim 37
Łabęcki Piotr 39, 41, 43–44
Łazarski Stanisław 92
Łochocki Szymon 32
Łopacki Jacek 62, 70, 74
Łowicz Barbara 2v. Remer z d. Glacz 13
Łowicz Stanisław 13
Machel Jan 41
Maciej z Brzezin zwany Chwilka 32–34, 42
Maciejowski Jan 40–43, 45, 50
Maciejowski Stanisław 45
Majkowska Rita 189, 192
Majowski Karol Marian 69
Majowski Stanisław 69

- Malczewski Jacek 106–107
Malczewski Jacek 107
Małecki M. Jan 64, 84
Mańkowski Tadeusz 138
Marcin Józef, sługa 35
Marcinkowska Małgorzata zob. Kmita
Małgorzata z d. Marcinkowska
Marcinkowski Marcin 30, 32
Marczowski Franciszek 69, 73
Marek Zygmunt 80, 90
Maria Teresa, cesarzowa austriacka 165
Mataja Wiktor 78
Matakiewicz Antoni 89, 91, 93
Mączyński Wojciech 59
Mej Elżbieta 153
Melchior z Mościsk 48
Mesjasz 62
Mędrzecki Adam 67
Michalewicz Jerzy 152
Michalewicz Maria 189, 192
Michalewska Kazimiera 83
Michalewska Krzysztofa 153
Michalewska Krzysztofa 153
Michalski Jerzy 66
Michał, neofita 69
Michejda Krzysztof 156
Mises Mateusz 61
Mikołaj z Mościsk 52
Mikołajczyk Marian 59
Miłoszowski Wincenty 68
Minczarz Jan 17, 19
Minczarz Katarzyna 17
Miński Stanisław 16, 19
Miński Stanisław 16
Mišková Alena 188
Młodziejowski 63
Młodziejowski Hiacynt 49
Mniszchowie, rodzina 166
Mniszchówna Elżbieta 69
Modrzejewska Helena 171
Moraczewski Jędrzej 79, 83, 89
Morawicki Jan Kanty 64
Morosi Antoni 14
Morska Anna z d. Cikowska 41
Morski Piotr 41
Morski Stanisław 41
Moszczyński Konstanty 63
Moszek 59
Mrożek Monika zob. Andrasz-Mrożek
Monika
Mrówka Małgorzata 189, 196
Mróz Tomasz 193
Mściwujewski Adam 138
Muczkowski Józef 13–14
Muczkowski Józef 13–15
Musielak Andrzej 153
Muszka Adam 23, 42
Naborowski Augustyn 60
Naborowski Jan 37
Naramowska Zyth Anna z d. Czeczotka 15
Naruszewicz Adam 66
Natanson Władysław 199
Natorp Paul 194
Nazielski Mirosław 17
Nedbal Václav 189
Nemec Antonin 88
Niedzielski Michał 70
Niemann Georg 105, 107
Niemann Georg 105–106
Niemiec Jakub 54
Niemojewski Jan 36
Niemojewski Jan 36, 41
Niestojkiewicz zob. Przyłęcki
Niestojkiewicz Stefan
Niezgoda Wawrzyniec 39
Nigrosilvanus Feliks (Szczęsny) zwany Koral 23, 50
Noga Zdzisław 12–13, 63, 68
Nonart Anna z d. Biertułtowska 18
Nonart Barbara 2v. Pernus z d. Szefflar 18–19
Nonart Barbara zob. Petrycy Barbara z d. Nonart
Nonart Jan 18
Nowakowska Ewa 70
Nowakowski Józef 69
Nowakowski Tomasz 16

- Nowicki Józef 68
Nowolecki Aleksander 12
Nowomiejska Marianna 71
Nowomiejski Gabriel 70
Nowomiejski Józef 62, 65
Noyes George Rapall 195
- Ochrymowicz Włodzimierz 86
Ocieski Mikołaj 48, 53
Okuniewski Teofil 84
Olszewski Michał 81
Onyszkiewicz Stefan 80, 94
Opaliński Edward 16
Opler Gotfryd 72
Oppman Artur 115
Opydo Franciszek 88
Organiściak Wojciech 59
Osiecki Stanisław 54
Ostapczuk Jacko 79, 83
Osterwa Juliusz 195
Ostrogska Teofila z d. Tarło 16, 19
Ostrogska, księżna 12
Ostrogski Janusz 16
Ostrowski Jan 39
Ostrowski Janusz A. 99
Oszacki Jan 156
- Paciorkowski J. 59, 70
Padniewski Filip 14
Paris Gaston 194
Paruch Edyta 154
Paruch Jacek 153
Pasmonik 47
Patelski Stanisław 72
Pauli Żegota 12, 17, 61
Pawłowski Jerzy 200
Paździński Jan Kanty 62
Pernerstorfer Engelbert 81
Pernus Barbara zob. Nonart Barbara 2v.
Pernus z d. Szefflar
Pernus Jan 18–19
Pernusowie, rodzina 18
Perthées Karol 200
Perzanowski Zbigniew 60
- Peszyńska Wanda 194
Petersen Eugen 105, 107
Petersen Eugen 106
Petruszewicz Eugeniusz 79, 91
Petrycy Barbara z d. Nonart 18
Petrycy Jan Innocenty 18
Pichowski Stanisław 27, 41
Pichowski Szymon 26
Piech Zenon 189
Pieradzka Krystyna 12–13
Pietruszka Edward 144
Pigoń Stanisław 194
Piguła zob. Jabłoński Stanisław zwany
Piguła
Piłsudski Józef 173
Piniński Leon 88, 94
Piotrowski Jan zwany Bakalarczyk 28, 39,
45, 53
Piróg Tomasz 23, 31, 38
Pittoni-Tosoni Valentino 88
Platon 193–195
Platon (Plato) 194
Plutka Stanisław 23, 35
Płokarz Józef 36, 41
Podhorodecki Leszek 82–83
Pojnar Anna zob. Kutrzeba-Pojnar Anna
Polanowski Jan 41
Pollak Roman 44
Polonsky Antony 60
Poniatowski Michał 61
Popek zob. Jabłoński Szymon zwany
Popek
Popławski Zbysław 82
Poradzisz Antoni 189
Pospisil Cenek 87
Post Dorota 44, 52
Post Maciej 39, 42–44
Potkański Franciszek 71
Potocki Andrzej 79
Potocki Ignacy 66
Potocki Piotr 64
Prawda Agnieszka z d. Lisek 28–29
Prawda Jan zwany Prawdziński 28–29
Prawdziński zob. Prawda Jan zwany

- Prwodziński
Prokop Krzysztof Rafał 61
Prowana Prosper 51
Przeginia Stanisław 24
Przekłotek Benedykt 27, 31, 46
Przekłotowie, rodzina 31
Przetocki Adam 54
Przewłocki Stanisław 26
Przewocki Stanisław 32–33, 42
Przybył Bożena zob. *Bożena Lesiak-Przybył*
Przyłęcki Niestojkowicz Stefan 40
Przyłęcki Stanisław 28
Pucek Dominik 11
Pułaski Franciszek 194
Putanowicz Józef 65
- Radoń Anna 189
Radoń Sławomir 51, 53
Radoszkowski Oktawiusz 200–201
Radota Jadwiga z d. Czczotka 15
Radota Marcin 15
Radziwiłł Jerzy 46
Radziwiłł Mikołaj 38
Rafałowicz Jan Onufry 60, 68, 74
Rafałowicz Samuel 64
Ramult z Borku 26
Rauch Edmund 80
Rausch, architekt 107
Reger Tadeusz 81, 84, 86–87
Reiner Elchanan 57
Remer Barbara zob. Łowicz Barbara 2v.
Remer z d. Glacz
Remer Bartłomiej 13
Resel Johann 80
Reszka Marcin 31, 39–41, 43, 51
Richter Karol 12, 17
Rimar Barbara 13
Ringelblum Emanuel 71
Ringleblum Emanuel 71
Rogawski Karol 95
Rojowski Kazimierz 82
Romańczuk, poseł 83
Rostworowski Emanuel 66
- Roszkowski Gustaw Jan 82
Rożek Michał 58
Różanka Stanisław 36
Różanka Stanisław 36
Rubinkowscy, rodzina 59
Rubinkowscy, rodzina 60
Rubinkowski Hieronim 59, 73
Rubinkowski Jan 59, 60
Rubinkowski Kazimierz Mikołaj 60
Ruebenbauer Adam 91
Rusiański Ambroży 16
Rusin Józef 90
Russel Bertrand 195
Russo Baruchi 62
Ruta Zygmunt 22
Rutkowska Grażyna 16
Rutkowski Henryk 15
Rychwalska Dorota 1v. Chodakowska z d. Wachel 34, 42
Rychwalski Leonard 34, 40, 43
Rydulski Piotr 72
Rypka Jan 188–192
Rypka Jan 188–189
Rypka Maria 191
Rypkowie, rodzina 190
Rzebik-Kowalska Barbara 188–189
- Salomonowicz Abraham 65
Santika Szymon 27, 46
Sapieha Adam 95
Sapieha Jadwiga 95
Sapieha Leon 95
Sawicki Dominik 70
Schrammel Anton 88–89
Sehnał August 88
Seitz Karl 88, 91
Seweryn Jacek M. 177
Siebenberger Anna zob. Fogelweder Anna 2v. Szulc 3v. Siebenberger z d. Glacz
Siebenberger Mateusz 13
Siedlecki Michał 195
Sienkiewicz Henryk 195
Sierosławski Antoni 59
Skierniewita zob. Stanisław ze Skierniwic

- Skrzyński Tomasz 189
Słoninka zob. Słoński (Słoninka) Gabriel
Słonkowski Jakub 51
Słoński (Słoninka) Gabriel 14
Słoński Gabriel 11, 13–14
Słowacki Juliusz 194
Smarzewski Seweryn 94
Smoleński Tomasz 58
Smolka Franciszek 77
Sokołowski Marian 100–102, 105, 108
Sokołowski Marian 100, 102, 110
Sokół Anna 174
Solfá Jan 53
Soltyk Stanisław 66
Sordyl Karol 122
Spytkowski 65
Sroka Łukasz Tomasz 57
Stabrawa Anna 18
Stachowski Marek 189
Stadnicki Mikołaj 37, 41, 43, 49, 51
Stancari Franciszek 40
Staněk Franciszek 91, 92
Stanisław August Poniatowski, król polski 66, 74, 200
Stanisław August Poniatowski, król polski 61, 66
Stanisław z Gostynina 52
Stanisław z Pызdr 49
Stanisław ze Skierniewic 22–23, 30, 53
Stanisławski Michał 17, 19
Stanisławski Michał 17
Stapiński Jan 80, 86, 93
Starzeński Kajetan 60
Staszowski Paweł 65
Stefan Batory, król polski 26, 32, 36, 53
Steiner Josef 80
Stepanyk Wasyl 79
Stern Bernard 85–86
Stesłowicz Władysław 90
Stojałowski Stanisław 86, 93
Stopka Krzysztof 153
Straszewski Maurycy 194
Stróżewski Władysław 193
Strumiłło Tadeusz 194
Stwiertnia Paweł 85, 92–93
Subera Ignacy 47–49
Suchorowski Walenty 23, 24
Suchorowski Wawrzyniec 41
Sudacka Aldona 12
Sumaradzka Katarzyna
z d. Dąbrowska 25
Sumaradzki Maciej zwany Śledź 25
Surdacki Marian 15
Svobodný Petr 192
Sypniewski Mikołaj 40, 44
Sypniewski Mikołaj, syn Mikołaja 44
Szaciński Ludwik 187
Szafer Władysław 197
Szajer Tomasz 84, 86, 89, 92–93
Szczucki Lech 193
Szczygielska Maria zob. Lutosławska
Maria z d. Szczygielska
Szczygielska Paulina zob. Lutosławska
Paulina z d. Szczygielska
Szeferowa Wiktorja 65
Szefflar Anna 18–19
Szefflar Barbara zob. Nonart Barbara 2v.
Pernus z d. Szefflar
Szemethy Hubert D. 100
Szewc Bartłomiej zwany Luter 47
Szewc Łukasz 32
Szmul 63
Szor Eliasz 62
Szor Jehuda 62
Szor Natan 62
Szor Salomon 62
Szorowie, rodzina 62
Szponder Andrzej 89, 93
Szulc Ambroży 13
Szulc Anna zob. Fogelweder Anna 2v.
Szulc 3v. Siebenberger z d. Glac z
Szulc Hanus 39
Szulc Jan 22, 25
Szulc Zofia 25
Szydłowski Jan Jakub 57
Szymański Józef 69
Szymon z Wiśniemierzyc 33
Szymon, prepozyt 48

- Szyszkowski Piotr 16, 17, 19
 Śledź zob. Sumaradzki Maciej zwany Śledź
Śliwa Joachim 105–106
 Śliwiński Hipolit 80
 Świętkowska Anna 72
 Świętkowski Jan 72
 Świętkowski Piotr 72

Taborski Roman 101
 Taniackiewicz Daniło 93
 Tarło Andrzej 16
 Tarło Teofila zob. Ostrogska Teofila
 z d. Tarło
 Tarnowska, księżna 12
Tazbir Janusz 40
 Teichmüller Gustaw 194
 Tekla zob. Ibrowa Anna
Teller Adam 60
 Tertil Tadeusz 91
Teter Magda 60
 Tetmajer Włodzimierz 91
 Timell Henryk 72
 Tłokiński zob. Czeczotka Tłokiński
 Tobiasz Jan 40
 Tobolski Jakub 69
 Tokarski Marian 198
 Tomaszewski Franciszek 84
Tomkowicz Stanisław 11, 14, 16
 Traykler Franciszek 59
Tristan 194
 Trzciański Wojciech 68
 Trześnia zob. Cząstkowicz Stanisław
 Turchan Bey 111
 Tuxówna 59
 Tylka Marta 189
 Tytko Marek Mariusz 153
Tytko Marek Mariusz 151–152, 154–160

Umiński Józef 40
Uruszczak Waclaw 175

 Wachel Anna 34
 Wachel Dorota zob. Rychwalska Dorota Iv.
 Chodakowska z d. Wachel

 Waclaw Zofia zob. Zawacka Zofia
 z d. Waclaw
 Waclawowie, rodzina 31
Wadl W. 78
 Waga Antoni 200
Walczy Łukasz 16
 Waldner Viktor 91
 Waryński Tomasz 59
Warzecha Aldona 171
Warzyński Tadeusz 116
 Wassilko, poseł 91
Wawel-Louis Józef 12, 17
 Wdowiszewski Wincenty Juliusz 11, 13
Wdowiszewski Wincenty Juliusz 11, 13, 14
 Wenera, bogini 14
 Wesołowska Marianna 59
 Wiącek Wojciech 92
 Wielkodworski Wojciech 59, 68
 Wielogłowscy, rodzina 51
 Wielogłowski Józef 71
 Wielogórski Jan 54
 Wielopolski Karol 69
 Wiesiołowska Bronisława 59
 Wiesiołowski Norbert 59
 Wilczek Hans 103
Wilczek Piotr 35
 Wilk Andrzej 86
 Wilk Bernadeta 189
Wilk Bernadeta 197
 Wilk Marcin 31, 42
 Wilkocka Anna z d. Zyska 32, 34
 Wilkocki Melchior 32
 Wilkowicz Franciszek 31
Winiewicz-Wolska Joanna 100, 107–108
 Wirhowski Józef Franciszek 65
 Wiśniowski Józef Franciszek 59
 Witos Wincenty 90–91
 Wityk Semen 79, 83, 88–89
 Włodarkowa Zofia 42
 Włodek Marzena 189
 Wodziczko Adam 194
Wohlfeld Zbigniew 60
Wojas Zbigniew 17
Wojciechowski Teofil 29–30, 40, 45–50, 52, 54

- Wojcieszko Szymon 34
Wojewódka Stanisław 22
Wojnicka Regina 27, 34, 41, 54
Wojnicki Andrzej 25, 27, 40–43, 46, 48, 51
Wojnicki Eustachy 41, 44, 52
Wolff Adam 27
Wolfowa Anna 72
Woliński Janusz 66
Woliński Kazimierz 57
Wolska Joanna zob. *Winiewicz-Wolska Joanna*
Wolska Katarzyna zob. Cikowska
Katarzyna z d. Wolska
Wolski Józef 68
Wolski Mikołaj 23
Wolski Stanisław 60
Wolski Tomasz 26, 39, 42, 43
Wołowscy, rodzina 62
Wołowska Dorota 59, 62
Wołowski Franciszek Łukasz 62
Wołowski Jan 62
Wołowski Michał Józef 59, 62–68, 70–71, 73–74
Wotowski zob. Wołowski Michał Józef
Woyno Jacek 116
Wrzębski Mikołaj 26, 51
Wtorkowski Kazimierz 69
Wyczawski Hieronim Eugeniusz 61
Wyrozumski Jerzy 188, 192
Wysocki Stanisław 94
Wyspiański Stanisław 195
Wytyszkiewiczowa Agnieszka 59
Wyżycka Katarzyna 41
Wyżycki Stanisław 37, 41, 50
- Zabierz Sebastian 40
Zabłoccy, rodzina 35–36
Zabłocki Grzegorz 35
Zaborski Andrzej 189
Zabuda Jan 86
Zacius Szymon 39
Zacjusz Katarzyna z d. Przeklot 23, 27–29, 30–34, 40, 46, 53, 54
Zacjusz Szymon 22, 26–27, 29, 36, 38, 40, 42–43, 46, 50, 52–53
Zacjusz Zofia zob. Jabłońska Zofia z d. Zacjusz
Zacjuszowie, rodzina 33
Zakluczeński Franciszek 68
Zakrzewski Stanisław Wyszogota 67
Zaleska Halina zob. Zwolska (Zaleska) Halina
Zaleski Filip 94
Zamorski Jan 84
Zamoyski Jan 26
Zaremba Zofia zob. Kamińska Zofia z d. Zaremba
Zarubin Przemysław 58
Zawaccy, rodzina 31
Zawacka Zofia z d. Wacław 30
Zawacki Wojciech 30
Zawodny Janusz K. 119
Zenker Ernst 81
Zieleniecki Pinkas Herszłowicz 68
Zielińska Teresa 16, 58
Zieliński Walenty 59
Ziemiałkowski Florian 78
Zollner Jan Fryderyk 66
Zwolska (Zaleska) Halina 153
Zwolska Halina 152, 154–157
Zybkiewicz Mikołaj 78, 94–95
Zygmunt August, król polski 59
Zygmunt I, król polski 27, 53
Zygmunt III, król polski 29, 52
Zygmuntowicz Piotr 31
Zyska Anna zob. Wilkocka Anna z d. Zyska
Zyska Elżbieta zob. Cieśliz Elżbieta z d. Zyska
Zyska Franciszek 31–32, 34, 39–40, 42–43, 47, 51
Zyska Jakub 34
Zyth zob. Naramowska Zyth Anna z d. Czeczotka
- Żebrowski Rafał* 62
Żelewski Roman 37
Żółtowski Adam 196

INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

Hasła indeksowe wyróżnione kursywą dot. informacji bibliograficznych

- Adalia 104–105, 111
Afryka (Afrika) 100
Algieria 194
Algier 200
Anatolia 105–106, 109
Anatolia 107
Aspendos 106–107
Austria 58, 74, 93, 166
Austria (Österreich) 78
Austria Dolna 81, 88
Austria Górna 91
Austro-Węgry 78, 91, 105
Azja Mniejsza 99–101, 104–109
Azja Mniejsza 100
Azja Wschodnia 103
- Belgia 171
Berlin 101, 107
Biała 84, 167
Biecz (cyrkuł) 165
Błazowa 93
Bochnia 21, 23, 26–28, 31, 33, 36–41, 43, 45–49, 51, 54, 55, 171–172
Bochnia 22, 29, 40
Borek 26
Boston 194
Bośnia 105
Bośnia i Hercegowina (Bosnien und Herzegowina) 75
Bruksela 191
Brzesko (powiat) 26
- Brzeziny 32–34, 42
Brzeźnica 23
Buczacz 85
Bukowina 79, 91
Busko 60
Bużenin 39
- Cejlon 106*
Charków 119, 123
Chateau Barby 194
Chełm 53
Chełmno 116
Chios 102
Chodenice 22
Christiania 187
Chronów 51
Chrostków 93
Cieszyn 86–87
Cieszyn (księstwo) 89
Cylicja 104
Czchów 36
Czchów (cyrkuł) 165
Czechy 80, 87–88, 91
- Dorpat 194
Drohobycz 79
Drozdów 193
Dukla 72
- Egejskie Morze 102
Europa Środkowa 201

- Florencja 37
 Francja 194, 200
 Fryburg 173

 Gaj 68
 Galicja (Królestwo Galicji i Lodomerii)
 75–97, 165, 167, 198, 200
Galicja 165
 Galicja Wschodnia 80–81, 84, 93
 Galicja Zachodnia 81
 Gdów 30
 Genewa 194
 Getynga 101
 Gjölbaschi 108
Gjölbaschi 101, 105
 Gostynin 52
 Grecja 101
 Grobla (obecnie część Krakowa) 60
 Grodkowice 37
 Grodno 67
 Grzymałów-Montelupiewskie
 (obecnie część Krakowa) 65

 Helsinki 194
 Husiatyn (powiat) 93

 Igołomia 37
Indie 106
 Inflanty 25
 Inowrocław 117, 122
 Iran 190
 Italia 101

 Kalusz 89
 Kańczuga 93
 Karia 102, 104
Karia (Karien) 101, 105
 Karyntia 91
 Katyń 119, 123
Katyń 119, 122
 Kazachstan 119
 Kazimierz (obecnie część Krakowa) 58–60,
 63–64, 66, 69, 74
Kazimierz (obecnie część Krakowa) 57, 60

 Kijów 167
 Kleparz (obecnie część Krakowa) 58
 Klukwiennaja 116, 123
 Kolbuszowa 84
 Konstantynopol 22, 104
 Końskowola 72
 Kos 102
 Kosów 194
Kozielsk 118, 122
 Kraków (Krakau, Krakov) 11, 14, 16, 19,
 36–39, 48–49, 55, 57–60, 64, 66–69, 71,
 73–74, 80–81, 84, 101, 105, 119, 120,
 129–132, 134–140, 142–147, 151–154,
 157–161, 167, 171, 173–174, 176, 178,
 186, 188, 190–194, 197–198, 200
Kraków 12–14, 15, 17–18, 84, 57–58,
 63–64, 67–68, 99, 151–152, 154, 156, 158,
 171–172, 174, 197, 200
 Kraków (Wielkie Księstwo Krakowskie)
 94–95
 Kraków (województwo) 58
Kraków (województwo) 15–16, 165
 Kraków (ziemia) 22
 Krasnojarsk 116, 123
 Kremne 107
 Kretopolis 107
 Kromieryż 74
 Krowdrza (obecnie część Krakowa) 60
 Królestwo Polskie zob. Polska (Królestwo
 Polskie)
 Królówka 51
 Krystynopol 153
 Krzyżanowice 24
 Kültepe 190
 Kuwejt 156

 Lejda 191
 Lesko 72
 Lesko (dominium) 166
 Leuven 171
 Libia 156
 Licja 101–102, 104, 107
Licja (Lykien) 101, 105
 Lillehamer 173, 186, 187

- Lipnica Murowana 51
Lipsk 199
Litwa (Wielkie Księstwo Litewskie) 26, 38, 66
Lodomeria zob. Galicja (Królestwo Galicji i Lodomerii)
Londyn 172–173, 194
Lublin (województwo) 72
Lwów 31, 70, 78, 79, 81–84, 89, 95, 117, 119–124, 167, 194, 197
Lwów 82
- Łapczyca 40, 42, 50
Łasko 40
Łomża 193
Łowicz 194
- Madryt 194
Maihaugen 172, 186–187
Małopolska 22–23, 39, 55
Marburg 194
Miednoje 119, 123
Monachium 101
Monasterzyska 89
Morawy 74, 88, 91
Mordy 38
Moskwa 95
Mościska 48, 52
- Nakło 59
Norwegia 172–173, 186–187
Norwegia 174, 186
Nowonikołajewsk (dziś Nowosybirsk) 116
Nowy Sącz 85, 171–173
Nowy Targ 167, 173
- Opawa 116
Orłowa (Orlau) 87
Ostaszów 118, 122
Ostrawa 115
Ostrawa Morawska 87, 88
Ostrawa Polska 87
Oświęcim (księstwo) 94, 165
- Padnelissos 106
Pamfilia 100, 103–109
Pamfilia (Pamphyliens) 99, 101–102, 105–106, 109
Paryż 172–173, 194
Perge 104, 106–107
Persja 190
Peszty 77
Pińczów 35
Piotrków 47
Pizydia 100, 103–104, 106–109
Pizydia (Pisidiens) 99, 101–102, 105–106, 109
Podgórze (obecnie część Krakowa) 12
Podhajce 22–23
Podlasie 38, 40
Polska (Korona, Królestwo Polskie, Rzeczpospolita) 16, 26, 47, 62, 75, 93–94, 116, 119, 123, 167, 186, 197–198, 201
Polska (Korona, Rzeczpospolita) 11, 15, 37, 39, 45, 51, 59
Połock 26
Poznań 197
Praga (Prah) 101, 189–192
Proszowice (powiat) 23, 37
Prusy 25, 58
Przemsza 94
Przemyśl 90
Psków 26
Pyzdry 49
- Radom 199
Radomyśl nad Sanem 92
Retoryka (obecnie część Krakowa) 60, 74
Ręczyce 59
Rodos 104
Rohatyn 62
Rosja 116
Rozdół 108
Ruszcza 12, 16
Ruś (województwo) 165
Ryczywół, folwark 54
Ryga 25, 116, 123, 193

- Rzeszów 85
Rzeszów (cyrkuł) 165–166
 Rzeszów (powiat) 93
 Rzym 99, 102, 172, 190–191
- Sagalassos 106–107
 Saksonia 39, 43, 72
 Samotraka 101, 105, 109
Samotraka (Samothrake) 105
 San 92, 94
 Sandmierz (województwo) 26, 72, 165
 Sanok 22
Sanok (cyrkuł) 165–166
 Sącz (cyrkuł) 165
 Secemin 53
 Selge 106
 Sendschirli 103
Sendschirli 103
 Side 106–107
 Sillyon 106
 Skierniewice 22–23, 30, 53
 Słomniki 26, 39
 Słupnia 94
 Smoleńsk Duchowny
 (obecnie część Krakowa) 60
 Sobolów 31, 39–40, 51
 Stambuł 190
 Stanisławów 85, 93
 Stany Zjednoczone Ameryki 197
 Starobielsk 117, 120–123, 125–126
Starobielsk 118, 122
 Stary Sącz 92
 Syria 80, 91
 Sulejów (opactwo) 32, 53
 Syberia 116
Syberia (Sybir) 115
 Syria 104
 Szadek 51
 Szczyrzyc (cyrkuł) 165
 Szwajcaria 119
- Śląsk 87, 96–97
 Śląsk (cyrkuł) 165
 Śląsk Austriacki 75–76, 84, 86, 97
- Śląsk Cieszyński 87, 115, 123
- Tarnawa 51
 Tarnobrzeg 85
 Tarnopol 85, 116–117, 122–123
Tarnów (cyrkuł) 165–166
 Tatry 198
 Tempoczków 64
 Termessos 106–107
 Tlemcen 194
 Tłumacz 85
 Tłumacz (okręg) 86
 Toruń 165
 Triest 88
Trysa 100, 101, 105
 Trzanowice Dolne 115, 123
 Twer 119
 Tymowa 51
 Tyniec 60
 Tyrol 89
 Tyśmienica 86
- Ukraina 62, 74, 167
 Uszew 50
- Warszawa 66–67, 71, 74, 120, 129, 147,
 194, 197–200
Warszawa 197
 Wersal 194
 Wiedeń (Wien) 22, 74–75, 96–97, 101–
 103, 105, 109, 120, 165
Wiedeń 77
 Wieliczka 41, 144
 Wieliczka (powiat) 30
 Wielka Brytania 119
 Wielkie Łuki 26
 Wilno 195
 Wisła 94
Wiśnicz 175
 Wiśniemierzycy 33
 Włochy (Italia) 40, 190
 Wojślawice 23
 Wrocław (diecezja) 89
 Wrzepia 26

Wygoda (obecnie część Krakowa) 59–60
Wyżyce 37

Zręczyce 30
Zurych 101

Zaleszczyki 86
Zator (księstwo) 94, 165
Zawada 68

Żołynia 93
Żywiec (powiat) 86

ZASADY PUBLIKOWANIA W „KRAKOWSKIM ROCZNIKU ARCHIWALNYM”

- I. „**Krakowski Rocznik Archiwalny**” zamieszcza artykuły o objętości do 20 stron maszynopisu. Do tekstu prosimy dołączyć krótką informację o autorze, zawierającą następujące dane: imię i nazwisko, tytuł i stopień naukowy, miejsce pracy, tytuły największych publikacji (do 5 tytułów).
- II. Oprócz artykułów Redakcja zamieszcza:
 - a) teksty źródłowe o objętości do 20 stron maszynopisu;
 - b) recenzje merytoryczne, oceniające i polemiczne, o objętości do 5 stron maszynopisu;
 - c) informacje o książkach o objętości do 2 stron maszynopisu;
 - d) sprawozdania z sesji, konferencji i wycieczek naukowych o objętości do 5 stron maszynopisu;
 - e) sprawozdania roczne Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie i Krakowskiego Oddziału SAP.
- III. Wymogi techniczne:
 - a) teksty prosimy przysyłać w jednym egzemplarzu oraz w wersji elektronicznej w formacie .rtf;
 - b) teksty artykułów i materiałów źródłowych powinny zawierać streszczenie zawartości publikacji (ok. 0,5 strony);
 - c) tekst winien być przygotowany czcionką Times New Roman 12 pt, z zachowaniem interlinii (1,5) i marginesów (2,5 cm);
 - d) strona znormalizowanego maszynopisu zawiera 30 wersów tekstu z ok. 60 znakami w wersie (1800 znaków na stronie);
 - e) przypisy prosimy umieszczać na końcu tekstu;
 - f) przypisy bibliograficzne prosimy dostosować do przedstawionego poniżej wzoru:

Książka:

Stefan Kieniewicz, *Spoleczeństwo polskie w Księstwie Poznańskim 1848 roku*, Warszawa 1935, s. 50.

Ibidem, s. 51.

S. Kieniewicz, *Spoleczeństwo...*, s. 55.

Fragm. książki:

Janusz Tazbir, *Nietolerancja wyznaniowa i wygnanie arian*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. 1, Warszawa 1957, s. 277.

Ibidem, s. 275.

J. Tazbir, *Nietolerancja...*, s. 655.

Artykuł w czasopiśmie:

Krzysztof Chłapowski, *Alienacje dóbr królewskich w latach 1578–1668*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 4, s. 649.

Ibidem, s. 650.

K. Chłapowski, *Alienacje...*, s. 655.

Rękopis biblioteczny:

BJ, rkps 2274, k. 59–60.

Rękopis archiwalny:

APKr, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. AMCh 1122, s. 20.

- IV. Wszelkie zmiany o charakterze merytorycznym wprowadzane przez Autora w korekcie, dokonywane będą na koszt Autora.

- V. Redakcja zastrzega sobie możliwości wprowadzenia zmian bądź skrótów w tekstach artykułów, po uprzednim uzgodnieniu z autorami.

Materiałów niezamówionych Redakcja nie zwraca.

ISSN 1233-2135

Nakład: 300 egz.

Na okładce wykorzystano następujące pieczęcie znajdujące się w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie (od góry):

1. *Pieczęć większa koronna króla Kazimierza Jagiellończyka z 1454 r. (Perg. 250). Używana za panowania króla w latach 1447–1492.*
2. *Pieczęć Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego w latach 1423–1449 (ze zbioru luźnych pieczęci – nr 66). Zbigniew Oleśnicki w latach 1449–1455 jako kardynał używał innej pieczęci.*
3. *Pieczęć mniejsza miasta Krakowa (mniejsza radziecka) z 1465 r. (Perg. 288). Pieczęć używana od początku XIV do XVII w.*

Redakcja techniczna: Monika Andrasz-Mrozek, Kamila Follprecht

Opracowanie tekstu i korekty: Zofia Wyżlińska

Projekt graficzny: Łukasz Kocój

Opracowanie graficzne i DTP: Grzegorz Dąbrowski

Tłumaczenie: Bożena Traciewicz

Proofreading: Simon Lunn

Druk i oprawa:

Lettra-Graphic, Kraków

Krakowski Rocznik

Archiwalny

XVI

THE STATE ARCHIVES IN KRAKOW

**Krakow Archives
Annual**

XVI

KRAKÓW 2010

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KRAKOWIE

**Krakowski Rocznik
Archiwalny**

XVI

KRAKÓW 2010

Komitet Redakcyjny

Alicja Falniowska-Gradowska, Kamila Follprecht, Maria Kocójowa,
Krystyna Jelonek-Litewka, Bożena Lesiak-Przybył, Rita Majkowska,
Janina Stoksik, Bożena Wyrozumska, Teresa Zielińska

Redaktor Naczelny

Sławomir Radoń

Sekretarz Naukowy

Kamila Follprecht

Recenzenci

Janina Stoksik

Zdzisław Noga

Projekt zrealizowano przy udziale finansowym
Gminy Miejskiej Kraków

Copyright by Archiwum Państwowe w Krakowie

Wydanie I, Kraków 2010
(druk w 2011 r.)

Adres redakcji

Archiwum Państwowe w Krakowie
30-960 Kraków, ul. Sienna 16
tel. +48 (12) 422-40-94 wewn. 13
e-mail: sekretariat@archiwum.krakow.pl

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY HISTORYCZNE

Waldemar Komorowski, Kamila Follprecht – Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej), (część 15)	11
Teofil Wojciechowski – Reformacja w Bochni (część 2)	21
Przemysław Zarubin – Kariera Michała Wołowskiego, żydowskiego konwertyty, jako przykład udanej integracji ze środowiskiem mieszczańskim Krakowa II połowy XVIII w. (studium na tle porównawczym)	57
Jerzy Gaul – Polonika w Archiwum Parlamentu w Wiedniu (podsumowanie badań z lat 2002–2007)	75
Adam Korczyński – Ślady ekspedycji archeologicznych do Azji Mniejszej w świetle Fototeki Lanckorońskich PAU	99

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

Kapitana Jana Lasoty listy ze Starobielska, oprac. Monika Andrasz-Mrozek	115
--	-----

Z ZAGADNIEŃ ARCHIWISTYKI

Teresa Filipczak – Archiwa w strukturach organizacyjnych placówek muzealnych Krakowa	129
---	-----

MISCELLANEA

Marek Mariusz Tytko – O historycznych zespołach Oddziału Akt Collegium Medicum w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego	151
---	-----

RECENZJE

- Alicja Falniowska-Gradowska, Franciszek Leśniak, *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)*
(oprac. Janina Stoksik) 165

KRONIKA

- Sprawozdanie Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie
za 2009 rok (Magdalena Marosz) 171
- Sprawozdanie Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie
za 2010 rok (Magdalena Marosz)..... 173
- Projekt i wdrożenie Systemu Zarządzania Kopiami Cyfrowymi (SZKiC)
w Archiwum Państwowym w Krakowie (Jacek. M. Seweryn) 176
- Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Krakowie z realizacji projektu „Polscy emigranci w Norwegii w XIX–XXI w. Materiały źródłowe do badań”
(Aldona Warzecha) 186
- „Między Krakowem a Pragą. Tadeusz Kowalski (1889–1948) – Jan Rypka
(1886–1968) – Bedřich Hrozný (1879–1952). Z dziejów współpracy
polskich i czeskich orientalistów” – wystawa w Archiwum Nauki PAN i PAU
w Krakowie, 22 czerwca–16 października 2007 r. (Ewa Dziurzyńska)..... 188
- „W służbie nauki...*Primum vivere-deinde philosophari*. Wincenty Lutosławski
1863–1954” – wystawa w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie,
19 listopada 2004 r.–31 stycznia 2005 r. (Małgorzata Mrówka) 193
- Wystawy Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie prezentowane w Pałacu
Kultury i Nauki w Warszawie w latach 2008-2010 (Bernadeta Wilk)..... 197
- WYKAZ SKRÓTÓW 203
- SPIS ILUSTRACJI 207
- INDEKS NAZWISK 209
- INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH 223

CONTENTS

HISTORICAL PAPERS

- Waldemar Komorowski, Kamila Follprecht – Owners of Tenement Houses in Krakow Main Market Square during the Modern Period (until the commencement of the First Swedish Deluge), (part 15)..... 11
- Teofil Wojciechowski – Reformation in Bochnia (part 2) 21
- Przemysław Zarubin – The Career of Michał Wołowski – a Jewish Convert. Example of Successful Integration into the Milieu of Krakow Life and Society in the Second Half of the 18th Century (a comparative study) 57
- Jerzy Gaul – Polonica in the Archive of the Parliament in Vienna (summary of research done in the years 2002–2007)..... 75
- Adam Korczyński – Traces of Archaeological Expeditions to Asia Minor in the Light of the Lanckoroński Photographic Library of the Polish Academy of Arts and Sciences 99

SOURCE MATERIALS

- Captain Jan Lasota's Letters from Captivity in Starobielsk, ed. Monika Andrasz-Mrozek 115

ARCHIVAL SCIENCE

- Teresa Filipczak – Archives within the Organisational Structures of Museums in Krakow 129

MISCELLANEA

- Marek Mariusz Tytko – On the Collections in the Department of Files of the Collegium Medicum – at the Archives of the Jagiellonian University 151

REVIEWS

- Alicja Falniowska-Gradowska, Franciszek Leśniak, *The Structure of Land Ownership and Land Use in Galicia in the Cyrkuls of Rzeszow, Sanok and Tarnów in the Light of the Josephinian Cadastre (1785–1787)* (ed. Janina Stoksik)..... 165

CHRONICLE

- The 2009 Annual Report by the Director of the State Archive in Krakow (Magdalena Marosz)..... 171
- The 2010 Annual Report by the Director of the State Archive in Krakow (Magdalena Marosz)..... 173
- Project and Implementation of Digital Copies Management System (SZKiC) in the State Archive in Krakow (Jacek. M. Seweryn) 176
- Report from the State Archive in Krakow on the Project ‘Polish Immigrants in Norway in the 19th – 21st Centuries. Source Materials for Research’ (Aldona Warzecha) 186
- ‘Between Krakow and Prague. Tadeusz Kowalski (1889–1948) – Jan Rypka (1886–1968) – Bedřich Hrozný (1879–1952). The history of Cooperation between Polish and Czech Orientalists’ – exhibition at the Archive of Science of the Polish Academy of Sciences and Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow, 22nd June–16th October 2007 (Ewa Dziurzyńska) 188
- ‘In the service of science ... *Primum vivere-deinde philosophari*. Wincenty Lutoslawski 1863–1954’ – exhibition at the Archive of Science of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow, 19th November 2004 to 31st January 2005 (Małgorzata Mrówka)..... 193
- Exhibitions of the Archive Science, Polish Academy of Sciences and Polish Academy of Arts and Sciences in Krakow presented at the Palace of Culture and Science in Warsaw in the years 2008–2010 (Bernadeta Wilk) 197

ABBREVIATIONS USED 203

ILLUSTRATIONS 207

INDEX OF NAMES 209

INDEX OF PLACE NAMES 223

Artykuły historyczne

WALDEMAR KOMOROWSKI

Muzeum Narodowe w Krakowie

KAMILA FOLLPRECHT

Archiwum Państwowe w Krakowie

**Właściciele kamienic Rynku krakowskiego
w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej),
(część 15)****KATALOG, KONTYNUACJA**

Budynek w narożniku ulic Wiślniej i św. Anny, położony u wylotu tych ulic na Rynek Główny, nie jest wprawdzie z Rynkiem związany administracyjnie, jednakże łączy go z nim odległa tradycja, a przez mieszkańców Krakowa niemal zawsze był postrzegany jako dom rynkowy¹.

Pierwotnie w miejscu obecnej zabudowy znajdowały się dwa domy, zwrócone ku ulicy Wiślniej². Dom narożny oznaczamy jako A, dom sąsiedni, przyłączony w pierwszej połowie XVIII w., jako B. Całość po scaleniu

¹ W rewizji wiertelniczej z 1608 r. napisano „... leży w Rynku krakowskim między ulicą Wiślną i ulicą S. Anny...” (APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1378 (Quart.), s. 45). Jako dom rynkowy został uwzględniony m.in. na planie Dominika Pucka z 1787 r. (Stanisław Tomkowicz, *Plan Rynku krakowskiego z roku 1787*, „Rocznik Krakowski” 1907, t. 9, s. 185). Por. Waldemar Komorowski, Kamila Follprecht, *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej)*, (część 1), „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1996, t. 2, s. 20.

² Podobnie sądził Wincenty Juliusz Wdowiszewski, z tym że umiejscawiał drugi z budynków (kamienicę Jostgłaczowską) przy ulicy św. Anny – przypuszczenie to jest błędne, kamienica Jostgłaczowska była położona na rogu (W. J. Wdowiszewski, *Gabryjel Słoński architekt krakowski XVI wieku*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1896, t. 5, s. 3).

wielokrotnie przebudowywano, dzisiaj niezależne niegdyś domy są praktycznie nie do wyróżnienia³.

28. Ulica Wiślna 1A. Kamienica „Czczotkowska” („Czczotczyńska”)

PRZEGLĄD PODSTAWOWYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY

- Biedrzycki**⁴, s. 14v: *kamienica Czczotkowska księżny JM Tarnowskiej*
Richter⁵, s. 40: *R. 1567 – kamienica Rozmusa Czczotki burmistrza krakowskiego * R. 1620 Stanisław z Ruszczy Branicki posiada kamienicę Czczotczyńską zwaną * 1655, Koryciński.*
- Gąsiorowski**⁶, s. 110: *W r. 1620 Stanisław z Ruszczy Branicki.*
Pauli⁷, s. 66v, 67r: *Kamienica narożna Czczotkowska * 1560 kupuje Erazm Czczotka RK od sukcesorów Josta Glacz * Stanisława z Ruszczy Branickiego 1620 * Xsieżny Ostrogskiej 1634.*
- Louis**⁸: –

W pierwszej połowie XVI w. kamienica była własnością bawarskiego kupca Jodoka Glacza, który prawo miejskie krakowskie przyjął w 1500 r., w latach 1504–1515 był ławnikiem, a od 1516 r. rajcą⁹. Po jego śmierci

³ Waldemar Komorowski, Aldona Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008, s. 349–351.

⁴ *Regestr gospód wszystkich w mieście króla Jego Mci Krakowie... przez Jakoba Alexandra Biedrzyckiego stanowniczego... Roku Pańskiego 1632*, [w:] *Rejestry gospód w Krakowie z lat 1632 i 1649*, wyd. Kamila Follprecht, „Fontes Cracovienses” 11, Kraków 2005, s. 48.

⁵ *Kadaster miasta Krakowa z wieku XIX, XVIII, XVII zebrał i napisał Karol Richter*, 1862, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, rkps 413.

⁶ *Wykaz ulic, placów, kościołów i domów miasta Krakowa, jego przedmieść i miasta Podgórze wraz z nazwiskami właścicieli na podstawie ksiąg hipotecznych i urzędowych do dnia 10 maja 1878 r. doprowadzony i historycznymi objaśnieniami uzupełniony przez Aleksandra Nowoleckiego [z notatami Wilhelma Gąsiorowskiego]*, Kraków 1878.

⁷ *Żegota Pauli, Spis domów miasta Krakowa z oznaczeniem ich właścicieli w różnych czasach*, BJ, rkps 5354.

⁸ Józef Wawel Louis, *Przechadzka kronikarza po Rynku krakowskim*, Kraków 1890.

⁹ Krystyna Pieradzka, *Glacz Jost młodszy*, [w:] PSB, t. 8, Kraków 1959–1960, s. 31; Dżyzław Noga, *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*,

w 1542 r. majątek został podzielony między spadkobierców¹⁰, w kamienicy zamieszkał syn Jodoka, także Jodok (Jost) – wymieniany odtąd w rejestrze szosu jako jej właściciel – wraz ze szwagrem, kupcem Ulrykiem Fogellem¹¹. Przed rokiem 1551¹², prawdopodobnie w wyniku układów rodzinnych, właścicielem kamienicy (lub przedstawicielem właścicieli) został Jan Kirstein zwany Cerasinus, wójt sądu wyższego prawa na zamku wawelskim, mąż wnuczki Jodoka Glacza starszego¹³. Jost junior i Ulryk Fogell byli lokatorami. W 1552 r.¹⁴ po śmierci jednego z członków rodziny Glaczów, rajcy lwowskiego Jerzego, dokonano podziału należącej doń części kamienicy – udziały otrzymali Jost Glacz junior, Agnieszka Fogell, Barbara Rimar, Brygida Glaywicz oraz dzieci Anny Fogelweder. W 1553 r. właścicielem domu był ponownie Jost Glacz junior, a mieszkańcem Ulryk Fogell (przynajmniej tak wzmiankują ówczesne księgi podatkowe)¹⁵.

W 1561 r. rozpoczął się epizod w dziejach kamienicy związany z Erazmem Czeczotką. W styczniu tego roku Czeczotka kupił nieruchomość od licznych spadkobierców (dzieci i wnuków) Jodoka Glacza seniora¹⁶. Monografista Czeczotki, Józef Muczkowski¹⁷, zapewne opierając się na ustaleniach W. J. Wdowiszewskiego¹⁸, uznał iż Czeczotka otrzymał dom w spadku po ojcu Mikołaju. Ale w przeprowadzonym w 1549 r. szczegółowym podziale majątku po zmarłym kupcu Mikołaju Czeczotce i jego żonie Jadwidze kamienica na Wiślnej nie została wymieniona¹⁹.

Kraków 2003, s. 308; Zdzisław Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa, część 2: 1500–1794*, Kraków 2008, s. 287.

¹⁰ Synowie: Jost junior, Jerzy (rajca lwowski) i Krzysztof (kanonik sandomierski) oraz córki: Agnieszka (żona Ulryka Fogella), Anna (żona Andrzeja Fogelwедера, Ambrożego Szulca, Mateusza Siebenbergera), Barbara (żona Stanisława Łowicza, Bartłomieja Remera), Katarzyna (żona Jana Glaywicza) (K. Pieradzka, *Glacz Jost młodszy...*, s. 31; Z. Noga, *Krakowska rada miejska...*, s. 308).

¹¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2503 (Reg. exact.), s. 9.

¹² APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2507 (Reg. exact.), s. 9.

¹³ Mąż Anny Fogelwederówny, córki Andrzeja i Anny Glaczówny (Z. Noga, *Krakowska rada miejska...*, s. 305; Z. Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa...*, s. 289).

¹⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 443 (Cons.), s. 138–140.

¹⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2510 (Reg. exact.), s. 13.

¹⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 17 (Scab.), s. 136–139, 150–154.

¹⁷ Józef Muczkowski, *Krwawy burmistrz. Kartka z dziejów mieszczaństwa krakowskiego w XVI wieku*, BK nr 86, Kraków 1935, s. 12.

¹⁸ W. J. Wdowiszewski, *Gabryjel Słoński...*, s. 3.

¹⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 442 (Cons.), s. 53–57.

W historii Krakowa rajca Erazm (Rozmus) Czeczotka zapisał się szczególnie – Józef Muczkowski nazwał go „krwawym burmistrzem”, pisząc:

... jest to osobistość na ratuszu krakowskim bardzo wybitna, mąż piastujący najwyższe godności miejskie, człowiek bardzo bogaty, a przy tym niezmiernie chciwy, zaciekły peniacz, uprawiający lichwę, a przede wszystkim oddany niepohamowanej żądzy użycia, gorący wielbiciel Wenery, tak, że można by go prawie nazwać małym Cezarem Borgią Krakowa...²⁰.

Czeczotka już w 1561 r. zlecił wykonanie urzędowych opisów kamienicy miejskim urzędnikom i zaplanował generalną przebudowę, którą powierzył muratorowi Gabrielowi Słońskiemu (Słonince). Roboty prowadził w latach 1564–1567 współpracujący ze Słońskim Antoni Morosi²¹. Kształt nowego domu znany jest z opisu z 1608 r.²², zaś o jego ozdobności świadczą nieliczne zachowane szczegóły architektoniczne pochodzące z dawnej oficyny²³, związanej z prywatną łaźnią Czeczotki²⁴.

Czeczotka jako właściciel kamienicy był wymieniany w rejestrach szosu z lat 1564–1582 (zachowanych niekompletnie)²⁵. Po nagłej śmierci w kwietniu 1587 r. rozpoczął się długi proces podziału pozostałego po Erazmie majątku. Początkowo za legalnych spadkobierców uznano jego brata Macieja oraz synów zmarłego ok. 1569 r. brata Stanisława – Mikołaja

²⁰ J. Muczkowski, *Krwawy burmistrz...*, s. 8.

²¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 445 (Cons.), s. 32, 59, 310–311, 402–404; W. J. Wdowiszewski, *Gabryjel Słoński...*, s. 3–5.

²² Stanisław Tomkowicz, *Domy i mieszkania w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*, Lwów 1922, s. 52–53.

²³ J. Muczkowski, *Krwawy burmistrz...*, ilustracje na wkładkach po s. 10, 12 i 16.

²⁴ Według Stanisława Tomkowicza (*Domy i mieszkania...*, s. 52) „... Czeczotka, jawny heretyk, utrzymywał w niej kobiety wolnych obyczajów...”. O sposobie wykorzystania łaźni ma świadczyć zapis w wizytacji parafii św. Anny, przeprowadzonej na polecenie biskupa Filipa Padniewskiego w 1568 r. (Stanisław Tomkowicz, *Pogrzeb zamożnego mieszczanina krakowskiego w XVII wieku*, „Rocznik Krakowski” 1898, t. 1, s. 79; J. Muczkowski, *Krwawy burmistrz...*, s. 24).

²⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2515, s. 20 (Reg. exact. z 1564 r.); rkps 2519, s. 15 (Reg. exact. z 1565 r.); rkps 2522, s. 21 (Reg. exact. z 1569 r.); rkps 2523, s. 16 (Reg. exact. z 1571 r.); rkps 2526, s. 51 (Reg. exact. z 1577 r.), s. 142 (Reg. exact. z 1579 r.); rkps 2527, s. 17 (Reg. exact. z 1573 r.), s. 118 (Reg. exact. z 1576 r.), s. 236 (Reg. exact. z 1578 r.); rkps 2529, s. 23 (Reg. exact. z 1576 r.), s. 158 (Reg. exact. z 1581 r.); rkps 2531, s. 35 (Reg. exact. z 1577 r.); rkps 2536, s. 25 (Reg. exact. z 1578 r.); rkps 2543, s. 21 (Reg. exact. z 1580 r.); rkps 2550, s. 14 (Reg. exact. z 1582 r.).

i Stanisława. O ostatnich napisano, iż są to „potomkowie własni i dóbr wszystkich ruchomych i nieruchomych po śmierci nieboszczyka Pana Erasmasza Tłokińskiego Czeczotki rajcze krakowskiego bracie i stryju ich rodzonego pozostałych legitimi succesores”²⁶. W 1588 r. król uznał za prawowitych spadkobierców także nieślubne dzieci rajcy Erazma – syna, również Erazma Tłokińskiego Czeczotkę, i córkę Jadwigę, żonę Marcina Radoty²⁷. Rezultatem były dalsze spory o oszacowanie i podział masy spadkowej²⁸. W sierpniu 1591 r.²⁹ doszło do ugody między spadkobiercami, sankcjonującej stan faktyczny – kamienica na ulicy Wiślniej pozostała przy spadkobiercach braci Erazma Czeczotki (Maciej już nie żył)³⁰. Ostatecznie dzieci Erazma Czeczotki zrzekły się w sierpniu 1602 r.³¹ praw do niej na rzecz Mikołaja Tłokińskiego Czeczotki³² i spadkobierców Macieja³³.

Uregulowanie statusu prawnego pozwoliło na przejęcie (zakup) kamienicy przez nowych, szlacheckich posiadaczy. Już w 1602 r.³⁴ rejestr

²⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 450 (Cons.), s. 545. Udział w spadku miała także siostra Anna Zyth Naramowska, o czym wspomniała w testamencie (APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 24 (Scab.), s. 8), prawdopodobnie więc w podziale uczestniczyli także spadkobiercy nieżyjącej już siostry Urszuli, żony lekarza Wojciecha Bazy. O rodzinie Czeczotków, zob. Kamila Follprecht, *Zanim szpital bonifratrów w Krakowie zbudowano*, [w:] *Bracia, czyńcie dobro. 400 lat Zakonu Bonifratrów w Polsce 1609–2009*, pod red. Mariana Surdackiego, Kraków 2009, s. 86–87.

²⁷ APKr, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. IT 3, nr 2; Akta miasta Krakowa, rkps 450 (Cons.), s. 542–547, 777–778, 787–788.

²⁸ J. Muczowski, *Krwawy burmistrz...*, s. 45–48.

²⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 24 (Scab.), s. 932–935.

³⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 454 (Cons.), s. 229, 231; *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku. Cz. II. Komentarz, indeksy*, pod red. Henryka Rutkowskiego, Warszawa 2008, s. 201.

³¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 28 (Scab.), s. 672–673.

³² Mikołaj i Stanisław Czeczotkowie (synowie Stanisława, bratankowie Erazma) zostali w 1589 r. nobilitowani, Stanisław zmarł ok. 1595 r. (W. Komorowski, K. Follprecht, *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego...*, (część 12), „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2007, t. 13, s. 62–63).

³³ Por. K. Follprecht, *Zanim szpital bonifratrów...*, s. 86, 89.

³⁴ Nie odnaleziono w archiwaliach krakowskich aktu przejęcia kamienicy. APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2568 (Reg. exact.), s. 63; rkps 2569 (Reg. exact.), s. 61. Podobny zapis znajduje się w rękopisie nr 2556 (Reg. exact., s. 13), datowanym jednak błędnie na ok. 1590 r., bowiem w rewizji wiertelniczej odnoszącej się do sąsiadującej kamienicy, z lipca 1593 r., dom określono jako własność nieżyjącego Erazma Czeczotki (*Księga wiertelnicza krakowska, część III (1592–1597)*, wyd. Krystyna Jelonek-Litewka, Aleksander

podatkowy jako właściciela wymienia wojewodę łęczyckiego Stanisława Mińskiego, późniejszego podkanclerzego³⁵. Dom pozostawał w jego posiadaniu do 1607 r.³⁶ W styczniu roku następnego³⁷ Ambroży Rusiański przekazał Stanisławowi z Ruszczy Branickiemu³⁸, miecznikowi koronnemu, staroście chocimskiemu i administratorowi cel koronnych, sumę zapisaną na hipotecę kamienicy przez Mińskiego w 1607 r. Branicki przejął kamienicę i zlecił wykonanie urzędowych opisów, które wykazały, że zabudowa była w nie najlepszym stanie³⁹. Wkrótce została ona odnowiona i nabrała cech magnackiej rezydencji. Do Stanisława Branickiego należała do 1620 r.⁴⁰ Po śmierci Stanisława dom przypadł synowi Janowi Klemensowi, podkomorzemu krakowskiemu⁴¹, który tu zamieszkiwał podczas pobytu w Krakowie⁴².

W lipcu 1630 r.⁴³ Jan Klemens Branicki sprzedał rezydencję przedstawicielce innego rodu magnackiego, księżnej Teofili z Tarłów Ostrogskiej, wdowie po Januszu⁴⁴. Właścicielką była do 1635 r.⁴⁵ W kwietniu roku następnego⁴⁶ Andrzej Tarło, prepozyt tarnowski i kanonik krakowski, brat zmarłej już księżnej, sprzedał odziedziczoną po siostrze kamienicę kasztelanowi wojnickiemu Piotrowi Szyszkowskiemu⁴⁷. W aktach miejskich

Litewka, Łukasz Walczy, „Fontes Cracovienses” 7, Kraków 1999, nr 500, 502).

³⁵ Stanisław Tomkowicz, *Kronika konserwatorska*, [w:] *Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1898*, s. 125; Stefan Gruszecki, *Miński Stanisław h. Prus III*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 320–322.

³⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2571 (Reg. exact.), s. 27.

³⁷ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 30 (Scab.), s. 321–325.

³⁸ *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Krzysztof Chłapowski, Stefan Ciara, Łukasz Kądziela, Tomasz Nowakowski, Edward Opaliński, Grażyna Rutkowska, Teresa Zielińska, Kórnik 1992, s. 159.

³⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1378 (Quart.), s. 45–47.

⁴⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 33 (Scab.), s. 60; rkps 2575, s. 65 (Reg. exact. z 1609 r.); rkps 2581, s. 21 (Reg. exact. z 1613 r.); rkps 2588, s. 78 (Reg. exact. z 1614 r.); S. Tomkowicz, *Domy i mieszkania...*, s. 52.

⁴¹ S. Tomkowicz, *Kronika konserwatorska...*, s. 125; Zygmunt Lasocki, *Branicki Jan Klemens*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 402–403.

⁴² APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2597, s. 68 (Reg. exact. z 1621 r.).

⁴³ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 34 (Scab.), s. 1424–1426, 1497–1499.

⁴⁴ *Rejestry gospód...*, s. 48.

⁴⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 35 (Scab.), s. 620; rkps 460 (Cons.), s. 920; rkps 2607, s. 123 (Reg. exact. z 1635 r.).

⁴⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 35 (Scab.), s. 1120–1121, 1160–1162; rkps 460 (Cons.), s. 1436–1437.

⁴⁷ *Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Stanisław

Szyszkowski występuje jako właściciel do 1648 r.⁴⁸, chociaż zmarł trzy lata wcześniej. Kamienica stała się własnością spadkobierców⁴⁹, a od 1653 r. należała do zięcia Szyszkowskiego⁵⁰, wojewody kijowskiego Michała Stanisławskiego⁵¹.

29. Ulica Wiślna 1B. Kamienica „Szefflerowska”, „Hechlerowska”

PRZEGLĄD PODSTAWOWYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY

Biedrzycki, s. 14v: *kamienica Szefflarowska*.

Richter, s. 42: –

Gąsiorowski: –

Pauli, s. 66v: *kamienica Szefflerowska*.

Louis: –

Pierwszym znanym właścicielem był Jan Minczarz. Wdowa po Janie, Katarzyna sprzedała w 1554 r. dom Jakubowi Gastgiebowi (Gastgeb)⁵². Kupiec Jakub Gastgieb prawo miejskie krakowskie przyjął w 1557 r.⁵³, jako właściciel posesji jest wymieniany do 1579 r.⁵⁴ Potem (do 1581 r.)

Cynarski, Alicja Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990, s. 263.

⁴⁸ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1379, s. 277 (Quart. z 1648 r.); rkps 2608, s. 17 (Reg. exact. z 1637 r.); rkps 2614, s. 6 (Reg. exact. z 1642 r.); rkps 2615, s. 9 (Reg. exact. z 1642 r.); rkps 2619, s. 5 (Reg. exact. z 1647 r.); rkps 2622, s. 8 (Reg. exact. z 1647 r.).

⁴⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2623, s. 49 (Reg. exact. z 1653 r.).

⁵⁰ Mirosław Nazielski, *Stanisławski Michał h. Pilawa*, [w:] PSB, t. 42, Warszawa–Kraków 2003, s. 120–123.

⁵¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 256 (Advoc.), s. 176; rkps 2624, s. 14 (Reg. exact. z 1654 r.); rkps 2625, s. 48 (Reg. exact. z ok. 1654 r.); rkps 2626, s. 78 (Reg. exact. z 1655 r.); rkps 2627, s. 64 (Reg. exact. z 1656 r.); rkps 2628, s. 78 (Reg. exact. z 1656 r.); Kamila Follprecht, *Właściciele nieruchomości w Krakowie w 1655 roku*, BK nr 142, Kraków 2001, s. 123.

⁵² APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 444 (Cons.), s. 250, 482; rkps 1088 (Cons.), s. 459.

⁵³ *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1507–1572*, wyd. Aniela Kiełbicka i Zbigniew Wojaś, „Fontes Cracovienses” 1, Kraków 1993, nr 2885.

⁵⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 445 (Cons.), s. 32, 172; rkps 2515, s. 20 (Reg. exact. z 1564 r.); rkps 2519, s. 15 (Reg. exact. z 1565 r.); rkps 2522, s. 21 (Reg. exact. z 1569 r.); rkps 2523, s. 16 (Reg. exact. z 1571 r.); rkps 2526, s. 51 (Reg. exact. z 1577 r.), s. 142 (Reg. exact. z 1579 r.); rkps 2527, s. 17 (Reg. exact. z 1573 r.), s. 118 (Reg. exact. z 1576 r.), s. 236 (Reg. exact. z 1578 r.); rkps 2529, s. 23 (Reg. exact. z 1576 r.); rkps 2531, s. 35 (Reg. exact. z 1577 r.); rkps 2535, s. 9 (Reg. exact. z 1578 r.); rkps 2536, s. 25

kamienica należała do spadkobierców Gastgieba⁵⁵; w latach 1582–1609 była własnością wdowy Anny Szefflar⁵⁶ (zmarła przed 1612 r.), później należała do jej z kolei spadkobierców⁵⁷. W latach 1607–1609 w domu mieszkała córka Anny, Barbara Nonart, wdowa po Janie⁵⁸. Do jej drugiego męża, Jana Pernusa należały części kamienicy zapisane w 1623 r.⁵⁹ przez pasierbicę Barbarę Nonartównę, żonę lekarza Jana Innocentego Petrycego⁶⁰. Pernus jest wzmiankowany jako właściciel kamienicy od 1630 r.⁶¹ Od nazwiska poprzednich właścicieli zwano ją wówczas „Szefflarowską”⁶².

Od 1621 r. w kamienicy mieszkał kupiec Jan Achler (Aichler), który w marcu 1634 r. kupił od Pernusów połowę domu, będąc już wówczas właścicielem pozostałej części⁶³. Jako właściciel jest wymieniany do 1647 r.⁶⁴,

(Reg. exact. z 1578 r.); rkps 2540, s. 11 (Reg. exact. z 1579 r.).

⁵⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2529, s. 158 (Reg. exact. z 1581 r.); rkps 2543, s. 21 (Reg. exact. z 1580 r.); rkps 2546, s. 11 (Reg. exact. z 1581 r.).

⁵⁶ Nie odnaleziono w archiwaliach krakowskich aktu przejęcia kamienicy. APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2550, s. 14 (Reg. exact. z 1582 r.); rkps 2556, s. 13 (Reg. exact. z ok. 1590 r.); rkps 2557, s. 11 (Reg. exact. z 1591 r.); rkps 2562, s. 34 (Reg. exact. z 1598 r.); rkps 2568, s. 64 (Reg. exact. z 1602 r.); rkps 2569, s. 64 (Reg. exact. z 1602 r.); rkps 2571, s. 28 (Reg. exact. z 1607 r.); rkps 2575, s. 65 (Reg. exact. z 1609 r.); *Atlas historyczny Polski...*, s. 201.

⁵⁷ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2578, s. 19 (Reg. exact. z 1612 r.); rkps 2581, s. 55 (Reg. exact. z 1613 r.); rkps 2588, s. 78 (Reg. exact. z 1614 r.); rkps 2597, s. 68 (Reg. exact. z 1621 r.).

⁵⁸ Prawdopodobnie Barbara była drugą żoną Jana Nonarta, pierwszą była Anna Biertułtowska (W. Komorowski, K. Follprecht, *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego...*, (część 13), „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2008, t. 14, s. 24.

⁵⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 33 (Scab.), s. 873–877.

⁶⁰ Jan Lachs, *Kronika lekarzy krakowskich XVII wieku*, Poznań 1929, s. 26; Anna Stabrawa, *Apteka w kamienicy „pod Jaszczurką” w Krakowie przy Rynku Głównym 8*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1998, t. 4, s. 69.

⁶¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 34 (Scab.), s. 1424–1426; rkps 2602, s. 30 (Reg. exact. z 1632 r.).

⁶² *Rejestry gospód...*, s. 48.

⁶³ Nie odnaleziono w archiwaliach krakowskich aktu przejęcia kamienicy. APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 35 (Scab.), s. 620–622; rkps 460 (Cons.), s. 920–921.

⁶⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 35 (Scab.), s. 1120–1121; rkps 460 (Cons.), s. 920–921; rkps 2607, s. 123 (Reg. exact. z 1635 r.); rkps 2608, s. 17 (Reg. exact. z 1637 r.); rkps 2615, s. 9 (Reg. exact. z 1642 r.); rkps 2622, s. 8 (Reg. exact. z 1647 r.).

później dom należał do wdowy⁶⁵, a od 1656 r. do spadkobierców⁶⁶. Dawna kamienica Szefflarowska zwała się teraz Achlerowską (Hachlarowską)⁶⁷.

SUMMARY

Owners of Tenement Houses in Krakow Main Market Square during the Modern Period (until the commencement of the First Swedish Deluge), (part 15)

The building at the corner of St. Anna and Wiślna Streets, located at the confluence of these streets into the Main Market Square, though not administratively linked to the Market, has been connected with it by long tradition. Originally there were two houses on the site of the present building, facing into Wiślna Street. The corner house will be referred to as house A. The adjacent one, attached to it in the first half of the 18th century – house B. House A. In the first half of the 16th century, the house was owned by a Bavarian merchant, Jodok Glacz, and from 1542 it belonged to his heirs – his children (Jodok junior and Jerzy Glacz) as well as the children's spouses (Ulryk Fogell and Jan Kirstein, called Cerasinus). In the years 1561–1587 it was the property of one Erazm Czczotka, a wealthy city councilor, notorious for his involvement in scandal and of a bad reputation. After his death there was a protracted court case over inheritance among his descendants from various relationships, being eventually concluded in a court settlement in 1591. In 1601 the house became the property of senatorial families: firstly the Governor of Łęczycza, Stanisław Miński, from 1608 the Crown Sword-bearer Stanisław Branicki, and from 1620 his son, Jan Klemens. In 1630, Branicki sold the residence to Princess Teofila Ostrogska, nee Tarło, and after her death it became the property of Piotr Szyszkowski, the Castellan of Wojnicz in 1636. From 1653, it belonged to the governor of Kiev, Michał Stanisławski.

House B was the property of various bourgeois families throughout the whole discussed period. In the first half of the 16th century it belonged to Jan Minczarz, from 1554 to the merchant Jakub Gastgieb and from 1582 to 1609 it was the property of Anna Szefflar, the widow. Through the daughter, Barbara, it passed into the hands of Jan Pernus in 1630. From 1647 it was owned by the Achler family, first Jan, from 1647 by his widow, and from 1656 by other heirs.

⁶⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2623, s. 49 (Reg. exact. z 1653 r.); rkps 2624, s. 14 (Reg. exact. z 1654 r.); rkps 2625, s. 48 (Reg. exact. z ok. 1654 r.); rkps 2626, s. 78 (Reg. exact. z 1655 r.); rkps 2627, s. 62 (Reg. exact. z 1656 r.); rkps 2628, s. 78 (Reg. exact. z 1656 r.); rkps 2629, s. 78 (Reg. exact. z 1656 r.); K. Föllprecht, *Właściciele nieruchomości...*, s. 123.

⁶⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2630, s. 74 (Reg. exact. z 1657 r.); rkps 2631, s. 70 (Reg. exact. z 1658 r.); rkps 2636, s. 88 (Reg. exact. z 1659 r.).

⁶⁷ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 37 (Scab.), s. 618–619; rkps 2619 (Reg. exact.), s. 5; rkps 2623 (Reg. exact.), s. 49.

1. Kamienica ul. Wiślna 1/ul. św. Anny 2 (fot. Monika Andrasz-Mrożek)

TEOFIL WOJCIECHOWSKI

Bochnia

Reformacja w Bochni (część 2)

3. Udział mieszkańców miasta w reformacji

a) Wójtowie i rada miasta

Rola Cikowskich (Mikołaja, Jana i Stanisława), dziedzicznych wójtów i dzierżawców wójtostwa bocheńskiego, w szerzeniu reformacji w mieście została już częściowo przedstawiona. Największy wpływ wywierali jednak nie tyle przez bezpośrednią agitację, ile przez odpowiednie dobieranie członków rady miejskiej, podówczas organu wykonawczego, ławy przysięgłych – sądu miejskiego i pospółstwa – organu uchwałodawczego, tworzono go przez starszych cechów (bez cechu kopaczy soli podległych podkomorzemu krakowskiemu) i bractwa Najświętszej Maryi Panny. W 1585 r. opozycja antyreformacyjna złożona z pospółstwa wniosła protest do grodu krakowskiego, że niezmieniani od sześciu lat burmistrz i rada nie pozwolili im odbyć posiedzenia. Organ ten z własnej inicjatywy miał zebrać się na posiedzenie, żeby zaradzić złym finansom miasta, a szczególnie katastrofalnemu zadłużeniu, lecz jego członkowie nie zostali wpuszczeni do ratusza. Z tej przyczyny doszło do rozruchów w mieście. Innym razem pospółstwo złożyło protest w grodzie krakowskim o to, że dożywotnia dzierżawczyni wójtostwa Katarzyna Cikowska obsadzała urzędy miejskie „swoimi” ludźmi z wielką szkodą dla Bochni¹.

Wzorcowe przykłady faworyzowania ludzi reformacji lub jej sympatyków dawał Mikołaj Cikowski, wójt bocheński. Był zdolnym i ruchliwym magnatem, utalentowanym politykiem i dyplomata, dlatego w hierarchii państwowej piął się systematycznie w górę, osiągając znaczące godności

¹ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 11, s. 1087–1090, 1170–1171; Castr. Crac. Rel. 12, s. 896–902; Adam Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 3, cz. 1, Warszawa 1900, s. 213–214.

i stanowiska. Był dworzaninem (od 1537), a następnie sekretarzem królewskim (1545–1554). Oba te urzędy łączył z godnością podstolego i stolnika Ziemi Krakowskiej (1546–1554). W latach 1553–1556 został ochmistrem na dworze Izabeli, królowej węgierskiej i burgrabią zamku wawelskiego. W 1555 r. awansował na kasztelanę żarnowską, a w 1558 r. na starostwo grodzkie w Sanoku. Z kolei uzyskał liczące się w Małopolsce kasztelanie, biecką (1567) i sanocką (przed 1574), dające możliwość zabierania głosu w obradach senatu. Dał się też poznać jako ceniony dyplomata, który odbył m.in. dwa ważne poselstwa. Będąc jeszcze sekretarzem królewskim w 1545 r. posłował z ramienia króla do Konstantynopola w sprawach królowej węgierskiej Izabeli, a w 1554 r. jako jej poseł udał się z misją dyplomatyczną do Wiednia. Wejście do senatu było zapewne nagrodą za zakończone sukcesem oba poselstwa². Wolny od zajęć państwowych czas poświęcał miastu. O protegowaniu przez niego innowierców w początkowych latach reformacji nadmieniono już kilka razy. Warto te fakty zebrać, gdyż charakteryzują jego bocheńską działalność religijną. Przede wszystkim pomagał duchownym, którzy weszli w konflikt z prawem kościelnym. Otaczał opieką i protegował Zaczusza, Jana Liatkę, Jana Szulca i Jakuba Krużka. Śledztwo w sprawie pobicia ks. Liatki nadzorował, zapewne na jego życzenie, Stanisław Wojewódka z Chodenic, woźny sądu grodzkiego krakowskiego³. Wójt początkowo w sprawach reformacyjnych współdziałał z Krzysztofem Czethwiczem, a wdowie po nim pomógł zlikwidować interesy w mieście. Natomiast cechowi piekarzy w sporze z proboszczem Janem Gruszczyńskim przyrzekł wnikliwe rozpatrzenie sprawy⁴.

Jan Cikowski, syn i następca Mikołaja na wójtostwie, żył krótko, gdyż już w latach 1583–1596 administrowała wójtostwem wspomniana Katarzyna z Wolskich z Podhajec Cikowska, wdowa po Janie. Po działalności religijnej Jana nie pozostał żaden ślad. Natomiast Katarzyna była gorliwą i wojowniczą arianką. Prowadziła z proboszczem bocheńskim Stanisławem ze Skierniewic długotrwały spór o płacenie dziesięciny z gruntów wójtowskich. Jednak nie przeszkadzało jej to w zastawieniu u ks. Zbigniewa

² A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 3, s. 214; Feliks Kiryk, *Bochnia do połowy XVII w.*, [w:] *Bochnia, dzieje miasta i regionu*, pod red. Feliksa Kiryka, Zygmunta Rutę, Kraków 1980, s. 88.

³ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps A Off., nr 83, s. 780; APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 41, s. 17–18.

⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 45, s. 735–736; ASB 47, s. 44–45.

Labetniczki, altarzysty bocheńskiego i plebana w Brzeźnicy, bogatego łańcucha⁵. Wiadomo, że to ona przez długi czas nie zmieniała składu rady miejskiej, a urzędy obsadzała ludźmi reformacji. Członkowie rady miasta w czasie jej dożywotniego dzierżawienia wójtostwa wywodzili się z jednego zboru reformowanego, ewentualnie sympatyzowali z nimi. Zdaje się, że jedynie Wawrzyniec Gagatek, były rektor szkoły miejskiej, oddalał się w tym czasie od innowierstwa. Członkami rady, oprócz Gagatka, byli: Stanisław Borek (senior), Maciej Brzeziński, Łukasz Czarnowojski, sztygar, Adam Muszka, Feliks Nigrosilvanus, były rektor szkoły miejskiej, zwany Koralem i Walenty Suchorowski, warcabny⁶.

Stanisław Cikowski, brat Mikołaja, dziedzic Wojślawic w powiecie proszowickim, był żołnierzem i dosłużył się wysokiego, cenionego przez szlachtę, urzędu podkomorzego krakowskiego i godności kasztelana bieckiego. Po przejściu z kalwinizmu na arianizm stał się jednym z przywódców tego ruchu w Małopolsce. Wiadomo, że dwukrotnie (1558, 1560) zgodził się na pełnienie opieki nad Katarzyną Przekłotową. Jego syn Stanisław przejął po nim urząd i wyznanie antytrynitarskie. Jako dzierżawca dóbr chodenickich, należących do wójtostwa, bywał częściej w Bochni niż ojciec. Legalizm, którym się odznaczał w pracy zawodowej sędziego granicznego, przeniósł na dziedzinę religijną. W przeciwieństwie do Katarzyny płacił regularnie dziesięciny i meszne. Zaś zaległe opłaty mesznego dla proboszcza Stanisława ze Skierniewic, niezbrane z powodu jego śmierci, przekazał witykom kościoła parafialnego. Musiał też łagodzić spór wszczęty z warzycami przez swego nazbyt krewkiego komornika, który z kolegami napadł na warzelnię⁷.

Konieczność bardziej zróżnicowanej reprezentacji religijnej w radzie miejskiej widzieli poddzierżawcy wójtostwa, brat Katarzyny Mikołaj Wolski z Podhajec, miecznik koronny i Wawrzyniec Justimonti. Jednak stanowcza postawa Katarzyny przeszkodziła im zrealizować przedsięwzięcie. Do oponentów wybranej (mianowanej) przez nią rady należeli przede wszystkim magister artium Tomasz Piróg, który był mózgiem opozycji, a dalej

⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 219; APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 11, s. 80.

⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 267; ASB 49, s. 339, 409, 483–484; APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 11, s. 1458–1459.

⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 48, s. 204, 267, 321–322. Jedynym wytłumaczeniem religijnym powyższego sporu mogłaby być przynależność sług podkomorzego do arianizmu, którzy poszukiwali warzycy Stanisława Plutkę, katolika.

Walenty Goldek, Feliks Kint, Stanisław Kołodziej, wityryk kościoła parafialnego, Andrzej Kranczy, kuśnierz i ojciec księdza oraz Stanisław Przeginia. Należy wszak zaznaczyć, że nie wszyscy byli katolikami. Dopiero w 1585 r. doszło do wyboru nowej rady. Urzeczywistniono go dzięki Justimontiemu, żupnikowi i następcy na dzierżawie wójtostwa po Katarzynie Cikowskiej, przez co zostały uśmierzone bunty i wielkie niezadowolenie w mieście, spowodowane beztroskim zadłużaniem kasy municypalnej na 270 grzywien, roztrwonieniem i rozkradzeniem majątku szpitala św. Krzyża i innych dochodów miejskich, upadkiem instytucji straży miejskiej (policji) oraz brakiem jakiegokolwiek ochrony miasta ze strony wójta⁸. Jeszcze w tym samym roku „stara” (była) rada postawiła nowej zarzuty, wśród których znajdowało się oskarżenie o bezprawne zamieszkiwanie proboszcza Krzyżanowic na gruncie miejskim⁹.

Niewątpliwie rada miasta już w latach sześćdziesiątych XVI w. składała się w większości z członków należących do nowych wyznań. Rzeczą znamioną był brak zainteresowania się rady sprawą odbudowy kościoła parafialnego po pożarze w 1561 r., chociaż odbudowa należała do jej obowiązków. Sprawą restauracji świątyni zajęła się dopiero po dziewięciu latach od pożogi. Z kasy miejskiej na ten cel nie wyasygnowała nawet przysłowiowego grosza. Skorzystała jedynie z formalnej zależności od rady korporacji cechowych i powołanych przez cechy bractw religijnych, które pod jej presją przekazały na odbudowę świątyni kwotę uzyskaną ze sprzedaży kościelnego złomu srebrnego, powstałego ze sprzętu liturgicznego w czasie pożaru. Jej wysokość oszacowano na około 10 grzywien¹⁰. Była to przysłowiowa kropla w morzu potrzeb. O religijnym obliczu rady świadczy, znana już, nominacja na altarię św. Krzyża w kościele farnym młodocianego Walentego Suchorowskiego, który w tym czasie, podobnie jak ojciec, był bliski innowierstwu. W latach siedemdziesiątych już cała rada utożsamiała się z reformacją. Mówią o tym dwa fakty. Pierwszy z 1574 r., kiedy wszyscy radni wraz z żupnikiem Bużeńskim zostali wykonawcami ostatniej woli Feliksa Damiana, i drugi z 1580 r., gdy rada nominowała na prepozyta

⁸ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 11, s. 1087, nn; Castr. Crac. Rel. 12, s. 896, n.

⁹ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 11, s. 1087–1090, 1264–1266; Castr. Crac. Rel. 12, s. 896–902, 902–911; APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 49, s. 106, 123, 277.

¹⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 47, s. 119.

szpitala świętokrzyskiego Stanisława Borka (juniora), innowiercę, wsławionego napadem na sługę dostojnika Kościoła katolickiego¹¹.

b) Mieszczanie

Jednym z pierwszych mieszczan bocheńskich zainteresowanych „nowinkarstwem religijnym” był szlachetny i sławny Feliks Dąbrowski. Mimo że przez pewien czas pracował w kopalni na stanowisku warcabnego, to nie był z nią bliżej związany, gdyż etat górniczy traktował jako pomocnicze źródło zarobkowania. Główny dochód czerpał z handlu. Zdaje się, że handlował z Inflantami tzw. „towarem leśnym”, przede wszystkim smołą potrzebną bocheńskim powroźnikom do produkcji górniczych „lin wodnych”. Zajęciem tym zajmował się także jeden z jego synów, który korzystał zapewne z rozległych znajomości kupieckich poczynionych przez ojca¹². Feliks jeżdżąc do Rygi przez Prusy mógł zetknąć się na ich terenie z nauką Lutra. Jeszcze w 1548 r. identyfikował się z katolicyzmem, bowiem utrzymywał bliższe kontakty z wityrkami kościoła parafialnego, a w 1538 r. pożyczył od dominikanów krakowskich dużą kwotę 80 florenów węgierskich na potrzeby handlowe. Był spowinowacony z Janem Szulcem, ich żony były siostrami. Z tej przyczyny Zofia Szulcowa po śmierci męża poprosiła Feliksa (szwagra) o opiekę nad małoletnimi dziećmi¹³.

W 1570 r. Feliks Dąbrowski na egzekutorów swojej ostatniej woli i na opiekunów dzieci: Józefa, Kaspra i Katarzyny zaprosił Bużeńskiego, Jana Chodakowskiego i Andrzeja Wojnickiego, wybitnych przedstawicielei lokalnej reformacji. Opiekę w zasadzie wypełniali Chodakowski i Wojnicki, którzy czynsz z dzierżawienia majątności należących do sierot nie obracali na bieżące ich utrzymanie, co było zgodne z prawem miejskim, ale kapitalizowali go do czasu ich pełnoletności. Mimo że obaj opiekunowie byli moralnymi autorytetami dla innowierców bocheńskich, to nie umieli zapobiec długoletniemu sporowi o podział majątku między podopiecznymi. Szczególne trudności czyniła Katarzyna po wyjściu za mąż za sławnego Macieja Sumaradzkiego, zwanego Śledziem, piekarza, należącego do reformacji. Dzięki uzyskanemu spadkowi i zastawieniu swoich klejnotów u Jana

¹¹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 113–114; ASB 20, s. 179; ASB 49, s. 89.

¹² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 30, s. 206–207; ASB 42, s. 443.

¹³ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps A Ep. Crac., nr 11, k. 125–125v; APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 44, s. 421–422; ASB 46, s. 387.

Chodakowskiego na sumę 50 talarów, walnie pomogła postawić nowy dom z piekarnią. Natomiast najstarszy syn Dąbrowskiego – Józef, żołnierz, „towarzysz” w chorągwi husarskiej w czasach króla Stefana Batorego, w 1593 r. wszczął przed radą miasta proces o dom po ojcu ze szlachetnym Ramultem z Borku (w województwie Sandomierskim), który go nabył jako współwłasność od Kaspra, brata Józefa¹⁴. Józef prawdopodobnie zmarł jako katolik.

Wielokrotnie już wspomniany Stanisław Jabłoński, nazywany częściej w aktach miejskich Pigułą, ożenił się z Zofią Zaczusówną, córką Szymona, przed 1564 r. Małżeństwo zawarli prawdopodobnie w Kościele katolickim, o czym świadczyłoby postępowanie sądowe w konflikcie między nimi zarówno na forum cywilnym, jak kościelnym. Należy zaznaczyć, że pierwsza wiadomość o zawarciu małżeństwa w „rycie akatolickim” przez Jakuba Ciągnikrówkę, mieszkańca Bochni, pochodzi dopiero z 1569 r. Aktu tego dokonano nie w Bochni, lecz w prężnym ośrodku kalwińskim, w Słomnikach, przy czym nowożeńcy nie wyprawili „wesela rzymskiego”. Jabłońskim urodziło się czworo dzieci: Tymoteusz, Szymon, Katarzyna i Anna. Obie dziewczynki w chwili śmierci matki w 1576 r. były małoletnie¹⁵. Ojciec ich w roku następnym ożenił się z przyrodnią siostrą szlachetnego Mikołaja Wrzębskiego, dziedzica Wrzępi (obecnie powiat Brzesko) – Barbarą Jaworówną, która w 1578 r. występowała już jako wdowa¹⁶. Do grona przyjaciół Stanisława w latach sześćdziesiątych XVI w. trzeba zaliczyć: Macieja Goldkowicza Dąmbrowskiego, Macieja Kiełbika, Feliksa Kinta, Jana Krakowczyka, wielokrotnego członka rady miasta, Stanisława Przewłockiego, a później Szymona Pichowskiego i samego podzupka Tomasza Wolskiego¹⁷. Większość tych osób została już przedstawiona, natomiast należałoby przybliżyć postaci Kiełbika, Krakowczyka i Pichowskiego.

¹⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 16, s. 245; ASB 18, s. 30; ASB 47, s. 132–136; ASB 49, s. 705–706; ASB 50, s. 531, 537. Józef Dąbrowski w latach siedemdziesiątych zaciągnął się do wojska najpierw u Jana Zamoyskiego, a następnie u rotmistrza Marcina Kazanowskiego, starosty felińskiego. Jako „towarzysz” brał udział w wyprawach Stefana Batorego na Połock, Wielkie Łuki i Psków, gdzie „poczynał sobie jako człowiek rycerski we wszystkich potrzebach służąc [...] Koronie i W. K. Litewskiemu [...]” (APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 50, s. 207).

¹⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 193; ASB 46, s. 276, 901; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps A Off., nr 106, s. 206, 211.

¹⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 19, s. 46, 186.

¹⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 19, s. 43; ASB 46, s. 857–858.

Maciej Kiełbik zajmował się handlem, a jego żona Dorota była zaprzyjaźniona z Reginą Wojnicką. Jednak w testamencie sporządzonym w 1577 r. Dorota zapisała kościołowi parafialnemu swój plac przy rynku głównym, co mogłoby świadczyć o jej przejściu na katolicyzm. Natomiast jej siostra Katarzyna tkwiła nadal w innowierstwie¹⁸. To wyraźnie mówi o bardzo indywidualnym podchodzeniu do spraw wyznaniowych w tej rodzinie. Jan Krakowczyk, wieloletni członek rady miasta z nadania Mikołaja Cikowskiego, był przede wszystkim poważanym w Bochni prawnikiem pośredniczącym głównie w transakcjach finansowych. Z akt wynika, iż zaufanie do niego miały obie strony ówczesnego konfliktu religijnego. Dzięki jego pośrednictwu wikary bocheński ks. Paweł Knotek, były kapelan króla Zygmunta I, odzyskał pożyczone pieniądze, a Łucja Kaczkowska, wdowa po Feliksie Damianie, uzyskała wysoki kredyt 200 zł na pokrycie wydatków związanych z chorobą i pogrzebem męża. Pożyczkodawcą był, wspomniany już, Wawrzyniec Gagatek, były rektor szkoły miejskiej oraz przyszy jej mąż¹⁹. Natomiast Stanisław Pichowski, aptekarz, który w 1578 r. sporządził testament Jabłońskiego, znany jest jako komornik żupny, przedstawiciel podkomorzego krakowskiego Stanisława Cikowskiego w kopalni, dbający o przestrzeganie zgodnego z prawem handlu solą na odcinku kopalnia – składy solne. Z obowiązków swoich wywiązywał się bardzo rzetelnie. Bywał też zapraszany przez bractwo warzyców na uczty cechowe. Jego działalność w Bochni przypada na lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XVI w.²⁰

Opiekę nad dziećmi Jabłońskich (urodzonymi po 1564), po zgonach matki w 1576 r. i dwa lata później ojca, przejęła babka Katarzyna Przekłotowa, która jeszcze w 1576 r. (po śmierci męża Zacjusza) zapisała im niemal cały swój majątek. Obie wnuczki Anna i Katarzyna w 1592 r. były już mężatkami²¹. Natomiast Szymon Jabłoński terminował w zawodzie krawieckim, być może u krewnego Benedykta Przekłotka albo u Szymona Santiki, który, jak sam zeznał, uczestniczył w nabożeństwach Zacjusza organizowanych w domu bachmistrza Wojnickiego. Szymon w 1594 r. został czeladnikiem

¹⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 19, s. 49; ASB 46, s. 647.

¹⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 48, s. 211, 348.

²⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 19, s. 43; ASB 48, s. 321–322; APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 6, s. 1297–1298; *Opis żup krakowskich z 1518 roku*, wyd. Antonina Keckowa, Adam Wolff, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 1961, z. 3 (dodatkowy), s. 613–614.

²¹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 156, 193–194; ASB 50, s. 490–492.

krawieckim, a w 1597 r. występował już jako wyzwolony krawiec ożeniony z Emerencjaną Kloskówną. Pomimo nadania mu w Bochni pejoratywnego przezwiska „Popek”, musiał być szanowanym obywatelem miasta, skoro piastował urząd ławnika²². Relacje o Tymoteuszu, bracie Szymona, są bardzo szczupłe. Wiadomo, że wyzbył się wszystkich nieruchomości zapisanych mu przez babkę (za około 320 zł). Ziemię sprzedał, jak wiadomo, Jakubowi Grebińskiemu, duży dom stanowiący współwłasność z Szymonem został zbyty Stanisławowi Przyłęckiemu, przy czym Tymoteusz otrzymał jednocześnie całą zapłatę (200 zł), a Szymon wziął ją w dwóch ratach. Pieniądze te nie wystarczały Tymoteuszowi, dlatego zapożyczył się u swojego szwagra Stanisława Liska. Nie mogąc oddać długu, przekazał mu na własność w 1595 r. jatkę solną. Jest to ostatnia wiadomość o nim z terenu Bochni²³. To pozwala przypuszczać, że zmienił miejsce zamieszkania.

Anna Jabłońska wyszła za mąż za, wymienionego powyżej, Stanisława Liska, którego ojciec Jan był związany z kopalnią jako dziedziczny kopacz i wielokrotny starszy tego cechu. Stanisław odziedziczył po nim tzw. stanie kopackie, czyli działkę górniczą, i jak ojciec cieszył się dużym autorytetem u braci cechowych, o czym świadczy wieloletnia funkcja starszego. Później zajął się głównie rolnictwem, bowiem po spłaceniu Katarzyny Deliowej gospodarował na folwarku Przekłotowej. W cechu rolników, analogicznie do cechu kopackiego, piastował wielokrotnie urząd starszego. Córnica ich Agnieszka była żoną Jana Prawdy, ławnika bocheńskiego, który nieco później przybrał nazwisko Prawdziński i zapoczątkował zasłużony dla miasta ród mieszczański²⁴. Katarzyna, druga córka Jabłońskich, wyszła za Wojciecha Delię, nazywanego dla odróżnienia od swojego ojca Jana – Delijką, utrzymującego przed 1589 r. kontakty gospodarcze z żoną Jana Piotrowskiego, poznanego już wyznawcy kalwinizmu. Data ta przesuwają termin zawarcia małżeństwa Delijki z Katarzyną na początek lat osiemdziesiątych XVI w. Wojciech prowadził też w tym czasie sprawę gospodarcze Katarzyny Przekłotowej, a jego żona Katarzyna przejawiała większą samodzielność i inicjatywę gospodarczą niż Anna, m.in.

²² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 50, s. 273, 788; ASB 51, s. 609; ASB 52, s. 428.

²³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 50, s. 505, 522, 819; ASB 51, s. 18–19.

²⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 26, s. 96–97, 127; ASB 49, s. 30, 69; ASB 50, s. 490–492; ASB 51, s. 631; ASB 55, s. 320.

pożyczyła na własny rachunek 100 zł od Joachima Koczmary, znanego już, słuchacza kazań jej dziadka w żupie²⁵.

Obaj zięciowie Jabłońskiego wystąpili solidarnie przeciw Stefanowi Herantowi, fletniście królewskiemu, który otrzymał od króla Zygmunta III prawo kaduka na dobra po Zacjuszu. Muzyk zwrócił się w 1602 r. do rady miasta o zgodne z prawem wykonanie spadku po Przekłotowej. Podstawowym argumentem broniących się była teza, że dobra ich żon nie stanowiły własności prawnej Zacjusza, lecz Katarzyny Przekłotowej, która była mieszczanką bocheńską²⁶. Krótko przed śmiercią w 1592 r. Przekłotowa uczyniła znaczny zapis kościołowi parafialnemu, legując mu domek z małą zagrodą w murach miasta. Dokonała tego w obecności wszystkich wnuków i mężów wnuczek – Wojciecha Delii i Stanisława Liska. Trudno dociec przyczyn tego kroku, czy na podstawie zaistniałych już faktów przewidywała możliwość prawnego przejęcia jej dóbr przez króla i dążyła do zjednania lokalnego Kościoła, a raczej katolickiej większości mieszkańców miasta, czy z przekonania powróciła do katolicyzmu? Za drugim stwierdzeniem przemawia adnotacja przy akcie darowizny, że uczyniła to z pobudek eschatologicznych, zbawienia własnej duszy. Z drugiej strony, biorąc pod uwagę możliwość odebrania zgromadzonych nieruchomości przez króla oraz życzenie, żeby pogrzebano ją zwyczajem innowierczym w ogrodzie pod orzechem, należy się skłaniać do tezy, iż było to pociągnięcie taktyczne. I rzeczywiście, zapisem tym przekonała bocheńskich katolików o swoim nawróceniu na katolicyzm i zjednała ich życzliwość. Dzięki temu w procesie o przejęcie dóbr Zacjusza przez króla mieszkańcy miasta świadczyli, że były one nabyte przez Przekłotową i są jej własnością, a nie Zacjusza²⁷. Prawniki Zacjusza urodzone przez Annę i Katarzynę przeszły formalnie na katolicyzm, na co może wskazywać wyjście za mąż Agnieszki Liskówny za Jana Prawdę, katolika, natomiast Stanisław Liskowicz był pierwszym syndykiem konwentu bernardynów bocheńskich (1626)²⁸.

²⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 23, s. 11; ASB 30, s. 12–13; ASB 50, s. 52–53; ASB 52, s. 242.

²⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 24, s. 128.

²⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 44; ASB 50, s. 490–492; ASB 52, s. 428.

²⁸ Teofil Wojciechowski, *Kościelne dzieje Bochni w okresie staropolskim*, Tuchów 2003, s. 102.

Do wybitniejszych postaci reformacji bocheńskiej należał Marcin Marcinkowski. Pochodził ze Zręczyc koło Gdowa (obecnie pow. Wieliczka). Był przez dłuższy czas związany z dworem wójta Mikołaja Cikowskiego, który pomógł mu osiągnąć nobilitację. Od zwykłego sługi w 1554 r. doszedł do stanowiska „mistrza domu”, ochmistrza dworu (1571). Funkcję tę trzymał do 1574 r., czyli do czasu przekazania wójtostwa przez Mikołaja swojemu synowi Janowi. Odtąd zajmował się sprawami miejskimi i wielokrotnie był wybierany do organu wykonawczego miasta (rady) przez wójtów lub przez dzierżawców wójtostwa²⁹. Długa służba u wójta Mikołaja jest wskazówką co do jego przekonań religijnych. Był prawdopodobnie kalwinistą jak jego pryncypał. Jadwiga, pasierbica Marcina wyszła za mąż za, wspomnianego już, Tomasza Cieszkowskiego. Po jego nagłej śmierci poprosiła ojczyma i Stanisława Borka na opiekunów swoich małoletnich dzieci. Należy przypomnieć, że Borek był również związany z dworem wójtowskim, ale Jana Cikowskiego, a później Stanisława, arianina. Jedna z córek Jadwigi – Dorota została żoną Jakuba Grebińskiego. Zatem wychowana została w duchu reformacyjnym.

Natomiast córka Marcinkowskiego Małgorzata, około 1588 r. wyszła za Jana Achacego Kmitę, znanego bocheńskiego poetę, katolika³⁰. Marcinkowski pośredniczył w zaciągnięciu wysokiej, jak na warunki bocheńskie, pożyczki, bo 1000 zł, u Grzegorza Branickiego, starosty niepołomickiego, kalwina, przez Zofię Zawacką, której mąż Wojciech znany był z próby przywłaszczenia części działki budowlanej należącej do plebanii (w czasach proboszcza Stanisława ze Skierniewic)³¹. Marcinkowski u schyłku życia Przekłotowej był jej pełnomocnikiem sądowym w sprawach o odzyskanie pożyczonych pieniędzy. Podjął się zadania, gdyż kilka lat wcześniej sam korzystał z zaciągniętego u niej kredytu³². Wojciech Zawacki w 1590 r. już nie żył, a jego żona Zofia z Waclawów wybrała na opiekunów ich dzieci, jak wiadomo, Stanisława Cieszkowskiego, byłego podżupka,

²⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 12, a. 139; ASB 17, s. 73–74; ASB 47, s. 258; AB 50, s. 249; Teofil Wojciechowski, *Szkolnictwo bocheńskie do 1772 r.*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” 2003, t. 22, s. 235.

³⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB nr 47, s. 130, 1114; T. Wojciechowski, *Szkolnictwo bocheńskie...*, s. 234.

³¹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 405; ASB 49, s. 717.

³² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 102; ASB 50, s. 249.

Piotra Zygmuntowicza i Benedykta Przeklotka, swojego krewnego³³. Zatem Wacławowie byli spokrewnieni z Przeklotami, stąd Zawackich należałoby uznać za zwolenników ruchu reformacyjnego.

Wspomniany już Tomasz Piróg ze Lwowa zeznał przed radą miasta, że w 1559 r. Franciszek Zyska pomagał Przeklotowej budować dom przy rynku. Franciszek pochodził z Bochni, gdzie mieszkał jego brat Marcin Wilk, wybierany w latach 1560–1580 wielokrotnie starszym cechu warzyców. Franciszek po ojcu nazywał się Wilkowicz, lecz skorzystał z prawa przemianka i używał nazwiska Zyska³⁴. Z zawodu był piekarzem, długoletnim starszym cechu, cieszącym się dużym autorytetem, choćby dzięki sądowym zabiegom w imieniu cechu o zaprzestanie płacenia czynszu nadanego proboszczom w 1253 r. przez księcia Bolesława Wstydliwego. Być może robił to za sugestią wójta Mikołaja Cikowskiego, do którego wniósł apelację od postanowienia sądu miejskiego. Znajomość prawa stała u podstaw powołania go przez powyższego wójta najpierw (około 1552) na członka ławy przysiężnej, a następnie przez wójta Jana (około 1578) na rajcę miejskiego. Urząd ten pełnił przez kilka kadencji³⁵.

Nie bez wpływu na te nominacje była aktywna działalność Franciszka w ruchu reformacyjnym. Wspomniany Piróg stwierdził, że Franciszek „natenczas” był ewangelikiem, tj. kiedy mistrz Tomasz przybył do Bochni, czyli przed 1559 r. Prawdopodobnie pod wpływem przyjaciela Marcina Reszki, ministra w Sobolowie, przeszedł najpierw na kalwinizm, a następnie na arianizm³⁶. Franciszek dla współwyznawców był niezwykle czynnym i sprawnym jurystą, stąd chętnie powierzano mu pełnomocnictwa sądowe. Z tych usług korzystała kilka razy Przeklotowa. Należy przypomnieć, że poręczył za Jana Chodakowskiego, sztygara i był jego przedstawicielem w polubownie rozstrzygniętym arbitrażowym sporze granicznym³⁷. W jesieni swojego życia, będąc radnym, zadłużał się u współwyznawców. Nie mając jednak odpowiednio wysokich dochodów, nie spłacał ani odsetek, ani kapitału, stąd sąd pozwalał wierzycielom na czasowe wejścia w jego nie-

³³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 404.

³⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 44, s. 239; ASB 46, s. 285, 478; ASB 47, s. 85, 303, 483; ASB 48, s. 744; ASB 49, s. 671; ASB 52, s. 420.

³⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 15, s. 303; ASB 17, s. 146; ASB 19, s. 43; ASB 42, s. 314; ASB 43, s. 111; ASB 47, s. 44; ASB 49, s. 754.

³⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 47, s. 247.

³⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 17, s. 145, 146; ASB 47, s. 536.

ruchomość, czyli do czasu odzyskania pełnej należności³⁸. Zwolennikiem ruchu reformacyjnego był także jego zięć Bartłomiej Cieślicz, szewc, który przed śmiercią w 1587 r. poprosił teścia na opiekuna swojej żony Elżbiety³⁹. Natomiast druga córka Franciszka – Anna, a także jej syn Melchior Wilkocki i wnuk zawierali małżeństwa w Kościele katolickim⁴⁰.

Równocześnie z Marcinem Marcinkowskim i Franciszkiem Zyską działał Baltazar Latoszek. Należał do przyjaciół Feliksa Damiana, który w 1572 r. poprosił go na wykonawcę testamentu, jak również na opiekuna i obrońcę swojej żony oraz „chłopców”. Funkcję tę wypełniał, jak wiadomo, z Bużeńskim, szlachetnym Janem Kaczkowskim, sługą Bużeńskiego i bratem żony, oraz Łukaszem Szewcem i Stanisławem Przezwockim, warzycem soli. Baltazar w dokumencie tym występował jako członek bocheńskiej ławy przysiężnej⁴¹. Współpraca z Bużeńskim wydaje się nieco dziwna, bowiem w tym samym roku sąd bocheński (viceadvocatus et scabini) rozpatrywał sprawę przeciw Szymonowi Łochockiemu, warcabnemu i Bużeńskiemu, jako jego przełożonemu, wniesioną przez Baltazara o złamanie przez Łochockiego intercyzy ślubnej z Emerencjaną Koczotówną. Nadmienić należy, że Łochocki był związany z plebanią bocheńską za czasów proboszcza ks. Jerzego Fabiusa (1571–1581), kapelana króla Stefana Batorego, późniejszego opata sulejowskich cystersów⁴².

Latoszek cieszył się dużym zaufaniem konfraterni warzyców, z licznymi jej członkami był zaprzyjaźniony, stąd bractwo najmowało go do prowadzenia egzekucji swoich należności od nierzetelnych pożyczkobiorców. Do jego najbliższych przyjaciół należy zaliczyć Stanisława Przezwockiego, długoletniego starszego powyższej konfraterni⁴³. W 1576 r. Przekłotowa uczyniła najbardziej drobiazgowy testament sporządzony pod wpływem śmierci męża i córki Zofii Jabłońskiej. Na wykonawców swej ostatniej woli poprosiła właśnie Latoszka, wtedy już członka rady miasta, Przezwockiego, ławnika i Macieja z Brzeziny, notariusza miejskiego⁴⁴. To świadczy o bliskich

³⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 42, 314, 470.

³⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 329; ASB 47, s. 73.

⁴⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 49, s. 916.

⁴¹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 45–46.

⁴² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 47, s. 256–259, 328.

⁴³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 45, s. 579; ASB 46, s. 928; ASB 47, s. 208; ASB 48, s. 251.

⁴⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 156, 193–194.

stosunkach Baltazara z rodziną Zacjusza. Relacje źródłowe nie wspominają o rodzinie Latoszka. Zdaje się, że jego bratanek Szymon z Wiśniemierzyc, gorliwy kapłan katolicki, pracował w Bochni jako wikary. W sporządzonym w 1614 r. testamencie ufundował anniwersarz, którym corocznymi subwencjami wspomagał nie tylko wikarych, ale szkołę i bractwo św. Anny powołane, jak już powiedziano, do zwalczania reformacji⁴⁵.

Stanisław Przezwocki z woli Jana Chodakowskiego wraz z Hieronimem Bużeńskim i innymi został opiekunem jego małoletniego syna. Przezwocki w 1568 r. na skutek, poznanej już, kłótni w rodzinie Zacjusza, wywołanej wydziedziczeniem Stanisława Piguły Jabłońskiego z majątku żony Zofii, opowiedział się za Jabłońskim i był jednym z ręcących za niego⁴⁶. Trzeci wykonawca testamentu Przekłotowej z 1576 r. Maciej z Brzezin, nazywany Chwilką, przez długie lata służył u wójtów, najpierw u Mikołaja, a później u jego syna Jana, pełniąc równocześnie funkcję zastępcy pisarza, a następnie pisarza sądu bocheńskiego. W sporze Zacjuszów ze Stanisławem Jabłońskim reprezentował Katarzynę, która go do tej sprawy „specjalnie najęła”⁴⁷. Zresztą był dla niej godny zaufania już w 1558 r., kiedy sporządził jej pierwszy testament, przy czym obdarzyła go wtedy funkcją pełnomocnika sądowego. Cieszył się zatem jej dużym uznaniem i zaufaniem. Nie miał też trudności z zaciągnięciem u niej niedużej pożyczki (11 grzywien).

Katarzyna Przekłotowa sporządziła w 1580 r. kolejny testament, w którym cały swój majątek zapisała wnukom, a jego formę prawną zrehabilitował również Maciej⁴⁸. Był synem Macieja Brzezińczyka z Brzezin, szewca bocheńskiego. Dzięki wiernej służbie wójtom osiągnął godności sędziego miejskiego (*viceadvocatus*) i członka rady (1584), to by wskazywało, że do urzędu miejskiego wprowadziła go Katarzyna Cikowska, jako „swojego człowieka”. Za żonę wziął Jadwigę, wdowę po Macieju Bartisie, starszym cechu kopaczy soli, który obok cechu warzyców popierał, jak wiadomo, reformację⁴⁹. W testamencie z 1584 r. nakazał pochować się w „kościelce

⁴⁵ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps A Off., nr 118, s. 588–591; APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 56, s. 472.

⁴⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 46, s. 797, 798.

⁴⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 14, s. 379; ASB 17, s. 118; ASB 18, s. 7; ASB 20, s. 267.

⁴⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 19, s. 138–139; ASB 20, s. 44.

⁴⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 14, s. 348; ASB 19, s. 138–139; ASB 20, s. 44; ASB 45, s. 229; ASB 50, s. 425.

krześcijańskim”. Jest to jednoznaczna formuła informująca, że wyznał jedną z konfesji reformowanych, prawdopodobnie arianizm, bowiem „krześcijanką” nazwała siebie Regina Wojnicka i Stanisław Budziński⁵⁰. Syn Macieja – Jan, występujący z tytułem wielbny (*venerabilis*), bakałarz sztuk wyzwolonych i rektor szkoły miejskiej, uwolnił się w 1592 r. z kurateli opiekunów „szlachetnych i sławnych mężów” (niewymienionych z nazwiska) naznaczonych mu testamentem ojca. Jan jeszcze w tym samym roku, po śmierci Franciszka Zyski, został opiekunem jego małoletnich dzieci: Anny i Jakuba „Ziszczyc”⁵¹. To by przemawiało za tym, że należał do tego samego wyznania co ojciec i Franciszek Zyska.

Do znaczniejszych innowierców bocheńskich należy zakwalifikować jeszcze Leonarda Rychwalskiego, który ożenił się z Dorotą z Wachłów Chodakowską, wdową po Janie, sztygarze. Dorota do sporządzenia inwentarza majątku ruchomego pozostawionego przez męża wybrała Stanisława Pigułę Jabłońskiego. Z tego należy wnosić, że była przekonana do ruchu reformacyjnego. Natomiast jej matka Anna w testamencie z 1572 r. nakazała się pochować w kościele parafialnym i na ten cel wyasygnowała 5 zł, obowiązującą wtedy opłatę za pochówek. Rychwalski w 1591 r. był pełnomocnikiem Przekłotowej w sprawie odzyskania pożyczki wraz z odsetkami od Szymona Wojcieszko, chociaż sam należał do jej dłużników. Świadczy to z drugiej strony o regularnym spłacaniu zaciągniętego kredytu. Dwa lata późniejsze relacje źródłowe mówią o Rychwalskim jako o już nieżyjącym⁵². Zatem główna jego działalność religijna przypada na lata siedemdziesiąte XVI w.

Po śmierci Feliksa Damiana faktycznym opiekunem jego trzech córek został Jan Ćwikła, ich szwagier (*affinis*). Opieka ta musiała być kosztowna, skoro zachowały się dwie informacje o dwóch wysokich pożyczkach (po 100 zł) zaciągniętych w 1577 r. u Reginy Wojnickiej i w 1581 r. u Doroty Kintowej⁵³. Dorota, pierwsza żona Kinta, mimo przyjaźni z Reginą Wojnicką,

⁵⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 267; ASB 22, s. 485, 487 „[...] gdy [Bóg] będzie raczył posłać z niebios Jezusa Pana naszego a Chrystusa jego na rewisję nauk wiar i spraw ludzkich, aby ojcowską miłością [...]”. W zdaniu tym Budziński zaprzecza bóstwu Jezusa Chrystusa.

⁵¹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 50, s. 425, 426.

⁵² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 19, 173; ASB 20, s. 329; ASB 30, s. 13; ASB 50, s. 507.

⁵³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 17, s. 223; ASB 18, s. 207; ASB 20, s. 31.

pozostawała katoliczką. Pożyczenie od niej pieniędzy przez Jana Ćwikłę wskazywałoby na zbliżenie się opiekuna córek i ich matki Łucji Damian do katolicyzmu. Zresztą Łucja dopiero po śmierci zięcia Ćwikły w 1584 r. wyszła po raz drugi za mąż za Wawrzyńca Gagatka, który wcześniej jako rektor bocheńskiej szkoły miejskiej (1576) musiał przynajmniej sympatyzować z reformacją. Później, jak już powiedziano, opowiadał się zdecydowanie za katolicyzmem. Poglądy jego podzielała żona Łucja. Wiadomo, że w 1591 r. zamężna Regina Kolasa, średnia córka Damiana, utrzymywała kontakty handlowe z bractwem kapłańskim, co zdaje się potwierdzać jej powrót do katolicyzmu⁵⁴. Zaś Jadwiga, córka Łukasza Czarnowojskiego, sztygara, bardziej przyjaciela reformacji niż innowiercy, w latach dziewięćdziesiątych XVI w. wyszła za mąż za Marcina Bystrzyckiego z Pińczowa, organistę kościoła parafialnego⁵⁵.

Grzegorz Zabłocki, mieszczanin i jego żona w 1589 r. na rynku w czasie jarmarku jesiennego (na św. Jadwigę) w obecności licznych ludzi („gdzie ludzi frekwencja z rozmaitych krajów bywa i była niemała”) groził ks. Janowi Bętkowiusowi, komendarzowi bocheńskiemu, „[...] zły, nie cnotliwy popie nie masz o czym na kazaniu szczekać jeno o mnie z żoną moją . Szczekasz boć nie dostaje [ci] Ewangeliei [...] ja znajdę na ciebie prawo [...] każę cię wyszermować i plesz [tonsurę] ci każę ogolić kijem [...]”. Niestety, akta nie podają przyczyny tak wielkiego wzburzenia Zabłockich⁵⁶. Nieznajomość *Pisma św.* była podstawowym zarzutem stawianym przez innowierców duchowieństwu katolickiemu i w ogóle Kościołowi rzymskiemu, a w latach sześćdziesiątych do osiemdziesiątych XVI w. pogląd ten nagłaśniali szczególnie arianie⁵⁷. Również i pogrożki zwolenników reformacji, jak wiadomo, nie były rzucane na wiatr. Oprócz strzelania do sługi biskupa kamienieckiego należy jeszcze przypomnieć pobicie Jana Głowinki, starszego bractwa warzyców, przez Krzysztofa Czethwicza, a Marcin Józef, sługa Stanisława Cikowskiego, napadł na warzelnię, gdzie schronił się Stanisław Plutka, katolik. To pozwala przypuszczać, że Zabłoccy byli członkami zboru innowierczego, prawdopodobnie mniejszego ariańskiego.

⁵⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 48, s. 148, 211; ASB 50, s. 267.

⁵⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 22, s. 234.

⁵⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 299–301.

⁵⁷ Piotr Wilczek, *Dyskurs, przekład, interpretacja. Literatura staropolska i jej trwa-
nie we współczesnej kulturze*, Katowice 2001, s. 94, nn.

W konfesję reformacyjną był zaangażowany Stanisław Cząstkowicz, zwany Trześnią. W latach sześćdziesiątych został wysłany do Krakowa na naukę zawodu lekarskiego do doktora medycyny Stanisława Różanki, wyznającego konfesję kalwińską. W czasie nauki uczęszczał do Brogu na kazania Szymona Zacjusza⁵⁸. Z niewiadomych przyczyn lekarzem nie został, natomiast w 1583 r. występował w aktach miejskich z tytułem starszego cechu tragarzkiego, broniąc swoją korporację zawodową przed płaceniem kościołowi parafialnemu tzw. „grzywny za piwo”, bowiem ani cech, ani jego religijne bractwo nie były związane z farą⁵⁹. Musiał być niezłym prawnikiem, skoro ks. Bętkowius obdarzył go pełnomocnictwem sądowym do prowadzenia sprawy z Zabłockimi⁶⁰. Trześnia, jak widać, w młodości należał do wyznawców kalwinizmu, by najpóźniej w latach osiemdziesiątych powrócić do Kościoła katolickiego.

Jednym z ostatnich wyznawców arianizmu, który osiedlił się w Bochni, był Stanisław Budziński. Pochodził z Czchowa, skąd udał się na studia do Akademii krakowskiej. Odtąd niemal całe swoje życie związał z Krakowem, a religię ze zborem mniejszym ariańskim. Był historykiem tego wyznania. W swoich pismach i na synodalnych wystąpieniach sprzeciwiał się grupie radykałów społecznych z Janem Niemojewskim na czele⁶¹. Żeby utrzymać rodzinę, zajmował się kupiectwem. Najpierw był dostawcą drewna, łoju i owsa do kopalni wielickiej. Król Stefan Batory ze względu na brak gotówki w kasie żupnej pozwolił na wypłacanie Budzińskiemu należności solą i na swobodny nią handel, co przyniosło mu wymierne korzyści. Dzięki temu w latach osiemdziesiątych mógł otworzyć w Krakowie skład kupiecki, który w 1591 r. został spalony w tumulcie antyreformacyjnym. Rozgoryczony

⁵⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 52, s. 265a, 421.

⁵⁹ Cech tragarzy ufundował swoim członkom kwartalnie po dwie beczki piwa na święta: Wielkanocy, Zesłania Ducha Św., św. Michała i Bożego Narodzenia. Świadczenia te następnie przejęła kopalnia, płacąc je z tzw. miarek bachusowych, czyli soli wynoszonej na powierzchnię przez tragarzy. Bractwo ze względu na zupełne ustanie głównego źródła uposażenia kościoła cechowego p.w. św. Krzyża, przeznaczyło powyższe miarki na utrzymanie tej świątyni. Właśnie o te pieniądze upominali się wityrcy fary (APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. AS 46, s. 940; ASB 47, s. 449; ASB 49, s. 123–124).

⁶⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 299; ASB 49, s. 123–124; ASB 52, s. 421; Jan Lachs, *Ephorinus i Różanka. Z dziejów uczestnictwa lekarzy w ruchu reformacyjnym*, „Reformacja w Polsce” 1922, R. 2, s. 196–197.

⁶¹ Józef Płokarz, *Jan Niemojewski. Studium z dziejów arian polskich*, „Reformacja w Polsce” 1922, R. 2, s. 87.

tym, a był już w podeszłym wieku, wyprowadził się z Krakowa i został administratorem dóbr w Grodkowicach pod Bochnią⁶².

Budziński, legitymujący się szlachectwem bardzo świeżej daty, w 1594 r. jako administrator Grodkowic ulokował swój kapitał w folwarku bocheńskim nabytym od Mikołaja Stadnickiego i w dokupionej przylegającej do niego zagrodzie. Dwa lata później, po zakupieniu jeszcze jednej zagrody, zamieszkał w Bochni. W 1597 r. sporządził testament, który w roku następnym w aktach miejskich ingrosowali: Mikołaj Koryciński, Stanisław Wyżycki z Wyżyc pod Bochnią, Jan Ceki, właściciel Igołomii (pow. Proszowice), szlachcic z Florencji, zagorzały antytrynitarysta i Jan Naborowski, brat żony Budzińskiego. Oni też byli wykonawcami jego ostatniej woli i proszonymi opiekunami żony i ich siedmiorga dzieci. Nie dziwi więc fakt wykonywania testamentu Budzińskiego, jednej z prominentnych osobistości wyznania ariańskiego, przez Mikołaja Korycińskiego, byłego żupnika i Jana Ceki, przyszłego żupnika. Ponadto Korycińskiego łączyła z Budzińskim przyjaźń, pieczętowana częstymi pożyczkami pieniężnymi udzielanymi mu, a szczególnie jego siostrzeńcowi Wojciechowi Giebułowskiemu przez zapobiegliwego Stanisława⁶³. Pomimo że Stanisław był jednym z przywódców arianizmu i zadbał w testamencie o „bogobojne” wychowanie swoich dwóch córek w antytrynitaryzmie, to młodsza Elżbieta wyszła za mąż za przedsiębiorczego obywatela Bochni i rzetelnego katolika szlacheckiego Macieja Irasowskiego, fundatora instytucji katolickiej, jaką był szpital miejski pod wezwaniem św. Macieja. Natomiast wdowa poślubiła syna Stanisława Kąckiego – Krzysztofa, arianina, prokuratora żupy, późniejszego podsędką górniczego⁶⁴.

⁶² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 22, s. 490.

⁶³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 22, s. 491; ASB 23, s. 84–85, 86; APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 6, s. 885–886.

⁶⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 22, s. 485, 489, 491; ASB 54, s. 140; ASB 57, s. 679; APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 44, s. 1243–1245; Hieronim Łabęcki, *Spisy chronologiczne dawnych żupników w Polsce*, „Biblioteka Warszawska” 1859, z. 27, s. 819; Roman Żelewski, *Krakowska młodzież akademicka wobec zaburzeń wyznaniowych drugiej połowy XVI wieku*, [w:] *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego w dobie renesansu*, pod red. Kazimierza Lepszego, Kraków 1964, s. 113.

4. Przynależność wyznaniowa mieszkańców miasta

Z przedstawionego materiału wynika, że w Bochni w dobie reformacji miejskiej było z nią związanych ponad 60 rodzin. Przyjmując, że ówczesna rodzina liczyła przeciętnie około 5 osób, to w ruchu reformacyjnym uczestniczyło około 300 osób. Bochnia w tym czasie miała ponad 5 tysięcy mieszkańców⁶⁵, stąd w innowierstwo było zaangażowanych około 10% populacji miasta. Jak na warunki miasta małopolskiego stanowiło to duży odsetek, zważywszy, że do reformacji przystępowały rodziny bogatsze, bardziej oświecone i stojące na wyższym poziomie kulturalnym. Niepomniernie trudniej jest zakwalifikować innowierców do ówczesnych trzech głównych wyznań: luterńskiego, kalwińskiego i arińskiego, bowiem przekazy źródłowe zaledwie kilka razy bezpośrednio informują o konfesjach mieszkańców.

Szymon Zacjusz rozpoczął swoją działalność innowierczą od protestantyzmu, zresztą jak większość pierwszych polskich reformatorów. Na Litwie pod wpływem swojego protektora Mikołaja Radziwiłła w 1553 r. przeszedł na kalwinizm. Jednak Radziwiłł już około 1559 r. począł się skłaniać do arianizmu, który dzięki niemu począł się szerzyć na Litwie i Podlasiu. W 1563 r. w Mordach na Podlasiu zebrał się pierwszy synod arianizujących ministrów, który niewątpliwie pod presją Radziwiłła zatwierdził Zacjusz. Jednak wyznania tego nie przyjął, dlatego porzucił Podlasie i powrócił do Krakowa, gdzie po 1562 r., podobnie jak na Litwie i Podlasiu, zaczął się rozwijać arianizm. Zacjusz jednak pozostał wierny kalwinizmowi i w 1563 r.,

⁶⁵ W 1518 r. kopalnia i warzelnia soli w Bochni zatrudniały 418 etatowych pracowników, w tym 13 urzędników, 53 członków tzw. rodziny żupnej, pracowników obsługi kopalni, 70 stolników, właścicieli działek górniczych, 230 tragarzy pracujących w transporcie urobku wewnątrz kopalni i 52 robotników warzelnii soli (*Opis żup krakowskich z 1518 r.*, s. 609–637; Antonina Keckowa, *Żupy krakowskie w XVI–XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 51, 170–172). Zatem kopalnia i warzelnia dawały utrzymanie ponad 2000 osób, przy czym społeczność ta stanowiła mniejszą część mieszkańców miasta. Blisko 100 lat później (1600) Tomasz Piróg, wzięty obrońca sądowy, bronił m.in. demokracji miejskiej przeciw centralistycznym zakusom Katarzyny Cikowskiej, co argumentował następująco: „Elektor [wybrany burmistrz] w każdym mieście Króla Jego Mości, nawet szlachcic w najmniejszym miasteczku [prywatnym] nie powierza samemu burmistrzowi urzędu ale kilku osobom [...]. Tak jest w mieście JKM Bochnie, [gdzie burmistrz ma] rządy i regiment niepotężny [niemały] w mieście bądź do obrony bądź do rządu, gdzieby solus unus burmistrz osobą swą rządzić miał, kilku tysiącom ludziom [podkreślenie W.T.] rozkazować [...]” (APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 52, s. 17).

po cesji uczynionej na jego osobę przez Wawrzyńca Niezgodę, objął stanowisko ministra zboru krakowskiego⁶⁶. Po osiedleniu się w Krakowie odżyło jego oddziaływanie w duchu kalwińskim na mieszkańców Bochni, gdzie posiadał liczne nieruchomości i mieszkała rodzina jego żony.

Wyznanie protestanckie w Bochni upowszechniło się, jak wiadomo, wśród członków bractwa warzyckiego. Krzewieniem jego zajął się Krzysztof Czethwicz, Brandemburczyk, od 1548 r. karbarz bocheńskiej warzelni. Przystąpił do niego jego zastępca Jakub Krużek, a dalej Tomasz Cieszkowski, Feliks Damian i inni. Niezależnie od warzelni soli nowinki religijne do Bochni przywozili kupcy pomorscy, m.in. gdańscy, którzy tu pojawiali się jeszcze w 1589 r.⁶⁷ Konfesję protestancką przyjęli Feliks Dąbrowski i jego szwagrowie Jan Ostrowski i Hanus Szulc. W 1559 r. do tego wyznania zaliczano Franciszka Zyskę, a jednym z ostatnich jej członków w latach dziewięćdziesiątych tego stulecia był Jan Gekiericz, urzędnik salinarny pochodzący z Saksonii.

Wyznawcy kalwinizmu w Małopolsce, którzy wywodzili się przede wszystkim ze szlachty, byli już na tyle liczni, że w 1554 r. odbyli pierwszy synod w Słomnikach. Do konfesji tej, zwanej też helwecką, przystąpiło wielu proboszczów zazwyczaj pochodzenia mieszczańsko-chłopskiego. Zawierali najpierw związki małżeńskie, następnie zrywali z Kościołem i gorliwie angażowali się w nowe wyznanie⁶⁸. Na terenie parafii Sobolów tak właśnie postąpił ks. Marcin Reszka. Natomiast Jan Piotrowski, zakonnik konwentu duchaków w Krakowie, znalazł u członków wyznania kalwińskiego obronę przed grożącym mu więzieniem klasztornym za popełnione nadużycia, zdaje się, finansowe. Bochnia dzięki zamieszkiwaniu w niej dużej liczby szlachty, znajdującej zatrudnienie w żupie, stała się aktywnym polem agitacji kalwińskiej. Na terenie żupy w tym duchu działał przede wszystkim żupnik Hieronim Bużeński i mianowany przez niego wyższy dozór kopalniany, a w mieście wójt Mikołaj Cikowski i powoływani przez niego członkowie rady miasta.

Do bardziej prominentnych przedstawicieli tego wyznania należeli Tomasz Wolski i Stanisław Cieszkowski, podżupkowie oraz Piotr z Bużenina Łabęcki, notariusz żupy, a później zastępca karbarza, a dalej Maciej Post

⁶⁶ Włodzimierz Budka, *Szymon Zacius pierwszy superintendent zborów litewskich*, „Reformacja w Polsce” 1922, R. 2, s. 291–292.

⁶⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 235.

⁶⁸ Bolesław Kumor, *Protestancka reformacja na ziemiach polskich*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, pod red. Bolesława Kumora, t. 2, Poznań–Warszawa 1974, s. 57–58.

i Sebastian Zabierz, wicestarosta krzeczowski. W tym czasie z Marcinem Reszką, ministrem zboru w Sobolowie i warcabnym kopalni, byli zaprzyjaźnieni m.in. Jan z Łaska Chodakowski, sztygar-humanista, Feliks Damian i Franciszek Zyska. Z pozostałych wyznawców kalwinizmu należałoby jeszcze wymienić Stanisława Pigułę Jabłońskiego, zięcia Zacjusza wraz z synami Szymonem i Tymoteuszem, Macieja Brzezińskiego, sędziego bocheńskiego, Leonarda Rychwalskiego, Mikołaja Sypniowskiego, Stefana Niestojkowicza Przyłęckiego i Jakuba Grebińskiego.

Ojcami arianizmu polskiego byli pochodzący z Italii Jerzy Blandrata i Franciszek Stancaro, którzy przez długi czas działali w ramach kalwinizmu. Jednak niekończące się wewnętrzne dyskusje teologiczne dotyczące szczególnie pojęcia Trójcy Św., miały wypracować kompromisowe stanowisko, wiodły do konfliktów i do coraz to liczniejszych rozłamów, by w końcu przekształcić się we wrogię doktryny teologiczne. To doprowadziło do podzielenia wyznania kalwińskiego i wyłonienia w 1562 r. nowego zboru, tzw. mniejszego, czyli ariańskiego lub antytrynitarского, nieuznającego bóstwa Jezusa Chrystusa, a tym samym Trójcy Św.⁶⁹ Do wyznania tego przeszedł m.in. minister zboru sobolowskiego Marcin Reszka, który pociągnął za sobą swoich bocheńskich przyjaciół: Jana Chodakowskiego, Feliksa Damiana, Franciszka Zyskę, Andrzeja Wojnickiego, natenczas notariusza żupy, późniejszego bachmistrza⁷⁰. W Łapczycy zaś czynnymi członkami tej konfesji byli pochodzący z Bochni ks. Jan Tobiasz, wikary tamtejszej parafii, a przede wszystkim sołtys Jan Maciejowski, obywatel Bochni.

W mieście jednym z pierwszych znaczniejszych członków zboru mniejszego ariańskiego był Jan Gutowski, podzupek (1557–1567), który w 1560 r. jako delegat Bużeńskiego, skłaniającego się w tym czasie do arianizmu, wspólnie z podkomorzym łeczyckim Stanisławem Lasockim i podkomorzym krakowskim Stanisławem Cikowskim, opiekunami arian małopolskich, był wykonawcą testamentu Przekłotowej. Należy pamiętać, że Zacjusz w sprawie nowego wyznania zachowywał się wówczas dwuznacznie, bowiem będąc intendentem zborów kalwińskich na Podlasiu, podpisał uchwały pierwszego synodu arian podlaskich. Gutowski, zapewne za wiedzą żupnika Bużeńskiego,

⁶⁹ B. Kumor, *Protestancka reformacja...*, s. 58–59; Janusz Tazbir, *Arianie i katolicy*, Warszawa 1971, s. 114; Józef Umiński, *Historia Kościoła*, t. 2, Opole 1960, s. 84–85.

⁷⁰ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 45, s. 629; Teofil Wojciechowski, *Bachmistrzostwo w Bochni*, „Studia i Materiały do dziejów Żup Solnych w Polsce” 1985, t. 14, s. 96.

zatrudnił w kopalni bocheńskiej ministra sobolowskiego Marcina Reszkę. Jednak w Bochni do rozpowszechnienia arianizmu przyczynili się najwięcej Stanisławowie, ojciec i syn Cikowscy. Obaj magnaci piastując wysoką godność ziemską podkomorzego krakowskiego, mieli uprawnienia do obsadzania trzech urzędów żupnych – sędziego, podsędka i komornika oraz do mianowania starszych cechu kopaczy. Awanse te w ich ręku stały się instrumentem oddziaływania religijnego w duchu ariańskim na kopalnię. W ten sposób zostali antytrynitarzami: Stanisław Borek, ojciec i jego syn Stanisław, Stanisław i Krzysztof Kąccy, Stanisław Pichowski, aptekarz i komornik żupny, Joachim Koczmera, Jan Machel, Bartłomiej Cieślicz, starsi cechu kopackiego i inni górnicy-kopacze. Członkiem mniejszego zboru była również Katarzyna Cikowska, której córka Anna wyszła za mąż za Stanisława Morskiego, arianina⁷¹. Należy przyjąć zatem, że nieomal wszyscy mianowani przez nią członkowie rady wyznawali tę samą konfesję co ona.

Wiele światła na identyfikację członków tego wyznania rzuca postać Stanisława Budzińskiego. Dzięki niemu wiadomo z pewnością, że współwyznawcami antytrynitarystów byli przedstawiciele bogatej szlachty związanej z Bochnią, jak Mikołaj Koryciński, podzupek oraz Stanisław Wyżycki z żoną Katarzyną, czynnie uczestniczący w życiu religijnym miasta⁷². Konfesję tę wyznawał również Mikołaj Stadnicki, podzupek, który zanim sprzedał folwark Budzińskiemu, był wraz ze Stanisławem Cikowskim (juniozem), Stanisławem Kąckim i Piotrem Łabęckim wykonawcą testamentu Reginy Wojnickiej. Wspólnie z Piotrem Morskim, Adamem Gierałem i Sebastianem Laskowskim reprezentował Eustachego Wojnickiego, syna Andrzeja i Reginy, w jego wystąpieniu sądowym przeciw nazbyt krewkiemu Wawrzyńcowi Suchorowskiemu, katolikowi, starszemu bractwa tragarskiego⁷³. Niewątpliwie wszystkie wyżej wymienione osoby należy zaliczyć do antytrynitarzy. Prawdopodobnie arianizm wyznawał też Piotr Konopnicki, poprzednik Stadnickiego na stanowisku podzupka, gdyż Stanisław Cikowski, podkomorzy krakowski i dzierżawca wójtostwa, zarówno jego jak i Jana Polanowskiego, sędziego górniczego w Wieliczce,

⁷¹ A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 3, cz. 1, s. 214.

⁷² APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 22, s. 485, nn.; ASB 23, s. 84; J. Płokarz, *Jan Niemojewski...*, s. 87, 289.

⁷³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 49, s. 584.

wyzaczył na reprezentantów Jadwigi, wdowy po Tomaszu Cieszkowskim, w jej polubownym sporze z Zofią Włodarkówną⁷⁴.

Z wybitniejszych obywateli miasta do zboru mniejszego należeli: Feliks Dąbrowski, który w 1567 r. na egzekutorów testamentu i na opiekunów swoich dzieci wybrał Andrzeja Wojnickiego i Jana Chodakowskiego, liderów bocheńskich arian. Szlachetny Stanisław Przezwocki był powszechnie szanowany przez arian, m.in. przez Feliksa Damiana i Jana Chodakowskiego, którzy prosili go na wykonawcę swoich testamentów i opiekunów małoletniego potomstwa. Utrzymywał też zażyłe stosunki ze Stanisławem Borkiem, Stanisławem Pigułą Jabłońskim i Marcinem Wilkiem, bratem Franciszka Zyski⁷⁵. Maciej z Brzezina, sędzia bocheński i jego syn Jan Brzeziński, do niedawna kalwiński, przeszli do zboru mniejszego, bowiem wykonawcami testamentu Macieja byli Katarzyna Cikowska i Stanisław Borek. Maciej Post przyjaźnił się z Janem Chodakowskim, Janem Maciejowskim, sołtysiem Łapczycy i Andrzejem Wojnickim; Baltazar Latoszek był jednym z wykonawców testamentu Feliksa Damiana, a Adam Muszka był współegzekutorem testamentu Brzezińskiego i wieloletnim rajcą miejskim z ramienia Katarzyny Cikowskiej. Arianizm wyznawali zapewne inni członkowie rady miasta z nadania Katarzyny.

Znany już spór Szymona Zacjusza ze Stanisławem Pigułą Jabłońskim wraz z oskarżaniem tego drugiego o hulaszczy tryb życia i utracjuszostwo wydają się być nieadekwatnymi przyczynami tak gwałtownego ataku. Przeczą temu przyjaźń Piguły z Tomaszem Wolskim, podzupkiem, który go dopuszczał do liczenia pieniędzy żupnych, a dalej poręczenie dane za niego przez pięciu poważnych mieszkańców miasta i założenie przez nich apelacji do wójta dziedzicznego. Z Pigułą utrzymywało dobre stosunki powszechnie szanowane w mieście małżeństwo Jana i Doroty Chodakowskich. Dorota po śmierci męża zwróciła się właśnie do Jabłońskiego o sporządzenie inwentarza rzeczy ruchomych pozostawionych przez zmarłego⁷⁶. Do tej zaś funkcji proszono przeważnie zaufanych przyjaciół, dobrze znających zmarłego. Te fakty zdają się sugerować, że u podstaw sporu leżała inna, bardziej pryncypialna przyczyna, której publicznie nie artykułowano, mianowicie przejście Stanisława wraz z synami na arianizm. Przypuszczalnie apostazja zięcia tak

⁷⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 157.

⁷⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 46, s. 797; ASB 47, s. 536; ASB 48, s. 283.

⁷⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 18, s. 173; ASB 46, s. 797, 857–858.

wzburzyła teścia, że postanowił go wydziedziczyć, nie bacząc na przyszłe skutki prawne tego kroku – ułatwienie przejęcia jego dóbr przez króla.

Członkowie wyznań reformacyjnych często przechodzili z jednej konfesji do drugiej. Początkowo powszechnie przyjmowano luteranizm, lecz z upływem czasu tracił on członków na rzecz kalwinizmu. Jeszcze w 1559 r. przyznawał się do niego Franciszek Zyska, a Jan Gekiericz, który urodził się w rodzinie protestanckiej w Saksonii, pozostał mu wierny do końca życia. Jednak większość członków tego wyznania porzuciła je dla kalwinizmu. Tak uczynił, jak się wydaje, Andrzej Wojnicki jeszcze przed osiedleniem się w Bochni (1559), żeby następnie pod wpływem Marcina Reszki przejść na arianizm i przewodniczyć temu wyznaniu w mieście. Zatem aż trzykrotnie zmieniał swoją konfesję. W tym postępowaniu nie był odosobniony, gdyż podobnie z pewnością uczynili Franciszek Zyska i Feliks Damian. Można przypuszczać, że takich wędrówek wyznaniowych było znacznie więcej. Liczniejsze jednak były przejścia z kalwinizmu na arianizm (z dużego do małego zboru). Oprócz powyższych uczynili tak: Maciej Brzezinski, Borkowie – Stanisław, ojciec i Stanisław, syn, Stanisław Budziński, Jan Chodakowski, Jan Ćwikła, Stanisław i Krzysztof Kąccy, Mikołaj Koryciński, Piotr Łabęcki, Jan Maciejowski, Maciej Post, Leonard Rychwalski, Mikołaj Stadnicki i inni.

W latach siedemdziesiątych XVI w. wyznawcy religii reformowanych w Bochni dzielili się w zasadzie na dwa zbory. Pierwszy, tzw. zbor większy, stanowili kalwińscy, którzy zbierali się na nabożeństwach w kaplicy św. Stanisława na zamku żupnym, bowiem rekrutowali się przeważnie z urzędników kopalni. Szymon Zacjusz po powrocie do Bochni miewał u nich gościnne kazania, przywożony kolosą Tomasza Wolskiego, podżupka. Członkowie zboru mniejszego, czyli arianie, swoją liturgię niedzielą odprawiali w tym czasie w kamienicy Andrzeja Wojnickiego, wysokiego rangą urzędnika kopalni. Zacjusz również i ich zaszczycał swoją obecnością i kazaniem. Były to wystąpienia prośzone, gdyż sędziwy wtedy Zacjusz, według relacji źródłowej, unikał kontaktów z mieszkańcami miasta. Jednak miewał też dla nich niedzielne nabożeństwa w własnej zagrodzie⁷⁷. Ich uczestnikami byli zapewne zapraszani kalwińscy i arianie. Zdaje się, że była to inicjatywa Jana Chodakowskiego, który skłaniając się do idei Kościoła narodowego dążył do unifikacji reformacji polskiej. Wyznawcy kalwinizmu bocheńskiego, broniąc się przed apostazją członków do arianizmu, napadali

⁷⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 52, s. 422, 427, 428.

na do niedawna współwyznawców. Były to co prawda przypadki rzadkie, ale nieodosobnione⁷⁸. Jak widać, najliczniejszym wyznaniem innowierczym w mieście był antytrynitaryzm.

Spora grupa osób już od lat osiemdziesiątych XVI w. powracała do Kościoła katolickiego. Z bardziej znanych postaci to: Maciej Post i jego żona Dorota, Piotr Łabęcki, Joachim Koczmera, Wawrzyniec Gagatek i jego żona Łucja Kaczkowska, była żona Feliksa Damiana, Regina Kolasa, córka Damiana i Łucji, Mikołaj Sypniowski, syn Mikołaja, Jadwiga, córka Łukasza Czarnowojskiego, Elżbieta Irasowska, córka Stanisława Budzińskiego i Eustachy Wojnicki. Ten ostatni przeszedł dużą ewolucję poglądów religijnych, od wojującego kalwinisty, napadającego zbrojnie na katolików, do poszukującego rozwiązania problemów przynależności wyznaniowej na drodze pogłębiania wiedzy religijnej. Stąd po śmierci w 1604 r. w jego bibliotece, której zasadniczy zrąb tworzyły pozycje odziedziczone po ojcu, znajdowały się egzemplarze później nabyte przez niego m.in. o spowiedzi – *Directorium ad confesarii ad confitendum munus* i o różańcu – *Rosarium* (Kwiat rajski albo różanka – Jana Januszowskiego)⁷⁹.

5. Próby opanowania przez innowierców instytucji katolickich i budowli sakralnych

Bractwa religijne ufundowane przez cechy żupne warzyców i kopaczów jako jedne z pierwszych przystąpiły, jak już powiedziano, do reformacji. Odbyło się to pod wpływem urzędników żupnych sprzyjających już od połowy XVI w. nowinkarstwu religijnemu w wydaniu ewangelickim. Z bractw żupnych jedynie uboższa, ale o dużej liczbie członków, konfraternia tragarzy pozostała wierna wyznaniu katolickiemu. Natomiast cechy miejskie i religijne ich bractwa zostały spenetrowane przez nowowierców znacznie później. Najwcześniej na nowe prądy religijne otworzył się cech rolników. Uczynił to pod wpływem swoich członków będących jednocześnie kopaczami soli, którzy w terminach nasilonych prac rolniczych nie pracowali w kopalni⁸⁰. Kopacze, właściciele dziedzicznych działek górni-

⁷⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 21, s. 296, 405–406.

⁷⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 24, s. 215; *Nowy Korbut*, t. 2. *Piśmiennictwo staropolskie*, pod red. Romana Pollaka, Warszawa 1964, s. 286.

⁸⁰ Ordynacja górnicza króla Kazimierza Wielkiego z 1368 r., której zasadnicze normy prawne obowiązywały w kopalnię do 1743 r., wyznaczyła sezon prac eksploatacyjnych

czych, obowiązkowo musieli należeć do korporacji cechowej i jej religijnego bractwa. Jednak większość kopaczy nie pracowała osobiście w kopalni, naj-
mując wykwalifikowanych górników, sami zaś trudnili się handlem bądź
rolnictwem. Cech rolników spenetrowany przez innowierców, po spaleniu
kościółka farnego w 1561 r., nie postawił w nim ołtarza, uczynił to dopiero
w XVII w. w kościele dominikanów, gdyż w tym czasie w kościele farnym
nie było już miejsca na nowy ołtarz⁸¹.

Najstarsza czysto religijna, dewocyjna konfraternia bocheńska pod
imieniem *Najświętszej Maryi Panny* (erygowana w 1349) uległa również
w znacznej mierze wpływom nowych prądów religijnych. Została ufundo-
wana dla kupców i patrycjatu miejskiego, elity ekonomicznej i intelektualnej
miasta, niezrzeszonej dotąd w formalnej organizacji. Jej starszymi byli
przeważnie członkowie rady, rzadziej ławy sądowej⁸², stąd w czasach refor-
macji zarządzili nią faktycznie innowiercy. Kryzys religii katolickiej nastąpił
w bractwie już w latach pięćdziesiątych XVI w. Mnożyły się wówczas pro-
cesy o niepłacenie czynszów od udzielanych pożyczek i dzierżawionych
nieruchomości, co świadczy o załamaniu się możliwości religijnego oddzia-
ływania nawet na członków i o wystudzeniu kultu maryjnego pod wpływem
nowinek religijnych, nieuznających w Najświętszej Maryi Pannie Matki
Boga. Ten stan dobrze ilustruje fakt, że po pożarze 1561 r. bractwo przez
długi czas nie otrzymało żadnego legatu na odbudowę ołtarza. Natomiast
z nagromadzonego uprzednio kapitału udzielało w dalszym ciągu pożyczek,
m.in. – poznanym już innowiercom – Janowi Piotrowskiemu, zwanemu
Bakalarczykiem, czy szlachetnemu Stanisławowi Maciejowskiemu, obywa-
telowi Bochni, bliskiemu krewnemu Jana, sołtysa łapczyckiego⁸³.

Konfraternia nie umiała długo podnieść się z zapaści. Jeszcze u schyłku
XVI w. diecezjalny wizytator parafii „pierwszym z ołtarzy bocheńskich”
nazwał ołtarz konfraterni kowalskiej, a nie Matki Boskiej, chociaż był star-
szy, bardziej uhonorowany odpustami papieskimi i biskupimi oraz hojniej
uposażony. Chcąc reaktywować działalność bractwa w duchu katolickim,

w kopalni od św. Marcina (11 listopada) do Zielonych Świąt (przypadających – jako święto
ruchome – w czasie od 10 maja do 13 czerwca). W razie konieczności prace można było
rozpocząć w dniu św. Michała (29 września) (Henryk Łabęcki, *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego*, t. 2, Warszawa 1843, s. 120, art. 56).

⁸¹ T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 186.

⁸² *Ibidem*, s. 100, 330.

⁸³ *Ibidem*, s. 38.

u schyłku XVI w. przekształcono je w konfraternię Literacką Najświętszej Maryi Panny. Aktem tym zerwano z dotychczasowymi jej władzami, które zastąpiono nowymi ludźmi i zmodyfikowano statut zgodnie z wymogami soboru trydenckiego o stowarzyszeniach religijnych. Jednak matkobożanie już nie odzyskali pierwotnej świetności i wpływów⁸⁴. Wtedy właśnie kult maryjny ze wzmoczoną siłą zaczęli krzewić dominikanie głównie poprzez bractwo różańcowe, które obok bractwa św. Anny przejęło na siebie ciężar walki o rekatoliczację Bochni.

Cech krawiecki i ufundowana przezeń konfraternia religijna pod nazwą *ubogich* również zbliżyły się do nowych wyznań religijnych. Ubodzy w średniowieczu mieli swoje poczesne miejsce w społeczeństwie, a Kościół budował dla nich szpitale ewentualnie inspirował ich wznoszenie. Opieka nad ubogimi była wprost pożądana przez władze cywilne, szczególnie muncypalne i kościelne. Nauka Lutra zmieniła w ogóle nastawienie do ubogich. Pod jej wpływem w drugiej połowie XVI w. w Bochni biednych zaczęto uważać za ciężar dla miasta, a uposażenie szpitala św. Krzyża zostało w tym właśnie czasie poważnie nadwątlone przez prepozytów ks. Jana Liatko i Stanisława Borka oraz przez dzierżawców majątku szpitalnego. W cechu krawieckim religie reformowane wyznawali Szymon Jabłoński, wnuk Zacjusza, który terminował, jak już powiedziano, w zawodzie krawieckim u mistrzów: Benedykta Przeklotka, bliskiego krewnego Katarzyny Przeklotowej bądź u Szymona Santiki, arianina uczestniczącego w nabożeństwach innowierczych Zacjusza, organizowanych po jego powrocie do Bochni w domu Andrzeja Wojnickiego. Bractwo ponadto sprzedawało część swoich nieruchomości właśnie Przeklotowej, co jej pomogło scalić majątek. W dobie reformacyjnej konfraternia ubogich nie otrzymała również żadnego zapisu⁸⁵. Życie religijne w bractwie ostygło do tego stopnia, że nowo powstała konfraternia św. Anny bez trudu przejęła nabożeństwo do świętej patronki krawców (św. Anny) i opiekę nad ubogimi. Kardynał Jerzy Radziwiłł, biskup krakowski, u schyłku XVI w. chcąc reaktywować działalność bractwa, ponownie je erygował, dostosowując jego statut do wymogów soboru trydenckiego. Zabieg ten okazał się jednak nieskuteczny⁸⁶.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 100–101.

⁸⁵ Muzeum w Bochni, rkps H/1734 – Teka Andrzeja Fischera, s. 7.

⁸⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 50, s. 273, 788; ASB 51, s. 609; ASB 52, s. 488; T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 102.

Innym cechem spenetrowanym przez różnowierców byli piekarze, którzy dzięki oddziaływaniu inteligentnego i obrotnego Franciszka Zyski w znacznej części przystąpili do reformacji. Kult religijny w cechu całkowicie ustał. Po spaleniu kościoła parafialnego w 1561 r., czyli w dobie reformacji, piekarze, podobnie do rolników, nie postawili ołtarza cechowego ani w kościele farnym, ani u dominikanów. Pierwsza poreformacyjna relacja źródłowa o działalności religijnej tego cechu jest bardzo późna, bo pochodzi dopiero z 1658 r. i informuje o rozpoczęciu działalności religijnej przy tym ołtarzu. Był to zapis 15 zł Anny Grodzkiej dla Pasmonika, malarza, na obraz do Ogrójca, żeby można było przy nim odprawiać msze co poniedziałek⁸⁷. Zatem ołtarz postawiono dopiero po pożarze kościoła w 1650 r. Pozostałe branże cechowe i ich konfraternie religijne pozostały wierne Kościołowi katolickiemu. Nie znaczy to jednak, że nie istniały w nich napięcia religijne. Znany jest fakt zmuszania członka cechu tkackiego przez starszych do rozwiedzenia się z prawowitą żoną, katoliczką i zawarcia małżeństwa w rycie akatolickim w zborze słomnickim⁸⁸. W cechu zaś szewskim Bartłomiejowi Szewcowi nadano pejoratywne raczej przezwisko „Luter”, które mówi o trwaniu bractwa w Kościele katolickim. Bartłomiej już u schyłku lat osiemdziesiątych XVI w. zbliżył się do Kościoła rzymskiego⁸⁹.

Wyznawcy reformacji w Bochni dążyli do sformalizowanego oddziaływania na społeczność lokalną, ujętą w strukturę prawno-liturgiczną, a do tego potrzebna była własna świątynia, zbór. W dobie największej ofensywy reformacyjnej w Polsce, przypadającej na lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XVI w., najczęściej realizowano to przez zajęcie kościołów klasztornych. Z tej przyczyny synod prowincjonalny w Piotrkowie w 1577 r. zobowiązał prymasa i biskupów do wszczęcia działań zmierzających do rewindykacji zagrabionych świątyń, przeważnie konwentualnych⁹⁰. Wyznawcy konfesji reformowanych w Bochni dążyli również do przejęcia kościoła. Do tego celu wykorzystali pożar miasta w 1561 r., w którym spłonęły kościoły farny i dominikański z klasztorem wraz z archiwami. Brak dokumentów fundacyjnych i własnościowych stały się pretekstem dla rady do pełnienia

⁸⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 32, s. 357; T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 47, 106.

⁸⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 46, s. 901.

⁸⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 47, s. 73; ASB 50, s. 537.

⁹⁰ Ignacy Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1971, s. 139, art. 18.

uciażliwej kurateli nad klasztorem i niedopuszczenia do odbudowy ruin celem wyrzucia dominikanów z własności. Następnie, po opuszczeniu przez dominikanów zniszczonych zabudowań, rada zamierzała opanować je i przekształcić w zbór reformacyjny. Dopiero król Zygmunt August na skutek zdecydowanej i połączonej interwencji wpływowego kanonika krakowskiego Mikołaja Ocieskiego, proboszcza bocheńskiego i prowincjała dominikanów o. Melchiora z Mościsk przerwał te manipulacje przez wystawienie w 1563 r. nowego przywileju potwierdzającego prawo własności dla parafii i konwentu⁹¹. Zatem próba nie powiodła się. Należy zauważyć, że nabożeństwa kalwińskie w kaplicy św. Stanisława na zamku żupnym miały charakter okazjonalny. Nie mogło być mowy o zamienieniu kaplicy na zbór bez zgody królewskiej, bowiem stanowiła własność monarszą. Zatem problem posiadania własnej świątyni był nadal otwarty.

Proceder przejmowania mienia katolickiego jednak nie ustawał, jeszcze synod prowincjonalny piotrkowski w 1607 r. wzywał kolejny raz biskupów do użycia wszelkich środków dla odzyskania zagrabionych świątyń (art. 7)⁹². W 1589 r. komendarz bocheńskiej parafii ks. Jan Bętkowiusz zawiadomił oficjała generalny w Krakowie, że w kościele szpitalnym św. Leonarda w Bochni pochowano heretyka. Sprawą zainteresował się sam oficjał, który zobowiązał Szymona, prepozyta tej świątyni, pod karą 30 grzywien do usunięcia ciała zmarłego i zadośćuczynienia profanacji miejsca sakralnego przez rekuncyjację ołtarza kościelnego, której miał dokonać biskup krakowski bądź jego sufragan. Oficjał generalny po bliższym przyjrzeniu się sprawie znalazł jeszcze inne niedopatrzenie prepozyta, mianowicie nieprzyjęcie przez niego święceń kapłańskich w wyznaczonym terminie, co miał uczynić w ciągu roku od zainstalowania się na beneficjum prepozyturalnym. Szymon wykonał polecenia, co świadczy o wytrwaniu w jedności z Kościołem. Co prawda nie grzeszył nadmiarem religijności, zresztą jak większa część jego kolegów w tym czasie, jednak umierając w 1619 r. należał do powszechnie szanowanych duchownych w mieście. Pogrzebanym był prawdopodobnie emerytowany bachmistrz Andrzej Wojnicki, na co wskazywałaby data sporządzenia przez niego testamentu, rok 1587⁹³. Tym razem świątynię chcieli przejąć arianie. Do tego celu wykorzystali wysoką pozycję w kopalni swoich

⁹¹ T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 122, przyp. 248.

⁹² I. Subera, *Synody prowincjonalne...*, s. 150.

⁹³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 16.

współwyznawców, m.in. Mikołaja Stadnickiego, podzupka (1583–1586). Dzięki jego poparciu u współzupnika Hiacynta Młodziejowskiego, młody i niedoświadczony Szymon Bietka zdobył zapewne nominację (prezentowanie) na prepozyta w zamian za pozwolenie na pochówek⁹⁴. To byłoby równoznaczne z przejęciem kościoła. Czujność ks. Bętkowiusa i zdecydowana postawa oficjalatu generalnego w Krakowie pokrzyżowały te zamiary.

Kościół w dobie reformacji kierował bacznią uwagę na nauczanie i wychowanie w szkołach. Wzywał do roztoczenia nadzoru, szczególnie nad prywatnymi nauczycielami w domach szlacheckich. Mimo tej prewencji już od połowy XVI w. poczęły się mnożyć szkoły reformacyjne, dlatego w 1557 r. synod prowincjonalny podjął uchwałę o zniesieniu szkół reformacyjnych i wizytowaniu szkół parafialnych⁹⁵. Jednak uchwały te podjęte zbyt późno pozostały tylko martwą literą. W Bochni szkołę innowierczą, kształcącą na poziomie średnim, gimnazjalnym, w latach siedemdziesiątych XVI w. ufundowali niezawodnie mieszczanie z inspiracji Hieronima Bużeńskiego i Mikołaja Cikowskiego pod nazwą szkoły miejskiej. Znalazła ona pomieszczenie w dotychczasowym budynku szkoły parafialnej, należącym do miasta. Natomiast funkcjonująca nadal szkoła parafialna musiała poprzestać na lokalu zastępczym w domu bractwa kapłańskiego pod nazwą *viceschola*. Program nauczania w gimnazjum był zapewne analogiczny do innych szkół innowierczych. Całość nauczania podporządkowano zdobywaniu mądrości, pobożności i wymowy potrzebnej w życiu publicznym. W szkołach tych kładziono znacznie większy nacisk na nauczanie religii i na życie według jej norm niż w placówkach katolickich⁹⁶.

Kierowników szkoły bocheńskiej mianowała wyłącznie rada z uwzględnieniem stanowiska żupy, spośród co najmniej sympatyków nowych prądów religijnych. Z tej przyczyny ks. Jan Bętkowius, komendarz bocheński, wzbraniał się przed udzieleniem katolickiego ślubu Stanisławowi z Pyzdr, rektorowi tej szkoły, na co nalegali, jak już powiedziano, urzędnicy salinarni. Wpływ żupy na wybór kierowników i, jak się wydaje, na program nauczania szczególnie pod kątem buchalterii, potrzebnej do prowadzenia

⁹⁴ Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, rkps LB XII, k. 51; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps A Off., nr 110, s. 114; nr 113, s. 284–285; nr 116, s. 16–17, 19–20; nr 118, s. 715–716; nr 119, s. 1377; APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 20, s. 195; ASB 49, s. 395; ASB 49, s. 1025; T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 102.

⁹⁵ I. Subera, *Synody prowincjonalne...*, s. 110, 115, 134, 136.

⁹⁶ T. Wojciechowski, *Szkolnictwo bocheńskie...*, s. 220–224.

przedsiębiorstwa królewskiego, brał się z dostatniego uposażenia placówki przez salinę. Do innych znaczniejszych rektorów tej szkoły należy zaliczyć Wawrzyńca Gagatka z Uszwi, który w krótkim czasie po skończonej kadencji rektorskiej przeszedł zupełnie na pozycje katolickie i Szczęsnego Nigrosilvana, zwanego Koralem, awansowanego następnie kolejno na członka ławy przysiężnej i członka rady⁹⁷.

Podsumowanie

Apogeum reformacji bocheńskiej przypadało na trzydziestolecie 1560–1590. Przyczyn rozwoju innowierstwa bocheńskiego było kilka. Zapoczątkował je Szymon Zacjusz publicznymi atakami na Kościół w kaplicy zamku żupnego. Duży wpływ wywierali gorliwi wyznawcy kalwinizmu – Bużeński w kopalni i Mikołaj Cikowski w mieście. Jednak, co należy podkreślić, cechowała ich roztropność, umieli łączyć oddziaływanie religijne z rzetelną zapobiegliwością pierwszego o interesy kopalni, a drugiego – o dobro miasta. Wójt Mikołaj np. podczas swej nieobecności mianował zastępców do prowadzenia spraw apelacyjnych, m.in. gorliwego katolika szlachetnego Piotra Kowalskiego, bachmistrza i szlachetnego Jana Maciejowskiego, dziedzicznego sołtysa pobliskiej Łapczycy, wtedy protestanta⁹⁸. Cikowski po 1550 r. systematycznie powiększał udział innowierców w radzie i ławie przysiężnej. Innowiercy w pełni opanowali te urzędy dopiero za jego następców – Jana Cikowskiego, syna, a szczególnie za Katarzyny, wdowy po Janie. Mikołaj nie dopuszczał do sytuacji, jaka zaistniała za Katarzyny, która przez forowanie członków swojego wyznania, arian, doprowadziła do wybuchu niezadowolenia w mieście. Bużeński już w większym stopniu niż Mikołaj Cikowski preferował członków nowych wyznań na stanowiska urzędnicze w żupie. Natomiast podkomorzowie krakowscy Stanisławowie Cikowscy, ojciec i syn, w podległym im oddziale kopalni postępowali identycznie jak Katarzyna w mieście⁹⁹.

Nie można też pominąć wpływu na społeczność miejską innowierczego dworu wójtów Cikowskich oraz bogatej okolicznej szlachty (Wyżycki,

⁹⁷ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 17, s. 93, 95; ASB 18, s. 31–32; ASB 48, s. 214; ASB 49, s. 529; T. Wojciechowski, *Szkolnictwo bocheńskie...*, s. 204, 221, nn.

⁹⁸ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 42, s. 452, 468–469; Castr. Crac. Rel. 43, s. 55.

⁹⁹ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 44, s. 17, 308–309;

Gierałt, Wrzębski) i urzędników salinarnych, wywodzących się z wpływowej szlachty (Koryciński, Stadnicki). Dotyczyło to przede wszystkim patrycjatu miejskiego i zawsze tożsamej z nim rady miasta, wybieranej przez wójtów. Należy wszakże zauważyć, że wielu rajców do nowych konfesji było nastawionych ideowo, jak Franciszek Zyska, Jan z Szadka Chodakowski czy Maciej Brzeziński. Na mieszkańców miasta oddziaływało też środowisko otaczające Bochnię. W dekanacie Lipnica Murowana, do którego należała parafia bocheńska, dwa kościoły katolickie zostały przekształcone na zbory innowiercze, mianowicie w Sobolowie, gdzie Jakub Słonkowski, kolator, oddał świątynię kalwinom, a w nieodległej Tarnawie Joachim Lubomirski osadził jako ministra kalwińskiego znanego szeroko Stanisława Farnowskiego, który w 1563 r. przyjął z kolei konfesję ariańską. Natomiast w kościołach Chronowa i Królówki rządzili nominowani tylko przez kolatorów proboszczowie świeccy bez potwierdzenia biskupa i nieposiadający żadnych święceń, nawet niższych. Formalnie nie zrywali z Kościołem katolickim, faktycznie byli otwarci na nowości religijne, a katolicy kolatorzy parafii w Tymowej – Wielogłowscy sami najmowali wikarego, żeby nie płacić proboszczowi dziesięcin¹⁰⁰.

W czasach żupnictwa Hieronima Bużeńskiego większość innowierczej szlachty pracującej w żupach wyznawała kalwinizm. Proporcje te odwróciły się dopiero od rządów żupnika Prospera Prowanny, arianina, kiedy urząd kierownika żupy bocheńskiej objęli arianie, m.in. Piotr Konopnicki, Mikołaj Koryciński i Mikołaj Stadnicki. Należy zaznaczyć, że szlachta początkowo dosyć licznie wstępowała do małego zboru, ale skrajne nurty radykalizmu społecznego, które wzięły w nim górę, odepchnęły ją od niego. Natomiast innowiercy bocheńscy wywodzący się z mieszczaństwa przyjmowali przede wszystkim arianizm, którego inspiratorem był niewątpliwie Marcin Reszka, minister zboru w Sobolowie i urzędnik kopalni. Miał duży wpływ na ideowych dotąd członków kalwinizmu bocheńskiego: Andrzeja Wojnickiego, Feliksa Damiana i Jana Chodakowskiego, oddziałujących z kolei na mieszczan. Innowierstwo bocheńskie przeżywało typowe dla reformacji polskiej przechodzenie od konfesji protestanckiej poprzez kalwińską do ariańskiej

¹⁰⁰ Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie, rkps I-26 Liber retaxationum 1577, k. 32, 33v, 34, 35v; Sławomir Radoń, *Z dziejów polemiki antyariańskiej w Polsce XVI-XVIII wieku*, Kraków 1993, s. 33, 93; *Nowy Korbut...*, t. 2, s. 157.

(unitaryzmu), w którym, być może, dopatrywało się możliwości zniwelowania przewagi stanu szlacheckiego.

Natomiast pierwszym sygnałem rozpoczęcia ofensywy katolickiej na terenie żupy była likwidacja konfraterni warzyców opanowanej w pełni przez akatolików. Również w bractwie kopaczy większość stanowili różnowiercy. Z trzech religijnych konfraterni górniczych tylko bractwo tragarzy pozostało wierne Kościołowi. W mieście natomiast ofensywę rekatolizacyjną rozpoczęli dominikanie przez fundację w latach osiemdziesiątych XVI stulecia bractwa różańcowego¹⁰¹. Wskazówkę stanowi informacja o zapisie klasztorowi kramu spożywczego przez Dorotę Postową, wyznającą wcześniej wraz z mężem najpierw kalwinizm, a potem arianizm. Zainteresowany tym bractwem był również Eustachy Wojnicki. Nabył on nawet książkę traktującą o różańcu. Natomiast ks. Stanisław z Gostynina, proboszcz, rozpoczął w parafii działania kontrreformacyjne na dużą skalę przez przejęcie etatu kaznodziei parafialnego i ufundowanie w 1601 r. bractwa św. Anny¹⁰². Z pomocą materialną katolikom przyszedł, jak powiedziano we wstępie, sam król Zygmunt III. Ofensywa katolicka, jak widać, szła dwutorowo poprzez działalność duchowieństwa dominikańskiego i parafialnego oraz przez świeckich członków bractw religijnych.

Na tle walki religijnej dochodziło w mieście do ekscesów pomiędzy innowiercami i katolikami oraz członkami większego i mniejszego zboru. Reformatorzy bocheńscy nie gardzili inwektywą. Źródłowo znany jest tylko jeden taki przypadek, który był adresowany do miejscowych dominikanów, od początku czynnie zwalczających reformację¹⁰³. Bronią tą posługiwano się powszechnie w ówczesnej polemice religijnej. Jednak ze względu na to, że reformacja bocheńska lata świetności miała już za sobą, autor pozostał anonimowy. Ulotka ukazała się w 1602 r. na kilka dni przed procesem o przejęcie dóbr Szymona Zacjusza przez Stefana Heranta. „Karteluszy” znaleziono koło zamku żupnego przed zjazdem górników do kopalni. Zatytułowany był „Contra monachos qui solent visitare margaretas” i też „bis due Penelope”. Wiadomo jest, iż dominikanie należeli do zakonów, które w ogóle oparły się pokusie reformacji, a ówczesnym przeorem klasztoru był Mikołaj z Mościsk (1600–1605), zakonnik wykształcony (doktorat z teologii), o wysokiej

¹⁰¹ T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 125, 351.

¹⁰² Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps AVCap., nr 61, s. 760.

¹⁰³ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 52, s. 407–410.

religijności i kulturze osobistej¹⁰⁴. Autorowi chodziło zapewne o odwrócenie uwagi mieszkańców od problemów związanych z procesem i o zajęcie się rzuconymi potwarzami na zakonników miejscowego konwentu, co mając posmak skandalu, było frapujące dla lokalnej społeczności. Fakt ten oddaje atmosferę napięć religijnych w mieście wywoływanych celowo dla osiągnięcia zamierzonych efektów.

Katolicka większość społeczeństwa bocheńskiego była nastawiona do innowierców tolerancyjnie. Można to zauważyć w czasie, kiedy reformacja była w odwrocie. Zdeklarowany katolik Bartłomiej Janikowski, pisarz miejski, bliski współpracownik ks. Jana Bętkowiusa, bronił w sądzie praw dzieci Jana Piotrowskiego do dziedziczenia po nim majątku. Niemal wszyscy świadkowie w procesie o przejęcie dóbr Zaczusza przez Heranta na podstawie prawa kaduka twierdzili, że były one zakupione przez Przekłotową, a nie Zaczusza. Z drugiej strony Bochnianie piętnowali łupienie kościołów przez Zaczusza, a raczej przez bardziej wyrachowaną jego żonę Katarzynę¹⁰⁵. Tolerancję można dostrzec też w podziale religijnym przebiegającym w rodzinach. Po śmierci Piotra Kowalskiego, bachmistrza, jego syn Piotr i córka Anna Leszczyńska, żona ważnika kopalni, pozostali katolikami, a Piotr otrzymał parafię w pobliskim Chełmie. Natomiast najmłodsza z rodzeństwa Zofia wyszła za Marcina Kaliszana, ministra zboru w Seceminie¹⁰⁶. Również w rodzinach czysto mieszczańskich koegzystowali przedstawiciele różnych wyznań religijnych.

Duszpasterze Kościoła bocheńskiego w wyszczególnionym trzydziestoleciu nie przywiązywali należytej wagi do problemu reformacji, podobnie zresztą jak w całej diecezji. Proboszczowie albo sympatyzowali z niektórymi innowiercami, jak Jan Solfa, albo nie interesowali się sprawami religijnymi, jak Jan Gruszczyński (1565–1571), którego w końcu pozbawiono parafii, albo pełnili inne funkcje, lub byli zbyt krótko duszpasterzami. I tak Jan Solfa (1524–1561) był lekarzem króla Zygmunta I i kanonikiem kilku kapituł, Mikołaj Ocieski (1561–1565) – kanonikiem kilku kapituł, ks. Jerzy Fabius (1571–1581) – Węgier, był szefem kapelanów królewskich Stefana Batorego, a następnie opatem sulejowskim, zaś Stanisław ze Skierniewic

¹⁰⁴ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 23, s. 353–354; ASB 52, s. 407–410; ASB 54, s. 342–343; S. Radoń, *Z dziejów polemiki...*, s. 91, nn.

¹⁰⁵ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 52, s. 427–428.

¹⁰⁶ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 45, s. 196–197, 213–214; ASB 46, s. 693.

(1582–1597) – chirurgiem armii królewskiej i wykładowcą na uniwersytecie krakowskim. Natomiast Jakub Niemiec na plebanii zasiadał niecały rok (1581–1582), a Jan Wielogórski tylko 3 miesiące (1582)¹⁰⁷. Z nich jedynie Skierniewita ustanowił komendantem rzetelnego i ofiarnego kapłana ks. Jana Bętkowiusa.

Jak wynika z przedstawionego materiału, innowiercy odznaczyli się aktywnością gospodarczą oraz solidarnym wzajemnym popieraniem się i protegowaniem. Bogatsi, jak Stanisław Kącki, Regina Wojnicka, czy Przekłotowa, pożyczali pieniądze potrzebującym, oczywiście z zyskiem. Transakcje finansowe i ruch nieruchomościami przeprowadzano przeważnie między członkami tego samego wyznania. Ilustrację takich interesów stanowi zakupienie dużego szmatu ziemi od wdowy po Feliksie Damianie, przez szlchetnego Adama Przetockiego, wicestarostę krzeczowskiego. Po pewnym czasie odsprzedał go szlchetnemu Stanisławowi Osieckiemu, właścicielowi folwarku Ryczywół pod Bochnią, który następnie odstąpił kupione nieruchomości po przystępnej cenie nowo osiadłemu w mieście Stanisławowi Budzińskiemu. Wszyscy kontrahenci byli arianami¹⁰⁸. W przedstawionym trzydziestoleciu katolicy stanowili biedniejszą część ludności miasta. Właśnie elitarność gospodarcza członków reformacji stała u podstaw samoograniczenia się nowych prądów religijnych i braku szerszego rezonansu wśród biedniejszej części mieszkańców miasta, szczególnie wśród tragarzy, najmniej zarabiających górników, zatrudnionych w transporcie wewnątrz-kopalnianym.

¹⁰⁷ T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje...*, s. 219–221, 240.

¹⁰⁸ APKr O/Bochnia, Akta miasta Bochni, sygn. ASB 51, s. 298.

SUMMARY
Reformation in Bochnia (part 2)

This article aims to examine the Reformation in Bochnia through the prism of participant individuals, following the chronological order of their access to it, which also had implications as to the intensity of the Reformation. The following areas of study have been selected: participation in the reformation of the clergy, employees of the Bochnia salt mine, inhabitants of the town, affiliation towards particular religious denominations and also attempts made by dissenters to take over religious institutions and sacred buildings. Each of these issues is discussed chronologically and the paper has been divided into two parts. The first part, presented in volume 15 of the *Krakow Archival Annual* (2009), concentrates on the clergy and on the management and employees of the salt mine. The second part of the paper, published in the current *Annual*, discusses issues regarding the participation of residents in the Reformation (mayors, city council members as well as the townspeople) and analyses religious affiliation of the inhabitants of the city as well as the attempts by the reformed denominations to take over Catholic religious institutions and religious facilities.

The author has recapitulated on research undertaken in the field so far. There were various reasons for the appearance of Reformation in Bochnia, however what has come to the fore as being central, is the existence of the salt mine, where numerous members of the nobility had positions of employment. At this time, officials of noble origin were converting to reformed denominations, as were the majority of this social group in other parts of Małopolska, followed by the members of the town's patriciate, who converted for various reasons.

The height of the Reformation in Bochnia occurred in the years 1560–1590 and, as can be seen from the presented research material, the dissenters were characterized by economic activeness, mutual solidarity and promotion. In this thirty year period, Catholics made up the poorer part of the town population. It was this economic elitism of the members of the Reformation which became the basis for the self-limitation of the new religious currents and led to the lack of greater resonance among the poorer inhabitants of the town, especially among porters, the lowest income miners employed in within-the-mine.

The basic source of material used in this analysis were the records of the town of Bochnia while files from the diocese of Krakow were used as auxiliary material.

PRZEMYSŁAW ZARUBIN

Kraków

**Kariera Michała Wołowskiego, żydowskiego konwertyty,
jako przykład udanej integracji ze środowiskiem
mieszczańskim Krakowa II połowy XVIII w.
(studium na tle porównawczym)**

O istotnym udziale w życiu publicznym Krakowa konwertytów z judaizmu, czy też mieszczan innych wyznań, ale przyznających się do swoich żydowskich korzeni, można dopiero mówić w kontekście badań nad XIX w.¹ Dla okresu staropolskiego dotychczas w zasadzie nie prowadzono pod tym kątem żadnych badań. Dla Majera Bałabana, zasłużonego badacza dziejów gminy żydowskiej w Krakowie konwersje żydowskie były zjawiskiem na tyle nieistotnym, że nie poświęcił im w swojej monumentalnej pracy osobnego rozdziału². Co więcej dwustronicowy akapit o wychrztach żydowskich wydrukowany został mniejszym drukiem, a nieliczne przykłady odnosiły się głównie do I poł. XVIII w. (w tym m.in. poruszona została kwestia konwersji rabina Jana Jakuba Szydłowskiego)³. Dopiero ustalenia Adama Kaźmierczyka pozwoliły zweryfikować ten utarty pogląd. W kilku artykułach historyk ten bezsprzecznie udowodnił, iż żydowscy konwertyci stanowili grupę dość liczną⁴. W latach 1700–1763 w krakowskich parafiach (Krakowa,

¹ Zob. Łukasz Tomasz Sroka, *Żydzi w Krakowie. Studium o elicie miasta 1850–1918*, Kraków 2008; Anna Jakimyszyn, *Żydzi krakowscy w dobie Rzeczypospolitej krakowskiej*, Kraków–Budapeszt 2008.

² Majer Bałaban, *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1968*, t. 2, Kraków 1931, s. 516–518.

³ Zob. szerzej: Adam Kaźmierczyk, *Konwersja, jehus i walka o władzę w ziemstwie krakowsko-sandomierskim w latach czterdziestych XVIII wieku*, [w:] *W poszukiwaniu religii doskonałej? Konwersja a Żydzi*, red. Agnieszka Jagodzińska, Wrocław 2011 [w druku].

⁴ Idem, *Converted Jews in Krakow, 1650–1763*, Offprint from “Gal–Ed”. On the History and Culture of Polish Jewry, vol. 21, ed. David Engel, David Assaf, Elchanan Reiner, Tel Aviv University 2009, s. 17–52; Idem, *Kazimierz Woliński and his Assistance*

Kleparza i Kazimierza) ochrzczono aż 381 Żydów. Zapewne jednak było ich więcej, gdyż nie wszystkie chrzty przeprowadzane w domach zakonnych, zwłaszcza jezuickich, ujmowane były w statystykach parafialnych. W czasach stanisławowskich konwersje były nadal częstym zjawiskiem, choć ich natężenie było mniejsze niż w szczytowym okresie przypadającym na lata dwudzieste do czterdziestych XVIII w. W latach 1764–1793 na wyznanie rzymsko-katolickie przeszło w Krakowie ok. 160 Żydów. Głównym ośrodkiem misyjnym stał się kościół pw. św. Kazimierza Królewicza wraz z klasztorem oo. Reformatów, mieszczący się obecnie przy ul. Reformackiej 4. W latach 1774–1795 ochrzczono w nim 34 Żydów. Większość z nich wpisana została do metryki parafialnej bazyliki NMP (zazwyczaj ceremonie chrztu celebrował tamtejszy wikary Tomasz Smoleński)⁵. Jak pokazują akta inkarceratów i księgi metrykalne, konwertyci żydowscy w Krakowie przeważnie wywodzili się z nizin społecznych. Były to zazwyczaj osoby bez stałego zatrudnienia, pozbawione środków utrzymania, często zmieniające miejsce zamieszkania (rodziny wielodzietne, spauperyzowani arendarze i ich służba, samotne matki z dziećmi, zubożali rzemieślnicy). Wielu z nich przybywało ułożyć sobie życie w mieście z bardzo odległych stron, nie tylko z całego województwa krakowskiego, ale nawet z terenów należących do Prus i Austrii. Jednostki, które nie potrafiły przystosować się do nowych warunków życia, nierzadko wchodziły w konflikt z prawem, urozmaicając krajobraz krakowskiego półświatka⁶. Znane są przykłady żydowskich przestępców, którzy decydowali się na chrzest z nadzieją złagodzenia surowego wyroku sądu miejskiego. W 1775 r. liczna grupa Żydów została

Foundation for Converts at St. Mary's Church in Krakow, „Kwartalnik Historii Żydów” 2006, t. 220, z. 4, s. 576–577. Problem asymilacji i karier neofitów, jakkolwiek niełączący się z Krakowem, poruszany był także na łamach niniejszego periodyku, zob. Teresa Zielińska, *Nobilitowany neofita zdemaskowany jako chrześcijański plebejusz*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2004, t. 10, s. 125–135.

⁵ Archiwum Prowincji Reformatów w Krakowie, *Kronika konwentu oo. Reformatów w Krakowie przy kościele św. Kazimierza*, t. II, bp; APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–179, 5–180, 5–181.

⁶ Zob. Przemysław Zarubin, *Żydowski margines społeczny w Krakowie w latach 1764–1793*, [w:] *Spółczesność a przestępczość. Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 2, red. Andrzej Karpiński, Warszawa 2009, s. 259–283; Jan Kracik, Michał Rożek, *Hultaje, złoczyńcy, wszetecznicze w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym XVI–XVIII w.*, Kraków 1986.

oskarżona o kradzieże w kościołach, a następnie osądzona przez sąd miejski⁷. Zaakceptowali katolicyzm dzięki pośrednictwu znanego kaznodziei o. Józefa Drohojowskiego⁸. Ochrzczeni zostali w różnych parafiach⁹, w tym dwóch w kościele św. Kazimierza¹⁰.

Byli też jednak neofici, dla których los okazał się łaskawy i potrafili w pełni zintegrować się ze środowiskiem chrześcijańskim, a nawet odnieść sukces osobisty i zawodowy. W II poł. XVII w. przykładem takiej udanej integracji była rodzina Rubinkowskich. Hieronim Rubinkowski uwięczył powodzeniem swoje starania o wejście w skład rady miasta Kazimierza (w 1671 r. wybrany kolejno ławnikiem, a następnie rajcą). Tym większe było jego osiągnięcie wobec sytuacji, iż miasto posiadało przywilej Zygmunta Augusta z 14 marca 1567 r. zabraniający heretykom i neofitom dostępu do urzędów miejskich. Jego synowie również zrobili karierę: Jan

⁷ Zob. Marian Mikołajczyk, *O ściganiu zлочynców w osiemnastowiecznej Polsce na przykładzie krakowskiego procesu świętokradców z 1775 roku*, „Z Dziejów Prawa”, t. 1 (9), red. Adam Lityński, Marian Mikołajczyk, Wojciech Organiściak, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 2571, Katowice 2008, s. 35–67.

⁸ Archiwum Prowincji Reformatów w Krakowie, *Kronika konwentu...*, Józef Jozefowicz jako Józef Kościelski, Izaak Abramowicz – Józef Kościelnicki, Jakob – Kościółkowski, Anna Jakubowa – Bronisława Wiesiołowska, Anna Ibrowa – Tekla, Major [Meir] Jakubowicz – Norbert Wiesiołowski, Sara Jakobowiczowna – Marianna Wesiołowska, Estera (cathehumena), Bella (cathehumena).

⁹ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–180. 14 maja 1775 r. Tomasz Waryński zakrystianin i penitencjarz NMP ochrzcił: 1) Józefa Jana Nepomucena Abramowicza z miasta Nakło i 2) Antoniego Wojciecha Aronowicza z wioski Ręczyce, PP. (rodzicami chrzestnymi, *Patrini*) byli Wojciech Mączyński, adwokat sądu najwyższego prawa magdeburgskiego i Agnieszka Wytyszkiewiczowa, Ass. (asystentami, *Assistentes*) byli Walenty Zieliński, prokurator (zastępca procesowy) miasta Krakowa i NN. Tuxówna. 15 maja 1775 r. J. Paciorkowski, wikary kościoła NMP ochrzcił 3) Józefa Wincentego Józefowicza z gruntu Wygoda, PP. byli Franciszek Dzianotty wraz z małżonką. Na skazańcach wykonany został wyrok śmierci poprzez ścięcie mieczem w miejscu za murami miejskimi nieopodal kościoła św. Sebastiana. 27 maja 1775 r. w kościele św. Urszuli ochrzczeni zostali 1) Józef Józefowicz jako Franciszek Smoliński przez J. Paciorkowskiego, 2) Moszek, jako Antoni Sierosławski. PP. byli rajca krakowski Franciszek Eichberger, Maciej Bajer ławnik oraz Magdalena Florkowska.

¹⁰ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–180. 6 czerwca 1775 r. J. Paciorkowski ochrzcił: 1) Abrama Berkowicza jako Józefa Franciszka Wiśniowskiego. PP. byli Franciszek Traykler i Zofia Imbrykowa. Ass. byli Michał Wołowski i Zuzanna Kuczerowiczowa, 2) Jakoba Abramowicza jako Antoniego Onufrego Józefowskiego, PP. byli: Wojciech Wielkodworski i Kunegunda Chanczykowska, Ass. Walenty Długorski i Dorota Wołowska.

został ławnikiem kazimierskim¹¹, a Kazimierz Mikołaj przeorem benedyktynów z Tyńca¹².

Kilku neofitów krakowskich pochodzenia żydowskiego doby XVIII w. znalazło swoje miejsce na kartach historii. Jan Onufry Rafałowicz, o którym pisał Waclaw Kolak, był pisarzem jurydyki Retoryka¹³. Jego zadaniem było ogłaszanie zarządzeń właściciela gruntu. Był bardzo skuteczny i dokładny w działaniach. Dlatego też chętnie go zatrudniano. Podobną funkcję pełnił także w jurydykach: Smoleńsk Duchowny probostwa kościoła Bożego Miłosierdzia, Wygoda i Grobla oraz w Krowodrzy¹⁴. Posiadał także uprawnienia notariusza publicznego („apostolicus notarius”). Majer Bałaban wspominał zaś innego neofitę Józefa Dobrowolskiego, który w okresie okupacji Kazimierza przez Austriaków pełnił w latach 1774–1775 obowiązki sędziego żydowskiego¹⁵.

Najbardziej znanym w historiografii konwertytą z judaizmu w Krakowie doby stanisławowskiej był ksiądz Józef Bogucicki, profesor Szkoły Głównej Koronnej (właściwie: Izrael Berkowicz, syn karczmarza Berka Lewkowicza). Był on Żydem z okolic Buska. Jak zanotował ówczesny pamiętnikarz, opisujący tamtejszą gminę żydowską: „Żydzi ledwie w czwartej części przy

¹¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1425 (Libri Iuris Civ. Crac.). 20 czerwca 1689 r. przyjęty został do prawa miejskiego krakowskiego, w zamian za bardzo wysoką sumę: 150 florenów. *Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. VIII: Województwo krakowskie, red. Zbigniew Perzanowski, z. 6: Kazimierz i Stradom, wyd. Zbigniew Wohlfeld, „Nasza Przeszość” 1989, t. 72, s. 88. Jan Rubinkowski był zamożnym człowiekiem. Świadczy o tym także znajdujący się w zbiorach kanoników regularnych kielich mszalny ze srebra złożonego podarowany przez niego klasztorowi w 1680 r.

¹² A. Kaźmierczyk, *The Rubinkowski Family, Converts in Kazimierz*, „Polin”, vol. 22, ed. Adam Teller, Magda Teter, Antony Polonsky, Oxford 2009.

¹³ APKr, Akta miasta Kazimierza, sygn. K503 (Akta luźne wójtowsko-ławnicze), s. 165; Mikrofilmy akt metrykalnych parafii św. Michała Archanioła na Skałce, mf. 5–108, s. 145 (296). Innym konwertytą żydowskim zatrudnionym w administracji (w urzędzie cyrkulu kazimierskiego 1792) w charakterze tłumacza języka hebrajskiego był Augustyn Naborowski, ochrzczony na Skałce w wieku lat 38 przez augustianina Kajetana Starzeńskiego 12 lipca 1791 r. w Zielone Świątki.

¹⁴ Waclaw Kolak, *Inwentarz akt jurydyk krakowskich 1412–1809*, Warszawa 1968, s. 34; Idem, *Jurydyki krakowskie*, „Archeion” 1962, t. 38, s. 228; APKr, Gmina Krowodrza, sygn. GMP VI–6, s. 3. Na wybór pisarza urzędu wójtowsko-ławniczego krowoderskiego (1758) zgodnie z obowiązującą procedurą wyraził zgodę Stanisław Wolski, generał zakonu kanoników regularnych św. Ducha, proboszcz św. Krzyża oraz św. Ducha, ówczesny właściciel Krowodrzy.

¹⁵ M. Bałaban, *Historia Żydów...*, s. 294.

swej wierze hebrajskiej pozostali”¹⁶. Ochrzczony został w wieku 10 lat, 27 stycznia 1758 r. w kościele Mariackim. Swoje nazwisko otrzymał od miejsca urodzenia¹⁷.

Rozgłos profesorowi przyniósł śmiały wykład¹⁸ wygłoszony w obecności króla 19 czerwca 1787 r. Jego przemowa była ostrą krytyką piętnastowiecznego Kościoła. Profesor zażarcie bronił średniowiecznej myśli odnowy Kościoła, którą ten później uznał za herezję. W tekście wykładu pojawiło się wiele śmiałych aluzji do sytuacji Kościoła w XVIII w. Duchowieństwo krakowskie taką dysertacją było szczerze oburzone. Zostali pouczeni przez neofitę, niegdyś ubogiego Żyda, którego co najwyżej tolerowali, ale nigdy nie darzyli sympatią. W memoriale wystosowanym do prymasa Michała Poniatowskiego wypomnieli mu jego pochodzenie, zarzucając mu nawet bluźnierstwo. Przewidywali bardzo negatywne skutki dla Akademii Krakowskiej, jakie mogłyby powstać w wyniku dopuszczenia neofitów do stanu duchownego, do zawodu nauczyciela, a w szczególności do teologii¹⁹. Tym niemniej należy się zgodzić ze stwierdzeniem A. Kaźmierczyka, który twierdził, iż neofici generalnie nie byli dyskryminowani w dostępie do wykonywania zawodu księdza²⁰.

¹⁶ Mateusz Mieses, *Z rodu żydowskiego. Zasłużone rodziny polskie krwi niegdyś żydowskiej*, Warszawa 1991, s. 14.

¹⁷ Henryk Barycz, *Bogucicki Józef Jan Kanty (1747–1798)*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 195–196; *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1, red. Hieronim Eugeniusz Wyczawski, Warszawa 1981, s. 178–180; Mirosława Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kollątaja 1777–1786*, Wrocław–Warszawa 1957, s. 228–230; Krzysztof Rafał Prokop, *Odwiedziny króla Stanisława Augusta*, cz. 1–2, „Alma Mater”, Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 68–69, 2005; BJ, rkps 5359 II, t. 1, Słownik biograficzno-bibliograficzny bakałarzy, magistrów, doktorów i profesorów Uniwersytetu Krakowskiego (Autografy Żegoty Paulego), hasło: Bogucicki.

¹⁸ BJ, rkps 1102. *Dysertacja. Uwagi nad niektórymi znakomitszymi dziełami trzeciej epoki religii chrześcijańskiej w wieku piętnastym przypadłymi przez ks. Józefa Bogucickiego na posiedzeniu publicznym czytane*.

¹⁹ K. R. Prokop, *Odwiedziny króla...*; M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie...*, s. 232–233. Duchowni pisali m.in., iż: „Zabraniają prawa neofitów do duchowieństwa i katedr profesorskich teologicznych przyjmować, wszelako w duchowieństwie i Akademii mieści się J. X. Bogucicki, który mając ze krwi przodków swoich niewierność ducha, skutkiem okazuje, jak srogim, a w przyszłości smutnym i okropnym grozi niebezpieczeństwem wzywać neofitów do stanu duchownego i nauczycielskiego teologicznego.”

²⁰ Odmienny pogląd wyraziła Magda Teter, *Jewish conversion to Catholicism in*

Aby przybliżyć osobę Michała Wołowskiego (często też pisany jako Wotowski)²¹, bohatera naszego artykułu, należy cofnąć się do lat 1757–1760, mających kluczowe znaczenie dla historii ruchu frankistowskiego w dawnej Rzeczypospolitej. Po śmierci opiekuna frankistów, biskupa kamienieckiego Mikołaja Dembowskiego, wzniecone zostały tumulty antyfrankistowskie. W wyniku m.in. tzw. dysputy lwowskiej w 1759 r. z rabinami, którzy zwalczali żydowskich heretyków, według różnych szacunków, 1–2 tys. z nich przyjęło chrzest (1759–1760). Do tego momentu jednym z najprężniej działających ośrodków frankizmu był Rohatyn²².

Stamtąd też wywodziła się rodzina Szorów z Rohatynia (późniejszych Wołowskich). Na jej czele stał Elisza Szor, przywódca sabatajczyków podolskich. Jego synowie byli najbliższymi współpracownikami Jakuba Franka. Jehuda, Natan i Salomon na chrzcie przyjęli odpowiednio imiona: Jan Wołowski, Michał Józef Wołowski i Franciszek Łukasz Wołowski. Aby wyjaśnić etymologię tego nazwiska należy się odwołać do kabalistycznej tradycji. Słowo *Szor-ha-bor* (jid. *Szorabor*) oznacza Dzikiego Woła, zwierzę, które pasło się na rajskich łąkach, a po nadejściu Mesjasza miało zostać zabite. Z jego mięsa miały zostać przyrządzone potrawy dla jedynych sprawiedliwych, czyli wyznawców Mesjasza²³, tych, którzy uwierzyli. W tradycji midraszowej jego wcześniejszym odpowiednikiem jest Behemot²⁴.

Michał Wołowski był Żydem pochodzącym z Ukrainy. Nie wiemy, gdzie został ochrzczony. Do prawa miejskiego krakowskiego przyjęto go za wstawiennictwem archiprezbitra kościoła Mariackiego Jacka Łopackiego,

Polish-Lithuanian Commonwealth of the seventeenth and eighteenth centuries, „Jewish History” 2003, t. 17, s. 264.

²¹ Akta parafialne NMP notują także Dorotę Wołowską, przypuszczalnie siostrę Michała Wołowskiego (APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–179). Obecna m.in. przy chrzcinach żydowskich konwertytów: Józefa Nowomiejskiego (17 listopada 1771 r.), Walentego Kazimierza Gultbergiera (14 lutego 1779 r.), Teresy Anny Franeckiej i jej córki Kunegundy Salomei (4 sierpnia 1775 r.), Jana Kantego Październickiego (27 października 1776 r.).

²² Zob. Jan Doktor, *Śladami mesjasza-apostaty. Żydowskie ruchy mesjańskie w XVII i XVIII wieku a problem konwersji*, Wrocław 1998; Idem, *Początki chasydyzmu polskiego*, Wrocław 2004.

²³ Jakub Frank był uważany za tzw. trzeciego Mesjasza, po Sabataju Cwi i Baruchi Russo, por. J. Doktor, *Początki...*, s. 35, 41.

²⁴ *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 1, oprac. Zofia Borzymińska, Rafał Żebrowski, Warszawa 2003, s. 650–651.

10 stycznia 1761 r.²⁵ Do cechu krawieckiego krakowskiego należał już w 1766 r.²⁶ W okresie konfederacji barskiej w 1770 r., zajmował się szyciem i dostarczaniem mundurów oraz innego asortymentu wojskowego dla oddziału huzarów konfederatów barskich²⁷.

W 1770 r. miał sprawę w sądzie wójtowsko-ławniczym krakowskim ze Szmulem, Żydem kazimierskim o sumę 145 zł. Wołowski uważał, że jest mu dłużny mniej, tylko 54 zł i że dług powstał w okresie, kiedy mieszkał u kupca i ławnika krakowskiego Franciszka Dziańnotego²⁸. Być może ten pomagał mu podczas pierwszych lat pobytu w mieście.

Będąc krawcem, Wołowski handlował także woskiem²⁹. W latach 1772–1773 wybierany był starszym przysięgłym swojego cechu³⁰. W latach 1775–1776³¹ był wymieniany w składzie co najmniej dwóch deputacji miejskich, które lobbowały u kanclerza Młodziejowskiego i innych prominentnych magnatów w sporze miasta z gminą żydowską na Kazimierzu celem uzyskania korzystnego wyroku sądu asesorskiego. Deputacje prowadziły także stałe negocjacje z gminami żydowskimi i reprezentującymi ich adwokatami³². W 1777 r. prowadził interesy z Konstantym Moszczyńskim. Wziął od niego pożyczkę w wysokości 600 zł na weksel na 4 lata³³. Około 1778 r. wybrany został rothmagistrem miejskim (rotmistrzem kwartału miejskiego)³⁴.

W 1780 r. dalej piastował funkcję starszego cechu krawców³⁵. W 1781 r. popadł w konflikt z kupcem Maciejem Bartschem. Sprawa znalazła się w sądzie wójtowsko-ławniczym krakowskim. Wołowski twierdził, iż został

²⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1430 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 31.

²⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 3048 (Acta Contub. Crac.), s. 185.

²⁷ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Cast. Crac. Rel. 212, s. 504–506. Skrypty z lat 1770 i 1773.

²⁸ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 47 (Scab.), s. 172, 175.

²⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2313 (Regestra Pensae Minoris Civ. Crac.), s. 6, 15, 23, 38, 42, 49, 56, 66.

³⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 3048 (Acta Contub. Crac.), s. 213, 221.

³¹ BPAU/PAN, rkps 418, k. 183.

³² Por. M. Bałaban, *Historia Żydów...*, s. 383–388, 392.

³³ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Rel. 208, s. 681.

³⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 487 (Cons.), s. 180; Zdzisław Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa, cz. 2: 1500–1794*, Kraków 2008, s. XXXIX. Rotmistrze należeli do służb komunalnych podległych hutmanowi. Odpowiedzialni byli za przestrzeganie przepisów handlowych oraz dbali o bezpieczeństwo w wyznaczonym kwartale miejskim.

³⁵ BPAU/PAN, rkps 1229, k. 96.

przez niego zniesławiony. Bartsch miał mu wypominać, iż jest przedstawicielem stanu rzemieślniczego, gorszego, a nie kupieckiego, więc nie są sobie równi. Krawiec zeznawał „iż u mnie nie wstydzą się różne dystyngowane zagraniczne osoby i inne przybywać”. Świadczy to o pewnym szacunku, jakim już w tym okresie cieszył się Wołowski³⁶.

W latach osiemdziesiątych widzimy go jako reprezentanta stanu trzeciego, delegowanego przez cech krawców³⁷. W 1782 r. był jednym z autorów instrukcji udzielonej deputatom miejskim na sejm, rajcy Janowi Laskiewiczowi i Filipowi Lichockiemu, syndykowi miasta³⁸. Jako starszy gminny działał w komisjach miejskich rozstrzygających spory między kupiectwem a cechami.

Wołowski nadal utrzymywał kontakty z Żydami. W 1783 r. na stacji w jego kamienicy mieszkał ksiądz Jan Kanty Morawicki, nauczyciel domowy rodziny Bystrzanowskich. Często odwiedzał ich wierzyciel księdza, Samuel Rafałowicz, kupiec z Kazimierza, syn Mojżesza Jekieleśa, który pożyczal nauczycielowi pieniądze na skrypty dłużne³⁹. Wołowski dość długo się ociągał ze spłaceniem pożyczki zaciągniętej u Szai Jachymowicza w wysokości 196 zł i 3 gr, o co był przez niego pozywany⁴⁰. W końcu, bo w 1789 r.

³⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 3048 (Acta Contub. Crac.), s. 291–293; Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Castr. Crac. Ins. 1100 (Prothocollon decretorum executionum 1785–1792), s. 110–111; sygn. Castr. Crac. Ins. 1624 (Regestrum Poenaliu 1780–1791), s. 17. W latach 1780–1790 procesował się także z innymi osobami. Spierał się w bliżej nieznannej sprawie z wojewodziec wołyńskim Piotrem Potockim. Natomiast w latach 1784–1785 domagał się od Wojciecha Lindtkie, dzierżawcy wsi Tempoczów zwrotu sumy 2494 zł pożyczonej na skrypt dłużny.

³⁷ Janina Bieniarzówna, Jan Małecki, *Dzieje Krakowa, t. 2: Kraków w wiekach XVI–XVIII*, Kraków 1984, s. 569; *Ordynacja dla miasta Krakowa z 1778 roku*, wyd. Grzegorz M. Kowalski, Kraków 2008, s. 10, 15, 18, 30–31. Według ordynacji miasta Krakowa z 1778 r. (zatwierdzona przez króla w 1780 r.) pospólstwo reprezentowane było przez „40 mężów”, tj. 6 ławników, 14 kupców i 20 rzemieślników cechowych. Za wyjątkiem departamentu sądowego, przedstawiciele pospólstwa obok rajców mogli zasiadać w departamencie ekonomii, opieki i policji. Obowiązywał schemat 3+2, czyli na każdych trzech rajców przypadał 1 kupiec i 1 rzemieślnik.

³⁸ BJ, rkps 5469, t. 6, k. 198.

³⁹ Archiwum UJ, rkps 24, s. 1–3; rkps 25, s. 18. Pozew Samuela Rafałowicza przeciw Janowi Kantemu Morawickiemu 5 czerwca 1783 r.; zażalenie Mojżesza Jekieleśa 19 czerwca 1783 r.; zażalenie Rafałowicza 22 czerwca 1783 r.; dekret sądu rektorskiego 19 czerwca 1783 r.

⁴⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 496 (Cons.), s. 143–144, 373; rkps 929 (Libri Oblat. Off. Cons. et Mag. Crac.), s. 569. 5 sierpnia 1786 r. – pozew Szai Jachymowicza przeciwko rothmagistrowi Michałowi Wołowskiemu.

należność uregulował. Jak wykazują akta parafialne NMP wielokrotnie był ojcem chrzestnym lub asystował przy chrztach neofitów żydowskich⁴¹. Aktywnie działał na rzecz miasta pośrednicząc w podpisywaniu umów na dzierżawę dóbr miejskich⁴². Zawarł również umowę na arendę dwóch sklepów pod Wielką Wagą na okres 3 lat z nadwornym liwerantem i mincerzem królewskim Abrahamem Salomonowiczem⁴³. W 1792 r. w okresie wzmożonego sprzedawania oraz wydzierżawiania placów, ogrodów, gruntów miejskich oraz intratnych sklepów, Wołowski licytował⁴⁴ na rzecz Salomonowicza i wygrał dla niego przetarg na najlepsze sklepy pod Wielką Wagą, dzięki czemu rada miejska przedłużyła z Żydem umowę dzierżawy. W latach 1784, 1787 i 1791 Wołowski z ramienia miasta był poborcą podatku podymnego⁴⁵.

W życiu osobistym różnie mu się układało. 3 listopada 1779 r. w kościele oo. Kapucynów wziął ślub z wdową Wiktoria Szeferową⁴⁶. Po śmierci żony postanowił się ożenić ponownie. W 1786 r. kuria biskupia wydała owdowiałemu Wołowskiemu zgodę na wzięcie ślubu z Teklą Kromerową⁴⁷. Ceremonię ślubną przeprowadził w kościele oo. Kapucynów jezuita Józef Putanowicz⁴⁸. Wołowski był człowiekiem zamożnym, o czym świadczą

⁴¹ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–179. Obecny m.in. przy chrztinach Józefa Nowomiejskiego (17 listopada 1771 r.), Józefa Franciszka Wirhowskiego (6 czerwca 1775 r.), Walentego Kazimierza Gultbergier (14 lutego 1779 r.), Józefa Dancygiera (22 października 1779 r.); mf. 5–180: Pawła Staszowskiego (16 stycznia 1781 r.).

⁴² APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1287 (Akta Dep. Ekonom. i Ekonomii Miejskiej Krak.), s. 38. Kontrakt tenuty gruntu Grzymałów-Montelupiewskie na lat 14 zawarty 7 kwietnia 1787 r., między Departamentem Ekonomicznym magistratu miasta Krakowa a piwowarem Antonim Kamińskim i Zofią z Zarembów małżonką. Wołowski z ramienia stanu trzeciego, jako członek Departamentu Ekonomicznego.

⁴³ Ibidem, s. 128–129. Kontrakt na arendę sklepów w Rynku krakowskim, koło Ratusza między Departamentem Ekonomicznym magistratu Krakowa a Abrahamem Salomonowiczem, zawarty 14 sierpnia 1787 r.

⁴⁴ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1289 (Akta Dep. Ekonom. i Ekonomii Miejskiej Krak.), s. 32, 34–35. Licytacja kramików 10 sierpnia 1792 r., „trzymał *infidelis* Spytkowski 288”, „Imć pan Wołowski na Spytkowskiego ofiarował 290”, 6 września 1792 r. zawarcie trzyletniego kontraktu dzierżawy między Marcinem Bednarskim, kasjerem Generalnym Miasta Stołecznego Wydziałowego Krakowa a Abrahamem Salomonowiczem, oraz informacja, że 10 sierpnia wygrał licytację.

⁴⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 2837 (Reg. exact.), s. 573, 591, 689.

⁴⁶ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf. 5–218, s. 134.

⁴⁷ AKMKr, AEP 112, s. 193.

⁴⁸ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf–5–218, s. 237. Świadcami na

wzmianki o posiadaniu przez niego kamienic przy ul. Siennej i Mikołajskiej⁴⁹. Podczas jedynej wizyty w Krakowie 19 czerwca 1787 r., Stanisław August Poniatowski przyjął na audiencji na Wawelu magistrat krakowski. W swoim dzienniku syndyk miejski Filip Lichocki zanotował nazwiska 21 osób, które dostąpiły zaszczytu ucałowania ręki królewskiej. Był wśród nich Michał Wołowski, rotmistrz⁵⁰. Wskazuje to, iż musiał cieszyć się wielkim zaufaniem i poparciem w radzie miejskiej.

W sierpniu 1791 r. odbyły się wybory sędziów miejskich apelacyjnych oraz plenipotentów na sejm⁵¹. W Krakowie na zebranie wydziałowe (gdyż wybory odbywały się w trybie dwustopniowym) spośród 13 kandydatów wybrano pięciu deputatów. Najwięcej głosów, bo aż 229, przy 21 sprzeciwiających się otrzymał właśnie Wołowski⁵². Jako dyrektor wydziałowego miasta Krakowa przewodniczył zebraniom elekcyjnym miast wydziału krakowskiego. 13 marca 1792 r. udzielono mu specjalnej instrukcji⁵³. Wraz z projektem miasta⁵⁴ opracowanym na zlecenie Komisji Policji „Urządzenie wewnętrzne miasta”, został wysłany jako nowy plenipotent do Warszawy. Między innymi dzięki jego staraniom upadł projekt delegacji kazimierskiej, która obstawała przy zachowaniu niezależności Kazimierza względem Krakowa.

W listach przesyłanych do miasta ze stolicy relacjonował, do kogo udało mu się dotrzeć zabiegając o protekcję. Po kilka razy bywał u posła krakowskiego Stanisława Sołtyka oraz podkanclerzego koronnego Hugona Kołłątaja⁵⁵. Wielokrotnie odwiedzał marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego Ignacego Potockiego oraz posła poznańskiego Stanisława Wyszogotę

ślubie byli rajcy krakowscy: Jan Laskiewicz, Karol Like, Maciej Bednarski oraz obywatel krakowski Jan Lekszycki.

⁴⁹ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Cast. Crac. Rel. 207, s. 1505; sygn. Castr. Crac. Ins. 505, s. 1460.

⁵⁰ *Kraków za Stanisława Augusta w relacjach F. Lichockiego, A. Naruszewicza, J. F. Zollnera*, oprac. Izabela Kleszczowa, Kraków 1979, s. 172.

⁵¹ *Ibidem*, s. 597.

⁵² *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. 5, red. Artur Eisenbach, Jerzy Michalski, Emanuel Rostworowski, Janusz Woliński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 17.

⁵³ Bałaban uważał, że miasto reprezentował już od lutego; M. Bałaban, *Historia Żydów...*, s. 553; por. *Materiały do dziejów...*, t. 5, s. 334.

⁵⁴ Przewidywał podział miasta na cyrkuły. Kazimierz i Miasto Żydowskie miały stanowić II cyrkuł [przyp. aut.].

⁵⁵ List Wołowskiego do magistratu z 17 marca 1792 r., *Materiały do dziejów...*, t. 5, s. 336.

Zakrzewskiego⁵⁶. W ostatnim liście przed wyjazdem do Krakowa donosił, że gdyby się miało coś wydarzyć nieoczekiwanego w czasie jego podróży powrotnej, to sprawy Krakowa będą pilnować warszawscy adwokaci Franciszek Barss i Adam Mędrzecki⁵⁷. Zgodnie z udzielonymi pełnomocnictwami zakulisowo przeciwdziałał delegacji żydowskiej, która starała się, aby Żydzi nie byli pozywani w pierwszej instancji do sądu miejskiego kazimierskiego. Domagał się, aby byli pozywani przed sąd cyrkularny zjednoczonego Krakowa⁵⁸.

Spróbujmy odtworzyć dalsze dzieje Wołowskiego, po zakończeniu Sejmu Czteroletniego. Podobnie jak inni zamożni mieszczanie chętnie skupował grunty⁵⁹. Mógł sobie na to pozwolić, gdyż przez pewien czas sprawował funkcję wójta krakowskiego. W okresie rządów trzeciomajowych (1792) pobierał z kasy miejskiej 250 zł pensji kwartalnej⁶⁰. Długo nim nie mógł być, gdyż jeszcze w tym samym roku ponownie wymieniono go w spisie jako rotmistrza⁶¹. W Krakowie przebywał krótko, gdyż musiał ponownie udać się w delegację. Wraz z Janem Kasparym, jako przedstawiciel miasta, jeździł na żądanie konfederacji targowickiej do Warszawy, a następnie na obradujący sejm w Grodnie⁶².

Nie uczestniczył w całości obrad, gdyż w międzyczasie w Krakowie złożył rezygnację z zajmowanych stanowisk. Dnia 12 lipca 1793 r. Michał Wołowski zrezygnował z funkcji rothmagistra (rotmistrza) oraz wystąpił z cechu krawieckiego⁶³. Być może uczynił to na znak protestu, gdyż nie chciał już dłużej swoim nazwiskiem firmować magistratu, który przystąpił

⁵⁶ List Wołowskiego do magistratu z 21 marca 1792 r., *Materiały do dziejów...*, t. 5, s. 338. W kwietniu 1792 r. Zakrzewski został wybrany prezydentem Warszawy.

⁵⁷ List Wołowskiego do magistratu z 28 marca 1792 r., *Materiały do dziejów...*, t. 5, s. 380.

⁵⁸ List Wołowskiego do magistratu z 24 marca 1792 r., *Materiały do dziejów...*, t. 5, s. 371. Bałaban błędnie go datuje na 4 marca 1792 r., por. M. Bałaban, *Historia Żydów...*, s. 553.

⁵⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1301 (Protokoły Memoriałów do Mag. M. Krakowa podawane), s. 77. W 1792 r. podczas publicznej licytacji wydał 61 zł na zakup ogrodów za Nową Bramą (aktualnie wylot ul. Siennej).

⁶⁰ Ibidem, s. 151.

⁶¹ APKr, Akta Konfederacji Targowickiej Województwa Krakowskiego, sygn. IT 205, s. 29. Specyfikacja osób na urzędach 11 września 1792 r. (zapewne z okazji ostatniego zebrania magistratu przed uznaniem władzy konfederacji targowickiej); Michał Wołowski (Wotowski), gminny i rotmistrz.

⁶² Mirosław Frančić, *Oświeceniowy Kraków lat 1764–1795*, [w:] *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, red. Jan Dąbrowski, Kraków 1957, s. 257.

⁶³ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 556 (Cons.), s. 215.

rok wcześniej do konfederacji. Możliwe także, iż zdobył zbyt mocną pozycję i został zmuszony do rezygnacji z zajmowanych stanowisk.

Warto wspomnieć, iż w 1793 r. odbierał kwity z Komisji Kwaterniczej za raty wpłacane przez gminę żydowską⁶⁴. W tym samym roku kupił kolejne grunty. Wołowski wraz z małżonką nabyli od Wincentego Miłoszowskiego dobra Zawada wraz z przyległościami⁶⁵. Kariera polityczna trwała jednak dalej, gdyż w styczniu 1794 r. ponownie został wybrany ławnikiem i reprezentantem pospólstwa krakowskiego⁶⁶. Wychodząc już poza omawiany okres, można dodać, iż Michał Wołowski wydzierżawił w 1796 r. piwnicę w swojej kamienicy na skład wódek dla bogatego Żyda Pinkasa Herszłowicza Zielenieckiego⁶⁷. Ustalenie kolejnych etapów życia Wołowskiego wymaga dalszej kwerendy źródłowej i nie jest już przedmiotem niniejszego artykułu.

Przykłady Wołowskiego, Bogucickiego, Rafałowicza, Dobrowolskiego pokazują, że możliwa była integracja z mieszczaństwem krakowskim. W odróżnieniu od XVII w., w XVIII w. podobne przypadki występowały częściej, choć nadal dotyczyły bardzo nielicznej grupy neofitów żydowskich.

Za pewien wskaźnik obrazujący stopień zamożności konwertytów, możliwości asymilacji, wskazujący na wykonywane przez nich zawody, można uznać wpisy do ksiąg prawa miejskiego. Już od lat trzydziestych i czterdziestych XVIII w. zwiększała się w Krakowie stopniowo liczba przyjmowanych do prawa miejskiego neofitów. W latach pięćdziesiątych przyjęto ośmiu (trzech w 1751 r.), a w okresie 1760–1764 sześciu⁶⁸. W okresie stanisła-

⁶⁴ APKr, Księgi ziemskie krakowskie, sygn. Terr. Crac. Nov. 66, s. 1051–1053.

⁶⁵ APKr, Księgi ziemskie krakowskie, sygn. Terr. Crac. Nov. 66, s. 675; Akta miasta Krakowa, rkps 1322 (Libri Epistol. Urbis Crac.), s. 28. W 1787 r. przez pół roku dzierżawił zakordonową wieś Gaj. W sprawie niepłacenia przez tą wieś podatku dubeltowego magistrat krakowski pisał petycję do cesarza Józefa II Habsburga.

⁶⁶ APKr, Księgi ziemskie krakowskie, sygn. Terr. Crac. Nov. 66, s. 1274; Z. Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa...*, s. 264.

⁶⁷ APKr, Akta cyrkularne, sygn. III/178/6b, s. 1299–1300.

⁶⁸ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1429 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 158, 160, 162–163, 168–169, 173; rkps 1430, s. 11, 21, 25, 30–31, 42, 46; A. Kaźmierczyk, *Converted Jews...*, s. 43. Józef Krestomski (23 września 1750 r.), Antoni Skotnicki (1 marca 1751 r. krawiec), Józef Krzyżanowski (3 czerwca 1751 r.), Józef Nowicki (13 grudnia 1751 r. szewc), Józef Wołski (21 czerwca 1752 r.), Wojciech Wielkodworski (28 lutego 1753 r. krawiec), Antoni Błoński (27 kwietnia 1757 r. krawiec), Stanisław Krupiński (19 października 1759 r. szewc), Wojciech Trzciański (27 lutego 1760 r. kramarz), Józef Krzyżanowski (9 września 1761 r. krawiec), Franciszek Zakluczeński (12 sierpnia 1763 r. krawiec), Bartłomiej Kulczycki (18 sierpnia 1764 r.).

wowskim, tj. w latach 1764–1794 do księgi przyjęć prawa miejskiego krakowskiego wpisano w sumie dziesięciu konwertytów⁶⁹. Co do ośmiu z nich mamy pewność, iż byli oni konwertytami z judaizmu. Najwięcej, bo aż trzech wpisano do katalogu obywateli krakowskich w 1764 r., dwóch zaś w 1789 r.⁷⁰ Wielokrotnie przyjęcie do prawa miejskiego możliwe było dzięki udzielonemu poparciu przez archiprezbitera bazyliki NMP. Dzięki odpowiedniej rekomendacji chrzcącego lub starszego cechu (mając na uwadze ubogi stan katechumena) rada miejska zwalniała konwertytów z uiszczania miastu zwyczajowych opłat⁷¹. Na ogół zresztą pozytywna opinia wystawiona neoficie przez mistrza cechowego wiązała się z planowanym przyjęciem go w poczet braci cechowych⁷². Bywały jednakże sytuacje, gdy wpływowymi protektorami okazywała się bogata szlachta lub mieszczenie⁷³. Tak było w przypadku Michała Lipnickiego, który w 1764 r. dzięki wstawiennictwu Karola Wielopolskiego, margrabiego myszkowskiego, chorążego wielkiego koronnego i starosty krakowskiego⁷⁴ przyjęty został do prawa miejskiego

⁶⁹ APKr, Akta miasta Kazimierza, sygn. K359 (Prothocollon susceptionis iuris civilis), s. 59–60, 62, 72. Protokół przyjęć do prawa miejskiego kazimierskiego, lata 1772–1793: Józef Grudziński (25 czerwca 1783 r.) – nie wiadomo, czy konwertyta z judaizmu, Franciszek Marczewski (25 sierpnia 1783 r. szewc), Stanisław Majowski (20 października 1788 r.), Karol Marian Majowski (3 czerwca 1786 r.) – nie wiadomo, czy konwertyta z judaizmu. Brak analogicznych danych z protokołu przyjęć do prawa miejskiego kleparskiego.

⁷⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1430 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 53–54, 90–91, 97, 109, 168, 171. Michał Lipnicki (21 lipca 1764 r. chirurg), Józef Kwieciński (16 września 1764 r. szewc), Jakub Dobrowolski (7 listopada 1764 r. krawiec z Kazimierza), Stanisław Majowski (17 stycznia 1789 r. krawiec), Józef Szymański (1 marca 1777 r. kramarz), Kazimierz Wtorkowski (5 października 1774 r.), konwertyta, ale nie wiadomo, z jakiego wyznania, Józef Grudziński (6 czerwca 1789 r.), Michał Józef Chęciński (13 kwietnia 1776 r.).

⁷¹ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1430 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 91. Józef Nowakowski (17 grudnia 1774 r. szewc), który „ex quo ad fidem conversus nihil dedit”.

⁷² Rekomendacje starszych cechowych otrzymali Józef Kwieciński i Stanisław Majowski.

⁷³ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1430 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 96. Antoni Kozubowski (12 marca 1776 r.) za rekomendacją Franciszka Kozubowskiego chirurga i rothmagistra miejskiego.

⁷⁴ APKr, Cechy chirurgów i cyrulików w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. AD 6, s. 119. Wstępując do cechu przedstawił świadectwo chrztu podpisane przez Karola Wielopolskiego, a potwierdzone przez notariusza Jakuba Tobolskiego: „Ponieważ metryki nie masz u Panny Maryi, ani u Wszystkich Świętych neofity Michała z dłożeniem przezwiska, który teraz potrzebuje; daję mu testimonium, jako od świętej pamięci żony mojej [Elżbiety Mniszchówny] był oddany malinkim na wychowanie do Pani Kozicki[ej] administratorowej Hroberski[ej], i że był ochrzczony. Datum w Krakowie 20 lipca 1764.”

krakowskiego, a następnie wstąpił do cechu chirurgów. W 1789 r. został starszym tego cechu⁷⁵. Wielokrotnie wykonywał on obdukcje na zlecenie sądu grodzkiego⁷⁶.

Niewykluczone, że oprócz cechów krawieckiego, szewskiego, kramarskiego (typowe zajęcia żydowskie) konwertyci żydowscy wstępowali także do innych zgromadzeń rzemieślniczych. Domniemywać można, iż Marcin Krzyżanowski⁷⁷, starszy cechu mieczników, szpadników i szlifierzy krakowskich był również pochodzenia żydowskiego⁷⁸. Świadczy o tym jego spór w sądzie cechowym z nieposłusznym czeladnikiem Dominikiem Sawickim (1757), który wypominał mu jego korzenie⁷⁹.

Drugim niezwykle istotnym wskaźnikiem pokazującym stopień integracji neofitów ze społecznością katolików była liczba zawieranych związków małżeńskich z urodzonymi katolikami. Księgi metrykalne krakowskie nie są miarodajnym źródłem, gdyż bardzo często nie zaznaczano, że związek małżeński zawierał konwertyta (np. oba małżeństwa Michała Wołowskiego). Działo się tak zwłaszcza wtedy, gdy chodziło o osobę chrzczoneą w innej parafii lub przybyłą do miasta. Wydaje się jednak, że małżeństwa konwertytów z katolikami należały do rzadkości⁸⁰.

⁷⁵ APKr, Cechy chirurgów i cyrulików w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. AD 16, s. 17, 23; Akta miasta Krakowa, rkps 1430 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 46. 21 lipca 1764 r. przyjęty do prawa miejskiego krakowskiego na instancję chorążego, 15 *marcas dedit [pro] pulvere et bombardis*.

⁷⁶ APKr, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. Cast. Crac. Ins. 505, s. 948, 1460, 1484. Jako mistrz miał prawo do swoich czeladników: Antoniego Biernackiego i Walentego Jachymskiego.

⁷⁷ APKr, Akta miasta Krakowa, rkps 1429 (Libri Iuris Civ. Crac.), s. 166. 17 lutego 1752 r. w księdze przyjęć, jako Marcin Krzyżański, obywatel krakowski, pochodzący z Lwowa, *ensifer* (miecznik), dał 12 marek, 20 florenów.

⁷⁸ Zbigniew Bocheński, *Krakowski cech mieczników*, BK nr 92, Kraków 1957, s. 89. Był także Królem Kurkowym, rotmistrzem miejskim 1781, starszym szkoły rycerskiej, prowizorem kościoła św. Macieja, sędzią cyrkułu pierwszego krakowskiego i sądu kryminalnego w 1794 r.

⁷⁹ APKr, Cechy rusznikarzy, mieczników, szpadników [i szlifierzy] w Krakowie, sygn. AD 209, s. 51–54. Czelnik zarzucał swojemu mistrzowi: „Coś Ty jest, czyli Ormianin, czy Rusin, Grek, a podobno Żyd. Ja jestem miejski synek lepszy od Ciebie, potwierdź miejskie prawo.” Podczas wymierzania mu kary chłosty zniesławiał Krzyżanowskiego krzycząc do niego: „*o malitia Judaeorum*.”

⁸⁰ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii NMP, mf 5–218, s. 52; mf 5–217, s. 12. 21 I 1776 – J. Paciorkowski w bazylice NMP pobłogosławił małżeństwo pomiędzy Michałem Niedzielskim, konwertytą z judaizmu i Ewą Nowakowską. 31 stycznia 1758 r. – Archiprezbiter Jacek Łopacki potwierdził w bazylice NMP małżeństwo Gabriela Nowo-

Długie poszukiwanie partnera życiowego nie sprzyjało integracji z katolickim społeczeństwem. Przeszkodę również stanowił status majątkowy konwertyty, gdyż na ogół były to osoby niezamożne, żyjące z pracy dorywczej, często zmieniające miejsce zamieszkania. To również nie pomagało w nawiązywaniu kontaktów towarzyskich.

Niektóre sytuacje sprzyjały zawieraniu związków małżeńskich między neofitami a katolikami, zwłaszcza gdy nie było między nimi znaczącej różnicy w statusie materialnym. Znamienny jest przypadek ubogiego mieszczanina kazimierskiego Jana Gębalskiego, który wraz z żoną – neofitką suplikował w 1780 r. do sędziego wielkorządowego Józefa Wielogłowskiego. Żona prosiła sędziego o protekcję: „abyś WP Dobrodziej raczył w to wejrzeć a mnie krzywdy nie dopuszczał czynić abym na ostatnie pośmiewisko i upadek osobliwiej nieprzyjaciół wiary świętej nie przyszła”⁸¹. Na zawarcie związku z neofitą decydowały się także chętnie osoby owdowiałe (por. I małżeństwo Michała Wołowskiego)⁸².

Zdaniem Emanuela Ringelbluma, decyzja neofity o zawarciu związku małżeńskiego z partnerem, wychowanym w wielopokoleniowej rodzinie o tradycyjnym katolickim światopoglądzie, mogła być źródłem konfliktów rodzinnych. Nie brak informacji, że dochodziło do sytuacji, w których, w mieszanych małżeństwach, jedna strona opuszczała drugą. Neofici byli raczej skłonni zawierać małżeństwa z innymi neofitami. Sądziło się, iż małżeństwa z katolikami będą nieudane, niedobrane, z powodu głęboko zakorzenionych przesądów, które wobec nich mieli katolicy⁸³. Zgody

miejskiego, konwertyty z judaizmu z jego małżonką Marianną.

⁸¹ APKr, Księgi wielkorządów krakowskich, sygn. IT 91, bp. Gębalski skarżył się, że na mocy decyzji magistratu miejskiego musiał pozbyć się Żydów. Stracił dochody z czynszów, popadł w długi. Urząd miejski przeprowadzał egzekucję do jego majątku. Groziła mu utrata domu, który stanowił zabezpieczenie wierzytelności. Wspominał również, iż ma małżonkę „nawróconą z żydowskiej wiary”. Martwił się o losy swojego małżeństwa. Obawiał się także reakcji ludzi.

⁸² APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii Wszystkich Świętych, mf–359, s. 66; parafii św. Szczepana, mf–5–296. W kolegiacie Wszystkich Świętych 20 listopada 1773 r. za zgodą sufragana Franciszka Potkańskiego i kurii ślub wziął Jakub Janicki młodzieniec (konwertyta, przybyły do Krakowa z Warszawy) z wdową Katarzyną Kielcową. 3 czerwca 1776 r. za zgodą urzędu konsystorskiego Maciej Gębczyński, wikary kościoła św. Szczepana ratyfikował małżeństwo pomiędzy Wincentym Lewandowskim, lat ok. 40, konwertytą z judaizmu a Marianną Klockową wdową.

⁸³ Emanuel Ringelblum, *Żydzi w świetle prasy warszawskiej w. XVIII-go*, „Miesięcznik Żydowski” 1932, R. 2, t. 1, z. 1–6, s. 80.

biskupa dla proboszcza wymagano właśnie dla przeprowadzenia ceremonii małżeństwa między konwertytami z różnych wyznań. Na mocy specjalnego instrumentu udzielonego mu przez kurie, prepozyt kolegiaty św. Floriana, proboszcz św. Szczepana, Stanisław Patelski 29 marca 1776 r. połączył związkiem małżeńskim niedawnego luteranina Henryka Timella z Saksonii (ochrzczony w kościele oo. Kapucynów) z Anną Czechowską, konwertytką z judaizmu. Ich macierzystą parafią stał się kościół św. Szczepana⁸⁴. Analogiczny przypadek miał miejsce w Dukli w 1766 r.⁸⁵ Należy przypuszczać, że podobne przypadki notowano także w innych miastach.

Kościół obawiał się, że małżeństwa neofitów między sobą nie będą sprzyjały integracji ze społeczeństwem chrześcijańskim. Zachodziło poważne podejrzenie, że neofici (gdy oboje wyznawali wcześniej judaizm) będą potajemnie obchodzić święta żydowskie i nie pozbędą się obyczajów wyniesionych z domu. Takiego rodzaju związki jednak też się zdarzały. 6 października 1782 r. Piotr Rydułski, prepozyt św. Szczepana i prefekt Seminarium Akademickiego Archidiecezjalnego ratyfikował małżeństwo pomiędzy żydowskimi konwertytami Piotrem (lat 36) i Anną (lat 25) Świętkowskimi⁸⁶.

W określonych wypadkach kuria biskupia zajmowała stanowisko w stosunku do kwestii zawierania nowego małżeństwa przez neofitów, których małżonkowie pozostawali w judaizmie. Sprawdzano, czy nie ma jakichś przeszkód prawnych do ogłoszenia zapowiedzi przedślubnych i ślubu. Kościół musiał rozwiązać problem, gdy neofita nie przeprowadził rozwodu ze swoim małżonkiem żydowskim przed zawarciem drugiego małżeństwa z katolikiem. Niekiedy kobieta (współmałżonka) wyznająca judaizm była pozywana przez neofitę do sądu biskupiego. W wypadku mężczyzny sprawa była prosta, gdyż mógł się rozwieść zgodnie z prawem żydowskim. W takich sytuacjach powoływana była specjalna komisja kościelna,

⁸⁴ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii św. Szczepana, mf 5–296.

⁸⁵ AKMKr, AEP. 98, s. 206–207.

⁸⁶ APKr, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii św. Szczepana, mf–296, s. 333. Ochrzczeni zostali przez Rydułskiego 19 maja 1782 r. w niedzielę w Zielone Świątki w kościele św. Szczepana. Anna pochodziła z Leska w województwie sandomierskim, a Piotr z Końskowoli w województwie lubelskim. Prawdopodobnie przy zatwierdzeniu małżeństwa uwzględniono fakt, że wraz z nimi ochrzczony został ich kilkumiesięczny synek Jan. PP i Ass. podczas chrztu byli przedstawiciele znanych rodów mieszczańskich: Lucja Czałczyńska, Anna Wolfowa, Zofia Kochowa, Gotfryd Opler i Marianna Kromerowa.

która przepytywała zainteresowane osoby. Przypadki te miały jednak miejsce w dobrach siewierskich biskupa krakowskiego, a nie w aglomeracji krakowskiej⁸⁷.

Zaprezentowane koleje losu Michała Wołowskiego pokazują, iż nie tylko była możliwa pełna integracja żydowskich konwertytów z chrześcijańską większością (rzymsko-katolicką oraz protestancką), ale mogli oni nawet uzyskać wysokie stanowiska urzędnicze w administracji miejskiej. Jednak większość żydowskich konwertytów w Krakowie w II poł. XVIII w. z reguły nie osiągała sukcesów ani zawodowych, ani osobistych, a o pozycji Wołowskiego mogła jedynie pomarzyć. Przeważnie mieli oni poważne problemy, aby ułożyć sobie życie w obcym dla nich środowisku. Rzadko wstępowali w związki małżeńskie z katolikami. Ci którym udało się odnaleźć w nowej rzeczywistości, kontynuowali wykonywane wcześniej zajęcia. Trudnili się krawiectwem, szewstwem, kramarstwem. Inni zaś wykonywali tzw. wolne zawody, zostając np. chirurgami. Ze względu na szczególne umiejętności językowe (znajomość j. hebrajskiego) zostawali tłumaczami lub też gdy opanowali kancelaryjną łacinę, mogli pracować jako pisarze, czy też sędziowie. Niektórzy, jak Wołowski, robili karierę w cechach rzemieślniczych zostając magistrami cechowymi⁸⁸. Przykład Bogucickiego ujawnia, iż możliwe było także dla neofity zostać księdzem i profesorem Szkoły Głównej Koronnej.

Trudno odpowiedzieć na pytanie, dlaczego nieliczni konwertycy z powodzeniem integrowali się ze społeczeństwem mieszczańskim, a większości z nich to się nie udawało. Z reguły decydowało szczęście, znalezienie przez Kościół odpowiednio zamożnych i troskliwych rodziców chrzestnych⁸⁹, czy też nabyte uprzednio przez neofitę kwalifikacje zawodowe. Zestawiając ze sobą życiorysy Michała Wołowskiego i Hieronima Rubinkowskiego można uznać, iż w XVIII w. proces wchodzenia konwertytów żydowskich w struktury mieszczańskie był dużo łatwiejszy niż w XVII w. Jednakże

⁸⁷ AKMKr, AEP. 101, s. 609, 614, 624.

⁸⁸ APKr, Cechy szewców w Krakowie, Kazimierzu i Kleparzu, sygn. AD 1201, s. 247–248. Mniej jest informacji w aktach cechów kazimierskich i kleparskich, ale w tych korporacjach żydowscy konwertycy także mogli zrobić karierę, np. Franciszek Marczowski, konwertyta z judaizmu został starszym cechu szewców kazimierskich. W 1787 r. miał sprawę w sądzie cechowym o przyjmowanie czeladników z zagranicy bez wiedzy cechu.

⁸⁹ Np. APKr, Akta miasta Chrzanowa, sygn. Dep. 53, s. 88–90. Antoni Krzoska, mieszczanin chrzanowski w swoim testamencie z 1778 r. zapisał przechrzczanie z Krakowa 3 zł.

masowe wchodzenie osób pochodzenia żydowskiego do elit miejskich było zjawiskiem charakterystycznym dopiero dla XIX w. Wtedy zaczęło się tworzyć społeczeństwo homogeniczne, gdy zaborca austriacki zniósł bariery administracyjne.

SUMMARY

The Career of Michał Wołowski – a Jewish Convert. Example of Successful Integration into the Milieu of Krakow Life and Society in the Second Half of the 18th Century (a comparative study)

In the 18th century, more and more Jews took the sacrament of baptism in converting to Roman Catholicism. In the first and second half of the century, conversion was sought by more than 540 Jews in Krakow parishes and religious convents. The ceremony of baptism was usually conducted by a local priest, and during the time of King Stanisław August Poniatowski, the church and convent of the Reformed Franciscans was the most important missionary centre, where Jews were often baptized. Most of the neophytes came from the lower classes, the main reason of change being the desire to improve one's own material status.

The Church, fearing apostasy, willingly supported these new Christians financially and logistically, finding them wealthy godparents (usually wealthy inhabitant of Krakow or Kazimierz), backing them financially by donations from various ecclesiastical foundations and by finding them employment. Unfortunately, few of them managed to make a real career or reach any significant professional position. In the academic writing regarding conversion, so far, only the names of two persons of Jewish origin to reach any position have appeared, namely Józef Bogucicki (Professor of The Main School of the Crown, today the Jagiellonian University) and Jan Onufry Rafałowicz (a scribe of the *jurydyka Retoryka* district). This paper presents the life of Michał Wołowski, a Jewish neophyte, who came to Krakow from the Ukraine and was accepted into municipal law in 1761, owing to the protection of Jacek Łopacki, the Archpriest of Mariacki (St. Mary's) Church. He then entered the tailors' guild in Krakow where, relatively quickly, he became a master. He accumulated wealth to some extent, reflected by the fact that he possessed two townhouses in the city. He was also chosen as a tax collector of the *podymne* (a tax on houses) and a city service officer responsible for one urban quarter. His status rose during the Great *Sejm*, when he was sent on a mission to Warsaw as the city plenipotentiary.

The paper presented here is a continuation of the studies on the occupational structure and social backgrounds of the enlightened middle classes of Krakow. The author has used registry books as well as books of baptism and marriage more extensively than has been previously carried out.

JERZY GAUL

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

**Polonika w Archiwum Parlamentu w Wiedniu
(podsumowanie badań z lat 2002–2007)****Wstęp**

Badanie poloników w Austrii prowadzone w latach 1998–2002 w ramach porozumienia między Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych w Warszawie i Generalną Dyрекcją Archiwum Państwowego w Wiedniu koncentrowało się głównie na zasobie Archiwum Państwowego¹. Pełny obraz poloników w archiwach Austrii wymaga uwzględnienia także archiwów niepaństwowych, takich jak archiwa krajów związkowych (Landesarchive) i archiwa miejskie (Stadtarchive), podległych poszczególnym rządom krajowym, oraz archiwa kościelne (Kirchliche Archive)².

Interesujące polonika występują w Archiwum Parlamentu w Wiedniu. Początki parlamentaryzmu austriackiego sięgają Wiosny Ludów, gdy w 1848 r. zwołano w Wiedniu pierwszy sejm konstytucyjny, przeniesiony później do Kromieryża na Morawach, gdzie wkrótce zakończył swoje obrady w związku z rozpoczęciem przez cesarza Franciszka Józefa I rządów neoabsolutystycznych. Działalność parlamentarną wznowiono w 1861 r. w Wiedniu po rozpoczęciu rządów konstytucyjnych, a zakończono wraz z upadkiem monarchii austro-węgierskiej w 1918 r. (obradę zawieszono po wybuchu wojny w 1914 r., a po przejściu władzy przez cesarza Karola I wznowiono 30 maja 1917 r.). Rada Państwa (Reichsrat) składała się z dwóch izb: Izby Posłów (Abgeordnetenhaus) i Izby Panów Rady Państwa (Herrenhaus)³.

¹ *Polonika w Austriackim Archiwum Państwowym (Polonica im Österreichischen Staatsarchiv) 1772–1918*, oprac. Jerzy Gaul, Warszawa 2003.

² Przegląd badań zob. Jerzy Gaul, *Polonika w archiwach austriackich*, „Archeion” 2010, t. CX, Warszawa 2010, s. 118–144.

³ Oswald Knauer, *Das Österreichische Parlament von 1848–1918*, Wien 1969; Józef Buszko, *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*, Warszawa 1996; *Das*

Archiwum Parlamentu (Parlamentsarchiv) w Wiedniu podlega Dyrekcji Parlamentu i jest częścią służby parlamentarno-naukowej, wchodząc w skład Oddziału Parlamentarnej Dokumentacji, Archiwum i Statystyki (Parlamentarische Dokumentation, Archiv und Statistik), na czele którego stoi dr Günther Schefbeck. Archiwum Parlamentu przechowuje m.in. akta polityczne oraz administracyjne Izby Posłów i Izby Panów z lat 1848–1918. Akta parlamentarne monarchii habsburskiej są uporządkowane według zasad registratury rzeczowej w fascykulach, których zakres został określony w instrukcji z 1888 r., a w ich obrębie chronologicznie, osobno dla Izby Posłów (34 fascykuly) i osobno dla Izby Panów (34 fascykuly)⁴.

Dla historii Polski archiwalia te mają duże znaczenie, po pierwsze, w związku z udziałem polskich posłów w pracach ustawodawczych parlamentu wiedeńskiego, co zostało dokumentowane w protokołach posiedzeń wydziałów i komisji oraz posiedzeń plenarnych, oraz w kwestionariuszach biograficznych, a po drugie, w związku z podejmowaniem na forum parlamentu zagadnień dotyczących spraw królestwa Galicji i Lodomerii oraz Śląska austriackiego.

Badania prowadzone przez autora w Archiwum Parlamentu w Wiedniu w latach 2002–2007 były skoncentrowane na Izbie Posłów. Materiały te zawierają liczne interpelacje posłów polskich oraz wnioski posłów innych

Österreichische Parlament, herausgegeben von der Parlamentsdirektion, Wien 1997, s. 67.

⁴ Einordnungs-Schema Archiv-Abgeordnetenhaus und Herrenhaus. Einordnungs-Schema der Archivalien des Abgeordnetenhauses des Reichsrats, Wien 1888: 1. Reichsrat; 2. Staats- und Verfassungsrecht; 3. Staatshalt (Budget); 4. Öffentliches Kreditwesen; 5. Staatskontrols- und Rechnungswesen; 6. Allgemeine Finanzdarstellungen und Finanzprojekte (Steuerreformprojekte); 7. Direkte Steuer; 8. Indirekte Steuer und Abgaben; 9. Zollwesen; 10. Geld- und Münzwesen, Maß und Gewicht, Punnzirung, Eichwesen; 11. Bank- und Kreditwesen; 12. Nationalbank, österreichisch-ungarische Bank (Eilung der Bankschuld); 13. Versicherungswesen, Sparkassen; 14. Gewehr, Industrie und Handel, Konsularwesen; 15. Transport- und Kommunikationswesen; 16. Post und Telegraphie, Portofreiheit; 17. Landes- und Bodenkultur; 18. Fideikomisse; 19. Lehen, Grundentlastung, Grundlasten, Propinationswesen, Contadinen und Colonenwesen; 20. Sozial-politische Gesetzgebung, Agrargesetzgebung (Agrarreform); 21. Politische Verwaltung; 22. Pressrecht, Vereins- und Versammlungsrecht; 23. Studien- und Unterrichtswesen; 24. Staatsdienst, Organisation und Behörden; 25. Kirchen- und Kultusangelegenheiten; 26. Heerwesen (Marine); 27. Zivilrecht (materielles); 28. Zivilrecht (formelles); 29. Strafrecht (materielles); 30. Strafrecht (formelles); 31. Bevölkerungswesen (Volkszählung, Matrikenwesen und Statistik); 32. Internationale Angelegenheiten; 33. Bosnien und Herzegowina; 34. Protokolle allgemeiner Ausschüsse.

narodowości (w tym ukraińskich) popierane przez posłów polskich lub dotyczące Galicji i Śląska austriackiego. Jak dotąd przejrzano następujące grupy rzeczowe: 1a. Dom cesarski, ministerstwa i urzędy centralne (Kaiserliches Haus, Ministerien und Zentralstellen) 1868–1918, w tym nominacje, odwołania i przypadki śmierci (Ernennungen, Enthebungen und Todesfälle); 1b/1. prezydium i registratura prezydialna (Präsidium Präsidialregistratur) 1861–1909; 20. polityka społeczna (Sozialpolitik); 21. zarząd polityczny, gmina i sprawa przynależności (Politische Verwaltung, Gemeinde, Heimatswesen); 22. prawo prasowe, stowarzyszeń i zgromadzeń (Pressrecht, Vereins- und Versammlungsrecht); 23a. szkoły wyższe (Hochschulen) 23b. szkoły średnie, zawodowe i przemysłowe (Mittelschulen, Fach- Gewerbeschulen); 23b. szkoły ludowe i nauczanie religii (Volksschulen, Religionsunterricht); 24. służba państwowa, organizacja i władze (Staatsdienst, Organisation und Behörden); 25. sprawy Kościoła i wyznań (Kirchen- und Kultusangelegenheiten); 26. wojskowość i marynarka (Heereswesen, Marine); 27a. kodeks cywilny, sprawy małżeńskie, rozwody (Bürgerliches Gesetzbuch, Ehesachen, Enteignung); 27b. prawo autorskie, handlowe i wekslowe (Urheber-Recht, Handels- und Wechselrecht); 28a. postępowanie procesowe i pozaprocessowe, urząd sądownictwa (Verfahren in und ausser Streitssachen, Gerichtsverfassung etc.); 28b. Ustawa o upadłościach (Konkursordnung); 28c. adwokaci, notariusze (Advokaten, Notare); 29. prawo karne (Strafrecht); 30. proces karny (Strafprozess); 31. sprawy ludności, spisy ludności, statystyka i emigracja (Bevölkerungswesen, Volkszählung, Statistik, Auswanderung); 32a. układy handlowe, celne i żeglugi (Handels-, Zoll- und Schifffahrtsverträge); 32b. układy różne (Verschiedene Verträge)⁵.

Prezydium (1a, 1b/1)

W badanych archiwaliach prezydialnych występuje m.in. korespondencja prezydenta Izby Posłów Franciszka Smolki⁶ w sprawach dworu cesarskiego, np. udział w mszy koronacyjnej w Peszcie w czerwcu 1867 r. polskich posłów:

⁵ Jerzy Gaul, *Polonika z lat 1861–1918 w Archiwum Parlamentu w Wiedniu*, „Archeion” 2005, t. CVIII, s. 353–371.

⁶ Smolka Franciszek, Galicja, poseł 1848–1849, 1861–1885, członek Izby Panów 1885–1899.

Florian Ziemiałkowskiego⁷, Mikołaja Zyplikiewicza⁸, Jana Czajkowskiego⁹ (nr 83); podniesienie ministra finansów Juliana Dunajewskiego¹⁰ do stanu rycerskiego 12 stycznia 1881 r. (nr 993); zwolnienie z urzędu ministra spraw zagranicznych hrabiego Agenora Gołuchowskiego¹¹ i nominacja Aloisa Aehrenthala¹² 25 października 1906 r. (nr 18471); przekazanie Wiktorowi Mataji¹³ kierownictwa ministerstwa handlu 17 listopada 1908 r. (nr 2725); mianowanie Stanisława Głębińskiego¹⁴ ministrem kolejnictwa 13 stycznia 1911 r. (nr 1825); powołanie Leona Bilińskiego¹⁵ na ministra finansów 21 lutego 1912 (nr 1468) i jego zwolnienie 9 lutego 1915 r. (4357); mianowanie ministrem szefa sekcji Zdzisława Morawskiego Dzierżykraj¹⁶ 1 lutego 1915 r. (nr 4352).

Zarząd polityczny, gmina i sprawa przynależności (21)

Wprowadzenie wyborów powszechnych, równych, bezpośrednich i tajnych w 1907 r. uważane było za ogromny sukces¹⁷. Posłowie z Galicji występowali zatem zdecydowanie przeciw nadużyciom popełnionym przez władze podczas wyborów. Interpelacje odzwierciedlały także napięcia występujące m.in. pomiędzy ludnością ukraińską i polską w Galicji. W trakcie XVIII sesji w 1908 r. pilne wnioski złożyli, m.in. Eugeniusz

⁷ Ziemiałkowski Florian dr, minister, Galicja, poseł 1848–1849, 1867–1869, 1873–1888, członek Izby Panów 1888–1900.

⁸ Zyplikiewicz Mikołaj, adwokat, Galicja, poseł 1861–1874, członek Izby Panów 1879–1887.

⁹ Czajkowski Jan dr, adwokat, Galicja, poseł 1867–1871, 1873–1879, członek Izby Panów 1895–1897.

¹⁰ Dunajewski Julian dr, profesor Uniwersytetu w Krakowie, Galicja, poseł 1873–1891, członek Izby Panów 1892–1907.

¹¹ Gołuchowski Agenor jr, hr., członek Izby Panów 1871–1918.

¹² Aehrenthal Alois, dyplomata austriacki, minister spraw zagranicznych Austro-Węgier 1906–1912.

¹³ Mataja Wiktor, minister handlu 1908–1911, minister opieki społecznej 1917–1918.

¹⁴ Głębiński Stanisław, Galicja, poseł 1901–1918.

¹⁵ Biliński Leon, profesor Uniwersytetu we Lwowie, Galicja, poseł 1879–1918.

¹⁶ Dzierżykraj Morawski Zdzisław, prawnik, od 1906 r. radca ministerialny w ministerstwie dla Galicji, 1915–1916 minister dla Galicji.

¹⁷ W. Wadl, *100 Jahre allgemeines Wahlrecht in Österreich*, „Carinthia I” 2007, t. 197, s. 459–471.

Petruszewicz¹⁸ (nr 946), oskarżający c. i k. władze o oszustwa wyborcze, i Semen Wityk¹⁹ oraz Jacko Ostapczuk²⁰ (nr 947), obciążający za to winą namiestnika Andrzeja Potockiego²¹.

Posłowie polscy zareagowali bardzo żywo na tragiczne zajścia podczas wyborów 19 czerwca 1911 r. do Rady Państwa w Drohobyczu. Doszło wtedy do interwencji wojska oraz do zabójstw i zranień licznych osób (28 zabitych i 10 rannych)²². W trakcie trwania XXI sesji parlamentarnej pilny wniosek (nr 515) złożyli 21 czerwca 1911 r. posłowie Herman Diamand²³, Ignacy Daszyński²⁴, Jędrzej Moraczewski²⁵ i Herman Liebermann²⁶. Dnia 27 czerwca (nr 516) interweniował Ernst Breiter²⁷. Natomiast 10 października 1911 r. poseł Zygmunt Klemensiewicz²⁸ złożył wniosek (nr 640) w sprawie odszkodowań dla rannych, jak również dla rodzin zabitych przez wojsko i żandarmerię.

Po wznowieniu obrad Rady Państwa w maju 1917 r. wiele uwagi poświęcono sprawom ludności cywilnej uciekającej przed wojskami rosyjskimi. Posłowie ukraińscy Lew Lewicki²⁹, Aleksander Kolessa³⁰, Eugen Petruszewicz i Wasyl Stepanyk³¹ złożyli 5 czerwca 1917 r. wniosek (nr 250), dotyczący położenia ewakuowanej ludności ukraińskiej z Galicji i Bukowiny. Dnia 26 czerwca 1917 r. posłowie Alfred Halban³², Rudolf Gall³³, Zygmunt

¹⁸ Petruszewicz Eugeniusz, Ukrainiec, Galicja, poseł 1891–1897, 1907–1918.

¹⁹ Wityk Semen, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

²⁰ Ostapczuk Jacko, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1911.

²¹ Potocki Andrzej, namiestnik, Galicja, zamordowany w 1908 r.

²² Andrzej Ajnenkiel, *Historia Sejmu Polskiego*, t. II, cz. 1. *W dobie zaborów*, Warszawa 1989, s. 143.

²³ Diamand Herman dr, poseł 1891–1897, 1907–1918.

²⁴ Daszyński Ignacy, Galicja, poseł 1897–1918.

²⁵ Moraczewski Jędrzej, Galicja, poseł 1891–1897, 1907–1918.

²⁶ Lieberman Herman dr, Galicja, poseł 1891–1897, 1907–1918.

²⁷ Breiter Ernst, Galicja, poseł 1885–1897, 1907–1918.

²⁸ Klemensiewicz Zygmunt, Galicja, poseł 1911–1918.

²⁹ Lewicki Lew, Ukrainiec, Galicja, poseł 1911–1918.

³⁰ Kolessa Aleksander, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

³¹ Stepanyk Wasyl, Ukrainiec, Galicja, poseł 1911–1918.

³² Halban Alfred dr, profesor Uniwersytetu we Lwowie, Galicja, poseł 1911–1918.

³³ Gall Rudolf, Galicja, poseł 1907–1918.

Lasocki³⁴, Zygmunt Marek³⁵ i Edmund Rauch³⁶ złożyli interpelację w sprawie uchodźców (nr 362), domagając się wydania przez rząd odpowiednich zarządzeń w celu ich ochrony³⁷.

Posłowie Kost Lewicki³⁸, Stefan Onyszkiewicz³⁹ i Lew Baczyński⁴⁰ złożyli 27 września 1917 r. wniosek (nr 621), dotyczący prowizorycznej odbudowy zdewastowanych obszarów Galicji Wschodniej, które zostały oswobodzone od inwazji rosyjskiej przez pomyślną letnią ofensywę w 1917 r. Dnia 2 października 1917 r. posłowie Cezary Haller⁴¹, Władysław Leopold Jaworski⁴², Hipolit Śliwiński⁴³, Głabiński i Andrzej Lubomirski⁴⁴ złożyli wniosek (nr 467), dotyczący uzupełnienia lub zmiany prawa o świadczeniach wojennych z 1912 r. (RGBl. 1).

Sprawy prasowe i stowarzyszeń (22)

W trakcie kwerendy zarejestrowano liczne dokumenty związane z interpelacjami, dotyczącymi spraw prasowych⁴⁵. Dnia 20 października 1899 r. Jakub Bojko⁴⁶, Jan Stapiński⁴⁷ i Daszyński wsparli wniosek (nr 117) posłów Johanna Resela⁴⁸ i Josefa Steinera⁴⁹, dotyczący zniesienia zakazu kolportażu broszur. Gdy powrócono do tej sprawy kilka lat później, Daszyński i Michał

³⁴ Lasocki Zygmunt hr. dr, radca ministerialny, Galicja, poseł 1911–1918.

³⁵ Marek Zygmunt dr, Galicja, poseł 1911–1918.

³⁶ Rauch Edmund, Galicja, poseł 1911–1918.

³⁷ Zygmunt Lasocki, *Polacy w austriackich obozach barakowych dla uchodźców i internowanych (Wspomnienia z czasów wojny światowej byłego posła do parlamentu austriackiego)*, Kraków 1929, s. 59.

³⁸ Lewicki Kost, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

³⁹ Onyszkiewicz Stefan, ks. grekokatolicki, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

⁴⁰ Baczyński Lew, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

⁴¹ Haller von Hallenburg Cezary, Galicja, poseł 1911–1918.

⁴² Jaworski Władysław Leopold, profesor Uniwersytetu w Krakowie, Galicja, poseł 1911–1918.

⁴³ Śliwiński Hipolit, Galicja, poseł 1911–1918.

⁴⁴ Lubomirski Andrzej, Galicja, członek Izby Panów 1888–1918.

⁴⁵ Z. Lasocki, *Polacy...*, s. 135.

⁴⁶ Bojko Jakub, Galicja, poseł 1897–1918.

⁴⁷ Stapiński Jan, Galicja, poseł 1907–1918.

⁴⁸ Resel Johann, Styria, poseł 1897–1901, 1905–1918.

⁴⁹ Steiner Josef, glazurnik, Czechy, poseł 1897–1901.

Olszewski⁵⁰ na sesji XVII w 1902 r. poparł wniosek (nr 287) posłów Tadeusza Rege⁵¹ i Engelberta Pernerstorfera⁵². Dnia 25 czerwca 1908 r. Ernst Breiter złożył pilny wniosek (nr 1094), dotyczący prześladowania prasy opozycyjnej w Galicji. Klemensiewicz, Diamand i Liebermann poparli 10 lipca 1917 r. interpelację (nr 444) posła Ernsta Zenkera⁵³, dotyczącą reformy prawa prasowego. Odnotować trzeba również wniosek (nr 687) przedłożony 26 września 1917 r. przez posła Zygmunta Klemensiewicza, dotyczący zmiany § 30 prawa o stowarzyszeniach i dopuszczenia kobiet do udziału w stowarzyszeniach politycznych.

Szkolnictwo wyższe (23a)

W trakcie kwerend przebadano także fascykuł związany ze sprawami szkolnictwa wyższego. Wniosek posła Daszyńskiego z 21 lipca 1911 r. (nr 290) dotyczył ustanowienia prawa, pozwalającego na wydzielenie fakultetów teologicznych, skasowania seminariów teologicznych i przekształcenia zakładów teologicznych w prywatne zakłady naukowe.

Liczne wnioski posłów polskich i ukraińskich dotyczyły konkretnych przedsięwzięć w szkolnictwie wyższym na terenie Galicji Zachodniej i Wschodniej. Dnia 29 maja 1898 r. przedłożono sprawozdanie komisji budżetowej (nr 1535), dotyczące zdobycia środków pieniężnych w celu wzniesienia nowego budynku dla kliniki okulistycznej c. k. Uniwersytetu Krakowskiego. Ostatecznie 21 maja 1898 r. przyjęto ustawę (nr 1511) w sprawie finansowania nowego budynku dla kliniki okulistycznej w Krakowie. Dnia 10 czerwca 1901 r. złożono wniosek (nr 951) posła Adama Doboszyńskiego⁵⁴, dotyczący wzniesienia dwóch budynków w Krakowie dla uniwersyteckiego instytutu higieny i związanego z nim zakładu badawczego środków żywności.

Posłowie z Galicji mają swój wkład także w rozwój szkolnictwa wyższego we Lwowie. Ustawę dotyczącą zebrania środków na budowę budynku instytutu anatomiczno-fizjologicznego Uniwersytetu we Lwowie (nr 713) podjęto 24 marca 1893 r. Ponieważ w 1894 r. przybył Uniwersytetowi

⁵⁰ Olszewski Michał, Galicja, poseł 1901–1918.

⁵¹ Reger Tadeusz, dziennikarz, Galicja, poseł 1907, 1911–1918.

⁵² Pernerstorfer Engelbert, Dolna Austria, poseł 1885–1897, 1901–1918.

⁵³ Zenker Ernst, pisarz, Dolna Austria, poseł 1911–1918.

⁵⁴ Doboszyński Adam dr, adwokat w Krakowie, Galicja, poseł 1901–1907.

Lwowskiemu nowy wydział lekarski⁵⁵, trwały zabiegi posłów galicyjskich o rozbudowę jego bazy materialnej. Dnia 27 stycznia 1895 r. przyjęto ustawę (nr 1084) dotyczącą zebrania środków na budowę dwóch budynków dla instytutu medycyny i jednego dla instytutu fizyki Uniwersytetu we Lwowie, i w tej sprawie 26 czerwca 1895 r. komisja budżetowa Izby Panów (nr 482) przedłożyła swoje sprawozdanie. Towarzyszyły temu wnioski (z 13 grudnia 1899 r. nr 442 i z lutego 1901 r. nr 346) posła Ludwika Ćwiklińskiego⁵⁶, dotyczące ustanowienia drugiego państwowego zakładu badań żywności i niektórych artykułów codziennego użytku w Galicji w połączeniu z fakultetem medycznym Uniwersytetu we Lwowie.

We Lwowie, oprócz uniwersytetu, istniała od 1844 r. cesarsko-królewska Akademia Techniczna. Na jej bazie powstała w 1877 r. c. k. Szkoła Politechniczna, działająca do 1918 r.⁵⁷

Sejm Galicyjski podjął uchwałę 13 lutego 1894 r. wzywającą rząd do utworzenia wydziału górniczo-hutniczego. Do realizacji tej uchwały nie doszło⁵⁸. W związku z tym dnia 7 marca 1900 r. w parlamencie wiedeńskim złożono wniosek (nr 532) posłów Jana Gustawa Roszkowskiego⁵⁹ i Kazimierza Rojowskiego⁶⁰, dotyczący ustanowienia oddziału zawodowego (wyższego) dla spraw górnictwa i hutnictwa w technicznej szkole wyższej we Lwowie. Wniosek ponowiono 12 lutego 1901 r. (nr 77). Do sprawy ustanowienia wydziału górniczo-hutniczego na politechnicznej szkole wyższej we Lwowie powrócono 27 czerwca 1907 r. we wniosku (nr 96) zgłoszonym przez posłów Głębińskiego i Józefa Buzka⁶¹ do ministra wyznań i nauczania. W związku z brakiem reakcji posłowie Roszkowski i Rojowski składali swój wniosek jeszcze wielokrotnie (20 stycznia, 12 marca i 24 października 1909 r.). Do utworzenia tego wydziału jednak nie doszło (także w czasach II Rzeczypospolitej). Tuż przed wybuchem I wojny światowej w roku akademickim 1913/1914 istniały w technicznej szkole wyższej we Lwowie wydziały inżynierii lądowej i wodnej, budownictwa (architektury),

⁵⁵ Leszek Podhorodecki, *Dzieje Lwowa*, Warszawa 1993, s. 132.

⁵⁶ Ćwikliński Ludwik dr, profesor Uniwersytetu we Lwowie, Galicja, poseł 1897–1902.

⁵⁷ Zbysław Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 65 nn.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 114.

⁵⁹ Roszkowski Gustaw Jan dr, profesor Uniwersytetu we Lwowie, Galicja, poseł 1885–1911.

⁶⁰ Rojowski Kazimierz, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1897–1900.

⁶¹ Buzek Józef, Galicja, poseł 1907–1918.

budowy maszyn i chemii technicznej, a oprócz tego odbywały się kursy górnicze, hutnicze i elektrotechniczne⁶². Warto odnotować wniosek (nr 668) posła Głabińskiego złożony 18 października 1917 r., dotyczący dopuszczenia kobiet do studiów chemiczno-technicznych na politechnicznej szkole wyższej we Lwowie.

Wiele kontrowersji wywoływały postulaty Ukraińców w sprawie własnego szkolnictwa wyższego. W 1890 r. Ukraińcy uzyskali katedrę literatury na Uniwersytecie Lwowskim. Częściowym zadośćuczynieniem postulatów ukraińskich, do czego przyczynił się namiestnik Michał Bobrzyński⁶³, było utworzenie w 1908 r. dwu nowych katedr ukraińskich na Uniwersytecie Lwowskim – prawa cywilnego i geografii⁶⁴. Ponieważ dla Ukraińców było to za mało, pojawiła się idea utworzenia samodzielnego uniwersytetu ukraińskiego⁶⁵.

Pierwszy wniosek dotyczący jego ustanowienia postawiony został 19 listopada 1901 r. przez posła Romańczuka⁶⁶. Później wielokrotnie z takim postulatem występowali posłowie Stanisław Dnistriański⁶⁷, Kolessa i Semen Wityk: 27 czerwca 1907, 21 stycznia 1909, 12 marca 1909, 24 listopada 1909, 21 lipca 1911, 7 grudnia 1911 r. Do tego wniosku przyłączyli się także posłowie polscy. Wniosek (nr 62) posłów Dnistriańskiego i Kolessy poparli 27 czerwca 1907 r. Moraczewski i Liebermann. Wspólny wniosek (nr 219) Wityka, Ostapczuka, Moraczewskiego i Libermann postawiono 10 marca 1909 i ponowiono (nr 757) 24 lutego 1910 r. Posłowie Moraczewski i Liebermann wystąpili samodzielnie z wnioskiem (nr 488) 28 lipca 1911 r.

Po wznowieniu obrad Rady Państwa posłowie Kolessa i Dnistriański postulowali ponownie 15 czerwca 1917 r. (nr 299) ustanowienie samodzielnego uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie.

⁶² L. Podhorodecki, *Dzieje...*, s. 133.

⁶³ Bobrzyński Michał, Galicja poseł 1885–1890, 1903–1908, Izba Panów 1917–1918.

⁶⁴ J. Buszko, *Polacy...*, s. 299.

⁶⁵ Kazimiera Michalewska, *Sprawa uniwersytetu ukraińskiego w latach 1848–1914*, „*Studia Historyczne*” 1984, t. 27, z. 1, s. 35–59.

⁶⁶ A. Ajnenkiel (*Historia...*, s. 139) pisze o zdecydowanym sprzeciwie posłów polskich.

⁶⁷ Dnistriański Stanisław, Ukrainiec, Galicja, poseł 1907–1918.

Szkolnictwo średnie (23b)

W sprawach rozwoju szkolnictwa średniego w Galicji złożono wiele wniosków ogólnych, m.in. posła Alfreda Halbana z 10 listopada 1911 r. (nr 1147), dotyczący niewłaściwego ulokowania licznych galicyjskich szkół średnich, posła Teofila Okuniewskiego⁶⁸ z 12 marca 1900 r. (nr 557), dotyczący powołania ukraińskiego zakładu naukowego dla nauczycielek w Galicji Wschodniej, posła Ćwiklińskiego z 15 marca 1900 r. (nr 589), dotyczący regulacji czasu służbowego nauczycieli i nauczycielek gimnastyki w uczelniach pedagogicznych. Wniosek (nr 1147) posła Alfreda Halbana z 16 listopada 1911 r. dotyczył przydziału potrzebnych stanowisk nauczycielskich do c. k. szkół średnich w Galicji.

Posłowie złożyli wiele wniosków dotyczących szkół średnich w licznych miejscowościach Galicji i Śląska austriackiego. Dnia 3 lipca 1917 r. posłowie Tadeusz Reger i Daszyński przedstawili wniosek (nr 401), dotyczący upaństwowienia polskiego prywatnego gimnazjum realnego w Białej. Poseł Tomasz Szajer⁶⁹ postulował 9 marca 1906 r. (nr 2570) ustanowienie szkoły średniej w okręgu Kolbuszowa.

Dnia 3 marca 1896 r. parlament przyjął ustawę (nr 1398) dotyczącą zgromadzenia środków do wybudowania nowego budynku dla III Gimnazjum Państwowego w Krakowie założonego w 1883 r. W rezultacie III Gimnazjum od 1897 r. funkcjonowało w nowym budynku przy ul. Sobieskiego⁷⁰.

Liczne wnioski poselskie dotyczyły rozbudowy szkolnictwa średniego we Lwowie. Poseł Franciszek Tomaszewski⁷¹ postulował 17 marca (nr 367) i 26 października 1909 r. (nr 390) utworzenie w c. k. szkole państwowej we Lwowie oddziału ceramicznego i elektrotechnicznego oraz wnioskował 12 marca (nr 274) i 26 października 1909 r. (nr 395) o ustanowienie szkoły państwowej dla przemysłowego wychowania dziewcząt z polskim językiem wykładowym we Lwowie. We wniosku (nr 1212) posłów Głębińskiego i Zamorskiego⁷² apelowano 15 marca 1912 r. o ustanowienie c. k. akademii leśnictwa we Lwowie.

⁶⁸ Okuniewski Teofil, Ukraińiec, Galicja, poseł 1897–1900, 1907–1918.

⁶⁹ Szajer Tomasz, Galicja, poseł 1897–1918.

⁷⁰ Janina Bieniarzówna, Jan Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3, Kraków 1994, s. 295.

⁷¹ Tomaszewski Franciszek dr, Galicja, poseł 1907–1911.

⁷² Zamorski Jan, Galicja, poseł 1907–1918.

Wskutek zgłoszenia przez rząd projektu ustawy z 14 lutego (nr 1382) i 3 marca 1896 r. (nr 1397), dotyczącej zgromadzenia środków do zakupu budynku dla Wyższego Gimnazjum Państwowego w Nowym Sączu i jego adaptacji, dnia 23 lutego 1896 r. (nr 1397) i 21 marca 1896 r. (nr 549) przedstawiono sprawozdania Komisji Budżetowej Izby Panów.

Dnia 1 marca 1901 r. poseł Szajer złożył wniosek (nr 458), dotyczący ustanowienia Państwowej Szkoły Realnej w Rzeszowie. Natomiast 22 maja 1901 r. złożył wniosek (nr 879) w sprawie przydzielenia rocznej subwencji dla liceum żeńskiego w Rzeszowie.

Wniosek (nr 543) posła Włodzimierza Kuryłowicza⁷³ złożony 26 listopada 1909 r. dotyczył sprawy ustanowienia szkoły zawodowej dla mechaników i ślusarzy w Sanoku.

Ukraińcy postulowali założenie ukraińskiego gimnazjum w Stanisławowie, jednak Izba Posłów odrzuciła w październiku 1903 r. ten postulat⁷⁴. Natomiast poseł Paweł Stwiertnia⁷⁵ wnioskował wielokrotnie w 1909 r. (25 stycznia – nr 1332 oraz 16 marca – nr 296) o ustanowienie szkoły przemysłowej dla mechaników i rzemiosła kowalskiego w Stanisławowie. Poseł Franciszek Krempa⁷⁶ składał wnioski 29 września 1905 (nr 2432) i 22 listopada 1907 r., dotyczące założenia szkoły średniej (realnej) w Tarnobrzegu.

Wniosek posła Ćwiklińskiego, dotyczący powołania mechanicznej szkoły zawodowej z warsztatami w Tarnopolu złożono 17 marca 1900 (nr 345) i 20 lutego 1901 r. (nr 601). Dnia 12 marca 1901 r. przedłożono wniosek (nr 557) posła Emilian Gładyszowskiego⁷⁷ w sprawie jak najszybszego podjęcia budowy Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Tarnopolu. Natomiast 6 marca 1912 r. wniosek (nr 1147) posła Galla dotyczył ustanowienia Państwowej Szkoły Młynarskiej Galicji z siedzibą w Tarnopolu.

Poseł Bernard Stern⁷⁸ złożył 30 stycznia 1913 r. wniosek (nr 1836), dotyczący zapisania pierwszej raty budowlanej dla nowo wznoszonego budynku c. k. gimnazjum państwowego w Tłumaczu w budżecie c. k. ministerstwa szkolnictwa na rok 1913. Z kolei poseł Stwiertnia apelował 28

⁷³ Kuryłowicz Włodzimierz, Ukrainiec, Galicja, poseł 1911–1918.

⁷⁴ J. Buszko, *Polacy...*, s. 254.

⁷⁵ Stwiertnia Paweł, Galicja, poseł 1897–1911.

⁷⁶ Krempa Franciszek, Galicja, poseł 1897–1911.

⁷⁷ Gładyszowski Emilian, Ukrainiec, Galicja, poseł 1901–1907.

⁷⁸ Stern Bernard, przemysłowiec, burmistrz Buczacza, Galicja, poseł 1911–1918.

kwietnia 1903 r. (nr 1773) o ustanowienie ze środków państwowych szkoły przemysłowej w mieście Tyśmienica w Galicji, okręg Tłumacz.

Posłowie popierali rozbudowę seminarium nauczycielskiego w Zaleszczykach. Poseł Włodzimierz Ochrymowicz⁷⁹ złożył 9 grudnia 1907 r. wniosek (nr 611) w sprawie ustanowienia wzorcowej szkoły ćwiczeń przy c. k. seminarium nauczycielskim w Zaleszczykach. Natomiast poseł Bernard Stern postulował 28 marca 1912 r. (nr 1277) budowę budynku dla seminarium nauczycielskiego w Zaleszczykach.

Poseł Kubik⁸⁰ wnioskował (nr 1128) 10 grudnia 1901 r. o budowę i otwarcie szkoły realnej w powiecie Żywiec i przekazanie wniosku bez pierwszego czytania do komisji szkolnej.

Liczne grono posłów polskich przyczyniło się do rozszerzenia praw językowych ludności polskiej na Śląsku austriackim⁸¹. Podczas XIII sesji 5 października 1897 r. pojawił się wniosek (nr 148) posła Michała Danielaka⁸², dotyczący upaństwowienia polskiego gimnazjum prywatnego w Cieszynie⁸³. Wnioski o podobnej treści składali – 22 listopada 1899 r. (nr 425) posłowie Kubik, Szajer, Robert Cena⁸⁴, Stanisław Stojałowski⁸⁵ i Jan Zabuda⁸⁶, a 20 lutego 1901 r. (nr 344) posłowie Kubik, Antoni Bomba⁸⁷, Maciej Fijak⁸⁸, Szajer i Andrzej Wilk⁸⁹. Dnia 29 marca 1901 r. poseł Kubik złożył wniosek (nr 711), dotyczący upaństwowienia polskiego gimnazjum w Cieszynie, ewentualnie zwiększenia na niego dotacji o 16.000 koron i przedłożenia tego wniosku bez pierwszego czytania do komisji budżetowej.

Na sesji XVIII posłowie Reger i Ryszard Paweł Kunicki⁹⁰ złożyli 22 lipca 1907 r. wniosek (nr 368) w sprawie utworzenia c. k. męskiego seminarium nauczycielskiego z polskim językiem wykładowym w Cieszynie. Dnia

⁷⁹ Ochrymowicz Włodzimierz, Galicja, poseł 1907–1911.

⁸⁰ Kubik Jan, Galicja, poseł 1897–1907, 1911–1918.

⁸¹ A. Ajnenkiel, *Historia...*, s. 143–144.

⁸² Danielak Michał dr, Galicja, poseł 1897–1907.

⁸³ W sprawie tej interpelował też Jan Stapiński w 1898 r.; J. Buszko, *Polacy...*, s. 224.

⁸⁴ Cena Robert, Galicja, poseł 1897–1900.

⁸⁵ Stojałowski Stanisław, Galicja, poseł 1897–1900, 1907–1911.

⁸⁶ Zabuda Jan, rolnik, Galicja, poseł 1897–1900.

⁸⁷ Bomba Antoni, Galicja, poseł 1901–1918.

⁸⁸ Fijak Maciej, rolnik, Galicja, poseł 1901–1907, 1907–1911.

⁸⁹ Wilk Andrzej, Galicja, poseł 1901–1907.

⁹⁰ Kunicki Ryszard Paweł dr, lekarz, Galicja, poseł 1907–1911.

7 maja 1912 r. ksiądz Józef Londzin⁹¹ z terenu Śląska Cieszyńskiego zwrócił uwagę (nr 1369) na niewłaściwe ulokowanie c. k. gimnazjum państwowego z polskim językiem wykładowym w Cieszynie⁹². Wielokrotnie powracała idea ustanowienia państwowej szkoły realnej z polskim językiem wykładowym na Śląsku. Jej realizacji domagali się w latach 1908–1909 posłowie Daszyński i Kunicki (18 grudnia 1908, 10 marca 1909 r.). Dnia 25 stycznia 1909 r. przyłączył się ze swoją interpelacją (nr 1340) poseł Londzin.

Czyniono również liczne starania o upaństwowienie polskiego gimnazjum realnego w Orłowej (Orlau) na Śląsku. Dnia 17 marca 1910 r. zgłoszono wniosek (nr 805) posłów Kunickiego i Daszyńskiego, a 28 lipca 1911 r. wniosek (nr 485) posłów Regera i Daszyńskiego. Dwaj ostatni powrócili do tej sprawy po wznowieniu obrad Rady Państwa w latach I wojny światowej (3 lipca 1917 r. – nr 398).

Obecność licznych grup narodowościowych na Śląsku powodowała wystąpienia przedstawicieli reprezentujących różne interesy. Posłowie Peter Cingr⁹³ i Pospisil⁹⁴ domagali się w latach 1908–1909 (15 lipca 1908 – nr 1133 i 10 października 1909 r. – nr 629) ustanowienia państwowej szkoły przemysłowej z czeskim językiem wykładowym w Polskiej Ostrawie.

Wiele emocji wywołała sprawa tzw. uktrawizmu. Na mocy rozporządzenia śląskiej Krajowej Rady Szkolnej z 16 stycznia 1873 i 19 września 1875 r. wprowadzono w wyższych klasach polskich szkół ludowych (zazwyczaj od IV do VI klasy) wyłącznie niemiecki jako język wykładowy. Dnia 14 kwietnia 1910 r. posłowie Daszyński i Kunicki złożyli wniosek (nr 831), dotyczący zniesienia tzw. utrakwistycznego nauczania w szkołach polskich:

Rząd zostaje zobowiązany do uchylecia, rozporządzeń śląskiej Krajowej Rady Szkolnej z 16 stycznia 1873 i 19 września 1875, Z. 3229, skutkiem których zostało wprowadzone utrakwizowanie szkół polskich na Śląsku i wprowadzenia w nich polskiego języka wykładowego we wszystkich klasach.

⁹¹ Londzin Józef ks., katecheta gimnazjalny, Galicja, poseł 1907–1918.

⁹² A. Ajnenkiel, *Historia...*, s. 143–144.

⁹³ Cingr Peter, redaktor w Morawskiej Ostrawie, Czechy, poseł 1897–1918.

⁹⁴ Pospisil Cenek, sekretarz kasy chorych w Polskiej Ostrawie, Śląsk, poseł 1907–1911.

Szkoły ludowe (23b)

Posłowie byli bardzo zainteresowani zmianą ustaw o szkołach ludowych. Anton Schrammel⁹⁵ i Daszyński złożyli 8 października 1899 r. interpelację (nr 236), dotyczącą zmiany ustawy o szkołach ludowych z 14 maja 1869 r. Dnia 27 czerwca 1907 r. (nr 60) posłowie Viktor Adler⁹⁶, Seitz⁹⁷, Nemeč⁹⁸, Daszyński, Diamand, Pittoni⁹⁹ i Wityk postulowali zmianę § 55. ustawy o szkołach ludowych. Zmiany tego paragrafu domagali się wielokrotnie także w późniejszych interpelacjach (23 maja 1908, 10 III i 22 października 1909 r.).

Poseł August Sehnal¹⁰⁰ zgłosił 16 grudnia 1901 r. wniosek (nr 1158) w sprawie ustanowienia dwuklasowej szkoły z polskim językiem wykładowym dla analfabetów w Morawskiej Ostrawie.

Służba państwowa i władze (24)

Posłowie polscy wyrażali wielokrotnie swoje stanowisko w kwestii regulacji uposażenia różnych grup pracowników. Interesowano się podwyżkami wynagrodzeń dla urzędników Galicji, m.in. wniosek (nr 28) z 21 marca 1898 r. posła Leona Pinińskiego¹⁰¹, dotyczący wejścia w życie ustawy w sprawie podwyższenia uposażeń dla c. k. urzędników państwowych, profesorów, nauczycieli i sług państwowych, jak również kongrua¹⁰² dla kleru przy jednoczesnym zapewnieniu odpowiednich sum w budżecie.

Nie zapomniano też o innych grupach pracowników państwowych w Galicji. Wniosek (nr 1108) z 2 grudnia 1901 r. posła Opydo¹⁰³ dotyczył regulacji stosunków służbowych osób zatrudnionych w urzędach politycznych jako personel pomocniczy. Natomiast wniosek (nr 2394) z 28 czerwca 1905 r. posła Ernsta Breitera poruszał sprawę regulacji stanowiska i pborów

⁹⁵ Schrammel Anton, sekretarz związków zawodowych, Czechy, poseł 1897–1901, 1907–1917.

⁹⁶ Adler Viktor dr med., pisarz, Czechy, poseł 1907–1918.

⁹⁷ Seitz Karl, Dolna Austria, poseł 1901–1918.

⁹⁸ Nemeč Antonin, dziennikarz, Czechy, poseł 1907–1918.

⁹⁹ Pittoni-Tosoni Valentino, wydawca gazet, Triest, poseł 1907–1911.

¹⁰⁰ Sehnal August, odlewca żelaza, Morawy, poseł 1901–1907.

¹⁰¹ Piniński Leon hr., Galicja, poseł 1889–1898, Izba Panów 1903–1918.

¹⁰² Kongrua – ustawowo regulowane uposażenie duchowieństwa.

¹⁰³ Opydo Franciszek dr, Galicja, poseł 1901–1907.

kobiecego personelu pomocniczego zatrudnionego w służbie rachunkowej i kancelaryjnej.

Interesowano się też warunkami pracy. Dla przykładu dnia 19 grudnia 1907 r. poseł Jędrzej Moraczewski złożył wniosek (nr 690) w sprawie polepszenia stosunków pracy i płac państwowych pracowników salin w Kaluszu. Wniosek (nr 550) posłów Schrammela, Moraczewskiego, Simona Abrama¹⁰⁴ i Wityka z 27 kwietnia 1909 r. dotyczył poprawienia warunków pracy robotników salin w Galicji. Poseł Ernst Breiter interpelował (nr 909) 16 listopada 1911 r. w sprawie zatrudnienia drugiego lekarza w wytwórni wyrobów tytoniowych w Monasterzyskach.

Kościół (25)

Sprawy Kościoła katolickiego były wielokrotnie przedmiotem obrad parlamentu wiedeńskiego. W kwestii ustawy dotyczącej stosunków religijnych i kongregacji kościelnych oraz religijnych rozpatrywanej na I sesji, do parlamentu napływały petycje, m.in. petycja z 12 maja 1862 r. katolickiego stowarzyszenia we Lwowie skierowana przeciw ustawie (nr 1882). Wniosek (nr 209) posłów Michała Danielaka i Andrzeja Szpondera¹⁰⁵ z 20 października 1897 r. dotyczył wyłączenia Księstwa Cieszyńskiego z pruskiej diecezji Wrocław.

Posłowie z Galicji interweniowali w kwestii wyposażenia katolickiego duchowieństwa. Wniosek (nr 2568) posła Tomasza Szajera złożony 9 marca 1906 r. dotyczył zaopatrzenia organistów przy łańskich kościołach parafialnych w Galicji z funduszków religijnych. Do sprawy tej powrócono w latach I wojny światowej. Wniosek (nr 351) posła Antoniego Matakiewicza¹⁰⁶ z 26 czerwca 1917 r. dotyczył szybkiego i wydatnego okazania pomocy ze strony rządu dla organistów w Galicji.

Nie zapomniano też o interesach Kościoła grecko-katolickiego. Wnioski posła Szajera (nr 156 z 3 października 1898 i nr 111 z 20 października 1899 r.) dotyczyły nie tylko udzielenia odpowiedniej dotacji z funduszu religijnego w celu poprawienia położenia organistów przy łańskich

¹⁰⁴ Abram Simon, kupiec, Tyrol, poseł 1907–1918.

¹⁰⁵ Szponder Andrzej ks., Galicja, poseł 1897–1900, 1907–1911.

¹⁰⁶ Matakiewicz Antoni dr, Galicja, poseł 1911–1918.

kościółach, ale także diaków (chórzystów) przy grecko-katolickich kościołach parafialnych w Galicji.

Sprawy wojska (26)

Z zachowanych archiwaliów wynika, że wiele interwencji poselskich po wznowieniu prac parlamentu pod koniec Wielkiej Wojny dotyczyło spraw wojskowych. Wniosek (nr 777) posła Liebermanna zgłoszony na sesji XXII w 1917 r. dotyczył przyznania dodatku za obłężenie dla urzędników państwowych pozostających w służbowym charakterze podczas ataku wojsk rosyjskich na Przemyśl. Wniosek (nr 229) posłów Zygmunta Lasockiego, Władysława Dębskiego¹⁰⁷, Cezarego Hallera, Zygmunta Klemensiewicza i Władysława Stesłowicza¹⁰⁸ z 6 czerwca 1917 r. dotyczył podwyższenia zapomóg dla krewnych osób zmobilizowanych.

Pojawiły się wnioski w sprawie zwolnienia z wojska różnych grup ludności. Wincenty Witos¹⁰⁹ interweniował 13 czerwca 1917 r. (nr 290) w sprawie zwolnienia i urlopowania od służby wojskowej właścicieli gruntów, koniecznych dla prowadzenia gospodarstwa rolnego. Dnia 14 czerwca 1917 r. zgłoszono wniosek (nr 327) posłów Witos, Józefa Jachowicza¹¹⁰, Tomasza Dyło¹¹¹ i Józefa Rusina¹¹² w sprawie przeniesienia żołnierzy pospolitego ruszenia, pełniących służbę wojskową w głębi kraju i na etapach w innych krajach koronnych, a pochodzących z Galicji do swego rodzinnego kraju. Zygmunt Klemensiewicz interweniował 23 września 1917 r. (nr 602) na rzecz zwolnienia nieuleczalnie chorych i inwalidów z armii, a posłowie Witos i Dyło (nr 824) w sprawie zwolnienia kierowników i nauczycieli szkół ludowych od służby wojskowej. Dnia 4 grudnia 1917 r. Zygmunt Marek złożył wniosek (nr 864), dotyczący umożliwienia odbudowania Galicji poprzez zwolnienie ze służby wojskowej wszystkich pochodzących z Galicji żołnierzy pospolitego ruszenia, którzy przekroczyli 36 rok życia.

¹⁰⁷ Dębski Władysław, radca sądowy, Galicja, poseł 1907–1918.

¹⁰⁸ Stesłowicz Władysław, sekretarz Izby Przemysłowo-Handlowej, Galicja, poseł 1911–1918.

¹⁰⁹ Witos Wincenty, Galicja, poseł 1911–1918.

¹¹⁰ Jachowicz Józef, Galicja, poseł 1907–1918.

¹¹¹ Dyło Tomasz, Galicja, poseł 1914–1918.

¹¹² Rusin Józef, Galicja, poseł 1911–1918.

Interweniowano również w sprawach zaopatrzenia wojskowego, opieki nad inwalidami i zapomóg. Dnia 26 czerwca 1917 r. posłowie Matakiewicz, Tadeusz Tertil¹¹³ i Witos interweniowali (wniosek nr 349) w sprawie przyznania państwowych zapomóg dla osób cywilnych w Galicji, które wskutek operacji wojennych utraciły częściowo lub całkowicie zdolność do pracy, jak również dla członków rodzin utrzymywanych przez osoby cywilne, które wskutek operacji wojennych utraciły życie względnie zdolność do pracy. Wniosek (nr 640) posła Matakiewicza z 2 października 1917 r. dotyczył zaopatrzenia cywilnych inwalidów wojennych i ich krewnych. Wniosek (nr 867) z 5 grudnia 1917 r. posłów Zygmunta Lasockiego, Otto Glöckela¹¹⁴ i Aloisa Konecznego¹¹⁵ dotyczył prowizorycznego uregulowania zaopatrzenia dla inwalidów. Wniosek (nr 1088) z 26 czerwca 1918 r. posła Lasockiego odnosił się do zmiany paragrafu 3 ustawy z 27 lipca 1917, dotyczącej nowego uregulowania zapomóg na czas trwania wojny.

Na czołowe miejsce wysunęły się też sprawy uciążliwości wojny dla mieszkańców Austro-Węgier. Wniosek (nr 933) z 6 lutego 1918 r. posłów Włodzimierza Tetmajera¹¹⁶, Witosy, Władysława Długosza¹¹⁷, Jakuba Bojko, Antoniego Banasia¹¹⁸ i Adama Ruebenbauera¹¹⁹ dotyczył zniesienia „obszaru wojennego” w Galicji. Natomiast poseł Banaś apelował (nr 346) 22 czerwca 1918 r. o sporządzenie i przedłożenie Izbie przez rząd statystyki, co do sytuacji ludności w toczącej się wojnie i udziału w dostawach wojennych poszczególnych krajów.

Wniosek (nr 1134) z 22 czerwca 1918 r. posłów Viktora Waldnera¹²⁰, Johanna Hausera¹²¹, Franciszka Stanka¹²², Tertila, Karla Seitza, Antona Korošeca¹²³, Petruszewicza, Wassilko, Konstantina Isopescula¹²⁴, Głębińskiego i Daszyńskiego dotyczył wydarzeń na froncie południowo-

¹¹³ Tertil Tadeusz, adwokat, Galicja, poseł 1911–1918.

¹¹⁴ Glöckel Otto, Czechy, poseł 1907–1918.

¹¹⁵ Konečný Alois, Morawy, poseł 1911–1918.

¹¹⁶ Tetmajer Włodzimierz, Galicja, poseł 1911–1918.

¹¹⁷ Długosz Władysław, przemysłowiec, Galicja, poseł 1911–1918.

¹¹⁸ Banaś Antoni dr, Galicja, poseł 1911–1918.

¹¹⁹ Ruebenbauer Adam, Galicja, poseł 1907–1918.

¹²⁰ Waldner Viktor, Karyntia, poseł 1907–1918.

¹²¹ Hauser Johann, Górna Austria, poseł 1908–1918.

¹²² Staněk Franciszek, Morawy, poseł 1904–1918.

¹²³ Korošec Anton dr, Styria, poseł 1906–1918.

¹²⁴ Isopescul-Grecul Konstantin dr, Bukowina, poseł 1907–1918.

-zachodnim. Wyjaśnienia ministra obrony krajowej o ostatnich operacjach wojskowych uznano za niewystarczające, czemu dano wyraz we wniosku posłów Stanka, Korošeca i Głębińskiego z 24 lipca 1918 r. (nr 1158), domagających się tego samego dnia (nr 1159) przedłożenia cesarzowi nieocenzurowanego stenograficznego protokołu o operacjach wojskowych.

Sądownictwo cywilne (27)

Posłowie z Galicji zajmowali się wielokrotnie sprawami sądownictwa cywilnego. Wniosek (nr 1789) z 5 maja 1903 r. posła Stwiertni dotyczył zmiany artykułu VII ustawy z 20 lipca 1894 r. (RGBl Nr 168) w sprawie równomiernego traktowania personelu kolei żelaznych w przypadku zranień przy pracy, jak również przyznania poszkodowanemu jednorazowego odszkodowania za każdą kończynę utraconą wskutek operacji lekarskich. Interpelacja posła Szajera (nr 273) z 12 marca 1909 r. poruszała sprawę zmiany ustawowych definicji używanych przy chorobach zwierząt w ogólnym kodeksie cywilnym.

Wniosek (nr 1000) posła Jana Bisa¹²⁵ złożony 1 grudnia 1911 r. dotyczył zmiany przepisów kodeksu cywilnego o zabezpieczeniu kupców w przypadku wad zakupionego bydła i koni. Dnia 5 czerwca 1917 r. prezes Stanisław Łazarski¹²⁶ w imieniu Koła Polskiego (nr 41) domagał się przywrócenia sądownictwa cywilnego dla ludności cywilnej i sądów przysięgłych¹²⁷.

Sądownictwo w sprawach karnych (28–30)

Posłowie polscy podejmowali także interpelacje w kwestiach sądownictwa karnego. Liczne wnioski poruszały sprawę utworzenia sądu bądź wzniesienia dla niego budynku w różnych miejscowościach galicyjskich. Wniosek (nr 606) posła Wojciecha Wiącka¹²⁸ postawiony 28 kwietnia 1909 r. dotyczył utworzenia sądu powiatowego w Radomyślu nad Sanem. Tomasz Ciągło¹²⁹ złożył interpelację (nr 743) 11 czerwca 1909 r. w sprawie budowy

¹²⁵ Bis Jan, rolnik, Galicja, poseł 1911–1915.

¹²⁶ Łazarski Stanisław dr, Galicja, poseł 1907–1918.

¹²⁷ Z. Lasocki, *Polacy...*, s. 140.

¹²⁸ Wiącek Wojciech, rolnik, Galicja, poseł 1907–1911.

¹²⁹ Ciągło Tomasz, rolnik, Galicja, poseł 1907–1911.

budynku dla sądu powiatowego w Starym Sączu. Stanisław Bieniowski¹³⁰ domagał się (nr 807) 12 marca 1910 r. utworzenia powiatowego sądu w Chrostkowie, powiat Husiatyn. Wnioski Stanisława Białego i Antoniego Bomby z 14 grudnia 1910 (nr 1085) i 16 czerwca 1911 r. (nr 363) do ministra sprawiedliwości poruszały sprawę ustanowienia c. k. sądu powiatowego w Błażowej, powiat Rzeszów. Natomiast wniosek (nr 429) złożony w lipcu 1908 r. przez posłów Lubomirskiego i Jachowicza dotyczył ustanowienia sądu powiatowego w Żołyńni i Kańczudze w Galicji. Wniosek (nr 323) posła Stwiertnii z 22 lipca 1907 r. poruszał sprawę budowy budynków mieszkalnych dla strażników c. k. zakładu karnego w Stanisławowie.

Poseł Krempa interweniował razem z innymi posłami, m.in. Stapińskim, Bojko, Daszyńskim, 28 października 1899 r. (nr 237) w sprawie amnestii dla osądzonych wskutek wydarzeń podczas wyborów w 1897 r. do Rady Państwa w Galicji Wschodniej. Do sprawy tej powrócił Okuniewski poparty przez posłów polskich, m.in. Szpondera, Stapińskiego, Bojko, Stojałowskiego, domagając się we wniosku (nr 463) z 16 grudnia 1899 r. ułaskawienia skazanych obywateli z powodu ekscesów podczas wyborów w Galicji Wschodniej. Poseł Breiter złożył pilny wniosek (1483) 16 października 1902 r., domagając się od rządu natychmiastowego przeprowadzenia rewizji wszystkich procesów prowadzonych przeciw strajkującym chłopom w Galicji¹³¹.

Ludność, statystyka (31)

Wniosek (nr 307) posła Daniła Taniaczkiewicza¹³² złożony na XVI sesji 16 listopada 1899 r., poparty przez m.in. Szajera, Cenę, Stojałowskiego, dotyczył określenia zasady przeprowadzenia w Galicji spisu ludności w 1900 r.

Wiele uwagi poświęcano sprawom emigracji. W listopadzie 1911 r. poseł Jerzy Baworowski¹³³ złożył wniosek (nr 966) poparty przez m.in.

¹³⁰ Bieniowski Stanisław, dyrektor szkoły ludowej, Galicja, poseł 1907–1911.

¹³¹ Z. Lasocki, *Polacy...*, s. 125, 145. Poseł Lasocki 3 października 1917 r. złożył w parlamencie interpelację, w której podsumował dzieje internowania mieszkańców Królestwa Polskiego w Austrii. Bezprawne internowania poza obszarem operacyjnym omówił poseł Lasocki na sesji XXII w 1917 r. we wniosku (nr 883), dotyczącym odszkodowania niewinnie zatrzymanych, aresztowanych i internowanych, względnie ich pozostałych krewnych, jak również członków rodzin niewinnie skazanych.

¹³² Taniaczkiewicz Danił, Ukrainiec, Galicja, poseł 1897–1900.

¹³³ Baworowski Jerzy hr., Galicja, poseł 1911–1918.

Halbana, Jaworskiego, Gołuchowskiego, Bojko i Matakiewicza, dotyczący ustanowienia sprawozdawców w sprawach emigracji. Dnia 13 marca 1912 r. poseł Banaś przedłożył wniosek (nr 1190), w którym domagał się od rządu ustanowienia na c. i k. akademii konsularnej stałego kolegium zajmującego się emigracją i polityką emigracyjną oraz zapewnienia mu odpowiednich specjalistów.

Umowy międzynarodowe (32)

W materiałach Izby Posłów występują też akta dotyczące działalności komisji parlamentarnych, których przewodniczącymi i sprawozdawcami byli m.in. posłowie z Galicji (Leon Chrzanowski¹³⁴, Konstanty Czartoryski¹³⁵, Julian Dunajewski, Włodzimierz Kozłowski¹³⁶, Stefan Onyszkiewicz, Leon Piniński, Seweryn Smarzewski¹³⁷, Stanisław Wysocki¹³⁸, Filip Zaleski¹³⁹), zajmujących się sprawami traktatów handlowych, celnych, komunikacji morskiej oraz innymi umowami międzynarodowymi podpisanymi ze strony austriackiej m.in. przez ministra spraw zagranicznych hrabiego Agenora Gołuchowskiego, a dotyczącymi m.in. ustawodawstwa Królestwa Galicji i Lodomerii z Księstwami Oświęcimskim i Zatorskim i Wielkim Księstwem Krakowskim.

Posłowie zajmowali się 14 marca 1871 r. traktatem (nr 331) podpisanym w Krakowie 20 sierpnia 1864 r., dotyczącym regulacji biegu Wisły i Sanu na granicy między cesarstwem austriackim i Królestwem Polskim oraz raportami komisji finansów, której sprawozdawcą był Zyblikiewicz, w sprawie wspomnianego traktatu (nr 14 z 4 marca 1871 r.) i raportem komisji do spraw traktatów państwowych (nr 331 z 24 marca 1871 r.).

Na XVI sesji parlamentu w 1901 r. dyskutowano projekt traktatu państwowego z 19 stycznia 1898 r. przedłożonego przez Gołuchowskiego, dotyczący regulacji granicy austriacko-pruskiej wzdłuż rzeki Przemszy na

¹³⁴ Chrzanowski Leon, literat i właściciel dóbr, Galicja, poseł, 1867–1870, 1873–1879, 1891–1899.

¹³⁵ Czartoryski Konstanty ks., Galicja, członek Izby Panów 1867–1891.

¹³⁶ Kozłowski Włodzimierz dr, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1885–1917.

¹³⁷ Smarzewski Seweryn, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1848–1849, 1871–1888.

¹³⁸ Wysocki Stanisław, właściciel dóbr i konsul, Galicja, poseł 1885–1891, 1897–1898.

¹³⁹ Zaleski Filip hr., minister i właściciel dóbr, Galicja, poseł 1885–1897, członek Izby Panów 1897–1911.

odcinku od Słupni do jej ujścia do Wisły (nr 271, 423 i 97 z 1901 r.). Do sprawy tej powrócono 1 grudnia 1901 r. w postaci raportu komisji gospodarki narodowej (nr 1135).

Po tragicznym epizodzie powstania styczniowego do Izby Poselskiej Rady Państwa na ręce posła Zyblikiewicza wpłynęła 11 stycznia 1864 r. petycja (nr 917) rodzin więźniów politycznych w Galicji, napisana we Lwowie 3 stycznia 1864 r. w imieniu ofiar

rozporządzenia ministerialnego z dnia 19 października 1860 r., uwięzione z powodu podejrzenia o udział w powstaniu polskim przeciw Moskwie wymierzonym, lub wspieranie tegoż powstania; po większej części uwięzieni tymczasowo, niektórzy bez żadnych nawet prawnych poszlak.

Petycję podpisało kilkadziesiąt osób, m.in. Jadwiga Sapieżyna¹⁴⁰, Oktawia Lewakowska i Maria Lewakowska¹⁴¹. W sprawie tej Zyblikiewicz, którego poparli m.in. Nikodem Będkowski¹⁴², Alojzy Bocheński¹⁴³, Aleksander Dobrzański¹⁴⁴, Tomasz Horodyski¹⁴⁵, Kazimierz Grocholski¹⁴⁶, Julian Gutowski¹⁴⁷ i Karol Rogawski¹⁴⁸, złożył wniosek (nr 751) 11 stycznia 1864 r. Dnia 7 lutego 1864 r. przedłożono Izbie Posłów raport komisji (1025), której przekazano 12 stycznia petycję z Galicji, z narady nad przygotowaniem wniosku Zyblikiewicza w sprawie sprawdzenia mocy obowiązującej ustawy i ewentualnie wyjaśnienia rozporządzenia c. k. ministerstwa sprawiedliwości z 19 października 1860 r., dotyczącego karania działań przeciwko bezpieczeństwu państwa rosyjskiego.

Spraw galicyjskich dotyczyło m.in. sprawozdanie komisji podatków (nr 2435) z 29 września 1905 r. o przedłożeniu rządowym dotyczącym prawa krajowego dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim z 17 lutego 1905 r. (L.D und V. Bl. Nr. 40), w sprawie udzielenia

¹⁴⁰ Jadwiga Sapieżyna była matką Adama Sapiehy (1828–1903), przetrzymywanego przez 6 miesięcy w więzieniu austriackim bez śledztwa, syna Leona Sapiehy (1803–1878).

¹⁴¹ Oktawia Lewakowska była matką, a Maria Lewakowska siostrą więźnia Karola Lewakowskiego (1836–1912), późniejszego posła do Rady Państwa w latach 1882–1897.

¹⁴² Będkowski Nikodem dr, lekarz, Galicja, poseł 1848–1849, 1861–1865.

¹⁴³ Bocheński Alojzy, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1861–1865, 1873–1879.

¹⁴⁴ Dobrzański Aleksander, grecko-katolicki proboszcz, Galicja, poseł 1861–1865.

¹⁴⁵ Horodyski Tomasz, właściciel dóbr, poseł 1861–1865, 1867–1885.

¹⁴⁶ Grocholski Kazimierz, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1861–1888.

¹⁴⁷ Gutowski Julian, notariusz, Galicja, poseł 1861–1865.

¹⁴⁸ Rogawski Karol, właściciel dóbr, Galicja, poseł 1861–1865, 1867–1870.

dobrom rentowym (Rentengüter) ulg zagwarantowanych przez państwo oraz komisji finansów z 28 lutego 1906 r. (nr 344) w sprawie projektu ustawy.

Podsumowując przeprowadzone kwerendy w parlamencie w Wiedniu stwierdzić można, że zarejestrowane polonika z lat 1861–1918 dokumentują różnorodną działalność posłów z Galicji i Śląska w sferze polityki, wyznań, nauczania, służby państwowej, administracji czy sprawiedliwości.

Składanie licznych wniosków zwykłych i nadzwyczajnych pozwalało reagować na bieżące wydarzenia. Podkreślić trzeba, że oprócz zajmowania się sprawami wielkiej polityki, której dawano wyraz w przemówieniach podczas posiedzeń parlamentu, posłowie polscy żywo interesowali się życiem codziennym i najpilniejszymi sprawami swojego regionu. W czasach pokoju troszczyli się m.in. o nowe szkoły – ludowe i przemysłowe, średnie i wyższe, o budowę sądów itd. W latach 1917–1918 walczyli o poprawę losu dotkniętej wydarzeniami wojennymi ludności cywilnej. Byli nieustępliwi, o czym świadczą powtarzane wielokrotnie wnioski w tej samej sprawie.

Zakończenie kwerendy wymaga przebadania pozostałych grup rzeczowych w archiwum Izby Posłów oraz całego zasobu Izby Panów. Pozwoli to na uzyskanie pełnego obrazu działalności parlamentarnej posłów galicyjskich i śląskich.

SUMMARY**Polonica in the Archive of the Parliament in Vienna
(summary of research done in the years 2002–2007)**

The Archives of Viennese Parliament possess interesting Polonica (documentation pertaining to Polish matters). The Parliamentary Archive keeps, among other documents, political and administrative records from the House of Members (Lower Parliamentary House) and The House of the Lords of the Councillors of the Habsburg monarchy, from the years 1848–1918. The parliamentary files are ordered according to the rules of registration by subject in groups known as *Fascicles*, separately for the House of Members (34 *fascicles*) and for the House of Lords (34 *fascicles*). The research conducted by the author in the Archive of the Parliament in Vienna between 2002 and 2007 focused on the House of Members (ref. No 1 b / 1, 20-32). These materials contain numerous interpellations by Polish MPs as well as proposals submitted by members of other nationalities (including Ukrainian) and supported by Polish MPs or also concerning Galicia and Austrian Silesia.

The registered Polonica from the years 1861–1918 record diverse activities of MPs from Galicia and Silesia in the political, religious and educational spheres, as well as those concerning the civil service, administration and justice. The submission of many, ordinary and extraordinary, proposals allowed them to react to current events. Apart from dealing with matters of high politics, which was given expression in the speeches delivered at parliamentary meetings, Polish MPs were also keenly interested in everyday life and the most urgent issues of their region. In times of peace they cared for, among other issues, new schools – conventional and also technical, secondary and higher education and the construction of court buildings, etc. In the years 1917–1918 they fought to improve the fortune of the civilian population affected by the war. They were dogged, as is evidenced by the repeated proposals made over one and the same case.

ADAM KORCZYŃSKI
Polska Akademia Umiejętności

Ślady ekspedycji archeologicznych do Azji Mniejszej w świetle Fototeki Lanckorońskich PAU*

„Bezcenny materiał ikonograficzny ilustrujący stan zabytków w Azji Mniejszej pod koniec XIX wieku”¹ – trudno o bardziej celną wypowiedź dotyczącą oryginalnej dokumentacji fotograficznej z ekspedycji naukowych Ottona Benndorfa i Karola Lanckorońskiego. I o ile sam fakt przekazania przez Karola Lanckorońskiego Katedrze Archeologii Klasyczej Uniwersytetu Jagiellońskiego fotografii z małoazjatyckich wypraw archeologicznych, nie jest zbyt powszechnie znany, to już informacja, że fotografie z poszczególnych ekspedycji znajdują się także w Polskiej Akademii Umiejętności, była do niedawna dostępną nielicznym²...

Fotografie z małoazjatyckich ekspedycji archeologicznych, znajdujące się w zasobie Fototeki Lanckorońskich PAU i liczące już prawie 130 lat,

* Artykuł ma charakter informacyjny i powstał w trakcie trwających prac inwentaryzacyjnych w kolekcji i przedstawia rzeczywisty stan badań z dnia 30 czerwca 2010 r.

¹ Janusz A. Ostrowski, *Karol Lanckoroński i jego archeologiczna wyprawa do Pamfilii i Pizydii*, „Filomata” 1984, nr 362, s. 267.

² Kolekcja fotografii Karola Lanckorońskiego została przekazana Polskiej Akademii Umiejętności w 1929 r. Jej miejscem docelowym, zgodnie z wolą darczyńcy, była Stacja Naukowa PAU w Rzymie, gdzie pod opieką Karoliny Lanckorońskiej fotografie miały służyć badaniom porównawczym prowadzonym przez polskich historyków sztuki. Lata wojny zniweczyły szlachetne przedsięwzięcie, a niefortunne decyzje przeprowadzone po 1957 r. przez Polską Akademię Nauk, nowego właściciela Stacji Naukowej, bardzo skutecznie i trwale podzieliły fototekę. Stan taki, wbrew woli hrabiego, usunął na długie lata jego fototekę ze świadomości ludzi nauki i kultury. Dopiero po dziesięciu latach od reaktywacji Polskiej Akademii Umiejętności udało się w części odzyskać darowaną jej niegdyś przez Karola Lanckorońskiego kolekcję fotografii, a pierwsza wystawa dotycząca tych zdjęć miała miejsce dopiero w 2009 r. (O wystawie tej zob.: Adam Korczyński, *„Z Fototeki Lanckorońskich” – wystawa w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie*

są dzisiaj bezcennym źródłem historycznym, dokumentem czasów, kiedy archeologia i fotografia stawiały pierwsze kroki. Na tle całej kolekcji, fotografię te pozostawały zawsze w cieniu zdjęć mających niekwestionowaną wartość porównawczą dla historyków sztuki. Dopiero wraz z nieuchronnym upływem czasu, staje się oczywiste, że wszystkie te fotografie, niezależnie od ich treści, posiadają coraz większą wartość poznawczą dla historyków i badaczy nauk humanistycznych w ogóle.

O samych wyprawach archeologicznych do Azji Mniejszej z udziałem Karola Lanckorońskiego napisano już chyba wszystko, ale nie sposób w niniejszym artykule nie przypomnieć po raz kolejny niektórych faktów oraz nie przybliżyć sylwetek głównych bohaterów wydarzeń³. Uczestnik ekspedycji archeologicznej Karola Lanckorońskiego w 1884 r., wybitny polski historyk sztuki – profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i członek Akademii Umiejętności – Marian Sokołowski⁴, jeszcze przed podjęciem badań archeologicznych na terenie Azji Mniejszej, pochwalał postawę Lanckorońskiego. Dumą napawał go fakt, że jednym z „najczynniejszych członków” zawiązanego w 1881 r. w Wiedniu towarzystwa noszącego nazwę Gesellschaft für archäologische Erforschung Kleinasiens, którego celem było „archeologiczne zbadanie Azji Mniejszej, został nasz świątły rodak Karol hr. Lanckoroński”⁵. Lanckoroński nie tylko był mecenasem, kolekcjonerem i nieprzeciętnym znawcą sztuki, mimo swojego prawniczego wykształcenia, z zamiłowaniem był archeologiem. W latach 1881–1882 współfinansował małoazjatyckie ekspedycje archeologiczne Ottona Benndorfa, a w 1884 i 1885 r. sam został organizatorem wypraw archeologicznych do Pamfilii i Pizydii. Z bogatej twórczości naukowej i literackiej Karola Lanckorońskiego, w kontekście niniejszego artykułu, warto przypomnieć takie tytuły, jak *Ein Ritt durch Kilikien. Aus dem winterlichen Afrika*

(marzec – kwiecień 2009), „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2009, t. 15, s. 232–233).

³ Nieocenionym źródłem informacji dotyczących austriackich wypraw archeologicznych do Azji Mniejszej w końcu XIX w. jest monografia Huberta D. Szemethy, *Die Erwerbungs geschichte des Heroons von Trysa. Ein Kapitel österreichisch-türkischer Kulturpolitik mit einem Beitrag von Sule Pfeiffer-Tas*, Wien 2005.

⁴ Lech Kalinowski, *Sokołowski Marian*, [w:] PSB, t. 40, Warszawa–Kraków 2000–2001, s. 161–165.

⁵ Marian Sokołowski, *Austriackie ekspedycje archeologiczne w Azji Mniejszej*, Kraków 1883, s. 5. W ostatnim czasie ukazała się bardzo istotna, dwutomowa monografia dotycząca Karola Lanckorońskiego: Joanna Winiewicz-Wolska, *Karol Lanckoroński i jego wiedeńskie zbiory*, Kraków 2010.

czy dwutomowe dzieło *Städte Pamphyliens und Pisidiens*, które ukazało się kolejno w trzech językach: niemieckim (Wien 1890–1892), francuskim (Paris 1890–1893) i polskim (Kraków 1890–1896). Na marginesie warto dodać, że polskim tłumaczeniem *Miast Pamfilii i Pizydii* kierował wspomniany już Marian Sokołowski. Podobnie zresztą jak ten ostatni, także i Karol Lanckoroński, został członkiem korespondentem Akademii Umiejętności w Krakowie (1891), której też w 1929 r. przekazał swój zbiór „fotografii naukowych”. Lanckoroński był również członkiem cesarskiej Akademii Nauk w Wiedniu oraz doktorem *honoris causa* uniwersytetów w Berlinie i w Krakowie⁶. Wróćmy jednak do Wiednia, rodzinnego miasta Karola Lanckorońskiego. Zgodnie z celem zawiązanego w 1881 r. towarzystwa, przystąpiło ono do sfinansowania austriackiej wyprawy archeologicznej do Licji na terenie Azji Mniejszej. Była to pierwsza taka wyprawa od czasów ekspedycji na Samotrakę (1873 i 1875) niemieckiego archeologa Alexandra Conzego – członka cesarskiej Akademii Nauk i założyciela katedry archeologicznej w uniwersytecie w Wiedniu (1869), gdzie do 1877 r. skutecznie rozwijał archeologię i współorganizował epigraficzne seminarium archeologiczne⁷.

Kierownictwo wyprawy w 1881 r. objął profesor archeologii klasycznej w Uniwersytecie Wiedeńskim, następca Alexandra Conzego, wielokrotnie już wspomniany w niniejszym artykule, Otto Benndorf. W czasie kiedy Conze organizował katedrę archeologii w uniwersytecie w Wiedniu, Benndorf kończył swoje długotrwałe podróże po terenach antycznej Grecji i Italii, aby jako docent prywatny zatrzymać się w uniwersytecie w Getyndze. Zanim w 1877 r. na trwałe związał się z uniwersytetem w Wiedniu, jego droga kariery naukowej prowadziła przez wyższe uczelnie Zurychu, Monachium i Pragi, gdzie od 1872 r. był już profesorem zwyczajnym. Otto Benndorf uchodzi za twórcę austriackiej szkoły archeologicznej i organizatora wielu badań archeologicznych, w tym wzmiankowanych w niniejszym artykule wykopalisk licyjskich. Znalazły one odzwierciedlenie także w jego twórczości: *Reisen in Lykien und Karien* (1884) oraz *Das Heroon von Gjölbaschi – Trysa* (1889). W 1898 r. Benndorf został dyrektorem i współzałożycielem Austriackiego Instytutu Archeologicznego. Był też członkiem cesarskiej

⁶ Roman Taborski, *Lanckoroński Karol*, [w:] PSB, t. 16, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 442–443; *Lanckoroński-Brzeznie Karl*, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon*, t. 4, 1969, s. 423.

⁷ *Conze Alexander*, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon*, t. 1, 1954, s. 153–154.

Akademii Nauk w Wiedniu⁸. Wyprawa licyjska Ottona Benndorfa (1881) mogła liczyć także na wsparcie rządowe c. k. Ministerium für Cultus und Unterricht, dzięki któremu ekspedycji przydzielono statek oraz ludzi mających pomagać w trakcie prowadzonych prac⁹. Na podstawie opisów zachowanych fotografii, dowiadujemy się, że statek nosił imię „Taurus”, a jego kapitanem był Carl Baritz von Ikafalva¹⁰.

Całość przedsięwzięcia składała się z dwóch etapów. W 1881 r. wyruszyła ekspedycja zbierająca informacje do ułożenia programu badawczego, ustalająca miejsca poszukiwań i oceniająca wstępnie możliwości osiągnięcia rezultatów¹¹. Drugi etap, to również współfinansowana przez Karola Lanckorońskiego i kierowana przez Ottona Benndorfa wyprawa z 1882 r.¹² Obie wyprawy Benndorfa zrealizowały założone zamierzenia, i jak pisze Marian Sokołowski, sprowadziły „w części zdobycze do Wiednia”¹³. Obie też pozostawiły po sobie ślady w Fototece Lanckorońskich PAU. Wszystkie znajdujące się aktualnie w kolekcji fotografie z wypraw Ottona Benndorfa, to dobrze i bardzo dobrze zachowane albuminy, naklejane na jednolitych, opisanych w języku niemieckim (awers) i polskim (rewers), tekturkach, o przybliżonych wymiarach 20,5 x 26,5 cm, noszące nieco mylące polskie tytuły *Ekspedycja Małozjatycka Lanckorońskiego – 1881* oraz *Ekspedycja Małozjatycka Lanckorońskiego – 1882*. Opisy w języku polskim są wprawdzie mniej dokładne, jednak ich autorką była najprawdopodobniej sama Karolina Lanckorońska, będąca już wówczas historykiem sztuki oraz kustoszem fototeki powierzonej w 1929 r. Stacji Naukowej PAU w Rzymie. W lewym górnym rogu, na odwrocie tekturek fotografii, tą samą ręką co opisy, nadano fotografiom sygnatury. Ta rosnąca numeracja zdjęć w zasadzie odpowiada przemieszczaniu się ekspedycji po terenach Karii, Licji oraz na niektórych wyspach na Morzu Egejskim (Chios, Kos).

Głównym fotografem pierwszej ekspedycji Benndorfa był Hofphotograph Wilhelm Burger, którego nazwisko widnieje na kartonikach 105 fotografii z 1881 r. Wybór fotografa nie wydaje się przypadkowy. Burger miał odpowiednie doświadczenie i był świetnie przygotowany do takiej misji. Jako

⁸ *Ibidem*, s. 70.

⁹ M. Sokołowski, *Austriackie ekspedycje...*, s. 5.

¹⁰ Fototeka Lanckorońskich PAU, fotografie numerowane w kolekcji jako 307 i 308.

¹¹ M. Sokołowski, *Austriackie ekspedycje...*, s. 5.

¹² Karol Lanckoroński, *Miasta Pamfilii i Pizydy*, Kraków 1890, t. I, s. I.

¹³ M. Sokołowski, *Austriackie ekspedycje...*, s. 5.

fotograf brał już wcześniej udział w ekspedycji handlowo-naukowej do Azji wschodniej w latach 1868–1870, a w dwa lata później był fotografem ekspedycji polarnej hrabiego Hansa Wilczka¹⁴. Podczas tej pierwszej wyprawy Benndorfa (1881), jako fotograf ekspedycyjny zadebiutował antropolog doktor Feliks von Luschan. Stąd, oprócz wzmiankowanych 105 fotografii Burgera, w kolekcji zachowało się także 27 zdjęć datowanych na 1881 r., ale podpisanych już nazwiskiem Luschana. Na fotografiach tego autora tematyka archeologiczna przeplata się z jego zainteresowaniami antropologicznymi.

Wilhelm Burger nie uczestniczył w drugiej ekspedycji małoazjatyckiej Benndorfa w 1882 r.¹⁵ Z wyprawy tej, w Fototece Lanckorońskich PAU, zachowało się jednak 88 zdjęć, z czego 62 albuminy są podpisane nazwiskiem Feliksa von Luschana. Rodzaj techniki fotograficznej, rozmiar kartoników, rodzaj ich opisu i wreszcie sama tematyka zdjęć, stanowią spójną całość z omówionymi fotografiami z poprzedniej wyprawy z 1881 r. Zarówno w działalności fotograficznej Wilhelma Burgera, jak i Feliksa von Luschana, podczas ekspedycji archeologicznych Ottona Benndorfa daje się wyróżnić kilka powtarzających się typów ujęć. Najczęściej są to trzy główne tematy – krajobrazy, obiekty archeologiczne oraz ludzie na tle zabytków. Z całą pewnością wykonywane fotografie musiały sprostać oczekiwaniom Benndorfa, niemniej jednak dominujące typy ujęć to także wpływ stylu fotografii Burgera. Trzeba również dodatkowo uwzględnić teren, w którym pracowali fotografujący oraz rodzaj sprzętu, którym się posługiwali. Dopiero wszystko razem warunkowało powtarzające się rodzaje ujęć. Warto w tym miejscu dostrzec także aktywność naukową Feliksa von Luschana, który nie tylko uczestniczył w tym czasie w dwóch wyprawach archeologicznych Benndorfa, ale ponadto w 1882 r. habilitował się na uniwersytecie w Wiedniu, a rok później prowadził już własne badania w Sendschirli, których wyniki opisał w pracy *Ausgrabungen in Sendschirli*¹⁶.

Z zachowanych w Fototece Lanckorońskich PAU fotografii wynika również, że Luschan był także uczestnikiem wyprawy małoazjatyckiej Karola Lanckorońskiego na przełomie 1882 i 1883 r., poprzedzającej słynne ekspedycje archeologiczne do Pamfilii i Pizydii. Na ogólną liczbę 205 albuminów dotyczących tej wyprawy jedynie 17 jest podpisanych

¹⁴ Bodo Kralik, *Lexikon der Wiener Photographen 1840–1900*, Wien 2004, s. 34–37.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Luschan Felix von*, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon*, t. 5, 1971, s. 372–373.

nazwiskiem Luschana. Jednak podobnie jak we wcześniejszych ekspedycjach, nie ma podstaw, aby przypuszczać, że autorem tych niepodpisanych był ktoś inny. Warto też zwrócić uwagę, że w tej liczbie zdjęć z *Ekspedycji Małozjatyckiej Lanckorońskiego – 1882/1883*, aż 69 fotografii ma charakter portretów antropologicznych, co nie pozostawia żadnych wątpliwości co do autorstwa Luschana. Utrwalona na fotografiach pierwsza podróż Karola Lanckorońskiego z końca 1882 r. do południowo-zachodnich zakątków Azji Mniejszej oraz na Rodos, gdzie zajmował się „naukowymi pracami mniejszej doniosłości”, sugeruje, że to wcześniejsza ekspedycja archeologiczna Benndorfa z tego samego roku stała się inspiracją dla późniejszych przedsięwzięć archeologicznych Lanckorońskiego. Towarzyszami tej podróży hrabiego było kilku uczonych i artystów, pośród których, jak już wiadomo, nie zabrakło doktora Feliksa von Luschana. Podczas owej podróży niezawodnie pełnił on rolę fotografa dokumentalisty.

W październiku 1882 r. Lanckoroński, wraz z towarzyszącą mu świtą, opuścił wyspę Rodos i „na jednym z angielskich parowców” dotarł do Adalii¹⁷, portowego miasta na wybrzeżu Pamfilii. To właśnie ta ekspedycja wydaje się mieć największe znaczenie dla późniejszych prac w Pamfilii i Pizydii. Rozproszone po równinie pamfilijskiej zabytki z czasów cesarstwa rzymskiego, skłoniły Lanckorońskiego do zorganizowania własnej ekspedycji archeologicznej¹⁸. To sukcesy poszukiwań archeologicznych w Karii i Licji, a także wizyta w Adalii stały się zachętą do przeprowadzenia podobnych badań w sąsiednich krainach – Pamfilii i Pizydii. W Adalii Lanckoroński uzyskał od tamtejszego gubernatora „tymczasowe pozwolenie do zdejmowania pomiarów i planów”, dzięki czemu podróżnicy mogli wykonać plan pobliskiego miasta Perge¹⁹. Przygotowania wstępne, związane z uzyskaniem zgody u władz w Konstantynopolu na przeprowadzenie planowanej ekspedycji archeologicznej pod swoim kierunkiem, a mającej na celu „zbadanie i opisanie klasycznych ruin pamfilijskich a w części i sąsiednich pizydyjskich”, Karol Lanckoroński rozpoczął już zimą 1882/1883²⁰. W 1883 r., wspólnie z Luschaniem, Lanckoroński przedsięwziął dodatkowo podróż do Cylicji i północnej Syrii, wzdłuż południowego wybrzeża Azji

¹⁷ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. I.

¹⁸ *Ibidem*, s. II.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

Mniejszej²¹. Niewykluczone, że przechowywane między innymi w kolekcji fotografie z tych terenów, pochodzą właśnie z tego okresu.

W latach 1884–1885 Lanckoroński zorganizował i sfinansował ekspedycje archeologiczne, których celem było zbadanie i opracowanie hellenistycznych i rzymskich zabytków południowej Anatolii²². We wrześniu 1884 r. rozpoczęła się ekspedycja pamfilijska Karola Lanckorońskiego. W przedsięwzięciu tym wzięli wówczas udział profesorowie Eugen Petersen i Georg Niemann. Ten ostatni był już wówczas nie tylko znanym archeologiem, ale także architektem, rysownikiem i rytownikiem. Swoje doświadczenie archeologiczne zdobywał między innymi podczas ekspedycji Conzego na Samotrakę (1873) oraz uczestnicząc w obydwóch ekspedycjach Benndorfa (1881 i 1882). Niemann był też współautorem wielu istotnych dzieł poświęconych tematyce archeologicznej, w tym: *Archäologische Untersuchungen auf Samothrake*, wspólnie z Conzem i Hauserem (1875); *Reisen in Lykien und Karien* (1884) oraz *Das Heroon von Gjölbashi – Trysa* (1889), obie pozycje opracowywał wspólnie z Benndorfem²³. Był wreszcie obok Lanckorońskiego i Eugena Petersena współautorem: *Städte Pamphyliens und Pisidiens* (1890–1892), które jak już wspomniano ukazały się drukiem niemal równocześnie w trzech językach. W ekspedycji Karola Lanckorońskiego w 1884 r. brał też udział, dobrze już znany weteran wypraw małoazjatyckich, doktor Feliks von Luschan – tym razem jednak w charakterze lekarza²⁴. Swoje doświadczenie lekarskie po studiach medycznych zdobywał jako lekarz wojskowy przydzielony do objętej właśnie przez Austro-Węgry, po kongresie berlińskim, Bośni (1878)²⁵. Pamfilijską ekspedycję archeologiczną Karola Lanckorońskiego, zaszczylił też swoją obecnością jego przyjaciel, radca dworu, Wilhelm Hartel – profesor uniwersytetu wiedeńskiego, minister wyznań i oświaty w Wiedniu, a także od 1900 r. doktor *honoris causa* Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie²⁶. Wśród bliskich przyjaciół Lanckorońskiego w wyprawie pamfilijskiej znalazł się także, wspominany już w niniejszym artykule, profesor Marian Sokołowski oraz

²¹ Joachim Śliwa, *Sztuka i archeologia starożytnego Wschodu*, Warszawa–Kraków 1997, s. 18; K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. II.

²² J. Śliwa, *Sztuka i archeologia...*, s. 18.

²³ Niemann Georg, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon*, t. 7, 1976, s. 121.

²⁴ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. II.

²⁵ *Luschan...*, s. 372–373.

²⁶ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. S II 970 i S II 949.

Jacek Malczewski²⁷, malarz którego Lanckoroński nie tylko darzył przyjaźnią, lecz także doceniał jego twórczość i był jego mecenasem. Rysownikiem map w ekspedycji Lanckorońskiego został nadporucznik korpusu inżynierii, architekt Maurycy Hartel, uczeń Akademii wiedeńskiej i zarazem fotograf²⁸.

Między październikiem a listopadem 1884 r. ekspedycji udało się przebadać Sillyon – jedną z ważniejszych ruin Pamfilii, główne budowle w Aspendos i Adalii oraz część ruin w Sagalassos w Pizydii. Ponadto uczestnicy ekspedycji organizowali pomniejsze wyprawy do Termessos, Side, Perge, Selge i Padnelissos²⁹. Ślady i owoce prowadzonych wówczas prac, w Fototece Lanckorońskich PAU, dokumentuje jedynie 14 fotografii albuminowych, zapewne autorstwa Maurycego Hartla, naklejonych i opisanych na tekturkach o wymiarze około 33 x 25 cm oraz 75 fotografii na tekturkach o wymiarach 28 x 36 cm³⁰. Lanckoroński, we wstępie do *Miast Pamfilii i Pizydyi* (tom I, s. III), wspomina natomiast o „1000 fotografii zdjętych” jako dokumentacja uzupełniająca przebieg wypraw archeologicznych do Azji Mniejszej i ewentualny środek pomocniczy przy pracach nad ilustrowaniem³¹ wspaniałej dwutomowej pracy naukowej. Wartość źródłową fotografii z Pamfilii i Pizydyi doceniał między innymi znany polski archeolog Piotr Bieńkowski³², od 1897 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i kierownik Katedry Archeologii Klasycznej na tymże uniwersytecie. Wiadomo też, że „sporo fotografii zrobionych przez Lanckorońskiego w Anatolii” zachowało się w zbiorach Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej UJ³³.

²⁷ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. II.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Stan kolekcji z lutego 2010 r., w trakcie trwających prac inwentaryzacyjnych.

³¹ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. III; por.: G. Hirschfeld, *Städte Pamphylens und Phisidiens unter Mitwirkung von G. Niemann und E. Petersen von Karl Grafen Lanckoroński*, Wien 1890, s. 11.

³² Piotr Bieńkowski, *Z dziejów cywilizacji starożytnej*. [Odb.], „Kwartalnik Historyczny” 1891, s. 225.

³³ Joachim Śliwa, *Podróż Karola Lanckorońskiego na Cejlon oraz do Indii w roku 1889*, „Folia Historiae Artium” Seria Nova, 4, 1998, s. 79, przyp. 32. Od 30 czerwca 2010 r. fotografie (276 sztuk) stanowią depozyt Instytutu Archeologii UJ i znajdują się w Fototece Lanckorońskich PAU.

Ponadto około 70 fotografii małoazjatyckich z dawnej fototeki rozdolskiej Lanckorońskich znajduje się także w Fototece Instytutu Historii Sztuki UJ.

W trakcie badań prowadzonych w Pamfilii i Pizydii, udało się zebrać obfity materiał ikonograficzny nie tylko w postaci fotografii, ale także słynnych rysunków i akwarel Jacka Malczewskiego. Sporządzona wówczas przez artystę graficzna dokumentacja wyprawy, decyzją Karoliny Lanckorońskiej została przekazana w 1994 r. Zamkowi Królewskiemu na Wawelu³⁴.

Druga i ostatnia, wyekwipowana przez Karola Lanckorońskiego, ekspedycja archeologiczna do Pamfilii i Pizydii rozpoczęła się z końcem lipca 1885 r. Sam Karol Lanckoroński nie brał w niej udziału, a według jego słów, na czele ekspedycji stanęli wspomniani profesorowie Eugen Petersen i Georg Niemann, którym pomagał Hartel i młodszy architekt z Krakowa – nazwiskiem Rausch. Rysownikiem kart i planów został Hausner, nadporucznik c. k. wojskowego instytutu geograficznego. Feliks von Luschan tym razem także nie wziął udziału w ekspedycji, na stanowisku lekarza zastąpił go doktor Heyder³⁵. W tym czasie Luschan przygotowywał się już bowiem do objęcia zaoferowanej mu posady asystenta dyrektora w królewskim Muzeum Etnologicznym w Berlinie³⁶.

Ekspedycja rozpoczęła swoje prace w ruinach Termessos, na pograniczu Pizydii, Pamfilii i Licji. Wiadomo też, że po zwiedzeniu Kretopolis i Kremne, archeolodzy kontynuowali rozpoczęte przed rokiem prace w Sagalassos, a także ukończyli kolejne etapy badań prowadzonych w Aspendos, Perge i Side³⁷. I mimo, że pośród fotografii z wypraw małoazjatyckich Lanckorońskiego znajdujących się w Fototece znajdziemy wspomniane powyżej nazwy badanych miejsc, to jednak trzeba mieć świadomość, że pochodzą one raczej sprzed 1885 r.

Na zakończenie warto dodać, że wszystkie wspomniane w niniejszym artykule ekspedycje archeologiczne do Azji Mniejszej miały charakter pionierski i stały się niekwestionowanym fundamentem dla późniejszych prac archeologicznych prowadzonych w tym rejonie świata. Zachowana zatem dokumentacja archeologiczna, utrwalona w formie fotografii, odślania przed

³⁴ Więcej informacji na temat rysunków i akwarel Jacka Malczewskiego powstałych w trakcie tej wyprawy, zob.: Joanna Winiewicz-Wolska, *Jacka Malczewskiego kronika podróży po Anatolii*, Kraków 2009.

³⁵ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. III.

³⁶ *Luschan...*, s. 372–373.

³⁷ K. Lanckoroński, *Miasta...*, t. I, s. III.

nami pierwsze znaleziska archeologiczne w Azji Mniejszej. Przechowywane w kolekcji fotografie z ekspedycji małoazjatyckich są też bez wątpienia jednymi z najwcześniejszych takich fotografii w ogóle. Uwzględniając ilość i czas powstania fotografii z wypraw archeologicznych do Azji Mniejszej, wydaje się wielce prawdopodobne, że to właśnie one stały się jednym z istotnych bodźców do powstania w Rozdole wspaniałej kolekcji fotografii. W jednym z listów Karol Lanckoroński pisał:

mój budżet artystyczny jest na dzień dzisiejszy bardzo obciążony i bardzo potrzebuję pieniędzy na Azję Mniejszą. Więc bardzo dziękuję, cieszę się z fotografii (...) w czerwcu jadę znów do Rozdołu, gdzie kolekcja fotografii w 14 pudłach zostanie rozmieszczona we własnym pokoju³⁸.

Z fragmentu listu z maja 1884 r. dowiadujemy się nie tylko o znaczeniu przygotowywanej wówczas ekspedycji archeologicznej, ale także o rozmiarze kolekcji fotografii dzieł sztuki. W 1929 r. pudeł z fotografiami było już kilkaset.

Można odnieść wrażenie, że mimo niewątpliwej wartości informacyjnej i estetycznej fotografii w kolekcji Polskiej Akademii Umiejętności, zdjęcia z wypraw małoazjatyckich są dość wybiórcze i przypadkowe. Zastanawia stosunkowo niewielka ilość fotografii z Pamfilii i Pizydii. Ujęcia samych obiektów archeologicznych sprawiają często wrażenie zdjęć wykonanych raczej na wycieczce, aniżeli fotografii dokumentujących obiekt. Zastanawiająca jest szczupłość dokumentacji fotograficznej z głównych prac archeologicznych Benndorfa, prowadzonych w Gjölbaschi. Wydaje się zatem, że tematyka małoazjatycka przekazana wraz z „około 60 000 fotografii naukowych” do rzymskiej Stacji Naukowej PAU, była już wówczas znacznie okrojona, a jej „część merytoryczna”, zapewne po uprzedniej konsultacji z Marianem Sokołowskim, została przekazana Uniwersytetowi Jagiellońskiemu jako rodzaj pomocy naukowych (podobnie jak gipsowe odlewy rzeźb), celem kształcenia przyszłych archeologów i historyków sztuki.

³⁸ Joanna Winiewicz-Wolska, *Karol Lanckoroński i jego marchand amateur*, „Studia Waweliana” 2009, t. XIV, s. 218.

SUMMARY

Traces of Archaeological Expeditions to Asia Minor in the Light of the Lanckoroński Photographic Library of the Polish Academy of Arts and Sciences

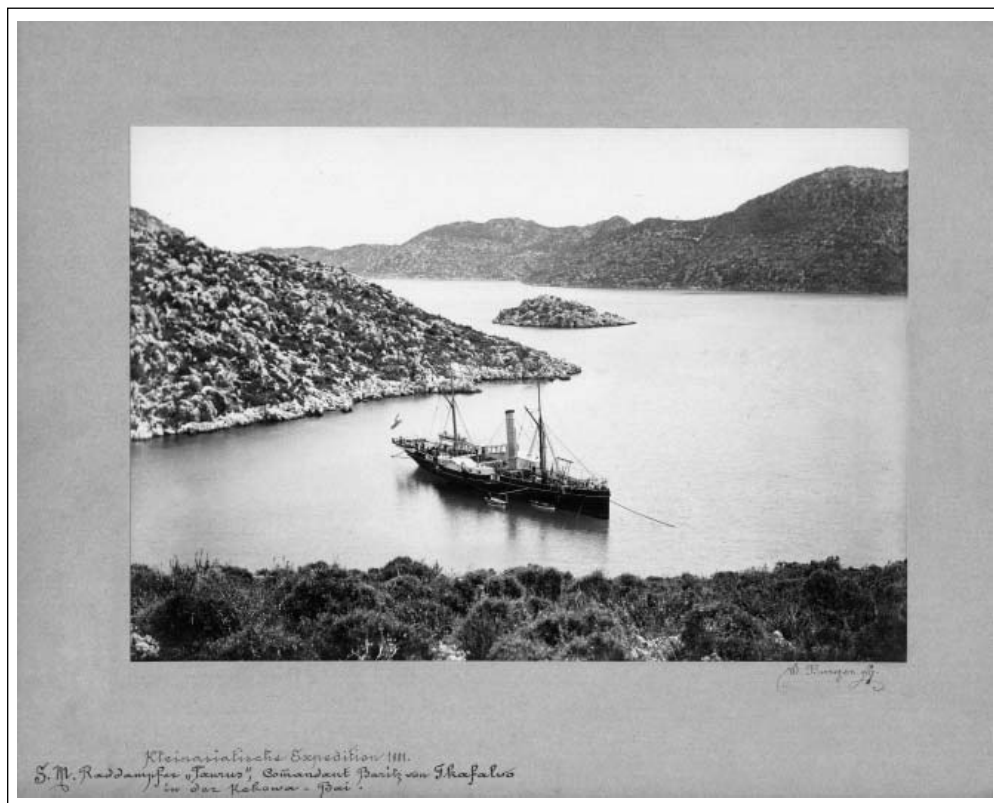
Photographs from the archaeological expeditions to Asia Minor, found in the collection of the Lanckoroński Photographic Library of the Polish Academy of Arts and Sciences (PAU) are an invaluable source, the documentation of a time when archaeology and photography were taking their first steps. The foundation in 1881 of the society *Gesellschaft für Archäologische Erforschung Kleinasiens* in Vienna was de facto the forerunner of intensive development of archaeological research in Asia Minor. The expedition of 1881, under the supervision of Otto Benndorf was the first Austrian expedition of its kind since the expedition to Samothrace (1873 and 1875) made by the German archaeologist Alexander Conze.

The main photographer of the first Benndorf expedition was the Hofphotographer, Wilhelm Burger. Another of Benndorf's expeditions took place a year later, however Burger did not take part in this expedition but the photographer Felix von Luschan, who had already debuted in the role in 1881. Both expeditions were partially funded by, among others, Karol Lanckoroński.

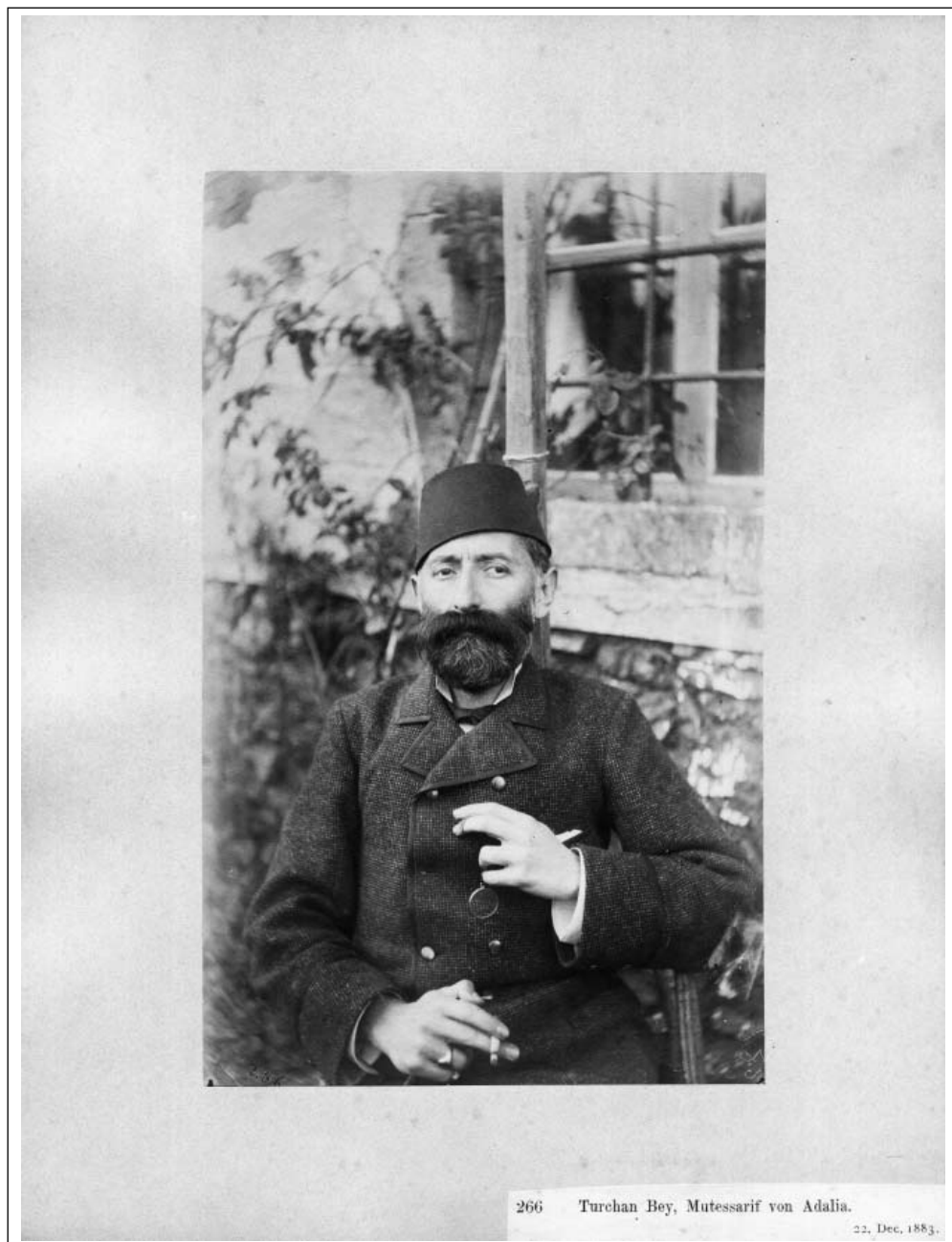
It can be seen from the photographs preserved in the PAU Lanckoronkis Photographic Library that Luschan was also a participant, as photographer, in the Asia Minor expedition organised by Karol Lanckoroński at the turn of 1882 and 1883, which preceded the Count's famous archaeological expeditions to Pamphylia and Pisidia.

In the years 1884–1885 Lanckoroński organised and financed two archaeological expeditions, whose aim it was to explore and describe Hellenistic and Roman monuments of southern Anatolia. Maurice Hartel accompanied the expeditions as photographer. In the introduction to *Miasta Pamfilii i Pizydyi* (Cities of Pamphylia and Pisidia) (Vol. I, p. III), Lanckoroński mentions some one thousand photographs taken as supplementary documentation illustrating archaeological expeditions to Asia Minor, mentioning as well the potential for the photographs to operate as an auxiliary collection supporting the work of the illustrations to the two-volume scientific work. The preserved archaeological documentation, recorded in the form of photographs, reveals to us the first archaeological findings in Asia Minor. The photographs stored in the collection are undoubtedly one of the earliest images of this type. All these photographs are now of great cognitive value.

It is worth mentioning that about 70 photographs from the Asia Minor expeditions are also within the Photographic Library of the Institute of Art History at the Jagiellonian University.

2. Statek „Taurus” (fot. W. Burger), 1881, ze zbiorów Fototeki Lanckorońskich PAU
 „...ministerstwo dało statek i ludzi, i wyprawa (...) przyszła do skutku.”
 (M. Sokołowski, *Austryackie ekspedycje...*, s. 5.)

3. Turchan Bey, gubernator Adalii [fot. F.v. Luschan], 1883, ze zbiorów Fototeki Lanckorońskich PAU

Materiały źródłowe

Kapitana Jana Lasoty listy ze Starobielska
oprac. Monika Andrasz-Mrozek, Archiwum Państwowe w Krakowie

... Piszę do Ciebie ten list. Czy go czytać
Będziesz? Nie wiem! Czy dojdzie? Nie wiem! Chciałbym się spytać
Kwiatka, jak się to u nas wróży listków rwaniem,
Ale kwiaty umarły pod śniegu postaniem
I o losie tej kartki żaden mi nie powie!
(...) Niech Boża opieka
Będzie nad wami. Pozdrów każdego człowieka,
Mów każdemu wszystkim, wszystko! Pozdrów jak od brata! (...)
Ja piszę do was jak z tamtego świata,
Bo ja stamtąd – nie wrócę!

Artur Oppman, List z Sybiru¹

Jan Lasota urodził się 14 lipca 1897 r. w Trzanowicach Dolnych na Śląsku Cieszyńskim w polskiej rodzinie ewangelickiej. Jego rodzicami byli Jan Lasota i Anna z domu Hodzicz².

Po ukończeniu cieszyńskiego gimnazjum rozpoczął 15 października 1915 r. służbę w wojsku austriackim i trudno dziś określić, czy uczynił to ze świadomego wyboru, czy splot okoliczności – jakim był wybuch I wojny światowej i pobór do wojska – zaważył na losach jego życia. Pierwsze miesiące w wojsku Lasota spędził na szkoleniach. Najpierw odbył trzymiesięczny kurs w szkole dla jednorocznych ochotników w 31. Pułku Obrony Kraju w Ostrawie, następnie uczył się do połowy kwietnia 1916 r. w Szkole

¹ Józef Czapski wspomina, że wiersz ten oddający niezwykle trafnie sytuację jeńców w obozie starobielskim żołnierze recytowali w dniu 11 listopada 1939 r. podczas zorganizowanych w ukryciu obchodów Święta Niepodległości. Józef Czapski, *Wspomnienia Starobielskie*, [w:] Józef Czapski, *Na nieludzkiej ziemi*, Paryż 1989, s. 28.

² APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespolów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 2, s. 3.

Oficerów Rezerwy w Opawie, po czym dostał skierowanie do 31 Pułku Obrony Kraju, gdzie służył i awansował od jednorocznego starszego szeregowego sekcyjnego przez kaprała sekcyjnego, plutonowego aż do stopnia oficerskiego kadeta aspiranta. Z pułkiem walczył na froncie wschodnim. Nie znamy okoliczności wzięcia Jana Lasoty do niewoli rosyjskiej, przebywał w niej od 12 czerwca 1916 r. do 30 września 1918 r. czyli ponad dwa lata. Został wywieziony na Syberię i tam po zwolnieniu 1 października 1918 r. zgłosił się jako ochotnik do formujących się oddziałów polskich V Dywizji Strzelców Syberyjskich³.

J. Lasota został skierowany do 3 Pułku Piechoty. W trakcie służby przeszedł przeszkolenie w szkole oficerskiej zorganizowanej w Nowonikołajewsku (dziś Nowosybirsk). Karierę w polskim wojsku rozpoczął znowu od stopnia szeregowca, niemniej szybko awansował na kaprała, a rok później we wrześniu 1919 r. na chorążego. 10 stycznia 1920 r. został wzięty z całą dywizją do niewoli na stacji Klukwiennaja w pobliżu Krasnojarska⁴. Do Polski wrócił w październiku 1921 r. po podpisaniu przez Polskę i Rosję Sowiecką traktatu pokojowego w Rydze.

W wolnej Polsce dostał skierowanie do 54 Pułku Piechoty Strzelców Kresowych w Tarnopolu w stopniu podporucznika. 3 maja 1922 r. został zatwierdzony jako porucznik – oficer zawodowy. Kształcił się dalej, w 1925 r. ukończył Kurs Doszkalający Młodszych Oficerów Piechoty w Chełmnie⁵. W tym czasie ułożył sobie życie prywatne, wziął ślub z Marią

³ V Dywizja Strzelców Syberyjskich zorganizowana latem 1918 r. wspomagała w walce z bolszewikami wojska Aleksandra Kołczaka i Korpus Czechosłowacki. Głównym zadaniem była ochrona kolei transsyberyjskiej. Jacek Woyno, *Materiały Archiwalne do dziejów polskich formacji wojskowych w Rosji (1914–1920)*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2002, nr 25; Stanisław Bohdanowicz, *Ochotnik*, Warszawa 2006.

⁴ V Dywizja Strzelców Syberyjskich zabezpieczała odwrót wojsk polskich i Korpusu Czechosłowackiego. Brak współpracy i dobrej woli ze strony Czechów i Słowaków, trudne zimowe syberyjskie warunki, wycieńczenie ludzi oraz silnie nacierające bolszewickie oddziały zmusiły dowództwo dywizji do poddania się bolszewikom. Miało to miejsce na stacji Klukwiennaja, 130 km od Krasnojarska 10 stycznia 1920 r. Do niewoli dostało się ponad 10 000 żołnierzy. Przetrzymani byli w straszliwych warunkach, z niewoli powróciło mniej niż połowa. *Jeńcy Polscy w niewoli sowieckiej 1919–1921*, oprac. Tadeusz Wawrzyński, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1995, nr 18; S. Bohdanowicz, *Ochotnik...*

⁵ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 6, s. 11–13.

Gilewicz w Stryju, 2 sierpnia 1926 r.⁶, rok później urodziła się pierwsza córka Danuta, w 1938 r. druga Hanna⁷. W 1927 r. został przeniesiony do 17 Baonu Korpusu Ochrony Pogranicza, następnie w latach 1931–1937 służył w 59 Pułku Piechoty w Inowrocławiu, a od 1937 aż do wojny w Korpusie Kadetów nr 1 im. Józefa Piłsudskiego we Lwowie⁸.

Za sumienną służbę J. Lasota otrzymał odznaczenia: w 1937 r. Srebrny Krzyż Zasługi⁹, a w 1938 r. Brązowy i Srebrny Medal za Długoletnią Służbę¹⁰. Z dniem 19 marca 1938 r. został mianowany kapitanem w korpusie oficerów administracji¹¹. We wrześniu 1939 r. wziął udział w obronie Lwowa i dostał się do niewoli sowieckiej¹². Córka Danuta wspomina, że „pierwsze wiadomości o losie Ojca przekazali nieznani kolejarze polscy z trasy przejazdu pociągu. W listopadzie do rodziny zgłosiła się pielęgniarka zwolniona z obozu w Starobielsku”¹³. Z niewoli do żony kapitanowi Lasocie udało się wysłać 3 listy i jeden telegram. Czas wojenny (w tym Powstanie Warszawskie) przetrwały tylko dwie kartki pocztowe z grudnia 1939 r.

Jeńcom w obozie starobielskim pozwolono od listopada 1939 r. pisać jeden list (kartkę) miesięcznie, mogli natomiast otrzymywać pocztę bez ograniczeń. Informacje zawarte w przychodzących przesyłkach były bowiem dla sowieckich władz skarbnicą wiedzy o rodzinach i znajomych jeńców starobielskich. W obozie, już po jego „rozładowaniu”, komisyjnie zniszczono 3080 listów, 300 telegramów skierowanych do jeńców oraz 3460 listów napisanych przez uwięzionych wojskowych, a które już nie zostały wysłane do adresatów. Listy żołnierzy – ostatnie ślady życia z obozu, które dotarły do rodzin i przyjaciół, stały się najważniejszą pamiątką, nie

⁶ Ibidem, plik 5, s. 9.

⁷ Danuta ur. 30 lipca 1927 r., Hanna ur. 11 maja 1938 r. Ibidem, plik 40, s. 195.

⁸ Ibidem, plik 24, s. 77

⁹ Ibidem, plik 16, s. 39.

¹⁰ Ibidem, plik 18, s. 43; plik 19, s. 45.

¹¹ Ibidem, plik 17, s. 41.

¹² Lwów został poddany Sowietaom przez gen. Władysława Langnera 22 września 1939 r. Zgodnie z zawartą z dowództwem sowieckim umową, oficerowie mieli swobodnie opuścić Lwów. Kiedy zebrali się, aby wyjść z miasta, zostali otoczeni przez oddziały sowieckie. Najpierw żołnierze na piechotę pod konwojem przeszli do Tarnopola, potem pociągami przewieziono ich do obozów jenieckich. Por. Stanisław Jaczyński, *Zagłada oficerów wojska polskiego. Wrzesień 1939–maj 1940*, Warszawa 2000, s. 41–42.

¹³ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 24, s. 77.

dziwi więc, że najbliżsi starali się je ochronić za wszelką cenę. Zawierucha wojenna oraz czasy stalinowskie nie sprzyjały jednak temu. Listy te ginęły podczas działań wojennych, były rekwirowane przy rewizjach, urzędowo odbierano je przy załatwianiu zapomóg dla rodziny lub włączano je do akt spraw o uznanie za zmarłego przeprowadzanych przed sądami po wojnie¹⁴.

W listach, gęstym i wyraźnym pismem, kapitan Lasota pisał krótkie lakoniczne zdania o codziennym życiu i niepokoju o najbliższych. Znajdujemy w tych listach atmosferę i szczegóły, które kilka lat później opisał w swoich *Wspomnieniach starobielskich* Józef Czapski, m.in. kreśląc słowa o świętach:

Bez przesady można twierdzić, że właśnie święta Bożego Narodzenia były początkiem nowego głębszego rozdziału w naszym życiu starobielskim. Miał na to wpływ również jeden fakt – pierwsze listy, któreśmy otrzymali od naszych bliskich, przysły zaraz po 20 grudnia i nawet dla tych, którzy nie otrzymali dały poczucie, jakby zwolniła się obręcz samotności. Jakbyśmy już nie byli żywcem i na zawsze zakopani w obcym i wrogim nam świecie¹⁵.

W ostatnim niezachowanym liście z marca 1940 r. kapitan napisał do żony „wkrótce zmienimy miejsce postoj”¹⁶. Czapski odnotował, że w lutym 1940 r. wśród jeńców pojawiły się wiadomości o likwidacji obozu i możliwym powrocie do kraju:

Stworzyło to wszystko taki nastrój nadziei, że kiedy w kwietniu zaczęto nas grupkami po kilkudziesięciu, czy kilkunastu wywozić, wielu z nas wierzyło święcie, że jedzie na wolność¹⁷.

W jednym z takich transportów został wywieziony kapitan Lasota. Na liście jeńców, którzy „ubyli” z obozu, sporządzonej przez komendanta, pod numerem 1920 figuruje Jan Lasota ur. 14 sierpnia 1897 r., s. Jana¹⁸.

¹⁴ *Słowa tęsknoty. Zachowane listy jeńców Kozielska, Ostaszkowa i Starobielska*, Szczecin 1996, s. 10; Joanna Drużyńska, Stanisław M. Jankowski, *Wyklęte życiorysy*, Poznań 2009, s. 130. Na szczęście od Marii Lasoty zażądano tylko okazania listów od męża i odnotowano to w protokole, por. APKr, Sąd Grodzki Krakowski, sygn. SGCKr 594.

¹⁵ J. Czapski, *Wspomnienia...*, s. 32.

¹⁶ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 24, s. 75; Sąd Grodzki Krakowski, sygn. SGCKr 594.

¹⁷ J. Czapski, *Wspomnienia...*, s. 35.

¹⁸ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 24, s. 83.

Żona Maria po wojnie bezskutecznie próbowała ustalić los męża. Pisała do Czerwonego Krzyża w Szwajcarii, Wielkiej Brytanii i Polsce. Wszędzie poszukiwania dały wynik negatywny¹⁹. Zmuszona uregulować swój stan prawny przeprowadziła w 1947 r. postępowanie przed Sądem Grodzkim w Krakowie²⁰, w wyniku którego Jan Lasota został uznany za zmarłego, a datę śmierci przyjęto na 31 grudnia 1941 r. Należy jednak z pewnością przyjąć, że rzeczywista data śmierci to marzec lub kwiecień 1940 r., a grobem kapitana Lasoty niewątpliwie jest wspólna charkowska mogiła.

11 listopada 1976 r. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie odznaczył zbiorowo Krzyżem *Virtuti Militari* żołnierzy polskich zgładzonych w Katyniu i innych nieznanym wówczas miejscach kaźni²¹.

W dniach 9 i 10 listopada 2007 r. w trakcie uroczystości „Katyń Pamiętamy – Uczcijmy Pamięć Bohaterów” żołnierzom Wojska Polskiego oraz funkcjonariuszom policji, straży granicznej i służby więziennej zamordowanym przez NKWD w Katyniu, Charkowie i Miednoje nadano pośmiertnie wyższe stopnie oficerskie i służbowe. Tym samym kapitan Jan Lasota został awansowany na majora²².

Rodzinnie kapitana udało się przeżyć działania wojenne i okupację. Z relacji ustnej Danuty Lasoty, opowiedzianej autorce, wynika, że w kwietniu 1940 r. po rodzinę zamieszkałą we Lwowie przyszło NKWD i tylko dzięki szczęśliwemu zbiegowi okoliczności, żonie kapitana, jej matce oraz córkom udało się uniknąć losu innych rodzin jeńców z sowieckich obozów – wywózki do Kazachstanu²³.

¹⁹ Ibidem, plik 24, s. 59–73.

²⁰ APKr, Sąd Grodzki Krakowski, sygn. SGCKr 594.

²¹ Janusz K. Zawodny, *Katyń*, Lublin–Paryż 1989, s. 303.

²² Decyzja Nr 439/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 5 października 2007 r. w sprawie mianowania oficerów Wojska Polskiego zamordowanych w Katyniu, Charkowie i Twerze na kolejne stopnie oficerskie. Decyzja nie została ogłoszona w Dzienniku Urzędowym MON. Listy awansowanych żołnierzy były odczytywane 9 i 10 listopada 2007 r. w 1. Programie Polskiego Radia, por. www.polskieradio.pl/jedynka/static/?id=11736 (link z 6 listopada 2009 r.).

²³ Akcję wywózki rodzin na rozkaz Ławrentija Berii przeprowadzono w jednym dniu, 13 kwietnia 1940 r. Deportowano do Kazachstanu 59 416 osób. Akcja ta poprzedzona została zbieraniem adresów rodzin, czyniono to na podstawie różnorodnych ankiet, w których m.in. zadawano pytania, gdzie jeńiec po uwolnieniu się uda, lub zbierano informacje z korespondencji prowadzonej przez żołnierzy. S. Jaczyński, *Zagłada oficerów...*, s. 247; *Słowa tęsknoty...*, s. 9.

Maria Lasota w maju 1944 r. przeniosła się ze Lwowa do Warszawy²⁴ do brata Waleriana Gilewicza, który w styczniu 1943 r.²⁵ wraz z żoną Jadwigą został przeniesiony do warszawskiej centrali firmy „Kompass” Treuhand- und Revisionsgesellschaft m.b. H. Wien²⁶. Po Powstaniu Warszawskim żona i córki kapitana Lasoty wyjechały do Krakowa, gdzie zamieszkały na stałe²⁷.

W 2002 r. Archiwum Państwowe w Krakowie przejęło od Danuty Lasoty plik dokumentacji związanej z historią jej rodziny²⁸. W przeważającej części są to materiały dotyczące życia i przebiegu służby wojskowej jej ojca kapitana Jana Lasoty oraz losów jego żony Marii z Gilewiczów. Materiały zostały opatrzone sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), a w obrębie jednostki podzielono je na pliki. Kartki kapitana J. Lasoty z obozu jenieckiego w Starobielsku znajdują się w plikach 20 i 21.

Publikowane poniżej listy z 20 i 29 grudnia 1939 r.²⁹ to standardowe kartki pocztowe o wymiarach 10,1 cm x 14,4 cm. Pisane są niebieskim ołówkiem chemicznym. Kartki noszą widoczne ślady zalania i zniszczenia, w niektórych miejscach pismo wyblakło tak, że nie jest się w stanie odczytać tekstu. Widać późniejsze ślady odtworzenia innym ołówkiem (zapewne przez żonę) pojedynczych nieczytelnych słów. Kartka z 29 grudnia 1939 r. przez długi czas była złożona i na zgięciu pismo uległo całkowitemu zatarciu. Stempel na pierwszej kartce jest nieczytelny, natomiast drugi list został wysłany dopiero trzy tygodnie po napisaniu, 20 stycznia 1940 r. Każdą kartkę opatrzone znaczkami na sumę 15 kopiejek. Informacje o osobach i miejscach wymienionych w listach ustalono na podstawie danych zawartych w przejętej dokumentacji i literatury przedmiotu. Przy publikacji tekstu zastosowano dzisiejszą pisownię i interpunkcję, a przy transliteracji cyrylicy posiłkowano się polską normą PN-ISO 9-2000³⁰.

²⁴ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 44, s. 203.

²⁵ Ibidem, plik 50, s. 233.

²⁶ Ibidem, plik 49, s. 229, 231.

²⁷ Ibidem, plik 41, s. 197, plik 44, s. 203.

²⁸ APKr, Księga nabytków nr 2355, wpis z dnia 15.11.2002.

²⁹ APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/645/373 (dawna IT 2450), plik 20, s. 47–48, plik 21, s. 49–50.

³⁰ *Polska norma: PN-ISO 9:2000 – Informacja i dokumentacja – Transliteracja znaków cyrylickich na znaki łacińskie – Języki słowiańskie i niesłowiańskie*, Polski Komitet Normalizacyjny, Warszawa 2000.

TEKST ŹRÓDŁOWY

[s. 47] [Adresat]
L'vov – Lwów
ul. Mikołaja Reja 5
Maria Lasotowa

[Nadawca]
CCCP g. Starobielsk, pochtovij âšik No 15
Jan s. Jana Lasota (Ân c. Âna L'asota)

[s. 48] Najdroższa Liliś!

Za wiadomości serdecznie dziękuję. Aż do tej pory przeżyłem niejedną chwilę niepokoju o Was. Nie byłem pewny, czy jesteście we Lwowie, czy też gdzie indziej. Wreszcie myślałem, że nawiązałaś kontakt z Hegerami³¹. Najwięcej martwiłem się o mieszkanie i środki do życia dla Was. Złożyło się szczęśliwie, że Walerkowie³² są razem. Spadł mi ciężar z serca. Przypuszczam, że Danusia³³ chodzi do szkoły, że Haneczka³⁴ urosła.

Przesyłki nie przysyłajcie żadnej. Wprawdzie z butami kiepsko, bez rękawiczek też niedobrze, ale o ile mi wiadomo, poczta nie przyjmuje paczek. Pieniądzy na razie nie potrzebuję, mam parę rubli pożyczonych, część własnych pieniędzy (300 zł) zgubiłem³⁵.

Jak z Twoim zdrowiem Liliś? Mamcia jest razem? Dobrze, że wszyscy z rodziny znaleźli się. Czy radio uratowane i działa? [Pisać] do mnie możecie bez ograniczeń.

Zasylam wszystkim najserdeczniejsze życzenia świąteczne i noworoczne

Całuję wszystkich

Janek

20 XII 1939

³¹ Chodzi o rodzinę Heckerów. Franciszek Hecker był świadkiem na ślubie Jana Lasoty i Marii z Gilewiczów, APKr, Akta osób i rodzin – zbiór szczątków zespołów, sygn. IT 2540, plik 5, s. 9.

³² Jadwiga i Walerian Gilewiczowie – brat Marii Lasoty i jego żona.

³³ Danuta Lasota (1927–2006), córka.

³⁴ Hanna Lasota (1938–1980), córka.

³⁵ J. Lasota pieniądze mógł stracić w trakcie wzięcia go do niewoli, jeńcy bowiem byli ograbiani przez sowieckich żołnierzy z cennych przedmiotów lub pieniędzy; por. S. Jaczyński, *Zagłada oficerów...*, s. 76–77.

[s. 49] [Adresat:]
L'vov – Lwów
Reja 5 m. 2
Lila Lasotowa

[Nadawca:]
CCCP g. Starobielsk, pochtovij âšik No 15
Jan s. Jana Lasota (Ân c. Âna L'asota)

[s. 50] 29 XII 1939

Najdroższa!

Odpisuję na kartki otrzymane od Walerka³⁶ (2), Adasia (1) i Twoją (1) i serdecznie Wam dziękuję za pamięć o mnie. Co w takim życiu znaczy wiadomość od najbliższych – trudno opisać. Toteż, jeżeli możecie, piszcie jak najczęściej. Ja niestety mogę wysłać miesięcznie jedną kartkę wzgl[ędnie] list. I to niestety muszę się liczyć z tym, że p. cenzor może to lub owo skreślić, lub w ogóle kartkę zatrzymać. Święta spędziłem w nastroju, o którym lepiej nie pisać. Gdyby nie wiadomość od Was, byłoby jeszcze gorzej. Zwłaszcza, że te wiadomości zbiegły się z innymi również pomyślnymi. Zima u nas dotąd była dość łagodna, od świąt czujemy [...]a mroziki niczego. Bywała i cięższa zima i znosiło się ją łatwiej, ale też i w innych warunkach. Najwięcej dokucza mi brak zelówek, no i rękawiczek. Można było kupić kalosze, tylko że nie miałem tyle pieniędzy, a zresztą były za małe na moje buty. Gdybym wiedział, że kalosze można tam dostać, niedrogo i że [...]b to bym prosił o ich przesłanie. Z konieczności próbuję cerować, łątać, piorę. Wszystko jednak idzie nieudolnie, tak jak zelowanie butów kolegom amatorom, którzy bawią się w szewców. Pocieszam się tylko tym, że wkrótce nie będzie co prac i cerować. Wiem, że w gazetach lwowskich pisano o nas, że nam się tu dobrze powodzi. Przypuszczam, że alboście słyszeli, albo czytali o tym. Rzeczywiście, dobrze się czuję, gdy na chwilę przestanę myśleć o wszystkim. W przeddzień Wilii wspominaliśmy z Sordylem³⁷ święta w K[...]c Jakżeż to inaczej było. Jest tu i Buszydło³⁸ i szereg kolegów czy to z Tarnopola³⁹, czy Ino[wrocławia]⁴⁰, czy też ostatnio ze Lwowa⁴¹. Jest i Brzeziński⁴², o którego zapytywał Adaś. Myślami jestem stale z Wami. Mimo wiadomości stale obawiam się o Wasz los. Przeto ^dcieszę się, że^d Haneczka zdrowa, rośnie. Czy mię pozna? Mam ^dwrażenie, że i Ty mię^d nie bardzo poznasz. Posiwiąłem do reszty i ^dzdziadziałem. Czytamy^d pilnie gazety i słuchamy radia, ale tylko ^dmiejscowych wiadomości^d. Całuję mocno Janek.

Ucałowania dla Danusi, Haneczki, Mamy i [...]c

^a nieczytelny wyraz.

^b w tym miejscu kartka została złożona i cała linijka tekstu uległa całkowitemu zatarciu.

^c nieczytelny wyraz.

^{dd} słowa poprawione innym ołówkiem.

^e nieczytelny wyraz.

³⁶ Walerian Gilewicz.

³⁷ Karol Sordyl (1898–1940), kapitan piechoty. *Katyń. Lista ofiar i zaginionych jeńców obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk*, Warszawa 1989, s. 347.

³⁸ Adam Buszydło (1898–1940), porucznik. *Ibidem*, s. 293.

³⁹ 54 Pułk Piechoty Strzelców Kresowych w Tarnopolu.

⁴⁰ 59 Pułk Piechoty w Inowrocławiu.

⁴¹ Korpus Kadetów nr 1 im. Józefa Piłsudskiego we Lwowie.

⁴² Stanisław Kazimierz Brzeziński (1914–1940), porucznik. *Katyń. Lista ofiar...*, s. 292.

SUMMARY

Captain Jan Lasota's Letters from Captivity in Starobielsk

This article presents the fate of one of the officers of the Second Republic (interwar Poland), captain Jan Lasota. Born on the 14th July, 1897, in Trzanowice Dolne, Silesian Cieszyn – after graduating from the high school in 1915, he began service in the Austrian army. During World War I he fought on the Eastern Front, where he was captured by Russians and became a POW for over two years. After his release in October 1918, he volunteered, to join the then forming Polish troop, the V Siberian Riflemen Division. On the 10th January, 1920, he was again taken into captivity, together with the whole division, by the Bolshevik army at the station of Klukwiennaja near Krasnoyarsk. He returned to Poland in October 1921, after the signing of the Peace Treaty by Poland and Soviet Russia in Riga. In free Poland he served in the 54 Infantry Regiment of Borderland Riflemen in Tarnopol. In 1922 he was promoted to the rank of lieutenant.

In 1927 he was transferred to the 17th Battalion of the Border Protection Corps, then in the years 1931–1937 served in the 59 Infantry Regiment in Inowrocław, and from 1937 until the outbreak of war – in the Józef Piłsudski Cadets' Corps No. 1 in L'vov.

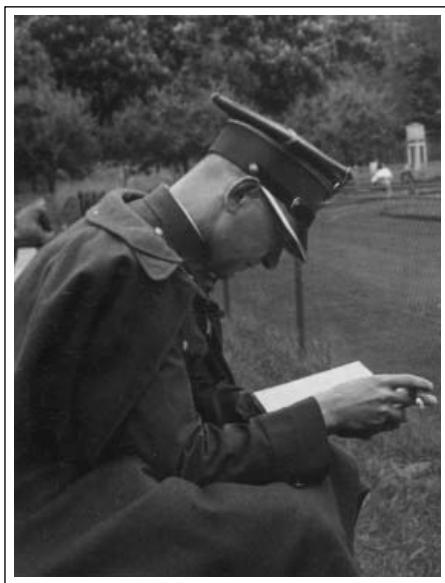
J. Lasota was honoured for his conscientious service several times: in 1937, with the Silver Cross of Merit, and in 1938 with the bronze and silver medal for long service. On the 19th March 1938, he was appointed captain in the corps of administration officers. In September 1939, he took part in the defence of L'vov and was captured by the Soviets. He was detained in a POW camp in Starobielsk, from where he sent three postcards to his wife, describing the living conditions in captivity, two of which have survived to our times and are published in the appendix to the text. He was taken from the camp in March or April 1940 and shot by the Soviets in Charków.

On the 11th November 1976, the President of the Polish Republic in Exile collectively honoured with the Virtuti Militari Cross all Polish soldiers slain in Katyń and other places of execution, then unknown. On the 9th and 10th November 2007, during the ceremony, 'We remember Katyń – Let us Honour the Memory of the Heroes', Polish Army soldiers, police officers, border guards and prison officers murdered by the NKVD in Katyń, Charków and Miednoje and were posthumously appointed to higher officers' ranks and grades. Thus, Captain John Lasota was promoted to the rank of major.

The history of Captain Jan Lasota illustrates the tragic fate of Polish officers who were in the captivity of Russian, Bolshevik and then Soviet forces.

4. Porucznik Jan Lasota wraz z żoną Marią z Gilewiczów
(APKr, sygn. 29/645/373, plik 60)

5. Kapitan Jan Lasota we Lwowie, 1938
(APKr, sygn. 29/645/373, plik 58)

7. List kapitana Jana Lasoty do rodziny z obozu w Starobielsku z 29 grudnia 1939 r.
(APKr, sygn. 29/645/373, plik 21)

Z zagadnień archiwistyki

TERESA FILIPCZAK

Archiwum Państwowe w Krakowie

**Archiwa w strukturach organizacyjnych
placówek muzealnych Krakowa***

Kraków to nie tylko miasto licznych zabytków, to również siedziba kilkunastu instytucji muzealnych, prowadzących szeroką działalność w zakresie gromadzenia zabytków muzealnych, trwałej ochrony dóbr naturalnych i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym. Placówki muzealne Krakowa przy wykorzystaniu nowoczesnych form i metod informują o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechniają podstawowe wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej. Uczestniczą w kształtowaniu wrażliwości poznawczej i estetycznej, zwłaszcza młodego pokolenia. Umożliwiają korzystanie ze zgromadzonych zbiorów.

Aktualnie na terenie Krakowa funkcjonuje 16 muzeów posiadających osobowość prawną, odrębnych ze względu na przedmiot i zakres zainteresowań. Są to:

- 1) Muzeum Archeologiczne w Krakowie ul. Senacka 3,
- 2) Muzeum Archidiecezji Krakowskiej ul. Kanonicza 19,
- 3) Muzeum Armii Krajowej w Krakowie ul. Bosacka 13,
- 4) Muzeum Czynu Niepodległościowego w Krakowie al. 3 Maja 7,
- 5) Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie pl. Wolnica 1,
- 6) Muzeum Historyczne Miasta Krakowa Rynek Główny 35 z 6 Oddziałami,
- 7) Muzeum Historii Fotografii w Krakowie ul. Józefitów 16,
- 8) Muzeum im. Władysława Bogackiego – Krakowskie Towarzystwo Fotograficzne w Krakowie ul. Lubicz 25,
- 9) Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie ul. św. Wawrzyńca 15,

* Referat przygotowany i wygłoszony 20 maja 2008 r. przez autorkę na II Symposium archiwalno-muzealnym zorganizowanym przez Zakład Naukowy Archiwistyki Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie.

- 10) Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie al. Jana Pawła II 39,
- 11) Muzeum Narodowe w Krakowie Al. 3 Maja 1 z 11 Oddziałami,
- 12) Muzeum Pamięci Narodowej Apteka „Pod Orłem” w Krakowie pl. Bohaterów Getta 18,
- 13) Muzeum Przyrodnicze Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie ul. św. Sebastiana 9,
- 14) Muzeum Regionalne Młodej Polski „Rydlówka” w Krakowie ul. Tetmajera 28,
- 15) Muzeum Stanisława Wyspiańskiego w Krakowie ul. Kanonicza 9,
- 16) Zamek Królewski na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie Wawel 3.

Spośród wyżej wymienionych instytucji dwie placówki posiadają status muzeów państwowych. Są to: Muzeum Narodowe w Krakowie i Zamek Królewski na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie. Organem założycielskim dla nich jest minister kultury. Pozostałe placówki muzealne mają status muzeów samorządowych. Organem założycielskim dla nich jest odpowiednio do przedmiotu i zakresu ich zainteresowań Prezydent Miasta Krakowa, Marszałek Województwa Małopolskiego.

Obok wyżej wymienionych instytucji muzealnych działalność o zbliżonym charakterze na terenie miasta prowadzą także muzea nieposiadające osobowości prawnej. Pozostają one w strukturach organizacyjnych jednostek, które je utworzyły. Działalność tych muzeów ukierunkowana jest na gromadzenie obiektów zabytkowych będących świadectwem dorobku kulturalnego, naukowego instytucji, w których funkcjonują. Wykazują też troskę o udokumentowanie bogatej historii instytucji, w których imieniu prowadzą działalność. Do tej grupy placówek muzealnych zaliczyć można, m.in. Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Muzeum Państwowego Starego Teatru im. Heleny Modrzejewskiej w Krakowie, Muzeum Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, a także muzea prywatne.

Nie wszystkie jednak wyżej wymienione muzea stały się jednostkami państwowej sieci archiwalnej ze względu na dokumentację powstającą lub gromadzoną w toku ich działalności. Decyzję Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie o powołaniu pod nadzór państwowej służby archiwalnej i zobowiązaniu do zorganizowania i prowadzenia archiwów zakładowych otrzymało 9 placówek muzealnych. Spośród wielu kryteriów branych pod uwagę przy wyborze jednostek organizacyjnych w przypadku

muzeów dwa kryteria były rozstrzygające, a mianowicie status prawny placówki oraz przedmiot i zakres jej zainteresowań.

Aktualnie Archiwum Państwowe w Krakowie sprawuje nadzór archiwalny nad następującymi muzeami: Muzeum Archeologicznym w Krakowie ul. Senacka 3, Muzeum Armii Krajowej w Krakowie ul. Bosacka 13, Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie pl. Wolnica 1, Muzeum Historycznym Miasta Krakowa w Krakowie Rynek Główny 35, Muzeum Historii Fotografii w Krakowie ul. Józefitów 16, Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie ul. św. Wawrzyńca 15, Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie al. Jana Pawła II 39, Muzeum Narodowym w Krakowie al. 3 Maja 1 i Zamkiem Królewskim na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki, Wawel 3.

Uprawnienia państwowej służby archiwalnej do sprawowania nadzoru nad narastającym zasobem wynikają z zapisów art. 28, a w szczególności pkt. 4 *Ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*¹ mówiącego, że kontrola postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego w archiwach zakładowych, składnicach akt oraz jednostkach organizacyjnych z powierzonym zasobem archiwalnym należy do zakresu działania archiwów państwowych. Nadzór nad narastającym zasobem archiwa państwowe realizują poprzez:

- 1) kontrole archiwów zakładowych,
- 2) lustracje archiwów zakładowych i składnic akt,
- 3) ekspertyzy wykonywane w jednostkach organizacyjnych,
- 4) codzienny instruktaż w zakresie aktualnie obowiązujących przepisów kancelaryjnych i archiwalnych udzielany pracownikom archiwów zakładowych i składnic akt, odwiedzających archiwa państwowe lub w kontaktach telefonicznych, a także przy wykorzystaniu poczty elektronicznej,
- 5) szkolenia pracowników jednostek organizacyjnych odpowiedzialnych za obieg, gromadzenie i przechowywanie dokumentacji w zakresie prowadzenia archiwów zakładowych i składnic akt, organizowane w ramach kursów archiwalnych.

Kontrole w archiwach zakładowych powinny odbywać się regularnie raz na 2–3 lata z zastosowaniem uregulowań zawartych w wytycznych Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych wprowadzonych *Zarządzeniem nr 8*

¹ Dz. U. z 2006 r., nr 97, poz. 673 z późn. zm.

NDAP z 15 czerwca 2000 r. w sprawie przeprowadzania przez archiwa państwowe kontroli postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego.

Podobną rolę jak kontrole spełniają przeprowadzane przez archiwa państwowe lustracje, chociaż mają węższy zasięg. Obejmują one np. kontrolę stopnia realizacji zaleceń pokontrolnych. Przeprowadzane są najczęściej w okresach między jedną a drugą kontrolą lub też wynikają z potrzeby posiadania szczegółowych danych o stanie fizycznym, wielkości zasobu, czy też warunkach jego przechowywania lub formie prowadzonej ewidencji.

Ekspertyzy archiwalne wykonywane są najczęściej w związku z przedkładanymi archiwum państwowemu wnioskami o wyrażenie zgody na zniszczenie dokumentacji niearchiwalnej, której okres przechowywania upłynął i mają na celu stwierdzenie, czy w wykonywanych czynnościach związanych z wydzielaniem akt na zniszczenie, zastosowano wszystkie procedury wynikające z obowiązujących przepisów, czy materiały archiwalne wytworzone przez jednostkę organizacyjną brakującą dokumentację zostały zachowane w komplecie i czy nie zachodzi potrzeba wyłączenia niektórych rodzajów akt dla celów reprezentatywnych lub jako materiałów zastępczych.

Pracownicy Archiwum Państwowego w Krakowie, korzystając z przyśługujących im uprawnień nadzorczych, na przestrzeni lat 1952–2005 przeprowadzili w archiwach muzeów 58 kontroli² i kilkanaście lustracji, przy czym częstotliwość ich wynikała ze stanu organizacyjnego archiwów, a także wyjątkowego charakteru tych placówek, np. w przypadku Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie kontrole były przeprowadzane rzadziej i miały kurtuazyjny charakter.

Pracownicy Archiwum Państwowego wykonujący czynności kontrolne w muzeach starali się zebrać w miarę możliwości wyczerpujące informacje na temat:

² APKr, Oddział VI, teczki nadzoru, bp. Dane dotyczące kontroli archiwów zakładowych w placówkach muzealnych Krakowa opracowano na podstawie protokołów kontroli przechowywanych w Oddziale VI nadzoru nad narastającym zasobem Archiwum Państwowego w Krakowie w teczках oznaczonych nr 182 (Zamek Królewski Na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie), nr 581 (Muzeum Narodowe w Krakowie), nr 609 (Muzeum Miasta Krakowa w Krakowie), nr 656 (Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie), nr 730 (Muzeum Armii Krajowej w Krakowie), nr 746 (Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie), nr 788 (Muzeum Archeologiczne w Krakowie), nr 913 (Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie), nr 914 (Muzeum Historii Fotografii w Krakowie).

- 1) przepisów kancelaryjnych i archiwalnych (posiadanych i stosowanych),
- 2) wielkości zasobu, jego rozmieszczenia i ewidencji,
- 3) stanu fizycznego dokumentacji i warunków jej przechowywania, a także warunków pracy pracowników zatrudnionych w archiwach zakładowych,
- 4) obsady personalnej w archiwach zakładowych lub powierzonej opieki nad dokumentacją.

Z podsumowań danych zawartych w protokołach, zwłaszcza z ostatnich kontroli, wynika:

Miejsce archiwów zakładowych w strukturach organizacyjnych muzeów

Kwestia usytuowania archiwów zakładowych w strukturach organizacyjnych muzeów, z równoczesnym zrównaniem ich w uprawnieniach z pozostałymi komórkami merytorycznymi, jest zadaniem trudnym do przeprowadzenia. Nawet gdy takiej formalności stanie się zadość i archiwum uzyska status samodzielnej komórki organizacyjnej, to wszelkie jego działania w kierunku wyegzekwowania przyznaných uprawnień są determinowane postawą pracowników przywiązanych do tradycji i nabytych przyzwyczajęń oraz wcześniejszego sposobu zarządzania dokumentacją. Przejawem negatywnych postaw pracowników jest przetrzymywanie w komórkach organizacyjnych akt spraw zakończonych oraz trudności z wyegzekwowaniem, w momencie rozliczania się pracowników z archiwum zakładowym z dokumentacji, spisów zdawczo-odbiorczych akt sporządzonych zgodnie z wymogami określonymi we własnych normatywach kancelaryjno-archiwalnych. Te ostatnie dokumenty, zgodnie z obowiązującymi procedurami archiwalnymi, stanowią podstawę do przekazania akt do archiwum zakładowego. Częstość zjawiskiem są powtarzające się w spisach zdawczo-odbiorczych akt błędy, popełniane przez pracowników komórek organizacyjnych je sporządzających, których eliminacja spoczywa najczęściej na pracownikach archiwów zakładowych. Skutkuje to często przedłużaniem się terminów zadań realizowanych przez archiwa zakładowe, co więcej ustalaniem kolejnych terminów realizacji zaleceń pokontrolnych wydanych przez państwową służbę archiwalną.

Do połowy lat dziewięćdziesiątych muzea krakowskie przestrzegały zasady odrębnego przechowywania dokumentacji powstałej w związku z administracyjną obsługą muzeum i dokumentacji naukowo-badawczej.

Dla zabezpieczenia tzw. akt administracyjnych powoływano początkowo składnice akt, następnie archiwa. Składnice akt, później archiwa, lokowano w strukturach działów (referatów) administracyjnych, ogólnych lub kancelarii ogólnej. Równocześnie obowiązki prowadzenia składnicy akt, potem archiwum, powierzano jednemu z pracowników działu (referatu), który nadzorował pracę tego ogniwa. Natomiast dokumentacja wytworzona w związku z merytoryczną działalnością placówek muzealnych traktowana była jako dokumentacja naukowo-badawcza. Opiekę nad tą dokumentacją pełniły komórki organizacyjne, których zadaniem było gromadzenie, przechowywanie, porządkowanie i jej udostępnianie. Komórki te w muzeach otrzymywały następujące nazwy: Dział Informacji Naukowej Muzeum Archeologicznego, Dział Dokumentacji i Kultury Ludowej Historii Muzeum Etnograficznego, Archiwum Historii Muzeum Narodowego, Dział Historyczno-Archiwalny Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowych Zbiorów Sztuki, Dział Biblioteka Naukowa i Archiwum Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Najczęściej pracą działów naukowych kierowali pracownicy naukowcy, a wśród kadry były osoby prowadzące badania naukowe lub biorące w nich udział. Komórki te w zasadzie były podporządkowane dyrektorom lub ich zastępcom. System finansowania działalności muzeów przez państwo sprzyjał takim praktykom. Podział zasobu archiwalnego na dwie odrębne grupy, jak się wydaje, wynikał z faktu kwalifikowania dokumentacji naukowo-badawczej prawie w całości do materiałów archiwalnych (akt kat. A), a wśród pozostałej dokumentacji powstającej w związku z administracyjną obsługą instytucji tylko jej część zasługiwała na trwałe przechowywanie (akta kategorii A). Także obowiązek prowadzenia szczegółowej ewidencji dokumentacji naukowo-badawczej, jaki nakładała na muzea *Ustawa z 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach*³, był dodatkowym argumentem za utrzymaniem takiego podziału.

W przypadku tzw. akt administracyjnych obowiązywały przepisy archiwalne i tylko niewielka część spośród wytworzonej dokumentacji kwalifikowana była do materiałów archiwalnych. Pozostała dokumentacja po ustalonym okresie przechowywania mogła być niszczone. Istotne jest jeszcze i to, że zróżnicowane były też warunki przechowywania tych dwóch grup

³ Dz. U. z 1962 r., nr 10, poz. 48 z późn. zm., także *Ustawa z 21 XI 1996 r. o muzeach* (Dz. U. z 1997 r., nr 5, poz. 24), a w szczególności *Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z 26 VIII 1997 r. w sprawie zasad i sposobu ewidencjonowania dóbr kultury w muzeach* (Dz. U. z 1997 r., nr 103, poz. 656).

dokumentacji. Na lokale dla dokumentacji naukowo-badawczej przeznaczano w zasadzie pomieszczenia biurowe. Natomiast akta tzw. administracyjne przechowywano najczęściej w pomieszczeniach piwnicznych lub na strychach, choć wśród tej dokumentacji znajdowały się materiały archiwalne (preliminacje budżetowe, bilanse, sprawozdania, analizy, zarządzenia itp.).

Lata dziewięćdziesiąte przyniosły zmiany w statusie prawnym muzeów. Większość z nich podporządkowano samorządom. Trudności z uzyskiwaniem środków na działalność podstawową zmusiły muzea do poszukiwania oszczędności. Skutkowały one zmianami w systemie zarządzania i organizacji placówek. Niektóre muzea podjęły próby włączenia dawnych składnic akt do archiwów naukowych. Instytucją, która zapoczątkowała zmianę dotychczasowego sposobu zarządzania dokumentacją było Muzeum Narodowe w Krakowie. Dodatkowym argumentem do podjęcia takiej decyzji były zalecenia pokontrolne sformułowane przez Archiwum Państwowe po przeprowadzonej kontroli archiwum zakładowego w 1997 r., która ujawniła liczne nieprawidłowości, m.in. rozproszenie zasobu archiwalnego i brak jego ewidencji. W 1997 r. zorganizowane na nowo archiwum zakładowe połączyło istniejące wcześniej dwa odrębne działy (dawną składnicę akt z Archiwum Historii Muzeum) pod wspólnym kierownictwem. Na podobne rozwiązanie pokusiło się też Muzeum Archeologiczne w 1999 r., włączając do Działu Informacji Naukowej i Archiwum funkcjonujące dotychczas odrębnie archiwum zakładowe. Zbliżoną do poprzednich decyzję podjęła także dyrekcja Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie, likwidując składnicę akt funkcjonującą w ramach Kancelarii Ogólnej Zamku⁴. Zarządzanie zbiorami powierzyła powołanemu w 2005 r. Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu, podległemu wicedyrektorowi ds. muzealnych. W Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli archiwum zakładowe usytuowano w Dziale Dokumentacji Kultury Ludowej i Historii Muzeum. W Muzeum Historycznym Miasta Krakowa archiwum zakładowe nadal wchodzi w skład Biblioteki Naukowej i Archiwum, i bezpośrednio podlega jej kierownikowi. W podobny sposób rozwiązano kwestię miejsca archiwum zakładowego w obrębie struktury organizacyjnej Muzeum Historii Fotografii łącząc go z biblioteką jako Dział Biblioteki i Archiwum

⁴ APKr, teczka nr 182 (Zamek Królewski na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie), bp., Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu PZS zostało powołane Zarządzeniem wewnętrznym wicedyrektora z 16 marca 2005 r.

oraz podporządkowując kierownikowi Biblioteki. W Muzeum Inżynierii Miejskiej archiwum zakładowe funkcjonuje także w ramach Biblioteki Muzeum. Kierownik Biblioteki Muzeum został zobowiązany do prowadzenia archiwum zakładowego. Na podobnych zasadach jak w Muzeum Historii Fotografii rozwiązano kwestię usytuowania archiwum zakładowego w Muzeum Lotnictwa Polskiego. Kierownik Biblioteki i Archiwum w tej placówce pełni obowiązki archiwisty zakładowego. Wyjątek stanowi Muzeum Armii Krajowej, które nie ma jeszcze wyznaczonej osoby odpowiedzialnej za dokumentację. Ten obowiązek spoczywa na wszystkich pracownikach przechowujących akta w pokojach biurowych.

Powyższe rozwiązania są odstępstwem od wcześniej praktykowanej zasady podziału zasobu archiwalnego na tzw. archiwa akt administracyjnych oraz archiwa naukowe, częściowo usankcjonowanej przepisami art. 39 ust. 1 i 2 *Ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, stanowiącymi, że biblioteki i muzea wymienione w art. 22 pkt. 2 ust. 2, które gromadzą i przechowują materiały archiwalne wchodzące do państwowego zasobu archiwalnego, w zakresie tych materiałów pełnią funkcję jednostek państwowej sieci archiwalnej. Jednostki organizacyjne określone w ust. 1 w zakresie posiadanego zasobu archiwalnego podlegają przepisom ustawy. Taka praktyka prowadziła do tworzenia w jednej placówce muzealnej dwóch struktur organizacyjnych odpowiedzialnych za dokumentację muzeum.

System kancelaryjny

Wszystkie muzea objęte nadzorem państwowej służby archiwalnej posiadają własne przepisy kancelaryjne i archiwalne. Mimo to system kancelaryjny bezdziennikowy stosuje tylko 7 muzeów. W Muzeum Inżynierii Miejskiej, podobnie jak i w Muzeum Armii Krajowej obowiązuje nadal system kancelaryjny dziennikowy. Posiadane przez Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa w Krakowie i Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie przepisy kancelaryjne, pochodzące z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, wymagają nowelizacji.

Zasób archiwalny

Zgromadzony w archiwach muzeów Krakowa zasób aktowy zajmuje 737 mb długości póltek, w tym akta kat. A liczą 416 mb⁵. W większości placówek muzealnych zasób archiwalny przechowywany w archiwach muzeów jest uporządkowany. Jednak zastosowane wcześniej metody porządkowania materiałów archiwalnych (akt kat. A) w tych placówkach nie spełniają obecnie wymogów wynikających z zasad archiwalnych, a także z obowiązujących szczegółowych przepisów archiwalnych. W zasadzie uporządkowane materiały archiwalne są ułożone chronologicznie, z pominięciem podziału na zespoły aktowe, a w ramach zespołów na komórki organizacyjne. W niektórych muzeach zastosowano dodatkowo podział na grupy rzeczowe. Podobne uchybienia zawierają posiadane środki ewidencyjne materiałów archiwalnych, które sporządzano na obowiązujących w muzeach i bibliotekach formularzach. Ewidencję zasobu archiwalnego stanowią: księgi inwentarzowe, karty obiektów muzealnych, służące przede wszystkim do ewidencji obiektów muzealnych oraz karty katalogowe, służące do ewidencjonowania księgozbioru w bibliotece. Powyższe uchybienia odnoszą się zwłaszcza do tych placówek muzealnych, które posiadają zasób historyczny, m.in. Muzeum Archeologicznego w Krakowie, Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Muzeum Narodowego w Krakowie, Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki w Krakowie. W mniejszym stopniu problem ten dotyczy placówek muzealnych, które powstały w latach dziewięćdziesiątych XX w.

Typowym przykładem uporządkowania materiałów archiwalnych w sposób odmienny od metod porządkowania dokumentacji stosowanych w państwowej służbie archiwalnej jest zasób historyczny Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki. Przed przystąpieniem do omówienia tej kwestii konieczne jest przypomnienie kilku

⁵ Dane dotyczące wielkości zasobu archiwów zakładowych placówek muzealnych Krakowa są szacunkowe i obrazują stan zasobu archiwalnego w latach 2003–2005. Opracowano je na podstawie informacji zamieszczonych w protokołach kontroli przeprowadzonych przez przedstawicieli Archiwum Państwowego w Krakowie. Kontrole archiwów w Muzeum Narodowym w Krakowie i Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie przeprowadzone w 2009 r. wykazały, że odnotowana do 2005 r. szacunkowa wielkość zasobów akt kat. A przechowywanych w krakowskich muzeach powiększyła się o 7 mb.

faktów z dziejów Zamku Królewskiego na Wawelu, które pomogą zrozumieć przyczyny powstania wyżej wspomnianych różnic. W latach 1930–1939 Zamek Królewski na Wawelu podlegał Kancelarii Cywilnej Prezydenta, w związku z *Rozporządzeniem Rady Ministrów z 7 lutego 1930 r. o Dyrekcji Państwowych Zbiorów Sztuki*⁶. W czasie II wojny światowej był siedzibą Hansa Franka – generalnego gubernatora Generalnego Gubernatorstwa. W październiku 1945 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki bez zasięgnięcia opinii Krajowej Rady Narodowej utworzyło na Wawelu muzeum⁷. Dyrektorem Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu został Tadeusz Mańkowski. Powyższą decyzję zakwestionowało Prezydium Krajowej Rady Narodowej na posiedzeniu 3 października 1945 r. i postanowiło zobowiązać ministra kultury i sztuki do możliwie szybkiego sformułowania i przedstawienia wniosków Prezydium KRN. Minister kultury i sztuki był też zobowiązany do wysłuchania znawców w tej dziedzinie przed wyrażeniem propozycji. Równocześnie Prezydium KRN przygotowało projekt dekretu o zniesieniu rezydencji na Wawelu i oddaniu go narodowi⁸. W dniu 19 sierpnia 1946 r. Prezydium KRN podjęło uchwałę o przejęciu Zamku Królewskiego na Wawelu w administrację⁹. Za jej realizację odpowiadało Biuro Prezydzialne KRN, które na wniosek Wydziału Personalnego mianowało z dniem 1 grudnia 1946 r. dra Adama Mściwujewskiego administratorem Zamku Królewskiego¹⁰. Zamek Królewski na Wawelu stał się jedną z 7 rezydencji Prezydenta. Z wypowiedzi udzielonych na posiedzeniu Prezydium KRN i korespondencji A. Mściwujewskiego wynika, że stosunki pomiędzy administratorem a dyrekcją Zamku Królewskiego nie zawsze były poprawne. Dochodziło często do konfliktów lub różnic zdań, zwłaszcza w kwestiach organizacji prac związanych, m.in. z rekonstrukcją Zamku. Wydatki na

⁶ M.P. z 1930 r., nr 46, poz. 74.

⁷ AAN, Biuro Prezydzialne KRN, sygn. 579/87, s. 264, Protokół nr 37 z posiedzenia Prezydium Krajowej Rady Narodowej z 3 X 1945 r. Sprawa Wawelu była omawiana na posiedzeniu Prezydium KRN 3 X 1945 r., referentem był Prezydent KRN, który stwierdził, „że sprawa Wawelu została jednostronnie załatwiona przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, przy czym utworzono z Wawelu muzeum nie uwzględniając, że zawsze należał do Kancelarii Cywilnej Prezydenta i nie zapytując o opinię KRN”.

⁸ Ibidem. Jednak projekt tego dekretu nie został uchwalony przez Prezydium KRN.

⁹ AAN, Biuro Prezydzialne KRN, sygn. 579/92, s. 322, Protokół nr 46 z posiedzenia Prezydium KRN z 19 VIII 1946 r.

¹⁰ AAN, Biuro Prezydzialne KRN, sygn. 579/94, s. 203, 317, Protokół nr 64 z posiedzenia Prezydium KRN z 6 XII 1946 r.

utrzymanie i inwestycje w Zamku Królewskim na Wawelu, podobnie jak pozostałych rezydencji, były włączone do budżetu Kancelarii Cywilnej Prezydenta¹¹ uchwalanego corocznie przez Sejm.

W 1957 r. Rada Ministrów wyłączyła spod nadzoru Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych materiały archiwalne gromadzone i opracowywane, a także powstałe w wyniku działalności niektórych bibliotek¹². W grupie bibliotek niepodlegających nadzorowi Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych były dwie biblioteki z terenu Krakowa, a mianowicie Biblioteka Muzeum Narodowego w Krakowie oraz Biblioteka Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu. W świetle zapisu ust. 4 § 5 *Rozporządzenia Rady Ministrów z 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego* Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych była zobowiązana do prowadzenia ewidencji materiałów archiwalnych przechowywanych w wyłączonych spod nadzoru bibliotekach. Ten sam normatyw zapisami § 6 nadał Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych uprawnienia do powierzania innym urzędom, instytucjom i organizacjom, a w szczególności Polskiej Akademii Nauk, szkołom wyższym, muzeom i bibliotekom, na ich wniosek, przechowywania niektórych materiałów archiwalnych wchodzących do państwowego zasobu archiwalnego i pozostających pod nadzorem NDAP. Obydwie placówki korzystały z przyznanego im statusu archiwum z powierzonym zasobem do momentu wprowadzenia w życie *Ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, która cofnęła dotychczasowe uprawnienia. W 1986 r. obydwie placówki zostały powołane pod nadzór Archiwum Państwowego.

Do 1983 r. pracownicy Zamku Królewskiego na Wawelu, korzystając z przyznanego statusu, rozstrzygali samodzielnie kwestie związane z postępowaniem z dokumentacją. Dział Historyczno-Archiwalny Zamku Królewskiego odpowiedzialny za dokumentację naukowo-badawczą ustalał metody porządkowania materiałów archiwalnych i formę ich ewidencji. Pracownicy Działu Historyczno-Archiwalnego Zamku Królewskiego na Wawelu porządkujący zasób historyczny podzielili go na sześć działów. Przypuszczać należy, że zarówno zastosowany podział zasobu historycznego, jak i przyjęty sposób porządkowania akt, był wówczas akceptowany

¹¹ AAN, Kancelaria Sejmu w Warszawie, sygn. 737/285, s. 55a, Protokół z 6 posiedzenia Komisji Planu Gospodarczego i Budżetu w dniu 12 I 1950 r.

¹² § 5 ust. 3 *Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 II 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego*, Dz. U. z 1957 r., nr 12, poz. 66 i z 1959, nr 2, poz. 12.

przez pracowników Archiwum Państwowego w Krakowie, którzy odwiedzali archiwum Zamku, ponieważ w protokołach wizytacji brak jest jakichkolwiek zastrzeżeń odnośnie prowadzonych prac porządkowo-ewidencyjnych w jego zasobie. Istotą tego podziału są wyodrębnione tematyczne działy, a mianowicie:

- Dział I – „Archiwum Kierownictwa Odnowienia Wawelu” – obejmujący dokumenty Kierownictwa Odnowienia Wawelu i materiały powstałe w wyniku przedwojennej działalności Państwowych Zbiorów Sztuki,
- Dział II – „Działalność Muzeum” – akta Muzeum po 1945 r. – obejmuje sprawy restytucji (zwrotu) zabytków po wojnie, zakupów i darów muzealiów, wystaw, wydawnictw i plakatów,
- Dział III – „Varia” – obejmuje autografy królewskie i cesarskie, spuścizny po Lanckorońskich, karty pocztowe, znaczki,
- Dział IV – o nazwie „Mikrofilmy, kopie i fotografie akt zamawianych z innych instytucji na temat Wawelu”,
- Dział V – o nazwie „Dokumentacja konserwatorska ruchomych zabytków wawelskich i muzealiów oraz budynków wawelskich i Zamku w Pieskowej Skale”,
- Dział VI – o nazwie „Dokumentacja archeologiczna”.

Odrębnie bez numeracji pozostawiono:

- Depozyty,
- Rysunki i projekty techniczne dotyczące Wzgórza Wawelskiego i nieruchomości w zarządzie Zamku.

Wprowadzony podział rzeczowy dokumentacji spowodował naruszenie archiwalnej zasady o niepodzielności zespołu archiwalnego oraz pominął kwestię struktury organizacyjnej twórcy akt, która obowiązywała w momencie powstawania akt. Miał też wpływ na nadawane jednostkom archiwalnym sygnatury archiwalne, złożone z czterech elementów. Tworzą je: skrót literowy pochodzący od nazwy Zamku Państwowe Zbiory Sztuki (PZS), numer działu oznaczonego np. cyfrą rzymską II, cyfra 64 oznaczająca kolejny numer teczki (lub grupę rzeczową) łamana przez cyfrę 9 oznaczającą kolejny nr tomu w ramach tej grupy, tj. PZS-II-64/9. Dodatkową komplikacją jest fakt zastosowania innej zasady przy nadawaniu sygnatur archiwalnych dokumentacji przypisanej do Działu VI – „Dokumentacja archeologiczna” lub „Depozyty”.

Odstępstwo od obowiązujących zasad archiwalnych zarejestrowano także w Muzeum Etnograficznym, które za podstawę ewidencji przyjęło

księgi inwentarzowe i katalog kartkowy. Ewenementem było też zastąpienie sygnatur archiwalnych, umieszczanych na jednostkach archiwalnych (teczkach), sygnaturami miejsca, złożonymi z numerów klasyfikacyjnych z rzeczowego wykazu akt łamanych przez kolejne numery teczek w danej klasie rzeczowej, np. „050/1”. Nieprawidłowości odnotowano także w środkach ewidencyjnych prowadzonych w przeszłości w archiwum zakładowym Muzeum Archeologicznego. Polegały one na ewidencjonowaniu przejmowanych materiałów archiwalnych w zeszytach (np. plakatów, afiszy, map i planów miejscowości, spuścizn, ekslibrisów, a także planów pracy i sprawozdań z ich realizacji).

Zasadniczo w pozostałych muzeach problem odstępstw od przepisów archiwalnych w zakresie porządkowania materiałów archiwalnych nie pojawił się, a to dlatego że materiały te nie zostały jeszcze całościowo uporządkowane.

Większość archiwów zakładowych muzeów przyjęło za podstawę ewidencji: obowiązujące formularze spisów zdawczo-odbiorczych. Nie we wszystkich placówkach muzealnych ewidencja materiałów archiwalnych prowadzona jest zgodnie z obowiązującymi przepisami archiwalnymi.

Ewidencja

Ewidencja zabytków muzealnych prowadzona jest zgodnie z zapisami *Rozporządzenia Ministra Kultury z 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków muzealnych*¹³, a w przypadku dokumentacji sprzed 2004 r. zgodnie z obowiązującymi wówczas przepisami muzealnymi. Zabytki muzealne są ewidencjonowane w księgach inwentarzowych muzealiów, kartach ewidencyjnych, kartach katalogowych (np. w Muzeum Narodowym były prowadzone odrębne inwentarze dla: rękopisów, spuścizn, wydawnictw muzealnych, zaproszeń i druków ulotnych, ksiąg pamiątkowych z wystaw, fotografii, wycinków prasowych, także w odrębnym inwentarzu spisano akta Kancelarii dyrektora Kazimierza Banach), w księgach depozytów, w księgach wpływów oraz ubytków, katalogach stanowisk archeologicznych, w kartach informacyjnych, kartotekach zabytków wykopalisk archeologicznych i dokumentacji innych badań terenowych.

¹³ Dz. U. z 2004 r., nr 202, poz. 2073.

Brak środków ewidencyjnych odnotowano w dwóch archiwach zakładowych, a mianowicie w archiwum zakładowym Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie i w Muzeum Armii Krajowej w Krakowie.

Personel

Archiwa muzeów Krakowa łącznie zatrudniają 20 osób, w tym 16 pracowników z wyższym wykształceniem historycznym (3 osoby na ½ etatu). Jedna osoba ze stopniem naukowym, pozostali pracownicy na etatach: adiunkta ds. archiwum, archiwisty, asystenta muzealnego, st. asystenta muzealnego, kustosza, st. kustosza, dokumentalisty, referenta działalności podstawowej, specjalisty ds. archiwalnych, kierownika biblioteki i archiwum, kierownika działu dokumentacji kultury ludowej i historii muzeum. Spośród wyżej wymienionych pracowników 7 osób ukończyło kurs archiwalny I stopnia (2 osoby posiadają specjalizację archiwalną).

Lokal

Aktualnie wszystkie nadzorowane muzea bądź dysponują odpowiednimi lokalami dla archiwów zakładowych, bądź podjęły starania o ich zorganizowanie. Jednak nie wszystkie w tej kwestii zastosowane rozwiązania w pełni satysfakcjonują państwową służbę archiwalną. Najpóźniej kwestię lokalu archiwum rozwiązały muzea z najkrótszym stażem: Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie utworzone 1 października 1998 r.¹⁴ oraz Muzeum Armii Krajowej w Krakowie utworzone 1 kwietnia 2000 r.¹⁵ W tej ostatniej placówce lokal archiwum zakładowego jest nadal w fazie organizacji. Z zebranych informacji wynika też, że brak powierzchni magazynowej na przechowywanie zbiorów jest bolączką wszystkich archiwów, gdyż otrzymywane sukcesywnie pomieszczenia, zaspokajają najczęściej potrzeby bieżące i żadne z archiwów w muzeach nie dysponuje rezerwą wolnego miejsca na dopływy dokumentacji.

¹⁴ Podstawę prawną utworzenia Muzeum stanowiła *Uchwała Nr CXXII/1112/98 Rady Miasta Krakowa z 18 czerwca 1998 r. w sprawie utworzenia gminnej instytucji kultury o nazwie Muzeum Inżynierii Miejskiej*.

¹⁵ Podstawę prawną utworzenia Muzeum stanowiła *Uchwała Nr XLVI/348/00 Rady Miasta Krakowa z 8 marca 2000 r. w sprawie utworzenia wspólnie z Województwem instytucji kultury o nazwie Muzeum Armii Krajowej*.

Łącznie muzea Krakowa dysponują powierzchnią magazynową 639 m². Na pokoje pracy dla archiwistów i czytelnie muzea przeznaczają 85 m² powierzchni użytkowej. Oddzielne pomieszczenia do pracy mają pracownicy archiwów zakładowych w: Muzeum Etnograficznym, Muzeum Narodowym i Zamku Królewskim na Wawelu PZS.

Zabezpieczanie zbiorów

W zasadzie wszystkie muzea krakowskie zapewniają posiadany zasobom archiwalnym właściwe zabezpieczenie przeciwpożarowe i przeciwwłamaniowe (czujniki ppoż., alarmy sygnalizacyjne przeciwwłamaniowe).

Przekazywanie akt do Archiwum Państwowego

Muzea w świetle obowiązujących przepisów prawa archiwalnego są zobowiązane do przekazywania materiałów archiwalnych do właściwych archiwów państwowych po 25 latach. Ten obowiązek odnosi się również do Muzeum Narodowego w Krakowie i Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowe Zbiory Sztuki. Obydwie instytucje ze względu na swój status prawny przed 1983 r. weszły w posiadanie zasobu historycznego, do którego przechowywania w świetle zapisów art. 5 pkt. 1 ust. 1 *Ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* oraz § 10 pkt. 1 *Rozporządzenia Ministra Kultury z 16 września 2002 r. w sprawie postępowania z dokumentacją, zasad jej klasyfikowania i kwalifikowania oraz zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych*¹⁶ nie są uprawnione. Zgodnie z wyżej powołanymi normatywami uprawnienia takie ma Archiwum Państwowe. Skierowane do muzeów przez Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie zalecenia pokontrolne dotyczące przekazania materiałów archiwalnych sprzed 25 lat poskutkowały wnioskami o powierzenie im na stałe lub na czas określony gromadzenia i przechowywania materiałów archiwalnych. Na przestrzeni lat 2005–2008 Dyrektor Archiwum Państwowego w Krakowie był adresatem korespondencji w sprawie powierzenia zasobu archiwalnego z następujących muzeów: Muzeum Archeologicznego, Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Muzeum Narodowego, a także niewymienionego wcześniej

¹⁶ Dz. U. z 2002 r., nr 167, poz. 1375.

Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce. Składane wnioski uzasadniano przydatnością dokumentacji w prowadzonej działalności muzealnej, a przede wszystkim w pracach konserwatorskich pozostałych zbiorów i obiektów muzealnych. Archiwum Państwowe przekazało je Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie do załatwienia zgodnie z właściwością. W korespondencji prowadzonej z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych zainteresowane strony, zostały zapoznane z wynikającymi z przepisów archiwalnych warunkami, jakie muszą być spełnione, aby placówka mogła uzyskać status jednostki, której powierzono zasób. NDAP oczekuje ze strony Archiwum Państwowego w Krakowie potwierdzenia, że starające się o powierzenie zasobu archiwalnego placówki muzealne spełniają wymogi w zakresie zarządzania dokumentacją i zabezpieczenia materiałów archiwalnych.

Podsumowanie

Z przytoczonych powyżej informacji wynika, że znaczny stopień ogólnikowości w obowiązujących w przeszłości przepisach archiwalnych sprzyjał dowolnej ich interpretacji. Świadczą o tym chociażby sprzeczne z obowiązującymi zasadami archiwalnymi zapisy w *Instrukcji z 24 września 1987 r. o organizacji Archiwum Muzeum Etnograficznego w Krakowie* wprowadzonej przez Dyrektora Muzeum¹⁷, na którą powołują się obecni pracownicy Muzeum. Potwierdzeniem tej tezy są także zapisy w *Instrukcji Muzeum Narodowego w Krakowie dot. gromadzenia zbiorów przez Archiwum Historii Muzeum Narodowego w Krakowie* zatwierdzonej 30 listopada 1973 r. przez Dyrektora Muzeum, z których wynika, że w Archiwum Historii Muzeum Narodowego powinny się znaleźć wszelkie akta kat. A, natomiast w lokalu określanym nazwą „składnica akt” powinny być gromadzone tylko akta kat. B. Unormowania zawarte w tym zarządzeniu dotyczące zabezpieczenia materiałów archiwalnych były jak najbardziej słuszne, jednak wprowadzone bez dalszych zmian w sposobie zarządzania całym zasobem archiwalnym Muzeum, stanowiły martwą literę prawa. W praktyce stosowano nadal zasadę odrębnego gromadzenia części zasobu wytworzonego przez administrację Muzeum, co więcej brak spójności pomiędzy obowiązującymi oficjalnie przepisami a stosowaną praktyką sprzyjały dalszemu rozproszeniu dokumentacji. Dodatkową

¹⁷ Funkcję Dyrektora Muzeum pełnił wówczas doc. dr hab. Edward Pietruszka.

uciążliwością był brak przez długie lata nowoczesnych przepisów kancelaryjnych i archiwalnych, które mogłyby zagwarantować prawidłowy obieg dokumentacji i zapobiec jej rozproszeniu. Brak fachowej opieki nad odrębnie funkcjonującymi składnicami akt (archiwami) spowodował, że w momencie ich likwidacji dokumentacja w nich przechowywana nie była uporządkowana i zewidencjonowana. A jeśli nawet ją uporządkowano, to przyjęty sposób porządkowania i ewidencjonowania akt był odmienny od tego, jaki stosowali pracownicy w archiwach naukowych. Tak właśnie się stało w Muzeum Zamku Królewskiego na Wawelu Państwowych Zbiorach Sztuki.

W związku z powyższym ujednolicenia wymaga sposób porządkowania i ewidencjonowania zasobu archiwalnego przechowywanego w archiwach zakładowych muzeów. Jednak zasadniczy kierunek tych prac i poszczególne ich etapy powinny być konsultowane z pracownikami archiwów państwowych. Wydaje się, że byłoby zasadne powołanie przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych specjalnego zespołu do szczegółowego zbadania tych problemów. Zebrane dane mogłyby stanowić podstawę do ukierunkowania działań w tym zakresie i pomóc w rozwiązaniu skomplikowanych metodycznych problemów w zakresie porządkowania zasobów archiwalnych w archiwach muzeów.

Archiwa muzeów powinny być samodzielnymi komórkami międzywydziałowymi, a nie stanowić przybudówek do administracji czy też biblioteki. Jednocześnie powinny posiadać uprawnienia (i korzystać z nich) do nadzoru i kontroli postępowania z dokumentacją we wszystkich komórkach organizacyjnych muzeum. Oczywiście nie mogą też zawęzać swoich zainteresowań wyłącznie do kat. A, ale mieć uprawnienia do zapoznawania się z całością wytworzonej dokumentacji, bez jej znajomości nie będzie możliwa prawidłowa rozbudowa wykazów akt, co więcej ustalenie kategorii archiwalnej dla wszelkiej dokumentacji. W każdym archiwum powinna być wyznaczona osoba, której zadaniem byłyby bieżące kontakty, konsultacje i współdziałanie przy porządkowaniu i brakowaniu dokumentacji. Na pewno nie można się pogodzić z brakiem opiekuna akt, jak to ma miejsce w Muzeum Armii Krajowej w Krakowie. Budzi też niepokój kwestia pomieszczeń dla archiwów, w których znaczny procent stanowią przecież materiały archiwalne, którym należy zapewnić możliwie najlepsze warunki przechowywania, aby przetrwały wieki. Dlatego też nie można godzić się z sytuacją rozmieszczania dokumentacji w pomieszczeniach piwnicznych, korytarzach, magazynach zbędnego sprzętu.

W archiwach państwowych zabytki muzealne stanowią niewielki procent zasobu archiwalnego. W Oddziale III Archiwum Państwowego w Krakowie przy ul. Siennej 16 obiekty muzealne stanowią odrębny zbiór o nazwie *Miscellanea*, posiadający numer ewidencyjny 1604, zaliczony do „Zbiorów i kolekcji z lat 1595–2007” (podzielonych na grupy od „A” do „D”). Zbiór tworzy 61 obiektów muzealnych. Znajdują się w nim zarówno dokumenty, dyplomy, księgi, medale, portrety, elementy zdobnicze, jak i przedmioty użytkowe, np. pióro gęsie z 1592 r.¹⁸, karty do gry (4 kartony niepociętych kart) z 1595 r.¹⁹, iglice probiercze do sprawdzania próby złota lub srebra z XIX w.²⁰, Złota Księga Izby Przemysłowo-Handlowej z 6 grudnia 1850 r.²¹, dyplom członka honorowego Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa dla Klemensa Bąkowskiego z 8 kwietnia 1916 r.²², akt położenia kamienia węgielnego pod pomnik I Kadrowej z 1919 r.²³, akt umieszczenia ziemi w urnie przez mieszkańców powiatu bielskiego i złożenia jej na Sowińcu z 1935 r.²⁴ itp. Archiwum posiada inwentarz tego zespołu w postaci papierowej i elektronicznej, dostępny w bazie Inwentarzy Zespołów Archiwalnych „IZA”. Nadane tym obiektom sygnatury archiwalne składają się z litery D oznaczającej grupę w zbiorze i cyfr arabskich oznaczających kolejną pozycję w inwentarzu.

Zgromadzone w Archiwum Państwowym muzealia, zarówno przedmioty użytkowe, służące do wykonywania czynności urzędowych oraz obiekty muzealne, a także elementy zdobnicze, wykonane zostały na zlecenie instytucji, urzędów, organizacji społeczno-użytecznych z okazji organizowanych obchodów jubileuszowych lub rocznicowych. Służyły one wówczas do upamiętnienia wydarzeń lub uświetnienia organizowanych uroczystości. Niewielką część w tej kolekcji stanowią przedmioty własne Archiwum Państwowego. Pozostałe przejęte zostały razem z aktami instytucji, urzędów lub od osób prywatnych. Pracownicy porządkujący materiały archiwalne tych jednostek wydzielili je w odrębne zbiory. Zaprezentowany zbiór archiwaliów jest nieliczny. W zasadzie tematycznie jest powiązany

¹⁸ APKr, *Miscellanea*, sygn. D37.

¹⁹ *Ibidem*, sygn. D32.

²⁰ *Ibidem*, sygn. D52.

²¹ *Ibidem*, sygn. D3.

²² *Ibidem*, sygn. D20.

²³ *Ibidem*, sygn. D10.

²⁴ *Ibidem*, sygn. D11.

z dziejami ich wcześniejszych dysponentów. Poszczególne obiekty są świadectwem przywiązania ich mocodawców do tradycji. Stanowią też ważne uzupełnienie i ilustrację do informacji znajdujących się w posiadanych dokumentach.

SUMMARY

Archives within the Organisational Structures of Museums in Krakow

The article has been prepared based on a paper presented by the author on the 20th May 2008 at the II Archival and Museum Symposium organised by the Scientific Department of Record Keeping, at the Head Office of the State Archives in Warsaw.

The paper discusses the legal status and the proper handling of archival materials in the museums of Krakow. In the city there are 16 museums, some of which have traditions going back to the second half of the 19th century. These institutions not only collect objects, but also library and archival collections. All museums in Krakow are subject to supervision by the State Archive in Krakow. The supervision is exercised in a number of ways: inspections and surveys made of the archives of these institutions, compiling of expert archival reports on records, updates of clerical and archival legislation to the employees of museum archives and training (organised within the framework of archival courses) of museum staff responsible for the circulation of, collecting and storing of documentation in the field of keeping company archives.

The paper also presents an analysis of the conditions of collecting, preservation, record keeping and the making available of collections to those interested. The analysis is based on information gathered during the supervision of museums. The problems of working with museum objects at the State Archive in Krakow has also been raised.

Miscellanea

O historycznych zespołach Oddziału Akt Collegium Medicum w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Oddział Akt Collegium Medicum, będący częścią Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, ma stosunkowo krótką historię. W maju 1993 r. nastąpiło włączenie Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie do Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ustawą z dnia 16 kwietnia 1993 r.¹ włączono jedną uczelnię w drugą. Trzeba ten fakt podkreślić, bo w treści ustawy sprecyzowano, że nastąpiło „włączenie”² AM do UJ: „Włącza się Akademię Medyczną im. Mikołaja Kopernika w Krakowie, zwaną dalej »Akademią«, do Uniwersytetu Jagiellońskiego, zwanego dalej »Uniwersytetem«, z dniem 12 maja 1993 r.”³. Datą przełomową, istotną, najważniejszą dla wszystkich komórek organizacyjnych⁴ dawnej

¹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o włączeniu Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie do Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Dz.U. z dnia 31 maja 1993 r., nr 44, poz. 200.

² A nie: „połączenie”, „powrót”, „zjednoczenie” itp.

³ Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o włączeniu Akademii Medycznej..., art. 1, ust. 1.

⁴ Szerzej na temat ustroju poszczególnych jednostek organizacyjnych Collegium Medicum UJ napisano w innych miejscach (teksty złożone w Archiwum UJ). Por. Marek Mariusz Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Farmaceutycznego Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1993–)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Współpracy z Zagranicą Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1993–1996)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki i Współpracy z Zagranicą Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1996–1999)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1993–1996)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Integracji Europejskiej i Współpracy Międzynarodowej Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1999)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Socjalno-Bytowego Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1993–1996)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza pieczęci (pieczętek) Collegium Medicum (1993–)*, maszyn. Ponadto na temat ustroju jednostek istniejących już wcześniej, m.in. w momencie włączenia Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie do Uniwersytetu Jagiellońskiego napisano w innych jeszcze miejscach. Por. Marek Mariusz Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Farmaceutycznego Akademii Medycznej w Krakowie (1950–1993)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Współpracy z Zagranicą Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1982–1993)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Socjalno-Bytowego Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1982–1993)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Samodzielnej Sekcji do spraw Klinicznych i Kształcenia Podyplomowego Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1978–1991)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1977–1993)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Dydaktyczno-Naukowego Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1976–1977)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza pieczęci (pieczętek) Akademii Medycznej w Krakowie (1950–1993)*, maszyn.; Idem, *Wstęp do inwentarza akt własnych Archiwum Akademii Medycznej w Krakowie ([1950]–1993)*, maszyn. Ogólny zarys systemu kancelaryjnego obowiązującego w momencie włączania AM do UJ opisano w innym miejscu. Por. Marek Mariusz Tytko, *System kancelaryjny Akademii Medycznej w Krakowie (1950–*

struktury włączonej do *Almae Matris Cracoviensis* jest dzień 12 maja 1993 r. Z tym dniem nastąpiła likwidacja Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie⁵, ponieważ ustawodawca określił, że: „Z dniem włączenia znosi się Akademię”. Z kolei artykuł drugi ww. ustawy precyzował:

Uniwersytet z dniem włączenia Akademii, oprócz dotychczasowej działalności 1) prowadzi działalność dydaktyczną i badawczą w zakresie nauk medycznych, 2) prowadzi działalność leczniczą (...), 3) uczestniczy w sprawowaniu opieki zdrowotnej przez publiczne zakłady opieki zdrowotnej (...)⁶.

Powyższe artykuły ustawy z 1993 r. odnosiły się również do wszelkich struktur i kompetencji zniesionej krakowskiej Akademii Medycznej⁷, której to struktury i kompetencje przynależały odąd do Uniwersytetu Jagiellońskiego (także struktury Państwowego Szpitala Klinicznego)⁸.

Formalnie rzecz biorąc, z dniem 12 maja 1993 r. przestało zatem istnieć dotychczasowe Archiwum Akademii Medycznej im. M. Kopernika w Krakowie. Nie istnieje żaden inny dokument, który stanowiłby o likwidacji dotychczasowego Archiwum AM (dzieje tego Archiwum ukazano w innym miejscu⁹). Sukcesorem akt dawnej AM został Uniwersytet Jagielloński. Struktury dawnej AM utworzyły w ramach UJ ciało zwane statutowo „Collegium Medicum”, którego jednak nie wspominała ww. ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. Jednak w oficjalnie publikowanym *Składzie osobowym Collegium Medicum* z 1993 r. pojawił się zapis o istnieniu „Archiwum Collegium Medicum” w lokalu przy ul. św. Anny 3 w Krakowie. Po 1 października 1994 r., kiedy to nowym kierownikiem Archiwum UJ został dr hab. Jerzy Michalewicz, historyk¹⁰, ww. zastana, odrębna struktura archiwalna CM UJ, została faktycznie włączona w strukturę Archiwum Głównego Uniwersytetu Jagiellońskiego i zyskała nazwę „Oddział Akt Collegium Medicum” (później przemianowano ją na „Oddział Collegium Medicum”. Na przełomie XX i XXI w. zmodyfikowana pełna nazwa oficjalna brzmiała: „Uniwersytet Jagielloński. Archiwum. Oddział Collegium

1993), maszyn. Na temat wspólnych ujęć kilku zespołów akt AM i CM UJ por. Halina Zwolska, *Wydział Pielęgniarski*, maszyn.; Eadem, *Sekcja Administracji Nieruchomości AM 1973–1983. Dział Administracji AM i CM UJ 1984–1996*, rękopis; Eadem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauczania i Spraw Bytowych Studentów [1977–1996]*, rękopis; Eadem, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Krakowie*, rękopis; Eadem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Spraw Pracowniczych Akademii Medycznej w Krakowie 1950–1993*, rękopis; Eadem, *Wstęp do inwentarza Senackiej Komisji Dyscyplinarnej ds. Pracowników Akademii Medycznej*, rękopis.

⁵ Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 o włączeniu Akademii Medycznej..., art. 1, ust. 2.

⁶ *Ibidem*, art. 2, ust. 1.

⁷ W tym – wydziały, instytuty, katedry, zakłady, kliniki, pracownie, wszelkie działy centralne, sekcje administracji i kwestury itd.

⁸ Nazwę: „Państwowy Szpital Kliniczny” zmieniono w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. na: „Szpital Kliniczny”, a następnie od 1999 r. na: „Szpital Uniwersytecki” (ta ostatnia zmiana nazwy wiązała się z reformą systemu ubezpieczeń zdrowotnych, powstaniem Kas Chorych z dniem 1 stycznia 1999 r., co wymusiło na władzach UJ konieczność dostosowania się do nowej sytuacji finansowania szpitali, które w pewnym sensie mogły być dla siebie konkurencyjne, a określenie: „Szpital Uniwersytecki” w odniesieniu do szpitala klinicznego podnosiło jego rangę).

⁹ Na temat Archiwum AM i akt własnych Archiwum AM por.: Marek Mariusz Tytko, *Wstęp do inwentarza akt własnych Archiwum Akademii...* Por. także: Idem, *Archiwum Akademii Medycznej w Krakowie (1950–1993)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2008, R. 58 [wyd. 2009], s. 307–320.

¹⁰ Jerzy Michalewicz, historyk szkolnictwa i gospodarki oraz demografii, biografista.

Medicum”¹¹. Nazwa: „Archiwum Collegium Medicum” funkcjonowała i funkcjonuje nadal w świadomości potocznej, zwłaszcza wśród pracowników CM UJ, traktujących nadal ww. komórkę jako własne archiwum zakładowe.

Losy Oddziału Akt CM UJ są następujące. Do 30 października 1997 r. ww. Oddział Akt mieścił się w kamienicy prywatnej w Śródmieściu przy ul. św. Anny 3 w dwóch ostatnich pomieszczeniach na drugim piętrze od strony ulicy. Od 30 października 1997 r. do 27 lutego 2002 r. zajmował dwa oszklone pomieszczenia (nr 11 i nr 13) na parterze budynku Biblioteki Medycznej UJ przy ul. Medycznej 7 w Krakowie-Prokocimiu. Od 27 lutego 2002 r. po dzień dzisiejszy siedzibą ww. Oddziału jest część parterowego budynku przy ul. Śniadeckich 16 na Grzegórkach. Należy wspomnieć, że przejściowo w latach 1995–1996 jedna z pracowni (jeden z magazynów) Oddziału Akt CM UJ mieściła się w dwóch ostatnich pomieszczeniach na pierwszym piętrze w budynku przy ul. Kopernika 19/E w Krakowie, obecnie mieści się tam Dział Zaopatrzenia CM UJ. Dla porządku trzeba zaznaczyć, że część akt, np. katalogi studenckie, teczki studenckie AM i CM UJ, ze względów praktycznych (wydawanie zaświadczeń o studiach dla byłych studentów AM i CM UJ) znajdowała się od połowy lat dziewięćdziesiątych XX w. w magazynie głównym Archiwum UJ przy ul. św. Anny 6 na parterze przy sekretariacie w magazynie nr 1 od strony ul. Jagiellońskiej. Ta część akt studenckich AM i CM UJ, przechowywana przy ul. św. Anny 6, we wrześniu/październiku 2004 r. wraz z uniwersyteckim Archiwum głównym została przeniesiona do nowej siedziby Archiwum UJ przy al. Mickiewicza 22 w Krakowie do starej części gmachu Biblioteki Jagiellońskiej, gdzie do dziś znajduje się w ogólnym magazynie archiwalnym na szóstym piętrze w skrzydle budynku od strony ul. Ingardena.

Obsada personalna Oddziału Akt CM UJ zmieniała się z biegiem czasu. Pracowali w nim, faktycznie przy ul. św. Anny 3, początkowo: Elżbieta Mej (posiadająca jedynie średnie wykształcenie), na etacie CM UJ od 1993 r. do połowy 1995 r. (wcześniej zatrudniona także w Archiwum AM do 1993 r.), dr Krzysztofa Michalewska, historyk¹², pracująca tam na etacie UJ od 1993 r. do końca 1999 r., mgr Jacek Paruch, historyk, pracujący tam na etacie CM UJ od połowy 1995 r. do końca 1996 r., mgr Andrzej Musielak, persolog¹³ (znany krakowski iranista), pracujący w jednym z pomieszczeń Oddziału Akt CM UJ przy ul. Kopernika 19/E na etacie CM UJ w latach 1995–1996, następnie zaś w Archiwum głównym UJ. W Oddziale Akt Collegium Medicum UJ pracowali także dr Marek Mariusz Tytko, historyk sztuki, specjalista informacji naukowej, pedagog, pozostający na etacie UJ, oddelegowany do Oddziału Akt CM od 19 marca 1997 r. do 31 stycznia 2006 r. i mgr pedagogiki Halina Zwolska¹⁴, na etacie UJ, mianowany kierownik ww. Oddziału w okresie od 1 marca

¹¹ Tak napisano w 2002 r. na oficjalnej tablicy informacyjnej na zewnętrznej ścianie budynku przy ul. Śniadeckich 16 w Krakowie.

¹² Dr Krzysztofa Michalewska (ur. w 1933 r. w Krystynopolu, zm. w 2006 r. w Krakowie), historyk oświaty, szkolnictwa wyższego i kultury, w okresie PRL represjonowana z powodu przekonań politycznych, m.in. w latach 80. XX w. zwolniona z pracy w UJ. W okresie III RP przywrócona do pracy w UJ. Por. Krzysztof Stopka, *Z żałobnej karty – Krzysztofa Michalewska*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2007, t. 13, s. 211–212.

¹³ Andrzej Musielak, tłumacz perskiej literatury klasycznej, m.in. przetłumaczył z perskiego traktaty sufiego Azizoddin’a Nasafi’ego.

¹⁴ Halina Zwolska (Halina Zaleska), mgr pedagogiki ze specjalizacją w zakresie historii wychowania, uczennica prof. Jana Hulewicza, historyka oświaty, wychowania i kultury. Autorka prac m.in. na temat dziejów szkolnictwa wyższego, np. Szkoły Głównej Koronnej w XVIII w., dziejów poszczególnych jednostek UJ (głównie medycznych) w XIX i XX w. oraz dziejów Akademii Medycznej w Krakowie, autorka biogramów uczonych

2000 r. do 31 grudnia 2005 r. Od 1 stycznia 2006 r. Oddziałem Akt Collegium Medicum kierował pełnomocnik Dyrektora Archiwum UJ, wicedyrektor dr Mariusz Jakubek¹⁵, historyk, pracownik UJ. Obecnie osobą opiekującą się w sposób szczególny aktami Oddziału CM UJ jest mgr historii Edyta Paruch, pracownica UJ. Od 1 lutego 2006 r. do dnia dzisiejszego obsada personalna Oddziału Akt CM UJ przy ul. Śniadeckich 16 w Krakowie jest zmienna, a dyżury w siedzibie Oddziału pełnią kolejno różne osoby z grona pracowników etatowych Archiwum Uniwersyteckiego, będące zarówno na etacie Collegium Medicum¹⁶, jak i na etacie UJ¹⁷.

Zasób Oddziału Akt CM wynosi kilkaset metrów bieżących i waha się wraz z kolejnymi akcesjami dokumentów i wraz z brakowaniem dokumentacji niearchiwalnej, dochodząc maksymalnie do ok. 1000 mb (licząc razem akta AM i CM zgromadzone przy ul. Śniadeckich 16 i przy al. Mickiewicza 22). Pojemność magazynowa samego Oddziału przy ul. Śniadeckich 16 wynosi maksymalnie ok. 600–700 mb.

W skład historycznego zasobu aktowego Oddziału Akt CM UJ wchodzi dokumenty pozostałe po byłej Akademii Medycznej (1950–1993) i akta nowsze z okresu istnienia Collegium Medicum UJ, bo od 1993 r. prawie do dnia dzisiejszego akcesje napływają na bieżąco, w miarę wolnego miejsca. Razem jest to kilkadziesiąt zespołów aktowych, przy czym najważniejsze są akta kategorii „A”, mające znaczenie historyczne oraz akta kategorii „BE50” mogące mieć znaczenie historyczne w przyszłości (np. akta personalne pewnych kategorii pracowników AM i CM UJ). Prócz tego w Oddziale przechowuje się dokumentację kategorii „B”, o znaczeniu czasowym, bieżącym, głównie finansowym, która systematycznie jest brakowana i za zgodą Archiwum Państwowego przeznaczana na makulaturę.

Do najważniejszych zespołów akt historycznych krakowskiej Akademii Medycznej należą: 1) akta senackie, 2) akta rektorskie, 3) akta administracji centralnej, 4) akta wydziałowe, 5) akta instytutów, katedr, klinik, zakładów, pracowni etc. (chodzi o tzw. „akta zakładowe”, czyli o dokumentację poszczególnych „zakładów naukowych” w uczelni).

Z akt Senatu AM zachowały się głównie protokoły posiedzeń Senatu AM (w stanie niepełnym) oraz akta niektórych komisji senackich AM (np. dyscyplinarnej)¹⁸. Z akt rektorskich AM zachowały się szczerkowo głównie akta z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Protokoły Senatu AM, zwłaszcza księgi protokołów z lat 1950–1968, a także luźne, późniejsze, są nieocenionym źródłem informacji o życiu naukowym uczelni, głównie jeżeli chodzi o sprawy naukowe, zatwierdzanie stopni i tytułów, ważne decyzje strukturalne. Do komisji senackich lub rektorskich zaliczyć należy także np. komisje ds. klinicznych, ds. naukowych itd., lecz de facto działalność urzędową

krakowskich (głównie medyków), autorka artykułów nt. doktoratów *honoris causa* UJ w XVIII–XIX w.

¹⁵ Mariusz Jakubek opracował syntezę bibliograficzną czasopiśmiennictwa krakowskiego z okresu zaborów. Por. Mariusz Jakubek, *Prasa krakowska, 1795–1918. Bibliografia*, Kraków 2004, s. XIX, [1], 387, [1], seria: Z Prac Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Seria F, t. 4.

¹⁶ Etaty pracowników archiwalnych Collegium Medicum UJ są finansowane z budżetu Ministerstwa Zdrowia, ponieważ Collegium Medicum UJ zachowuje odrębność finansową w stosunku do reszty UJ.

¹⁷ Etaty pracowników archiwalnych Archiwum Głównego UJ są finansowane z budżetu ministerstwa właściwego dla spraw szkolnictwa wyższego i nauki, tak samo jak etaty uniwersyteckie niebędące w gestii finansów CM UJ.

¹⁸ Por. Marek Mariusz Tytko, *Wstęp do akt Senatu Akademii Medycznej w Krakowie (1950–1993)*, rękopis. Akta komisji dyscyplinarnej AM posiadają osobny inwentarz, por. Halina Zwolska, *Wstęp do inwentarza Senackiej Komisji Dyscyplinarnej ds. Pracowników Akademii Medycznej*, rękopis.

w tym zakresie prowadziły odpowiednie komórki administracji centralnej AM, powoływane stopniowo, w miarę potrzeb. Np. Dział Nauki AM związany był z odpowiednią komisją ds. nauki w AM, komórka ds. klinicznych – z odpowiednią komisją ds. klinicznych itd. Akta dot. tych spraw były jednak prowadzone przez urzędników z danej komórki, a nie przez członków komisji, akta posiadały znaki danej komórki, a nie – Komisji, stąd powstałe zespoły akt administracji centralnej odzwierciedlają działalność czy to Rektora (prorektorów) i komisji rektorskich im podległych, czy to Senatu AM i podległych mu komisji senackich.

Wśród zróżnicowanych akt administracji centralnej AM¹⁹ na uwagę zasługują szczególnie dokumenty zespołów, które pozwalają na historyczne odtworzenie życia naukowego uczelni. Przykładowo biorąc, chodzi o zespoły Działu Organizacji i Planowania (zwane pierwotnie Działem Organizacji), który od lat sześćdziesiątych XX w. aż do 1975 r. miał także w swoim zakresie np. sprawy przyjmowania gości zagranicznych przez AM i służbowych wyjazdów pracowników AM za granicę. Szczątkowo zachowane dokumenty tego działu nie pozwalają jednak na pełne odtworzenie spraw kontaktów z zagranicą z tego czasu. Podobnie nie sposób w pełni odtworzyć kwestii badań naukowych.

Na uwagę zasługuje mały zespół Działu Dydaktyczno-Naukowego AM (1976–1977)²⁰, który zajmował się m.in. zarówno sprawami dydaktyki, jak i kwestiami badań naukowych (wnioski, planowanie, rozliczanie – reprezentowane w aktach szcątkowo), w tym także sprawami kontaktów z zagranicą (naukowe wyjazdy za granicę pracowników AM oraz przyjmowanie naukowców – gości zagranicznych). Byłoby błędem włączanie tego zespołu aktowego (DDN) do innego zespołu, tj. do akt Działu Nauki AM (DN), który powstał później i miał inny zakres obowiązków.

Dział Nauki AM (1977–1993)²¹, przejściowo funkcjonujący jako Sekcja ds. Nauki (1991–1993), obejmuje m.in. sprawy wyjazdów zagranicznych i przyjazdów gości z zagranicy (w okresie 1977–1982), sprawy organizowania konferencji naukowych w AM, kwestie badań naukowych (wnioski, planowanie, sprawozdania z badań, rozliczanie projektów), sprawy doktoratów, habilitacji i profesur. Tenże dział pośredniczył w ww. sprawach między wydziałami AM a tzw. Centralną Komisją Kwalifikacyjną ds. Tytułu i Stopni Naukowych (nazwa CKK zmieniała się).

Dział Współpracy z Zagranicą AM (1992–1993)²², przejściowo funkcjonujący jako Samodzielna Sekcja ds. Współpracy z Zagranicą (1982–1984), powstał przez wydzielenie się ze struktur Działu Nauki AM. Obejmuje sprawy wyjazdów za granicę pracowników AM, przyjazdów naukowców zagranicznych do krakowskiej AM (gości zagranicznych), kwestie umów (porozumień) dwustronnych pomiędzy AM a zagranicznymi uczelniami i sprawy temu podobne. Jego akta są stosunkowo dobrze zachowane i uporządkowane, choć z racji ich „świeżości” (nie upłynęło jeszcze 30 lat od ich powstania) i faktu istnienia w dokumentach

¹⁹ Na temat akt *sensu stricto* administracyjnych, niemających jednak znaczenia dla odtworzenia dziejów nauk medycznych w krakowskiej AM por.: Halina Zwolska, *Sekcja Administracji Nieruchomości AM 1973–1983. Dział Administracji AM i CM UJ 1984–1996*, rękopis.

²⁰ Por. Marek Mariusz Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Działu Dydaktyczno-Naukowego Akademii Medycznej...*

²¹ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki Akademii Medycznej...*

²² Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Współpracy z Zagranicą Akademii Medycznej...*

informacji personalnych, dotyczących spraw osobowych pracowników AM, także tych nadal żyjących i czynnych, akta owe są jeszcze normalnie niedostępne dla badaczy.

Na uwagę zasługują także akta Samodzielnej Sekcji ds. Klinicznych i Szkolenia Podyplomowego AM (w skrócie: DSK, stąd komórka zwana była potocznie: „Działem Spraw Klinicznych”)²³. Ww. komórka (1978–1991), istniejąca w strukturach AM, miała za zadanie początkowo zajmowanie się sprawami kontraktu medycznego w Kuwejcie, zgodnie z umową polsko-kuwejską (1978), następnie sprawami kontraktu medycznego w Libii (1979–1983), w myśl porozumienia polsko-libijskiego (krakowska AM prowadziła nabór kandydatów na kontrakt w skali całego kraju, a następnie prowadziła część spraw merytorycznych związanych z kontraktem w Libii). Sekcja ta zajmowała się także kwestiami specjalizacji medyków (chodzi o specjalizację pierwszego i drugiego stopnia dla lekarzy), kursami doskonalącymi dla medyków itp. Ww. Sekcja została zlikwidowana u zarania III RP, a na jej miejsce powołano samodzielne stanowiska ds. klinicznych w AM (1991–1993). Akta sekcji zachowane dość reprezentatywnie, pozwalają na badanie zagadnień specjalizacyjnych i spraw kontraktowych.

Ważnym zespołem, potrzebnym dla odtworzenia historii nauki krakowskiej w zakresie nauk medycznych jest zespół Działu Spraw Pracowniczych AM (1950–1993)²⁴. Akta tego zespołu są szczególnie obfite, przydatne będą w przyszłości dla biografistyki. Dział ten funkcjonował pod zmiennymi nazwami (oficjalnymi i potocznymi) w okresie PRL (np. Oddział Personalny, Dział Kadr, Dział Osobowy, Dział Spraw Pracowniczych) i na początku istnienia III RP. Chodzi zwłaszcza o teczki osobowe pracowników nauki (nauczycieli akademickich) AM (1950–1993) w ilości kilkudziesięciu mb. W mniejszym stopniu o teczki pracowników niebędących nauczycielami akademickimi, choć także i te mogą być cennym źródłem dla biografistyki, do tej kategorii przynależą m.in. teczki bibliotekarzy, archiwistów, personelu pomocniczego, urzędniczego, także częściowo tylko zachowane teczki pracowników Zakładu Remontowo-Budowlanego AM (ZRB). Należy zaznaczyć, że nie wszystkie teczki pracowników AM zachowały się do dnia dzisiejszego, nawet spośród teczek naukowców (od momentu przejęcia zbiorów przez Archiwum UJ brakowało np. teczki prof. Jana Oszackiego czy prof. Krzysztofa Michejdy itd.). Brakowało także sporej części teczek osobowych pracowników Zakładu Remontowo-Budowlanego AM, które zostały zniszczone jeszcze w okresie przed przejściem ich przez Archiwum UJ.

Można wspomnieć w tym miejscu akta Działu Spraw Socjalno-Bytowych AM (1982–1993)²⁵, które mogą być przyczynkiem (ilustracją) do pokazania problemów socjalnych w trudnych latach osiemdziesiątych XX w. (jak pomagano pracownikom – praca socjalna na uczelni). Można wskazać także na osobne akta Działu Nauczania i Spraw Bytowych Studentów AM i CM UJ, które obrazują fragmentarycznie pomoc świadczoną studentom AM i CM UJ²⁶.

Inne zachowane zespoły administracji centralnej AM nie mają tak wielkiego znaczenia dla odtworzenia dziejów naukowych krakowskiej Akademii Medycznej (np. akta

²³ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Samodzielnej Sekcji do spraw Klinicznych i Kształcenia Podyplomowego Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie (1978–1991)*, maszyn.

²⁴ Por. H. Zwolska, *Wstęp do inwentarza Działu Spraw Pracowniczych Akademii Medycznej...*

²⁵ Por. M. M. Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Działu Socjalno-Bytowego Akademii Medycznej...*

²⁶ Por. H. Zwolska, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauczania i Spraw Bytowych Studentów...*

Inspektora Przeciwpożarowego, akta Inspektora BHP, dokumentacja Działu Kontroli czy Kwestury). Zachowane akta Kwestury dotyczą lat 1979–1990, lecz głównie są to listy płac.

Warto jednak zwrócić uwagę na osobne, specyficzne akta Zarządu Inwestycji AM, który od lat sześćdziesiątych XX w. do 1993 r. zajmował się w ww. uczelni sprawami budowy (rozbudowy) kolejnych gmachów AM (np. kampusu w Krakowie-Prokocimiu: akademiki studenckie, stołówka, budynek Wydziału Farmacji, budynek Biblioteki Medycznej). Dokumentacja budowlana jest niezbędna dla poznania historii rozbudowy lokali krakowskiej Akademii Medycznej. Poza dokumentacją techniczną wśród dokumentów zespołu Zarządu Inwestycji AM znajdują się m.in. teczki osobowe pracowników tej specyficznej jednostki uczelnianej, w okresie PRL-u podległej m.in. ministerstwu właściwemu dla spraw budownictwa. Akta te były gromadzone w budynku przy ul. Śniadeckich 16, gdzie od 1993 r. do 2001 r. funkcjonował Zarząd Inwestycji Collegium Medicum UJ (a wcześniej, do 1993 r. Zarząd Inwestycji AM). Akta te zostały przejęte przez Archiwum UJ – Oddział Collegium Medicum dopiero w 2002 r., kiedy to ww. Oddział wprowadził się do pomieszczeń po zlikwidowanym Zarządzie Inwestycji CM UJ. Z zasobu tego Archiwum warto wskazać na nieliczne fotografie obiektów (modeli) budowlanych gmachów AM i plany budynków mogące zainteresować historyków architektury. Akta Zarządu Inwestycji posiadają osobny, uporządkowany ciąg teczek pracowniczych tejże jednostki, niewchodzący w skład teczek osobowych pracowników AM.

Na osobną uwagę zasługują trzy ważne zespoły akt wydziałowych: Wydziału Lekarskiego AM (1950–1993)²⁷, Wydziału Farmaceutycznego AM (1950–1993)²⁸, Wydziału Pielęgniarskiego AM (1975–1993)²⁹. Należy zaznaczyć, że stan ich kompletności jest różnicowany. Najmniej zachowało się akt Wydziału Lekarskiego AM z tzw. „registratury”. Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Lekarskiego (WL AM zachowały się tylko z lat 1969–1993, akta registratury WL AM z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Najlepiej z tego zespołu zachowały się akta studenckie (teczki studenckie i katalogi studentów, tzw. ankiety wpisowe, dzienniki studiów) z lat 1950–1993. Wśród teczek studenckich z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych są liczne braki, wskutek zniszczenia w okresie istnienia AM – licznych teczek studentów WL „skreślonych ze studiów”. Stosunkowo dobrze zachowały się teczki przewodów doktorskich, kandydackich, habilitacyjnych, wnioski o tytuł profesorski, a także prace doktorskie i kandydackie Wydziału Lekarskiego AM. Prace habilitacyjne WL AM uległy zniszczeniu w Archiwum UJ, tj. zostały przekazane na makulaturę wskutek decyzji ówczesnego kierownictwa AUJ, czemu niżej podpisany nie mógł zapobiec, choć protestował w tej sprawie.

Osobno w ramach Wydziału Lekarskiego istniał Oddział Stomatologiczny, z którego m.in. zachowały się akta studenckie (teczki studenckie, katalogi studenckie), choć teczki nie są kompletne (brak szeregu teczek studentów tzw. „skreślonych”). Registratura aktowa Oddziału Stomatologicznego jest, podobnie jak registratura całego zespołu WL AM, w stanie wysoce szczątkowym, głównie z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. XX w., zaś prace doktorskie, teczki przewodów doktorskich, habilitacyjnych i wnioski profesorskie stomatologów są połączone z odpowiednimi ciągami ww. dokumentów odnoszących

²⁷ Por. H. Zwolska, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej...*

²⁸ Por. M. M. Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Farmaceutycznego Akademii Medycznej...*

²⁹ Por. H. Zwolska, *Wydział Pielęgniarski...*

się do lekarzy, tu nie różnicowano spraw stomatologów-naukowców od spraw reszty naukowców-medyków (lekarzy) w ramach akt Wydziału Lekarskiego. Teczki doktorantów prowadzone w ramach Studium Doktoranckiego AM³⁰ zostały włączone do odpowiednich ciągów teczek doktorskich Wydziału Lekarskiego lub Wydziału Farmaceutycznego.

Dokumenty Wydziału Farmaceutycznego AM są stosunkowo najlepiej zachowanym zespołem akt wydziałowych AM z lat 1950–1993³¹, choć i tu w pewnych kategoriach akt (w tzw. registraturze) zdarzają się liczne luki w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w., lecz registratura Wydziału Farmacji na ogół zachowała się prawie w całości (akta historyczne) w przeciwieństwie do akt historycznych WL AM, gdzie do naszych czasów dotrwały tylko szczątki tej registratury. Z akt Wydziału Farmaceutycznego, poza dobrze zachowanymi protokołami posiedzeń Rady Wydziału (choć dokumentacja posiada niewielkie luki), warto zwrócić uwagę na przewody doktorskie, przewody kandydackie, przewody habilitacyjne i wnioski o tytuł profesora, nadto na prace doktorskie i habilitacyjne farmaceutów zachowane w oryginalnych maszynopisach. Akta studenckie farmaceutów zachowały się w zasadzie kompletniej, niż w przypadku akt studentów WL (teczki studenckie, katalogi, dzienniki studiów). Wśród akt studenckich Wydziału Farmaceutycznego zachowały się akta studentów Oddziału Analityki Medycznej od pierwszej połowy lat siedemdziesiątych XX w. do 1993 r., ponieważ obok kierunku „aptekarskiego” (aptecznego) Wydział Farmaceutyczny prowadził wtedy równoległe studia z zakresu „analityki medycznej” (osobny kierunek studiów), stąd istnieją osobne ciągi teczek „farmaceutów” i „analityków medycznych” oraz w zasadzie osobne katalogi studenckie (choć niektóre roczniki posiadają wspólne księgi dla studentów ‘farmacji’, tj. kierunku „aptekarskiego” i dla studentów „analityki medycznej”, np. na początku lat osiemdziesiątych XX w.). Trzeba zwrócić uwagę na fakt, że oryginalne maszynopisy prac magisterskich Wydziału Farmaceutycznego znajdują się obecnie wskutek zaszczości historycznych w zbiorach Biblioteki Medycznej CM UJ przy ul. Medycznej 7 w Krakowie-Prokocimiu.

Akta Wydziału Pielęgniarskiego AM z lat 1975–1993 zachowały się stosunkowo dobrze. Najbardziej kompletnie zachowały się protokoły Rady Wydziału Pielęgniarskiego AM (1975–1993), registratura w zasadzie dopiero od ok. 1980 r. do 1993 r. jest w miarę kompletna. Akta studenckie (teczki studentów) i prace magisterskie są także w miarę dobrze reprezentowane. Akta Wydziału Pielęgniarskiego nie kończą się na cezurze 1993 r., lecz tworzą jeden zespół z aktami Wydziału Pielęgniarskiego CM UJ do 1996/1997 r. Wydział Pielęgniarski CM UJ to jest personalnie, lokalowo – dawny Wydział Pielęgniarski AM, który wszedł w skład Collegium Medicum. Decyzja o połączeniu akt dwóch formalnie różnych struktur (AM i UJ) w jeden zespół Wydziału Pielęgniarskiego podjęta została z tego powodu, że Wydział Pielęgniarski CM został zlikwidowany w 1997 r. i na jego miejsce powstał nowy: Wydział Ochrony Zdrowia, zwany później Wydziałem Nauk o Zdrowiu.

Wśród akt jednostek pozawydziałowych warto wskazać na zespół akt Szkoły Zdrowia Publicznego Akademii Medycznej i Uniwersytetu Jagiellońskiego (jednostka międzyuczelniana, powstała jeszcze przed włączeniem AM do UJ). Szkoła Zdrowia Publicznego CM stała się zaczątkiem późniejszego Instytutu Zdrowia Publicznego CM UJ, który istniał na

³⁰ Por. Marek Mariusz Tytko, *Studium Doktoranckie Akademii Medycznej w Krakowie 1965–1993*, rękopis.

³¹ Por. Idem, *Inwentarz akt Wydziału Farmaceutycznego Akademii Medycznej w Krakowie 1950–1993*, maszyn.

Wydziale Ochrony Zdrowia. W tym zespole znajdują się także akta personalne pracowników ww. Szkoły.

Akta zakładowe AM (akta zakładów, katedr, instytutów, klinik, pracowni AM) są dość przypadkowe, szcztąkowe, z reguły są to dokumenty z końca lat osiemdziesiątych lub początku lat dziewięćdziesiątych XX w. Pozwalają one w pewnych przypadkach uzupełnić informacje o działalności danego wydziału lub dotyczą jednostek międzywydziałowych. Trzeba zaznaczyć, że Oddział Akt CM UJ nigdy nie gromadził i nie gromadzi dokumentacji chorobowych z klinik AM czy CM. Istnieje osobne Archiwum Szpitala Uniwersyteckiego przy ul. Kopernika 36 (dawne Archiwum Państwowego Szpitala Klinicznego), które to czyni. Niektóre jednostki AM (a obecnie CM UJ) miały i mają własne archiwa, np. Instytut Pediatrii w Krakowie-Prokocimiu, który posiada nie tylko dokumentację chorobową pacjentów, ale także inną dokumentację (np. pracowniczą, kliniczną, finansową, budowlaną, techniczną, naukową, dot. konferencji tam organizowanych itd.). Tu pominięto omawianie akt zakładowych AM, porzostając na ogólnej informacji, że takowe istnieją w zasobie i są w trakcie porządkowania.

Dla pełności obrazu akt zgromadzonych w Oddziale Akt Collegium Medicum należy dodać, że ww. Oddział gromadzi na bieżąco akta (także kategorii „A” o znaczeniu historycznym dla przyszłości) wytworzone przez kancelarie Collegium Medicum UJ. Do zespołów (otwartych lub zamkniętych) zaliczają się w tym zakresie m.in.: 1) akta „senackie” (tzw. Senatu CM UJ zwanego później Radą Collegium Medicum), 2) akta prorektorskie CM UJ (w tym – komisje prorektorskie), 3) akta administracji centralnej CM UJ, 4) akta wydziałowe CM UJ, akta zakładowe CM UJ. Głównie są to akta z końca XX w. i początku XXI w., kiedy to nastąpiła akcesja z jednostek Collegium Medicum do Oddziału Akt CM.

Wśród akt wydziałowych ww. Oddział posiada wspomniane już dokumenty Wydziału Pielęgniarskiego CM (zlikwidowanego w 1997 r.), szcztąkowo – akta Wydziału Farmaceutycznego wraz z Oddziałem Analityki Medycznej CM UJ³² i akta Wydziału Lekarskiego wraz z Oddziałem Stomatologicznym CM, przemianowanym później na Instytut Stomatologii. Stosunkowo najlepiej reprezentowane są akta studenckie (teczki studenckie), doktorskie (prace doktorskie, teczki przewodów doktorskich), habilitacyjne (teczki przewodów habilitacyjnych), wnioski profesorskie (wnioski o tytuł naukowy profesora) itd., a tzw. registraturę zgromadzono obecnie w stosunkowo niewielkim stopniu.

Akta administracji centralnej reprezentowane są dość dobrze. Warto wymienić istotne dla poznania dziejów Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego takie zespoły akt, jak: 1) Dział Nauki CM UJ (1993–1996)³³, 2) Dział Współpracy z Zagranicą CM UJ (1993–1996)³⁴, 3) Dział Nauki i Współpracy z Zagranicą CM (1996–1999)³⁵, 3) Dział Integracji

³² Por. M. M. Tytko, *Wstęp do inwentarza akt Wydziału Farmaceutycznego Collegium Medicum...*

³³ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki Collegium Medicum...*

³⁴ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Współpracy z Zagranicą Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1993–1996)...*

³⁵ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Nauki i Współpracy z Zagranicą Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1996–1999)...*

Europejskiej CM (od 1999 r.)³⁶, 4) Biuro Badań Naukowych CM, 5) Dział Socjalno-Bytowy CM UJ (1993–1996, akta z lat 1993–1995)³⁷.

Pieczętki AM³⁸ i pieczętki CM UJ³⁹ są zachowane, opracowane i zinwentaryzowane przez niżej podpisanego łącznie w liczbie stu kilkudziesięciu (istnieje sfragistyczny indeks rzeczowy i osobowy do tych zbiorów, przygotowane przez autora artykułu).

Zachowały się nagrania audio z przełomu XX i XXI w. z posiedzeń Rady Wydziału Farmaceutycznego i z posiedzeń Rady Wydziału Lekarskiego. Nagrania na kasetach, pozyskane dzięki autorowi niniejszego artykułu, zostały obecnie przetransponowane na formę elektroniczną i po zdigitalizowaniu przechowywane są w Archiwum UJ w zbiorze dokumentacji pozaaktowej (elektronicznej).

Liczące kilkaset egzemplarzy zbiory biblioteczne Oddziału Akt CM UJ, zgromadzone i skatalogowane przez niżej podpisanego (istnieją katalogi: autorski i rzeczowy), zostały opisane w innym miejscu⁴⁰. Biblioteka Podręczna Oddziału Akt Collegium Medicum w Archiwum UJ jest specjalistycznym, pomocniczym zbiorem przydatnym dla historyografów. Wśród posiadanych pozycji warto wskazać zwłaszcza na publikowane *Składy osobowe AM* oraz unikatowe, drukowane na powielaczach lub tp. *Dzienniki Zarządzeń*, *Biuletyny Informacyjne* oraz *Informatory*, zawierające źródłowe informacje do historii krakowskiej AM z lat 1960–1990.

Podsumowując, należy zwrócić uwagę badaczy na niewykorzystane dotąd w pełni materiały z historycznego zasobu aktowego krakowskiej Akademii Medycznej (1950–1993) i Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego (od 1993 do współczesności), które są wartościowym, choć nie zawsze kompletnym źródłem do historii najnowszej krakowskiej medycyny w ww. zakresach. W niniejszym studium autor naszkicował wybrane kwestie przydatne dla podstawowej orientacji badaczy zajmujących się dziejami medycyny, dziejami nauki, dziejami kształcenia medycznego na poziomie szkolnictwa wyższego i historią Krakowa jako ośrodka naukowego. Nie było celem autora wyczerpanie tematu, lecz tylko wstępna jego prezentacja z racji ograniczonych ram artykułu.

Marek Mariusz Tytko
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

³⁶ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Integracji Europejskiej i Współpracy Międzynarodowej Collegium Medicum...*

³⁷ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza akt Działu Socjalno-Bytowego Collegium Medicum...*

³⁸ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza pieczęci (pieczętek) Akademii Medycznej...*

³⁹ Por. Idem, *Wstęp do inwentarza pieczęci (pieczętek) Collegium Medicum...*

⁴⁰ Por. Idem, *Biblioteka Podręczna Oddziału Akt Collegium Medicum w Archiwum UJ. Wstęp do zbioru, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2006–2007, R. 56–57, s. 69–77.*

SUMMARY**On the Collections in the Department of Files of the Collegium Medicum
– at the Archives of the Jagiellonian University**

In the paper the author discusses the archival collection kept at the Department of Files of the Collegium Medicum in the Jagiellonian University Archive. He also describes the history of the Archive's collecting of medical records and presents the achievements of the employees involved in the elaboration of the documentation.

The author also draws attention of researchers to the yet unutilised sources from the historical archival collection of the Krakow Medical Academy (1950–1993) and also the Jagiellonian University Collegium Medicum (1993 to the present day). They are valuable, though not always complete, source materials to the recent history of Krakow medicine. In this study the author has outlined some issues relevant to the basic orientation of researchers working on the history of medicine, history of science, history of medical education at a higher education level and the history of Krakow as a scientific centre. Due to the limited framework of this article, the author's aim was not to exhaust the topic, but only to make its initial presentation.

Recenzje

**Alicja Falniowska-Gradowska, Franciszek Leśniak,
*Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji
w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim
w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)***

Nakładem Europejskiego Centrum Edukacyjnego w Toruniu ukazała się w 2009 r. publikacja pióra dwojga znanych krakowskich historyków: prof. dr hab. Alicji Falniowskiej-Gradowskiej i prof. dra hab. Franciszka Leśniaka pt. *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)*. Stanowi ona kontynuację, wydanych przez prof. A. Falniowską-Gradowską, *Studiów nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w świetle katastru józefińskiego* (Warszawa 1982), obejmujących sumariusze „metryki józefińskiej” dla zachodnich cyrkulów Galicji i Lodomerii: śląskiego (księstwa zatorskie i oświęcimskie), szczyrzyckiego, sądecko-czchowskiego i bieckiego.

Zarówno poprzednie, jak i obecnie prezentowane opracowanie, jest rezultatem żmudnej kwerendy przeprowadzonej w archiwach wiedeńskich, gdzie przechowywane są zespoły akt dotyczące reform podatkowych Marii Teresy i Józefa II. Zawarte w omawianej pracy dane uzyskane zostały na podstawie, sporządzonych niegdyś w Nadwornej Kameronie, a znajdujących się obecnie w Finanz – und Hofkammerarchiv w Wiedniu, sumariuszy zbierających w całość wyniki reformy podatkowo-urbarialnej z lat 1785–1787 na terenie Galicji. Autorzy podkreślają techniczne trudności w korzystaniu z tego materiału, wynikające z konieczności ręcznego przepisywania poszczególnych informacji z drukowanych formularzy o wymiarach kart 110 x 55, dodatkowo zszytych po cztery w oprawne księgi, w rezultacie czego poszczególne rubryki odnoszące się do jednej gminy katastralnej ciągną się na długość 2,20 m.

Całość publikacji poprzedzona została krótkim wstępem uzasadniającym potrzebę wydania tego typu dokumentacji ze względu na stosunkowo niewielką dotychczas ilość prac na temat historii społeczno-gospodarczej Galicji okresu terezańsko-józefińskiego oraz trudności w dostępie do tych materiałów.

Rozdział I poświęcono omówieniu wartości źródłowej, metodzie opracowania sumariuszy „metryki józefińskiej” oraz zmian, opuszczeń, jak też dodatkowych pozycji w układzie rubryk wprowadzonych przez Autorów opracowania. Rozdział II obrazuje, m.in. przy pomocy 10 tabel: a) strukturę własności ziemskiej w trzech cyrkulach powstałych na ziemiach dawnego województwa ruskiego (a także częściowo południowych powiatów województwa sandomierskiego) w podziale na własność królewską (państwową), duchowną i szlachecką; b) podział leżących na tym terenie 1420 osad (miast i wsi) pomiędzy poszczególne typy własności w tychże trzech cyrkulach, jak też posiadany przez nie

areal; c) podział gruntów i kultur rolnych pomiędzy własność dominialną i rustykalną na tym obszarze w rozbiciu na poszczególne typy własności ziemskiej w drugiej połowie XVIII w. Słusznie bowiem uznano, że w sumariuszach znajduje odbicie sytuacja istniejąca w tej dziedzinie jeszcze na długo przed zaborem tych ziem przez Austrię w 1772 r.

Wreszcie III część wydawnictwa zawiera szczegółowe zestawienia tabelaryczne areалу i struktury użytków rolnych w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w latach 1785–1787, w podziale na własność dominialną i rustykalną w obrębie utworzonych na tym terytorium 1102 gmin katastralnych. Zachowano kolejność występowania miejscowości w sumariuszach z wpisaniem w pierwszej rubryce nazw dominiów wraz z ich numeracją, a w następnej – nazw wchodzących w skład poszczególnych dominiów gmin katastralnych (dóbr, miast, wsi), dla których także wprowadzono numerację ciągłą odrębnie w ramach każdego cyrkulu. Niejednokrotnie na dominium składało się kilka, kilkanaście czy nawet kilkadziesiąt miejscowości (por. np. dominium (latyfundium) Lesko, stanowiące w tym czasie własność Krasickich, wcześniej Mniszchów, s. 112–122), ale też terminem tym określano majątki jednowioskowe, mogące posiadać nawet po kilku właścicieli. Zestawienia tabelaryczne podzielone zostały na dwie części. Pierwsza część tabel podaje wielkość areалу (w morgach dolnoaustriackich i sążniach) oraz rodzaje struktur użytków rolnych (w kolejności: role, ogrody, łąki, stawy, odłogi i ugory, pastwiska i krzaki, lasy) dla każdej miejscowości (gminy katastralnej) w podziale na własność dominialną i rustykalną; w drugiej części tabel Autorzy zamieścili własne procentowe wyliczenia wielkości gruntów produktywnych przypadających na każde 100 morgów w podziale na poszczególne kultury rolne. Przy tej okazji, zapewne wyłącznie z winy redakcji, wkradł się do tych zestawień ewidentny błąd – mianowicie w nagłówku części pierwszej każdej tabeli umieszczony został identyczny napis jak w nagłówku części drugiej, odnoszący się do procentowego udziału gruntów produktywnych dla każdego 100 morgów.

Całość opracowania zamyka wykaz miejscowości występujących w zestawieniach tabelarycznych. Nazwy miejscowości podane zostały w brzmieniu współczesnym, z dodaniem w nawiasach tzw. oboczności (nazw błędnie zapisanych przez urzędników austriackich nieznających języka polskiego, nazw staropolskich czy ruskich), z oznaczeniem czy chodzi o miasto lub wieś, wreszcie z określeniem ich lokalizacji za pomocą położenia w wymienionych z nazwy parafiach, zarówno obrządku łacińskiego, jak i greckokatolickiego oraz przynależności do poszczególnych cyrkulów.

Omawiane wydawnictwo stanowi ważną naukową pozycję z kilku względów. Po pierwsze przynosi cenny materiał źródłowy dla historii społeczno-gospodarczej tej części ziem polskich (dzisiaj częściowo znajdujących się poza granicami naszego państwa) w XVIII w., a nawet w okresie wcześniejszym, gdyż, jak wiadomo, struktura użytków rolnych oraz podziału własności ziemskiej to elementy podlegające stosunkowo najmniejszym zmianom na przestrzeni lat. Potwierdzenie tego faktu znajdziemy porównując np. ustalenia „metryki józefińskiej” z końca XVIII w., „metryki franciszkańskiej” z lat 1819–1820 i stałego katastru gruntowego z połowy XIX w. Dlatego też zawarte tu dane mogą posiadać istotne znaczenie dla opracowań monografii poszczególnych miejscowości, kompleksów dóbr czy regionów na przestrzeni długiego okresu. Ukazują one też interesujący obraz osadnictwa na tych terenach (zwraca uwagę spora ilość miast) oraz utrzymującą się tu wyraźnie dominację

własności szlacheckiej. W związku z tym za pewien mankament sumariuszy można uznać brak w nich nazwisk właścicieli poszczególnych posiadłości.

Po wtóre opracowanie to udostępnia do badań naukowych materiał źródłowy, który dzisiaj przechowywany jest poza granicami Polski. Cały zespół archiwalny „metryki józefińskiej” z terenu Galicji, w postaci ok. 7000 oprawnych tomów operatów opisowych, znalazł się w 1907 r. (obok materiałów kolejnego, prowizorycznego katastru gruntowego – „metryki franciszkańskiej” z 1819–1820 r.) w Archiwum Aktów Ziemskich i Grodzkich we Lwowie, zwanym też, od swojej siedziby, Archiwum Bernardyńskim – obecnie jest to Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy. Korzystanie ze zgromadzonych tam materiałów nadal nie jest rzeczą łatwą. Dysponujemy jedynie, wydanym w Kijowie w 1965 r., alfabetycznym wykazem miejscowości do obydwu metryk: *Josyfińska (1785–1788) i francyskanska (1819–1820) metryky, perszi pozemleny kadastry Halyczyny. Pokażdyk naselonych punktiv*. Pojedyncze zaledwie kopie oryginalnych ksiąg operatów „metryki józefińskiej”, sporządzane dla urzędów lub prywatnych właścicieli dóbr, znajdują się w Archiwum Państwowym w Krakowie, w zespołach akt starostwa w Nowym Targu i Białej oraz kilku dominiów. Natomiast materiały ujmujące zbiorczo wyniki zaprowadzenia „metryki józefińskiej” przechowują, jak już wspomniano, archiwa wiedeńskie.

Dlatego tym większa zasługa obojga krakowskich historyków, że podjęli się niełatwej pracy przygotowania i przedstawienia informacji zawartych w sumariuszach „metryki józefińskiej” dla trzech galicyjskich cyrkulów. W publikacji znalazła odbicie wielka erudycja Autorów oraz ich świetna znajomość społeczno-gospodarczej historii Polski XVIII w. To ostatnie nie jest dzisiaj rzeczą często spotykaną, gdyż większość badaczy zazwyczaj omija tego typu „niewdzięczną” problematykę.

Na zakończenie warto także podkreślić, że książka została starannie wydana, na dobrym papierze, z interesująco zaprojektowaną, lakierowaną okładką.

Janina Stoksik
Kraków

Kronika

Sprawozdanie Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie za 2009 rok

W 2009 r. szczególnymi priorytetami w działalności Archiwum Państwowego w Krakowie były: zintensyfikowanie prac nad ewidencjonowaniem zasobu połączone z przygotowaniem egzemplarzy skarbowych inwentarzy, wszechstronna popularyzacja Archiwum i jego zasobu, dalsze utrzymywanie terminowości załatwiania spraw z zakresu nadzoru archiwalnego oraz ujednocianie działań w zakresie udostępniania, nadzoru i zabezpieczania stosowanych we wszystkich oddziałach Archiwum.

I tak w roku sprawozdawczym zinwentaryzowano 1382 mb dokumentacji (80 501 j. inw.) – czyli 600 mb więcej niż w roku poprzednim. Do bazy danych IZA wpisano ponad 100 000 rekordów. Od 2008 r. widać coroczny, stały, znaczący wzrost liczby zinwentaryzowanych materiałów archiwalnych oraz przygotowanych egzemplarzy skarbowych inwentarzy.

Do zasobu Archiwum w 2009 r. przejęto ponad 48 000 jednostek.

Udostępnianie utrzymuje się na podobnym poziomie co w latach poprzednich, należy jednak odnotować stały wzrost udostępniania materiałów archiwalnych na potrzeby urzędów. Aby ułatwić dostęp użytkownikom do baz danych i zdigitalizowanych dokumentów rozpoczęto instalowanie stanowisk komputerowych w pracowniach naukowych.

W 2009 r., podobnie jak w latach poprzednich, dużym zainteresowaniem cieszyły się pokazy i lekcje historii przygotowywane w oparciu o akta z naszego zasobu. Również część zajęć dla studentów odbywała się w oddziałach Archiwum, z wykorzystaniem materiałów archiwalnych. Pracownicy AP w Krakowie w dalszym ciągu prowadzą wykłady i ćwiczenia w Uniwersytecie Jagiellońskim, Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II, Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie.

W 2009 r. wiele podejmowanych przez Archiwum działań miało na celu przybliżenie zainteresowanym i spopularyzowanie naszego zasobu. Wymienić tu trzeba dwie duże wystawy plenerowe w Krakowie („Podgórze 225” i „Bez zaciemnienia. Codzienność okupowanego Krakowa w materiałach Archiwum Państwowego w Krakowie”), udział w wystawie „In vriendschap verzusterd” („Twined in friendship”) w Leuven (Belgia), organizowanej z okazji obchodów corocznego „Dnia Dziedzictwa”, obchody 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej (ze szczególnie znaczącym udziałem Oddziałów w Bochni i Nowym Sączu).

Archiwum kontynuowało działalność wydawniczą. Wydano kolejny tom „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego”, oraz dwie znaczące pozycje popularyzujące zasób Archiwum:

- Bożena Lesiak-Przybył, Aldona Warzecha, *Materiały archiwalne związane z osobą Heleny Modrzejewskiej przechowywane w Archiwum Państwowym w Krakowie. Przewodnik*, Kraków 2009 (książka wraz z prezentacją multimedialną na CD);

– Mariusz Kluczewski, *Bez zaciemnienia. Codzienność okupowanego Krakowa w materiałach Archiwum Państwowego w Krakowie*, Kraków 2009 (wydawnictwo albumowe).

W 2009 r. zakończył się program Sokrates Comenius, w którym bardzo aktywny udział brał Oddział w Bochni. Z kolei Oddział w Nowym Sączu rozpoczął prace przy projekcie „70 lat później. Szacunek do historii – pomostem między pokoleniami”.

Archiwum rozpoczęło współpracę z Opplandsarkivet avd. Maihaugen (Norwegia) w ramach Funduszu Wymiany Kulturalnej (finansowanego z Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego) nad realizacją projektu „Polscy emigranci w Norwegii w XIX–XXI w. Materiały źródłowe do badań”.

W ramach współpracy z Ośrodkiem Dokumentacji i Studium Pontyfikatu Jana Pawła II w Rzymie, Biblioteką Polską w Paryżu, Instytutem Piłsudskiego w Londynie, Instytutem Polskim im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie oraz Studium Polski Podziemnej w Londynie pracownicy AP w Krakowie włączali się w działalność archiwalną tych instytucji.

W 2009 r., w porównaniu z 2008 r., zwiększyła się znacznie liczba wykonanych kontroli archiwalnych (ze 175 kontroli i lustracji w 2008 r., do 215 w 2009 r.). Nie wykonano jednakże planu kontroli, w którym wytypowano na 2009 r. 225 jednostek organizacyjnych.

W 2009 r., pomimo zmniejszenia się ilości napływających wniosków o uzgodnienie przepisów kancelaryjno-archiwalnych, liczba uzgodnionych przepisów wzrosła. Nadal na wysokim poziomie utrzymywała się ilość przedkładanych wniosków na brakowanie dokumentacji, a także liczba wydanych zgód i opinii. Zwiększyła się liczba przeprowadzonych ekspertyz archiwalnych (ze 114 do 154).

Pracownicy Archiwum w 2009 r. angażowani byli często w czynności wynikające z zadań zleczanych przez NDAP (przygotowywanie analiz, przeprowadzanie ekspertyz, opiniowanie przepisów kancelaryjno-archiwalnych itp.).

W 2009 r. pracownicy Archiwum uczestniczyli w pracach powołanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych komisji i zespołów: Centralnej Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji, Zespołu ds. rozmieszczenia zasobu archiwalnego archiwów państwowych, Zespołu do opracowania rozporządzeń do nowej ustawy archiwalnej, Zespołu „Informatyka i archiwa” oraz wspólnego zespołu MSWiA i NDAP ds. opracowania nowej instrukcji kancelaryjnej.

Podobnie jak w latach poprzednich Archiwum pozyskało znaczne fundusze pozabudżetowe, które stanowią istotne uzupełnienie środków budżetowych, dzięki nim kolejny rok możliwe było znaczące dofinansowanie wydatków rzeczowych instytucji.

Archiwum, jak co roku, korzystało z pomocy praktykantów, stażystów i wolontariuszy, niezwykle cennej szczególnie przy wykonywaniu prac pomocniczych, oraz przy wprowadzaniu danych do komputerowych baz danych.

Podsumowując działalność Archiwum Państwowego w Krakowie w 2009 r., należy zwrócić uwagę na rosnącą liczbę obowiązków i zadań wykonywanych przez pracowników, przy ograniczanych środkach finansowych przeznaczonych na realizację statutowych zadań Archiwum. Jak co roku podkreślić wypada duże zaangażowanie pracowników krakowskiego Archiwum nie tylko w rzetelne, poparte wiedzą i doświadczeniem, wykonywanie codziennych obowiązków, ale także w działania mające popularyzować instytucję oraz usprawniać jej funkcjonowanie.

Magdalena Marosz
Archiwum Państwowe w Krakowie

Sprawozdanie Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie za 2010 rok

Priorytetem w działalności Archiwum w 2010 r. było kontynuowanie ewidencjonowania zasobu. Zinventaryzowano 42 704 j.a., do bazy danych IZA wpisano blisko 60 000 rekordów. Niestety likwidacja Oddziału w Nowym Targu oraz zagrożenie powodziowe, które ograniczyły możliwości działalności niektórych oddziałów, miały wpływ na to, że ostatecznie w roku sprawozdawczym – w porównaniu z rokiem poprzednim – zmniejszyła się ilość zinventaryzowanych jednostek oraz rekordów wpisanych do bazy IZA.

Do zasobu Archiwum w 2010 r. przejęto ponad 45 500 jednostek.

Poziom udostępniania materiałów archiwalnych obniżył się, należy jednak odnotować stały wzrost udostępniania akt (w pracowniach i poprzez kwerendy) na potrzeby urzędów. Aby ułatwić dostęp użytkownikom do baz danych i zdigitalizowanych dokumentów, kontynuowano instalowanie stanowisk komputerowych w pracowniach naukowych.

W 2010 r., podobnie jak w latach poprzednich, Archiwum realizowało zadania edukacyjne: pokazy i lekcje historii przygotowywane w oparciu o akta z naszego zasobu. Również część zajęć dla studentów odbywała się w oddziałach Archiwum, z wykorzystaniem materiałów archiwalnych. Pracownicy AP w Krakowie prowadzą wykłady i ćwiczenia w Uniwersytecie Jagiellońskim, Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II, Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. Pracownicy Archiwum bardzo aktywnie uczestniczyli w licznych sesjach i konferencjach naukowych.

Archiwum w zaangażowaniem włączyło się także w obchody uroczystości 700-lecia urodzin Kazimierza Wielkiego (sesja naukowa, wystawa, wydawnictwo), oraz rocznicy powstania Wielkiego Krakowa (wystawa plenerowa, wydawnictwo). Oddział nowosądecki był współorganizatorem konferencji naukowej oraz wystawy pt. „Józef Piłsudski – mąż stanu, honorowy obywatel Nowego Sącza” oraz partnerem projektu „70 lat później. Szacunek do historii – pomostem między pokoleniami”. Współpracowaliśmy z Archiwum w Lillehammer przy realizacji projektu „Polscy emigranci w Norwegii w XIX–XXI w. Materiały źródłowe do badań” (wystawa, publikacja, opracowanie zebranych materiałów).

W ramach współpracy z Instytutem Literackim „Kultura” w Maisons-Laffitte, Biblioteką Polską w Paryżu, Fundacją Archiwum Helveto-Polonicum we Fryburgu, Instytutem Piłsudskiego w Londynie, Instytutem Polskim im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie, Studium Polski Podziemnej w Londynie oraz Biblioteką Polską Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w Londynie pracownicy AP w Krakowie włączali się w działalność archiwalną tych instytucji.

W 2010 r., w porównaniu z rokiem poprzednim, zwiększyła się liczba wykonanych kontroli archiwalnych, i była to najwyższa liczba kontroli w ciągu ostatnich kilku lat. W roku sprawozdawczym zmniejszyła się ilość napływających wniosków o uzgodnienie przepisów kancelaryjno-archiwalnych, w związku z tym zmalała liczba uzgodnionych przepisów kancelaryjno-archiwalnych. Natomiast zwiększyła się liczba przedkładanych wniosków o wydanie zgody na brakowanie dokumentacji niearchiwalnej. Zwiększyła się także liczba wydanych zgód na brakowanie.

W 2010 r. rozpoczęto także realizację priorytetów działalności nadzorczej Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych zarówno w zakresie weryfikacji tzw. nawisu archiwalnego, jak i gromadzenia informacji dotyczących stosowania w jednostkach organizacyjnych elektronicznego zarządzania dokumentacją oraz innych systemów informatycznych.

Pracownicy Archiwum często angażowani byli w czynności wynikające z zadań zlecanych przez NDAP (przygotowywanie analiz, przeprowadzanie ekspertyz, opiniowanie przepisów kancelaryjno-archiwalnych, przygotowanie nowych przepisów dla administracji rządowej i samorządowej itp.).

W 2010 r. Archiwum Państwowe w Krakowie zostało zakwalifikowane przez Departament Służby Cywilnej Kancelarii Prezesa Rady Ministrów do realizacji usprawnienia w ramach ogłoszonego projektu „Modernizacja systemów zarządzania i podnoszenie kompetencji kadr poprzez realizację wdrożeń usprawniających ukierunkowanych na poprawę procesów zarządzania w administracji rządowej”. Uzyskane środki (przyznano około 180 000 PLN, natomiast ostatecznie APKr będzie beneficjentem 1/3 wartości całego programu obejmującego ponad 900 000 PLN) pozwolą na zakup systemu zarządzania dokumentem elektronicznym wraz z pakietem szkoleń dla wszystkich pracowników Archiwum, budowę nowoczesnego internetowego serwisu informacyjnego oraz zakup niezbędnych urządzeń technicznych (serwery z oprogramowaniem).

W 2010 r. zostały rozpoczęte procedury przetargowe, właściwa realizacja projektu będzie przebiegać w 2011 r.

W 2010 r. Archiwum przystąpiło do realizacji projektu „Budowa Systemu Zarządzania Kopiami Cyfrowymi (SZKiC)”, dzięki dofinansowaniu ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury, w ramach programu „Zasoby cyfrowe. Priorytet 3. Digitalizacja materiałów archiwalnych”. Wysokość pozyskanego dofinansowania ze środków MKiDN wyniosła 85 082 PLN, zaś całkowity koszt projektu to 179 365 PLN. System SZKiC jest programem do zarządzania procesem tworzenia, przechowywania i udostępniania kopii cyfrowych materiałów archiwalnych. System będzie obsługiwał zarówno planową digitalizację zabezpieczającą, jak i digitalizację na zlecenie użytkowników. Archiwum Państwowe w Krakowie będzie właścicielem praw majątkowych do programu, kodów źródłowych i pełnej dokumentacji, dzięki czemu możliwe będzie nieodpłatne przekazanie licencji wszystkim zainteresowanym archiwom państwowym.

Realizując wyznaczone priorytety w działalności, wykonano znacznie więcej kopii cyfrowych zabezpieczających. Dzięki wdrażaniu systemu SZKiC Archiwum pozyskało dodatkowy sprzęt dający możliwość zarówno dodatkowego wykonywania kopii, jak i ich właściwego przechowywania. Równocześnie sposobimy się – poprzez przebudowę strony domowej Archiwum oraz przygotowywanie stanowisk komputerowych dla użytkowników – do stworzenia możliwości jak najszerzego ich udostępniania.

Archiwum kontynuowało działalność wydawniczą, wydano lub przygotowano do wydania następujące pozycje popularyzujące zasób Archiwum:

- Bożena Lesiak-Przybył, Anna Sokół, Małgorzata Klimas, *Wielki Kraków. Rozszerzenie granic miasta w latach 1910–1915. Wybrane materiały ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*;
- Praca zbiorowa, *Polacy w Norwegii (XIX–XXI w.). Wybór materiałów źródłowych*;

- Wacław Uruszczak, *Acta nigra maleficorum Wisniciae (1665–1785). Księga czarna zło-
czyńców sądu kryminalnego w Wiśniczu (1665–1785)*;
- Praca zbiorowa, *Kazimierz z czynów sławny i Wielki*.

Podobnie jak w latach poprzednich, Archiwum pozyskało znaczne fundusze pozabudżetowe, które stanowiły istotne uzupełnienie środków budżetowych.

Archiwum, jak co roku, korzystało z pracy stażystów, wolontariuszy i praktykantów, niezwykle pomocnych szczególnie przy wprowadzaniu danych do komputerowych baz danych.

*Magdalena Marosz
Archiwum Państwowe w Krakowie*

Projekt i wdrożenie Systemu Zarządzania Kopiami Cyfrowymi (SZKiC) w Archiwum Państwowym w Krakowie

Upowszechnienie komputerów osobistych i techniki cyfrowej zrewolucjonizowało spojrzenie na informację. Przed erą cyfrową, informacje (dane) zawsze były powiązane z materialnym nośnikiem. Dokumenty w przeszłości były ryte w kamieniu, glinianej lub woskowej tabliczce, pisane na pergaminie czy papierze. W erze cyfrowej informacja została oddzielona od fizycznego nośnika, obecnie powstają dokumenty, które są tylko strumieniem bitów w systemach komputerowych, często bez wskazania miejsca fizycznego ich przechowywania. Zaletą jest możliwość ich prostego kopiowania i udostępniania. Co więcej, po skopiowaniu nie jesteśmy w stanie stwierdzić, co jest kopią, a co oryginałem. Aby skorzystać z cyfrowego dokumentu, nie musimy więc mieć fizycznego dostępu do niego, a przesłanie go „na drugi koniec świata” trwa często tylko kilka sekund.

Zarządzanie tradycyjnym dokumentem archiwalnym nie jest sprawą łatwą. Dzielimy takie dokumenty na zespoły, później na jednostki archiwalne, często grupujemy w serie, tworzymy indeksy. Wszystko po to, aby łatwiej dotrzeć do interesujących nas stron, a co za tym idzie do właściwej informacji. Aby zapoznać się z ich treścią, musimy mieć do nich dostęp, co w przypadku analogowego dokumentu wiąże się z jego fizycznym posiadaniem. Dokument taki jest narażony na uszkodzenie, zagubienie, kradzież, czy inne zdarzenia, które mogłyby spowodować jego utratę. Osoba zainteresowana dokumentacją również napotyka inne trudności, musi dotrzeć do instytucji, która przechowuje dany dokument, odpowiednio wcześniej go zamówić, i może go przeglądać tylko w określonych warunkach.

Pojawił się więc pomysł digitalizacji¹ dokumentów tradycyjnych. W wyniku digitalizacji uzyskujemy odwzorowanie cyfrowe dokumentu analogowego, które może posiadać prawie wszystkie cechy naturalnego dokumentu cyfrowego². Dzięki temu będziemy mogli uzyskać dostęp do interesującego dokumentu, a więc również do informacji w sposób szybki i prosty, a jednocześnie niezależnym się od konieczności przeglądnienia oryginału.

Niestety tak samo jak w przypadku dokumentów analogowych – musimy mieć opracowane odpowiednie metody zarządzania i przechowywania wytworzonych kopii cyfrowych. Archiwum Państwowe w Krakowie digitalizuje materiały archiwalne od kilkunastu lat. Są to zarówno kopie wykonywane jako zabezpieczające zasób archiwalny, jak również na zamówienie osób korzystających z archiwaliów. W trakcie tych prac wielokrotnie spotykaliśmy się z problemem, czy to wielokrotnego skanowania tych samych materiałów, czy też czasochłonnego poszukiwania wytworzonych już cyfrowych kopii.

¹ Digitalizacja (cyfryzacja) – przekształcenie informacji zapisanej w formie analogowej na postać cyfrową. W kontekście archiwalnym oznacza to najczęściej skanowanie dokumentów papierowych i zapisywanie ich w formie obrazów cyfrowych. Obecnie digitalizacji poddawane są materiały w postaci nagrań dźwiękowych, filmowych, klisz i odbitek fotograficznych oraz wszelkich dokumentów, których nośnikiem jest np. papier, pergamin, płótno.

² Naturalny dokument cyfrowy (born-digital) – dokument powstały jako cyfrowy i istniejący wyłącznie w formie zapisu cyfrowego w pamięci komputera.

W 2007 r. dzięki uzyskanym środkom Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Archiwum zakupiło sprzęt do przechowywania dużych ilości danych cyfrowych. Niestety brak odpowiedniego oprogramowania dostosowanego do potrzeb Archiwum w zakresie zarządzania, nie pozwalał w pełni wykorzystać możliwości zakupionego sprzętu. Powstał więc pomysł, aby stworzyć takie oprogramowanie, które będzie pełniło rolę lokalnego cyfrowego repozytorium, wspomogło proces wykonywania kopii cyfrowych, będzie zarządzało ścieżką pracy oraz zapewni odpowiedni poziom bezpieczeństwa dla przechowywanych materiałów cyfrowych.

Odpowiedzią na te potrzeby jest SZKiC czyli System Zarządzania Kopiami Cyfrowymi, zaprojektowany przez pracowników Archiwum Państwowego w Krakowie – Grzegorza Dąbrowskiego i Jacka M. Seweryna. Duży udział w projektowaniu i opisie wymaganych funkcjonalności mieli również pracownicy Archiwum. Prace projektowe opierały się także na wcześniejszych opracowaniach oraz na pracach zespołu naukowego NDAP „Informatyka i Archiwa”. Zadania napisania oprogramowania podjęła się krakowska firma ARANEO.

Środki na realizację systemu uzyskano z Programu „Zasoby Cyfrowe” Priorytet 3 „Digitalizacja materiałów archiwalnych” finansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Całość wartości projektu obejmowała kwotę 178 876,80 zł, z czego 85 082 zł pozyskano z MKiDN, resztę stanowiły środki własne Archiwum. Realizacja projektu rozpoczęła się w maju 2010 r., a zakończyła się 15 grudnia 2010 r. Powyższa kwota obejmowała finansowanie następujących elementów:

- rozbudowę istniejącej infrastruktury do przechowywania kopii cyfrowych (półka do macierzy z dyskami twardymi, taśmy LTO do posiadanej biblioteki taśmowej),
- zakup skanera płaskiego formatu A3 wraz ze stacją graficzną i niezbędnym oprogramowaniem,
- budowę systemu SZKiC.

Głównym celem systemu jest zarządzanie tworzeniem, wprowadzaniem, przechowywaniem i udostępnianiem cyfrowych kopii materiałów archiwalnych (kopii zabezpieczających), jak również obsługa zleceń użytkowników zasobu.

Jednym z założeń projektowych było to, aby nie dublować informacji przechowywanych w różnych bazach danych. W związku z tym, projekt przewidywał wykorzystanie jako źródła danych ewidencyjnych systemu ZoSIA. System SZKiC będzie okresowo łączył się z systemem ZoSIA i synchronizował z nim odpowiednie informacje.

Kolejnym założeniem był wymóg, aby system oznaczał pliki w sposób jednoznacznie wskazujący, z jakiej jednostki archiwalnej pochodzi kopia cyfrowa, nawet w przypadku braku dostępu do bazy danych.

Projekt zakładał, iż docelowo będzie przechowywane około 1 PB danych.

Po analizie potrzeb zdefiniowano następujące funkcjonalności, jakie system powinien posiadać:

- obsługę procesu skanowania i skanera,
- import materiałów cyfrowych do systemu (zdigitalizowanych wcześniej),
- pracę wg wcześniej zdefiniowanej ścieżki (generowanie zamówień, zadań oraz weryfikacja),
- automatyczne nadawanie unikalnych i „bezpiecznych” nazw plikom,

- kontrolę poprawności przypisania odwzorowania cyfrowego do konkretnego dokumentu,
- masową obróbkę wprowadzanych danych (m.in. dodawanie do plików znaku wodnego, obróbka graficzna, tj. przycięcie, obrót, negatyw itp.),
- archiwizację zabezpieczających kopii cyfrowych na taśmach magnetycznych,
- tworzenie tzw. kopii użytkowych (kopia użytkowa to wysokiej jakości plik jpg udostępniany w pracowni naukowej AP i przechowywany na serwerach w danym Archiwum),
- tworzenie tzw. kopii wglądowych (kopia wglądowa to dobrej jakości plik jpg o małej ilości bajtów, zabezpieczony znakiem wodnym, udostępniany w sieci Internet poprzez portal www.szukajwarchiwach.pl i przechowywany na serwerach systemu ZoSIA w Narodowym Archiwum Cyfrowym),
- udostępnianie materiałów w sieci intranetowej dla pracowników AP poprzez przeglądarkę WWW,
- udostępnianie materiałów w wydzielonej sieci intranetowej dla osób korzystających w pracowniach naukowych poprzez przeglądarkę WWW,
- współpracę z systemem ZoSIA (eksport/import danych, eksport kopii cyfrowych do udostępniania poprzez portal www.szukajwarchiwach.pl),
- system raportów i sprawozdań,
- eksport informacji o skanach w formacie XML zgodnym z EAD/EAG,
- możliwość przechowywania kopii cyfrowych materiałów audiowizualnych.

W trakcie projektowania duży nacisk położono na wygodę pracy, intuicyjny interfejs, jak również łatwość administracji. Dlatego też jednym z założeń było wykorzystanie istniejącego środowiska autoryzacji (Active Directory) do procesu uwierzytelniania użytkowników. W dzisiejszych czasach pracownicy korzystają z wielu systemów informatycznych, do których aby uzyskać dostęp, muszą się w nich uwierzytelnić. Został więc zaimplementowany mechanizm, który wykorzystuje konta obecnie używane przez pracowników. Pozwoliło to oszczędzić pracy administratorowi, a użytkowników uwolniło od konieczności uczenia się kolejnego loginu i hasła.

Ważnym aspektem był wybór odpowiednich technologii, w jakim system powstanie. Jednym z założeń była jak największa otwartość i przejrzystość systemu. Wykorzystanie komponentów open-source zapewnia realizację tych założeń, a ponadto pozwala na duże oszczędności finansowe.

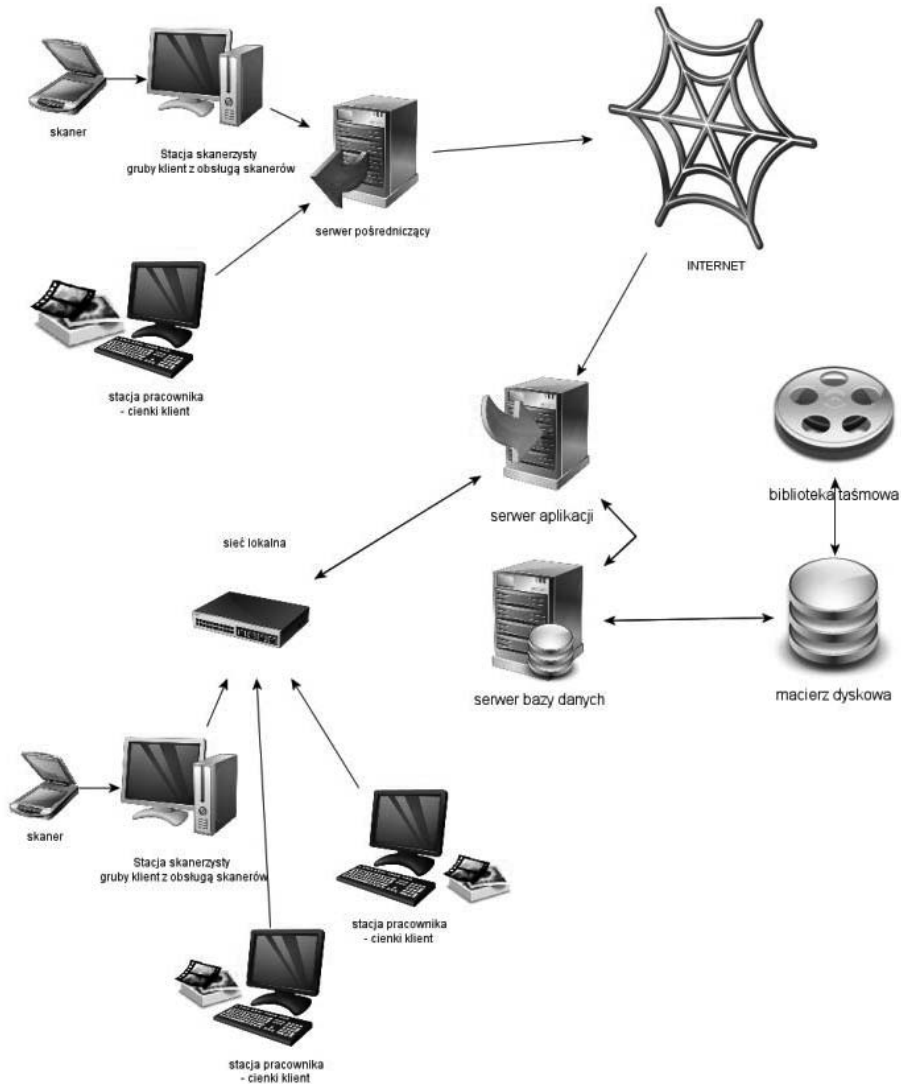
Wybrano następujące komponenty techniczne:

- silnik bazy danych – PostgreSQL lub MySQL,
- serwer aplikacji – glassfish (java),
- system operacyjny serwerów – Windows Server 200x lub Linux (openSuse, SLES, Debian),
- magazyn danych – Tivoli Storage Manager wraz z biblioteką taśmową i macierzą.

Przy projektowaniu systemu musiano również uwzględnić rozproszenie lokalowe krakowskiego Archiwum. Obecnie Archiwum ulokowane jest bowiem w pięciu budynkach w Krakowie, posiada trzy oddziały zamiejscowe i dwie ekspozytury. Wszystkie budynki połączone są siecią WAN o ograniczonej przepustowości. Powyższe fakty nałożyły na system wymagania co do sposobu przesyłania plików oraz zapewnienia integralności

przesyłanym danym. Realizowane jest to m.in. poprzez sprawdzanie sum kontrolnych na różnych etapach przesyłania plików i keshowanie danych.

Poniżej na diagramie przedstawiona została infrastruktura systemu.

Wyjaśnić należy również sposób przechowywania danych. Kopie cyfrowe tworzone są i zapisywane w formacie bezstratnym. Wybrany został format tiff. Format ten jest powszechnie stosowany do zapisu danych graficznych i jest obecny na rynku od 1986 r. Zapis bezstratny zapewnia nam, iż pliki bez zniekształceń lub przekłamań odwzorowują oryginalny obiekt, a długi czas stosowania tego formatu, gwarantuje wsparcie przez większość narzędzi graficznych i zapewnia przenaszalność na większość systemów operacyjnych. Niestety wielkość plików dyskwalifikuje je w momencie próby udostępnienia w sieci Internet. Również przeglądanie ich na zwykłym komputerze, szczególnie gdy oryginalny obiekt jest większy niż A3, może sprawiać kłopoty techniczne. Rozwiązaniem tego problemu jest konwersja plików do formatów „lżejszych” np. jpg. Obecnie w systemie SZKiC dla każdego odwzorowania dostępne są co najmniej trzy wersje pliku:

I. Kopie zabezpieczające:

- format tiff (bezstratny format zapisu),
- wysoka rozdzielczość,
- możliwie bez żadnej obróbki,
- pliki przechowywane na taśmach jako archiwum, czasowo również na macierzy,
- tylko na czas wprowadzania do systemu.

II. Kopie użytkowe:

- format jpg,
- wysoka rozdzielczość,
- pliki przechowywane na macierzy dla szybkiego dostępu.

III. Kopie wglądowe:

- format jpg,
- obróbka poprzez zmniejszenie wielkości plików, optymalizację wyglądu, dodanie znaku wodnego (ew. innego zabezpieczenia),
- przechowywane na serwerach ZoSIA (NAC) i udostępniane poprzez portal www.szukajwarchiwach.pl.

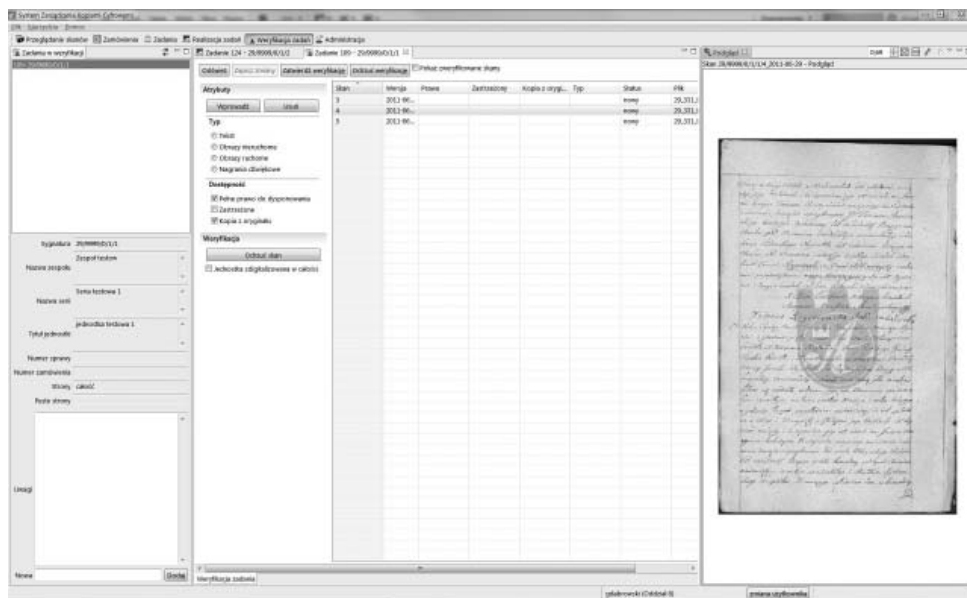
Kopia zabezpieczająca po wprowadzaniu do systemu jest poddawana niezbędnym obróbkom i zapisywana na dwóch taśmach. Do codziennej pracy jest używana kopia użytkowa przechowywana na macierzy.

W systemie wykorzystano taśmy standardu LTO w wersji 3, pozwalające na zapis 400 GB danych bez kompresji (do 800 GB z kompresją). Standard LTO wybrano, gdyż urządzenie i taśmki dostarcza wiele firm, jest on cały czas rozwijany i posiada stosunkowo niski koszt za 1 GB przechowywanych danych. Standard ten ma również tę zaletę, iż nowe urządzenia są częściowo kompatybilne wstecz. Dla urządzeń wersji 3 oznacza to możliwość odczytu z taśm LTO1 oraz odczytu i zapisu taśm LTO2. Zabezpiecza nas to przed sytuacją, gdy posiadamy nośnik, a nie posiadamy urządzenia, które ten nośnik odczyta. Przestrzeń, jaka jest obecnie dostępna dla danych, to:

- dla kopii zabezpieczających – 16 TB,
- dla kopii użytkowych – około 8 TB.

Zbudowana aplikacja jest podzielona na pięć głównych okien odpowiadających pięciu głównym zadaniom realizowanym przez system, tj.:

– weryfikacja zadań

Taki podział jest intuicyjny i zapewnia szybkie opanowanie systemu przez osoby z niego korzystające. Podstawowa ścieżka pracy wygląda następująco i zgodnie z założeniami jest wspierana w istotnych punktach przez system.

Lp.	Etap	Osoba odpowiedzialna	Opis
1.	typowanie materiałów archiwalnych do digitalizacji	kierownik oddziału	kryterium, np. konieczność zabezpieczenia cennych materiałów oraz poprawa dostępności
2.	opis wymagań dla wytworzonej kopii cyfrowej	kierownik lub wyznaczony pracownik oddziału	cel digitalizacji, określenie dodatkowych parametrów dla konkretnej jednostki archiwalnej – jeśli potrzebne inne niż typowe parametry (!), np. konieczność wykonania fragmentów stron itp.
3.	opis materiału	pracownik oddziału	gdy jest to konieczne, należy uzupełnić informację w bazie ZoSIA
4.	przygotowanie j.a. do transportu do pracowni digitalizacyjnej	pracownik oddziału	

Lp.	Etap	Osoba odpowiedzialna	Opis
5.	transport	kierowca	
6.	ekspertyza konserwatorska	pracownik pracowni konserwacji	gdy taka ekspertyza jest konieczna, ze względu na stan fizyczny materiałów archiwalnych
7.	digitalizacja	pracownia reprograficzna, skanerzyści w oddziałach	zapoznanie się z wymaganiami przedstawionymi przez oddział zlecający i wykonanie odpowiedniej kopii cyfrowej – lista zamówień
8.	obróbka	pracownia reprograficzna	w razie konieczności plik zostaje poddany podstawowej obróbce, tj. obrót, usunięcie zbyt dużych marginesów itp. (dotyczy to np. dokumentów fotografowanych, przy skanowaniu należy tak wykonać skan, aby nie była potrzebna dalsza obróbka)
9.	zamknięcie zlecenia	pracownia reprograficzna, skanerzyści w oddziałach	wewnętrzna kontrola: <ul style="list-style-type: none"> – kompletności zlecenia, – jakości skanów, – i zatwierdzenie zlecenia jako wykonane
10.	zwrot materiałów archiwalnych	pracownia reprograficzna/ pracownik oddziału	materiały archiwalne zwracane są do właściwego oddziału
11.	weryfikacja i zatwierdzenie statusu zlecenia	pracownik oddziału	weryfikacja zwróconych materiałów archiwalnych oraz kompletności i poprawności digitalizacji
12.	zarządzanie kopią cyfrową	operator systemu SZKiC	przygotowanie kopii archiwalnej (na taśmy), wytworzenie kopii użytkowej, przygotowanie i wysłanie materiałów do ZoSIA (NAC)
13.	prezentacja w portalu www.szukajwarchiwach.pl		planowana w wersji 2.0 systemu

Powyższa ścieżka dotyczy tylko skanowania zabezpieczającego. W przypadku zamówień składanych przez użytkowników, ścieżka jest uproszczona, a wszystkie etapy mogą być realizowane przez jednego pracownika.

Długotrwałą operacją jest wprowadzanie skanów do systemu. Jest to również moment, kiedy często dochodzi do pomyłek. Zaimplementowane funkcje pozwalają na szybkie dodawanie skanów, ich automatyczne numerowanie oraz sprawdzają i wymuszają wpisanie odpowiednich danych do systemu. Pozwala to na ograniczenie w znacznym stopniu ilości błędów operatora. System umożliwia przechowywanie zarówno odwzorowań całych dokumentów, jak i ich fragmentów.

Wdrażanie systemu trwało ponad 6 miesięcy. W trakcie prac wdrożeniowych napotkano niestety na kilka poważnych problemów, z których najpoważniejszym był brak współpracy z systemem ZoSIA. Narodowe Archiwum Cyfrowe niestety nie było w stanie stworzyć odpowiedniego API umożliwiającego współpracę z systemem SZKiC. Na etapie wdrożenia rozwiązano ten problem poprzez import niezbędnych danych z prowadzonych w Archiwum baz danych, tj. SEZAM i IZA. Niemniej projekt dalej jest nastawiony na korzystanie z systemu ZoSIA jako źródła danych ewidencyjnych.

W trakcie szkoleń stwierdzono również, iż mniej więcej godzinne szkolenie pozwala na zaznajomienie się ze wszystkimi funkcjami systemu i efektywną z nim pracą. Należy również podkreślić, iż zgodnie z założeniami zarówno projektu, jak i umowy z wykonawcą, Archiwum jest właścicielem kodu i dokumentacji systemu. To powoduje, że korzystanie z systemu nie jest uzależnione od wykupywania i konieczności odnawiania jakichkolwiek licencji. Ponadto Archiwum zastrzegło sobie możliwość przekazania systemu nieodpłatnie pozostałym archiwom wchodzącym w skład państwowej sieci archiwalnej. Może również przekazywać nieodpłatnie licencje edu dla jednostek naukowo-badawczych zajmujących się kształceniem archiwistów. Spółka ARANEO zachowuje możliwość sprzedawania produktu pod własną marką.

Śmiało można stwierdzić, iż wdrożenie systemu wyznaczyło zupełnie nowy poziom dostępu do cyfrowego archiwum i będzie wyznaczać kierunek rozwoju tego typu usług na kilka następnych lat.

Jacek M. Seweryn
Archiwum Państwowe w Krakowie

Sprawozdanie Archiwum Państwowe w Krakowie z realizacji projektu „Polscy emigranci w Norwegii w XIX–XXI w. Materiały źródłowe do badań”

W grudniu 2009 r. Archiwum Państwowe w Krakowie we współpracy z Opplandsarkivet avd. Maihaugen w Lillehammer rozpoczęło realizację projektu „Polscy emigranci w Norwegii w XIX–XXI w. Materiały źródłowe do badań”. Projekt trwał 13 miesięcy, przeprowadzony został w ramach Funduszu Wymiany Kulturalnej (finansowanego z Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego).

Jednym z głównych celów przedsięwzięcia było zebranie materiałów na temat emigracji Polaków do Norwegii w okresie XIX–XXI w., zbadanie motywów wyjazdów i procesu asymilacji, jak też ukazanie wkładu Polaków w kulturę, naukę i gospodarkę Norwegii. Badania historyczne objęły głównie zagadnienie emigracji politycznej po powstaniach narodowościowych i zarobkowej w XIX w. oraz emigracji tymczasowej z okresu II wojny światowej i politycznej w l. 1981–1989. Natomiast część projektu poświęcona emigracji społecznej skupiła się głównie na kwestii emigracji zarobkowej od 1989 r. do czasów obecnych. Co istotne, w odniesieniu do emigracji współczesnej, dzięki zastosowanej metodzie aktywnej archiwizacji, tj. pozyskiwania materiałów jeszcze podczas trwania wybranego zdarzenia, zostały zgromadzone materiały dokumentujące współczesną emigrację zarobkową Polaków do Norwegii. Zebrano je w trakcie przeprowadzonych równolegle w Polsce i Norwegii wywiadów z emigrantami i reemigrantami, którzy po pobycie w Norwegii powrócili do Polski. Osoby udzielające wywiadu, obok doświadczeń i wspomnień, często dzieliły się swoimi pamiątkami, listami, zdjęciami, czy dokumentami osobistymi związanymi z ich życiem w Norwegii. Dokumentacja historyczna została natomiast pozyskana dzięki kwerendzie archiwalnej, która objęła zasób wybranych instytucji w Polsce i Norwegii.

Wyniki wywiadów przeprowadzonych ze współczesnymi emigrantami oraz poszukiwań archiwalnych zostały przedstawione w formie publikacji, wystaw stacjonarnych oraz witryny internetowej.

Publikacja *Polacy w Norwegii (XIX–XXI w.). Wybór materiałów źródłowych*, która ukazała się w ramach projektu w sierpniu 2010 r., podsumowuje rezultaty przeprowadzonych wywiadów i kwerend. Dzięki przygotowaniu jej również w angielskiej wersji językowej, jest dostępna dla badaczy nieznających języka polskiego. Publikacja dystrybuowana była nieodpłatnie wśród wszystkich zainteresowanych osób i instytucji (łącznie rozdano ok. 1000 egzemplarzy), dużym powodzeniem cieszyła się zwłaszcza wśród Norwegów.

Efektom końcowym projektu były również wystawy stacjonarne, zorganizowane przez Archiwum Państwowe w Krakowie, w budynku Archiwum przy ul. Siennej 16 oraz

przez Opplandsarkivet avd. Maihaugen w Lillehammer, w głównym budynku kompleksu Maihaugen.

Wystawa „Królewski fotograf i 900 mil do nieba. Z dziejów polskiej emigracji do Norwegii”, prezentowana w Krakowie w dniach 3–30 sierpnia 2010 r., składała się z dwóch części. Pierwsza poświęcona była Ludwikowi Szacińskiemu, polskiemu emigrantowi po powstaniu styczniowym, wędrownemu fotografowi, który na stałe osiadł w Christianii. Szaciński gościł w swoim atelier najwybitniejsze osobistości norweskiego życia polityczno-kulturalnego drugiej połowy XIX w., stał się „pierwszym fotografem” w Norwegii, zyskując sławę również poza jej granicami. Na wystawie zaprezentowane zostały fotografie autorstwa Ludwika Szacińskiego i powstałe w jego atelier. Ponadto w sali wystawowej odtworzono atelier fotograficzne z końca XIX w. Druga część ekspozycji opowiadała o losach Polaków, którzy wyjeżdżali do Norwegii na przestrzeni ostatnich lat. W kioskach multimedialnych i na planszach zaprezentowane zostały materiały zebrane w trakcie przeprowadzonych wywiadów – relacje dźwiękowe, fotografie i dokumenty osobiste udostępnione przez osoby biorące udział w projekcie. Wystawa opracowana została w języku polskim i angielskim.

Ekspozycja „Polsk innvandring til Norge de siste 200 år” („Polska emigracja do Norwegii w ciągu ostatnich 200 lat”), zorganizowana przez Opplandsarkivet avd. Maihaugen w Lillehammer, prezentowana była w dn. 4 września–31 grudnia 2010 r. Na wystawie przedstawiono materiały ilustrujące losy polskiej emigracji do Norwegii od czasów historycznych po współczesne, w tym archiwalia (fotografie, czasopisma, mapy, itp.) związane z życiem i działalnością wybitnych polskich emigrantów w Norwegii w XIX w. Na dwóch stanowiskach multimedialnych udostępniona została prezentacja i materiały pozyskane w wyniku przeprowadzonych wywiadów – dotyczące losów Polaków współcześnie emigrujących do Norwegii. Ponadto na wystawie zaprezentowano bogatą ekspozycję przedstawiającą przedmioty będące przykładem tradycyjnej polskiej sztuki ludowej (stroje, ceramika, przedmioty użytkowe, itp.), pochodzące z prywatnej kolekcji jednej z polskich emigrantek osiadłej w Norwegii. Wystawa opracowana została w języku polskim i norweskim. Na podkreślenie zasługuje fakt, że wśród odwiedzających wystawę w Lillehammer byli nie tylko Polacy zamieszkali w Norwegii, lecz również rdzenni mieszkańcy tego kraju, zainteresowani bliższym poznaniem jednej z bardziej znaczących grup narodowościowych zamieszkujących ich ojczyznę.

Dodatkowo w wyniku projektu powstała strona internetowa: <http://www.opam.no/index.php?id=615>, na której zamieszczone zostały wyniki opracowań oraz wybrane materiały zebrane w trakcie trwania projektu. Wszystkie zgromadzone fotografie, dokumenty, nagrania dźwiękowe, itd. trafiły do zbiorów obu instytucji biorących udział w projekcie.

Zebrane w trakcie projektu materiały dokumentują życie emigrantów, przynoszą informacje na temat powodów, które warunkowały ich wyjazd z kraju, wrażeń, jakie po przyjeździe do Norwegii wywarł na nich kontakt z obcą kulturą i mentalnością, sposobów, w jaki radzą sobie z codziennością w obcym kraju, problemów, z jakimi się spotykają. Materiały te są doskonałą podstawą do przeprowadzenia w przyszłości badań naukowych.

Aldona Warzecha
Archiwum Państwowe w Krakowie

„Między Krakowem a Pragą. Tadeusz Kowalski (1889–1948) – Jan Rypka (1886–1968) – Bedřich Hrozný (1879–1952). Z dziejów współpracy polskich i czeskich orientalistów” – wystawa w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie (22 czerwca–16 października 2007 r.)

Pomysł zorganizowania wystawy zrodził się w końcowym okresie prac redakcyjnych nad publikacją korespondencji polskiego arabisty, turkologa i iranisty Tadeusza Kowalskiego (1889–1948), profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego i sekretarza generalnego Polskiej Akademii Umiejętności z czeskimi orientalistami, profesorami Uniwersytetu Karola (Univerzity Karlovy) i członkami Czeskiej Akademii Nauk i Umiejętności (Česká akademie věd a umění): iranistą i turkologiem Janem Rypką (1886–1968), współpracownikiem Komisji Orientalistycznej PAU oraz z asyrologiem i hetytologiem Bedřichem Hroznym (1879–1952), członkiem zagranicznym PAU.

Wydawnictwo było przygotowywane we współpracy Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie z Archiwum Czeskiej Akademii Nauk (Archiv Akademie věd České Republiky), realizowanej od 2003 r. w ramach umowy pomiędzy Polską Akademią Umiejętności i Czeską Akademią Nauk (Akademie věd České Republiky).

Ostatecznie obszerna publikacja źródłowa pt. *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym* (red. E. Dziurzyńska, M. Ďurčanský), wydana przez Polską Akademię Umiejętności, ukazała się w czerwcu 2007 r. Zawiera 200 listów z lat 1914–1948. Listy Tadeusza Kowalskiego do obu czeskich uczonych opracowała Ewa Dziurzyńska¹, listy Jana Rypki do Kowalskiego opracował Pavel Kodera², a listy Bedřicha Hroznego do Kowalskiego Marek Ďurčanský³. Promocję tej książki postanowiono połączyć z otwarciem wystawy ilustrującej i poszerzającej niektóre wątki zawarte w publikowanej korespondencji.

Uroczystość otwarcia wystawy, której nadano tytuł „Między Krakowem a Pragą. Tadeusz Kowalski (1889–1948) – Jan Rypka (1886–1968) – Bedřich Hrozný (1879–1952). Z dziejów współpracy polskich i czeskich orientalistów”, odbyła się 22 czerwca 2007 r. w siedzibie Archiwum Nauki PAN i PAU. Wśród licznie zgromadzonych gości znalazła się najbliższa rodzina Tadeusza Kowalskiego: córka dr Anna Kowalska-Lewicka, synowa prof. Barbara Rzebiak-Kowalska oraz wnuki i prawnuki orientalisty. Archiwum Czeskiej Akademii Nauk reprezentowała dyrektor dr Alena Míšková oraz Hana Barvíková. Ze strony czeskiej uczestniczył w niej także dr Marek Ďurčanský – współautor publikacji, obecnie kierownik Archiwum Uniwersytetu Karola.

Otwarcia wystawy dokonał sekretarz generalny Polskiej Akademii Umiejętności prof. Jerzy Wyrozumski. Następnie o współpracy polskich i czeskich archiwistów mówili dr Alena Míšková i dr Marek Ďurčanský, a Ewa Dziurzyńska przedstawiła założenia

¹ Od 1992 r. pracownik Oddziału Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (od 2002 r. Archiwum Nauki PAN i PAU).

² W latach 1997–2005 pracownik Archiwum Czeskiej Akademii Nauk, a następnie Archiwum Architektury Narodowego Muzeum Techniki (Národní technické muzeum) w Pradze.

³ W latach 1996–2005 pracownik Archiwum Czeskiej Akademii Nauk, a następnie kierownik Archiwum Uniwersytetu Karola.

scenariusza ekspozycji. Podziękowała także wszystkim osobom i instytucjom oraz całemu zespołowi pracowników Archiwum Nauki PAN i PAU za ogromną pomoc w przygotowaniu wydawnictwa i wystawy⁴. Szczególnie ciepłe wyrazy wdzięczności za udostępnienie cennych zbiorów rodzinnych i za wszelką pomoc i przyjaźń skierowała do córki Tadeusza Kowalskiego dr Anny Kowalskiej-Lewickiej oraz synowej Tadeusza Kowalskiego prof. Barbary Rzebik-Kowalskiej.

Na zakończenie części oficjalnej uroczystości wystąpiła dr Anna Kowalska-Lewicka, która wspominała swego ojca, jego pobyty w Pradze oraz spotkania z Rypką i Hroznym. Następnie symbolicznie otwarła drzwi prowadzące do sali wystawowej.

Na wystawie pokazano nie tylko fragmenty korespondencji między Kowalskim a czeskimi orientalistami, ale także inne materiały archiwalne ilustrujące ich wzajemne kontakty – m.in. fotografie, wycinki z gazet, rodzinne pamiątki oraz publikacje, w których dziękowali sobie za pomoc w rozwiązywaniu naukowych problemów. Kowalski korespondował z ponad 450 osobami, a w jego spuściznie zachowało się ponad 4500 listów. Bardzo sobie jednak cenił osobiste spotkania z polskimi i zagranicznymi uczonymi, zwłaszcza z kolegami z Uniwersytetu Wiedeńskiego, gdzie w latach 1907–1911 studiował orientalistykę. Tam nawiązał bliską przyjaźń ze starszym o trzy lata Janem Rypką. Tam też prawdopodobnie poznał Bedřicha Hroznego, zatrudnionego wówczas w bibliotece uniwersyteckiej.

Ten okres w życiu trzech orientalistów, których portrety prezentowano w centralnym miejscu sali wystawowej⁵, przypominała pierwsza gablota ekspozycji, przedstawiająca budynek Uniwersytetu Wiedeńskiego przy Ringstrasse oraz indeksy studenckie Jana Rypki i Tadeusza Kowalskiego.

Najstarsze zachowane listy Jana Rypki do Tadeusza Kowalskiego pochodzą z okresu I wojny światowej. Potem korespondencja się urywa na kilka lat do grudnia 1925 r., kiedy to Kowalski w liście do przyjaciela zapowiada swój przyjazd do Pragi, pisząc: „nareszcie postanowiłem wypełnić swój dawny plan i odwiedzić Pragę, aby odświeżyć dawne stosunki koleżeńskie i nawiązać nowe”⁶. Te słowa stanowiły motto gabloty ilustrującej bliskie kontakty obu uczonych. Znajdowała się w niej m.in. pozytywna opinia Tadeusza Kowalskiego o działalności naukowej Jana Rypki, która miała duże znaczenie dla mianowania Rypki profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Karola.

⁴ Konsultantowi w zakresie języków osmańsko-tureckiego, perskiego i arabskiego prof. Janowi Ciopińskiemu oraz innym osobom, które na różnych etapach powstawania publikacji służyli radą i pomocą, w tym prof. Andrzejowi Zaborskiemu, prof. Markowi Stachowskiemu, prof. Zenonowi Piechowi, Mahmudowi Taha Żukowi, a także Marii Michalewiczowej, Elżbiecie Fiałek i Jarosławowi Brzoskowskiemu z działu Wydawnictw PAU. Za udostępnienie zbiorów dla celów publikacji i wystawy Muzeum Narodowemu w Pradze – Bibliotece Naprstkowego Muzeum Kultur Azjatyckich, Afrykańskich i Amerykańskich (Národní muzeum w Pradze – Knihovna Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur), Archiwum UJ i Bibliotece Naukowej PAU i PAN. Za pomoc w ostatniej fazie przygotowywania wydawnictwa i za pomoc w zorganizowaniu wystawy pracownikom Archiwum Nauki PAN i PAU: dr Ricie Majkowskiej (dyrektor), Małgorzacie Mrówce, Marcie Tylce, Marzenie Włodek, Annie Radoń, Bernadecie Wilk, Dorocie Wronarowicz, Antoniemu Poradziszowi, Tomaszowi Filipowi i Tomaszowi Skrzyńskiemu.

⁵ Bedřicha Hroznego – rektora Uniwersytetu Karola w roku akademickim 1939/1940 (skan obrazu olejnego na płótnie, mal. Václav Nedbal), Tadeusza Kowalskiego (skan pastelu, mal. Henryk Gotlib) i Jana Rypki – dziekana Uniwersytetu Karola, 1939 (skan fotografii).

⁶ List Tadeusza Kowalskiego (w następnych przypisach T. K.) do Jana Rypki (w następnych przypisach J. R.), Kraków, 21 XII 1925, *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym*, red. E. Dziurzyńska, M. Ďurčanský, Kraków 2007, list nr 6, s. 66.

Pragę odwiedził Kowalski kilkakrotnie – w 1926, 1930, 1937 i 1947 r. Zawsze gościł wtedy w domu Rypków na ul. Holečkovej 18. Długo nie mógł się doczekać rewizyty przyjaciela, który zawitał do domu Kowalskich w Krakowie dopiero jesienią 1935 r., po rocznym pobycie w Iranie. Niestety nie doszło wówczas do spotkania uczonych, ponieważ Kowalski przebywał właśnie na kongresie orientalistów w Rzymie. Po powrocie z Włoch pisał do Rypki: „Serdecznie Panu dziękuję za odwiedzenie nas w Krakowie. Haneczka [córka T. K.] pisała mi do Rzymu obszerny raport o Pańskim pobycie i pamięta wszystko, co jej Pan opowiadał o Persji.”⁷ Obok tego listu w gablocie stała miła pamiątka po wizycie czeskiego orientalisty – szkatułka przywieziona przez niego z Iranu, którą ofiarował żonie Kowalskiego, Zofii.

Znacznie wcześniej niż Rypka gościł w Krakowie Bedřich Hrozný, zaproszony dzięki wnioskowi Kowalskiego do wygłoszenia wykładów w Uniwersytecie Jagiellońskim jesienią 1929 r. Wizyta była przygotowywana długo i starannie. Już wiosną 1928 r. Kowalski pisał do Rypki: „prosił mnie Dziekan Wydziału Filozoficznego, bym poufnie, przez któregoś z moich znajomych, zapytał, czyby pan prof. Hrozný przyjął zaproszenie”⁸. List z podziękowaniem za pośrednictwo Rypki w tej sprawie otwierał gablotę poświęconą Bedřichowi Hroznemu. Pokazano w niej m.in. fotografie z wykopalisk w Kültepe, w których hetytolog brał udział w 1925 r. oraz drukowane sprawozdanie z jego wykładów w Krakowie. Szczególnie interesujące były pamiątki związane ze spotkaniem Kowalskiego z Hroznym w Stambule jesienią 1934 r. – wspólne zdjęcie nad brzegiem morza oraz notatnik Kowalskiego z opisem fotografii. Po wyjeździe czeskiego uczonego z Krakowa Kowalski pisał do Rypki: „Przeżywalismy tu piękne dni – niestety tak krótkie – pobytu prof. Hroznego. Wykłady miały niezwykle powodzenie i publiczność krakowska przyjęła prof. Hroznego bardzo serdecznie. Pośród naszych profesorów zyskał sobie prawdziwych przyjaciół. Szkoda wielka, że prof. Hrozný spieszył się bardzo i został tylko dwa dni. Zwłaszcza dla mnie, który tu żyję osamotniony, była rozmowa z panem Hroznym prawdziwą biesiadą.”⁹

Tuż po powrocie z Krakowa Hrozný zaproponował kandydaturę Tadeusza Kowalskiego na członka Instytutu Orientalnego (Orientální Ústav) w Pradze. Zawiadomienie o wyborze było pierwszym eksponatem w gablocie obrazującej związki polskiego uczonego z tą instytucją oraz wydawanym przez nią czasopismem „Archiv Orientální”. Pokazano w niej fotografie, teksty artykułu i recenzji oraz dzienniki Kowalskiego z notatką o spotkaniu w Instytucie Orientalnym 21 maja 1947 r. Kowalski odwiedził wówczas Pragę w drodze powrotnej z uroczystości stulecia Austriackiej Akademii Nauk. Było to jego ostatnie spotkanie z Rypką.

Odrębną gablotę poświęcono na wystawie pobytowi Kowalskiego w Pradze w marcu 1937 r., związanemu z wygłoszeniem wykładów w Uniwersytecie Karola i w Instytucie Orientalnym. Znalazły się w niej m.in. rękopisy obu referatów oraz wycinek z „Prager Presse”¹⁰ z fotografią Tadeusza Kowalskiego i informacją o jego wykładach.

W krakowskiej Katedrze Filologii Orientalnej UJ, którą objął w 1919 r., Kowalski czuł się trochę osamotniony. Tęsknił za osobistymi kontaktami z uczonymi reprezentującymi

⁷ List T. K. do J. R., Kraków, 13 X 1935, *Korespondencja...*, list nr 100, s. 158.

⁸ List T. K. do J. R., Kraków, 24 IV 1928, *Korespondencja...*, list nr 21, s. 84.

⁹ List T. K. do J. R., Kraków, 10 XI 1929, *Korespondencja...*, list nr 41, s. 106.

¹⁰ „Prager Presse”, 9 III 1937.

dziedziny, którymi sam się zajmował, dlatego chętnie brał udział w kongresach międzynarodowych i nie opuścił ani jednego zjazdu polskich orientalistów. Na wystawie można było obejrzeć zbiorowe fotografie uczestników międzynarodowych kongresów orientalistów w Lejdzie (7–12 września 1931), Rzymie (23–29 września 1935) oraz w Brukseli (5–10 września 1938). Na dwóch ostatnich Kowalski spotkał się z Hroznym, a ostatniego dnia kongresu w Lejdzie pisał do Rypki: „Dziś kończy się już kongres, który był imponujący [...] Bardzo żałowałem, że nie było prof. Hroznego.”¹¹

W 1932 r. Tadeusz Kowalski zaproponował na członka zagranicznego PAU Bedřicha Hroznego, a z kolei jego kandydaturę na członka zagranicznego ČAVU zaproponował dwukrotnie Jan Rypka (1947, 1948). Ostatecznie Hrozný został wybrany na członka PAU w 1933 r. i zatwierdzony w 1948 r. Tadeusz Kowalski został wybrany na członka zagranicznego ČAVU w marcu 1948 r. i nie został zatwierdzony, gdyż wkrótce potem zmarł (5 maja 1948). Skomplikowane stosunki polsko-czeskie w latach trzydziestych XX w. spowodowały, że bardzo długo oczekiwano na zatwierdzenie przez prezydenta RP wyboru Bedřicha Hroznego na członka zagranicznego PAU. By takiej sytuacji uniknąć, Kowalski postanowił w inny sposób uhonorować Jana Rypkę. Został on wraz z czeskim indologiem Vincencem Lesnym wybrany 7 czerwca 1938 r. na członka Komisji Orientalistycznej PAU. W tym wypadku wybór zatwierdzał Wydział I Akademii, co też wkrótce po wyborze – 17 czerwca 1938 r. – uczynił. Dokumenty związane z tymi wydarzeniami znajdowały się w gablocie poprzedzonej fragmentem listu Kowalskiego do Hroznego, w którym można było przeczytać m.in. słowa: „Das Ergebnis der Wahlen, sowohl in der phil[osophischen] Klasse als auch in der Plenarversammlung bildete einen Beweis dafür, wie großer Hochachtung und Sympathie Sie sich in den gelehrten polnischen Kreisen erfreuen, wozu Ihr unvergesslicher Besuch in Krakau viel beigetragen hat.”¹² Prezentowano w niej również akta dotyczące wyboru Hroznego na członka Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego w 1935 r.

W 1946 r. Jan Rypka obchodził 60-lecie urodzin. Z tej okazji Kowalski życzył Jubilatowi: „żeby Pan jeszcze długo obdarzał nas pięknymi pracami o poezji tureckiej i perskiej, żyjąc w zdrowiu i spokoju.”¹³ Do jego listu na wystawie dołączono fotografię z uroczystości zorganizowanych na cześć Rypki w Pradze oraz podziękowanie za życzenia przesłane przez Kowalskiego, ozdobione portretem Jana Rypki (rys. Václav Fiala).

Zony trzech bohaterów wystawy przez długie lata nie tylko stwarzały bezpieczne zaplecze dla ich pracy naukowej, ale także żywo interesowały się ich dokonaniem, towarzyszyły w podróżach, podtrzymywały kontakty towarzyskie z przyjaciółmi i znajomymi z międzynarodowego środowiska orientalistycznego. W jednej z gablot pokazano fotografie tych szczęśliwych par: Zofię i Tadeusza Kowalskich podczas wspólnej pracy w ogrodzie w 1940 r., a Marię i Jana Rypków oraz Wlastę i Bedřicha Hrozných przy wspólnej lekturze książek w ich praskich mieszkaniach.

¹¹ List T. K. do J. R., Kraków, 12 IX 1931, *Korespondencja...*, list nr 83, s. 144.

¹² „Wynik wyborów, zarówno na Wydziale Filologicznym, jak i na Wałnym Zgromadzeniu stanowi dowód na to, jak ogromnym poważaniem i sympatią cieszy się Pan w polskim środowisku naukowym, do czego bardzo przyczyniła się Pańska niezapomniana wizyta w Krakowie.” List T. K. do J. R., Kraków, 20 VI 1933, *Korespondencja...*, list nr 164, s. 236.

¹³ List T. K. do J. R., Kraków, 21 VII 1946, *Korespondencja...*, list nr 122, s. 190.

Wystawę kończyły kopie karykatur: Jana Rypki (rys. Jiří Blažek) i Bedřicha Hroznego (rys. Adolf Hoffmeister).

Scenariusz i katalog wystawy przygotowała Ewa Dziurzyńska przy współpracy Marka Ďurčanského, a wśród organizatorów znalazły się następujące instytucje: Polska Akademia Umiejętności, Archiwum Nauki PAN i PAU, Archiwum Czeskiej Akademii Nauk oraz Instytut Historii i Archiwum Uniwersytetu Karola (Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy).

Oryginały i kopie eksponatów prezentowanych na wystawie pochodziły ze zbiorów Anny Kowalskiej-Lewickiej i Kazimierza Kowalskiego, Archiwum Czeskiej Akademii Nauk, Archiwum Nauki PAN i PAU, Czeskiej Agencji Prasowej (Česká tisková kancelář), Tadeusza Dziurzyńskiego, Instytutu Historii i Archiwum Uniwersytetu Karola oraz z kilku publikacji.

Wystawa była prezentowana w sali wystawowej Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie od 22 czerwca do 16 października 2007 r.

Nieco zmienioną wersję wystawy otwartej w czerwcu 2007 r. w Krakowie można było oglądać ponad rok później w siedzibie Czeskiej Akademii Nauk, mieszczącej się w reprezentacyjnym gmachu w samym centrum Pragi przy ul. Národní 3. Wśród organizatorów ekspozycji zatytułowanej „Mezi Krakovem a Prahou. Bedřich Hrozný – Tadeusz Kowalski – Jan Rypka. Spolupráce českých a polských orientalistů” znalazły się Instytut Masaryka i Archiwum Akademii Nauk Republiki Czeskiej w Pradze (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR v Praze), Instytut Historii i Archiwum Uniwersytetu Karola w Pradze oraz Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie.

Na uroczystości otwarcia praskiej wystawy 29 września 2008 r. Kraków reprezentowały: z Archiwum Nauki PAN i PAU dyrektor dr Rita Majkowska i Ewa Dziurzyńska oraz Maria Michalewicz z Działu Wydawnictw PAU. Zebranych przywitał współautor ekspozycji dr Marek Ďurčanský. Następnie głos zabierali: zastępca dyrektora Instytutu Masaryka i Archiwum Akademii Nauk Republiki Czeskiej dr Milena Josefovičová oraz dyrektor Instytutu Historii Nauki Uniwersytetu Karola doc. dr Petr Svobodný.

Po krótkim programie artystycznym, składającym się z kilku tańców orientalnych, wystąpiła dr Rita Majkowska, która m.in. odczytała okolicznościowy adres sekretarza generalnego PAU, prof. Jerzego Wyzumskiego, a Ewa Dziurzyńska odczytała list córki Tadeusza Kowalskiego dr Anny Kowalskiej-Lewickiej. W uroczystości wzięli udział przedstawiciele Uniwersytetu Karola, Czeskiej Akademii Nauk oraz liczne grono pracowników Archiwum Czeskiej Akademii Nauk. W Pradze wystawa była prezentowana do 10 października 2008 r.

Ewa Dziurzyńska
Archiwum Nauki PAN i PAU

„W służbie nauki... *Primum vivere-deinde philosophari*. Wincenty Lutosławski 1863–1954” – wystawa w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie
(19 listopada 2004 r. – 31 stycznia 2005 r.)

Przypadająca w 2004 r. pięćdziesiąta rocznica śmierci Wincentego Lutosławskiego (1863–1954) stała się okazją do przypomnienia postaci tego niezwykłego Uczzonego. Dnia 19 listopada 2004 r. w Auli Polskiej Akademii Umiejętności miało miejsce posiedzenie naukowe poświęcone Filozofowi, które otworzył prof. Lech Szczucki. Podkreślił on, że Wincenty Lutosławski, na przełomie XIX i XX w. chyba najbardziej znany polski filozof, jest dziś postacią niemal zupełnie zapomnianą. Wyraził nadzieję, że powstanie w przyszłości źródłowa biografia Wincentego Lutosławskiego, która ukaże pełne bogactwo jego niezwykle rozległej działalności. Następnie referaty wygłosili: prof. Władysław Stróżewski „O badaniach Wincentego Lutosławskiego nad Platonem”, prof. Witold Jaworski „W stronę filozoficznego maksymalizmu. O filozofii Wincentego Lutosławskiego”, dr Tomasz Mróz „Ostatnie lata Wincentego Lutosławskiego w Krakowie”, ks. dr Piotr Andryszczak „Pojęcie wiary w ujęciu Wincentego Lutosławskiego”, prof. Adam Pawłowski „Lingwistyczne aspekty naukowej spuścizny Wincentego Lutosławskiego”, prof. Henryka Kramarz „Idea wychowania narodowego w poglądach Wincentego Lutosławskiego” i dr Piotr Biliński „Między sympatią a antagonizmem – o współpracy Wincentego Lutosławskiego z Polską Akademią Umiejętności”. Teksty referatów i wspomnień ukazały się drukiem w tomie 16 serii „W służbie nauki...”, wydawanej przez Polską Akademię Umiejętności pt. *Wincenty Lutosławski 1863–1954. Materiały z posiedzenia naukowego PAU w dniu 19 XI 2004 r.*, Kraków 2010.

W przerwie posiedzenia naukowego w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie została otwarta wystawa pt. „*Primum vivere-deinde philosophari*. Wincenty Lutosławski 1863–1954”. Uroczystość zgromadziła liczne grono znakomitych gości, uczonych oraz rodzinę Profesora. Symbolicznego otwarcia wystawy przez otwarcie drzwi Sali Wystawowej przy ul. św. Jana 26 dokonała córka Profesora – Janina Lutosławska.

Zamierzeniem autora wystawy było ukazanie długiego, chyba jednak „niełatwego żywota” Wincentego Lutosławskiego i na tym tle wielonurtowej działalności platonisty, mesjanisty, „reformatora ludzkości”, krzewiciela idei wychowania narodowego. Materiału do wystawy dostarczyła niezmiernie bogata spuścizna uczonego (16,35 mb) przechowywana w Archiwum Nauki PAN i PAU oraz eksponaty wypożyczone ze zbiorów: Muzeum Przyrody w Drozdowie, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie.

Ekspozycję otwierała galeria współczesnych i dawnych fotografii siedziby Lutosławskich – dworu w Drozdowie koło Łomży (dziś siedziba Muzeum Przyrody w Drozdowie). Stanowiły one wprowadzenie do przedstawienia rodziny Lutosławskich poprzez wyeksponowanie fotografii rodziców Wincentego Lutosławskiego (Franciszka (1830–1891) i Marii ze Szczygielskich (ok. 1840–1869), Jego macochy (Pauliny ze Szczygielskich (1846–1922)) oraz sześciu braci Lutosławskich (Wincentego, Stanisława (1864–1937), Mariana (1871–1918), Jana (1875–1950), Kazimierza (1880–1924), Józefa (1881–1918)).

Lata młodości oraz kolejne etapy edukacji Lutosławskiego zilustrowały m.in. indeksy Wincentego Lutosławskiego, studenta Politechniki w Rydze w latach 1881–1883,

Uniwersytetu w Dorpacie w latach 1883–1885, dyplom kandydata chemii Cesarskiego Uniwersytetu w Dorpacie (3 maja 1885 r.), dyplom magistra filozofii tegoż Uniwersytetu (26 października 1887 r.) oraz dyplom doktora filozofii Uniwersytetu w Helsinkach (22 października 1898 r.). Pokazano tu również fotografię platonisty Gustawa Teichmüllera (1832–1888) – profesora Uniwersytetu w Dorpacie, którego wykładów słuchał Lutosławski i który wywarł silny wpływ na późniejszy rozwój Filozofa.

Wśród materiałów obrazujących liczne podróże, które dla Lutosławskiego były „nie tylko najwyższą przyjemnością dla rozwiniętego umysłu – ale też najważniejszym środkiem rozwoju”, znalazła się fotografia Gastona Paris (1839–1903), pod którego kierunkiem Lutosławski studiował języki romańskie w École Pratique des Hautes Études oraz wynik tych studiów – rozprawa *Les Folies de Tristan*. Miejsce szczególne zajęły notatki sporządzone przez Filozofa w bibliotece British Museum w czasie pracy nad ustaleniem chronologii dzieł Platona oraz list profesora filozofii w Marburgu Paula Natorpa (1854–1924) z uwagami, do będącego owocem 10-letniej pracy nad ustaleniem niemal pełnej chronologii dialogów Platona, dzieła Wincentego Lutosławskiego *Plato's Logic*. W dniu 19 marca 1887 r. Lutosławski poślubił hiszpańską poetkę – Sofię Casanova Pérez Eguia (1861–1958). Fotografie żony oraz córek Wincentego Lutosławskiego (Izabeli, Marii, Jadwigi i Zofii), wykonane w Madrycie w 1893 r. także ubogacały tę część wystawy. Dla przedstawienia zabiegów o uzyskanie katedry w uniwersytecie w Krakowie, zaprezentowano kolejno dwa listy profesora Maurycego Straszewskiego z 1890 i 1899 r. do Lutosławskiego, w sprawie objęcia katedry filozofii w Uniwersytecie Jagiellońskim oraz pismo Wincentego Lutosławskiego z prośbą o wykreślenie go z grona docentów prywatnych tegoż Uniwersytetu.

Spśród eksponatów prezentujących działalność Lutosławskiego jako nauczyciela i wychowawcę młodzieży dla sprawy narodowej, warto wymienić m.in.: rękopisy tekstów wykładów Lutosławskiego o filozofii narodowej, o *Królu Duchu* Juliusza Słowackiego wygłaszanych w Seminarium Filozofii Narodowej przy ul. Batorego w Krakowie oraz fotografię ze zjazdu Elsów w Kosowie w 1910 r., na której uwidoczniiono członków Towarzystwa Poczwońnej Dożywotniej Wstrzemięźliwości – Eleusis. Do wybitniejszych członków Eleusis ujętych na fotografii należeli: Stanisław Cywiński, Józef Kostrzewski, Stanisław Pigoń, Tadeusz Strumiłło, Adam Wodziczko. Ponadto zaprezentowane zostały *Listy okrężne do Elsów* z adnotacjami Lutosławskiego z lat późniejszych, a także wybrane z bardzo licznie zgromadzonych w spuściźnie – druki ulotne z zawiadomieniami o wykładach, programy i karty wstępu ze spotkań w Warszawie, Lwowie, Łowiczu, Londynie i Paryżu.

Pragnienie czynu, misja propagowania wiary w wielkie przeznaczenie narodu polskiego, jaką podjął Lutosławski, zostały na wystawie ukazane m.in. poprzez korespondencję w sprawie wykładów i odczytów na uniwersytetach w Genewie, Londynie i Bostonie oraz materiały dotyczące organizowania i pracy w „Kuźnicach” – szkołach-internatach wychowania narodowego, w Tlemcen w Algierii i Chateau Barby we Francji, gdzie przebywał Wincenty Lutosławski w latach 1912–1919 z nową towarzyszką życia Wandą Peszyńską (1882–1952). Tutaj znalazły się fotografie Wandy, ich syna Tadeusza (1913–1997) i córki Janiny (1922–2006).

Pracę Wincentego Lutosławskiego w Polskim Biurze Prac Kongresowych w Wersalu zaakcentowano m.in. pismem Franciszka Pułaskiego, kierownika Biura Prac Kongresowych,

poświadczającym, że Wincenty Lutosławski „był członkiem Biura Prac Kongresowych i jednym z najczynniejszych współpracowników Delegacji Paryskiej w czasie Kongresu” oraz pismem poświadczającym, że Wincenty Lutosławski był kurierem Ministerstwa Spraw Zagranicznych upoważnionym do przewozu pakietów urzędowych.

Pismo Generalnego Komisarza Ziem Wschodnich do Wincentego Lutosławskiego w sprawie powołania w charakterze profesora nadzwyczajnego do Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz list Wincentego Lutosławskiego do Michała Siedleckiego, rektora Uniwersytetu Wileńskiego ukazały kolejny etap życia Lutosławskiego – Profesora odrodzonego Uniwersytetu w Wilnie. Wśród prezentowanych w tej grupie eksponatów warto wymienić także list Juliusza Osterwy (1885–1947) do Wincentego Lutosławskiego z podziękowaniem w imieniu zespołu Reduty za recenzję inscenizacji *Wyzwolenia* Stanisława Wyspiańskiego, kartę honorową Wincentego Lutosławskiego uprawniającą do bezpłatnego wstępu na przedstawienia w Reducie.

Spędzone w Krakowie ostatnie lata życia Lutosławskiego zilustrowano wzruszającymi dowodami aktywności niestrudzonego Profesora, który w osiemdziesiątym roku życia wykładał w Uniwersytecie Jagiellońskim w roku akademickim 1946/7 metafizykę, a w roku 1947/8 filozofię Platona. Zaprezentowano tutaj: list Wincentego Lutosławskiego do dziekana Wydziału Humanistycznego Zenona Klemensiewicza, w sprawie wykładów w Uniwersytecie Jagiellońskim, zaproszenie na Konferencję w sprawie potrzeb organizacji nauki polskiej wraz z tekstem przemówienia Wincentego Lutosławskiego. Nie można nie wspomnieć o nawiązaniu przez Wincentego Lutosławskiego kontaktów z Polską Akademią Umiejętności. Warto wymienić tu wykłady wygłaszane na posiedzeniach Wydziału Historyczno-Filozoficznego w latach 1945–1946, m.in. „Nowe opracowanie Metafizyki”, „Testament Platona: ostatnia faza jego twórczości”, „Warunki stosowania stylometrii”, których rękopisy zaprezentowano na wystawie.

Lutosławski przez całe życie prowadził olbrzymią korespondencję. W spuściźnie uczonego zachowały się setki listów, kart pocztowych oraz skrupulatnie przechowywane koncepty odpowiedzi. Na wystawie zaprezentowano tylko niewielką część korespondencji. Jest to zarówno korespondencja w sprawach naukowych z luminarzami światowej nauki i kultury, m.in. Henri Bergsonem (1859–1941), Emilem Boutroux (1845–1921), Georgem Rapallem Noyes'em, Bertrandem Russelem (1872–1970), Williamem Jamesem (1842–1910), Henrykiem Sienkiewiczem (1846–1916). Ponadto bardzo bogata korespondencja rodzinna oprawna w tomy i duża ilość listów będących świadectwem prowadzonej przez Lutosławskiego na szeroką skalę kampanii na rzecz narodowego odrodzenia. Zaprezentowano również wybór pięknych kart pocztowych z wielu miast europejskich.

Uwagę zwiedzających wystawę zwróciły: biurko podróżne Wincentego Lutosławskiego, czyli pomysłowo skonstruowana przez niego walizka wyposażona w wiele szufladek i schowków, która po rozłożeniu służyła Myślicielowi do prowadzenia korespondencji w czasie jego licznych podróży oraz komoda, w której Filozof przechowywał listy.

Niezwykła postać, jaką był Wincenty Lutosławski, stała się inspiracją dla ówczesnych twórców. Stanisław Wyspiański w *Wyzwoleniu* uczynił Lutosławskiego pierwowzorem literackim postaci Samotnika, a Vlastimil Hofman malując obraz „Sokrates na śmierć skazany” dał greckiemu filozofowi twarz Wincentego Lutosławskiego. Spośród wielu prezentowanych na wystawie cytatów Wincentego Lutosławskiego pochodzących m.in. z autobiografii

Jeden łatwy żywot, oraz *Dawnych listów z podróży*, które zostały wplecione w kompozycję wystawy, a także drukowanego katalogu i dawały komentarz do prezentowanych eksponatów, warto przytoczyć jeden, najlepiej charakteryzujący tę niezwykle złożoną osobistość: „Z pewnością było w nim dużo z wędrownego greckiego filozofa, który łatwo wprawiał w zdumienie, a u niektórych wywoływał zgorszenie” (Adam Żółtowski *Ś.P. Wincenty Lutosławski*, [w:] „Wiadomości” (Londyn) 15 V 1955 (476, s. 4). Sam zaś uczony powiedział o sobie: „żyłem natchnieniem, które ustawicznie łamało wszelkie przepisy i rozsiewałem ziarna, które indywidualnie się w duszach rozwijały” (Wincenty Lutosławski, *Jeden łatwy żywot*).

Oprawę plastyczną ekspozycji zaprojektowała i wykonała Dagmara Grabarz-Glanowska. Wystawa była otwarta od 19 listopada 2004 r. do 31 stycznia 2005 r. Wystawie towarzyszył katalog autorstwa Małgorzaty Mrówki.

Małgorzata Mrówka
Archiwum Nauki PAN i PAU

Wystawy Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie prezentowane w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie w latach 2008–2010

Dzięki inicjatywie Prezesa Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności kontynuuje od 2005 r. serię wystaw „Podróże uczonych”. Od 2010 r. rozpoczęto także realizowanie ekspozycji poświęconych naukom przyrodniczym w archiwaliach i zbiorach. Zaproszenie do organizowania wystaw i prezentowania ich w formie zeskanowanych materiałów archiwalnych w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie, pozwoliło dzielić się bogactwem archiwaliów z zasobu Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie. W latach 2005–2010 zorganizowano 8 takich wystaw¹. Inspirację ekspozycji stanowią zgromadzone w Archiwum Nauki PAN i PAU spuścizny uczonych polskich, zawierające zróżnicowane archiwalia, obrazujące nie tylko warsztat naukowy, ale także życie prywatne uczonych. Wśród materiałów znajdują się liczne fotografie, slajdy, widokówki oraz inne przedmioty będące pamiątkami życia uczonych, a zarazem dokumentacją odbytych przez nich wypraw.

Ekspozycja „Obszary chronione w Polsce” prezentowana w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie (6 października 2008–31 stycznia 2009) oraz w Oddziale PAN w Poznaniu (kwiecień 2010 – obecnie) – nawiązywała do wystawy „Parki Narodowe Stanów Zjednoczonych” (prezentowanej w 2007 r.), zarówno poprzez tematykę – ochrona przyrody – jak i za sprawą osoby Antoniny Leńkowej (1917–1995)². Wystawa, jako kontynuacja serii, ukazującej piękno odległych krain, tym razem, korzystając z ciekawych materiałów zgromadzonych w spuściznie Antoniny Leńkowej, prezentowała bliskie nam okolice. Ekspozowane archiwalia dokumentowały urok ojczystych stron, koncentrując się na obszarach chronionych. Na ekspozycji podkreślono piękno polskich krajobrazów, zachowanych w parkach narodowych i w rezerwach przyrody, utrwalone na fotografiach i slajdach, zebranych przez Antoninę Leńkową w trakcie jej pracy naukowej, której główna tematyka dotyczyła ochrony przyrody w Polsce i na świecie.

Antonina Leńkowa urodziła się we Lwowie, gdzie później studiowała fizykę. Po 1945 r. zamieszkała w Krakowie, podejmując studia biologiczne w Uniwersytecie Jagiellońskim, pod kierunkiem prof. Władysława Szafera (1886–1970). Ten wybitny botanik, zasłużony na polu ochrony przyrody, był inicjatorem powstania wielu polskich parków narodowych i rezerwatów. Pod wpływem swego Mistrza, Antonina Leńkowa poświęciła się zagadnieniom ochrony przyrody. W ciągu wielu lat pracy naukowej opublikowała ponad 250 prac drukowanych. Wiedzę z zakresu ochrony przyrody popularyzowała także poprzez liczne wykłady, odczyty i referaty, ubarwione zdjęciami i slajdami, z którymi jeździła po całej Polsce. Antonina Leńkowa całe swoje życie oddała idei ratowania środowiska naturalnego, walce o ochronę przyrody i zachowanie ginących gatunków zwierząt. Pozostawiła po sobie

¹ O wystawach organizowanych w latach 2005–2007 zob. Bernadeta Wilk, „Podróże uczonych...” – wystawy Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, prezentowane w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2008, t. 14, s. 293–294.

² Archiwum Nauki PAN i PAU, sygn. K III-129.

bogaty zbiór fotografii i slajdów, na których uwieczniła piękno polskiej ziemi, ocalone przed zniszczeniem na terenie obszarów chronionych.

Kolejna wystawa zatytułowana „Sport i turystyka. Z materiałów uczonych polskich”, prezentowana była w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie od kwietnia do listopada 2009 r. Wystawa pokazała tylko niewielki wycinek bogatych materiałów, dotyczących tej ważnej sfery życia społecznego, jaką jest sport. Na wystawie zaprezentowano nie tylko fotografie dokumentujące sport wyczynowy, ale także przejawy szeroko pojętej aktywności fizycznej, dostępnej dla każdego. Źródło cennych wrażeń stanowiły dla miłośników sportu fotografie przedstawiające sposób uprawiania popularnych dyscyplin sportowych na przełomie XIX i XX w., tak różniący się od dzisiejszej sportowej rywalizacji.

Materiały na wystawę wybrane zostały ze spuścizny Walerego Goetla (1889–1972)³ – geologa, podróżnika, profesora i wieloletniego rektora Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie oraz Zygmunta Grodzińskiego (1896–1982)⁴ – zoologa, profesora i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Walery Goetel – współtwórca Akademickiego Związku Sportowego w 1908 r., od wczesnej młodości uprawiał lekkoatletykę, taternictwo, narciarstwo, wioślarstwo i zapasy. W jego bogatym i wszechstronnym życiorysie wiele miejsca zajmował szeroko rozumiany sport. Wolne dni miesiący wiosennych i jesiennych spędzał przy wiosłach, w okresie letnim przebywał w Tatrach, łącząc przyjemność wspinaczki z pracą naukową. W Tatry wyjeżdżał też zimą, gdzie uprawiał narciarstwo, łącząc je często z zimową wspinaczką. Aktywność fizyczna towarzyszyła temu wybitnemu geologowi do końca życia, stając się nieodzowną jego częścią.

Zygmunt Grodziński interesował się wioślarstwem, był doskonałym pływakiem, grał w tenis, uprawiał turystykę pieszą i rowerową. Cały swój wolny czas spędzał niezwykle aktywnie – uprawiał wiele rodzajów sportu, jednak jego szczególne zainteresowanie budziło narciarstwo i kajakarstwo.

Ekspozycję wzbogaciły także archiwalia ze spuścizny Mariana Tokarskiego (1862–1942)⁵ – doktora medycyny, pedagoga, działacza społecznego, krzewiciela wychowania fizycznego na terenie Krakowa i Galicji. Od chwili powstania Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w 1885 r. Marian Tokarski był jego aktywnym członkiem. Czynn timer uprawiał szermierkę, a w swej pracy zawodowej specjalizował się w zakresie higieny i ćwiczeń fizycznych. Był jednym z pierwszych inspektorów powołanych na ziemiach polskich w celu nadzoru wychowania fizycznego i higieny w szkołach oraz autorem cennych podręczników dotyczących szermierki i wychowania fizycznego, a także prac zestawiających i omawiających gry i zabawy ruchowe.

Uzupełnienie wystawy „Sport i turystyka” stanowiły fotografie pochodzące ze spuścizny Anny Kutrzeby-Pojnar (1913–1993)⁶ – etnologa i profesora Uniwersytetu Warszawskiego, pasjonującej się narciarstwem i turystyką górską oraz Karoliny Lanckorońskiej

³ Ibidem, sygn. K III-136.

⁴ Ibidem, sygn. K III-78.

⁵ Ibidem, sygn. K III-29.

⁶ Ibidem, sygn. K III-216.

(1898–2002)⁷ – historyka sztuki, mecenas nauki, sztuki i kultury znanej z działalności wspierającej kulturę i naukę polską.

W dniu 1 października 2009 r. minęła 140. rocznica wprowadzenia do obiegu karty pocztowej. Ta rocznica stworzyła okazję do zapoznania się z historią pocztówki, która dzięki znacznemu upowszechnieniu się na przełomie XIX i XX w. stała się osobliwym świadectwem kontaktów międzyludzkich, tym piękniejszym, że zanikającym w XXI stuleciu. Z tej okazji Archiwum Nauki PAN i PAU przygotowało wystawę zatytułowaną „Historia krótkiej formy korespondencji”, prezentowaną w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie (grudzień 2009 – marzec 2010), w Bibliotece Pedagogicznej w Radomiu – filia w Lipsku (październik 2010) oraz Bibliotece Pedagogicznej w Radomiu (listopad – grudzień 2010). Ekspozowane pocztówki, powstałe w okresie 1894–1939, zostały wybrane ze spuścizn: Zygmunta Czernego (1888–1975)⁸ – historyka literatury i języków romańskich, Tadeusza Dubieckiego (1885–1972)⁹ – historyka dziejów Polski XVIII i XIX w., Stanisława Kutrzeby (1876–1946)¹⁰ – historyka prawa, oraz Władysława Natansona (1864–1937)¹¹ – fizyka.

Idea korespondencji, którą można wysłać bez koperty, urzeczywistniła się w monarchii Austro-Węgierskiej za sprawą Emanuela Herrmanna – profesora Akademii Wojskowej i Uniwersytetu Wiedeńskiego, którego uważa się za „wynałazcę” karty pocztowej. To właśnie na terenie państwa Habsburgów w dniu 1 października 1869 r. wprowadzono do obiegu pierwsze karty pocztowe. Nowa forma korespondencji bardzo szybko zyskała popularność i przyjęła się w kolejnych krajach, a wysyłanie kart pocztowych stało się symbolem otwartości i nowoczesności.

Pierwsze karty korespondencyjne ozdobione ilustracjami pojawiły się w latach siedemdziesiątych XIX w. Tematyka pocztówek była różnorodna. Poza bardzo popularnymi kartkami okolicznościowymi, panoramami miast, scenami rodzajowymi, krajobrazami, reprodukcjami dzieł sztuki, jak również fotoreportażami z uroczystości religijnych i patriotycznych dużą popularność zyskały karty pocztowe, które na awersie prezentowały fotografię miejsca, z którego wysyłający pisał list.

Wygląd pocztówki uzależniony był od postępów technicznych w dziedzinie tworzenia ilustracji. Początkowo dominowały jednobarwne miedzioryty, staloryty i litografie, do których z czasem dodawano kolory. Przełomem w historii karty pocztowej było zastosowanie do jej produkcji fotografii. Złoty okres w dziejach karty pocztowej – obfitujący w wielość form i technik – przypadł na czas od lat osiemdziesiątych XIX w. do wybuchu I wojny światowej. Wówczas przy produkcji kart zastosowanie znalazły m.in. suszone kwiaty, kora drzew, fragmenty tkanin. Karty pocztowe złożono, inne fragmentami wytłaczano. Po wojnie nie udało się wydawcom kart pocztowych powrócić do ich artystycznego poziomu sprzed 1914 r.

Prezentowane na wystawie karty pocztowe, różnorodne pod względem techniki wykonania, zostały usystematyzowane w siedmiu grupach tematycznych. W pierwszej grupie przedstawiono karty pocztowe ukazując różnorodność ich formy graficznej oraz bogactwo tematów. W drugiej znalazły się pocztówki, których przedmiotem były polskie uzdrowiska

⁷ Ibidem, sygn. K III-150.

⁸ Ibidem, sygn. K III-43.

⁹ Ibidem, sygn. K III-32.

¹⁰ Ibidem, sygn. K III-11.

¹¹ Ibidem, sygn. K III-122.

popularne w II Rzeczypospolitej. Trzecia przedstawiała miasta europejskie XIX i XX w. Czwarta z kolei – miasta i miasteczka Galicji. Piąta prezentowała Paryż i zamorskie posiadłości Francji w Algierze. Szóstą grupę tworzyły widokówki ilustrujące krajobrazy, a na ostatnią – siódmą – złożyły się liczne w każdej korespondencji okolicznościowe karty pocztowe, których motywem były Święta Wielkanocne i Bożego Narodzenia.

Powszechność karty pocztowej, a także tematyczna różnorodność, spowodowały, iż pocztówki sprzed lat stanowią ważne i ciekawe źródło informacji o dawnej architekturze, obyczajach, strojach, wydarzeniach. Mające już blisko półtorawiekową historię karty pocztowe pozwalają zobaczyć utrwalony na nich świat ludzi minionej epoki.

Celem ósmej z kolei wystawy „Tuż nad ziemią. Świat widziany oczami entomologa”, prezentowanej w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie (wrzesień 2010 – obecnie) było zainteresowanie ciekawym i barwnym światem owadów, otaczających nas wszędzie, a tak rzadko zauważanych oraz zachęcenie badaczy do korzystania ze spuścizn przyrodników, zgromadzonych w Archiwum Nauki PAN i PAU.

W zaprezentowanej ekspozycji przedstawiono zaledwie ułamek archiwaliów, dotyczących nauk przyrodniczych – entomologii, nauki zajmującej się badaniem owadów, a przechowywanych w Archiwum Nauki PAN i PAU oraz w Instytucie Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie. Geneza zbiorów obu tych instytucji sięga XIX w., łącząc się z dziejami Komisji Fizjograficznej¹².

Spośród twórców spuścizn z zasobu Archiwum Nauki, z których pochodzą prezentowane materiały, wymienić można m.in.: Antoniego Wagę (1799–1890)¹³ – przyrodnika, pisarza i pedagoga. Ciekawe materiały zgromadził Oktawiusz Radoszkowski (1820–1895) – entomolog, generał artylerii oraz Stanisław Klemensiewicz (1854–1920) – entomolog, pedagog i muzyk. Zbiory naukowe tych uczonych i badaczy wzbogaciły zasoby Komisji Fizjograficznej¹⁴.

Antoni Waga odbył liczne podróże naukowe, które umożliwiły mu rozwijanie pasji entomologa. W swoich innowacyjnych badaniach zajmował się – jako pierwszy z polskich uczonych – wijami. Przedmiotem jego zainteresowań były owady i pajęczaki. Autor wielu publikacji naukowych i popularyzatorskich.

Oktawiusz Radoszkowski zainteresował się entomologią pod wpływem Antoniego Wagi. W pracy badawczej zajmował się głównie pszczołowatymi. Autor ponad 100 publikacji, w których opisał ok. 700 nowych gatunków. Pozostawił po sobie duże zbiory z terenu całego imperium rosyjskiego, które po jego śmierci w znacznej części trafiły do Muzeum Fizjograficznego Akademii Umiejętności w Krakowie.

Przedmiotem badań Stanisława Klemensiewicza, prowadzonych na obszarze Galicji były motyle. Klemensiewicz pozostawił po sobie unikatowe zbiory, które preparował opracowaną przez siebie metodą.

W Polsce jednym z pierwszych entomologów był Karol Perthées (1739–1815) – kartograf w służbie Stanisława Augusta Poniatowskiego. W swojej kolekcji zgromadził on ok. 2700

¹² 140. rocznica utworzenia Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego oraz Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności. Referaty wygłoszone w czasie sesji naukowej w Krakowie w dniu 18 listopada 2005 r., pod. red. Jerzego Pawłowskiego, Kraków 2008, s. 226.

¹³ Archiwum Nauki PAN i PAU, sygn. K III-141.

¹⁴ Ibidem, sygn. K II-6.

gatunków z ważniejszych rzędów owadów, występujących w północnej części Europy środkowej. Pozostawił on rękopiśmienne opisy zebranych owadów wraz ze szkicami.

Jak wygląda świat widziany oczami entomologa? Na pewno zachwycą różnorodnością kształtów i bogactwem barw. Owady bowiem, to największa grupa w świecie zwierząt. Ilość znanych gatunków szacuje się na około 1 milion, z czego w Polsce żyje około 32 tys. Zdolności adaptacyjne spowodowały, że owady opanowały wszystkie środowiska lądowe, przystosowując się również wtórnie do środowiska wodnego. Podziwiać można ich wysoki stopień organizacji oraz wytworzone formy życia społecznego (np. termitów, mrówek, pszczół).

Na wystawie zaprezentowano m.in. rycinę z osiemnastowiecznego dzieła pt. *Elementa entomologia*, przedstawiającą podstawowe wyposażenie polowe entomologa, m.in. siatkę, czerpak, parasol entomologiczny, łopatki, lupy, fiolki z odczynnikami. Ponadto przedstawiono fotografie z albumu Zygmunta Grodzińskiego ukazujące poszukiwanie owadów, karty z albumów Stanisława Klemensiewicza z kolekcją motyli, preparowanych metodą opracowaną przez tego badacza oraz tablice z publikacji Oktawiusza Radszkowskiego pt. *D'Une Monographie des Mutilles de l'Ancien Continent* oraz *Enumération des Especies de Chrysidés de Russie*.

Obecnie Archiwum Nauki PAN i PAU przygotowuje kolejną wystawę poświęconą naukom przyrodniczym. Poprzez archiwalia będziemy starali się zaprezentować badanie różnych aspektów świata materialnego, ożywionego i nieożywionego.

Bernadeta Wilk
Archiwum Nauki PAN i PAU

WYKAZ SKRÓTÓW

AAN	Archiwum Akt Nowych
Acta Contub. Crac.	Acta Contuberniorum Cracoviensium
AKMKr	Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie
al.	aleja
AM	Akademia Medyczna
AP	Archiwum Państwowe
APKr	Archiwum Państwowe w Krakowie
APKr O/Bochnia	Archiwum Państwowe w Krakowie Oddział w Bochni
art.	artykuł
BHP	bezpieczeństwo i higiena pracy
BJ	Biblioteka Jagiellońska
BK	Biblioteka Krakowska
bp	brak paginacji
BPAU/PAN	Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk
ČAVU	Czeska Akademia Nauk i Umiejętności (Česká akademie věd a umění)
c.k.	cesarsko-królewski
CM	Collegium Medicum
Cons.	Consularia Cracoviensia
Dep.	Departament
doc.	docent
dr	doktor
Dz. U.	Dziennik Ustaw
EAD	Encoded Archival Description
EAG	Encoded Archival Guide
fot.	fotografował/a
GB	Gigabajt
gen.	generał
hab.	habilitowany
hr.	hrabia
IZA	baza danych Inwentarze Zespołów Archiwalnych
j.a.	jednostka archiwalna
jr	junior

k.	karta
kat.	kategoria archiwalna
krak.	krakowski
KRN	Krajowa Rada Narodowa
ks.	ksiądz
Libri Epistol. Urbis Crac.	Libri epistolarum urbis Cracoviae
Libri Iuris Civ. Crac.	Libri iuris civilis civitatis Cracoviae
Libri Oblat. Off. Cons. et Mag. Crac.	Libri oblatorum officii consularis et magistratus Cracoviensis
Mag.	Magistrat
mal.	malował
maszyn.	maszynopis
mb	metr bieżący
mf.	mikrofilm
MKiDN	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego
MON	Ministerstwo Obrony Narodowej
M.P.	Monitor Polski
MSWiA	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji
NAC	Narodowe Archiwum Cyfrowe
NDAP	Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie
NKWD	Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (Narodnyj Komissariat Wnutriennich Dieł SSSR)
NMP	Najświętsza Maria Panna
nr	numer
odb.	odbitka
oprac.	opracował/a
PAN	Polska Akademia Nauk
PAU	Polska Akademia Umiejętności
PB	Petabajt
pkt	punkt
pl.	plac
por.	porównaj
poz.	pozycja
PRL	Polska Rzeczpospolita Ludowa
prof.	profesor
przyp.	przypis
PSB	Polski Słownik Biograficzny
PZS	Państwowe Zbiory Sztuki
Quart.	Acta quartaliensium civitatis Crac.
r.	rok
R.	rocznik

red.	redakcja/redaktor
Reg. exact.	Regestra exactionis regiae seu civilis schoss dictae
RGBl.	Reichsgesetzblatt
rkps	rękopis
RP	Rzeczpospolita Polska
rys.	rysował
s.	strona
Scab.	Scabinalia Cracoviensia
SEZAM	System ewidencji zespołów archiwalnych (baza danych)
sygn.	sygnatura
SZKiC	System Zarządzania Kopiami Cyfrowymi
św.	święty/a
t.	tom
TB	Terabajt
UJ	Uniwersytet Jagielloński
ul.	ulica
ur.	urodzony/a
ust.	ustęp
v.	verso
w.	wiek
WL	Wydział Lekarski
z późn. zm.	z późniejszymi zmianami
zm.	zmarł
zob.	zobacz
ZoSIA	Zintegrowany System Informacji Archiwalnej

SPIS ILUSTRACJI

1.	Kamienica ul. Wiślna 1/ul. św. Anny 2 (fot. Monika Andrasz-Mrożek)	20
2.	Statek „Taurus” (fot. W. Burger), 1881	110
3.	Turchan Bey, gubernator Adalii [fot. F.v. Luschan], 1883	111
4.	Porucznik Jan Lasota wraz z żoną Marią z Gilewiczów	124
5.	Kapitan Jan Lasota we Lwowie, 1938.....	124
6. i 7.	List kapitana Jana Lasoty do rodziny z obozu w Starobielsku z 29 grudnia 1939 r.	125-126

INDEKS NAZWISK

Zastosowane skróty: v. – voto, z d. – z domu, zob. – zobacz

Hasła indeksowe wyróżnione kursywą dot. informacji bibliograficznych

- Abram Simon 89
Abramowicz Izaak 59
Abramowicz Jakob 59
Abramowicz Józef Jan Nepomucen 59
Achler (Aichler) Jan 18–19
Adler Viktor 88
Aehrenthal Alois 78
Aichler zob. Achler
Ajnenkiel Andrzej 79, 83, 86–87
Andrasz-Mrożek Monika 20
Andryszczak Piotr 193
Aronowicz Antoni Wojciech 59
Assaf David 57
- Baczyński Lew 80
Bajer Maciej 59
Bakalarczyk zob. Piotrowski Jan zwany
Bakalarczyk
Bałaban Majer 57, 60, 66–67
Balaban Majer 57, 60, 63, 66–67
Banach Kazimierz 141
Banaś Antoni 91, 94
Barss Franciszek 67
Bartis Jadwiga 33
Bartis Maciej 33
Bartsch Maciej 63, 64
Barvíková Hana 188
Barycz Henryk 61
Baworowski Jerzy 33
Baza Urszula z d. Czeczotka 15
- Baza Wojciech 15
Bąkowski Klemens 146
Bednarski Maciej 66
Bednarski Marcin 65
Behemot 62
Bella, katechumena 59
Benndorf Otto 99–105, 108–109
Bergson Henri 195
Beria Ławrentij 119
Berkowicz Abram 59
Berkowicz Izrael 60
Będkowski Nikodem 95
Bętkowius Jan 35, 36, 48–49, 53–54
Biały Stanisław 93
Biedrzycki Jakub Aleksander 12, 17
Bieniarzówna Janina 64, 84
Bieniowski Stanisław 93
Bieńkowski Piotr 106
Bieńkowski Piotr 106
Biernacki Antoni 70
Biertułtowska Anna zob. Nonart Anna
z d. Biertułtowska
Bietka Szymon 49
Biliński Leon 78
Biliński Piotr 193
Bis Jan 92
Blandrat Jerzy 40
Blažek Jiří 192
Błoński Antoni 68
Bobrzyński Michał 83

- Bocheński Alojzy 95
Bocheński Zbigniew 70
Bogucicki Józef Jan Kanty 60, 68, 73–74
Bogucicki Józef Jan Kanty 61
Bohdanowicz Stanisław 116
Bojko Jakub 80, 91, 93
Bolesław Wstydlivy, książę 31
Bomba Antoni 86, 93
Boniecki Adam 21–22, 41
Borek Stanisław 23, 30, 41–43, 46
Borek Stanisław, syn Stanisława 25, 41, 43
Borgia Cezar 14
Borzymińska Zofia 62
Boutroux Emil 195
Branicki Grzegorz 30
Branicki Jan Klemens 16, 19
Branicki Jan Klemens 16
Branicki Stanisław 12, 16, 19
Breiter Ernst 79, 81, 88–89, 93
Brzezińczyk Maciej 33
Brzeziński Jan 34, 42
Brzeziński Maciej 23, 40, 43, 51
Brzeziński Stanisław Kazimierz 122
Brzuskowski Jarosław 189
Budka Włodzimierz 39
Budzińska Elżbieta zob. Irasowska Elżbieta z d. Budzińska
Budzińska, wdowa zob. Kącka 1v.
Budzińska
Budziński Stanisław 34, 36–37, 41, 43–54
Burger Wilhelm 102–103, 109–110
Buszko Józef 74, 83, 85–86
Buszydło Adam 122
Buzek Józef 82
Bużeński Hieronim 24–25, 32–33, 39–40, 49, 50, 51
Bystrzanowcy, rodzina 64
Bystrzycka Jadwiga z d. Czarnowojska 35, 44
Bystrzycki Marcin 35
- Casanova Sofia Pérez Eguia 194
Ceki Jan 37
Cena Robert 86, 93
Cerasinus zob. Kirstein
- Chamcówna Mirosława* 61
Chanczykowska Kunegunda 59
Chęciński Michał Józef 69
Chłapowski Krzysztof 16
Chodakowska Dorota zob. Rychwalska Dorota 1v. Chodakowska z d. Wachel
Chodakowski Jan 25–26, 31, 33–34, 40, 42–43, 51
Chrzanowski Leon 94
Chwilka zob. Maciej z Brzezin
Ciara Stefan 16
Ciągło Tomasz 92
Ciągnikrówka Jakub 26
Cieszkowska Dorota zob. Grebińska Dorota z d. Cieszkowska
Cieszkowska Jadwiga 30, 42
Cieszkowski Stanisław 30, 39
Cieszkowski Tomasz 30, 39, 42
Cieślicz Bartłomiej 32, 41
Cieślicz Elżbieta z d. Zyska 32
Cikowscy, rodzina 50
Cikowska Anna zob. Morska Anna z d. Cikowska
Cikowska Katarzyna z d. Wolska 21–24, 33, 38, 41–42, 50
Cikowski Jan 21–22, 30–31, 33, 50
Cikowski Mikołaj 21–23, 27, 30–31, 33, 39, 49–50
Cikowski Stanisław 21, 23, 27, 30, 35, 40–41, 50
Cikowski Stanisław, syn Stanisława 23, 41, 50
Cingr Peter 87
Ciopiński Jan 189
Conze Alexander 101, 105, 109
Conze Alexander 101
Cwi Sabataj 62
Cynarski Stanisław 17
Cywiński Stanisław 194
Czajkowski Jan 78
Czałczyńska Lucja 72
Czapski Józef 115, 118
Czapski Józef 115, 118
Czarnowojska Jadwiga zob. Bystrzycka Jadwiga z d. Czarnowojska

- Czarnowojski Łukasz 23, 35, 44
Czartoryski Konstanty 94
Cząstkowicz Stanisław zwany Trześnia 36
Czech Józef 16
Czechowska Anna 72
Czczotka Anna zob. Naramowska Zyth
Anna z d. Czczotka
Czczotka Jadwiga 13
Czczotka Jadwiga zob. Radota Jadwiga
z d. Czczotka
Czczotka Maciej 14–15
Czczotka Mikołaj 13
Czczotka Stanisław 14–15
Czczotka Tłokiński Erazm (Rozmus)
12–15, 19
Czczotka Tłokiński Erazm młodszy 15
Czczotka Tłokiński Mikołaj 14–15
Czczotka Tłokiński Stanisław 15
Czczotka Urszula zob. Baza Urszula
z d. Czczotka
Czczotkowie, rodzina 15
Czerny Zygmunt 199
Czethwicz Krzysztof 22, 35, 39
- Ćwikliński Ludwik 82, 85
Ćwikła Jan 34, 35, 43
- Damian Feliks 24, 27, 32, 34, 39, 40,
42–44, 51, 54
Damian Łucja zob. Gagatek Łucja 1v.
Damian z d. Kaczkowska
Damian Regina zob. Kolasa Regina
z d. Damian
Dancygier Józef 65
Danielak Michał 86, 89
Daszyński Ignacy 79–81, 84, 87–88, 91, 93
Dąbrowska Katarzyna zob. Sumaradzka
Katarzyna z d. Dąbrowska
Dąbrowski Feliks 25, 39, 42
Dąbrowski Grzegorz 177
Dąbrowski Jan 67
Dąbrowski Józef 25–26
Dąbrowski Kasper 25–26
Dąmbrowski Goldkowicz Maciej 26
- Delia Jan 28
Delia Katarzyna z d. Jabłońska 26–29
Delia Wojciech zwany Delijka 28–29
Dembowski Mikołaj 62
Diamand Herman 79, 81, 88
Długoroski Walenty 59
Długosz Władysław 91
Dnistriański Stanisław 83
Doboszyński Adam 81
Dobrowolski Jakub 69
Dobrowolski Józef 60, 68
Dobrzański Aleksander 95
Doktor Jan 62
Dorota Wronarowicz 189
Drohojowski Józef 59
Drużyńska Joanna 118
Dubiecki Tadeusz 199
Dunajewski Julian 78, 94
Đurčanský Marek 188, 192
Đurčanský Marek 188–189
Dyło Tomasz 90
Dzianotty Franciszek 59, 63
Dzierzykraj Morawski Zdzisław 78
Dziurzyńska Ewa 188, 192
Dziurzyńska Ewa 188–189
Dziurzyński Tadeusz 192
- Eichberger Franciszek 59
Eisenbach Artur 66
Engel David 57
Ephorinus Anzelm 36
Eстера, katechumena 59
- Fabius Jerzy 32, 53
Falniowska-Gradowska Alicja 17, 165
Farnowski Stanisław 51
Fiala Václav 191
Fiałek Elżbieta 189
Fijak Maciej 86
Filip Tomasz 189
Florkowska Magdalena 59
Fogell Agnieszka z d. Glacz 13
Fogell Ulryk 13, 19
Fogelweder Andrzej 13

- Fogelweder Anna 2v. Szulc 3v.
 Siebenberger z d. Glacz 13
 Fogelweder Anna zob. Kirstein Anna
 z d. Fogelweder
 Fogelweder Anna z d. Glacz 13
Follprecht Kamila 11–12, 15, 17–19
Frančić Miroslaw 67
 Franciszek Józef I, cesarz austriacki 74
 Franecka Kunegunda Salomea 62
 Franecka Teresa Anna 62
 Frank Hans 138
 Frank Jakub 62
- Gagatek Łucja 1v. Damian
 z d. Kaczkowska 27, 35, 44
 Gagatek Wawrzyniec 23, 27, 35, 44, 50
 Gall Rudolf 79, 85
 Gastgieb (Gastgeb) Jakub 17–19
Gaul Jerzy 74, 77
Gąsiorowski Wilhelm 12, 17
 Gekiericz Jan 39, 43
 Gębaski 71
 Gębczyński Maciej 71
 Giebułtowski Wojciech 37
 Gierałt Adam 41, 51
 Gilewicz Jadwiga 120, 121
 Gilewicz Maria zob. Lasota Maria
 z d. Gilewicz
 Gilewicz Walerian 120–122
 Glacz Anna zob. Fogelweder Anna 2v.
 Szulc 3v. Siebenberger z d. Glacz
 Glacz Anna zob. Fogelweder Anna
 z d. Glacz
 Glacz Barbara zob. Łowicz Barbara 2v.
 Remer z d. Glacz
 Glacz Jerzy 13, 19
 Glacz Jodok (Jost) młodszy 13, 19
 Glacz Jodok (Jost) starszy 12–13, 19
Glacz Jost 12–13
 Glacz Katarzyna zob. Głaywicz Katarzyna
 z d. Glacz
 Glacz Krzysztof 13
 Glaczowie, rodzina 13
 Głaywicz Brygida 13
- Głaywicz Katarzyna z d. Glacz 13
 Glöckel Otto 91
 Gładyszowski Emilian 85
 Głębiński Stanisław 78, 82–84, 91, 92
 Głowinka Jan 35
 Goetel Walery 198
 Goldek Walenty 24
 Goldkowicz zob. Dąmbrowski Goldkowicz
 Maciej
 Gołuchowski Agenor jr 78, 93–94
 Gotlib Henryk 189
*Gradowska Alicja zob. Falniowska-
 Gradowska Alicja*
 Grebińska Dorota z d. Cieszkowska 30
 Grebiński Jakub 28, 30, 40
 Grębalski Jan 71
 Grocholski Kazimierz 95
 Grodziński Zygmunt 198, 201
 Grodzka Anna 47
 Grudziński Józef 69
 Gruszczyński Jan 22, 53
Gruszecki Stefan 16
 Gultbergier Walenty Kazimierz 62, 65
 Gutowski Jan 40
 Gutowski Julian 95
- Habsburgowie, dynastia 199
 Halban Alfred 79, 84, 93
 Haller von Hallenburg Cezary 80, 90
 Hartel Maurycy 106–107
 Hartel Wilhelm 105
 Hauser Alois 105
 Hauser Johann 91
 Hecker (Heger) Franciszek 121
 Herant Stefan 29, 52–53
 Hermann Emanuel 199
 Heyder, lekarz 107
Hirschfeld G. 106
 Hodziec Anna zob. Lasota Anna
 z d. Hodziec
 Hoffmeister Adolf 192
 Hofman Vlastimil 195
 Horodyski Tomasz 95
 Hroberska, pani 69

- Hrozny Bedřich 188–192
Hrozny Bedřich 188–189
Hrozny Vlasta 191
- Ibrowa Anna (Tekla) 59
Ikafalva Carl Baritz von 102
Imbrykowa Zofia 59
Irasowska Elżbieta z d. Budzińska 37, 44
Irasowski Maciej 37
Isopescul-Grecul Konstantin 91
Izabela, królowa węgierska 22
- Jabłońscy, rodzina 27
Jabłońska Anna zob. Lisek Anna
z d. Jabłońska
Jabłońska Barbara z d. Jaworówna 26
Jabłońska Emerencjanna z d. Kloskówna 28
Jabłońska Katarzyna zob. Delia Katarzyna
z d. Jabłońska
Jabłońska Zofia z d. Zaczus 26, 32–33
Jabłoński Stanisław zwany Piguła 26–27, 29, 33–34, 40, 42
Jabłoński Szymon zwany Popek 26–28, 40, 46
Jabłoński Tymoteusz 26, 28, 40
Jachowicz Józef 90, 93
Jachymowicz Szaja 64
Jachymski Walenty 70
Jaczyński Stanisław 117, 119
Jagodzińska Agnieszka 57
Jakimiszyn Anna 57
Jakobowiczówna Sara 59
Jakubek Mariusz 154
Jakubek Mariusz 154
Jakubowa Anna 59
Jakubowicz Major (Meir) 59
James William 195
Janicki Jakub 71
Janikowski Bartłomiej 53
Jankowski Stanisław M. 118
Januszowski Jan 44
Jaworówna Barbara zob. Jabłońska Barbara
z d. Jaworówna
Jaworski Witold 193
- Jaworski Władysław Leopold 80, 93
Jekieles Mojżesz 64
Jelonek-Litewka Krystyna 15
Jezus Chrystus 34, 40
Josefovičová Milena 192
Jozefowicz Józef 59
Józef II, cesarz austriacki 68, 165
Józefowicz Józef Wincenty 59
Józefowski Antoni Onufry 59
Justimonti Wawrzyniec 23–24
- Kaczkowska Łucja zob. Gagatek Łucja 1v.
Damian z d. Kaczkowska
Kaczkowski Jan 32
Kalinowski Lech 100
Kaliszanin Marcin 53
Kaliszanin Zofia z d. Kowalska 53
Kamińska Zofia z d. Zaremba 65
Kamiński Antoni 65
Karol I, cesarz austriacki 74
Karpiński Andrzej 58
Kaspary Jan 67
Katarzyna, siostra Doroty Kielbik 27
Kazanowski Marcin 26
Kazimierz Wielki, król polski 44, 173
Kazimierz Wielki, król polski 175
Kaźmierczyk Adam 57, 61
Kaźmierczyk Adam 57, 60, 68
Kačka, 1v. Budzyńska 37
Kački Krzysztof 37, 41, 43
Kački Stanisław 37, 41, 43, 54
Kądziela Łukasz 16
Keckowa Antonina 27, 38
Kielcowa Katarzyna 71
Kielbicka Aniela 17
Kielbik Dorota 27
Kielbik Maciej 26, 27
Kint Dorota 34
Kint Feliks 24, 26, 34
Kirstein (Cerasinus) Jan 13, 19
Kirstein Anna z d. Fogelweder 13
Kiryk Feliks 22
Klemensiewicz Stanisław 200–201
Klemensiewicz Zenon 195

- Klemensiewicz Zygmunt 79, 81, 90
Kleszczowa Izabela 66
Klimas Małgorzata 174
 Klockowa Marianna 71
 Kłoskówna Emerencjanna zob. Jabłońska
 Emerencjanna z d. Kłoskówna
Kluczewski Mariusz 172
Knauer Oswald 74
 Knotek Paweł 27
 Kochowa Zofia 72
 Koczmera Joachim 29, 41, 44
 Koczołówna Emerencjanna 32
 Kodera Pavel 188
 Kolak Waclaw 60
Kolak Waclaw 60
 Kolasa Regina z d. Damian 35, 44
 Kolessa Aleksander 79, 83
 Kołczak Aleksander 116
 Kołłątaj Hugon 66
Kołłątaj Hugon 61
 Kołodziej Stanisław 24
Komorowski Waldemar 11–12, 15, 18
 Konecny Alois 91
 Konopnicki Piotr 41, 51
 Koral zob. Nigrosilvanus Feliks (Szczęsny)
 zwany Koral
Korczyński Adam 99
 Korošec Anton 91–92
 Koryciński Mikołaj 37, 41, 43, 51
 Koryciński, pan 12
 Kostrzewski Józef 194
 Kościelnicki Józef 59
 Kościelski Józef 59
 Kościółkowski (Jakob) 59
 Kowalscy, rodzina 190
 Kowalska Anna zob. Leszczyńska Anna
 z d. Kowalska
 Kowalska Barbara zob. Rzebik-Kowalska
 Barbara
 Kowalska Zofia 190–191
 Kowalska Zofia zob. Kaliszanin Zofia
 z d. Kowalska
 Kowalska-Lewicka Anna 188–190, 192
Kowalski Grzegorz M. 64
 Kowalski Kazimierz 192
 Kowalski Piotr 50, 53
 Kowalski Piotr, syn Piotra 53
 Kowalski Tadeusz 188–192
Kowalski Tadeusz 188–189
 Kozicka, pani 69
 Kozłowski Włodzimierz 94
 Kozubowski Antoni 69
 Kozubowski Franciszek 69
Kracik Jan 58
 Krakowczyk Jan 26–27
Kralik Bodo 103
 Kramarz Henryka 193
 Kranczy Andrzej 24
 Krasiccy, rodzina 166
 Krempa Franciszek 85, 93
 Krestomski Józef 68
 Kromerowa Marianna 72
 Kromerowa Tekla 65
 Krupiński Stanisław 68
 Krużek Jakub 22, 39
 Krzoska Antoni 73
 Krzyżanowski Józef 68
 Krzyżanowski Marcin 70
 Krzyżański Marcin 70
 Kubik Jan 86
 Kuczerowiczowa Zuzanna 59
 Kulczycki Bartłomiej 68
Kumor Bolesław 39, 40
 Kunicki Ryszard Paweł 86–87
 Kuryłowicz Włodzimierz 85
 Kutrzeba Stanisław 199
 Kutrzeba-Pojnar Anna 198
 Kwieciński Józef 69
 Labetniczka Zbigniew 23
Lachs Jan 18, 36
 Lanckorońscy, rodzina 99, 102–103,
 106–111
Lanckorońscy, rodzina 99
 Lanckorońska Karolina 99, 102, 107, 198
 Lanckoroński Karol 99–109
*Lanckoroński Karol (Lanckoroński-Brzezie
 Karl)* 99–102, 104–108

- Langner Władysław 117
Laskiewicz Jan 64, 66
Laskowski Sebastian 41
Lasocki Stanisław 40
Lasocki Zygmunt 80, 90–91, 93
Lasocki Zygmunt 16, 80, 92–93
Lasota (Lasotowa) Maria (Lila)
z d. Gilewicz 117–122, 124
Lasota Anna z d. Hodziec 115
Lasota Danuta 117, 119–122
Lasota Hanna 117, 121–122
Lasota Jan 115
Lasota Jan syn Jana 115–126
Latoszek Baltazar 32–33, 42
Lekszycki Jan 66
Leńkowa Antonina 197
Lepszy Kazimierz 37
Lesiak-Przybył Bożena 171, 174
Lesny Vincenc 191
Leszczyńska Anna z d. Kowalska 53
Leśniak Franciszek 165
Lewakowska Maria 95
Lewakowska Oktawia 95
Lewakowski Karol 95
Lewandowski Wincenty 71
Lewicka Anna zob. Kowalska-Lewicka
Anna
Lewicki Kost 80
Lewicki Lew 79
Lewkowicz Berek 60
Liatka Jan 22, 46
Lichocki Filip 64, 66
Lichocki Filip 66
Lieberman Herman 79, 81, 83, 90
Like Karol 66
Lindtkie Wojciech 64
Lipnicki Michał 69
Lisek Agnieszka zob. Prawda Agnieszka
z d. Lisek
Lisek Anna z d. Jabłońska 26–29
Lisek Jan 28
Lisek Stanisław 28–29
Liskowicz Stanisław 29
Litewka Aleksander 16
*Litewka Krystyna zob. Jelonek-Litewka
Krystyna*
Lityński Adam 59
Londzin Józef 87
Lubomirski Andrzej 80, 93
Lubomirski Joachim 51
Luschan Feliks von 103–105, 107, 109, 111
Luschan Felix von 103, 105, 107
Luter Marcin 25, 46
Luter zob. Szewc Bartłomiej
Lutosławscy, rodzina 193
Lutosławska Izabela 194
Lutosławska Jadwiga 194
Lutosławska Janina 193–194
Lutosławska Maria 194
Lutosławska Maria z d. Szczygielska 193
Lutosławska Paulina z d. Szczygielska 193
Lutosławska Zofia 194
Lutosławski Franciszek 193
Lutosławski Jan 193
Lutosławski Józef 193
Lutosławski Kazimierz 193
Lutosławski Marian 193
Lutosławski Stanisław 193
Lutosławski Tadeusz 194
Lutosławski Wincenty 193–196
Lutosławski Wincenty 193, 196
Łabęcki Henryk 45
Łabęcki Hieronim 37
Łabęcki Piotr 39, 41, 43–44
Łazarski Stanisław 92
Łochocki Szymon 32
Łopacki Jacek 62, 70, 74
Łowicz Barbara 2v. Remer z d. Glacz 13
Łowicz Stanisław 13
Machel Jan 41
Maciej z Brzezin zwany Chwilka 32–34, 42
Maciejowski Jan 40–43, 45, 50
Maciejowski Stanisław 45
Majkowska Rita 189, 192
Majowski Karol Marian 69
Majowski Stanisław 69

- Malczewski Jacek 106–107
Malczewski Jacek 107
Małecki M. Jan 64, 84
Mańkowski Tadeusz 138
Marcin Józef, sługa 35
Marcinkowska Małgorzata zob. Kmita
Małgorzata z d. Marcinkowska
Marcinkowski Marcin 30, 32
Marczowski Franciszek 69, 73
Marek Zygmunt 80, 90
Maria Teresa, cesarzowa austriacka 165
Mataja Wiktor 78
Matakiewicz Antoni 89, 91, 93
Mączyński Wojciech 59
Mej Elżbieta 153
Melchior z Mościsk 48
Mesjasz 62
Mędrzecki Adam 67
Michalewicz Jerzy 152
Michalewicz Maria 189, 192
Michalewska Kazimiera 83
Michalewska Krzysztofa 153
Michalewska Krzysztofa 153
Michalski Jerzy 66
Michał, neofita 69
Michejda Krzysztof 156
Mises Mateusz 61
Mikołaj z Mościsk 52
Mikolajczyk Marian 59
Miłoszowski Wincenty 68
Minczarz Jan 17, 19
Minczarz Katarzyna 17
Miński Stanisław 16, 19
Miński Stanisław 16
Mišková Alena 188
Młodziejowski 63
Młodziejowski Hiacynt 49
Mniszchowie, rodzina 166
Mniszchówna Elżbieta 69
Modrzejewska Helena 171
Moraczewski Jędrzej 79, 83, 89
Morawicki Jan Kanty 64
Morosi Antoni 14
Morska Anna z d. Cikowska 41
Morski Piotr 41
Morski Stanisław 41
Moszczyński Konstanty 63
Moszek 59
Mrożek Monika zob. Andrasz-Mrożek
Monika
Mrówka Małgorzata 189, 196
Mróz Tomasz 193
Mściwujewski Adam 138
Muczkowski Józef 13–14
Muczkowski Józef 13–15
Musielak Andrzej 153
Muszka Adam 23, 42

Naborowski Augustyn 60
Naborowski Jan 37
Naramowska Zyth Anna z d. Czeczotka 15
Naruszewicz Adam 66
Natanson Władysław 199
Natorp Paul 194
Nazielski Mirosław 17
Nedbal Václav 189
Nemec Antonin 88
Niedzielski Michał 70
Niemann Georg 105, 107
Niemann Georg 105–106
Niemiec Jakub 54
Niemojewski Jan 36
Niemojewski Jan 36, 41
Niestojkiewicz zob. Przyłęcki
Niestojkiewicz Stefan
Niezgoda Wawrzyniec 39
Nigrosilvanus Feliks (Szczęsny) zwany Koral 23, 50
Noga Zdzisław 12–13, 63, 68
Nonart Anna z d. Biertułtowska 18
Nonart Barbara 2v. Pernus z d. Szefflar 18–19
Nonart Barbara zob. Petrycy Barbara z d. Nonart
Nonart Jan 18
Nowakowska Ewa 70
Nowakowski Józef 69
Nowakowski Tomasz 16

- Nowicki Józef 68
Nowolecki Aleksander 12
Nowomiejska Marianna 71
Nowomiejski Gabriel 70
Nowomiejski Józef 62, 65
Noyes George Rapall 195
- Ochrymowicz Włodzimierz 86
Ocieski Mikołaj 48, 53
Okuniewski Teofil 84
Olszewski Michał 81
Onyszkiewicz Stefan 80, 94
Opaliński Edward 16
Opler Gotfryd 72
Oppman Artur 115
Opydo Franciszek 88
Organiściak Wojciech 59
Osiecki Stanisław 54
Ostapczuk Jacko 79, 83
Osterwa Juliusz 195
Ostrogska Teofila z d. Tarło 16, 19
Ostrogska, księżna 12
Ostrogski Janusz 16
Ostrowski Jan 39
Ostrowski Janusz A. 99
Oszacki Jan 156
- Paciorkowski J. 59, 70
Padniewski Filip 14
Paris Gaston 194
Paruch Edyta 154
Paruch Jacek 153
Pasmonik 47
Patelski Stanisław 72
Pauli Żegota 12, 17, 61
Pawłowski Jerzy 200
Paździński Jan Kanty 62
Pernerstorfer Engelbert 81
Pernus Barbara zob. Nonart Barbara 2v.
Pernus z d. Szefflar
Pernus Jan 18–19
Pernusowie, rodzina 18
Perthées Karol 200
Perzanowski Zbigniew 60
- Peszyńska Wanda 194
Petersen Eugen 105, 107
Petersen Eugen 106
Petruszewicz Eugeniusz 79, 91
Petrycy Barbara z d. Nonart 18
Petrycy Jan Innocenty 18
Pichowski Stanisław 27, 41
Pichowski Szymon 26
Piech Zenon 189
Pieradzka Krystyna 12–13
Pietruszka Edward 144
Pigoń Stanisław 194
Piguła zob. Jabłoński Stanisław zwany
Piguła
Piłsudski Józef 173
Piniński Leon 88, 94
Piotrowski Jan zwany Bakalarczyk 28, 39,
45, 53
Piróg Tomasz 23, 31, 38
Pittoni-Tosoni Valentino 88
Platon 193–195
Platon (Plato) 194
Plutka Stanisław 23, 35
Płokarz Józef 36, 41
Podhorodecki Leszek 82–83
Pojnar Anna zob. Kutrzeba-Pojnar Anna
Polanowski Jan 41
Pollak Roman 44
Polonsky Antony 60
Poniatowski Michał 61
Popek zob. Jabłoński Szymon zwany
Popek
Popławski Zbysław 82
Poradzisz Antoni 189
Pospisil Cenek 87
Post Dorota 44, 52
Post Maciej 39, 42–44
Potkański Franciszek 71
Potocki Andrzej 79
Potocki Ignacy 66
Potocki Piotr 64
Prawda Agnieszka z d. Lisek 28–29
Prawda Jan zwany Prawdziński 28–29
Prawdziński zob. Prawda Jan zwany

- Prwodziński
Prokop Krzysztof Rafał 61
Prowana Prosper 51
Przeginia Stanisław 24
Przekłotek Benedykt 27, 31, 46
Przekłotowie, rodzina 31
Przetocki Adam 54
Przewłocki Stanisław 26
Przewocki Stanisław 32–33, 42
Przybył Bożena zob. *Bożena Lesiak-Przybył*
Przyłęcki Niestojkowicz Stefan 40
Przyłęcki Stanisław 28
Pucek Dominik 11
Pułaski Franciszek 194
Putanowicz Józef 65
- Radoń Anna 189
Radoń Sławomir 51, 53
Radoszkowski Oktawiusz 200–201
Radota Jadwiga z d. Czczotka 15
Radota Marcin 15
Radziwiłł Jerzy 46
Radziwiłł Mikołaj 38
Rafałowicz Jan Onufry 60, 68, 74
Rafałowicz Samuel 64
Ramult z Borku 26
Rauch Edmund 80
Rausch, architekt 107
Reger Tadeusz 81, 84, 86–87
Reiner Elchanan 57
Remer Barbara zob. Łowicz Barbara 2v.
Remer z d. Glacz
Remer Bartłomiej 13
Resel Johann 80
Reszka Marcin 31, 39–41, 43, 51
Richter Karol 12, 17
Rimar Barbara 13
Ringelblum Emanuel 71
Ringleblum Emanuel 71
Rogawski Karol 95
Rojowski Kazimierz 82
Romańczuk, poseł 83
Rostworowski Emanuel 66
- Roszkowski Gustaw Jan 82
Rożek Michał 58
Różanka Stanisław 36
Różanka Stanisław 36
Rubinkowscy, rodzina 59
Rubinkowscy, rodzina 60
Rubinkowski Hieronim 59, 73
Rubinkowski Jan 59, 60
Rubinkowski Kazimierz Mikołaj 60
Ruebenbauer Adam 91
Rusiański Ambroży 16
Rusin Józef 90
Russel Bertrand 195
Russo Baruchi 62
Ruta Zygmunt 22
Rutkowska Grażyna 16
Rutkowski Henryk 15
Rychwalska Dorota 1v. Chodakowska z d. Wachel 34, 42
Rychwalski Leonard 34, 40, 43
Rydulski Piotr 72
Rypka Jan 188–192
Rypka Jan 188–189
Rypka Maria 191
Rypkowie, rodzina 190
Rzebik-Kowalska Barbara 188–189
- Salomonowicz Abraham 65
Santika Szymon 27, 46
Sapieha Adam 95
Sapieha Jadwiga 95
Sapieha Leon 95
Sawicki Dominik 70
Schrammel Anton 88–89
Sehnał August 88
Seitz Karl 88, 91
Seweryn Jacek M. 177
Siebenberger Anna zob. Fogelweder Anna 2v. Szulc 3v. Siebenberger z d. Glacz
Siebenberger Mateusz 13
Siedlecki Michał 195
Sienkiewicz Henryk 195
Sierosławski Antoni 59
Skierniewita zob. Stanisław ze Skierniwic

- Skrzyński Tomasz 189
Słoninka zob. Słoński (Słoninka) Gabriel
Słonkowski Jakub 51
Słoński (Słoninka) Gabriel 14
Słoński Gabriel 11, 13–14
Słowacki Juliusz 194
Smarzewski Seweryn 94
Smoleński Tomasz 58
Smolka Franciszek 77
Sokołowski Marian 100–102, 105, 108
Sokołowski Marian 100, 102, 110
Sokół Anna 174
Solfá Jan 53
Soltyk Stanisław 66
Sordyl Karol 122
Spytkowski 65
Sroka Łukasz Tomasz 57
Stabrawa Anna 18
Stachowski Marek 189
Stadnicki Mikołaj 37, 41, 43, 49, 51
Stancari Franciszek 40
Staněk Franciszek 91, 92
Stanisław August Poniatowski, król polski 66, 74, 200
Stanisław August Poniatowski, król polski 61, 66
Stanisław z Gostynina 52
Stanisław z Pyzdr 49
Stanisław ze Skierniewic 22–23, 30, 53
Stanisławski Michał 17, 19
Stanisławski Michał 17
Stapiński Jan 80, 86, 93
Starzeński Kajetan 60
Staszowski Paweł 65
Stefan Batory, król polski 26, 32, 36, 53
Steiner Josef 80
Stepanyk Wasyl 79
Stern Bernard 85–86
Stesłowicz Władysław 90
Stojałowski Stanisław 86, 93
Stopka Krzysztof 153
Straszewski Maurycy 194
Stróżewski Władysław 193
Strumiłło Tadeusz 194
Stwiertnia Paweł 85, 92–93
Subera Ignacy 47–49
Suchorowski Walenty 23, 24
Suchorowski Wawrzyniec 41
Sudacka Aldona 12
Sumaradzka Katarzyna
z d. Dąbrowska 25
Sumaradzki Maciej zwany Śledź 25
Surdacki Marian 15
Svobodný Petr 192
Sypniewski Mikołaj 40, 44
Sypniewski Mikołaj, syn Mikołaja 44
Szaciński Ludwik 187
Szafer Władysław 197
Szajer Tomasz 84, 86, 89, 92–93
Szczucki Lech 193
Szczygielska Maria zob. Lutosławska
Maria z d. Szczygielska
Szczygielska Paulina zob. Lutosławska
Paulina z d. Szczygielska
Szeferowa Wiktorja 65
Szefflar Anna 18–19
Szefflar Barbara zob. Nonart Barbara 2v.
Pernus z d. Szefflar
Szemethy Hubert D. 100
Szewc Bartłomiej zwany Luter 47
Szewc Łukasz 32
Szmul 63
Szor Eliasz 62
Szor Jehuda 62
Szor Natan 62
Szor Salomon 62
Szorowie, rodzina 62
Szponder Andrzej 89, 93
Szulc Ambroży 13
Szulc Anna zob. Fogelweder Anna 2v.
Szulc 3v. Siebenberger z d. Glac
Szulc Hanus 39
Szulc Jan 22, 25
Szulc Zofia 25
Szydłowski Jan Jakub 57
Szymański Józef 69
Szymon z Wiśniemierzyc 33
Szymon, prepozyt 48

- Szyszkowski Piotr 16, 17, 19
 Śledź zob. Sumaradzki Maciej zwany Śledź
Śliwa Joachim 105–106
 Śliwiński Hipolit 80
 Świętkowska Anna 72
 Świętkowski Jan 72
 Świętkowski Piotr 72

Taborski Roman 101
 Taniackiewicz Danił 93
 Tarło Andrzej 16
 Tarło Teofila zob. Ostrogska Teofila
 z d. Tarło
 Tarnowska, księżna 12
Tazbir Janusz 40
 Teichmüller Gustaw 194
 Tekla zob. Ibrowa Anna
Teller Adam 60
 Tertil Tadeusz 91
Teter Magda 60
 Tetmajer Włodzimierz 91
 Timell Henryk 72
 Tłokiński zob. Czeczotka Tłokiński
 Tobiasz Jan 40
 Tobolski Jakub 69
 Tokarski Marian 198
 Tomaszewski Franciszek 84
Tomkowicz Stanisław 11, 14, 16
 Traykler Franciszek 59
Tristan 194
 Trzciański Wojciech 68
 Trześnia zob. Cząstkowicz Stanisław
 Turchan Bey 111
 Tuxówna 59
 Tylka Marta 189
 Tytko Marek Mariusz 153
Tytko Marek Mariusz 151–152, 154–160

Umiński Józef 40
Uruszczak Waclaw 175

 Wachel Anna 34
 Wachel Dorota zob. Rychwalska Dorota Iv.
 Chodakowska z d. Wachel

 Waclaw Zofia zob. Zawacka Zofia
 z d. Waclaw
 Waclawowie, rodzina 31
Wadl W. 78
 Waga Antoni 200
Walczy Łukasz 16
 Waldner Viktor 91
 Waryński Tomasz 59
Warzecha Aldona 171
Warzyński Tadeusz 116
 Wassilko, poseł 91
Wawel-Louis Józef 12, 17
 Wdowiszewski Wincenty Juliusz 11, 13
Wdowiszewski Wincenty Juliusz 11, 13, 14
 Wenera, bogini 14
 Wesołowska Marianna 59
 Wiącek Wojciech 92
 Wielkodworski Wojciech 59, 68
 Wielogłowscy, rodzina 51
 Wielogłowski Józef 71
 Wielogórski Jan 54
 Wielopolski Karol 69
 Wiesiołowska Bronisława 59
 Wiesiołowski Norbert 59
 Wilczek Hans 103
Wilczek Piotr 35
 Wilk Andrzej 86
 Wilk Bernadeta 189
Wilk Bernadeta 197
 Wilk Marcin 31, 42
 Wilkocka Anna z d. Zyska 32, 34
 Wilkocki Melchior 32
 Wilkowicz Franciszek 31
Winiewicz-Wolska Joanna 100, 107–108
 Wirhowski Józef Franciszek 65
 Wiśniowski Józef Franciszek 59
 Witos Wincenty 90–91
 Wityk Semen 79, 83, 88–89
 Włodarkowa Zofia 42
 Włodek Marzena 189
 Wodziczko Adam 194
Wohlfeld Zbigniew 60
Wojas Zbigniew 17
Wojciechowski Teofil 29–30, 40, 45–50, 52, 54

- Wojcieszko Szymon 34
Wojewódka Stanisław 22
Wojnicka Regina 27, 34, 41, 54
Wojnicki Andrzej 25, 27, 40–43, 46, 48, 51
Wojnicki Eustachy 41, 44, 52
Wolff Adam 27
Wolfowa Anna 72
Woliński Janusz 66
Woliński Kazimierz 57
Wolska Joanna zob. *Winiewicz-Wolska Joanna*
Wolska Katarzyna zob. Cikowska
Katarzyna z d. Wolska
Wolski Józef 68
Wolski Mikołaj 23
Wolski Stanisław 60
Wolski Tomasz 26, 39, 42, 43
Wołowscy, rodzina 62
Wołowska Dorota 59, 62
Wołowski Franciszek Łukasz 62
Wołowski Jan 62
Wołowski Michał Józef 59, 62–68, 70–71, 73–74
Wotowski zob. Wołowski Michał Józef
Woyno Jacek 116
Wrzębski Mikołaj 26, 51
Wtorkowski Kazimierz 69
Wyczawski Hieronim Eugeniusz 61
Wyrozumski Jerzy 188, 192
Wysocki Stanisław 94
Wyspiański Stanisław 195
Wytyszkiewiczowa Agnieszka 59
Wyżycka Katarzyna 41
Wyżycki Stanisław 37, 41, 50
- Zabierz Sebastian 40
Zabłoccy, rodzina 35–36
Zabłocki Grzegorz 35
Zaborski Andrzej 189
Zabuda Jan 86
Zacius Szymon 39
Zacjusz Katarzyna z d. Przeklot 23, 27–29, 30–34, 40, 46, 53, 54
Zacjusz Szymon 22, 26–27, 29, 36, 38, 40, 42–43, 46, 50, 52–53
Zacjusz Zofia zob. Jabłońska Zofia z d. Zacjusz
Zacjuszowie, rodzina 33
Zakluczeński Franciszek 68
Zakrzewski Stanisław Wysogota 67
Zaleska Halina zob. Zwolska (Zaleska) Halina
Zaleski Filip 94
Zamorski Jan 84
Zamoyski Jan 26
Zaremba Zofia zob. Kamińska Zofia z d. Zaremba
Zarubin Przemysław 58
Zawaccy, rodzina 31
Zawacka Zofia z d. Waclaw 30
Zawacki Wojciech 30
Zawodny Janusz K. 119
Zenker Ernst 81
Zieleniecki Pinkas Herszłowicz 68
Zielińska Teresa 16, 58
Zieliński Walenty 59
Ziemiałkowski Florian 78
Zollner Jan Fryderyk 66
Zwolska (Zaleska) Halina 153
Zwolska Halina 152, 154–157
Zybkiewicz Mikołaj 78, 94–95
Zygmunt August, król polski 59
Zygmunt I, król polski 27, 53
Zygmunt III, król polski 29, 52
Zygmuntowicz Piotr 31
Zyska Anna zob. Wilkocka Anna z d. Zyska
Zyska Elżbieta zob. Cieśliz Elżbieta z d. Zyska
Zyska Franciszek 31–32, 34, 39–40, 42–43, 47, 51
Zyska Jakub 34
Zyth zob. Naramowska Zyth Anna z d. Czeczotka
- Żebrowski Rafał* 62
Żelewski Roman 37
Żółtowski Adam 196

INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

Hasła indeksowe wyróżnione kursywą dot. informacji bibliograficznych

- Adalia 104–105, 111
Afryka (Afrika) 100
Algieria 194
Algier 200
Anatolia 105–106, 109
Anatolia 107
Aspendos 106–107
Austria 58, 74, 93, 166
Austria (Österreich) 78
Austria Dolna 81, 88
Austria Górna 91
Austro-Węgry 78, 91, 105
Azja Mniejsza 99–101, 104–109
Azja Mniejsza 100
Azja Wschodnia 103
- Belgia 171
Berlin 101, 107
Biała 84, 167
Biecz (cyrkuł) 165
Błazowa 93
Bochnia 21, 23, 26–28, 31, 33, 36–41, 43, 45–49, 51, 54, 55, 171–172
Bochnia 22, 29, 40
Borek 26
Boston 194
Bośnia 105
Bośnia i Hercegowina (Bosnien und Herzegowina) 75
Bruksela 191
Brzesko (powiat) 26
- Brzeziny 32–34, 42
Brzeźnica 23
Buczacz 85
Bukowina 79, 91
Busko 60
Bużenin 39
- Cejlon 106*
Charków 119, 123
Chateau Barby 194
Chełm 53
Chełmno 116
Chios 102
Chodenice 22
Christiania 187
Chronów 51
Chrostków 93
Cieszyn 86–87
Cieszyn (księstwo) 89
Cylicja 104
Czchów 36
Czchów (cyrkuł) 165
Czechy 80, 87–88, 91
- Dorpat 194
Drohobycz 79
Drozdów 193
Dukla 72
- Egejskie Morze 102
Europa Środkowa 201

- Florencja 37
 Francja 194, 200
 Fryburg 173

 Gaj 68
 Galicja (Królestwo Galicji i Lodomerii)
 75–97, 165, 167, 198, 200
Galicja 165
 Galicja Wschodnia 80–81, 84, 93
 Galicja Zachodnia 81
 Gdów 30
 Genewa 194
 Getynga 101
 Gjölbashi 108
Gjölbashi 101, 105
 Gostynin 52
 Grecja 101
 Grobla (obecnie część Krakowa) 60
 Grodkowice 37
 Grodno 67
 Grzymałów-Montelupiewskie
 (obecnie część Krakowa) 65

 Helsinki 194
 Husiatyn (powiat) 93

 Igołomia 37
Indie 106
 Inflanty 25
 Inowrocław 117, 122
 Iran 190
 Italia 101

 Kalusz 89
 Kańczuga 93
 Karia 102, 104
Karia (Karien) 101, 105
 Karyntia 91
 Katyń 119, 123
Katyń 119, 122
 Kazachstan 119
 Kazimierz (obecnie część Krakowa) 58–60,
 63–64, 66, 69, 74
Kazimierz (obecnie część Krakowa) 57, 60

 Kijów 167
 Kleparz (obecnie część Krakowa) 58
 Klukwiennaja 116, 123
 Kolbuszowa 84
 Konstantynopol 22, 104
 Końskowola 72
 Kos 102
 Kosów 194
Kozielsk 118, 122
 Kraków (Krakau, Krakov) 11, 14, 16, 19,
 36–39, 48–49, 55, 57–60, 64, 66–69, 71,
 73–74, 80–81, 84, 101, 105, 119, 120,
 129–132, 134–140, 142–147, 151–154,
 157–161, 167, 171, 173–174, 176, 178,
 186, 188, 190–194, 197–198, 200
Kraków 12–14, 15, 17–18, 84, 57–58,
 63–64, 67–68, 99, 151–152, 154, 156, 158,
 171–172, 174, 197, 200
 Kraków (Wielkie Księstwo Krakowskie)
 94–95
 Kraków (województwo) 58
Kraków (województwo) 15–16, 165
 Kraków (ziemia) 22
 Krasnojarsk 116, 123
 Kremne 107
 Kretopolis 107
 Kromieryż 74
 Krowdrza (obecnie część Krakowa) 60
 Królestwo Polskie zob. Polska (Królestwo
 Polskie)
 Królówka 51
 Krystynopol 153
 Krzyżanowice 24
 Kültepe 190
 Kuwejt 156

 Lejda 191
 Lesko 72
 Lesko (dominium) 166
 Leuven 171
 Libia 156
 Licja 101–102, 104, 107
Licja (Lykien) 101, 105
 Lillehamer 173, 186, 187

- Lipnica Murowana 51
Lipsk 199
Litwa (Wielkie Księstwo Litewskie) 26, 38, 66
Lodomeria zob. Galicja (Królestwo Galicji i Lodomerii)
Londyn 172–173, 194
Lublin (województwo) 72
Lwów 31, 70, 78, 79, 81–84, 89, 95, 117, 119–124, 167, 194, 197
Lwów 82
- Łapczyca 40, 42, 50
Łasko 40
Łomża 193
Łowicz 194
- Madryt 194
Maihaugen 172, 186–187
Małopolska 22–23, 39, 55
Marburg 194
Miednoje 119, 123
Monachium 101
Monasterzyska 89
Morawy 74, 88, 91
Mordy 38
Moskwa 95
Mościska 48, 52
- Nakło 59
Norwegia 172–173, 186–187
Norwegia 174, 186
Nowonikołajewsk (dziś Nowosybirsk) 116
Nowy Sącz 85, 171–173
Nowy Targ 167, 173
- Opawa 116
Orłowa (Orlau) 87
Ostaszów 118, 122
Ostrawa 115
Ostrawa Morawska 87, 88
Ostrawa Polska 87
Oświęcim (księstwo) 94, 165
- Padnelissos 106
Pamfilia 100, 103–109
Pamfilia (Pamphyliens) 99, 101–102, 105–106, 109
Paryż 172–173, 194
Perge 104, 106–107
Persja 190
Peszty 77
Pińczów 35
Piotrków 47
Pizydia 100, 103–104, 106–109
Pizydia (Pisidiens) 99, 101–102, 105–106, 109
Podgórze (obecnie część Krakowa) 12
Podhajce 22–23
Podlasie 38, 40
Polska (Korona, Królestwo Polskie, Rzeczpospolita) 16, 26, 47, 62, 75, 93–94, 116, 119, 123, 167, 186, 197–198, 201
Polska (Korona, Rzeczpospolita) 11, 15, 37, 39, 45, 51, 59
Połock 26
Poznań 197
Praga (Prah) 101, 189–192
Proszowice (powiat) 23, 37
Prusy 25, 58
Przemsza 94
Przemyśl 90
Psków 26
Pyzdry 49
- Radom 199
Radomyśl nad Sanem 92
Retoryka (obecnie część Krakowa) 60, 74
Ręczyce 59
Rodos 104
Rohatyn 62
Rosja 116
Rozdół 108
Ruszcza 12, 16
Ruś (województwo) 165
Ryczywół, folwark 54
Ryga 25, 116, 123, 193

- Rzeszów 85
Rzeszów (cyrkuł) 165–166
 Rzeszów (powiat) 93
 Rzym 99, 102, 172, 190–191
- Sagalassos 106–107
 Saksonia 39, 43, 72
 Samotraka 101, 105, 109
Samotraka (Samothrake) 105
 San 92, 94
 Sandmierz (województwo) 26, 72, 165
 Sanok 22
Sanok (cyrkuł) 165–166
 Sącz (cyrkuł) 165
 Secemin 53
 Selge 106
 Sendschirli 103
Sendschirli 103
 Side 106–107
 Sillyon 106
 Skierniewice 22–23, 30, 53
 Słomniki 26, 39
 Słupnia 94
 Smoleńsk Duchowny
 (obecnie część Krakowa) 60
 Sobolów 31, 39–40, 51
 Stambuł 190
 Stanisławów 85, 93
 Stany Zjednoczone Ameryki 197
 Starobielsk 117, 120–123, 125–126
Starobielsk 118, 122
 Stary Sącz 92
 Syria 80, 91
 Sulejów (opactwo) 32, 53
 Syberia 116
Syberia (Sybir) 115
 Syria 104
 Szadek 51
 Szczyrzyc (cyrkuł) 165
 Szwajcaria 119
- Śląsk 87, 96–97
 Śląsk (cyrkuł) 165
 Śląsk Austriacki 75–76, 84, 86, 97
- Śląsk Cieszyński 87, 115, 123
- Tarnawa 51
 Tarnobrzeg 85
 Tarnopol 85, 116–117, 122–123
Tarnów (cyrkuł) 165–166
 Tatry 198
 Tempoczków 64
 Termessos 106–107
 Tlemcen 194
 Tłumacz 85
 Tłumacz (okręg) 86
 Toruń 165
 Triest 88
Trysa 100, 101, 105
 Trzanowice Dolne 115, 123
 Twer 119
 Tymowa 51
 Tyniec 60
 Tyrol 89
 Tyśmienica 86
- Ukraina 62, 74, 167
 Uszew 50
- Warszawa 66–67, 71, 74, 120, 129, 147,
 194, 197–200
Warszawa 197
 Wersal 194
 Wiedeń (Wien) 22, 74–75, 96–97, 101–
 103, 105, 109, 120, 165
Wiedeń 77
 Wieliczka 41, 144
 Wieliczka (powiat) 30
 Wielka Brytania 119
 Wielkie Łuki 26
 Wilno 195
 Wisła 94
Wiśnicz 175
 Wiśniemierzycy 33
 Włochy (Italia) 40, 190
 Wojślawice 23
 Wrocław (diecezja) 89
 Wrzepia 26

Wygoda (obecnie część Krakowa) 59–60
Wyżyce 37

Zręczycze 30
Zurych 101

Zaleszczyki 86
Zator (księstwo) 94, 165
Zawada 68

Żołynia 93
Żywiec (powiat) 86

ZASADY PUBLIKOWANIA W „KRAKOWSKIM ROCZNIKU ARCHIWALNYM”

- I. „**Krakowski Rocznik Archiwalny**” zamieszcza artykuły o objętości do 20 stron maszynopisu. Do tekstu prosimy dołączyć krótką informację o autorze, zawierającą następujące dane: imię i nazwisko, tytuł i stopień naukowy, miejsce pracy, tytuły największych publikacji (do 5 tytułów).
- II. Oprócz artykułów Redakcja zamieszcza:
 - a) teksty źródłowe o objętości do 20 stron maszynopisu;
 - b) recenzje merytoryczne, oceniające i polemiczne, o objętości do 5 stron maszynopisu;
 - c) informacje o książkach o objętości do 2 stron maszynopisu;
 - d) sprawozdania z sesji, konferencji i wycieczek naukowych o objętości do 5 stron maszynopisu;
 - e) sprawozdania roczne Dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie i Krakowskiego Oddziału SAP.
- III. Wymogi techniczne:
 - a) teksty prosimy przysyłać w jednym egzemplarzu oraz w wersji elektronicznej w formacie .rtf;
 - b) teksty artykułów i materiałów źródłowych powinny zawierać streszczenie zawartości publikacji (ok. 0,5 strony);
 - c) tekst winien być przygotowany czcionką Times New Roman 12 pt, z zachowaniem interlinii (1,5) i marginesów (2,5 cm);
 - d) strona znormalizowanego maszynopisu zawiera 30 wersów tekstu z ok. 60 znakami w wersie (1800 znaków na stronie);
 - e) przypisy prosimy umieszczać na końcu tekstu;
 - f) przypisy bibliograficzne prosimy dostosować do przedstawionego poniżej wzoru:

Książka:

Stefan Kieniewicz, *Spoleczeństwo polskie w Księstwie Poznańskim 1848 roku*, Warszawa 1935, s. 50.

Ibidem, s. 51.

S. Kieniewicz, *Spoleczeństwo...*, s. 55.

Fragment książki:

Janusz Tazbir, *Nietolerancja wyznaniowa i wygnanie arian*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. 1, Warszawa 1957, s. 277.

Ibidem, s. 275.

J. Tazbir, *Nietolerancja...*, s. 655.

Artykuł w czasopiśmie:

Krzysztof Chłapowski, *Alienacje dóbr królewskich w latach 1578–1668*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 4, s. 649.

Ibidem, s. 650.

K. Chłapowski, *Alienacje...*, s. 655.

Rękopis biblioteczny:

BJ, rkps 2274, k. 59–60.

Rękopis archiwalny:

APKr, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. AMCh 1122, s. 20.

- IV. Wszelkie zmiany o charakterze merytorycznym wprowadzane przez Autora w korekcie, dokonywane będą na koszt Autora.

- V. Redakcja zastrzega sobie możliwości wprowadzenia zmian bądź skrótów w tekstach artykułów, po uprzednim uzgodnieniu z autorami.

Materiałów niezamówionych Redakcja nie zwraca.

ISSN 1233-2135

Nakład: 300 egz.

Na okładce wykorzystano następujące pieczęcie znajdujące się w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie (od góry):

1. *Pieczęć większa koronna króla Kazimierza Jagiellończyka z 1454 r. (Perg. 250). Używana za panowania króla w latach 1447–1492.*
2. *Pieczęć Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego w latach 1423–1449 (ze zbioru luźnych pieczęci – nr 66). Zbigniew Oleśnicki w latach 1449–1455 jako kardynał używał innej pieczęci.*
3. *Pieczęć mniejsza miasta Krakowa (mniejsza radziecka) z 1465 r. (Perg. 288). Pieczęć używana od początku XIV do XVII w.*

Redakcja techniczna: Monika Andrasz-Mrożek, Kamila Follprecht

Opracowanie tekstu i korekty: Zofia Wyżlińska

Projekt graficzny: Łukasz Kocój

Opracowanie graficzne i DTP: Grzegorz Dąbrowski

Tłumaczenie: Bożena Traciewicz

Proofreading: Simon Lunn

Druk i oprawa:

Lettra-Graphic, Kraków

ISSN 1233-2135

Nakład: 300 egz.

Na okładce wykorzystano następujące pieczęcie znajdujące się w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie (od góry):

1. *Pieczęć większa koronna króla Kazimierza Jagiellończyka z 1454 r. (Perg. 250). Używana za panowania króla w latach 1447–1492.*
2. *Pieczęć Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego w latach 1423–1449 (ze zbioru luźnych pieczęci – nr 66). Zbigniew Oleśnicki w latach 1449–1455 jako kardynał używał innej pieczęci.*
3. *Pieczęć mniejsza miasta Krakowa (mniejsza radziecka) z 1465 r. (Perg. 288). Pieczęć używana od początku XIV do XVII w.*

Redakcja techniczna: Monika Andrasz-Mrożek, Kamila Follprecht

Opracowanie tekstu i korekty: Zofia Wyżlińska

Projekt graficzny: Łukasz Kocój

Opracowanie graficzne i DTP: Grzegorz Dąbrowski

Tłumaczenie: Bożena Traciewicz

Proofreading: Simon Lunn

Druk i oprawa:

Lettra-Graphic, Kraków

„KRAKOWSKI ROCZNIK ARCHIWALNY”

Podejmując decyzję publikowania własnego rocznika pragniemy nawiązać do świetnych tradycji wydawniczych archiwów krakowskich, sięgających schyłku XIX w. Szczególnie środowisko naukowe skupione wokół Archiwum Akt Dawnych m. Krakowa, w okresie przed I wojną światową i w dwudziestoleciu międzywojennym, może poszczycić się imponującym dorobkiem w zakresie publikacji: pomocy archiwalnych, źródeł, monografii i artykułów opartych o bezcenny zasób przechowywany w budynku przy ul. Siennej 16. Tu powstało Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, wydające „Rocznik Krakowski” i „Bibliotekę Krakowską”. Składając hołd licznym wybitnym poprzednikom, pragniemy kontynuować ich zamysł uczynienia z Archiwum poważnego ośrodka badań naukowych.

[Ze wstępu do pierwszego tomu rocznika, *Sławomir Radoń*]

Adres redakcji:

„Krakowski Rocznik Archiwalny”

Archiwum Państwowe w Krakowie

30-960 Kraków, ul. Sienna 16

tel. +48 12 422 40 94 wew. 13

e-mail: sekretariat@archiwum.krakow.pl

Wydawnictwo zrealizowano przy udziale finansowym Gminy Miejskiej Kraków

WWW.KRAKOW.PL